

Interpretace a subjektivita

Petr Kořátko

Hlavním tématem knihy je vztah mezi vnější podmíněností myšlenkových a komunikativních aktů a jejich subjektivitou. Výchozí otázka zní, v jakém smyslu je individuální subjekt zdrojem obsahů svých postojů a svých promluv, platí-li, že do vymezení těchto obsahů podstatně zasahuje jeho fyzické prostředí, pojmový repertoár jeho společenství a jazykové konvence. Autor vstupuje do diskusí probíhajících v současné analytické filosofii mysli a filosofii jazyka, zejména do sporu mezi internalistickou a externalistickou konstrukcí obsahu propozičních postojů (jako jsou přesvědčení, záměry či přání) a mezi individualistickým a konvencionalistickým pojetím významů promluv. Zaměřuje se na subjektivní stránku myšlení a komunikace, kterou považuje za neredukovatelnou, a na způsoby interpretace (ve smyslu přiřpisování propozičních postojů a identifikace významů promluv), které ji zachycují. Zabývá se i podobou, kterou má spor mezi intencionalisty a konvencionalisty ve sféře literární interpretace: v této souvislosti obhajuje jistý pojem literárního díla a jisté pojetí vztahu díla a textu. Součástí knihy je výkladový slovník klíčových pojmů.

Knihou navazuje na autorovu monografii *Význam a komunikace* (Filosofia, Praha 1998). Obě publikace jsou výsledkem grantových projektů podporovaných Grantovou agenturou České republiky.

FILOSOFIA

nakladatelství
Filosofického ústavu
AV ČR

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Interpretace a subjektivita

Petr Kořátko

Interpretace a subjektivita

Petr Kořátko

FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
2018

Tato studie vznikla v rámci grantu č. 401/03/0022
uděleného
Grantovou agenturou Akademie věd České republiky.

Vědečtí recenzenti: Mgr. Tomáš Marvan, PhD.
Mgr. Marián Zouhar, PhD.

© Petr Kořátko, 2006
Cover © Jan Šerých, 2006

© FILOSOFIA - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ,
nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2006

ISBN 80-7007-233-4 (tištěná kniha)
ISBN 978-80-7007-530-2 (elektronická kniha)
DOI 10.47376/filosofia.2006.2

Mé ženě

OBSAH

Úvod	13
------	----

A. VÝCHODISKA

I. Realismus versus konstruktivismus	25
1. Naivní realismus	25
2. Námitky a odpovědi	27
3. Jazykový konstruktivismus	36
<i>Dodatek: Realismus a positivity</i>	39
4. Neepistemický pojem pravdy a princip dvouhodnotovosti	41
II. Psychologické pojmy v teorii významu a interpretace	45
1. „Privátnost“ mentálních stavů a veřejnost významu	48
2. Mentální stavy a objektivita analýzy	51
<i>Dodatek: Davidsonovská teorie významu a intencionalita</i>	54
Poznámky ke kapitole A	59

B. INTERPRETACE A „DESKRIPTIVNÍ PAST“

I. Vrstvy interpretace	93
II. Jak fungují deskripce	103
1. Deskripce a identifikace	103
2. Deskripce a pravdivostní podmínky	112
3. Deskripce a reference	115
<i>Dodatek: Epistemický kolaps (k Tichého verzi „slingshot argumentu“)</i>	119
Poznámky ke kapitole B	129

C. ZDROJE A HRANICE OBSAHU: EXTERNALISMUS VERSUS INTERNALISMUS

I. Historický exkurs	151
II. Kontextové prvky obsahu	154
1. Dva pojmy předmětnosti myšlení	154
2. Burge o neredukovatelných indexických elementech	156
3. Rozdvojení obsahu	158
4. Externalistický postoj ke schizmatu	160
5. Internalistická adaptace vnějších determinant obsahu	162
<i>a. Indexy</i>	163
<i>b. Výrazy pro přírodní druhy</i>	169
<i>c. Vlastní jména</i>	173
III. Sociální zdroje obsahu	183
1. Burgeův sociální externalismus	183
2. Sociálně senzitivní internalismus	190
3. Individualistický externalismus	205
4. Internalismus a individualismus	213
Poznámky ke kapitole C	219

D. INTERPRETACE PROMLUVY: INTENCIONALISMUS VERSUS KONVENCIONALISMUS

I. Vymezení sporu	255
II. Jazyk jako hra	258
1. Metafora hry: Ferdinand de Saussure	258
2. Jazyková hra: Ludwig Wittgenstein	263
<i>a. Role pravidel a její limity</i>	263
<i>b. Hra a problém rozumění</i>	269
<i>c. Kripkeho řešení „skeptického paradoxu“: neredukovatelnost subjektivity</i>	270
<i>d. Mínit něco slovem: Wittgensteinův experiment</i>	277

III. Jazykové konvence a standardy racionálního připsování intencí	280
1. Hypotetický intencionalismus	280
2. Principy determinace významů promluv	286
IV. Význam promluvy jako shoda intence a interpretace	292
1. Intencionalismus a veřejnost významu	292
2. Intencionalismus a normativní důsledky promluv	296
3. Intencionalismus a jazyk	300
4. Komunikativní intence a komunikativní úspěch	302
V. Význam promluvy: přehled alternativ	306
Poznámky ke kapitole D	311

**E. INTERPRETOVAT TEXT A INTERPRETOVAT
AUTORA:
INTENCIONALISMUS
A KONVENCIONALISMUS V LITERÁRNÍ
INTERPRETACI**

I. Interpretace promluvy a interpretace literárního textu	347
II. Text a dílo	350
1. Literární text	350
2. Pravdivostní podmínky promluvy a literární aspirace textu	355
3. Aspirace textu a aspirace autora	363
4. Interpretace jako sféra vstřícnosti	365
<i>a. Maximalizace racionality</i>	365
<i>b. Maximalizace komunikativní spolupráce</i>	366
<i>c. Maximalizace literární hodnoty: intencionalismus versus konvencionalismus</i>	367
Poznámky ke kapitole E	380

PŘÍLOHA: Slovník klíčových pojmů

Davidsonovská teorie významu	413
De re – de dicto	419
Deskripce	423
Intencionální sémantika	430
Jednání podle pravidla	434
Konvence	438
Konverzační implikatury	443
Mluvní akty	446
Neurčitost (W. V. O. Quine)	452
Pravdivostní podmínky	460
Přímá reference	464
Radikální interpretace	468
Rigidní designátor	473
Vlastní jména	477
Výchozí a průběžná teorie	483
LITERATURA	487
VĚCNÝ REJSTŘÍK	501
JMENNÝ REJSTŘÍK	508

Kritický čtenář má možnost přečíst si i sborník polemických reakcí na uvedenou knihu s odpověďmi autora:

M. Zouhar (ed.), *Realismus, internalizmus, individualizmus. Ku knihe Petra Kofátka Interpretace a subjektivita*, Infopress, Bratislava 2010.

Úvod

Hlavním tématem této knihy je subjektivita myšlenkových a komunikativních aktů a možnost jejího zachycení v interpretaci: v připisování propozičních postojů a v identifikaci významů promluv. Pokusím se říci něco o způsobu, jakým myslící a komunikující individuum *zastává* svá přesvědčení (záměry, přání atd.) a *míní* svá tvrzení (sliby, prosby atd.); o tom, v jakém smyslu mu *náleží* jejich obsahy a co to znamená *připisovat* je individuu jako obsahy *jeho* postojů nebo komunikativních aktů (jaké nároky to na nás jako interprety klade a jaké prostředky máme k dispozici).

Obsah komunikativního aktu je součástí významu promluvy, v níž je akt vykonán (druhou složkou je výpovědní síla; srov. *Příloha*, heslo *Mluvní akty*): tato část našich úvah tedy spadá do teorie významu. Zkoumání významu může stejně přirozeně začít „z druhé strany“: otázkou, jak je možná komunikace a co je komunikovatelné. Mohlo by se zdát, že při hledání odpovědi musíme vyřadit vše, co se váže na individuální perspektivu jednotlivých mluvčích, a hledat asubjektivní, nadindividuální entity náležející jazykovým výrazům jako jejich významy: něco, co můžeme předem *sdílet* a co předem vymezuje sféru možné komunikace. Komunikovat pak znamená „aktivovat“ prvky z tohoto rezervoáru. Netvrdím, že tomuto obrazu komunikace v realitě nic neodpovídá (naopak se budu snažit objasnit a respektovat jeho reálný základ). Ale v této knize mě budou zajímat především jeho meze a prostor pro (racionálně zdůvodněnou) alternativu. Alternativní stanovisko vychází z teze, že významy se formují, fixují a proměňují výhradně v interakcích konkrétních individuí, která se pro potřeby komunikace nevzdávají svých osobních (a situačně

vázaných) perspektiv a nemění se na výkonné orgány *Jazyka* (nebo na obsluhu zařízení zvaného *Jazyk*). To neznamená pád do privátnosti a zpochybnění samotné možnosti komunikace. Takto utvářené komunikované obsahy, právě tak jako obsahy stejně individuálně vázaných myšlenkových aktů, jsou principiálně veřejné – jako vše, co je produktem nebo prvkem procesů, které se odehrávají v reálném světě. Nesnižuje se tím ani závažnost faktu, že jednotlivé komunikativní akty jsou součástí něčeho, co sdílíme: komunikativní praxe odehrávající se v našem společném světě. Jazyk, který se v ní utváří a plní své funkce, je dobře uzpůsoben právě pro subjektivně zakotvené komunikativní akty a pro jejich interpretaci z neredukovatelně subjektivních pozic. Po Quinově odmítnutí fixní kontrapozice mezi analytickým a syntetickým a po Davidsonově kritice tradičního pojetí komunikace (jako závislé na předem sdíleném kódu) by takové chápání jazyka a významu (a způsobu, jakým jazykové výrazy nesou svůj význam) nemělo být překvapivé.

Část těchto otázek mě zaměstnávala už v knize *Význam a komunikace*.¹ Vyslovil jsem zde názor, že vykonat akt tvrzení, slibu, rozkazu atd. znamená vzít na sebe soubor závazků k jistým postojům (obecně vymezeným v definicích jednotlivých typů mluvních aktů; srov. *Příloha*, heslo *Mluvní akty*). A korelativně: interpretovat něčí promluvu jako tvrzení znamená přistupovat k němu jako zatíženému těmito závazky. Mluvčímu podle toho náleží jeho akt v tom smyslu, že je výlučným nositelem závazků nastolených tímto aktem. Normativně vymezenou pozici, v níž se tak ocitá, ale pořád můžeme chápat jako roli, která je mu přidělena zvenčí, na základě toho, jak se vyslovení dané věty s daným konvenčním významem „počítá“ v daném společenství. To nám sice umožňuje říci leccos lichotivého na jeho adresu (fakt, že je posuzován jako odpovědný za svůj akt, jako schopný zastávat jistou normativně vymezenou pozici, je potvrzením jeho komunikativní kompetence, lidské důstojnosti atd.), ale neznamená to ještě představit ho jako *subjekt* jeho aktu.

Definice několika typů mluvních aktů, které jsem tehdy navrhl, měly zachytit ten parametr mluvních aktů, který označujeme jako výpovědní sílu („illocutionary force“): mělo z nich být zřejmé, v čem (v kterých typech závazků) se shodují a v čem se liší akty s asertivní, direktivní a sebezavazující silou. Druhý parametr, jímž je propoziční obsah, zde byl charakterizován jen „zvenčí“: lokalizace (souhrn výskytů) propoziční proměnné ve specifikacích jednotlivých typů závazků navozených aktem tvrzení měla sloužit jako odpověď na otázku, co to znamená uvést propozici do komunikace s asertivní silou (a podobně u rozkazu a slibu). V této knize budeme na propoziční obsah pohlížet z jiné strany, ale nedá se říci, že víc „zevnitř“: v první řadě půjde o zdroje jeho artikulace a určitosti. Otázka bude znít, jakou roli mezi nimi hrají interní charakteristiky individua (subjektu myšlenkového či komunikativního aktu) a jakou vnější vztahy, v nichž se nachází, prvky jeho fyzického prostředí, jazykové konvence a pojmový repertoár společnosti, k němuž náleží.

Přijmeme-li pojetí významu promluvy jako souboru závazků k určitým postojům a vysvětlujeme-li způsob, jakým promluva nese propoziční obsah, místem, které tento obsah zaujímá ve vymezení postojů, k nimž promluva zavazuje mluvčího, je zřejmé, že výklad obsahu promluvy nelze oddělit od výkladu obsahu postojů (přesvědčení, záměrů, přání atd.). Propoziční postoje, k nimž je mluvčí zavázán na základě své promluvy, se samozřejmě nemusejí shodovat s postoji, které aktuálně zastává: ale nedávalo by smysl řadit je do různých kategorií. Postoje, které mluvčí závazně manifestuje ve své promluvě, jsou téhož typu jako postoje, které mu připisujeme na základě interpretace jeho chování: obojí ostatně běžně srovnáváme a narazíme-li na rozpor, hodnotíme ho jako nesrovnalost (jako lež nebo nepatřičnost jiného druhu). To je jen jeden způsob, jak konstatovat banální fakt, že jazyková komunikace zapadá do celku našeho chování: komunikativní akty jsou jedním případem jednání v reálném světě, které sleduje jisté záměry (směřující do tohoto světa) na podkladě jistých přesvědčení

(o tomto světě). V těchto aktech, situovaných všemi svými parametry ve vztazích mezi reálnými lidskými bytostmi a jejich reálným prostředím, se utvářejí a fungují jazykové konvence: jazyk, který je v nich fixován, nemá žádné zdroje ani způsob existence mimo tuto sféru.

Protože k těmto tvrzením nevidím racionální alternativu, je mým údělem přímočarý realismus, jehož součástí je masivní užívání psychologických pojmů v teorii významu. Zaujmut takové stanovisko nevyžaduje zvláštní filosofický výkon (proto je zcela na místě i označení „naivní realismus“). Vycházím z toho, že významnou součástí naší životní výbavy je elementární realistický postoj: vztah ke světu jako k neodvolatelnému, neredukovatelnému, na nic jiného nepřevoditelnému rámci, v němž se odehrává, do něhož směřuje a v němž má svůj dopad naše jednání, a v němž je také situováno to, o čem myslíme či vypovídáme – a to i tehdy, když myslíme nebo vypovídáme o myšlení a o jazyku. Nemyslím, že úkolem filozofa je revidovat tento naivní smysl pro realitu nějakou relativizací reality světa, jejím odvozením z nějakého epistemicky „lépe zajištěného“ zdroje: koneckonců všechno, k čemu by ji snad mohl chtít takto vztáhnout (myšlení, jazyk, naše praktické jednání), je samo součástí světa a z tohoto zakotvení ve světě odvozuje svou určitost i svou realitu. Tato pozice je v současné analytické filosofii jazyka zcela běžná: přesto se ji pokouším vyložit (a zdůvodnit) jako východisko úvah, do nichž se pouštím v této knize. To je obsahem kapitoly A.

Zaměření na subjektivitu myšlenkových a komunikativních aktů individua není vybočením z bezvýhradného realismu: subjektivita patří ke způsobu, jakým individuum zaujímá své místo v reálném světě. Součástí tohoto způsobu zakotvení ve světě není jen situovanost ve vnějších vztazích (ve fyzickém a společenském prostředí), ale i zaměřenost na tyto vztahy a schopnost individua pojmout je (ze své jedinečné perspektivy) do artikulace svých myšlenkových a komunikativních aktů. Zakotvenost individua v jeho fyzickém a sociálním prostředí tedy není jen objektivní danost, vnější limit

jeho osobní pozice: to je stanovisko, pro něž se snažím najít prostor ve sporu mezi internalisty a externalisty o „teorii obsahu“, jemuž je věnována kapitola C.

Výklad způsobu, jakým myslící a komunikující individuum převádí externí vztahy, v nichž se nachází, do struktury svých aktů, do vymezení jejich pravdivostních podmínek (a obecněji: podmínek jejich naplnění – „satisfaction conditions“), přejímám od Johna Searla. Všechny vnější determinanty myšlených a komunikovaných obsahů, na něž poukazují externalisté, může subjekt sám zahrnout do vymezení těchto obsahů pomocí jejich deskriptivní identifikace, a to i tehdy, když jsou jinak mimo jeho kognitivní dosah (tj. když o nich neví nic víc než to, že jedinečně splňují danou deskripci). Ani v takovém případě tedy účast prvků fyzického prostředí individua, stejně jako jazykových konvencí a společenského pojmového repertoáru, na utváření obsahů jeho myšlenkových a komunikativních aktů nemá podobu subjektivně nezprostředkované intervence zvenčí: je součástí pojmového sebevymezení těchto aktů (aniž by se tím vnější determinanty obsahu měnily na subjektivní konstrukt). Toto pojetí subjektivity myšlení a komunikace (a tvrzení o její slučitelnosti s vnější determinovaností myšlených a komunikovaných obsahů) evidentně stojí na identifikační síle určitých deskripcí („definite descriptions“). Objasnění a obhajobě tohoto předpokladu je vyhrazena kapitola B (ve struktuře knihy předchází diskusi o internalismu a externalismu jako součást výkladu mých východisek). Poukazuji v ní i na jisté obecné limity deskriptivní identifikace jako prostředku artikulace myšlenkových aktů a jako nástroje interpretace. Tyto limity ale neplynou z nějakého deficitu identifikační síly deskripcí v porovnání s jinými způsoby identifikace. V každém případě, teorie subjektivity, jak je pojata v této knize, je podstatně závislá na teorii deskripcí.

Jeden z klíčových bodů sporu internalistů a externalistů se týká toho, za jakých podmínek vstupují pojmy ze společenského repertoáru, fixovaného v jazyce daného společenství, do konstrukce obsahu přesvědčení, záměrů a dalších propozic-

ních postojů individua. Korelativní otázka na úrovni interpretace promluv² zní takto: za jakých podmínek vstupují jazykové konvence do determinace významů promluv? Kritická situace, v níž se vyhrocuje spor intencionalistů a konvencionalistů v teorii interpretace, nastává tehdy, když to, co můžeme předpokládat o intencích mluvčího, není slučitelné s konvenčním významem užití věty. V kapitole D se povede diskuse o alternativních postojích k takovým případům a o obecných obrazech jazykové komunikace, které jsou s nimi spojeny.

V kapitole E se spor intencionalismu a konvencionalismu přenáší ze sféry interpretace „každodenních“ promluv do sféry interpretace literárních textů. Sdílím Davidsonův názor, že krásná literatura není v žádném ohledu odvozenou (či parazitní) sférou fungování jazyka a že „představuje závažný test adekvátnosti jakéhokoli pojetí podstaty jazyka“.³ Kromě toho, právě ve sféře literární interpretace dosáhl spor intencionalismu a konvencionalismu vyhocené a subtilně artikulované podoby, která by mohla být inspirativní pro obecnou teorii významu a interpretace. Pokouším se přispět k objasnění předmětu sporu a rámce, v němž se odehrává: s tímto cílem obhajuji jisté vymezení pojmu literárního díla, jisté pojetí vztahu díla a textu a uvažuji o různých verzích principu vstřícnosti („principle of charity“) ve sféře literární interpretace.

Stanovisko, které zaujímám v následujících diskusích, se dá, odhlédneme-li od detailů, shrnout do tří bodů. Východiskem je přímočarý, nepodmíněný realismus. Jako jeho součást obhajuji pojem subjektu, který je ve všech ohledech situován v reálném světě, aniž by se tím oslabovalo jeho postavení nepochybnitelného zdroje artikulace vlastních myšlenkových a komunikativních aktů. K tomu přistupuje obhajoba individualistického (intencionalistického) interpretačního postoje, vycházejícího právě z respektu k subjektivní povaze myšlenkových a komunikativních aktů, jinými slovy z uznání individuálního subjektu jako zdroje obsahu těchto aktů.

Tyto tři složky mé pozice (realismus, internalismus, individualismus) mají velmi rozdílný status. Realismus je doktrí-

na, kterou zastávám z holé nezbytnosti: jakákoli alternativa přesahuje mou představivost a intelektuální kapacitu (nedokážu si představit koherentní pozici, kterou by bylo možné založit na tezi o světě jako pojmovém nebo jazykovém konstruktu). Naproti tomu internalismus, včetně té specifické verze, kterou zde obhajují jako vstřícnou odpověď na externalistické argumenty, je bezpochyby kontroverzní teorie. Přijímám ji ne proto, že k ní nevidím alternativu, ale protože umožňuje sladit externí podmíněnost obsahů myšlenkových a komunikačních aktů s jejich subjektivitou – což je cíl, který se mnou čtenář nemusí sdílet. A konečně individualismus, o nějž jde v této knize, není teoretická doktrína, ale praktický postoj: je to způsob připisování mentálních stavů a identifikace významů promluv, jehož hodnotu a motivaci se snažím obhájit – mimo jiné tím, že poukazuji na zásadní meze jeho konvencionalistické alternativy.

Problém subjektivity myšlení a komunikace a korelativní problém individualismu v interpretaci promluv a připisování mentálních stavů navozuje řadu souvislostí a vyvolává řadu otázek, jejichž rozsah a rozmanitost, jak jsem brzy pochopil, přesahují mé výkladové schopnosti. Pokusil jsem se s tím vyrovnat několika způsoby: některá témata jsem jednoduše vypustil; jiná jsem zařadil do poznámek (které občas přerostly do podoby krátkého článku) nebo do dodatků k hlavnímu textu; v řadě případů jsem se omezil na literární odkazy; na konec knihy jsem zařadil sérii hesel, v nichž se snažím co nejstručněji vyložit některé pojmy nebo teorie, na něž se opakovaně odvolávám.⁴ Udělal jsem zkrátka, co bylo v mých silách, abych odlehčil hlavnímu textu, a je na čtenáři, aby se v každém konkrétním případě rozhodl, zda se spokojí s (kritickým) sledováním hlavní linie výkladu nebo bude ochoten vystavit se relativizujícím komentářům, podpůrným argumentům, historicko-filosofickým analogiím a dalším komplikacím, které jsem pro něj uložil do dodatků a do poznámek.

Práce na knize byla součástí grantového projektu *Texty a promluvy: problémy teorie interpretace*. Některé předběžné

výsledky projektu byly publikovány nebo předneseny na různých místech a vstoupily do knihy s většími či menšími úpravami, případně bez nich, pokud jsem nenašel důvody ke změně názorů nebo formulací. Řadu přesvědčivých důvodů obojího druhu jsem našel v kritických soudech kolegů a přátel (na některé z nich reaguji v hlavním textu): velmi inspirativní pro mě byly komentáře Dagfinna Føllesdala (k části kapitoly E) a Mariána Zouhara (k celé knize), e-mailová korespondence s Tomášem Hříbkem a Martinem Pokorným, diskuse s Tomášem Marvanem, Peterem Paginem a řadou dalších, publikované výměny názorů s Pavlem Cmorejem a Jaroslavem Peregrinem a četné námitky, jimž mě vystavili účastníci několika konferencí (zejména každoročních *Pražských interpretačních kolokvií*) a studenti navštěvující mé přednášky na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy.

Zvláštní místo v tomto výčtu patří dvěma výjimečným osobnostem, které (ať už svými texty nebo osobním vlivem) stály na samém začátku mého zájmu o analytickou filosofii a dodnes jsou pro mě ztělesněním toho, co na tomto způsobu filosofického myšlení obdivuji: Pavlu Maternovi a Ladislavu Tondlovi.

Poznámky

- ¹ P. Kořátko, *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998.
- ² V knize budu na různých místech užívat výrazu „interpretace“ a výrazu „rozumění“, jejichž vztah chápu velmi jednoduše: interpretace promluvy je akt nebo úsilí směřující k porozumění promluvě (akt nebo úsilí, které je završeno, když mi promluva dává smysl). To může znamenat mnoho věcí, z nichž se zde omezíme na jedinou: porozumění promluvě se pro nás bude krýt s rozpoznáním jejího propozičního obsahu a výpovědní síly. „Literární interpretací“, jíž se zabývám v kap. E, míním samozřejmě něco odlišného: jejím předmětem je literární text a cílem, k němuž směřuje, je identifikace literárního díla (které chápu jako soubor literárních aspirací textu a literárních kvalit, které jsou jejich naplněním).
- ³ D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1993, s. 259.
- ⁴ Všechna tato hesla až na tři výjimky (*Jednání podle pravidla*, *Neurčitost*, *Vlastní jména*) jsem původně napsal pro slovník Filologie jazyka a mysli: základní pojmy, který připravují k vydání Tomáš Marvan a Juraj Hvorecký. Zařazuji je i do této knihy, protože mi umožňují zkrátit výklad a zjednodušit odkazy v hlavním textu a předpokládám, že usnadní práci i čtenáři. Jsem vděčný oběma editorům, že tento můj nápad přijali bez protestů.

A. VÝCHODISKA

I. REALISMUS versus KONSTRUKTIVISMUS

1. Naivní realismus

Vypovídáme v jazyce o světě a o objektech existujících nezávisle na našich výpovědích a na jazyce nebo to, o čem vypovídáme, je *ipso facto* zformováno (strukturováno, organizováno) jazykem, takže vypovídáme o jazykovém konstruktů? Klíčová otázka, na niž musejí strany v tomto sporu odpovědět, máme-li jim vůbec přiznat, že zastávají nějaké artikulované stanovisko, zní: jaký ontologický status přepisujete jazyku? Realistická odpověď je snadno předvídatelná a jako zarytý realista ji vyslovím v první osobě (předem se omlouvám za frekvenci slova „reálný“ v následujících větách). Jazyk, o kterém mluvím, je jeden z parametrů lidského bytí ve světě: nástroj komunikace mezi reálnými lidskými bytostmi, která se odehrává v reálném světě a je stejně jako člověk sám jedním z pomíjivých produktů sebevývoje a sebediferenciace tohoto světa. Toto „sebe“ nás samo o sobě nezavazuje k hegelovské dialektice: manifestuje se v něm pouze předpoklad, že vývoj světa a všechny distinkce v něm nemají žádný zdroj mimo svět samotný.

Naivní realista má dále za to, že to nejrozumnější, co může o vzniku, způsobu existence a funkcích jazyka říci, najde ve speciálních vědách: počítá s revidovatelností jejich výsledků, ale nevidí nejmenší důvod ke generálnímu metafyzickému

přehodnocení statutu jejich tvrzení, k reinterpretaci, v níž by jejich předmět ztratil ontologické zakotvení ve světě, jak je *o sobě*, a proměnil by se v jazykový konstrukt.

Zde je na místě poznámka, která je primárně terminologická, ale snad může přispět i k věcnému objasnění mého stanoviska. Výraz „o sobě“ ve spojeních typu „svět o sobě“ nebo „svět, jak je o sobě“ zde užívám rovněž v kvazihegelovském smyslu: připisujeme-li světu bytí o sobě, znamená to, že mu přiznáváme autonomní, od žádné mimosvětské instance neodvozený status a že jeho strukturu a všechny distinkce, které ji tvoří, chápeme jako výsledek jeho sebevývoje (nebo v jiných hegelovských termínech: chápeme ho jako substanci a zároveň jako subjekt). Přívlastek „o sobě“ tedy vyjadřuje ontologickou charakteristiku, jejíž součástí není epistemický rys nedostupnosti (světa či věci o sobě) našemu poznání. Teze o nedostupnosti je věcí zvláštní epistemologické doktríny, kterou zde budu obecně označovat jako „konstruktivistickou“: vychází z předpokladu, že fungování našeho poznávacího aparátu spočívá v konstruování objektů, jejich vlastností a vztahů mezi nimi, takže to jediné, k čemu máme v poznání přístup, jsou naše vlastní myšlenkové konstrukty.¹

Naivnímu realistovi je tato teze stejně vzdálená jako představa, že funkcí jazyka je vnášet strukturu do beztvareho (nebo „málo“ strukturovaného) světa, případně do neuspořádané smyslové materie.² Nebo jako představa, že svět je produktem našich biologických funkcí. Všechno, co k tomu realista může říci, jsou banality typu: vyměňujeme si látky se svým prostředím, aniž by se tím stávalo prodloužením naší trávicí nebo respirační soustavy; smyslově zakoušíme vnější svět, aniž by se tím stával projekcí našich smyslů; pohybujeme se v něm, aniž by se tím stával příslušenstvím naší motorické výbavy; zasahujeme svým jednáním do dějů, které v něm probíhají, a jsme jimi zasahováni, aniž by se tím stával produktem naší aktivity nebo korelátém naší pasivity; a od jisté doby o něm také myslíme a vypovídáme, aniž by se tím stával pojmovým nebo jazykovým konstruktem.³ Jinými slo-

vy, z pohledu naivního realisty se jistě základní vztahy jeví přesně obráceně než z pohledu jazykového konstruktivisty. Struktura jazyka je odvozena z komunikativních funkcí, které se utvářejí v našem životě v reálném světě, směřují do tohoto světa a mohou se realizovat (a příležitostně selhávat) jen v tomto světě. Základní funkcí komunikace je koordinace chování reálných individuí v jejich reálném prostředí, ve vztahu k předmětům a událostem reálného světa: schopnost jazyka sloužit k vypovídání o entitách nezávislých na našich výpovědích a na jazyku je tedy zakotvena v samotné konstituci jazyka a v úloze, která mu přísluší v našem způsobu života.

Pojetí jazyka jako jednoho z prostředků naší interakce s prostředím a mezi sebou navzájem plus předpoklad, že svět tvoří právě takové interakce různých jsoucen (která v nich osvědčují svou existenci), dává jistý – poměrně skromný – smysl tezi, že jazyk spolukonstituuje svět. „Svět o sobě“ není svět minus jazyk, případně svět, jaký by byl bez jazyka: součástí světa, jak je o sobě, je i to, že se v něm vyvinuly bytosti, k jejichž způsobu života patří jazyková komunikace.⁴

2. Námitky a odpovědi

Následující námitky proti naivnímu realismu nemají simulovat plnohodnotnou polemiku: přiznávám, že jako naivního realistu mě napadaly současně s odpovědí a slouží mi spíše jako záminka k detailnějšímu vysvětlení mého stanoviska. Nezbyvá mi než doufat, že skutečně vážné námitky vysloví odpůrci naivního realismu (případně že mi připomenou argumenty, které jsem nechal spadnout pod stůl).

/a/ Ani naivní realista nemůže ve svých výpovědích vystoupit z jazyka: neměl by tedy předstírat, že má přístup k nějaké mimojazykové realitě, ke světu o sobě, který není zformován jazykem a z něhož se dá vyložit jazyk. Přijmeme-li naivně rea-

listický výklad jazyka ze světa, nemůže to znamenat nic jiného, než že mu přiznáme platnost v rámci našeho obrazu světa, který je zformován jazykem.

To, že ve svých výpovědích o světě a o jazyce nemůžeme vystoupit z jazyka a ve svých myšlenkách o světě nemůžeme vystoupit ze svého pojmového aparátu, je triviální pravda – nemyslíme-li tím nic víc než to, že všechny výpovědi se musí odehrávat v jazyce a myšlení musí být pojmově artikulováno. Stejně triviální pravda je, že ve svých výpovědích nemůžeme vystoupit ze světa, jak je o sobě: jazyk sám ostatně není nic jiného než nástroj komunikace v tomto světě o tomto světě.⁵

Smíříme-li se s tezí, že to, o čem vypovídáme, je *ipso facto* jazykový konstrukt, musí se jakákoli snaha mluvit o mimojazykové (a jazykem nedotčené) realitě jevit jako inkoherní, jako pokus o prolamování neprolomitelné bariéry.⁶ Z pozice naivního realisty se to jeví jinak. Struktura i předmětnost jazyka (jeho schopnost sloužit k vypovídání o něčem) se utvářejí v reálném světě, ve vztazích lidských individuí k sobě navzájem a k různým prvkům jejich prostředí.⁷ Výsledkem je mimo jiné to, že náš jazyk obsahuje prostředky singulární reference, predikáty jako „voda“, „zajíc“ nebo „jazyk“ a predikativní strukturu umožňující připisování vlastností věcem. Vzhledem k jejich solidnímu (pozemskému) původu si podle realisty počínáme dobře, když těchto prostředků užíváme bez jakékoli distance k vypovídání o reálném světě (o tom světě, v němž se vyvinuly a v němž fungují jako nástroj komunikace),⁸ a není nejmenší důvod začít se chovat jinak, když se rozhodneme mluvit filosoficky.⁹ Ve svém výkladu vztahu jazyka a světa užívá realista jazyk přesně k tomu účelu, k němuž ho podle tohoto výkladu má (což znamená: k němuž se podle realistické doktríny vyvinul v lidské fylogenezi): k vypovídání o světě, a to jak o mimojazykové realitě, tak o té části světa, kterou představuje jazyk. Nemusí při tom zaujímat žádnou pozici mimo jazyk nebo mimo svět, nic, co by se dalo označit jako „God’s eye view“ nebo (v ateistické verzi) „view from nowhere“. On sám a jeho výpověď, to, o čem vypovídá, i jazyk,

v němž se výpověď odehrává, zůstávají neodvolatelně situovány *ve světě*: všechno, co zde (v realistově výkladu vztahu jazyka a světa) hraje nějakou roli, jsou prvky jednoho a téhož světa – takže jaký „pohled odnikud“?¹⁰

/b/ Jak může jazyk sloužit k vypovídání o reálných objektech a událostech, jak jsou o sobě, když je skrz naskrz přizpůsoben našim potřebám a zájmům?

Naše potřeby a zájmy nevytvářejí distanci mezi námi a světem o sobě, ale přesně naopak: jsou součástí našeho zakotvení v tomto světě. Klíčovým zájmem všech živých bytostí je diferencovaně a efektivně reagovat na reálné distinkce v prostředí, v němž se odehrává jejich život. Jazyk, který se vyvinul jako nástroj koordinace těchto reakcí, by byl kontra-produktivní, kdyby nám místo těchto distinkcí podsouval nějaké jiné.¹¹ Naivní realismus je přirozenouází pro důsledně *pragmatické* pojetí jazyka (tj. pro výklad jazyka z praktických funkcí, které mu náležejí v našem způsobu života): umožňuje nám chápat způsob, jakým komunikujeme o světě, a jazykový aparát, který nám k tomu slouží, jako odvozený od potřeb a zájmů reálných individuí v reálném světě.¹²

/c/ Jak se realista vyrovná s faktem, že jsou možné alternativní pojmové a jazykové systémy, založené na podstatně odlišných souborech distinkcí?

Naivní realista nemá důvod zpochybňovat možnost různých pojmových systémů a způsobů vypovídání o světě.¹³ Ani ty nejdrastičtější rozdíly mezi nimi nesnižují jejich nárok na objektivitu: nevylučují, že každý z nich reflektuje prvky či aspekty struktury světa existující nezávisle na jakémkoli způsobu myšlení a vypovídání.¹⁴ Uvažujme o situaci, kterou bychom podle našeho běžného způsobu počítání popsali tak, že na stole jsou tři předměty: A, B, C. Počítáno podle Lesniewského dostaneme sedm předmětů (A, B, C, A+B, A+C, B+C, A+B+C).¹⁵ Můžeme to komentovat tak, že žádný z těchto popisů nezachycuje reálný počet předmětů (případně kvanti-

tativní stránku situace na stole, jaká je o sobě), protože oba popisy udávají počet předmětů relativně k systému počítání? A obecně, plyne z příkladů tohoto druhu, že svět o sobě nemá žádné kvantitativní parametry, protože ty jsou konstruovány zvoleným pojmovým aparátem, resp. konvenčně fixovaným způsobem počítání? Přistoupit na tento způsob uvažování znamená přehlédnout elementární fakt: v našem příkladu nevyjadřujeme větou „Na stole jsou tři předměty“ *jedno* tvrzení, pravdivé či nepravdivé podle způsobu počítání, ale *dvě* tvrzení, která se liší propozičním obsahem.¹⁶ Jejich pravdivost je dána výhradně poměry na stole, absolutně nezávislými na systémech počítání, resp. na způsobech vypovídání o světě, a dokonce i na existenci bytostí schopných vypovídat o světě. Jinými slovy, to, co je relativní vůči systému počítání, nejsou kvantitativní poměry ve světě, ale vyjádřená propozice. Vztáhneme-li užití věty „Na stole jsou tři předměty“ k běžnému způsobu počítání a užití věty „Na stole je sedm předmětů“ k polské variantě, máme dvě tvrzení, která pravdivě popisují *tytéž* poměry ve světě (tentýž stav věcí): tři předměty podle „běžného“ počítání, *to jest* sedm předmětů podle „polského“ počítání. Příklady tohoto druhu jsou tedy tím nejméně vhodným argumentem pro tezi, že jazyk (nebo pojmový aparát) je zdrojem uspořádání světa.¹⁷

Úplně stejně mohou říci, že tvrzení, které vykonám užitím věty „V místě X je v čase t teplota 20 stupňů Celsia“, zachycuje jistý parametr situace v místě X , který je absolutně nezávislý na systému udávání teploty a na tom, jestli vůbec existují nějaké bytosti disponující výrazy s touto funkcí.¹⁸ Nic na tom nemění fakt, že tutéž teplotu mohou udat ve stupních Fahrenheita. Nikoho zřejmě nenapadne prohlašovat, že tvrzení, které vykonám užitím věty „V místě X je v čase t teplota 20 stupňů Celsia“, je pravdivé relativně k Celsiově stupnici, ale nepravdivé vzhledem k Fahrenheitově stupnici, protože fixace stupnice je součástí propozičního obsahu tvrzení.

Realista zkrátka nemá problém s faktem, že *tytéž* aspekty reálného světa můžeme popsat různými způsoby spadajícími

do různých systémů vypovídání o světě: z toho neplyne žádné zpochybnění reálnosti těchto aspektů světa (ve smyslu jejich nezávislosti na jakémkoli systému vypovídání o světě).¹⁹ Právě tak realista ochotně připustí, že různé druhy bytostí lišící se způsobem života, nebo dokonce základní biologickou výbavou, mohou reflektovat rozdílné prvky či aspekty struktury světa. Fakt, že si můžeme představit druh inteligentních bytostí, v jejichž slovníku a pojmové výbavě nemá žádné místo distinkce mezi deštěm a sněhem, evidentně neimplikuje, že našemu rozlišení deště a sněhu neodpovídá žádná reálná distinkce, nebo že tuto distinkci konstruuje náš pojmový systém nebo náš způsob vypovídání o světě.

Ani realista samozřejmě nepopře, že o podmínkách aplikovatelnosti predikátů „déšť“ a „sníh“, a tedy i o hranici mezi tím, na co lze správně uplatnit první a na co druhý z nich, rozhoduje *naš* způsob užívání těchto slov. Tato hranice může být vedena různými způsoby, z nichž každý zachycuje *reálnou* distinkci: na každé straně hranice jsou jevy s odlišnými meteorologickými parametry, přičemž rozdíly mezi nimi jsou zcela nezávislé na našem užívání slov „déšť“ a „sníh“. Fakt, že významy těchto výrazů se vymezují v *našem* způsobu vypovídání o světě (v komunikaci, která je sama jedním z procesů probíhajících ve světě), nijak nezpochybňuje reálnou povahu distinkce, kterou společně zachycují (tj. vybírají mezi všemi ostatními distinkcemi ve světě).

Věta „Stav světa specifikovaný větou „Sněží“ je dán jazykovými konvencemi“ je dvojnásobně způsobem, který dobře ilustruje předmět naší diskuse. Může být užita k vyslovení dvou tvrzení: v prvním se o stavu světa specifikovaném danou větou říká, že je konvenčním jazykovým konstruktem; ve druhém se o přiřazení mezi větou a stavem světa říká, že je dáno jazykovými konvencemi. První tvrzení realista zdvořile odmítne, druhé může bez rozpaků přijmout a navázat na ně (lewisovským²⁰) výkladem jazykové konvence z reálných vztahů v rámci jazykového společenství.

/d/ Naivně realistický výklad jazyka z mimojazykové reality je epistemologicky převrácený. Ve filosofii musíme začít u jazyka, který je pro nás jediným přímo dostupným, nebo přinejmenším nejlépe dostupným zdrojem všech distinkcí: jeho privilegovaný způsob danosti z něj činí jediné solidní východisko filosofické analýzy.

/l/ Přijmeme-li Quinovu kritiku kontrapozice analytického a syntetického, musíme se vzdát naděje na principiální oddělení znalosti jazyka od znalostí o mimojazykové realitě. Neexistuje například žádné kritérium umožňující určit, zda k významu predikátu „velryba“ patří, že je správně aplikovatelný jen na savce (takže „Marie je velryba“ samo o sobě implikuje „Marie je savec“), nebo zda příslušnost velryb mezi savce je záležitost mimosémantických, věcných znalostí („collateral information“; takže z „Marie je velryba“ usuzujeme na „Marie je savec“ až díky obecně sdílené premise „Všechny velryby jsou savci“). Znalost jazyka tedy nelze vyčlenit jako zvláštní, epistemicky privilegovaný druh znalosti.²¹ Ze stejného důvodu (nemluvě o důvodech uvedených v bodě /2/) si analýza jazyka nemůže dělat nároky na zvláštní druh vykazatelnosti či jistoty nedostupný jiným filosofickým metodám nebo speciálněvědnímu poznání.

/2/ Předpokládejme ale, že distinkci analytického a syntetického, a tedy i ostře ohraničené významy uchráníme před Quinovou kritikou. Stále bude platit, že jazyk nám nemůže být dán žádným přímějším způsobem než fyzické objekty, osoby a mentální stavy jiných lidí, protože ke způsobu danosti jazyka podstatně patří:

/a/ schopnost identifikovat fyzické objekty či události, které fungují jako promluvy;²²

/b/ schopnost klasifikovat (resp. vnímat) tyto entity jako instance jazykových výrazů jako typů, například jednotlivé zvuky jako instance fonologických útvarů, které představují věty daného jazyka;²³

/c/ schopnost rozpoznat pravidelnosti v užívání určitých výrazů (vět) v určitých reálných situacích a schopnost korelovat výrazy s objekty mimojazykového světa (singulární výra-

zy s jejich referenty, predikáty s objekty spadajícími do jejich extenze);²⁴

/d/ schopnost připisovat promluvy konkrétním osobám jako mluvčím;²⁵

/e/ schopnost přisuzovat těmto osobám nejen záměr komunikovat, ale i konkrétní komunikativní intence, jejichž rozpoznání může být nezbytné pro určení některých parametrů propozičního obsahu promluvy (například identifikace referentu daného užití demonstrativa „toto“ typicky vyžaduje hypotézu o tom, který z možných kandidátů je zamýšleným referentem) a pro určení výpovědní síly promluvy („illocutionary force“);²⁶

/f/ schopnost přijímat obecné hypotézy o přesvědčeních, očekáváních a preferencích ostatních členů společnosti: přijmeme-li Lewisovu definici jazykové konvence,²⁷ je vzájemné připisování postojů základem konvenční fixace jazyka jakéhokoli společenství a součástí participace individuí na tomto jazyce.

To všechno je součástí toho, jak je mi *dán* jazyk (aniž to samozřejmě musím reflektovat při vykonávání a interpretaci promluv). Jinými slovy, jazyk nemá žádný původní, nezávislý způsob danosti, který by nepředpokládal danost fyzických objektů situovaných v reálném světě a psychických stavů zakoušených reálnými individui (a naši schopnost individuální i typové identifikace a diferenciaci těchto druhů entit). Danost jazyka mnohonásobně předpokládá danost světa s jeho reálnými distinkcemi. Je-li tomu tak, nevidím způsob, jak udržet tezi, že jazyk je nám dostupný nějakým epistemicky privilegovaným způsobem, a založit na ní metodologický imperativ „začít u jazyka“.²⁸

/e/ Výklad jazyka z fylogeneze jako procesu odehrávajícího se v reálném světě podává pohled na jazyk zvenčí: my ale stojíme na půdě již konstituovaného jazyka a nabízí se nám (jako jeho uživatelům) pohled zevnitř, který je filosoficky plodnější.

Situovanost jazyka ve světě, v němž se odehrává náš život, není jen genetická: nejde o dávno odbytou historickou epizo-

du. Stále platí, že právě z ní jazykové výrazy čerpají své významy, jazyk svou strukturu a svou předmětnost (referenční funkci). Jen tady se ustavují, udržují a mění přiřazení významů výrazům a jen v tomto rámci mají významová pravidla svou určitost, normativní sílu a relativní stabilitu. Není to tak, že v nějaké fázi se jazyk emancipuje a vede vlastní život, v němž se všechny významové distinkce vymezují ve vztazích mezi výrazy; o významech, a tedy i o významových vztazích mezi výrazy, rozhoduje pořád jednání, postoje a vztahy reálných lidí v reálném světě.²⁹

Žádný niternější vnitřek jazyka (nic, co by nebylo konstituováno empirickými fakty o daném komunikativním společenství), nevidím.³⁰ Mohu samozřejmě předpokládat významové vztahy typu „věta V znamená, že p “ nebo „slova S_1 a S_2 jsou antonyma“ jako dané a neklást si otázku, čím jsou konstituovány, ani na jakém základě o nich vím. Je zbytečné dodávat, že takový postoj (který mohu stejně dobře zaujmout k jakémukoli jinému empirickému fenoménu) nijak neoslazuje zakotvení významových vztahů v reálném světě: pouze mi umožňuje neklást si jisté otázky a soustředit se na jiné. Jako teoretik pak mohu stěží doufat, že mě rozhodnutí neklást si jisté otázky přenesou do „nitra“ jazyka, kde se mi vyjeví nutnost tam, kde ji „zvenčí“ nevidím. Na tomto místě bude užitečné výslovně rozlišit několik věcí:

/a/ Triviality typu „Předpokládám-li, že ‚želva‘ označuje druh živočicha, nemohu zároveň konzistentně předpokládat, že označuje druh horniny“ jsou nutně pravdivé – z jakéhokoli pohledu, ať zvenčí nebo zevnitř.³¹

/b/ Tvrzení, že slovo „želva“ označuje druh živočicha, není nutně pravdivé – ani zvenčí, ani zevnitř: jeho pravdivost závisí na reálné jazykové praxi a vztazích v rámci jazykového společenství (toho typu, jaké vymezuje lewisovská definice konvence).³²

/c/ Tvrzení, že želva je druh živočicha, je nutně pravdivé zvenčí i zevnitř (ve všech možných světech platí, že jestliže x je želva, pak x je druh živočicha).³³ Abychom to mohli konsta-

tovat, nemusíme zaujmout pozici, z níž se nám konvence nějakého jazyka budou jevit jako nutné (v rozporu s bodem /b/): tvrzení, že želva je druh živočicha, je ostatně nutně pravdivé, ať už ho vyjádříme v jakémkoli jazyce.

/d/ „Želva je druh živočicha“ je nutně pravdivá věta češtiny (tato věta interpretovaná podle pravidel češtiny je pravdivá ve všech možných světech): to platí zvenčí i zevnitř. To, že je to věta češtiny (navíc pravdivá, a to dokonce nutně), však není nutná pravda: je to typický empirický fakt, a to zvenčí i zevnitř. Spočívá v komunikativní roli tohoto fonologického (či grafického) útvaru v praxi uživatelů češtiny (srov. /b/).

/f/ Naivní realismus rezignuje na filosofický výklad vztahu jazyka a světa: jednoduše se zbavuje všech rizik tím, že setrvává na pozici „zdravého rozumu“ a spokojuje se s monotónním opakováním různých variant teze, že jazyk je součástí světa.

Myslím, že naivní realismus není filosoficky méně náročný než jeho alternativy. Přehodnotit duality typu jazyk-svět, myšlení-svět, subjekt-svět a snažit se vyložit všechny distinkce jako distinkce *ve světě*, znamená zbavit se aporií toho druhu, jaké vyvolávala kantovská opozice jevů a věcí o sobě, ale neznamená to postavit se do snadnější filosofické pozice. Zrušení kantovské duality světa jevů a věcí o sobě a její nahrazení jediným principem, jehož sebeurčování a sebediferenciace je zdrojem všech distinkcí, si svého času vyžádalo něco tak složitého, jako je hegelovská dialektika. Podobně chápat vztah typu „Věta *S* znamená, že *p*“ nebo „Výraz *V* referuje k objektu *O*“ nebo „Promluva *X* má platnost tvrzení, že *p*“, jako vztahy *ve světě*,³⁴ neznamená usnadnit si filosofickou práci: naopak nás to zavazuje vyložit tyto vztahy ze složité součinnosti fyzických, psychologických a sociálních faktorů. Není to také projekt bez rizik: přinejmenším nás vystavuje svodům fyzikalistického či psychologického redukcionismu, případně rigidního konvencionalismu (sociologického redukcionismu).³⁵

3. Jazykový konstruktivismus

Pokusil jsem se ukázat, že pojem jazyka, s nímž operuje realista, když vyslovuje svou tezi, lze bez problémů aplikovat i na realistovy vlastní výpovědi a že splňuje další nároky, které jsme na něj kladli: mimo jiné nám umožňuje reflektovat funkci jazyka při naplňování našich životních zájmů a potřeb (v tomto smyslu je důsledně pragmatický) a je plně slučitelný s možností radikálně rozdílných způsobů vypovídání o světě. Konstruktivistické pojetí jazyka jistě ob stojí v posledním ohledu: pokud jde o dva předchozí, nejsem si zdaleka tak jistý. Jinými slovy, nevidím přesvědčivý způsob, jak uspokojivě odpovědět na následující otázky:

/ a / Jaký status připadá jazyku ve světle teze o světě jako jazykovém konstrukt?

Konstruktivista by měl především vyjasnit, s jakým pojmem jazyka pracuje. Chápe-li jazyk jako nástroj a zároveň produkt lidské komunikace, předpokládá reálný proces (nebo spíš komplex procesů) zvaný „komunikace“, a tedy i komunikanty (mluvčí a adresáty) jako pro sebe navzájem identifikovatelné lidské bytosti. Právě tak předpokládá jazykové výrazy, jejichž konkrétní výskyty („tokens“) musí být objekty či události smyslově identifikovatelné pro účastníky komunikace (zvukové události, skvrny na papíře apod.). Otázka zní, jaký by mohlo mít smysl předpokládat komunikující individua a fyzické objekty, které jsou materiálními nositeli komunikace, a nepředpokládat na stejné úrovni (tj. se stejně suverénním, původním ontologickým statutem) další objekty, jako jsou zvířata, stromy, hory atd. – s odkazem na to, že ty už jsou „jazykovým konstruktem“.

Jediná odpověď slučitelná s tezí o světě jako jazykovém konstrukt zřejmě zní, že jazyk v pojetí naivního realisty, jazyk chápaný jako fenomén ve světě, zakotvený v něm ži-

votními aktivitami reálných lidských individuí a materiální podobou jazykových výrazů a promluv (jinými slovy reálně fungující jazyk s jeho reálnými mluvčími a adresáty, výrazy a promluvami) musí být také jazykový konstrukt. Pak musíme předpokládat nějaký jiný jazyk, který je zdrojem této konstrukce, buď jako forma aktivity čistého (a tedy „mimosvětového“) transcendentálního subjektu nebo jako čistý kreativní princip, který nevyžaduje žádný subjekt, jemuž by ho bylo možné připsat. Tento jazyk se neváže na promluvy jako reálné události ve světě (jako akty reálných individuí), a tedy ani na lidská individua jako účastníky těchto událostí (subjekty těchto aktů) a nositele závazků navozených promluvy. Tomuto jazyku tedy nelze připisovat normativitu, která předpokládá společenství reálných individuí jako sféru své platnosti. Jeho účelem nemůže být sloužit jako nástroj mezilidské komunikace ani jako nástroj orientace lidských bytostí ve světě, protože lidské bytosti a všechny účely v lidském světě mohou být jen jeho konstruktem. Vychází nám čistá kreativita, která (ať už ji připíšeme transcendentálnímu subjektu nebo ji budeme chápat asubjektivně) je zdrojem i účelem sobě samé a jejímž nástrojem jsou zřejmě logické operace (v širokém smyslu).³⁶

Odtud pak může vzejít filosofické zadání ukázat, jak rozehráváním této kreativity vznikají stále složitější konstrukty, včetně vyčleňování individuálních jsoucen se statutem fyzických objektů či osob a konstituování složitých útvarů se statutem společenských institucí. To by byl bezpochyby úctyhodný projekt připomínající svou aspirací velké spekulativní systémy 18. a 19. století, především Hegelův program odvození všech distinkcí, včetně členitých forem přírodního a společenského bytí, z procesu, jehož východiskem je čistá kreativita „logické ideje“. Při všem respektu bychom to ale stěží mohli chápat jako cestu k překonání „staré“ metafyziky: naopak by to byla její rehabilitace po kritice z „pozemských“ pozic v 19. a 20. století.³⁷

/b/ Může konstruktivista konzistentně vztáhnout své pojetí funkce jazyka na vlastní výpovědi, ve kterých je vyjadřuje? Nestaví se do pozice, v níž se podle své vlastní teorie principiálně nemůže ocitnout?

Poukázal jsem na to, že to nejsou realisté, kdo by musel vystoupit z našeho jazyka či pojmového aparátu, aby mohl konzistentně formulovat své stanovisko: otázka zní, zda to naopak neplatí o jazykových konstruktivistech. Soustředme se na konstruktivistickou tezi, že jsme v kognitivním a komunikativním ohledu determinováni jazykem, a to do té míry, že nemáme přístup ke světu, jak je „o sobě“, protože to jediné, co je nám dostupné a o čem můžeme smysluplně vypovídat, je svět zformovaný naším jazykem. Potíží je v tom, že v tomto tvrzení děláme přesně to, co podle něj dělat nemůžeme: stavíme se mimo pojmovou či jazykovou konstrukci světa, protože (jak předpokládám) v rámci této konstrukce se světu neuděluje status jazykového konstrukt, ale status reálného světa nezávislého na nás a na jazyku (světa, v němž jsme se vyvinuli jako bytosti schopné užívat jazyk). V tezi o světě jako jazykovém konstrukt, vystupujeme z jazykové konstrukce světa a konfrontujeme svět-konstrukt s něčím, co nemůže být jeho součástí: s konstruktérem (individuem či společenstvím vybaveným nějakou předjazykovou, a tedy mimosvětovou existencí), jeho náradím (jazykem, který není výsledkem, ale nástrojem konstrukce světa) a zřejmě i s materiálem, z něhož je konstrukce vystavěna (svět o sobě jako předjazyková materie, připravená pro konstruktérovy kreace, případně smyslový materiál). Otázka zní, jak jsem to dokázal, nemohu-li vypovídat o ničem jiném než o jazykových konstruktech?³⁸ Prohlásím-li konstruktéra, jeho výbavu a materiál rovněž za jazykový konstrukt, nastoluje se problém *jejich* konstrukce, atd. *ad infinitum*.

/c/ *Je jazykový konstruktivismus vhodnouází pro pragmatické pojetí fungování jazyka?*

Jazykový konstruktivist se nemůže přímočaře dovolávat našich potřeb a zájmů jako motivace konstruktivních kreací jazyka. Nejprve by musel odpovědět na otázku, odkud se berou naše potřeby a zájmy, když ne z našeho života ve světě (který je přece až výsledkem konstrukce naplňující tyto potřeby a zájmy). Za druhé, ať už jsou jejich původ a povaha jakékoli, konstruktivistický výklad vztahu jazyka a světa je vzhledem k nim krajně nepragmatický. Protože je-li v našem zájmu přikládat objektům ve světě ten status, který nabývají v rámci jazykové konstrukce světa (jinými slovy pojímat objekty jako nezávislé na nás a na jazyku), jak může být zároveň v našem zájmu relativizovat a *de facto* znehodnocovat tento status tím, že ho označíme za jazykový konstrukt?

Dodatek: Realismus a posity

Poslední otázka se (*mutatis mutandis*) týká každé doktríny, která prezentuje objekty reálného světa jako náš konstrukt. Musím si ji tedy položit i ve spojení s proslulou Quinovou tezí, že fyzické objekty jsou kulturní *posity* („posits“ – česky nejspíše „postulované objekty“) stejně jako homérští bohové.³⁹ Je třeba podotknout, že Quine říká na adresu fyzických objektů jakožto *positů* mnoho lichotivého a varuje nás, abychom se na ně nedívali spatra. Jsou hluboce zakořeněny v našem obrazu světa⁴⁰ jako součást naší „druhé přirozenosti“;⁴¹ nazývat je „posity“ neznámá zaujímat k nim protektorský postoj.⁴² A obecně, *posity* teorie, kterou přijímáme, nejsou něčím, v co věříme v modu „jako by“ (nejsou věci „make-believe“), protože nemůžeme udělat nic lepšího než zaujmout stanovisko nějaké teorie (té nejlepší, jaká je nám momentálně dostupná).⁴³ Poslední poznámka je obzvlášť zajímavá: pokud *nemůžeme udělat nic lepšího než následovat svou „druhou přirozenost“*

a předpokládat existenci na nás nezávislých fyzických objektů, znamená to, že řeči o fyzických objektech jako o našich *positech* vedeme z nějaké ošidné, nebo alespoň ne zrovna doporučeníhodné pozice?

Jediná alternativa je zřejmě předpokládat, že co je dobré pro filosofa se zásadně liší od toho, co je dobré pro běžného člověka, resp. speciálního vědce. To ale evidentně není Quinovo stanovisko.⁴⁴ Koneckonců samotný jeho výklad úlohy *positů* stojí pevně na fyzikalistické bázi: východiskem jsou podráždění našich receptorů a z nich pramenící „proud zkušenosti“, do nějž naše teorie se svými *posity* vnáší pokud možno operativní strukturu („manageable structure“).⁴⁵ To znamená, že idea *positů* jako prostředků strukturování proudu zkušenosti je sama založena na předpokladu bytostí vybavených citlivými „povrchy“ („surfaces“), které reagují na vnější podráždění, smyslem pro uspořádanost a schopností dosahovat jí pomocí intelektuálních výkonů (jako je postulování objektů různého druhu). Přiznám se, že tomu nejsem schopen dát koherentní smysl. Ke statutu fyzických objektů jako *positů* patří, že „teorie“, která je předpokládá, může být principiálně vzato vystřídána jinou; fyzické objekty a procesy jako *posity* tedy zmizí (resp. odeberou se do společnosti „homérských bohů“), nicméně nové *posity*, ať už budou jakékoli, budou stejně jako jejich předchůdci vnášet strukturu do proudu zkušenosti vyvolaného fyzickým podrážděním fyzických objektů (našich citlivých „povrchů“).

Zcela jistě nám nepomůže následující distinkce: „Vše, čemu přiznáváme existenci, je *posit* ze stanoviska popisu procesu výstavby teorie, a zároveň je to reálné ze stanoviska teorie, která je budována.“⁴⁶ V případě fyzických objektů toto rozlišení neudržíme: filosof, který v quinovském stylu „popisuje proces výstavby teorie“ postulující fyzické objekty jako své *posity*, předpokládá v rámci téhož popisu fyzické objekty jako reálné. Otázka zní, jaký význam může mít v takovém ambivalentním kontextu termín „reálné“:

1/ Buďto znamená existenci nezávislou na teorii a jejich

tvůrcích: abychom mohli fyzickým objektům připsat realitu v tomto „tvrdém“ smyslu, musíme zapomenout na to, co víme (od Quina) o výstavbě teorie a o tom, jak něco nabývá statusu objektu. Tohoto „vytěsnění“ by měl být, principiálně vzato, schopen každý, až na quinovského filosofa, který postuluje fyzické objekty a procesy (bytosti vybavené receptory, dráždění těchto receptorů zvenčí) právě v rámci svých úvah o povaze teorií a roli *positů*.

/2/ Nebo se reálností objektu míní právě to, že je *positem* teorie, kterou přijímáme. To znamená podsunout slovu „reálný“ idealisticky modifikovaný (buďme otevření: vykastrováný) význam⁴⁷ a upadnout do konfuzí: protože samotné řeči o *positech* se opírají o předpoklad fyzických objektů a procesů přetrvávajících ve všech myslitelných změnách teorií s jejich *posity*.

Zdá se, že začneme-li jednou mluvit v quinovském duchu o *positech*,⁴⁸ neudržíme ani tvrdý (naivní) pojem reality, ani jeho idealistický padělek.

4. Neepistemický pojem pravdy a princip dvouhodnotovosti

/a/ Ve známém vymezení Crispina Wrighta je realismus pozice založená na epistemicky nezakotveném pojmu pravdy: pravda v realistickém pojetí přesahuje možnou evidenci. To znamená, že naše soudy a tvrzení mohou mít zcela určité, kompletně vymezené pravdivostní podmínky i v případě, kdy principiálně nejsme schopni zjistit, zda jsou či nejsou splněny. Vztáhneme-li to k naší pojmové výbavě, realista předpokládá, že naše konceptuální schopnosti přesahují naše epistemické schopnosti: naše pojmy dosahují (podmínkami svého splňování) i do oblastí, kam je naše poznání nemůže následovat. Toto pojetí pravdy a jeho konsekvence napadá Wright četnými argumenty.⁴⁹

Realismus, k němuž se hlásím v této stati, nezavazuje své zastánce k neepistemickému pojetí pravdy ve Wrightově smyslu. Mohu trvat na tom, že všechny distinkce ve světě mají svůj zdroj výhradně v něm samém a že součástí vývoje tohoto světa je i vznik našeho myšlení a jazyka, aniž tím pro mě ztratí smysl otázka, jak se naše poznávací schopnosti a jejich meze promítají do povahy pojmů, s nimiž jsme schopni operovat. Je sféra aplikability našich pojmů, včetně pojmu pravdy, striktně omezena na sféru dostupnou našim poznávacím procedurám nebo zde neplatí žádné epistemické limity? Pozice, kterou zde označuji jako robustní či přímočarý realismus, je (vidím-li správně) slučitelná s obojím.

To dobře ladí s Wrightovým výkladem vztahů mezi různými typy „objektivit“. ⁵⁰ Wright poukazuje na to, že „objektivita pravdy“ (tj. její epistemická nezávislost) implikuje „objektivitu významu“: kdo přijme neepistemický pojem pravdy, *ipso facto* předpokládá, že určitost propozičního obsahu našich tvrzení a soudů se neváže na epistemické předpoklady, tj. že jejich pravdivostní podmínky mohou směřovat do oblastí principiálně nedostupných poznání. To zase implikuje „objektivitu soudu“, čímž Wright míní realitu předmětných sfér, jichž se týkají naše soudy (a tvrzení, v nichž je vyjadřujeme): objektivita významu předpokládá, že předmětné sféry, o nichž vypovídáme ve svých tvrzeních, jsou ve své reálnosti principiálně nezávislé na tom, zda jsou nám epistemicky dostupné. Ale obrácená implikace neplatí: realita předmětné oblasti neimplikuje objektivitu (epistemickou nezávislost) významů našich tvrzení o této oblasti ani objektivitu pravdy.

Realismus v našem (přímočarém) smyslu nás tedy nezavazuje k neepistemickému pojetí soudu a tvrzení: neplyne z něj, že naše schopnosti soudit a tvrdit něco o nějaké předmětné sféře nezávisí na tom, zda je v dosahu naší evidence (tj. zda máme procedury pro zjišťování stavů věcí v této sféře). Tím spíš z nás nečiní zastánce neepistemického pojetí pravdy, a tedy realisty ve Wrightově smyslu. ⁵¹

/b/ Jak zdůrazňuje Michael Dummett, ztotožnit realismus s neepistemickým pojetím pravdy znamená spojit ho s klasickým principem dvouhodnotovosti. Spor realismu a antirealismu pak můžeme postavit jako dilema: platí nebo neplatí, že každé smysluplné tvrzení je buď pravdivé nebo nepravdivé nezávisle na naší (principiální) schopnosti zjistit pravdivostní hodnotu? Otázku, zda jsme realisté v nějakém typu diskursu (o fyzických objektech, o mentálních stavech, o matematických entitách, o hodnotách atd.), tedy můžeme převést na otázku, zda jsme v něm vázáni zákonem vyloučeného třetího (a dalšími zákony klasické logiky založenými na principu dvouhodnotovosti⁵²), tj. na problém logiky řídící inference v daném typu diskursu. Bází pro identifikaci této logiky je vybudování teorie významu pro daný typ diskursu,⁵³ což je empirický projekt *par excellence*: vychází z reálné komunikativní praxe jako jediné sféry, kde se rozhoduje o významech.⁵⁴ Tradiční metafyzický spor realismu a antirealismu se tak staví na empirickou bázi: v podstatě jde o to uvést náš filosofický postoj do souladu s reálným způsobem fungování jazyka v daném typu diskursu.

Realismus, který obhájí v této knize, neimplikuje, že každé smysluplné tvrzení je buď pravdivé nebo nepravdivé, a neváže se na tradiční pojetí logické struktury našich výpovědí o světě. Domyslíme-li ho jistým způsobem, může naopak motivovat pokusy o vytváření velmi netradičních logických systémů. Chápeme-li strukturu světa se všemi jejími distinkcemi jako produkt vývoje tohoto světa samotného a trváme-li na tom, že tento vývoj nemá žádný mimosvětský zdroj, předpokládáme tím, že svět nabývá své podoby v procesu sebevývoje (sebeutváření, sebediferenciace) a všechna jsoucna a jejich určení jsou odvozena z tohoto pohybu „stávání“ („des Werdens“). To navozuje otázku, jaké logické formy a jaké chápání logické konzistence jsou adekvátní pro postižení tohoto druhu pohybu a jeho struktur. Svého času to byl jeden z podnětů k vytváření různých verzí tzv. parakonzistentních logik – systémů, v nichž mají být odvoditelné věty tvaru *p a non-p*,

aniž by se tím celek trivializoval (v tom smyslu, že je v něm odvoditelné cokoli).⁵⁵

/c/ Je zřejmé, že volba mezi realismem a antirealismem v Dummettově či Wrightově smyslu nemusí mít podobu principiálního filosofického rozhodnutí s univerzálním dosahem. Mohu být realistou v jednom ohledu (např. ve výpovědích o fyzických objektech) a antirealistou v jiném (např. ve výpovědích o abstraktních objektech nebo o mentálních stavech). Případně mohu předpokládat, že realita jedné předmětné sféry je odvozena od reality druhé.⁵⁶ To navozuje další možné vymezení realismu: být realistou vzhledem k dané předmětné sféře znamená připisovat jí původní realitu, neodvozenou od reality jiné sféry.⁵⁷ Pokud tedy například připouštíte kompletní převedení sémantiky na intencionální bázi (po vzoru Griceova programu), nejste realista ve vztahu k významům; a pokud připouštíte neurofyziologickou redukci psychologických fenoménů, nejste realista ani vzhledem k mentálním stavům.

Realismus, který zde obhajují, se netýká vztahů mezi předmětnými sférami a problému redukovatelnosti jedněch pojmových systémů či typů diskursu na jiné, s jedinou výjimkou: neumožňuje nám redukovat výpovědi o světě na výpovědi o něčem „původnějším“, např. o pojmech či o významech. Reálnost světa nemá pro realistu žádný mimosvětový zdroj a reálnost jakýchkoli entit se odvozuje od jejich místa ve světě.

II. PSYCHOLOGICKÉ POJMY V TEORII VÝZNAMU A INTERPRETACE

Když Husserl mluví o transcendentální bázi své filosofie, konstatuje, že „pro filosofické děti to může být temný kout, v němž řadí strašák solipsismu, nebo také psychologismu či relativismu“. Filosofické dítě přirozeně uteče, ale „skutečný filosof“, dodává Husserl, „dá přednost tomu osvětlit temný kout“.⁵⁸ Pokud jde o psychologismus, v husserlovském nasvícení se jeví jako nedůslednost, kterou překonáme završením transcendentálně fenomenologické redukce. V následující úvaze budu „psychologismem“ mínit radikální doktrínu (viz níže), kterou rozhodně nehodlám doporučovat.⁵⁹ Zároveň bych ale rád přispěl k tomu, aby slovo „psychologismus“ a slogany typu „intencionalistický omyl“ („intentional fallacy“) nepůsobily jako přízračné memento, které se vynoří pokaždé, když se nám v nějaké fázi analýzy jazyka přirozeně nabídnou psychologické pojmy, jako je „přesvědčení“ či „záměr“. Teoretické myšlení, ať už školené analyticky nebo kontinentálně, musí mít svobodu kriticky zvážit předpoklady spojené s užíváním takových pojmů a rozhodnout, kde a jakým způsobem využít jejich služeb v úvahách o významu či mluvnických aktech, případně jak se bez nich obejít. Nemělo by se nechat rozptylovat poněkud jednoduchými kousky „strašáků pro filosofické děti“: to je smysl této kapitoly a důvod, proč jsem si v jejím úvodu vypůjčil Husserlova slova.

Začneme terminologickým vymezením, které je, jak předpokládám, v souladu s obecně rozšířeným územ:

Radikální psychologismus vzhledem k nějaké disciplíně je teze, že jediné teoretické vysvětlení, které lze v této disciplíně považovat za úplné či plnohodnotné, je to, které je podáno v psychologických pojmech. Podobně vymezení pojmů v rámci dané disciplíny je pokládáno za završené, jen pokud je podáno v čistě psychologických pojmech: definovat nějaký *prima facie* nepsychologický pojem znamená redukovat ho na psychologické pojmy (tj. vymežit nutné a ve svém souhrnu dostačující podmínky jeho aplikace v čistě psychologických pojmech).⁶⁰

Radikální antipsychologismus vzhledem k nějaké disciplíně pak znamená, že vysvětlení a pojmová vymezení pomocí psychologických pojmů jsou v dané disciplíně nepřijatelná.

Máme zde tedy dvě obecné teze či pozice ve vztahu kontrárnosti: nemůžete zastávat obě najednou a nemusíte zastávat ani jednu z nich. Můžete odmítnout psychologickou redukci a zároveň si ponechat volné ruce pro případné nasazení psychologických pojmů, pokud se to ukáže užitečné v určité fázi analýzy nebo na určitém stupni výstavby teorie. Odmítnutí obou krajností je na první pohled sympatická pozice, proti níž se psychologismus i antipsychologismus mohou jevit jako militantní, fundamentalistické a ve své podstatě iracionální postoje – kdyby zde nebyly velmi působivé protipříklady. Fregeho rozhodnutí zkoumat „zákony pravdivosti“⁶¹ bez užití psychologických pojmů bylo podstatnou součástí konstituce moderní logiky.⁶² A Husserlovo uzávorkování psychologického subjektu je jednou z klíčových fází *epoché*, bez níž bychom nedospěli na skutečně transcendentální pozici: na stanovisko transcendentálního solipsismu, z něhož se nám intencionalita jeví jako parametr výkonů čistého transcendentálního já.⁶³

Antipsychologismus jako metodologické rozhodnutí si tedy zaslouží respekt jako součást konstituce tak významné disciplíny, jako je matematická logika, a tak významného filosofického programu, jako je transcendentální fenomenologie. Problém nastává, jakmile *metodologické rozhodnutí*, které je legitimní a funkční v rámci určitého projektu, převedeme

na *doktrínu* s ambicemi, které dalece přesahují rámec tohoto projektu. Tak by tomu bylo, kdyby Husserlův následovník tvrdil, že jakmile někdo začne užívat psychologických pojmů (například pojmu intence neočištěného transcendentálně fenomenologickou redukcí), automaticky se vylučuje z filosofického diskursu: přechází do „naivního“ či „dogmatického“ režimu řeči, který si nemůže dělat filosofické aspirace. Ve stejné pozici by se ocitl ten, kdo by pod vlivem Fregeho antipsychologismu tvrdil, že jakmile začneme užívat psychologických pojmů (jako je komunikativní intence), *ipso facto* opouštíme teoretický diskurs, v němž se dá mluvit o sémantických vztazích typu „Věta *S* znamená, že *p*“, nebo „Výraz *V* referuje k individuu *X*“, protože mluvit o sémantických hodnotách či vztazích v psychologických pojmech je elementární kategoriální chyba.

Respekt k výkonům zakladatelského významu by nás neměl odvádět od otázky, máme-li zásadní teoretický důvod následovat v teorii významu Husserlův či Fregeho antipsychologismus. V Husserlově případě mě úvahy z předchozí kapitoly zavazují k přesně opačnému stanovisku. Kdo se domnívá, že veškeré myšlené a komunikované obsahy se vymezují ve vztazích reálných lidských bytostí v reálném světě, nemá důvod věřit, že cesta k tomu, abychom o významech a o myšlení řekli něco podstatného, vede přes uzávorkování reality světa a hledání zdrojů jeho konstituce (včetně konstituce jiných subjektů a vztahů mezi nimi) na transcendentálně solipsistické bázi. Stručně řečeno, podle realisty nelze tuto cestu ani nastoupit a sama myšlenka *epoché* je inkohorentní (viz pozn. 24).

Pokud jde o Fregeho, máme-li jeho antipsychologismus chápat jako obecný princip zavazující nás vzdát se psychologických pojmů všude, kde se mluví o významech (a ne jako pouhé metodologické rozhodnutí pro sféru matematické logiky), odvoláme se nejspíš na Fregeho kontrapozici privátních mentálních stavů („*Vorstellungen*“) a ideálně objektivních smyslů („*Sinne*“) jazykových výrazů.⁶⁴ Jsou-li přesvědčení,

záměry, přání atd. privátní v tom smyslu, že jsou principiálně nedostupné komukoli kromě osoby, která je zakouší, nemůžeme se na ně odvolávat při výkladu významu, který je samou svou podstatou veřejný: významem jazykového výrazu může být jen něco, co můžeme sdílet v komunikaci. Zaměřme se tedy na tezi o privátnosti mentálních stavů.

1. „Privátnost“ mentálních stavů a veřejnost významu

Kdyby byly mentální stavy privátní v právě uvedeném smyslu, podstatná část současné filosofie jazyka by ztratila půdu pod nohama.⁶⁵ Závažnost takové ztráty ať posoudí čtenář: v každém případě by to byla jen drobná nepříjemnost v porovnání s tím, že bychom se museli zřici rozsáhlé části své každodenní komunikace, která spočívá v připisování mentálních stavů jiným osobám. Každý, kdo zastává tezi o privátní povaze mentálních stavů (ve smyslu jejich nedostupnosti jiným subjektům), by ji měl obhájit ne proti autorům užívajícím v teorii významu psychologických pojmů, ale v konfrontaci s běžnou komunikativní praxí. Neměli bychom se zdržovat mlčením typu „přijde na to, jak vymezíte mentální stavy“. Otázka stojí jasně: jsou přesvědčení, záměry, přání, obavy atd. dostupné výlučně těm, kdo je zakoušejí? Nebo o nich ti druzí mohou pronášet tvrzení, která jsou zdůvodněná v míře srovnatelné s tvrzeními o fyzických objektech a o významech?

Podle mě platí jednoznačně to druhé. Tvrzení typu „Jan zjistil, že nemá klíče“, „Jan se pokusil vyrazit dveře“, „Jan se utíkal schovat před deštěm“,⁶⁶ „Jan nemohl nevidět příjíždějící auto“ běžně vyslovujeme v situacích, kdy by bylo iracionální pochybovat o jejich pravdivosti. Jejich závislost na dostupné (a nutně omezené) evidenci a s tím spojená permanentní možnost omylu je vlastnost, kterou sdílejí se všemi ostatními druhy empirických tvrzení. Nejrůznější druhy koordinace jednání závisejí na spolehlivé rutině ve vzájem-

ném připisování (a předjímání) propozičních postojů.⁶⁷ Připisování mentálních stavů má nejen své neformální standardy oprávněnosti, ale i vypracované testovací procedury (v experimentální psychologii a v psychologické praxi) a institucionalizované postupy (například soudní dokazování vraždy – to jest *úmyslného* zabití).⁶⁸ A konečně, veřejnost významů podstatně předpokládá veřejnost mentálních stavů. Určení významu promluvy interpretem podstatně zahrnuje identifikaci intencí mluvčího⁶⁹ a osvojení konvenčního významu výrazů jako typů podstatně zahrnuje interpretaci postojů členů společnosti.⁷⁰ To všechno by stálo na principiálně nezdůvodnitelných dohadách, a bylo by tedy zcela iracionální (a soudní praxe by byla od základu zvrhlá), kdyby platila teze o privátnosti mentálních stavů.

Zbývá mi jen doufat, že nikdo nepodlehne pokušení prohlásit tezi o privátnosti za gramatickou ve wittgensteinovském smyslu, a tím ji vyjmout z dosahu jakékoli diskuse.⁷¹ Řekl bych, že máme dobré důvody tvrdit pravý opak. Odvozujeme-li „gramatiku“ výrazů ze způsobu jejich užívání a vezmeme-li v úvahu roli, kterou v naší komunikaci hraje připisování mentálních stavů, nezbývá nám než konstatovat, že teze o privátnosti je hrubá gramatická chyba: s pravděpodobností hraničící s jistotou také můžeme předpokládat, že ti, kdo ji pronášejí, se jí ve vlastním zájmu neřídí a přisuzují svým bližním přesvědčení, záměry a přání stejně nenuceně a stejně často jako všichni ostatní.

Rezervovanost vůči intencím mluvčího v teorii významu ale může mít racionálnější základ. Připustme, že mentální stavy jiných osob jsou nám v principu stejně kognitivně dostupné jako fyzické objekty: jinými slovy, stejně jako u fyzických objektů platí i o mentálních stavech, že jejich případná aktuální nedostupnost neplyne z jejich podstaty, ale z toho, že naše poznávací schopnosti se neuplatnily v pravý čas na pravém místě. Antipsychologista může i pak trvat na tom, že jisté specifické rysy mentálních stavů nejsou slučitelné s nároky, které komunikace klade na veřejnost významů: to je

důvod, proč se mentální stavy nemohou podílet na konstituci významů promluv ani významů výrazů jako typů. Pod touto obecnou formulací mám na mysli dva možné antipsychologické argumenty; zde jsou i s odpovědí:

/a/ Snadno si představíme situaci, v níž aktuální zakoušení mentálního stavu (který je jako typ principiálně veřejný) osobou *O* není rozpoznáno nikým kromě *O*, a dokonce není rozpoznatelné uplatněním žádných racionálních procedur, protože se neprojevuje v pozorovatelném chování. V takovém případě neexistuje žádná kognitivní pozice, o níž lze říci, že kdyby se v ní někdo ocitl, byl by schopen odůvodněně připsat daný mentální stav osobě *O*. Naproti tomu k podstatě významu promluvy patří, že je v každém aktuálním případě dostupný všem kompetentním členům komunikativního společenství, kteří mají veřejně dosažitelné relevantní informace.⁷²

Tuto distanci mezi mentálními stavy a významy můžeme překlenout restrikcí uvalenou na komunikativní intenci mluvčího: do konstituce významu promluvy vstupuje výhradně jako rozpoznaná adresátem. Význam promluvy je v tomto pojetí konstituován shodou komunikativní intence a interpretace.⁷³

/b/ Mentální stavy jsou osobní v tom smyslu, že jsou vázány na osobu nositele: jde o *mé* záměry, přání, přesvědčení atd. To není v rozporu s jejich principiální veřejností (ve stejném smyslu jsou ostatně osobní i *mé* tělesné stavy, můj právní status atd.). Ale významy promluv ani výrazů jako typů takto osobní nejsou: v tomto smyslu jsou veřejné radikálnějším způsobem než mentální stavy.

Tento rozdíl se stejně jako v předchozím případě eliminuje vymezením podmínek, za nichž se mentální stavy podílejí na konstituci významů. Je pravda, že mentální stavy jsou nejen osobní, ale mohou je zakoušet mimo jakoukoli (aktuální) interakci s jinými subjekty. Ale tento rys mentálních stavů se v teorii významu neutralizuje, pokud předpokládáme, že:

/i/ komunikativní intence (spolu)konstituují význam promluvy právě jen v úspěšné interakci obou účastníků komunikace (viz /a/);

/ii/ mentální stavy (přesvědčení, záměry, preference) se podílejí na konstituci konvenčních významů výrazů jako typů ve společenství *S* výhradně tehdy, jsou-li sdíleny členy *S* (nejen v tom smyslu, že je členové *S* shodně zakoušejí, ale i v tom smyslu, že si je vzájemně připisují) a motivují je ke společnému dodržování jistých pravidelností v užívání a interpretaci výrazů.⁷⁴

2. Mentální stavy a objektivita analýzy

Představa, že naše tvrzení o jazyku mají objektivnější základ než naše tvrzení o mentálních stavech (takže kdybychom do teorie významu vpustili psychologické pojmy, bylo by to na úkor její objektivity), je podle mě mylná hned ve dvou ohledech: vzhledem k povaze objektivního poznání a vzhledem k povaze jazyka.

/1/ Předpoklad, že jakmile vstoupíme do sféry připisování mentálních stavů, musíme se vzdát aspirací na objektivitu, nezpochybňuje jen poznávací hodnotu jistého druhu soudů a tvrzení, ale naši schopnost objektivního poznání vůbec. Podstatným rysem objektivního poznání je možnost shody mezi racionálními subjekty: shody nejen ve smyslu prostého sdílení přesvědčení, ale i ve smyslu souhlasu, který zahrnuje vědomí toho, že došlo ke shodě, a tedy i vzájemné připisování přesvědčení. Uprít vzájemnému připisování přesvědčení solidní epistemické základy proto znamená zpochybnit dosažitelnost objektivního poznání jako takového. Slovy Donalda Davidsona: „nejsou-li naše soudy o propozičních postojích těch druhých objektivní, nejsou objektivní ani žádné jiné soudy a pojem objektivity tak nemá žádné uplatnění.“⁷⁵

/2/ Znalost jazyka závisí na znalosti mentálních stavů jiných osob v mnoha ohledech, zejména:

/a/ Identifikace zvukové události nebo souboru čar na papíru jako instance konkrétní věty nějakého jazyka může vyžadovat hypotézu o komunikativním záměru mluvčího (v dané fázi konverzace). Samy zvukové či vizuální kvality promluvy mohou být zcela nedostačující vzhledem ke zvláštnostem výslovnosti nebo rukopisu nebo k vnějším podmínkám komunikace. Jinými slovy, samo určení věty užité v promluvě může vyžadovat interpretaci založenou na intencionálních hypotézách.⁷⁶

/b/ Identifikace jazykových konvencí společnosti *S* vyžaduje vyhodnocení jazykového a mimojazykového chování členů *S*, interpretovaného jako jednání sledující jisté cíle na pozadí jistých přesvědčení. A koneckonců samotný jazyk *S* (přijmeme-li lewisovské pojetí konvence) je fixován intencionálně, souborem přesvědčení, očekávání a preferencí, které členové *S* nejen sdílejí, ale jsou si vědomi tohoto sdílení (srov. *Příloha*, heslo *Konvence*). To všechno je přítomno v jakémkoli vztahu typu „Věta *V* znamená v jazyce společnosti *S*, že *p*“, „výraz *W* označuje v jazyce *S* předmět *X*“, „věta *V*₁ implikuje v jazyce *S* větu *V*₂“ atd. Jinými slovy, představíme-li si, že členové společnosti *S* přestanou zastávat jisté postoje (postoje těch typů, které jsou specifikovány v Lewisově definici konvence), ve stejném okamžiku zmizí jazyk společnosti *S* i se vztahy právě uvedeného druhu.⁷⁷ Zpochybníme-li tedy objektivitu tvrzení o propozičních postojích jiných osob, zpochybníme *ipso facto* objektivitu tvrzení o jazyku.

/c/ Je-li interpretace promluvy možná jen jako součást širšího úsilí o porozumění komplexnímu jednání mluvčího, nemůžeme konvenční význam věty přenést (promítnout) do významu promluvy, je-li to v rozporu s našimi hypotézami o záměrech a přesvědčeních mluvčího. Přijmeme-li quinovsko-davidsonovský princip vstřícnosti, má nekonvenční interpretace promluvy metodologickou přednost před interpretací, která (spolu s předpokladem upřímnosti mluvčího) impliku-

je, že mluvčí zastává evidentně nepravdivá přesvědčení nebo absurdní postoje jiného druhu (srov. *Dodatek* k této kapitole a *Přílohu*, heslo *Radikální interpretace*).

/d/ Předpokládejme ale, že konvenční význam užití věty se kompletně přenáší do významu promluvy. To ještě neznamená, že je dostačující pro určení doslovně vyjádřeného propozičního obsahu: stále zde mohou zůstat prázdná místa (nedo určené parametry propozičního obsahu), jejichž zaplnění vyžaduje hypotézy o komunikativním záměru mluvčího. Příkladem je určení referentů indexických výrazů, určení aktuálního významu homonymních predikátů nebo určení aktuálního referentu vlastních jmen s více nositeli. Totéž se týká určení výpovědní síly („illocutionary force“) promluvy tam, kde není jednoznačně specifikována konvenčními indikátory. Ale ani užití explicitní performativní věty negarantuje, že promluva funguje jako komunikativní akt, a že má tedy vůbec nějakou výpovědní sílu a vyjadřuje nějaký propoziční obsah: tak je tomu jen v případech, kdy můžeme předpokládat komunikativní intenci (na rozdíl od případů typu artikulačních cvičení nebo memorování textu).

/e/ Postup od doslovných významů k nepřímým předpokládá (mimo jiné) hypotézy o intencích a přesvědčeních mluvčího (viz *Příloha*, heslo *Implikatury*).

Interpretace promluv v reálné komunikaci je, jak vidíme, mnohostranně závislá na připisování propozičních postojů mluvčím. A jazyk společenství *S* nám není dostupný jinak než prostřednictvím interpretace komunikativního (a na ně navazujícího mimokomunikativního) jednání členů *S*, která podstatně závisí na připisování propozičních postojů.

Pokud jsem nepřehlédl něco zásadního, filosofie jazyka nemá racionální důvod zříkat se služeb psychologických pojmů: pojmy, jako je přesvědčení, záměr či přání skýtají dobrou, přirozenou, a jak jsme viděli (srov. pozn. 65), také velmi vyhledávanou společnost pojmům, jako je reference, význam nebo výpovědní síla. Současná analytická filosofie jazyka se necítí vázána předsudky vůči psychologickým pojmům zalo-

ženými na tezi o privatnosti mentálních stavů. Myslím, že neuděláme chybu, budeme-li ji v tom následovat. To neznamená rezignovat na všechna omezení (a tím méně přejít k radikálnímu psychologismu, jak byl vymezen v úvodu této kapitoly): jako ve všech ostatních případech je i zde na místě pečlivě zvažovat možnosti uplatnění psychologických pojmů na jednotlivých úrovních analýzy. To je něco zcela jiného než předem obestavět teoretické myšlení iracionálními bariérami.

Dodatek:

Davidsonovská teorie významu a intencionalita

Pokud to mohu posoudit, uplatnění psychologických pojmů ve sféře analýzy významu má nejradikálnější a zároveň nejnivnější podobu v Griceově intencionální sémantice, v Lewisově teorii konvence a v Davidsonově teorii významu a interpretace. Prvními dvěma teoriemi jsem se zabýval jinde, zde bych rád věnoval stejnou pozornost úloze psychologických pojmů v Davidsonově projektu, už proto, že se jí dovolávám na různých místech této knihy.⁷⁸

Davidson, jak známo, dospěl k závěru, že optimální formou filosofické teorie významu jsou úvahy o principech výstavby teorií pro jednotlivé jazyky, které by byly interpretativní v tom smyslu, že by nám umožnily interpretovat každou z nekonečného počtu vět, které lze utvořit v daném jazyce. V úvahách o možné podobě takových teorií se Davidson inspiroval Tarského teorií pravdy: davidsonovská teorie významu má stejně jako Tarského teorie pravdy umožnit odvodit pro každou větu daného jazyka teorém specifikující její pravdivostní podmínky. Představme si, že máme davidsonovskou teorii významu generující takové teorémy pro každou větu jazyka *L*: stojíme před otázkou, za jakých podmínek pak můžeme říci, že *L* je jazyk užívaný konkrétním společenstvím *S*. To bylo předmětem rozsáhlých diskusí pod titulem „actual lan-

guage relation“ (tj. diskusí o specifikaci vztahu „být skutečným jazykem“ nějakého společenství). Jedna z možných odpovědí kombinuje davidsonovskou teorii významu s griceovskou sémantikou a Lewisovým pojmem konvence (srov. *Příloha*, hesla *Intencionální sémantika* a *Konvence*). Pro přehlednost začneme pojmem adekvátnosti teorému a potom přejdeme k pojmu adekvátnosti teorie:

Teorém formy $\langle V, V' \rangle$ je pravda tehdy a jen tehdy, když p , je adekvátní vzhledem ke společenství S tehdy a jen tehdy, když v S platí (lewisovská) konvence užívat V , když mluvčí (griceovsky) míní, že p .

Davidsonovská teorie T je adekvátní teorií jazyka užívaného společenstvím S (nebo: jazyk L identifikovaný teorií T je jazykem užívaným v S) tehdy a jen tehdy, když T generuje pouze teorémy adekvátní v právě definovaném smyslu.⁷⁹

Pro Davidsona samotného jsou ale návrhy tohoto druhu nepřijatelné, protože v jeho pojetí významu a interpretace nehraje pojem konvence žádnou relevantní roli: k podstatě jazykové komunikace podle něj nepatří, že je konvenčně regulována.⁸⁰ Chceme-li učinit zadost davidsonovskému chápání jazykové komunikace, musíme situovat odpověď na otázku, za jakých podmínek je jazyk fixovaný davidsonovskou teorií jazykem nějakého společenství, do sféry interpretace: měřítkem adekvátnosti davidsonovské teorie významu pro dané jazykové společenství je to, jak přijetí této teorie přispěje ke komplexnímu porozumění jazykovému i mimojazykovému chování členů tohoto společenství. Toto vztažení teorie významu k chování uživatelů jazyka se opět děje v psychologických pojmech. Někdy se přímo označuje jako „propositional attitude constraint“, což znamená: soubor restrikcí vymezených v pojmech propozičních postojů a chápaných jako podmínky, které musí splňovat teorie významu, má-li být adekvátní teorií pro nějaké jazykové společenství. Podmínky tohoto druhu

obecně charakterizovali nebo se je pokusili precizně vymezit mnozí autoři; zde je velmi obecná formulace Johna McDowella:⁸¹ „Přijatelnost teorie, která vznikne spojením teorie významu s teorií [ilokuční] síly, vyžaduje, aby popis jazykových faktů, který teorie poskytuje, koherentně zapadal do širšího kontextu, v němž chování mluvčích, zahrnující jejich jazykové chování popsané tímto způsobem a jejich nejazykové chování popsané vhodným způsobem, je dostatečně srozumitelné ve světle propozičních postojů (především přesvědčení a přání), jejichž připisování mluvčím je opět dostatečně srozumitelné ve světle jejich chování a ve světle faktů, které na ně působí.“

Takové vymezení podmínek adekvátnosti teorie významu je svou povahou davidsonovské v tom smyslu, že odpovídá Davidsonovu zahrnutí teorie významu do širšího projektu teorie interpretace. V tomto rámci ale v pravém smyslu nevystává problém „actual language relation“: nemáme zde před sebou hotovou davidsonovskou teorii významu identifikující nějaký jazyk, kterou bychom dodatečně vztahovali k chování příslušníků daného společenství. V Davidsonově pojetí je budování teorie významu od samého počátku součástí systematické snahy o komplexní porozumění chování příslušníků nějakého společenství, přesněji řečeno: teorie pravdy à la Tarski může aspirovat na roli teorie významu jen tehdy, je-li konstruována v rámci široce založeného projektu interpretace.⁸² (Vztáhneme-li to k teorémům: něco tak slabého, jako jsou materiální ekvivalence formy „V je pravda tehdy a jen tehdy, když p“, může poskytovat něco tak silného, jako jsou specifikace významu, jen v rámci takového projektu.)⁸³ A projekt interpretace spočívá u Davidsona v systematickém sladování psychologických hypotéz (o propozičních postojích) a sémantických hypotéz (o významech výrazů), které do sebe musí zapadat takovým způsobem, aby nám celek umožnil porozumět komplexnímu chování členů daného společenství (nebo daného individua).⁸⁴ Porozumění je podle Davidsona možné jen do té míry, do jaké jsme schopni pojímat chování interpretovaných subjektů jako

koherentní a (ve svém souhrnu) racionální: základní restrikce uvalená na interpretaci, proslulý princip vstřícnosti („principle of charity“), nám proto ukládá volit takové kombinace psychologických a sémantických hypotéz, které maximalizují koherenci a racionalitu interpretovaných subjektů.

Pojem interpretované osoby jako koherentně jedající bytosti, sledující (ve svém jazykovém i mimojazykovém jednání) určité záměry na pozadí určitých přesvědčení, je základním vztažným bodem celého interpretačního projektu. To ale znamená, že psychologickým hypotézám přiznáváme metodologickou prioritu vůči sémantickým. Je-li součástí racionality schopnost utvářet si pravdivá přesvědčení, ukládá nám regulativní idea interpretovaného subjektu jako racionální bytosti volit mezi alternativními interpretacemi slučitelnými s pozorovaným chováním ty, které maximalizují shodu jeho a našich přesvědčení (samozřejmě s výjimkou případů, ve kterých jsme schopni racionálně vysvětlit rozdíl). Davidson zdůrazňuje, že tam, kde nás nějaká promluva nutí volit mezi reinterpretací slov a novou identifikací přesvědčení, rozhodujeme se „ve prospěch reinterpretace slov, abychom uchovali rozumnou teorii přesvědčení.“⁸⁵ O metodě radikální interpretace Davidson mimo jiné říká: „účelem této metody je řešit problém vzájemné závislosti přesvědčení a významu tak, že budeme držet přesvědčení konstantní tak daleko, jak to jen půjde, zatímco budeme hledat vhodné významy.“⁸⁶

Davidsonovo situování teorie významu do rámce teorie interpretace má za následek, že danost jazyka (způsob, jakým je nám jazyk dán) je neoddělitelná od danosti mentálních stavů (vzpomeňme si, že význam věty je pro Davidsona zobecněním role, kterou věta hraje „při dosahování cílů a uskutečňování záměrů“; v.v.). Jazyk nelze identifikovat bez slaďování psychologických a sémantických hypotéz, v němž psychologickým hypotézám udělujeme jistou metodologickou prioritu (v.v.). A nejen to: jazyk neexistuje mimo reálné akty užívání výrazů s jistými záměry a mimo akty interpretace těchto užití jako součástí racionálního jednání mluvčích.

Pokud jde o vztah vzájemné závislosti mezi významy a intencemi, Davidson velmi často zdůrazňuje ten aspekt, který nás zde zajímá: závislost významu na intencích. Nejvýrazněji je to přítomno v jeho zdůrazňování, že případ, kdy někdo zamýšlí být interpretován určitým způsobem, a je tak interpretován, je tou základní situací, v níž něco znamená něco (situací, z níž máme v poslední instanci vyložit všechny sémantické pojmy).⁸⁷ To je v pozadí jeho formulací typu „význam jakéhokoli druhu spočívá v poslední instanci na intenci“.⁸⁸

Poznámky ke kapitole A

¹ Konstruktivistická verze výchozí otázky teorie poznání pak vypadá takto: jakou cestou (jakými výkony) dospívá poznávající myšlení od nediferencovaného proudu zážitků ke svým předmětům, jako jsou fyzické objekty, osoby, sociální struktury nebo umělecká díla? Pro realistu je takové postavení problému od základu chybné. Poznávající subjekt se nikdy neocitá v pozici, v níž ho vidí konstruktivista: žádná vrstva zkušenosti nemá podobu beztvarého proudu zážitků nebo smyslového materiálu, zkrátka látky, která čeká na to, až do ní myšlení či jazyk vtisknou nějakou strukturu. Přesně naopak: proud naší zkušenosti je diferencován reálnou členitostí světa, s níž nás mnohostranně konfrontuje život v tomto světě. Zkušenost v naivně realistickém pojetí je zakoušení světa s jeho reálnými distinkcemi; vývoj forem myšlení, jazykových struktur a racionálních vzorců chování jsou vzájemně se podmiňující součásti procesu, v němž se zvyšuje naše senzitivita vůči reálným distinkcím a schopnost reagovat na ně v souladu s našimi zájmy a potřebami.

Pod termín „konstruktivismus“, jak bude užíván v této kapitole, spadá jakákoli doktrína, která odvozuje elementární strukturu světa (případně „našeho světa“ nebo „našeho obrazu světa“) z lidských zdrojů: ze struktury myšlení, jazyka, nebo materiální předmětné činnosti. Realismus, který zde hájím, naopak vychází z předpokladu, že myšlení, jazyková komunikace a materiální předmětná činnost jsou (vzájemně závislé) parametry našeho bytí v reálném světě a patří ke způsobu, jakým zapadáme do jeho struktury, která je na nás principiálně nezávislá. Hlavním předmětem mého polemického zájmu bude jazykový konstruktivismus, o intelektuálním konstruktivismu bude řeč příležitostně; snad tedy stojí za to alespoň zběžně připomenout, že i „praktický“ konstruktivismus se dočkal doktrinální podoby. V marxismu 70. a 80. let získal jistý vliv směr odvozující strukturu myšlení a našeho obrazu světa z historicky vyvinutých forem materiální činnosti, případně ze společenských vztahů, v nichž se odehrává: inspirací bylo fichteovské a hegelovské zdůrazňování úlohy praktické činnosti (včetně jejích rozvinutých společenských forem) v utváření struktury vědomí a samotného pojmu objektu a objektivitu a zobecňování některých Marxových výroků o společensko-praktickém základu „lidské podstaty“, o vztahu mezi předmětností zkušenosti a myšlení a předmětností materiální praxe atd. (Podrobnosti a reference viz v mé stati K dějinám ideje praktických

základů myšlení a významu, in: J. Nosek, Milénium vědy a filosofie, Filosofia, Praha 2002.)

² Donald Davidson odmítá ve stati *On the Very Idea of Conceptual Scheme* (in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984) samotnou distinkci formujícího (organizujícího, strukturujícího) pojmového systému nebo jazyka a formovaného světa: snaží se ukázat, že ať už zvolíme jakýkoli popis tohoto vztahu, nedává rozumný smysl. Odmítnutí kontrapozice (pojmového či jazykového) schématu a světa znamená potvrzení realismu: „Vzdáme-li se dualismu schématu a světa, nevzdáváme se světa, ale obnovujeme bezprostřední kontakt se známými objekty, o nichž platí, že to, co se s nimi děje, činí naše věty a názory pravdivými či nepravdivými“ (tamtéž, s. 198). Srov. též D. Davidson, *Koherenční teorie pravdy a poznání*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, Filosofia, Praha 2004, s. 162–163. Srov. s tím slova R. Rortyho (*Putnam on Truth, Philosophy and Phenomenological Research*, 52, No. 2, 1992, s. 416): „Jak mohou být věty činěny pravdivými objekty, když objekty nejsou tím, čím jsou, nezávisle na našem způsobu mluvení?“

³ Faktory jako způsob látkové výměny s prostředím, motorický aparát, povaha smyslových receptorů, vjemová schémata, vzorce instinktivního a osvojeného chování spolurozhodují dávno před vznikem jazyka o tom, jaké prvky či rysy prostředí, jaké rozdíly a jaké podobnosti, jaké typy kontinuity a jaké typy změn jsou pro nás zachytitelné a důležité, a tedy i o tom, co všechno je pro nás objektem, jak se orientujeme v okolním světě a jak se diferencují naše reakce na dění v tomto světě. Je-li tomu tak, nezbyvá nám než připustit bohatě diferencovaný předjazykový obraz světa, fixovaný ve schématech chování (komunikativního i mimokomunikativního, individuálního i kolektivního) a ve struktuře psychických procesů – ve stejných sférách, v nichž se v dalším vývoji fixuje jazyk. Pokud jde o stupeň této diferenciaci, není důvodu upírat předchůdci člověka cokoli z toho, co běžně připisujeme ostatním primátům, chceme-li vyložit jejich chování: rozlišování mnoha druhů neživých objektů i živých bytostí, schopnost identifikace individuálních objektů a jejich reidentifikace z proměnlivých zorných úhlů, ve změněném prostředí a se změněnými vlastnostmi, předjímání průběhu různých procesů, včetně typického chování různých druhů živočichů v různých situacích, orientaci v hierarchických vztazích v rámci vlastního společenství, schopnost

signalizovat ostatním členům společenství pozorované změny v bezprostředním okolí (například blížícího se predátora) i různé postoje (jako je odpor, nároky, uznání autority atd.) a přijímat od nich stejné informace, schopnost koordinovat s nimi své chování a bezpochyby řadu dalších věcí. Jazyk hraje podstatnou roli v našem současném vztahu ke světu, ale není to role prostředníka, bez něhož nemáme přístup k tomu, z čeho se skládá svět: ke stromům, ke stavům počasí atd. (na stromy jsme lezli a před deštěm jsme se schovávali dávno před vznikem jazyka). Je to přesně naopak: objekty, jako jsou stromy, a stavy našeho prostředí jsou prostředníkem, bez něhož nemáme přístup k jazyku. Vztahování zvuků, které vydávají jiní, k prvkům sdíleného světa, je nutnou podmínkou vzniku jazyka i učení se jazyku a podstatnou součástí interpretace promluv v každodenní komunikaci (srov. pozn. 24).

⁴ Pomíjím zde roli jazykové komunikace v utváření a fungování společenských institucí: to je významné téma, s nímž se nevyrovnáme obecnými slogany o kreativní roli jazyka, ale jen systematickou analýzou, jakou najdeme např. v knize Johna Searla *The Construction of Social Reality* (The Penguin Press, London 1995). Je charakteristické, že právě v této knize autor ostře odmítá pojetí světa jako jazykového konstruktů a hájí pozici, kterou označuje jako „externí realismus“ (viz kap. 7, 8, 9). Pokud jde o úlohu jazyka v utváření společenské reality, neměli bychom pouštět ze zřetele banální fakt, že tak jako je jazyková komunikace podstatnou složkou fungování společenských institucí, jsou tyto instituce podstatnou složkou konstituce jazykových významů. Právní systém předpokládá mluvní akty, jako je vynášení rozsudků, a naopak žádná promluva nemůže mít ilokuční status vnesení rozsudku mimo reálně fungující právní systém. Obecně: všechny promluvy nastolující samotným vykonáním institucionální stav specifikovaný v jejich propozičním obsahu (deklarativní akty ve smyslu Searlovy klasifikace – srov. *Příloha*, heslo *Mluvní akty*) čerpají svou ilokuční sílu z fungování a autority příslušných institucí (a tato síla se váže na splnění mimojazykových podmínek vymezených v pravidlech, která regulují chod těchto institucí).

⁵ Zatímco tato trivialita stěží upoutá něčí pozornost, předchozí má podivuhodnou schopnost uvádět filosofické myšlení do zvláštního rozpoložení, v níž se mu za každou výpověď zjevuje jazyk či jeho produkty (jazykové konstrukty) jako její „skutečný“ předmět. Pokud

jde o jazyk, je to degenerace jeho vyjadřovací síly; pokud jde o filosofa, je to zakopávání o vlastní jazyk.

⁶ Teze, že můžeme smysluplně vypovídat jen o jazykových konstruktech, bezprostředně vyvolává otázku, jak ji máme aplikovat na případy, kdy explicitně vypovídáme o jazyce (například jako lingvistické či filosofové jazyka). Máme to chápat tak, že i tady je předmětem naší výpovědi jazykový konstrukt? (Viz k tomu níže, kap. I.3.)

⁷ V tomto kontextu nedává rozumný smysl představa, že jazyk nahrazuje předměty, k nimž zaujímáme tyto vztahy, vlastními konstrukty, které by se vsouvaly mezi mluvčí a mimojazykovou realitu.

⁸ To neznámá, že nejsme připraveni převést kterýkoli z nich do sféry fikce (do společnosti predikátů jako je „najáda“ nebo „jednorozec“) – a to ne na základě filosofické analýzy, ale na základě každodenní zkušenosti nebo vědeckých zjištění.

⁹ Donald Davidson vyjadřuje stejný názor, když v jedné ze svých statí o pojmu pravdy říká: „Věřím v běžné pojetí pravdy: ve vnějším světě [out there] jsou skutečně lidé, hory, velbloudi, právě tak, jak věříme, že tam jsou, a tyto objekty a události často mají charakteristiky, o nichž se domníváme, že je u nich shledáváme. Naše pojmy jsou naše, ale to neznámá, že nepopisují pravdivě, právě tak jako užitečně, objektivní realitu.“ D. Davidson, *Is Truth a Goal of Inquiry?*, in: U. Zeglen (ed.), *Donald Davidson: Truth, Meaning and Knowledge*, Routledge, London 1999, s. 19.

¹⁰ Mám-li být upřímný, myšlenka, že abych mohl konfrontovat jazyk a svět, jak je o sobě (což mimo jiné znamená nezávisle na jazyku), musel bych se postavit mimo jazyk, mi nedává rozumný smysl: nejsem si proto jistý, jaký argument by mohl oslovit její zastánce. Snad pomůže jednoduchá analogie. Abych mohl říci, že čeština má pro dům slovo „dům“ a angličtina slovo „house“, nemusím přebíhat z češtiny do angličtiny, ani do nějakého třetího jazyka, který mi umožní porovnat češtinu a angličtinu, případně vystoupit z jazyka vůbec. Prostě jen využívám češtiny jako nástroje vypovídání o světě – o čemkoli ve světě, včetně té jeho části, kterou představuje čeština a angličtina, a té části, kterou představují domy. Hilary Putnam označuje protirealistický argument typu „view from nowhere“ jako děsný („terrible“) a vyjadřuje rozmrzelost nad tím, že se s ním občas setkává u studentů (inspirovaných Rortym; srov. H. Putnam, *The Question of Realism*, in: H. Putnam, *Words and Life*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1994, s. 297).

¹¹ Navíc není zřejmé, odkud by se braly, platí-li, že jazyk se utváří a fixuje ve vztazích, které reálná individua zaujímají k sobě navzájem a k předmětům a událostem reálného světa.

¹² Srov. D. Davidson, *Seeing Through Language*, in: J. Preston (ed.), *Thought and Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 15: „Jazyk je bezpochyby užitečná lidská dovednost, kterou využíváme ve vzájemných interakcích v našem společném pozemském prostředí. Bez něj bychom nemysleli o věcech tak, jak myslíme. Ale z toho samozřejmě neplyne, že nikdy nezakoušíme svět takový, jaký skutečně je, jak se domníval Kant, nebo že jakýkoli pohled je nutně zkreslený, jak se domníval Bergson a mnozí jiní.“ Srov. tamtéž, s. 16–17: „Je zřejmé, že náš jazyk je bohatý na nástroje, které odpovídají našim zájmům, a postrádá prostředky pro snadné vyjádření toho, co je okrajové vzhledem k těmto zájmům. Naše základní slovníky rýsují vektory, které ukazují směry, jimiž přirozeně zobecňujeme; bez ohledu na diskuse o tom, proč tomu tak je, nezajímáme se o *emeroses* a o třídy věcí, které jsou *gred*, *bleen* nebo *grue* [termíny N. Goodmanova ze stati *The New Riddle of Induction*, in: N. Goodman, *Fact, Fiction and Forecast*, University of London Press, London 1955 – pozn. P.K.]. Tyto pojmy jsou alespoň vyjádřitelné v termínech, které najdeme v rozrůstajících se slovnících – pokud tam „*grue*“ ještě není, jsem si jistý, že tam brzo bude. Ale je zde bezpočet tříd, pro něž nemáme žádný termín, ať už jakkoli složitý. Je tohle přetváření [reality – pozn. P.K.]? Pokud je, není to jazyk, který je za to zodpovědný. Jistěže jazyk odráží naše přirozené zájmy a naše historicky nahromaděné potřeby a hodnoty, naše vrozené i naučené induktivní dispozice. Ale tento fakt stěží podporuje tvrzení, že jazyk podstatně přetváří nebo formuje naše chápání světa; směr působení je opačný.“

¹³ Jiná otázka je, dává-li smysl předpoklad, že mohou existovat pojmové systémy, které jsou nám principiálně nedostupné z pozice našeho pojmového aparátu, či jazyky, které jsou pro nás principiálně neinterpretovatelné. Záporně na ni odpovídá Donald Davidson ve známé stati *On the Very Idea of Conceptual Scheme*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984.

¹⁴ John Searle opakovaně zdůrazňuje, že uznáme-li možnost radikálně odlišných, a přitom rovnocenných pojmových systémů či způsobů vypovídání o světě, neplyne z toho, že svět je jazykový či pojmový konstrukt. Srov. např. J. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Penguin Press, London 1995, s. 155: „Třetí chyba,

rovněž běžná, je předpokládat, že realismus nás zavazuje k teorii, podle níž existuje jeden nejlepší slovník pro popis reality, že realita sama musí určit, jak má být popisována... Názor, že svět existuje nezávisle na našich reprezentacích světa neimplikuje, že existuje privilegovaný slovník pro jeho popis. Externí realismus je slučitelný se zastáváním pojmově relativistické teze, že mohou být konstruovány rozdílné, a dokonce nesouměřitelné slovníky pro popis různých aspektů reality pro naše rozmanité účely.“

¹⁵ Příklad pochází od H. Putnama: viz jeho *Realism with a Human Face*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1990, s. 96 n. (srov. též H. Putnam, *The Many Faces of Realism*, Open Court, La Salle 1987, s. 18 n.). Na to, že příklady tohoto druhu nepředstavují pro (externího) realistu žádný problém, poukazuje Searle v *The Construction of Social Reality*, The Penguin Press, London 1995, s. 162 n.

¹⁶ Truismus, že pravdivost promluvy závisí na jejím významu a na stavu světa, nám nesmí zakrýt fakt, že oba faktory hrají diametrálně odlišnou roli. Význam asertivní promluvy vymezuje její pravdivostní podmínky (a tedy to, co se v ní tvrdí), zatímco stav světa rozhoduje o tom, zda jsou či nejsou splněny (tj. zda se tvrdí něco pravdivého či nepravdivého). Podobně řekneme-li, že pravdivost promluvy je relativní k jazyku (k němuž náleží věta užitá v promluvě), je třeba mít na zřeteli, že tato relativizace se týká výhradně prvního uvedeného faktoru, tj. vymezení pravdivostních podmínek promluvy (pravdivostní podmínky promluvy závisejí na tom, jaký význam přiřazuje jazyk větě, která je v promluvě užitá).

¹⁷ Uvažujme v téže souvislosti o jedné z dvojic, které lze vytvořit pomocí tzv. zástupných funkcí („proxy functions“) jako ilustrace teze o neurčitosti reference. Tvrzení, které vykoná Angličan užitím věty „John is drunk“ můžeme interpretovat jako pravdivé tehdy a jen tehdy, když Jan je opilý; nebo (s použitím jedné z quinovských permutací) jako pravdivé tehdy a jen tehdy, když vesmírný doplněk Jana je vesmírným doplňkem individua, které je opilé. Obě vymezení pravdivostních podmínek jsou ekvivalentní a obě předpokládají tutéž ontologii: co se mění, je jen přiřazení jejích prvků jazykovým výrazům (Quine ovšem v takovém případě mluví o dvou různých ontologiích: srov. např. W. V. O. Quine, *Hledání pravdy*, přeložil J. Peregrin, Herrmann a synové, Praha 1994, par. 13). Předpokládáme-li lidské individuum a vycházíme-li z množinově-teoretické báze, předpoklá-

dáme automaticky i jeho vesmírný doplněk; a pochopitelně obráceně. Můžeme, inspirováni Quinem, uvažovat o mnohem drastičtějších permutacích, které nás přenesou do jiné předmětné sféry: například o funkci, která nepromítá lidi do jejich vesmírných doplňků, ale do mraků nebo do přirozených čísel. Neočekávám, že by možnost takových permutací někdo vydával za příklad toho, jak jazyk utváří ontologii našeho světa. Doktrína o neurčitosti reference (či teze „ontologické relativity“) říká přesně naopak, že to je jazyk, který je indiferentní vůči těm nejdrastičtějším myslitelným rozdílům v ontologii: v pozorovatelném jazykovém chování (což je pro Quina jediná sféra, v níž se vymezují sémantické hodnoty jazykových výrazů) nenajdeme nic, co by upřednostňovalo jednu z obou alternativ.

¹⁸ Srov. H. Putnam, *The Question of Realism*, in: H. Putnam, *Words and Life*, Harvard University Press 1994, Cambridge (Mass.), s. 301: „Mluvit o ‚nezávislé existenci‘ nedává velký smysl, nejde-li buď o běžnou kauzální nebo o běžnou logickou nezávislost. To, že je obloha modrá, kauzálně nezávisí na způsobu, jakým mluvíme; protože plní-li jazyk svou funkci, můžeme jistě říci, že obloha by byla stále modrá, i kdybychom neužívali výrazů pro barvy... A tvrzení, že obloha je modrá, je logicky nezávislé, a to v běžném smyslu výrazu ‚logicky nezávislé‘, na jakémkoli popisu našeho užívání výrazů pro barvy. Z těchto důvodů jsem, zejména v posledních letech, dbal na to, abych nepodával svou vlastní doktrínu jako doktrínu závislosti toho, jak se věci mají, na tom, jak mluvíme (možná že Rortyho setrvávání u tohoto způsobu vyjadřování odhaluje jeho hluboký jazykový idealismus). V jakémkoli smyslu slova ‚nezávislý‘, který je mi srozumitelný, to, zda je obloha modrá, je nezávislé na tom, jak mluvíme.“ Srov. tamtéž, s. 302: „Kdyby se nevyvinuli žádní uživatelé jazyka, pořád by zde byl svět, ale nebyly by zde žádné *pravdy*. Ale uznat tento fakt – a je to důležitý fakt – nevyžaduje, abychom popřeli, že obloha je modrá nezávisle na tom, jak mluvíme. Vyžaduje to – a zde se shodují s Rortym – abychom se vzdali obrazu Přírody, která má svůj vlastní jazyk čekající na to, až ho odhalíme a začneme používat... Přes to všechno, některé naše věty *jsou* pravdivé a – bez ohledu na Rortyho námitky proti obratu, že věci ‚činí‘ věty pravdivými – pravdivost věty ‚Dnes ráno jsem měl k snídani vložky‘ závisí na tom, co se dělo dnes ráno.“ Srov. též D. Davidson, *Koherenční teorie pravdy a poznání*, in: *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita* (přeložil J. Kolář a T. Marvan), Filosofie, Praha 2004, s. 162.

¹⁹ Srov. J. Searle, *The Construction of Social Reality*, The Penguin Press, London 1995, s. 175: „Všechny reprezentace vystupují v rámci souboru reprezentací a v rámci reprezentačního systému. V důsledku toho každá reprezentace vztahu mezi souborem reprezentačních stavů na jedné straně a reprezentovanou realitou na druhé straně rovněž vystupuje v rámci nějakého reprezentačního systému. No a? Z faktu, že veškeré poznání náleží do nějakého kognitivního systému, prostě neplyne, že žádné poznání není nikdy přímým poznáním reality, která existuje nezávisle na jakémkoli poznání... Předpokládat, že to z toho plyne, je zřejmě chyba téže formy jako chyba, jíž se dopouštěl starý idealismus.“

²⁰ Viz zvl. D. Lewis, *Convention. A Philosophical Study*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1969. Srov. *Příloha*, heslo *Konvence*.

²¹ Srov. k tomu D. Davidson, *A Nice Derrangement of Epitaphs*, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986, s. 445. Na jiném místě Davidson ocenil quinovskou revizi protikladu analytické–syntetické a s tím spojenou tezi o neurčitosti významu takto: „Když Quine smazal hranici mezi analytickými a syntetickými větami, zachránil filosofii jazyka jako obor, který je stále ještě možné brát vážně; ukázal totiž, že se jí můžeme věnovat bez nutnosti opírat se přitom o něco, co zkrátka nemůže existovat: o dokonale určité významy“ (D. Davidson, *Koherenční teorie pravdy a poznání*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita, Filosofie*, Praha 2004, s. 170). Zrušení pevné hranice mezi znalostí významů a přesvědčeními o světě hraje podstatnou roli nejen v Quinově a Davidsonově teorii interpretace (či překladu), ale už u pozdního Wittgensteina, a to minimálně ve dvojím ohledu: /a/ sdílení významů v komunikaci závisí na sdílení přesvědčení (srov. např. *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, *Filosofie*, Praha 1993, par. 242); /b/ znalost významů slov nepředstavuje oproti přesvědčením o světě zvláštní druh znalosti vyznačující se zvláštním stupněm jistoty („I am not more certain of my words than I am certain of judgements“; *On Certainty*, Blackwell, Oxford 1969, par. 126).

²² Pokud jde o zvuky, gesta, vrypy do kamene atd., které fungují jako nositelé významů v reálných promluvách, nikdo snad nebude tvrdit, že by nám mohly být dostupné nějakým bezprostřednějším způsobem než jakékoli jiné fyzické objekty nebo události.

²³ To je zase neodlučitelně spojeno se sémantikou daného jazyka, protože mezi fonetickými rozdíly jsou fonologicky relevantní jen ty, které jsou sémanticky distinktivní (tj. slouží k signalizaci sémantických rozdílů). Původní davidsonovská idea teorie významu a interpretace tedy značně idealizuje situaci, předpokládá-li interpreta, který identifikuje věty neznámého jazyka *L* a hledá způsob, jak jim (a všem dalším větám utvořitelným v *L*) systematicky přiřazovat významy. Jinými slovy, máme si představit interpreta, který je před započítím vlastní interpretace schopen podat „neinterpretující popis“ promluvy v *L* (popis, který „je dostupný stejným způsobem tomu, kdo neovládá *L*, jako tomu, kdo ho ovládá“); davidsonovská teorie významu mu pak má umožnit odvodit pro každou promluvu v *L* „interpretující charakteristiku“ zachycující to, co promluva sděluje těm, kdo ovládají *L* (srov. J. McDowell, *Meaning, Communication and Knowledge*, in: Z. van Straaten (ed.), *Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson*, Oxford University Press 1980, s. 120 n.). Taková posloupnost je nereálná, má-li „neinterpretující popis“ promluvu reprodukovat věty, které jsou v nich užity. To neplatí jen na úrovni rekonstrukce cizího jazyka: také identifikace věty užitě v konkrétní promluvě může být závislá na sémantické interpretaci promluvy (viz níže). /a/ spolu s /b/ (viz hlavní text) tak nepřipouštějí žádnou naději, že by nám jazykové výrazy mohly být dostupné nějakým privilegovaným způsobem.

Analogicky není zřejmé, jak by reference k výrazům mohla mít nějakou prioritu vůči jiným typům reference. Chci-li referovat ke slovu „citrón“ jako typu, budu postupovat tak, jak jsem to právě předvedl, tj. pomocí citace tohoto slova (vytvořil jsem jeden jeho výskyt a dal ho do uvozovek). Kontext, případně mé průvodní vysvětlení, umožní interpretovi vybrat ze všech myslitelných funkcí uvozovek právě tuto. Úplně stejně mohou referovat k citrónu jako přírodnímu druhu: ukážu na konkrétní plod nebo strom (ukazovací gesto zde plní stejnou funkci jako uvozovky) a kontext nebo doprovodná slova umožní ostatním interpretovat můj akt jako referenci k druhu a ne k dané instanci. Citrón nemusí být aktuálně k dispozici – ale totéž platí o slově „citrón“: nemusím být schopen je napsat, vyslovit, nemusím si je pamatovat nebo je vůbec znát (pak k němu musím referovat nějakou deskripcí, např. „poslední Mariino slovo před odchodem“; „jméno tohoto druhu ovoce“, „das tschechische Wort für ‚Zitron‘“ atd. Pokud jde o referenci k instanci slova či věty, musíme se zpravidla vypořádat s tím, že instance, k níž chceme referovat,

není aktuálně k dispozici, a nezbývá než sáhnout k deskripci (např. „to, jak Marie naposledy zavolala ‚sbohem“): poněkud výstřední, ale principiálně možné je přidělit instanci, která nás zajímá, vlastní jméno (jak to dělá Bertrand Russell ve svém *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*, Academia, Praha 1975, kap. 2). Předpokládám, že jen výjimečně se ukazuje účelné referovat k mému vlastnímu aktuálnímu užití nějakého výrazu: v takovém případě mohu použít uvozovek s průvodním vysvětlením, že jde o danou instanci a ne o typ. V každém případě interpretace mého aktu vyžaduje identifikaci fyzického útvaru (akustického či optického), která není o nic bezprostřednější než identifikace konkrétních lidí, stromů atd.

²⁴ Donald Davidson staví svou verzi externalismu na empirickém předpokladu, že „základní slova“ si osvojujeme cestou podmiňování verbálního chování výskytem veřejných objektů: odtud také čerpají svou referenci a význam (srov. např. D. Davidson, *Mýtus subjektivního*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, Filosofie, Praha 2004, s. 60 n.). Právě tak „nejjednodušší věty“ nabývají svůj význam právě z těch situací, které obecně způsobují, že je považujeme za pravdivé či nepravdivé. Tyto základní („basic“) případy zakotvují jazyk ve světě („anchor language to the world“: tamtéž, s. 62; srov. též D. Davidson, *Epistemologie a pravda*, in: tamtéž, s. 217). „Všem slovům a všem se slovy spojeným pojmům rozumíme přímo nebo zprostředkovaně na základě kauzálních vztahů mezi lidmi a světem (a samozřejmě také na základě vztahů mezi jednotlivými slovy a jednotlivými pojmy)“ (*Mýtus subjektivního*, s. 69). Jazyk a pojmový aparát tak podstatně závisejí na našich kauzálních vztazích se světem a identifikace myšlených i komunikovaných obsahů podstatně předpokládá referenci k externím faktorům.

V Putnamově teorii výrazů pro přírodní druhy se realita angažuje v konstituci významu ještě radikálnějším způsobem. Význam (intenze) predikátů typu „voda“, „olše“ nebo „tygr“ nejenom závisí na jejich extenzi v tom smyslu, že se fixuje v jejich aplikaci na konkrétní výskyty látek, rostlin či živočichů. Tyto exempláře přispívají do významu svou „esencí“ (vnitřní strukturou) bez ohledu na to, co o ní aktuálně víme (srov. kap. C.II.5.b). Zkoumání podmínek aplikace predikátu (a tedy jeho významu) pak znamená empirické zkoumání (např. chemickou analýzu) konkrétních exemplářů, které mají spadat do jeho extenze: to je nejdrastičtější příklad odkrývání významu v mimojazykové realitě. (Slovy Davida Wiggina, do sémantiky slova „voda“ tak vniká voda, takže termín „hydrosémantika“ ztrácí komic-

ký efekt, s nímž ho kdysi užil Austin; srov. D. Wiggins, Putnam's Doctrine of Natural Kind Terms and Frege's Doctrine of Sense, Reference and Extension: Can They Cohere?, in: J. Biro a P. Kořátko (eds.), Frege: Sense and Reference One Hundred Years Later, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1995, s. 63.)

Bez ohledu na to, jak se stavíme k putnamovskému esencia-
lismu, přijmeme-li realistický výklad zdroje jazykových významů
(v.v.), vychází nám, že rozhodnutí zpochybnit či „uzávorkovat“ rea-
litu vnějšího světa je stejně beznadějně jako rozhodnutí rezignovat
na artikulovanost našich jazykových a myšlenkových aktů. Myšlení
i jazyk filosofa vyhlášujícího *epoché* nevyhnutelně afirmují to, co má
být dáno do závorky: závisejí na tom svou existenci, čerpají z toho
svou strukturu a určitost. To znamená, že transcendentálně feno-
menologická *epoché*, stejně jako její případná „lingvistická“ varia-
nta (která by dávala do závorky mimojazykovou realitu), jsou pro exter-
nalistu jen prázdné deklarace. Transcendentální fenomenolog nebo
jeho lingvistický kolega proto musí *popřít* externalismus, má-li si
uchovat možnost pojímat *epoché* a celý svůj podnik jako principiál-
ně proveditelný. Právě to ale činí projekt *epoché* inkohrentní, a te-
dy principiálně neproveditelný: jestliže *epoché* znamená *neutralitu*
(abstinenční), není slučitelná s *popřením*, které je zaujetím stanovis-
ka ke konkrétní teorii o povaze jazyka a myšlení.

²⁵ Robert Brandom nabízí ve 4. kap. knihy *Articulating Reasons* (Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2000) výklad povahy a funkce singulárních výrazů, který se má obejít bez pojmu jednotliviny („without using the concept *particular*“, s. 154) a objektu („does not appeal to the concept of objects“, s. 155). Naopak nám má poskytnout odpověď na otázku, co je to jednotlivina a „k čemu jsou objekty“ (tamtéž). Upřímně řečeno, nechápu, jak může Brandom věřit, že jeho výklad splňuje tyto podmínky. K jeho východiskům patří pojem věty jako výrazu, jehož užití slouží k vykonávání mluvnických aktů; pokud jde o mluvní akty, předpokládá se, že pragmatická teorie „specifies for each act the circumstances in which, according to the practices of the linguistic community, one counts as entitled or obliged to perform it and what difference that performance makes to what various interlocutors (the performers included) are thereby entitled and obliged to“ (s. 129). Tomu lze stěží rozumět jinak, než že se předpokládají lidská individua jako vykonavatelé a adresáti promluv a jako nositelé závazků a oprávnění. Stejný předpoklad je evidentně zahrnut v pojmu „simple material substitution-inferential commitment“,

který hraje v Brandomově postupu podstatnou roli (viz s. 136 nn.). Komunikujícím individuím zároveň musíme přiznat schopnost připisovat si navzájem závazky a oprávnění (alternativou je jen absurdní pojetí komunikace jako něčeho, co je ve svých podstatných parametrech principiálně nedostupné jejím účastníkům): to ale znamená, že jim přiznáváme i schopnost vzájemné identifikace, nemluvě o schopnosti identifikovat promluvy (jako jednotliviny zvláštního druhu). Tím se navozuje urgentní poptávka po jazykových prostředcích pro referování k těmto individuím (pro potřeby vzájemného připisování závazků a oprávnění): to je evidentně práce pro singulární výrazy. Jestliže ale samotná konstrukce Brandomova výkladu stojí na předpokladu světa obsahujícího individua schopná vzájemné identifikace, je zřejmé, že autor se ani nepokouší dostát svým deklarovaným aspiracím (v.v.). Nanejvýš mu můžeme přiznat, že se pokouší vyložit funkci singulárních výrazů z jiných zdrojů než je potřeba referovat k jednotlivinám. Na okraj dodávám, že uspět v tomto (skromnějším) projektu je samozřejmě něco jiného než ukázat, že konkrétní jazyk nějakého společenství lze identifikovat, aniž bychom vztahovali jeho singulární výrazy k prvkům mimojazykové skutečnosti, jak se o tom mluví v bodě /c/.

²⁶ Podle Donalda Davidsona je identifikace přesvědčení a záměrů mluvčího součástí jakékoli interpretace promluvy: „každá interpretace je radikální“ v tom smyslu, že směřuje k odhalení komunikativního záměru mluvčího a potvrzuje se teprve tím, že spolu s interpretací dalších promluv a s psychologickými hypotézami o postojích mluvčího umožňuje porozumět jeho komplexnímu (jazykovému i mimojazykovému) chování. (Srov. zvl. D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984; srov. též *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*).

²⁷ Viz D. Lewis, *Convention. A Philosophical Study*, Harvard University Press 1969; srov. též D. Lewis, *Languages and Language*, in: D. Lewis *Philosophical Papers*, Vol. 1, Oxford UP 1983. Bod /e/ a /f/ poukazují na fakt, že předpokladem fungování jazyka je složitě strukturovaná intencionalita (o intencionalní struktuře komunikativního postoje, mluvních aktů a o intencionalní bázi fixace jazyka viz *Příloha*, hesla *Intencionalní sémantika*, *Mluvní akty*, *Konvence*). Můžeme přijmout hypotézu, že intencionalita tohoto stupně strukturovanosti se může vyvinout jen společně s utvářením jazyka, tj. v „dvojjetném“ procesu, v němž se z předjazykové formy komunikace vyvíjí

jazyková a z nižších forem inteligence vzniká logicky artikulované myšlení. Tento předpoklad je bezpochyby velmi realistický: otázka zní, je-li kromě toho i *nutný*. Jinými slovy, bylo by třeba ukázat, co je inkonzistentního na hypotéze, že logicky artikulované myšlení se může vyvinout i ve spojení s vývojem forem mimojazykové činnosti, které vyžadují složitou koordinaci (koneckonců lewisovská konvence je řešením koordinačních problémů v jakékoli sféře činnosti: viz *Příloha*, heslo *Konvence*). Zkusme si představit společenství, v němž se vyvinula jen velmi primitivní forma komunikace, kterou bychom jistě neoznačili jako jazykovou: dejme tomu, že se omezuje jen na projevy souhlasu a nesouhlasu. Bezpochyby zde můžeme předpokládat praktické důvody k vzájemnému slaďování chování a motivaci méně úspěšných k nápodobě úspěšnějších, a tedy k přejímání jejich schémat chování (na lovu, při výrobě užitečných předmětů, při odvracení nebezpečí atd.). Dále si můžeme představit, že při řešení praktických životních problémů vznikají stále složitější schémata chování, zahrnující stále diferencovanější reakce na předměty a události reálného světa, předjímání průběhu událostí, a také čím dál komplikovanější způsoby vzájemného slaďování chování. Pak nám nezbývá než předpokládat, že tato diferenciací chování je doprovázena diferenciací mentálních procesů, které je řídí, a dostáváme tak rámec pro vývoj logicky artikulovaného myšlení z nižší formy inteligence, který není doprovázen vývojem jazyka z předjazykové formy komunikace. Formy myšlení se zde manifestují a fixují ve sdílených formách mimojazykového chování (předávaných nápodobou). Nepopírám, že takové společenství by bylo radikálně odlišné od našeho a nevydávám tento scénář za jednu z hypotéz, které bychom měli zvažovat ve výkladu reálné geneze myšlení: je to fiktivní konstrukce, kterou bychom neměli opominout v úvahách o tom, které parametry vztahu myšlení a jazyka jsou nutné a které „pouze“ empirické. Donald Davidson označuje tezi o nutném sepětí myšlení s jazykem jako populární, ale kontroverzní a konstatuje, že „given the popularity of the idea, there is remarkable dearth of arguments“. (Srov. D. Davidson, *Rational Animals*, in: D. Davidson, *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 101; česky *Živočiškové rozumní*, in: *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, Filosofia, Praha 2004, s. 122.) Davidson sám nabízí „argument“ (uvozovky přejímám od autora), který označuje za neúplný (tamtéž, s. 102, česky s. 124 n.).

Jonathan Bennett (v knize *Linguistic Behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 1976, par. 9) konstatoval, že zaznamenal

jediný explicitně formulovaný a publikovaný argument ve prospěch teze o principiální závislosti intencí na jazyku (v knize S. Hampshire *Thought and Action*, Chatto and Windus, London 1959, na s. 97–98); reprodukoval rovněž argument, který měl dokázat principiální sepětí přesvědčení s jazykem (ze stati B. Williamse, *Deciding to Believe*, in: B. Williams, *Problems of the Self*, Cambridge University Press, Cambridge 1973). Ukázal (podle mého názoru přesvědčivě), že oba argumenty selhávají, a v dalších částech knihy se pokusil vymezit „solidní nejazykové behaviorální základy pojmu přesvědčení“ (s. 27), stejně jako pojmu intence.

²⁸ Na jedné straně samozřejmě platí, že reálné předpoklady existence a způsobu danosti jazyka nemusíme v analýze jazyka tematizovat. Ale nevidím způsob, jak je odkázat „do závorek“ po vzoru Husserlovy *epoché* a začít filosofické zkoumání analýzou „čistých“ jazykových distinkcí, nezatíženou předpokladem mimojazykové reality (srov. výše pozn. 24). Obecně vzato, žádný pokus o založení filosofie na analýze jazyka nemůže obejít diskusi o způsobu existence jazyka a způsobu jeho danosti: a tato diskuse vyžaduje zaujetí stanoviska, které nemůže být výsledkem „čisté“ jazykové analýzy.

²⁹ Srov. Lewisovu definici jazykové konvence jako pravidelnosti fixované sdíleným způsobem jednání a složitým souborem (sdílených a vzájemně vztahených) postojů (viz *Příloha*, heslo *Konvence*).

³⁰ Samozřejmě se můžete rozhodnout označovat slovem „jazyk“ abstraktní útvary nějakého druhu, dejme tomu jakoukoli funkci přiřazující nějakým syntakticky vymezeným entitám propozice (chápané opět jako funkce, tentokrát z možných světů do pravdivostních hodnot, tj. jako třídy možných světů). Pak musíte být připraveni uznat každou oprýskanou stěnu, politý ubrus, zmuchlaný kapesník, kávovou sedlinu atd. za text s nekonečným počtem významů v nekonečném počtu jazyků. Brian Loar uvádí jako příklad funkci z útvary mraků do tříd možných světů: srov. jeho stať *Two Theories of Meaning*, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford UP, Oxford 1976. V této kapitole užívám slovo „jazyk“ v podstatně restriktivnějším smyslu: ve smyslu sociolektu, tj. nástroje komunikace konvenčně fixovaného v nějakém společenství. O nějaké funkci *F* z mraků do tříd možných světů tedy můžeme uvažovat jako o (potenciálním) jazyku jen v souvislosti s otázkou, za jakých podmínek bychom mohli říci, že útvary mraků slouží v nějakém společenství k vyjadřování propozic, které jim přiřazuje *F*. Srov. *Příloha*, heslo *Konvence*.

³¹ Výraz „zevnitř“ zde označuje perspektivu jazykově kompetentního člena společenství, o jehož jazyk se jedná; výraz „zvenčí“ se týká pozice interpreta, který se snaží rekonstruovat jazyk cizího společenství na základě pozorování jazykového (a navazujícího mimojazykového) chování jeho členů.

³² Není snad třeba dodávat, že fakt, že slova užíváme (a interpretujeme jejich užití) zpravidla spontánně a s pocitem samozřejmosti, nečiní faktory zakládající jejich konvenční význam nutnými a naši znalost významu apriorní. Tato znalost se utváří a permanentně potvrzuje nebo koriguje v reálné jazykové praxi, v níž jsme svědky i aktéry úspěšného či neúspěšného užívání slov a jejich interpretace: mimo tuto zkušenost nemáme k významům přístup (a mimo tuto sféru slova nemají význam). Spontánnost navíc není totéž co rutinní uplatňování fixních vzorců: spontánně také přizpůsobujeme interpretaci promluv nestandardním způsobům užívání výrazů a spontánně modifikujeme vlastní způsob užívání výrazů na základě komunikativní zkušenosti. Srov. Davidsonovy poznámky o permanentním rutinním přizpůsobování interpretace případům, v nichž mluvčí užívají „starých známých slov“ a gramatických konstrukcí novým způsobem (D. Davidson, Neredukovatelnost pojmu já, in: D. Davidson, Subjektivita, intersubjektivita, objektivita, Filosofie, Praha 2004, s. 110), a o automatickém korigování přeřeknutí mluvčího, záměn jmen, doplňování neúplných gramatických konstrukcí atd. (tamtéž, s. 112).

³³ V rámci Putnamovy a Kripkeho teorie výrazů pro přírodní druhy (srov. kap. C.II.5.b) ale tato pravdivost není apriorní: jde tedy o případ aposteriorní nutnosti. Jestliže jsme výraz „želva“ zavedli pro určité exempláře, s nimiž jsme byli konfrontováni, a pro cokoli se stejnou „esencí“, nemůžeme vyloučit, že jsme jím pojmenovali rafinovaně sestrojené automaty nebo výstředně se maskující démony. Z Putnamova a Kripkeho hlediska bychom tedy měli říci: jsou-li želvy živočichové, jsou to nutně živočichové. Srov. S. Kripke, Naming and Necessity, Blackwell, Oxford 1972, Lecture III, např. s. 125 nn.; H. Putnam, The Meaning of ‚Meaning‘, in: H. Putnam, Mind, Language and Reality, Cambridge University Press 1975, s. 233.

³⁴ Srov. H. Putnam, Realism Without Absolutes, in: H. Putnam, Words and Life, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1994, s. 291: „Dnes bych ovšem odmítl tvrzení, které jsem vyslovil v *Realism and Reason*, že totiž intencionální vztahy nejsou ‚ve světě‘. Dnes bych řekl, že pokud v určitých případech to, co chápeme jako

denotát slova, nebo to, co chápeme jako ‚tu pravou příčinu‘ události, závisí jak na kontextu, tak na našich zájmech, pak to ukazuje, že občas zde jsou alternativní správné popisy světa s ohledem na referenci a kauzalitu; ale neukazuje to, že reference a kauzalita ‚nejsou ve světě‘. Co bychom neměli dělat, je absolutizovat kterýkoli z oněch alternativních správných popisů.“

³⁵ Realistické pojetí jazyka také ponechává prostor pro filosofickou kritiku jazyka: předpoklad, že jazyk se utváří v reálných vztazích s naším prostředím, nevylučuje, že některé jazykové struktury mohou být více než jiné poznamenány různými limity těchto vztahů. Připomeňme si známou Hegelovu kritiku subjekt-predikátové distinkce, chápané na bázi tradiční opozice substance a atributu (v níž substance vystupuje jako fixní substrát, k němuž se připínají určení; srov. G. W. F. Hegel, *Fenomenologie ducha*, přel. Jan Patočka, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960, s. 84 n.; *Zyklus des philosophischen Wissens*, par. 27–31). Ztotožnit se s takovou kritikou nebo s nějakou její modernější verzí (srov. např. A. N. Whitehead, *An Anthology*, selected by F. S. C. Northrop and M. W. Gross, Cambridge UP 1953, s. 571 n., 579 aj.) neznamená tvrdit, že soudy či výpovědi s tradiční subjekt-predikátovou strukturou konstruují vztahy, kterým v realitě nic neodpovídá. Znamená to pokázat na to, že zachycují jen jistý aspekt reálných vztahů určování něčeho něčím a že překonáme-li toto omezení, umožní nám to lépe postihnout skutečnost (např. zachytit její procesuální povahu).

³⁶ Ne ovšem ve smyslu racionální organizace „smyslového materiálu“, protože to by předpokládalo (z jazyka neodvozenou) existenci bytostí vybavených smysly.

³⁷ Známým moderním příkladem tohoto druhu je Carnapův projekt v *Der logische Aufbau der Welt* (Weltkreis-Verlag, Berlin 1928), postavený na bázi „psychologického solipsismu“. Kontrast tohoto projektu s pozicí naivního realisty by mohl být ilustrativní. Pro naivního realistu otázka nezní, jak se ze série elementárních prožitků konstruují (u Carnapa uplatňováním russellovské logiky a relace „zapamatované podobnosti“, chápané jako epistemologicky primitivní) smyslové kvality, fyzické objekty, má vlastní tělesnost, jiné subjekty a kulturní instituce. Otázka zní, jak bytosti, jejichž život se odehrává ve vysoce diferencovaných vztazích k jejich prostředí (smyslové vnímání je jen jedním z nich), nabývají schopnosti myslet a vypovídat o prvcích a aspektech tohoto prostředí a racionálně

jednat v tomto prostředí a jak se v tomto jednání utváří společenský život s jeho institucemi. To znamená, že i kdyby se Carnapovi podařilo technicky uspokojivě vypracovat všechny přechody na cestě od elementárních prožitků až ke společenským strukturám, byl by to pro naivního realistu konstrukt, jehož explanační hodnotu je teprve třeba dokázat. Podle Nelsona Goodmana však projekt selhává už na stupni konstrukce smyslových kvalit (srov. N. Goodman, *The Structure of Appearance*, 2nd edition, Bobbs-Merill, New York 1966, s. 163 n.). Goodmanův vlastní konstrukční pokus začíná právě na úrovni smyslových kvalit. Goodman si ale pro své fenomenologické nasazení nenárokují žádnou epistemologickou prioritu vůči fyzikalistickému východisku, v němž se (jako z ničeho původnějšího neodvozená báze) předpokládá fyzický svět: otázka priority podle něj nedává smysl (srov. tamtéž, s. 136 nn.).

³⁸ Dějiny filosofie znají různé varianty tohoto problému. Součástí Kantova dědictví je nezodpovězená otázka, jak je možné myslet věc o sobě, když základem veškerého myšlení je syntetická funkce apriorních pojmů rozvažování („Verstandesbegriffe“), které jsou ovšem aplikovatelné výhradně ve sféře možné zkušenosti: věc o sobě ale zároveň musíme předpokládat jako zdroj smyslové materie, na niž se aplikují formy názoru a pojmy rozvažování. (Kantův pokus překlenout tuto potíž je krajně neuspokojivý: pokusil jsem se k tomu něco říci v hesle *Phaenomena/Noumena*, in: *Europäische Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften*, hrsg. von H. J. Sandkühler, F. Meiner Verlag, Hamburg 1990.) Podobně Wittgenstein musel čelit skutečnosti, že to, o čem vypovídají věty *Traktátu*, nespadá do sféry toho, o čem lze (právě podle těchto vět) smysluplně vypovídat: řešením měla být, jak známo, literárně působivá metafora o žebříku (L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, přeložil J. Fiala, Oikúmené, Praha 1993, par. 6.54). Podobně tvrzení vídeňských novopozitivistů mají tu pozoruhodnou vlastnost, že nespĺňují verifikační kritérium smyslu, které se v nich vytyčuje. K obecné charakteristice těchto potíží se hodí parafráze známých Hegelových slov: jakmile narýsujete hranici (toho, co lze myslet nebo o čem lze vypovídat), už jste ji překročili (srov. G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften*, in: *Werke in 20 Bd.*, Bd. 8, Frankfurt am Main 1970, par. 80). V podstatě totéž řekl Quine na adresu kulturního relativismu: „nemůžete ho vyhlásit, aniž ho překonáte, a nemůžete ho překonat, aniž se ho vzdáte“ (W. V. O. Quine, *On Empirically Equivalent Systems of the World*, *Erkenntnis*, 9, 1975, s. 328).

³⁹ Srov. závěr jedné z nejznámějších Quinových statí: „As an empiricist I continue to think of the conceptual scheme of science as a tool, ultimately, for predicting future experience in the light of past experience. Physical objects are conceptually imported into the situation as convenient intermediaries – not by definition in terms of experience, but simply as irreducible posits comparable, epistemologically, to the gods of Homer. For my part, I do, qua lay physicist, believe in physical objects and not in Homer’s gods; and I consider it a scientific error to believe otherwise. But in point of epistemological footing the physical objects and the gods differ only in degree and not in kind. Both sorts of entities enter our conception only as cultural posits. The myth of physical objects is epistemologically superior to most in that it has proved more efficacious than other myths as a device for working a manageable structure into the flux of experience“ (W. V. O. Quine, Two Dogmas of Empiricism, in: W. V. O. Quine, From a Logical point of View, s. 44).

⁴⁰ Na rozdíl od objektů postulovaných vědeckými teoriemi, jako jsou molekuly, jsou „shrouded in prehistory“ (W. V. O. Quine, Word and Object, The M.I.T. Press, Cambridge, Mass. 1960, s. 22).

⁴¹ Srov. Word and Object, s. 11. Termín „second nature“ navozuje představu jakési „první přirozenosti“, která nepracuje s distinkcemi náležejícími k fyzickému světu, takže například nerozlišuje mezi neživými objekty a živými bytostmi, mezi různými stavy počasí atd. Nemám představu, do které fáze lidské fylogeneze (nebo kam jít?) by měla tato politováníhodná „přirozenost“ spadat.

⁴² „To call a posit a posit is not to patronize it“ (Word and Object, s. 22).

⁴³ „Nor let us look down on the standpoint of the theory as make-believe; for we can never do better than occupy the standpoint of some theory or other, the best we can muster at that time“ (Word and Object, s. 22). Toto „neboť“ („for“) dost dobře nechápu: vím-li, že nemám jinou možnost než přijmout nějakou (tu či onu) teorii s jejími *posity*, neznamená to, že *posity* pro mě nabývají tvrdé reality objektů nezávislých na tom, jestli je někdo postuluje. Myslet nějaký objekt s tímto statutem a myslet ho jako *posit* jsou za všech okolností dvě neslučitelné věci. Srov. Davidsonovu poznámku: „...but wasn’t Quine hinting that he would be satisfied with the ‘as if’ position by calling physical objects ‘posits’?“ (D. Davidson, s. 187, On Quine’s Philosophy, Theoria 60, 1994).

V každém případě: kdykoli Quine prohlašuje, že je to věda, kdo je oprávněn nám říci, jaká je realita a co k ní náleží („what reality is like is the business of scientists, in the broadest sense...; and what there is, what is real, is part of that question... The last arbiter is so-called scientific method, however amorphous“; *Word and Object*, s. 22–23), musíme mít na zřeteli, že je to quinovský filosof, kdo je oprávněn říci vědcům, v čem spočívá realita předmětů, jimiž se zabývají. Předmětem teorie jsou její vlastní *posity* a „co existuje“ nemůže znamenat nic jiného, než „co postulujeme“ nebo „co bychom měli postulovat“ v odpověď na podráždění našich receptorů, máme-li dostát „vědecké metodě“ (metodu Quine charakterizuje jako „a matter of being guided by sensory stimuli, a taste for simplicity in some sense, and a taste for old things“; tamtéž, s. 23).

⁴⁴ Srov. Quinovo konstatování, že i filosof zkoumající „fundamentální pojmové schéma vědy nebo běžného myšlení“ musí stát na půdě nějakého pojmového schématu, „ať už téhož nebo nějakého jiného, právě tak vyžadujícího filosofické prozkoumání“ (*Word and Object*, s. 275–276).

⁴⁵ Přesně v tom spočívá i funkce postulování fyzických objektů: viz výše citaci z *Two Dogmas of Empiricism* (in: W. V. O. Quine, *From a Logical point of View*, s. 44). Srov. též např. „Considered relative to our surface irritations, which exhaust our clues to an external world, the molecules...are thus much on par with the most ordinary physical objects. The positing of those extraordinary things is just a vivid analogue of the positing or acknowledging of ordinary things: vivid in that the physicist posits them for recognized reasons, whereas the hypothesis of ordinary things is shrouded in prehistory“ (W. V. O. Quine, *Word and Object*, s. 22). Srov. též „Our acceptance of ontology is, I think, similar in principle to our acceptance of a scientific theory, say a system of physics: we adopt, at least in so far as we are reasonable, the simplest conceptual scheme into which the disordered fragments of raw experience can be fitted and arranged“ (W. V. O. Quine, *On What There Is*, 1948, in: W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 16n.). Srov. též: „I am a physical object sitting in a physical world. Some of the forces of this physical world impinge on my surface. Light rays strike my retinas; molecules bombard my eardrums and fingertips. I strike back, emanating concentric air waves. These waves take the form of a torrent of discourse about tables, people, molecules, light rays, retinas, air waves, prime numbers, infinite classes, joy and sorrow, good and evil“ (W. V. O.

Quine, *The Ways of Paradox and Other Essays*, Random House, New York 1966, s. 215).

⁴⁶ W. V. O. Quine, *Word and Object*, s. 22.

⁴⁷ Ve filosofii by nás nemělo překvapit, když po vysvětlení, že fyzické objekty jsou naše posity, následuje ujištění, že se tím nijak neoslabuje jejich realita (zůstávají „tak reálné, jak jen mohou být“): filosof koneckonců neudělal nic jiného, než že nám vysvětlil, v čem tato realita spočívá. Ve stejném duchu by někdo jiný mohl říci „vy všichni nejste nic jiného než moje noční můra, čímž se pochopitelně nijak nedotýkám vaší reality: naopak jsem vám právě vysvětlil, v čem vaše realita spočívá“.

⁴⁸ Quinovo pojetí předmětů našich (vědeckých i každodenních) teorií jako *positů* můžeme interpretovat jako příklad toho, co zde označujeme jako „jazykový konstruktivismus“, budeme-li k „teoriím“ přistupovat jako k souborům tvrzení a *posity* chápat jako prvky ontologie, k níž nás zavazuje konkrétní soubor. Quinovskou cestou k odhalení ontologických závazků souboru tvrzení je převedení těchto tvrzení do „kanonického zápisu“, v němž jsou (russellovským způsobem) eliminovány identifikační deskripce (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*) i vlastní jména a který vystačí s aparátem predikátů, kvantifikátorů, proměnných a výrokovělogických spojek. „The doctrine is that all traits of reality worthy of the name can be set down in an idiom of this austere form, if in any idiom“ (*Word and Object*, s. 228). Konkrétně řečeno, *posity* dané teorie budou ty entity, které musíme předpokládat jako hodnoty jejich proměnných, má-li být teorie pravdivá (srov.: „Our question was: what objects does a theory require? Our answer is: those objects that have to be values of variables in order for the theory to be true“; W. V. O. Quine, *Existence and Quantification*, in: W. V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York 1969, s. 95–96). Jinými slovy, „the universe of entities is the range of values of variables. To be is to be the value of a variable“ (W. V. O. Quine, *Designation and Existence*, in: *Readings in Philosophical Analysis*, ed. H. Feigl and W. Sellars, s. 49 n.).

⁴⁹ Srov. např. jeho „acquisition argument“, „manifestation argument“ a „normativity argument“ v knize *Realism, Meaning and Truth*, Blackwell, Oxford 1987.

⁵⁰ C. Wright, *Realism, Meaning and Truth*, Blackwell, Oxford 1987, s. 6 nn.

⁵¹ Davidson, kterého považují za jednoznačného realistu v pojetí vztahu jazyka a světa (srov. odkazy uvedené výše), odmítá volit mezi epistemickým a neepistemickým pojetím pravdy, a tedy mezi anti-realismem a realismem ve specifickém smyslu, o němž je řeč v této kapitole (Davidson sám považuje za výstižnější mluvit o „subjektivním“ a „objektivním“ pojetí pravdy; srov. D. Davidson, *Epistemologie a pravda*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přeložili J. Kolář a T. Marvan, *Filosofia*, Praha 2004, s. 205). Pojetí pravdy, které navrhuje, není epistemické v tom smyslu, že se „nesnaží pravdu v obecné rovině svázat s tím, co mohou zjistit racionální bytosti“. Ale není ani „radikálně neepistemické“, protože z něj nevyplývá, „že všechna naše nejlépe doložená a široce přijímaná přesvědčení mohou být nepravdivá“ (tamtéž, s. 217). Důvod, proč je taková implikace nepřijatelná, je dán Davidsonovým chápáním konstituce obsahu percepčních přesvědčení a významu percepčních vět: jeho odvozenosti právě od těch reálných situací, které je činí pravdivými („to, co určuje význam takových vět, je zároveň tím, co je běžně činí pravdivými“; tamtéž; viz o tom více v pozn. 24). Mám-li použít Davidsonův příklad, význam, a tedy i pravdivostní podmínky vět typu „To je kniha“ nebo „Toto je žluté“ jsou dány tím, jaké reálné situace (zpravidla) způsobují, že je považujeme za pravdivé – což je „nápadná přítomnost“ knih nebo žlutých věcí. Samozřejmě platí, že znám-li význam věty „Toto je žluté“ a rozeznávám-li jasně barvu předmětu přede mnou, mám vše, co je třeba pro rozhodnutí o pravdivosti aktuálního užití této věty. K tomuto truismu je ale třeba dodat další: význam (a s ním pravdivostní podmínky) této věty nemůže být „stanoven“ předem, dříve než se uživatelé jazyka ocitnou v situacích, v nichž budou moci rozhodnout o její pravdivosti. Význam věty „Toto je žluté“ je dán právě tím, že elementární situace, které uživatele češtiny přimějí považovat ji za pravdivou, jsou situace, kdy jsou konfrontováni se žlutými objekty (srov. roli pojmu „holding a sentence true“ v Davidsonově teorii radikální interpretace – tamtéž, s. 216 n.; viz též *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*). V těchto vztazích tedy přesvědčení (o pravdivosti věty) vystupuje jako to, co „spojuje pravdu a význam“ (tamtéž, s. 217). A samotný pojem pravdy, který se vymezuje právě ve vztazích tohoto druhu („inescapable and obvious ties among the concepts of truth, belief and meaning“; tamtéž) nemůže být izolován od epistemických souvislostí.

⁵² K „realismu v širším smyslu“ (Dummett mluví též o „objektivismu“; viz M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, Harvard University Press, 1991, s. 326) nás zavazuje přijetí jakékoli logiky

s konečným počtem pravdivostních hodnot, přesněji řečeno předpoklad, že každé tvrzení má některou z těchto hodnot nezávisle na jakýchkoli epistemických ohledech. To koresponduje s faktem, že Dummett spojil svůj antirealismus s intuicionistickou logikou: jak ukázal Kurt Gödel, intuicionistické spojky nelze definovat pomocí žádných matic s konečným počtem hodnot.

⁵³ Dummett vychází z toho, že spor o přijetí či odmítnutí určitých logických zákonů (např. spor mezi zastánci klasické logiky a intuicionisty) pramení z hlubšího konfliktu ve sféře teorie významu: „underlying the disagreement about logic, there is a yet more fundamental disagreement about the correct model of meaning, that is, what we should regard as understanding of a statement“ (M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 17). Teorie významu je pro Dummetta také sférou, kde se vymezuje pojem pravdy (tj. nepředpokládá se zde jako daný, jak je tomu u Davidsona), a to pomocí „primitivnějšího“ pojmu správnosti tvrzení (tamtéž, s. 165 n.; srov. též M. Dummett, *What Is a Theory of Meaning?* (II), in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976, s. 83).

⁵⁴ Srov. M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 13.

⁵⁵ Viz např. A. Arruda, *A Survey of Paraconsistent Logic*, in: *Mathematical Logic in Latin America*, North-Holland Publ. 1980; N. Rescher, R. Brandom, *The Logic of Inconsistency*, Oxford University Press, Oxford 1980; dále práce N. C. Da Costy, G. Priesta, F. M. Que-sady, L. Rogowského aj.

⁵⁶ Srov. M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 323 n.

⁵⁷ Jinými slovy, znamená to předpokládat, že příslušný typ diskursu má „genuinely factual subject matter“; viz C. Wright, *Realism, Meaning and Truth*, s. 7.

⁵⁸ E. Husserl, *Formale und Transzendente Logik*, M. Nijhoff, Haag 1974, s. 244.

⁵⁹ V knize *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998, se v polemice s autory, o nichž bude řeč níže, snažím poukázat na meze aplikability psychologických pojmů v teorii významu a mluvních aktů: měřeno současným stavem diskusí na tomto poli, je stanovisko, které obhajuji v této knize, umírněně protiintencionalistické.

⁶⁰ Klasickým případem tohoto druhu je radikální verze Griceova programu: viz *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*.

⁶¹ Viz např. G. Frege, *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Göttingen 1966, s. 30 n. Jako předmět logiky se zde vymezuje pravda (kterou mají ostatní disciplíny pouze jako cíl). Cílem logiky je poznávat „zákony pravdivosti“ („Gesetze des Wahrseins“), které je třeba ostře odlišit od zákonů, jimiž se řídí procesy, v nichž dospíváme k tomu, že něco považujeme za pravdivé („Gesetze des Fürwahrhaltens“): ty jsou předmětem psychologie. Ze zákonů pravdivosti, které zkoumá logika, ovšem plynou předpisy („Vorschriften“) pro psychické akty („für das Fürwahrhalten, Denken, Urteilen, Schliessen“).

⁶² Pomímám zde to, že podle některých autorů je Fregeho antipsychologismus velmi nedůsledný. Hilary Putnam má za to, že odmítnutí významu jako mentální entity a jeho nahrazení abstraktním útvarem ještě neznamená zásadní krok, zůstaneme-li u pojetí rozumění výrazu jako mentálního stavu individua (resp. chápeme-li „uchopování“ těchto abstraktních entit jako individuální psychický akt), s tím, že identifikace mentálního stavu či aktu plně identifikuje význam, který je v něm „uchopen“. Za těchto okolností je podle Putnama víceméně věcí konvence, rozhodneme-li se označovat jako význam promluvy příslušnou platónskou entitu nebo mentální stav (či akt), který ji plně určuje, a celý konflikt mezi psychologismem a platónismem se mu na této úrovni jeví jako „bouře ve sklenici vody“. Můžeme zvolit druhou možnost, aniž tím obětujeme veřejnost významu (jak se obával Frege), protože mentální stavy jako typy jsou veřejné v tom smyslu, že je můžeme sdílet (různá individua se mohou nacházet v tomtéž mentálním stavu). Fregeho argument založený na veřejné povaze významu tak podle Putnama platí jen proti identifikaci významů s instancemi mentálních stavů („mental particulars“), nikoli proti identifikaci významů s mentálními stavy obecně (viz H. Putnam, *The Meaning of Meaning*, in: H. Putnam, *Mind, Language and Reality*, Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 222; srov. též s. 218).

⁶³ K rozlišení psychologického a transcendentálního já viz např. E. Husserl, *Karteziánské meditace*, přeložila M. Bayerová, *Svoboda-Libertas*, Praha 1993, par. 11; *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, přeložil O. Kuba, *Academia*, Praha 1972, par. 57–59 (a řada dalších míst v části II/B). Měli bychom mít na

zřeteli, že transcendentálně fenomenologická pozice, do níž nás má uvést mimo jiné překonání psychologismu, se vyznačuje právě tím, od čeho nás má uchránit Fregeho ostré oddělení logiky od psychologie: je subjektivní v tom nejradikálnějším smyslu. To se především týká druhu platnosti, který si mohou nárokovat poznatky, k nimž z této pozice dospíváme: „So erwächst als diese *Grundstufe* eine merkwürdige transzendente Disziplin als die *an sich erste*, die wirklich *transzendental-solipsistisch* ist mit Wesenswahrheiten, mit Theorien, die ausschliesslich *für mich*, das Ego gelten, also die zwar ‚ein für allemal‘, aber ohne Beziehung auf wirkliche oder mögliche Andere zu gelten beanspruchen dürfen. Somit erwächst auch die *Frage nach einer subjektiven Logik*, deren Apriori doch nur solipsistisch gelten darf“ (E. Husserl, *Formale und transzendente Logik*, M. Nijhoff, Haag 1974, str. 276). Teprve z pozice této transcendentální logiky je podle Husserla možné objasnit samotnou možnost formální logiky, specifickou povahu jejího apriori a podstatu idealizací, na nichž je založena. Předpoklad, že formální logika je v tomto směru soběstačná a že evidence, o níž se opírá, nevyžaduje další zdůvodnění, označuje Husserl jako „dogmatickou naivitu“, a „filosofickou dětinskost“ (tamtéž, s. 17–18). Transcendentální logika sama – jako „die letzte Wissenschaft“ – musí být schopna úplného sebezduvodnění (které předpokládá „wesensmässige iterative Zurückbezogenheit auf sich selbst“; tamtéž, s. 274; srov. též charakteristiku takto pojaté logiky jako „die Selbstausslegung der reinen Vernunft selbst“; tamtéž, s. 34).

⁶⁴ Srov. Fregeho konfrontaci „Vorstellungen“ a „Gedanken“ v jeho stati *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966, s. 40 nn.; srov. též G. Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, in: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966, s. 44 n.

⁶⁵ Kdyby platila teze o privátnosti mentálních stavů (ve smyslu jejich nedostupnosti jiným subjektům), řada pojmových distinkcí a celých teorií, které sehrály významnou roli ve vývoji filosofie jazyka, by musela být diskvalifikována jako evidentní nesmysl. Například:

/1/ Kripkeho reference mluvčího i jeho sémantická reference, jejichž definice odkazují na intence mluvčího (viz kap. C.II.5.c), by byly identifikovatelné čistě z pozice mluvčího a nemohly by hrát žádnou roli v komunikaci.

/2/ Kripkeovský řetěz užívání vlastního jména, jehož pojítkem je záměr uživatelů jména navázat na předchozí články (viz kap. C.II.5.c), by se rozpadl, protože série intencí jednotlivých osob, jimž jsou jejich mentální stavy navzájem principiálně nedostupné, nemůže propojit nic a netvoří žádný celek. Pak by tu nebylo nic, co by spojovalo aktuální užití jména s aktem křtu.

/3/ Griceovská intence vyvolat v někom nějaký účinek na základě jeho rozpoznání tohoto záměru a na ní založený pojem významu promluvy z hlediska mluvčího („utterer's meaning“; viz *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*) by byly jednoduše absurdní: pokud k podstatě mentálního stavu patří, že je dostupný jen svému nositeli, je jakýkoli komunikativní záměr, v němž počítám se zveřejněním svých intencí, nevyhnutelně inkoherentní.

/4/ Lewisovská jazyková konvence (viz *Příloha*, heslo *Konvence*) by byla principiálně neidentifikovatelná, protože její identifikace vyžaduje rozpoznání jistých přesvědčení, preferencí a záměrů členů komunikativního společenství: nebylo by tedy možné zjistit, jakým jazykem mluví dané společenství. Lewisovská konvence by konečkonců nemohla vůbec vzniknout, protože její podstatnou součástí je, že příslušníci společenství vzájemně rozpoznají svá přesvědčení a záměry jistého druhu.

/5/ Významy promluv v Griceově i Davidsonově smyslu by nemohly být veřejné, protože jejich rozpoznání vyžaduje rozpoznání komunikativních intencí mluvčího: veřejnost významů tedy předpokládá veřejnost mentálních stavů. A nejen to: žádná promluva by nikdy nemohla mít význam v davidsonovském smyslu (viz *Příloha*, heslo *Davidsonovská teorie významu*), protože ten je konstituován adresátovým rozpoznáním komunikativní intence mluvčího.

/6/ Davidsonská strategie radikální interpretace (viz *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*) by byla zcela nerealistická, protože její podstatnou součástí je připisování mentálních stavů interpretované osobě. Totéž platí pro davidsonovské zasazení teorie významu do rámce teorie interpretace. V samotné konstrukci teorie významu jako (modifikované) Tarského teorie pravdy je u Davidsona zabudován zřetel k psychologii mluvčích jako prostředek k eliminaci neinterpretativních, a tedy sémanticky neadekvátních teorémů (viz *Dodatek* k této kapitole; srov. též *Příloha*, heslo *Davidsonovská teorie významu*).

/7/ Nebylo by možné identifikovat ilokuční sílu promluv, a tedy ani mluvní akty v Searlově smyslu (viz *Příloha*, heslo *Mluvní akty*),

protože některé z nutných podmínek vykonání jednotlivých typů mluvnických aktů se týkají aktuálních mentálních stavů mluvčího.

⁶⁶ Předpokládám, že psychologické implikace takových tvrzení jsou zřejmé: tvrdím-li o někom, že se utíká schovat před deštěm, připisuji mu přesvědčení, že prší (případně že se schyluje k dešti), přání uniknout dešti a přesvědčení, že ve směru, kterým běží, je (nebo by přinejmenším mohl být) nějaký úkryt.

⁶⁷ Moje ruka natažená směrem k osobě *O* a třímající lahev s vínem, jejíž ústí se víc a víc naklání ke skleničce v ruce *O*, činí za normálních okolností pro *O* zcela transparentní můj záměr nalít *O* víno (bez ohledu na to, že jsou vždy *myslitelné* i jiné interpretace). Představme si, jak by vypadaly naše interakce, kdyby se nemohly se samozřejmou jistotou (která se nikdy nezakládá na apodiktické evidenci) opírat o vzájemné rozpoznávání našich intencí.

Připisování mentálních stavů v běžných interakcích zpravidla nemá podobu inference z pozorovaného chování (identifikovaného bez účasti psychologických pojmů), ale je součástí našeho vnímání situace: běžně *vidíme*, jak se někdo pokouší otevřít zásuvku, jak někdo zuří, jak někoho vyděsil náš příchod atd. Vjemové schéma zuřícího člověka patří k naší percepční výbavě stejně jako schéma hrušky nebo stolu, funguje stejně spontánně a je srovnatelně užitečné; je zde i stejná možnost omylu a stejný prostor pro záměrný klam (zuřivost lze předstírat, stejně jako lze někoho oklamat rafinovanou projekcí stolu). Porovnejme s tím rčení „do hlavy mu nevidím“ a zkusme si představit, že by ho někdo použil jako lidového argumentu pro tezi o privátnosti mentálních stavů. Nedávalo by to smysl: *vidím*, jak *X* zuří, přestože „do hlavy mu nevidím“; v přesně stejném smyslu vidím vodu ve sklenici, přestože „do molekul jí nevidím“; nebo vidím tygra, přestože „do DNA mu nevidím“; a když *X* řekne „Prší“, slyším ho tvrdit česky, že prší, přestože konvence češtiny nikdy nevidím (o konvenčním významu vět rozhodují velmi komplexní fakta, která nemám nikdy pohromadě před sebou; srov. *Příloha*, heslo *Konvence*).

⁶⁸ Dokázat, že někdo měl jistý úmysl (zabít) nebo věděl o nějaké věci (kde měla Marie schované peníze), je v jistých situacích velmi složité, případně prakticky nemožné – a v jiných situacích naopak velmi snadné. Přesně ve stejné míře může být složité (či prakticky nemožné), nebo naopak snadné dokázat, že jistá osoba byla v určité době na určitém místě. „Dokázat“ zde samozřejmě neznamená poskytnout

apodiktickou evidenci, ale dosáhnout takové míry zdůvodněnosti tvrzení, že by bylo iracionální pochybovat o jeho pravdivosti.

⁶⁹ I ti, kdo odmítnou davidsonovské pojetí interpretace promluvy jako rozpoznání komunikativní intence mluvčího (které se může a nemusí opírat o znalost konvenčního významu užitě věty) nemohou popřít, že konvenční význam užitě věty nedouurčuje význam promluvy v různých ohledech, o nichž bude řeč v kap. D (určení referentů indexických výrazů, aktuálního významu homonym, ilokuční síly – tam, kde není explicitně vyjádřena aj.).

⁷⁰ Konvenční význam věty „Prší“ v jazyce *J* rozpoznám, když pozoruji mluvčí *J* užívající této věty za deště, předpokládám, že vnímají počasí stejně jako já a že o něm chtějí vyslovit tvrzení. Koneckonců samotná existence jazykové konvence v Lewisově smyslu předpokládá sdílení a vzájemné připisování určitých postojů (srov. *Příloha*, heslo *Konvence*).

⁷¹ V par. 248 Filosofických zkoumání (přeložil Jiří Pechar, *Filosofia*, Praha 1993) Wittgenstein říká: „Věta ‚pocity jsou soukromé‘ je srovnatelná s větou ‚Pasiáns člověk hraje sám.‘“ To se dá interpretovat tak, že jde o gramatické tvrzení ve wittgensteinovském smyslu: tvrzení o gramatice (to jest elementárních principech způsobu užívání) slova „pocity“. Popřít takové tvrzení nebo jednat v rozporu s ním by znamenalo, že jsme si neosvojili způsob užívání tohoto slova (analogicky jako říci „Pojď si se mnou zahrát pasiáns“ je prohršek proti gramatice slova „pasiáns“). Otázka zní, co zde Wittgenstein míní slovem „soukromé“. Vysvětlení můžeme najít v par. 247, kde se o větě „Jedině ty můžeš vědět, jestli jsi měl ten úmysl“ říká, že se hodí k vysvětlení významu (to jest způsobu užívání) slova „úmysl“. Wittgenstein k tomu dodává, že „vědět“ zde znamená, že výraz nejistoty je beze smyslu“. Pak je přirozené interpretovat větu o soukromé povaze pocitů v par. 248 takto: výraz nejistoty, pokud jde o pocity, které zakouším, nedává smysl: to patří ke gramatice slova „pocit“. To se shoduje se závěrem par. 246: „Správné je toto: o druhých má smysl říci, že jsou na pochybách, jestli mám bolesti, ale nikoli říci to o sobě.“ V předchozí části par. 246 se explicitně vylučuje alternativní výklad tvrzení o soukromé povaze pocitů: interpretace, podle níž pocity jsou soukromé v tom smyslu, že jedině ten, kdo aktuálně zakouší pocit *P*, může vědět, jestli skutečně má *P*. Wittgenstein k tomu říká: „jestliže používáme slova ‚vědět‘ tak, jak se normálně používá (a jak jinak bychom je měli používat!), pak druzí velmi často vědí, že

mám bolesti“ – a naopak „o mně se vůbec nedá říci (leda žertem), že vím, že mám bolesti“. Zvolání v závorce („a jak jinak bychom je měli používat!“) vrhá poněkud zvláštní světlo na par. 247 (viz výše), kde se slovo „vědět“ evidentně užívá „jinak“, to jest neslučitelně s tím, jak se (podle par. 246) „normálně používá“, a toto užití se dokonce komentuje jako vhodné ke gramatickému vysvětlení.

⁷² Autory radikálních formulací principu veřejnosti významu jsou W. V. O. Quine a Donald Davidson. Srov. např. „Language is a social art which we all acquire on the evidence solely of other people’s overt behaviour under publicly recognizable circumstances. Meanings, therefore, those very models of mental entities, end up as grist for the behaviourists’ mill“ (W. V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York 1969, s. 26). Srov. též: „The semantic features of language are public features. What no-one can, in the nature of the case, figure out from the totality of relevant evidence cannot be part of meaning“ (D. Davidson, *The Inscrutability of Reference*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 235).

⁷³ To odpovídá Davidsonovu pojetí významu promluvy. Srov.: „Meaning, in the special sense in which we are interested when we talk of what an utterance literally means, gets its life from those situations in which someone intends (or assumes or expects) that his words will be understood in a certain way, and they are. In such cases we say without hesitation: how he intended to be understood, and was understood, is what he, and his words, literally meant on that occasion. There are many other interpretations we give to the notion of (literal, verbal) meaning, but the rest are parasitic upon this“ (D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, p. 11–12; srov. též *Příloha*, heslo *Davidsonovská teorie významu*).

⁷⁴ K tomu je třeba přičíst další podmínky specifikované v Lewisově definici konvence (viz *Příloha*, heslo *Konvence*). Není od věci zdůraznit, že i významy výrazů jako typů jsou osobní ve velmi podstatném smyslu: konstituují se v komunikativním chování konkrétních individuí a jsou nám dostupné jen jako účastníkům, nebo alespoň pozorovatelům tohoto chování. Jazykové chování druhých ale nemůže podpořit naše významové hypotézy ani přispět k utváření naší komunikativní kompetence, pokud je neinterpretujeme jako jednání

sledující určité záměry na podkladě určitých přesvědčení: neobejdeme se tedy bez připisování mentálních stavů konkrétním individuím (srov. *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*).

⁷⁵ D. Davidson, Indeterminismus a antirealismus, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přeložili J. Kolář a T. Marvan, *Filosofia*, Praha 2004, s. 105. Srov. též: „Poznání ve třetí osobě – poznání jiných myslí – je tudíž nezbytné pro každý jiný druh poznání. (Úvod, c.d., s. 13.) Na stejných základech stojí podle Davidsona i pojem objektivní reality: „K tomu, abychom měli pojem objektivní reality, pojem objektů a událostí, jež vyplňují námi sdílený svět, pojem objektů a událostí, jejichž existence a vlastnosti nezávisí na našem myšlení, je totiž nutné, abychom si uvědomovali, že určité myšlenky a svět sdílíme s ostatními“ (D. Davidson, *Externalizovaná epistemologie*, in: tamtéž, s. 230). Tento parametr pojmu objektivní reality hraje významnou roli i u Edmunda Husserla: ve statutu vnějšího světa jako objektivního je podle něj podstatně zahrnut předpoklad jeho sdílení s jinými subjekty ve vzájemné konfrontaci a slaďování soudů a v koordinované praktické činnosti (viz k tomu např. E. Husserl, *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, přeložil O. Kuba, *Academia*, Praha 1972, s. 186–190, 207–210, 443; E. Husserl, *Karteziánské meditace*, přeložila M. Bayerová, *Svoboda-Libertas*, Praha 1993, s. 83, 89–95, 103–104, 116, 120–123, 128).

⁷⁶ Srov. k tomu D. Kaplan, *Words*, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supp. Vol. 64, 1990; srov. též G. McCulloch, *Making Sense of Words*, *Analysis*, Vol. 61, No. 2, March 1991; srov. též B. Russell, *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*, přeložil J. Husák, *Academia*, Praha 1975, s. 47.

⁷⁷ Představa, že konvence v nějaké fázi fixují jazyk způsobem, který už ve své určitosti nadále nezávisí na reálném jednání a postojích členů společenství, ale pouze se normativně aplikuje na budoucí jazykové jednání (předem pro všechny instance užití výrazů určuje, které jsou správné, a které nesprávné) byla zproblematizována v úvahách o „rule-following“. Srov. Wittgensteinovo odmítnutí představy pravidel jako kolejí, které předem určují jediný možný směr pohybu (L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přeložil J. Pechar, *Filosofia*, Praha 1993, par. 218) nebo jako stroje, který předem obsahuje všechny úkony náležející k jeho chodu (tamtéž, par. 193 n.). O tom, co nám pravidlo ukládá, co je pokračování v jednání podle tétohož pravidla a co je jeho porušením (co je kontinuita a co je devia-

ce), se permanentně rozhoduje v reálném jednání a postojích členů společenství (srov. níže kap. D.II.2).

⁷⁸ Griceovské sémantice je věnována kap. A/III/2 mé knihy *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998; Lewisově teorii konvence kap. B/II téže knihy. K oběma teoriím, stejně jako k Davidsonově teorii významu a interpretace, viz též příslušná hesla v *Příloze*.

⁷⁹ O možnostech syntézy Davidsonova a Griceova programu (v níž má davidsonovská část reflektovat kompoziční povahu jazyka a griceovská část jeho intencionální bázi) uvažovala řada filosofů jazyka. Srov. např. P. F. Strawson, *Meaning and Truth*, in: A. P. Martinich (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press 1990; J. McDowell, *Meaning, Communication and Knowledge*, in: Z. van Straaten (ed.), *Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson*, Clarendon Press, Oxford 1980; G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press 1976 (úvod editorů a stati Ch. Peacocka a B. Loara), M. Davies, *Meaning, Quantification and Necessity*, Routledge, London 1981.

⁸⁰ Srov. např. „Beliefs, desires and intentions are a condition of language, ...convention is not a condition of language“. D. Davidson, *Communication and Convention*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 280.

⁸¹ J. McDowell, *Truth and Meaning*, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press 1976, s. 44–45. Zpřesnění McDowellovy obecné formulace navrhl M. Davies v knize *Meaning, Quantification, Necessity*, Routledge and Kegan Paul, London 1981 (závěrečnou formulaci v podobě exaktního vymezení podmínek „actual language relation“ viz tamtéž na s. 24).

⁸² Koneckonců, sám pojem významu věty je pro Davidsona odvozen z interpretace záměrného jednání: „Words have no function save as the play a role in sentences: their semantic features are abstracted from semantic features of sentences, just as the semantic features of sentences are abstracted from their part in helping people achieve goals and realize intentions“ (D. Davidson, *Reality Without Reference*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press 1984, s. 220). Srov. též: „...interpretable speeches are nothing but (that is, identical with) actions performed with assorted non-linguistic intentions (to warn, control, amuse, distract, insult), and these actions are in turn nothing but (identical

with) intentional movements of the lips and larynx“ (D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: tamtéž, s. 126).

⁸³ K iluzi, že specifikace pravdivostních podmínek by mohla sama o sobě poskytovat význam, tj. být dostačující pro interpretaci, viz např. D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: *Inquiries into Truth and Interpretation*, s. 138. Davidson podotýká, že této iluzi nepodléhal ani v počáteční fázi svého projektu v teorii významu (viz D. Davidson, *Reply to Foster*, in: tamtéž, s. 173).

⁸⁴ „Meaning and belief play interlocking and complementary roles in the interpretation of speech“ (D. Davidson, *Belief and the Basis of Meaning*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, s. 141). Z tohoto důvodu „Theory of interpretation is the business jointly of the linguist, psychologist and philosopher“ (tamtéž, s. 141–142; srov. též *Radical Interpretation*, in: tamtéž, s. 154 aj.).

⁸⁵ „...in favour of reinterpretation of words in order to preserve a reasonable theory of belief“ (D. Davidson, *On the very Idea of Conceptual Scheme*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, s. 196). Předpokládat na straně mluvčích soulad s našimi přesvědčeními je navíc z praktického hlediska jediné možné východisko interpretace: musíme začít zjišťováním, jaké věty považují mluvčí za pravdivé a k vytváření hypotéz o významech těchto vět se dostaneme jen přes předpoklad obecné shody v přesvědčeních (viz tamtéž).

⁸⁶ „This method is intended to solve the problem of the interdependence of belief and meaning by holding belief constant as far as possible while solving for meaning“ (D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: tamtéž, s. 137).

⁸⁷ Davidson v této souvislosti uvádí „pojmy jako věta, jméno, reference nebo pravda“ (srov. D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 12).

⁸⁸ „Meaning of whatever sort rests ultimately on intention“ (D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park, 1993, s. 298; srov. též s. 300). Srov. též: „In the end, the sole source of linguistic meaning is the intentional production of tokens of sentences. If such acts did not have meaning

nothing would“ (tamtéž, s. 298). Srov. též: „Meaning, in the special sense in which we are interested when we talk of what an utterance literally means, gets its life from those situations in which someone intends (or assumes or expects) that his words will be understood in a certain way, and they are. In such cases we say without hesitation: how he intended to be understood, and was understood, is what he, and his words, literally meant on that occasion. There are many other interpretations we give to the notion of (literal, verbal) meaning, but the rest are parasitic upon this“ (D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 11–12).

**B. INTERPRETACE
A „DESKRIPTIVNÍ PAST“**

I. Vrstvy interpretace

Snadno se shodneme, že nelze porozumět promluvě, aniž rozpoznáme její propoziční obsah a výpovědní sílu: otázka zní, zda tyto nutné podmínky rozumění jsou také dostačující. Nabízí se jednoduchá paralela s pojmem vědění. Nutnou podmínkou, abychom někomu přiznali, že ví, že *p*, je, že věří, že *p*, a že je pravda, že *p*; jinými slovy ten, komu připisujeme vědění, musí správně identifikovat stav věcí zaujímající příslušné místo v aktuálním stavu světa. Ale tato podmínka sama o sobě garantuje jen pravdivé přesvědčení. Chceme-li odtud postoupit k vědění, musíme připojit podmínku zdůvodněnosti: přesvědčení, že *p*, musí být zdůvodněné způsobem splňujícím elementární kritéria racionality platná v dané sféře poznání.¹ Analogicky: vážeme-li pojem rozumění na podmínku, že interpret správně identifikuje propoziční obsah promluvy a její výpovědní sílu, neměli bychom uvalit nějaké restriktce i na způsob této identifikace, případně na její motivaci? Abychom si udělali přehled o tom, čeho by se případné dodatečné podmínky mohly týkat, pokusme se shrnout, k čemu dochází ve „standardních“ případech rozumění:

- /1/ Interpret vnímá zvuky vydávané mluvčím,
- /2/ identifikuje je jako určitý fonologický útvar (větu ve fonologickém smyslu),
- /3/ tento útvar spojí s určitým významem (typicky: významem určeným konvencemi nějakého jazyka), a konečně
- /4/ užití věty s tímto významem v daném kontextu interpretuje jako mluvní akt s určitým propozičním obsahem a výpovědní silou.²

Nikdo zřejmě nebude tvrdit, že interpretace nutně prochází těmito čtyřmi stupni, jinými slovy, že spočívá ve fixní posloupnosti čtyř aktů, v níž každý následující se vztahuje na výsledek předchozího. Naopak: v typických případech jsme oprávněni říci, že interpret přímo *vnímá* mluvčího, jak tvrdí, že *p*, slibuje udělat *q* atd.³ Náš výčet nenabízí nic víc než rozlišení parametrů obvykle přítomných v aktu interpretace. Reálný základ tohoto rozlišení je zřejmý už z toho, že interpret může izolovaně reprodukovat kterýkoli z rysů promluvy, k nimž se vztahují body /1/-/4/. Může se pokusit věrně napodobit zvuk, který zaslechl (tj. simulovat fonetický výkon mluvčího: jeho výslovnost, osobité tempo a rytmus, barvu hlasu atd.); může bez nápodoby zopakovat vyslovenou větu (tj. předvést vlastní realizaci téže fonologické jednotky); může jinými slovy (synonymními výrazy) specifikovat její význam; může nesynonymním způsobem vyjádřit týž propoziční obsah s toutéž výpovědní silou. Tyto parametry mohou být odděleny i ve vlastním aktu interpretace (i když, jak bylo řečeno, nepůjde o typický případ). Ani pak ale nemusí zachovávat posloupnost, v níž je uvádí náš výčet: například snížená slyšitelnost nebo oslabené artikulační schopnosti mluvčího mohou způsobit, že interpret identifikuje vyslovenou větu (jako fonologický útvar) teprve na základě své hypotézy o tom, jaký propoziční obsah chtěl mluvčí vyjádřit v dané situaci.⁴

Žádný akt z našeho výčtu nemá *a priori* status východiska interpretace, o žádném obecně neplatí, že je kompletně určen danostmi interpretační situace a pouze shrnuje „materiál“, na nějž se aplikuje vlastní interpretační výkon: každý může navazovat na jiné interpretační kroky. Žádný z nich také není nutnou podmínkou správné identifikace významu promluvy (jejího propozičního obsahu a výpovědní síly). Otázka zní, zda některý z nich není nutnou podmínkou rozumění:

Ad /1/ K tomu, aby interpret připsal promluvě správný význam, evidentně není nutné, aby ji zachytil v její původní akustické podobě: může mu ji reprodukovat někdo jiný nebo se o ní může dočíst.

Ad /2/ Právě tak není pro identifikaci významu nutné správně fonologicky klasifikovat promluvu, tj. identifikovat užitou větu jako typ. Není-li toho interpret schopen pro neznalost daného jazyka, stále má možnost identifikovat promluvu deikticky („tato promluva“) nebo deskriptivně (např. jako promluvu, kterou mluvčí pronesl tehdy a tehdy za těch a těch okolností). Takto identifikované promluvě může interpret přiřadit správný propoziční obsah a výpovědní sílu: buď na základě kontextu, nebo proto, že mu bude sdělen v jazyce, který ovládá. Český divák sledující čínský film typicky není schopen foneticky identifikovat pronášené věty (jednoduše proto, že mezi všemi možnými fonetickými distinkcemi, které registruje v čínských promluvách, není schopen rozeznat ty, které jsou fonologicky relevantní). Pro jednoznačné přiřazení významu stačí deiktická nebo deskriptivní identifikace promluv a jejich správné spojování s českými titulky. Nebo si představme interpreta, který neumí rusky a je přítomen na ...tém zasedání politbyra ÚV KSSS.⁵ Dejme tomu, že je předem informován, že Chruščov v páté větě svého projevu prohlásí Beriju za zločince. Interpret je schopen segmentovat Chruščovův projev jen v tom smyslu, že vnímá předěly mezi větami (takže si dokáže odpočítat pátou větu), ale ne v tom smyslu, že vnímá fonologickou výstavbu vět: to stačí, aby jednoznačně identifikované promluvě přiřadil správný význam.

Ad /3/ K tomu, aby interpret správně identifikoval význam *promluvy*, není nutné, aby přiřadil správný význam užitě *věť*. Například interpret z předchozího příkladu nemusí být schopen rozpoznat, zda Chruščov označil ve své páté větě Beriju pomocí vlastního jména nebo pomocí osobního zájmena: přesto správně určí vyjádřenou propozici ve smyslu *de re* (srov. *Příloha*, heslo *De re – de dicto*): identifikuje individuum, o němž se mluví, a vlastnost, která se mu připisuje. Tím spíše platí, že pro určení vyjádřené propozice (ať už jde o identifikaci *de re* nebo *de dicto*) není nutné, aby interpret identifikoval význam věty na základě znalosti významu jejích částí a významotvorné funkce jejich spojení (tj. způsobu, jakým syn-

taktická struktura přenáší významy částí do významu celku). Například interpret z našeho příkladu identifikuje propozici díky tomu, že byl (ve svém jazyce) předem informován, že Chruščov pronese tvrzení s tím a tím propozičním obsahem. V jiném případě může interpret dospět k určení propozice vyhodnocením kontextu (tj. úvahou o tom, co mohl daný mluvčí zamýšlet sdělit za daných okolností).

Ad /4/ Viděli jsme, že správné přiřazování významů promluvám nevyžaduje smyslovou registraci promluv ani fonologickou identifikaci užitých vět, ani znalost významů vět (nemluvě o odvození těchto významů z významů větných složek a způsobů jejich spojení): v bodě /4/ se tedy požaduje více, než je nutné. Konstatovali jsme, že interpret nemusí mít k dispozici jinou než deskriptivní identifikaci promluvy. Totéž platí i o identifikaci vyjádřené propozice. Například interpret může být informován, že Chruščov ve své páté větě proneseně na ...tém zasedání (což je jednoznačná identifikace promluvy i věty) vyjádří s asertivní silou tutéž propozici, kterou Stalin vyjádřil ve své poslední větě na smrtelném loži (což je jednoznačná identifikace propozice). Díky znalosti tohoto faktu je interpret schopen přiřadit promluvě správnou propozici (i výpovědní sílu), aniž by dokázal reprodukovat propozici v modu *de re* nebo v modu *de dicto*. Tuto schopnost ale stěží uznáme za dostačující podmínku rozumění: v této chvíli tedy poprvé zaznamenáváme zřejmou diskrepanci mezi pojmem rozumění a pojmem správné identifikace významu.⁶

Mělo by být zřejmé, že pro řešení našeho problému nic nezáiskáme, začneme-li místo o propozicích mluvit o pravdivostních podmínkách: pravdivostní podmínky lze identifikovat deskriptivně stejně snadno a se stejně problematickým výsledkem jako propozice, například: „Promluva, kterou Chruščov vykonal užitím své páté věty na ...tém zasedání politbyra, je pravdivá tehdy a jen tehdy, když je pravdivá poslední Stalinova promluva na smrtelném loži.“ Tím méně by nás moh-

lo uspokojit ztotožnění rozumění se znalostí faktu, že nějaká věta typu „Promluva X je pravdivá tehdy a jen tehdy, když p “ je pravdivá. Je zřejmé, že můžeme (odůvodněně) věřit v pravdivost této věty, aniž známe význam věty na místě p .⁷

Zůstaňme tedy u pojmu propozičního obsahu. Zatím je zřejmé, že rozumění je specifický postoj k promluvě, v němž se reprodukuje její propoziční obsah způsobem, který nelze převést na libovolnou správnou identifikaci. Zajímá nás, je-li možné vymezit povahu této reprodukce pomocí nějakých obecných kritérií (pro stručnost budu abstrahovat od analogického problému v případě výpovědní síly). Představme si, že přes dveře šéfovy kanceláře zaslechneme (neznámý) ženský hlas, který říká „Dala bych si koňak“. Vyjádřený propoziční obsah dokáže identifikovat každý, kdo je schopen identifikovat promluvu a zná význam užití věty: ví, že jde o tvrzení, že mluvčí dané promluvy (kterou lze identifikovat například jako promluvu, která zazněla tehdy a tehdy ze šéfovy kanceláře) by si dala koňak. Deskriptivní určení „mluvčí promluvy, která zazněla dnes v půl šesté z šéfovy kanceláře“ reflektuje konvenční funkci jisté gramatické charakteristiky užitého slovesného tvaru (první osoby singuláru) a aplikuje ji na konkrétní promluvu. Otázka zní, můžeme-li považovat identifikaci typu „mluvčí promluvy, která...“ za dostačující pro rozumění. Nevyžaduje rozumění nějaký silnější typ identifikační znalosti? Kdo tvrdí, že ano, měl by vysvětlit, co může platit víc než znalost deskriptivního určení splňovaného přesně jedním individuem. Znalost jména? Nebo schopnost demonstrativně identifikovat konkrétní osobu? V další části diskuse budu mít příležitost konstatovat, že nevidím žádný obecný důvod považovat kterýkoli z těchto tří způsobů identifikace za silnější (v jakémkoli smyslu) než ostatní. Jediné, co může jeden z nich nadřadit ostatním, je specifický kognitivní nebo komunikativní úkol, který řešíme v dané situaci.

Přejděme ke slovu „koňak“. Předpokládejme, že jediné pojmové určení, které si s tímto slovem dokážu spojit, je „alkoholický nápoj z kategorie ‚tvrdých‘“. Dále jsem si vědom toho,

že máme různé tvrdé nápoje a nápoj zvaný „koňak“ nelze zaměňovat s nápoji zvanými „whisky“, „vodka“ atd. Propozici, kterou jsem za daných okolností schopen přiřadit promluvě, pak mohu specifikovat takto: „Mluvíci promluvy vykonané dnes v půl šesté v šéfově kanceláři by si (v čase promluvy) dala tvrdý alkoholický nápoj zvaný „koňak“. Dá se to uznat jako dostačující pro rozumění? Pokud ne, podstatná část promluv v naší každodenní komunikaci (promluv vyslovených v privátní konverzaci i promluv zaznívajících z médií) by byla odsouzena k neporozumění. Pokud ale připustíme tento deskriptivní způsob identifikace složek propozičního obsahu, nepovede to k naprostému vyprázdnění pojmu rozumění? Představme si filosofa, který užije větu „Externalismus je inkohorentní“, a laika, kterému z toho bude zřejmé jen to, že mluvčí tvrdí, že teorie zvaná „externalismus“ má vlastnost zvanou „inkohorentní“. Jde o dokonalou identifikaci vyjádřené propozice a zároveň, jak se obávám, o klasický případ neporozumění. Užití metajazykové deskriptivní identifikace zde zřejmě budeme považovat za výraz interpretační bezradnosti: za jasnou rezignaci na skutečnou interpretační práci.

Nabízí se otázka, zda bychom neměli být stejně striktní v příkladu s koňakem. Další otázka zní, jaká určení musí být interpret schopen spojit s výrazy „externalismus“ a „inkohorentní“, abychom mu přiznali, že porozuměl promluvě. Stačilo by v prvním případě něco jako „teorie, kterou měl dokázat Putnamův příklad s vodou“, nebo bychom měli požadovat něco obsažnějšího? Obávám se, že zde nelze říci nic určitějšího než to, že záleží na povaze konverzace, v níž je užito slovo „externalismus“: tady se rozhoduje o tom, za jakých podmínek interpretovi přiznáme, že ví, o čem je řeč, a co bude naopak platit jako doklad neporozumění. I kdyby bylo principiálně možné oddělit soubor určení, která vymezují pojem externalismu (a vstupují do významu slova „externalismus“), od určení, která externalismu prostě věcně náležejí, měli bychom přistoupit na to, že ne všechna určení prvního druhu se angažují v každém užití slova „externalismus“ (takže kdo je nezná,

nemůže porozumět těmto užitím). A přestože v případě některých určení (např. „teorie, kterou měl dokázat Putnamův příklad s vodou“) se snadno shodneme, že nemohou aspirovat na účast ve významu slova „externalismus“, v určitých typech konverzace (například o Putnamově akademické kariéře) jejich znalost bezpochyby stačí k tomu, aby se interpret dokonale orientoval v tom, o čem je řeč. Pokud se na druhé straně v průběhu konverzace ukáže, že interpret spojuje se slovem „externalismus“ a se slovem „existencialismus“ zcela určité soubory určení (toho druhu, jaké by uvedl expert), ale systematicky je zaměňuje, zřejmě mu nepřiznáme, že správně rozumí promluvám, v nichž se užívají tato slova. Neporozumění zde ale nespočívá v tom, že interpretovi chybí znalost, která je nutnou podmínkou porozumění: neporozumění, jak vidíme, může být způsobeno i omylem ve věcech, jejichž znalost není nezbytná k porozumění.

Tady je další příklad (který nám v další diskusi poslouží vícekrát): Hilary Putnam (při výkladu sociálního fenoménu známého jako „dělba jazykové práce“)⁸ poukázal na to, že řada predikátů funguje v komunikaci velmi efektivně, aniž by mluvčí a interpreti museli znát kritéria jejich aplikace (tj. soubor podmínek vymezujících jejich extenzi). Mohu rozumět promluvě vykonané užitím věty „Na dvoře stojí stará olše“, přestože nevím, čím se olše odlišují od habrů, osik, jilmů atd. V běžných případech stačí, když vím, že „olše“ označuje druh stromu odlišný (například) od druhů označovaných jako „habry“, „osiky“ atd. To neznamená, že splnění těchto podmínek (samo o sobě a pro všechny jednotlivé případy) vylučuje neporozumění. Představme si interpreta, který má k dispozici (mimo jiné) dva soubory určení, z nichž jeden vymezuje v dendrologické terminologii podmínky aplikace výrazu „olše“ a druhý je stejným způsobem spojen s výrazem „habr“. Předpokládejme, že interpret tato určení pravidelně zaměňuje: například při interpretaci promluvy „Na dvoře stojí stará olše“ přiřadí výrazu „olše“ dendrologický pojem habru. V tom případě zřejmě řekneme, že interpret rozumí promluvě špat-

ně – a to ne proto, že si s výrazem „olše“ nespojil pojem, který je *a priori* nutný pro porozumění promluvě obsahujícím tento výraz, ale proto, že výraz „olše“ spojil s nesprávným pojmem, jinými slovy, špatně vyřešil specifický problém, jehož řešení není nutnou součástí porozumění.

Totéž platí o interpretaci promluv obsahujících vlastní jména. Nikdo zřejmě nebude tvrdit, že nerozumím promluvě, v nichž se užívá jméno „Jan Novák“, jen proto, že nemám jiný způsob identifikace referentu než deskripce „osoba, kterou mluvčí označuje tímto užitím jména ‚Jan Novák‘“. V opačném případě bychom nerozuměli většině promluv, v nichž se vyprávějí historiky z prostředí, do něhož nepatříme: ve většině takových případů máme kromě uvedeného deskriptivního určení k dispozici nanejvýš další (tentokrát nikoli identifikační) deskriptivní určení typu „jeden známý mluvčího“. Na druhé straně jsou bezpochyby situace, v nichž můžeme oprávněně říci, že takto vybavený interpret užití vlastního jména nerozumí. Dejme tomu, že zvažuje dvě různé osoby jako možné kandidáty na referenty jména „Jan Novák“ při jeho daném užití a není schopen se mezi nimi rozhodnout. Nebo stojí před otázkou, zda užití jména „Jan Novák“ v dané promluvě referuje k téže osobě jako nějaké předchozí užití jména „Jan Novák“ v průběhu konverzace – a na tuto otázku nedokáže odpovědět. Nebo na otázky tohoto druhu odpovídá špatně. V takových případech zřejmě řekneme, že interpret promluvě (v daném ohledu) nerozumí. Důvodem, jak jsme viděli, není to, že není schopen spojit s vlastním jménem jednoznačné identifikační určení referentu nebo že určení, které má k dispozici, je obecně (jako typ) nedostačující pro rozumění. Jde o to, že v dané situaci před ním vyvstává speciální interpretační problém, k jehož řešení toto určení nestačí. Tam, kde takový problém nevzniká, nemáme důvod označovat daný typ identifikace za nedostačující.⁹

To všechno jsou jen ilustrace obecného konstatování, že přiřazení správného obsahu dokonale identifikované promluvě nemusí stačit k porozumění: je zřejmé, že důležitá není jen

správnost, ale i způsob identifikace propozice. Naše otázka zněla, zda můžeme vymezit nějaké obecné podmínky, jejichž splnění nám v každém konkrétním případě dodá to, co chybí správné identifikaci obsahu promluvy (a její výpovědní síly) k tomu, aby garantovala porozumění. Připomíná to diskuse, o nichž byla řeč v *Dodatku* k předchozí kapitole: diskuse o tom, za jakých podmínek má davidsonovská teorie významu budovaná podle modelu Tarského teorie pravdy naději stát se skutečně interpretativní, jinými slovy, co je nutné k tomu, aby (extenzionálně správné) specifikace pravdivostních podmínek poskytovaly něco tak silného, jako je význam. Konstatovali jsme, že tento výsledek nemohou zaručit žádné restriktce týkající se formálních parametrů teorie. To nejurčitější, k čemu v poslední instanci můžeme dospět, je neformální požadavek, aby výstupy teorie (teorémy udávající pravdivostní podmínky jednotlivých vět) zapadaly do sebe s našimi hypotézami o propozičních postojích mluvčích způsobem, který nám umožní porozumět komplexnímu (jazykovému i mimojazykovému) chování mluvčích. To je způsob, jak překlenout vzdálenost mezi vymezením pravdivostních podmínek a uchopením významu. Analogicky, chceme-li vyplnit mezeru mezi určením významu (propozičního obsahu promluvy a její výpovědní síly) a porozuměním, tj. specifikovat podmínky, které musí splňovat identifikace významu promluvy, aby mohla sloužit porozumění, zdá se, že nemůžeme doufat v nic exaktnějšího, než co nacházíme v obecných intuicích spojených s pojmem rozumění. Porozumění promluvě vyžaduje takovou identifikaci jejího propozičního obsahu, která nám (spolu s určením její výpovědní síly) umožní reagovat na promluvu adekvátně jejímu významu: jak ve vnějším jednání, tak v utváření přesvědčení (a v zaujímání dalších propozičních postojů). Jinými slovy: nárok na titul „rozumění“ si může dělat jen takové připsování obsahu (a síly) promluvy, které nám umožňuje přizpůsobit své jednání a uvažování faktu, že mluvčí vykonal mluvnický akt s tím a tím propozičním obsahem (a výpovědní silou). Jakékoli specifitější nároky na způsob identifikace propozičního obsahu se od-

vozují od zvláštních interpretačních problémů, které řešíme v konkrétních komunikativních situacích.¹⁰

Viděli jsme, že deskriptivní identifikace různých složek významu promluvy (typu „mluvčí promluvy pronesené tehdy a tehdy tam a tam“ nebo „strom označovaný dendrologií jako „habr““ nebo „muž, k němuž mluvčí referuje jako k „Janu Novákovi““) jsou nejen lehce dostupnou, ale za jistých okolností i spolehlivou cestou k porozumění – a za jiných okolností evidentně nestačí. Obecně vzato, v této kapitole jsme měli příležitost posoudit sílu i ošidnost deskripcí: snadnost, s jakou nám umožňují uchopit (identifikovat) jakýkoli parametr cizí promluvy, jejího významu či komunikativní situace, a nebezpečí vyprázdnění interpretace, které hrozí, když této nabídce využijeme.¹¹

Na tomto místě bychom měli rozlišit dvojí:

/a/ potenciální hodnotu (a limity) deskriptivní identifikace obsahu promluvy pro porozumění: otázka zní, do jaké míry či za jakých okolností si jako interpret mohu deskriptivně zpřístupnit určité složky významu promluvy, které mi jinak nejsou dostupné (například významy výrazů, které plně neovládám), aniž bych tím rezignoval na porozumění;

/b/ podmínky, za nichž jsme oprávněni připisovat tento způsob disponování významy výrazů či pojmy ze společenského repertoáru jiným osobám.

První problém před námi vyvstal v této kapitole, druhý bude hrát klíčovou roli v diskusi o „sociálně senzitivní“ formě internalismu v kapitole C. V obou případech je důležité se ujistit, zda případné meze aplikace deskripcí nejsou dány nějakým obecným rysem jejich fungování, který oslabuje jejich identifičnickou sílu oproti jiným prostředkům identifikace (jako jsou vlastní jména nebo demonstrativa). To bude předmětem našeho zájmu ve zbývajících částech této kapitoly.

II. Jak fungují deskripce

Naším nejbližším úkolem je tedy posoudit případné limity identifikační funkce deskripcí;¹² v této souvislosti se budeme zabývat i přínosem deskripcí do vymezení pravdivostních podmínek promluv a důsledky pojetí deskripcí jako referenčních výrazů. Přiznat deskripcím plnohodnotnou identifikační funkci, schopnou založit identifikační znalost, ještě neznamená připustit, že přispívají do pravdivostních podmínek identifikací nějakého objektu: můžeme trvat na tom, že pro pravdivostní podmínky tvrzení vykonaných užitím vět typu „Vítěz od Marenga prohrál u Waterloo“ je identifikace jakéhokoli individua irelevantní. Právě tak to neznamená přiznat deskripcím referenční funkci: můžeme zastávat názor, že vztah reference je vymezen přísnějšími podmínkami než vztah mezi deskripcí a entitou, která ji splňuje. Ale najdeme-li na úrovni pravdivostních podmínek a reference přesvědčivé uplatnění pro identifikační funkci deskripcí, bude to nejprůkaznější potvrzení hodnoty identifikační znalosti, kterou nám poskytují deskriptivní určení.¹³ To je důvod, proč se budeme zabývat i pravdivostními podmínkami a referencí. (Druhý, spíše psychologický důvod je, že bez zaujetí stanoviska k těmto otázkám působí každá diskuse o deskripcích jako neúplná.)

1. Deskripce a identifikace

Obecně vzato, jazyk nám nabízí různé prostředky pro identifikaci objektu, o němž chceme vypovídat: můžeme jej pojmenovat vlastním jménem nebo k němu odkázat pomocí

demonstrativa (podpořeného ukazovacím gestem, pokud je to možné), nebo jej můžeme určit pomocí vlastností, které ho odlišují od všech ostatních předmětů. V epistemickém smyslu není tento druh identifikace o nic slabší (volnější, prázdnější atd.) než oba předchozí.

Nejzávažnější zpochybnění identifikační funkce deskripcí, kterého jsem si vědom, vychází z konstatování, že i v případech, kdy perfektně rozumím promluvě, v níž je užitá věta s deskripcí, nemusím vědět, zda deskripce vůbec něco splňuje nebo zda ji nespĺňuje více než jeden objekt.¹⁴ Tato možnost je samozřejmě otevřená a tvrzení o identifikační funkci deskripcí se týká jejich potenciálu, který se naplňuje jen za „příznivých okolností“, tj. v situaci, kdy existuje přesně jedno individuum splňující deskripce.¹⁵ Podstatné je, že standardním užitím deskripce ve větě typu

/1/ Miss ČR 2005 je externalistka

signalizují (a zaručují se za to), že tyto okolnosti nastávají. Připomeňme si, že v russellovském i strawsonovském pojetí se užitím /1/ uvádí do komunikace (mimo jiné) propozice, že existuje přesně jedno individuum, které je Miss ČR 2005 (u Russella se tato propozice tvrdí, u Strawsona presuponuje). Je-li realita jiná, jde o selhání, které se sankcionuje buď nepravdivostí celého tvrzení (u Russella), nebo dokonce absencí pravdivostní hodnoty (u Strawsona; srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*).

Připustili jsme, že identifikační funkce deskripce se váže na jisté reálné okolnosti. Otázka zní, zda nám za těchto okolností deskripce poskytuje něco, co si zaslouží označení identifikační *znalost* referentu. Podle Strawsona slouží užití deskripce v rámci věty typu /1/ k aktivování identifikační znalosti u adresáta („evoking identifying knowledge“).¹⁶ Tato „znalost“ má v případě /1/ podobu přesvědčení, že existuje individuum, které je Miss ČR 2005 a že je jen jedno. Když Strawson užívá výrazu „knowledge“, má samozřejmě na mysli

případ, kdy jsou obě propozice pravdivé. V souladu s běžným územ, přesvědčení lze uznat za znalost či vědění, je-li pravdivé a odůvodněné (s výhradou uvedenou v pozn. 1). Představme si tedy, že čtu v (seriózních) novinách a slyším od (důvěryhodných) známých věty typu /1/: pak mám dobrý důvod věřit, že existuje přesně jedna Miss ČR 2005; je-li to navíc pravda, lze moje přesvědčení uznat jako *znalost*. Užiji-li tedy za těchto podmínek sám věty /1/, *vím, o kom mluvím* (právě o tom individuu, které je jediným nositelem titulu Miss ČR 2005 – lepší způsob identifikace osoby za popsanych okolností si lze stěžít přát). Je jasné, že si svou identifikační znalostí nemohu být neotřesitelně jistý, jinými slovy nemám nezpochybnitelnou záruku, že nejde o pouhé přesvědčení, ale to už je úděl empirických znalostí: minimálně jedna z nutných podmínek empirické znalosti či vědění, že *p* (totiž pravdivost *p*) je naneštěstí toho druhu, že její splnění nebude nikdy stoprocentně epistemicky garantováno.

Pokud se tedy přidržíme Strawsona, můžeme uzavřít, že za popsanych podmínek mi určení vyjádřené deskripcí „Miss ČR 2005“ poskytuje slušnou identifikační znalost bez ohledu na to, že si jí (jako žádnou empirickou znalostí) nemohu být stoprocentně jist. Analogicky ostatně platí, že slyším-li (důvěryhodné) známé užívat vlastního jména *J* a existuje-li přesně jedna osoba nesoucí jméno *J*, mám v podobě *J* dobrý nástroj identifikace individua (a deskripce „nositel jména *J*“ mi skýtá slušnou identifikační znalost), přestože si nemohu být stoprocentně jistý, že si mí (jinak důvěryhodní) známí jméno *J* nevymysleli během konverzace, aniž by ho vůbec spojovali s konkrétní osobou. Podobně užití demonstrativní fráze „tamta paní“ je perfektní nástroj identifikace v situaci, kdy se odůvodněně a pravdivě domnívám, že přede mnou stojí přesně jedna paní, přestože nikdy nemohu stoprocentně vyloučit, že nemám halucinace. Vrátime-li se k deskripcím, můžeme náš závěr vyjádřit slovy, že znát denotát deskripce za popsanych podmínek (jejichž splněním si, želbohu, nikdy nemohu být stoprocentně jistý) znamená znát její referent.¹⁷

Přijmeme-li to, musíme zároveň konstatovat, že znát referent výrazu „Miss ČR 2005“ (a tedy vědět, o kom se mluví ve větě /1/) nevyžaduje vědět, kdo je Miss ČR 2005, chápeme-li toto druhé vědění jako schopnost odpovědět netriviálně na otázku „Kdo je Miss ČR 2005“? Přímá analogie ostatně platí i pro jiné typy výrazů: právě tak můžeme říci, že znát referent aktuálního užití demonstrativa „tamta paní“ je něco jiného než vědět, kdo je tamta paní, chápeme-li toto druhé vědění jako schopnost odpovědět netriviálně na otázku „Kdo je tamta paní?“. Jde o dvě instance celkem banální teze, že naše schopnost identifikovat individuum X jedním způsobem se nijak nepochybňuje faktem, že nejsme schopni identifikovat X ještě nějakým jiným způsobem. Otázka „Kdo je Miss ČR 2005?“, „Kdo je Marcela M.“ či „Kdo je tamta paní?“ může být nejen legitimní, ale dokonce velmi akutní, aniž se tím zpochybňuje identifikační funkce deskripce, jména či demonstrativa.¹⁸ (Identifikační funkce se zde samozřejmě váže na empirický předpoklad, o němž byla řeč výše, totiž že deskripci splňuje přesně jedno individuum, jméno nebo jeho užití v daném kontextu má přesně jeden referent a demonstrativum vyčleňuje z okolí přesně jednu paní – dále jen „předpoklad P “). Otázky tohoto druhu klademe v situaci, kdy nám identifikační určení, které máme k dispozici, pro naše účely nestačí a rádi bychom získali ještě nějaké další (případně nějaké neidentifikační, ale aktuálně relevantní určení): tím nepochybujeme identifikační funkci určení, které máme. V případě první otázky můžeme tazatele podle okolností uspokojit udáním jména, demonstrativní identifikací přítomné osoby nebo opět deskripcí (např. „Miss ČR je nestarší dcera naší sousedky“). V případě druhé otázky může posloužit deskripce, demonstrativní identifikace nebo jiné jméno téže osoby; a podobně u otázky třetí. Ve všech třech případech snad každý připustí, že vím, na koho se ptám (za předpokladu P).

Podobně přiznám-li, že nevím, kdo je Miss ČR 2005, říkám tím (za předpokladu P) o perfektně identifikované osobě, že neznám nějaké její další, kontextově relevantní určení: ne-

dokážu udat jméno nebo ukázat na jednu z přítomných osob nebo vybrat jednu z dalších určitých či neurčitých deskripcí (např. odpovědět na soutěžní otázku: „Je Miss ČR 2005 /a/ pracovnice Ústavu jaderné fyziky Akademie věd, nebo /b/ současná mluvčí ministerstva vnitra, nebo ...?“). A konečně, věřím-li odůvodněně a pravdivě, že existuje přesně jedna Miss ČR 2005 a že existuje přesně jedna současná mluvčí ministerstva vnitra, poskytuje mi každá z obou deskripcí identifikační znalost i v případě, že nevím, zda obě deskripce jsou či nejsou splňovány toutéž osobou. V opačném případě bychom museli analogicky tvrdit, že nejsem schopen dvakrát za sebou demonstrativně identifikovat nějakou osobu, pokud nevím, zda to je nebo není tatáž osoba; nebo že nejsem schopen užívat jmen „Jindřich IV.“ a „Bolingbroke“ s identifikační funkcí, pokud nevím, že Jindřich IV. je Bolingbroke. Není pochyb, že každá z těchto mezer ve znalostech může způsobit katastrofální zmatky ve věcech identity: ale žádná nezpochybňuje identifikační funkci těch prostředků, které mám k dispozici, a identifikační znalost, kterou mi poskytují.

Neznalost může mít podobu pouhé neschopnosti nalézt odůvodněné řešení kognitivního problému (kompetentně se rozhodnout pro určitou odpověď na doplňovací nebo zjišťovací otázku). Zaměříme se ale na problematičtější druh neznalosti, jímž je omyl, tj. nepravdivé přesvědčení: podívejme se, zda omyly, které mohou nastat při užívání deskripcí, mohou zpochybnit jejich identifikační funkci. Užiji-li upřímně věty /1/, může nastat situace, v níž lze evidentně říci, že se mýlím v tom, o kom v ní mluvím. Například se mohu mylně domnívat, že deskripci „Miss ČR 2005“ splňuje osoba, kterou aktuálně vidím; nebo osoba jménem Samantha N.; nebo osoba, kterou jsem včera viděl v televizi.¹⁹ Analogické případy jsou ale stejně dobře myslitelné v případě demonstrativní nebo vlastních jmen. Mohu se mylně domnívat, že muž, k němuž referuji slovy „ten člověk přede mnou“ je skutečný Děda Mráz, zatímco jde o převlečeného podvodníka: pak je přirozené říci, že se mýlím v tom, o kom mluvím. Tentýž komentář dává dobrý

smysl v situaci, když užívám jména „Samantha N.“ v domněn-
ní, že mluvím o Miss ČR 2005 nebo o paní, kterou vidím před
sebou.²⁰ Ve všech takových případech se mylně domnívám, že
individuum identifikované jedním (aktuálně použitým) způ-
sobem je identické s individuem identifikovaným jiným způ-
sobem. Je celkem přirozené označit takový omyl jako „chyb-
nou identifikaci“ („misidentification“): jen přitom musíme mít
na zřeteli, že takto klasifikujeme jako mylné jisté přesvědče-
ní o identitě individuí identifikovaných různými prostředky,
aniž bychom tím zpochybňovali identifikační funkci kterého-
koli z těchto prostředků. Jinými slovy, nejde o to, že by tyto
prostředky neodvedly svou identifikační práci: jde jen o to, že
je k sobě vztahujeme nesprávným způsobem.²¹

Žádný zvláštní problém nenastane, přejdeme-li od věty
/1/ k větě s deskripcí, kterou v různých časech (v rámci téhož
možného světa) splňují různá individua. Samozřejmě je zde
jistý parametr navíc: má-li pro nás deskripce v asertivním
užití věty

/2/ Současná Miss ČR je externalistka

plnit identifikační funkci, musíme znát čas promluvy. Ale
to nejsou žádné náklady navíc, které musí zaplatit zastán-
ce teze, že deskripce přispívá do propozice (vyjádřené užitím
věty /2/) identifikací individua: ani zastánce opačného pojetí
nemůže popřít, že musí znát čas promluvy, aby určil vyjádře-
nou propozici, jinými slovy, aby promluvě připsal kompletní
pravdivostní podmínky.

V našem kontextu je podstatnější, že existují různé způsoby,
jak znát čas promluvy, mezi nimi i způsob založený na deskrip-
tivním určení, obecně: „čas promluvy...“, kde volné místo vyplní
nějaká identifikace promluvy. To lze samozřejmě opět udě-
lat deskriptivně, například: „čas poslední Janovy promluvy na
tomto světě“. Podobně lze ostatně vztahem k identifikované
promluvě identifikovat mluvčího („mluvčí promluvy...“), a na
základě toho určit propozici vyjádřenou větou „Mám hlad“;

a stejně lze fixovat všechny ostatní parametry, které jsou ve větě s indexickými elementy ponechány nedourčené. Obecně řečeno, všechno, co potřebujeme pro identifikaci propozice vyjádřené užitím věty s indexickými prvky, je znalost významu užití věty a schopnost nějak (například deskriptivně) identifikovat promluvu: na vše ostatní (tj. na všechny složky významu promluvy, které jsou vinou indexických prvků ponechány otevřené ve významu věty) dosáhneme pomocí vhodných deskripcí. Deskriptivní identifikace se zde představuje jako vždy dostupný prostředek schopný ušetřit nám kognitivní práci čistě pojmovým manévrem: viděli jsme (v kap. /1/), že služby, které nabízejí, se zdaleka netýkají jen referentů indexických prvků promluvy, a ještě budeme mít příležitost zvážit jejich výhody i úskalí (v kap. C). Zatím jsme mohli konstatovat, že případná omezení se netýkají identifikační funkce deskripcí: nenašli jsme jediný důvod považovat ji za slabší než v případě jiných prostředků identifikace ani důvod pochybovat o tom, že nám může poskytnout plnohodnotnou znalost referentu. Její uspokojivost či neuspokojivost závisí – jako u všech ostatních druhů identifikace – na specifických kognitivních či praktických cílech, které aktuálně sledujeme.

Shrňme si základní epistemické rysy deskriptivní identifikace: otázka zní, co musí přistoupit k významu deskriptivní fráze, aby mi při aplikaci na určitý možný svět poskytovala plnohodnotnou identifikační znalost:

/a/ Zná-li význam deskriptivní fráze typu „první český prezident“ nebo „současný český prezident“ (v tomto případě spolu s fixací času), mám k dispozici konceptuální útvar schopný sloužit jako plnohodnotné *identifikační určení* individua nezávisle na tom, zda mám či nemám ještě nějaká další určení téhož individua.

/b/ Znalost významu deskriptivní fráze skýtá *identifikační znalost* (ve vztahu k určitému světu, případně i času), jen je-li splněna jistá kognitivní podmínka na straně subjektu (nejde ale o to mít k dispozici ještě nějaké jiné identifikační určení – viz /a/) a jistá faktická podmínka (týkající se stavu světa).

Subjekt musí odůvodněně věřit, že (v daném světě a čase) existuje přesně jedno individuum splňující deskriptivní určení, a toto přesvědčení musí být pravdivé. Tyto podmínky nijak neoslabují deskriptivní identifikační znalost oproti jejím konkurentům: na stejné empirické podmínky se váže identifikační znalost založená na jiných identifikačních prostředcích (na jménech a indexických prvcích věty).

Zmíním se ještě o jednom argumentu, kterým lze podepřít tvrzení o plnohodnotné identifikační funkci deskripce: argument sám přitom nebude pro naši debatu tak zajímavý jako námitky, které vyvolává, a způsob, jakým jim lze čelit. Naše komunikativní praxe má k dispozici různé konvenční prostředky, jimiž lze identifikovat propoziční obsah tvrzení vykonaného v nějaké promluvě. V případě jednoho z nich spočívá část této identifikace v explicitním vztahení tvrzení k tomu, o čem se v něm vypovídá: jde o takzvanou *de re* reprodukci („de re-report“; srov. *Příloha*, heslo *De dicto – de re*). Například:

/3/ Pavel tvrdí o Marcele M., že je externalistka.

Tato konstrukce zavazuje tak explicitně, jak je to jen možné, svého uživatele k existenci entity označené výrazem následujícím po předložce „o“. Zároveň vztahuje mluvčího původní promluvy (té, o níž se referuje užitím věty /3/) k téže entitě jako k tomu, o čem něco tvrdí. To je na místě jen za předpokladu, že původní promluva, vykonaná daným mluvčím za daných okolností, vyjímá ze světa tuto entitu a identifikuje ji jako předmět, o němž se v ní vypovídá.²² Předpokládejme, že věta /3/ je pronesena jako reprodukce Pavlova tvrzení vykonaného užitím věty:

/1/ Miss ČR 2005 je externalistka.

Není pochyb o tom, že věta /3/ může sloužit jako pravdivá reprodukce tvrzení vykonaného užitím věty /1/, pod podmínkou,

že deskripci „Miss ČR 2005“ (při daném užití v /1/) splňuje individuum označené jménem „Marcela M.“ (při daném užití v /3/.²³ Ti, kdo jsou skeptičtí k identifikační funkci deskripcí, namítnou, že to neukazuje, že oba způsoby identifikace mají stejnou sílu: užití deskripce vztahuje mluvčího k Marcelle M. jen díky vydatné podpoře vnějších okolností promluvy: realita musí přispět faktem, že Marcela M. je Miss ČR 2005. To lze vyjádřit tak, že na to, abychom dospěli od /1/ k:

/4/ Marcela M. je externalistka,

potřebujeme (jako další premisu):

/5/ Marcela M. je Miss ČR 2005.

Průznivec deskripcí ocení tento oponentův argument jako výstižný popis toho, co měl zpochybnit, totiž mechanismu identifikačního fungování deskripcí: všechno, co bylo řečeno, je pro něj jen opakování truismu, že deskripce identifikuje objekt tak, že se aplikuje na svět a vyjme z něj to individuum, které ji (jedinečně) splňuje. Jinými slovy, „zprostředkující premisa“ /5/ reprezentuje podíl mimojazykové reality na identifikační funkci deskripce: specifikuje to, co míníme frází „za daného stavu věcí“, když říkáme, že za daného stavu věcí deskripce „Miss ČR 2005“ identifikuje Marcelu M.

Kdyby měl příspěvek reality znehodnotit či oslabit identifikační funkci deskripcí, musel by stejně fungovat i v případě indexických prvků (užitím slova „dnes“ identifikuji konkrétní den jen díky faktu, že je dnem, v němž se odehrává moje promluva; užitím demonstrativa „toto“ identifikuji konkrétní objekt jen díky jeho specifickému postavení na scéně promluvy, případně díky tomu, že leží ve směru mého gesta). Totéž platí pro vlastní jména: užitím jména „Marcela M.“ identifikuji konkrétní osobu díky tomu, že ji kontext promluvy vybírá ze všech nositelek tohoto jména; a nositelkou jména je díky faktu, že jí bylo přiřazeno při křtu a toto přiřazení se reprodukuje

v „řetězu“ užívání jména. Poslední poznámku je možné chápat jako bonus (předchozí pro naše účely bohatě stačí) a někdo ji možná označí za nepatřičnou. Týká se okolností, které způsobily, že jméno nabylo daného referentu, a budeme-li chápat referent jména jako jediného kandidáta na roli významu jména, jsou tyto okolnosti faktorem stejné úrovně jako okolnosti, které způsobily, že fráze „Miss ČR 2005“ má daný konvenční význam.²⁴ Nevidím důvod, proč nezahrnout do úvahy i tento příspěvek reality. Fakta, která určují význam výrazu, a fakta, která určují referent za předpokladu, že je fixován význam, je samozřejmě nutné metodicky rozlišit. Ale z hlediska našeho současného tématu mají důležitý společný rys: jsou to reálné faktory podílející se na mechanismu identifikace, tj. na tom, že prostředky, které mluvčí použil s identifikačním záměrem, skutečně identifikují konkrétní entitu. O všech můžeme stejným právem říci, že jich mluvčí využívá, aniž by měl nezpochybnitelnou evidenci o jejich fungování: ve významech svých slov se může mýlit úplně stejně jako v aktuálních okolnostech své promluvy.²⁵ Deskripce z toho nijak nevybočují, nanejvýš na sebe upoutávají pozornost zjevností, s jakou angažují tyto faktory do služeb mluvčího.²⁶

2. Deskripce a pravdivostní podmínky

I když deskripcím přiznáme plnohodnotnou identifikační funkci, stále můžeme trvat na tom, že tato funkce se nijak nepodílí na vymezení pravdivostních podmínek vět, v nichž se deskripce vyskytují. François Recanati poukazuje na to, že v pravdivostních podmínkách vět typu

/1/ Miss ČR 2005 je externalistka

se neangažuje žádné konkrétní individuum: věta je pravdivá vzhledem k nějakému možnému světu *w* právě tehdy, když ve

w existuje přesně jedno individuum, které je Miss ČR 2005, a když toto individuum vyznává externalismus. Je-li tímto individuem Marcela M. nebo Samantha N. se v pravdivostních podmínkách věty nijak neprojeví (každá externalistka je stejně dobrá).

Tento truismus je jakýmsi nedopatřením běžně vydáván za argument proti fregeovskému pojetí deskripce.²⁷ Na tom, že věta /1/ sama o sobě neidentifikuje žádné individuum jako relevantní pro její pravdivostní podmínky, se snadno shodneme už proto, že pravdivostní podmínky věty /1/ nejsou nic jiného než obecný návod pro specifikaci pravdivostních podmínek promluv, v nichž je užita. Jaký smysl by ale mohlo mít pokoušet se zopakovat náš truismus na úrovni promluvy, to znamená tvrdit, že pro její pravdivostní podmínky je irelevantní, kdo splňuje deskripce „Miss ČR 2005“? Má-li to dávat smysl, musíme předpokládat, že věta /1/ je užita, aniž by byl zafixován možný svět, na nějž se aplikuje deskripce: máme tedy volné ruce variovat volné světy, abychom se přesvědčili, že neexistuje individuum, které by v průběhu těchto variací zůstávalo relevantní pro pravdivost promluvy (jako to individuum, jehož externalistický postoj by promluvu učinil pravdivou). Potíž je v tom, že asertivním užitím /1/ je zafixován svět (a čas), vzhledem k němuž je věta užita: je to aktuální svět (a čas promluvy).²⁸ Tím je také angažováno konkrétní individuum do pravdivostních podmínek promluvy: je-li v aktuálním světě deskripce „Miss ČR 2005“ jedinečně splňována osobou X, tento (empirický) fakt způsobuje, že to jsou její filosofické postoje (v čase promluvy), co činí promluvu pravdivou či nepravdivou.²⁹ Namítne-li někdo, že nemusím vědět, které individuum jedinečně splňuje deskripce, a přece dokonale rozumět promluvě, vraćí nás to k diskusi z kap. II.1. V triviálním, ale legitimním smyslu vím, o které individuum se jedná: o Miss ČR 2005. To je v aplikaci na konkrétní svět perfektní identifikační určení zakládající solidní identifikační znalost, nezávisle na tom, jsem-li schopen identifikovat toto individuum ještě nějakými jinými způsoby.

Zastánci i odpůrci Russellova pojetí se shodnou na tom, že tvrzení vykonané užitím věty /1/ je pravdivé právě tehdy, když ve světě, vzhledem k němuž je věta užitá /a/ existuje individuum, které je Miss ČR 2005, /b/ není jich více než jedno a /c/ kdokoli je Miss ČR 2005, vyznává externalismus. To můžeme zcela přirozeně komentovat slovy, že je-li splněna podmínka /a/ a /b/, je tím vyčleněno individuum, jehož filosofické názory rozhodují o pravdivosti či nepravdivosti tvrzení. Po této vsuvce můžeme pokračovat v charakteristice pravdivostních podmínek v russellovském duchu. Tvrzení je nepravdivé, není-li splněna přinejmenším jedna z podmínek /a/, /b/, /c/. Na tomto místě se můžeme inspirovat Strawsonem a trvat spolu s ním na tom, že propozice /a/ a /b/ se asertivním užitím věty /1/ ne tvrdí, ale *presuponují*: jejich funkce spočívá v tom, že uvádějí do komunikace (jako předpoklad aktu tvrzení) pojmové určení sloužící k identifikaci individua, o němž se užitím /1/ tvrdí, že zastává externalismus.³⁰ S russellovským vymezením pravdivostních podmínek by to bylo neslučitelné jen tehdy, kdybychom se přitom odvolávali na logický pojem presupozice (propozice *p* presuponuje propozici *q* právě tehdy, když pravdivost *q* je nutnou podmínkou pravdivosti *p* stejně jako nepravdivosti *p*).³¹ Situace se změní, omezíme-li se na pragmatický pojem presupozice, který necharakterizuje logický vztah mezi propozicemi, ale jejich komunikativní funkci. Podle Strawsonovy pragmatické charakteristiky presupozic spojených se singulární referencí se /a/ a /b/ při asertivním užití /1/ presuponují v tom smyslu, že se neuvádějí do komunikace jako nová informace, ale jako identifikační znalost („identifying knowledge“), o níž se předpokládá, že ji adresát má předem k dispozici. Jinými slovy, mluví se asertivním užitím /1/ dovolává této znalosti na straně adresáta.³² Pak nám nic nebrání ohodnotit případ, kdy /a/ nebo /b/ je nepravdivé, russellovsky, tj. tak, že tvrzení vykonané užitím /1/ je rovněž nepravdivé.

3. Deskripce a reference

Obhajoval jsem názor, že deskripce má plnohodnotnou identifikační funkci (resp. že její limity v tomto směru jsou relativní vzhledem ke konkrétním kognitivním či komunikativním kontextům úplně stejně jako limity ostatních prostředků identifikace) a že touto funkcí přispívá do pravdivostních podmínek promluvy (angažuje v nich entitu, která jedinečně splňuje deskriptivní určení). Poukázal jsem na to, že toto tvrzení je bez problémů slučitelné s russellovským pojetím pravdivostních podmínek věty obsahující deskripci. Na první pohled není nic přirozenějšího než ocenit tyto výkony deskripcí tím, že jim přiznáme referenční funkci ve fregeovském smyslu: jinými slovy, že vztah mezi deskripcí a entitou, která ji splňuje, uznáme jako vztah reference.³³ Komunikativní intuice by měla stát na naší straně. V komunikaci běžně dochází k tomu, že chceme něco říci o nějaké věci či osobě, jejíž jméno neznáme a kterou nemůžeme demonstrativně vyčlenit ve svém aktuálním okolí (prostě proto, že se v něm nenachází). Jediný způsob, jak ji (pro sebe i pro druhého) dokážeme identifikovat, je charakterizovat ji pomocí vlastností, které nesdílí s žádným jiným individuem: na jazykové úrovni to znamená užít deskripci se záměrem vypovídat o entitě, která ji jedinečně splňuje.³⁴ Tento komunikativní záměr dává dobrý smysl a měli bychom být obezřetní vůči každé teorii, která nás zavazuje považovat ho za principiálně neproveditelný, protože není slučitelný s logickou povahou deskripcí. Potřebovali bychom velmi silný argument, abychom potlačili intuitivní chápání deskripcí jako prostředku vypovídání o individuích identifikovaných tím, že jedinečně splňují jistá pojmová určení (vyjádřená deskripcemi), a abychom přistoupili na to, že deskripce slouží k vypovídání o těchto pojmech samotných, resp. k vykonávání obecných tvrzení o stavu světa z hlediska těchto pojmů (např. k tvrzení, že cokoli splňuje pojem *P*, splňuje i pojem *Q*). Naše komunikativní intuice je posílena tím, co jsme konsta-

tovali o fungování *de re* reprodukcí tvrzení vykonaných užití vět s deskripceci. Tato konstatování měla v kap. II.1 dokumentovat identifikační sílu deskripcí, ale mohou jich využít i zastánci jejich referenčního pojetí. Konkrétně mohou tvrdit, že je-li (za daného stavu věcí) v souladu s naší komunikativní praxí reprodukovat Pavlovu promluvu vykonanou užitím věty

/1/ Miss ČR 2005 je externalistka

slovy

/3/ Pavel tvrdí o Marcele M., že je externalistka,

měli bychom Pavlovi přiznat, že se mu (za daného stavu věcí) podařilo referovat k Marcele M.

Syntéza Russella a Strawsona (či Frega) pak na úrovni teorie reference bude vypadat takto: užitím věty typu /1/ vyjadřují komplexní propozici, jejíž strukturu ukazuje Russellova analýza (tj. konjunkci tří propozic uvedených v kap.

II.2). Je-li realita taková, že presupozice (to jest propozice existence a jedinečnosti) v tomto komplexu jsou pravdivé, referují ve své promluvě k příslušnému individuu (k tomu individuu, které jedinečně splňuje dané deskriptivní určení, a tím činí propozici existence a jedinečnosti pravdivou). Za daného stavu věcí (tj. díky tomuto příspěvku reality) tedy vyjadřují kromě russellovské komplexní propozice i singulární propozici, v níž se danému individuu predikuje jistá vlastnost.³⁵ Za jiného stavu věcí, když je totiž jedna z presupozic nepravdivá, vyjadřují jen russellovskou, ale nikoli singulární propozici.³⁶ To je méně drastický důsledek než v Strawsonově teorii, protože stále platí, že jsme vykonali tvrzení: smysluplnost našeho aktu tedy nespočívá jen v tom, že jsme užili smysluplnou větu. Ale je to něco navíc k prostému russellovskému ohodnocení tvrzení jako nepravdivého: v důsledku toho, že stav světa je jiný, než jak ho prezentují v presupozicích, deskripce

aktuálně neslouží k tomu, k čemu je ve větách typu /1/ určena, totiž vztáhnout komunikaci k určitému individu. ³⁷ Užij-li větu /1/ upřímně, lze takovou nehodu komentovat tak, že jsem se domníval, že vyjadřuji singulární propozici, ale zmýlil jsem se v tom; ³⁸ a domníval jsem se, že zastávám singulární přesvědčení, ale zmýlil jsem se v tom. ³⁹

Odpůrci fregeovského či strawsonovského pojetí mohou namítnout, že naše obhajoba referenční funkce deskripce je obyčejné nadbílání předteoretickým intuicím a běžnému způsobu ohodnocování promluv z hlediska toho, o čem se v nich vypovídá (srov. předchozí odkazy k fungování *de re* reprodukcí v každodenní komunikaci) – a že takový populismus vede v teorii ke katastrofě. ⁴⁰ V *Dodatku* k této kapitole se budeme zabývat důmyslným argumentem, který má odůvodnit takový závěr. Ještě předtím ale bude na místě několik shrnujících poznámek k té verzi referenčního pojetí deskripce, kterou zde obhajují: snad pomohou odvrátit některá možná nedorozumění.

/a/ Uznáváme-li deskripce jako referenční výraz, míníme tím, že může být užita k referování, nikoli to, že referent má deskripce jako taková: to chceme tvrdit jen o jejích užitích. Právě tak nelze popřít, že věta

/2/ Současná Miss ČR je externalistka

se evidentně nezmiňuje o Marcelle M. ani v případě, že Marcela M. je současnou Miss ČR: to platí jen o aktuálním užití /2/ (za daného stavu věcí, v daném čase). ⁴¹

/b/ Konstatovat, že deskripce „současná Miss ČR“ referuje za momentálního stavu věcí k Marcelle M., neznamená tvrdit, že užitím /2/ vykonáme totéž tvrzení jako užitím věty:

/4/ Marcela M. je externalistka.

Jeden ze způsobů, jak vymezit, v čem se obě tvrzení shodují a v čem se liší, je znovu se obrátit k distinkci *de re* – *de dicto*. *De dicto* charakteristika zachycuje pojmovou složku obsahu tvrzení, tj. to, co je fixováno významem užití věty jako typu (to, čemu David Kaplan říká „sentence character“). *De re* reprodukce charakterizuje tvrzení identifikací nějaké entity a specifikací toho, co se o ní tvrdí. Například tvrzení vykonaná užitím /2/ v roce 2000 a 2005 jsou identická *de dicto*, ale nikoli *de re*, zatímco tvrzení vykonaná nyní užitím /2/ a /4/ jsou identická *de re*, ale ne *de dicto*. Dejme tomu, že někdo správně identifikuje *de dicto* tvrzení vykonaná užitím /2/ a /4/. V tom případě každé z nich (každé zvlášť) identifikuje i *de re*: ví, že první vypovídá o osobě, která je v daném čase nositelkou titulu Miss ČR (perfektní způsob identifikace osoby!) a druhé o osobě, která se jmenuje Marcela M. (také docela dobré, ale jen za předpokladu, že všechny nositelky tohoto jména až na jednu jsou eliminovány nějakým dalším faktorem). Ví-li tohle, stále ještě nemusí vědět, že oba způsoby identifikace vyjímají ze světa tutéž osobu. V tom případě nedokáže rozpoznat *de re* identitu obou tvrzení: může tedy zcela racionálně souhlasit s jedním a odmítnout druhé.⁴²

/c/ Další možnou komplikaci představuje fungování deskripce v modálních kontextech. Větu

/6/ Je možné, aby Miss ČR 2005 byla externalistka

můžeme číst dvojím způsobem, podle toho, jak chápeme dosah („scope“) deskripce. Připíšeme-li jí úzký dosah (takže spadá do dosahu modálního operátoru), říká se užitím věty /6/, že existuje možný svět w , ve kterém to individuum, které je ve w Miss ČR 2005, zastává externalismus. Přiznáme-li naopak deskripce široký dosah, říká se užitím věty /6/, že existuje možný svět w , ve kterém osoba, která je v aktuálním světě Miss ČR 2005, zastává externalismus. Deskripce se zde chová rigidně v Kripkeho smyslu, což znamená, že vzhledem

ke všem možným světům identifikuje totéž individuuum (totiž to, které ji splňuje v aktuálním světě). Věta /6/ plní při obou interpretacích rozdílnou komunikativní funkci: v prvním případě ji můžeme charakterizovat tak, že užitím /6/ se mluví o titulu Miss ČR 2005 (říká se, co je s ním slučitelné), ve druhém tak, že se vypovídá o osobě (dejme tomu o Marcelle M.). Pokud z kontextu není zřejmé, která interpretace je relevantní, je dané užití /6/ dvojznačné.⁴³ Užije-li Pavel větu /6/ v kontextu, který fixuje druhé čtení, můžeme promluvu reprodukovat v modu *de re* slovy:

/7/ Pavel řekl o Marcelle M., že je možné, aby byla externalistka,

a to nezávisle na tom, zda Pavel ví, že Miss ČR 2005 se jmenuje Marcela M. a zda by byl ochoten užít asertivně větu

/8/ Je možné, aby Marcela M. byla externalistka.

To znamená, že /7/ představuje radikální *de re* reprodukci (ve smyslu pozn. 23). Podstatné pro pravdivost /7/ je to, že užití /6/ uvedlo Pavla do vztahu k Marcelle M. jako k tomu individu, které hraje relevantní roli v pravdivostních podmínkách jeho promluvy.

Dodatek:
Epistemický kolaps
(k Tichého verzi „slingshot argumentu“)

Rád bych se zmínil o dvou zásadních (a velmi elegantních) argumentech proti referenčnímu pojetí deskripcí ve Fregeho smyslu. První vešel ve známost pod úderným názvem „rána z praku“ („slingshot“), druhý by si zasloužil stejnou proslulost a stejné označení. V prvním případě se má ukázat, že přijetí

referenčního chápání deskripce à la Frege plus jistých dalších předpokladů má za následek zhroucení distinkcí mezi fakty, o nichž vypovídáme v pravdivých tvrzeních. Ve druhém případě se má ukázat, že přijetí fregeovské teorie vede k epistemickému kolapsu: pravdivost všech tvrzení můžeme určit *a priori*.⁴⁴

O prvním argumentu se zde vzhledem k jeho známosti zmíním jen letmo. Gödelova poznámka ve stati o russellovské logice z roku 1944⁴⁵ poukazuje na to, že nelze udržet současně tři předpoklady: /a/ tezi, že pravdivé věty reprezentují fakty, /b/ pojetí deskripce jako singulárních výrazů (označujících objekty, které je splňují) a /c/ princip kompozicionality, podle něž referent výrazu složeného z prvků, které samy k něčemu referují, je funkcí referentů složek a způsobu jejich uspořádání. Přijetí všech tří předpokladů vede neodvratně ke kolapsu: k závěru, že všechny pravdivé věty reprezentují jeden jediný fakt.⁴⁶ V české literatuře tento argument analyzoval a podrobně komentoval Petr Kolář: mohu zde tedy odkázat na jeho práci⁴⁷ a ušetřené místo věnovat rozboru českého (resp. novozélandského) praku. V každém případě je zřejmé, že platí-li Gödelův argument, můžeme si vybrat, který z předpokladů umožňujících (pospolu) dospět k devastujícímu závěru se rozhodneme obětovat. Pokud jde o princip kompozicionality v podobě /c/, Gödel ho označil za zcela zřejmý („apparently obvious“) a toto stanovisko je široce sdíleno. Jeho vlastní volba je zřejmá: Gödel poukazuje na to, že obětování /b/ (přijetí Russellovy teorie deskripce) nám umožní uchovat /a/ (pojetí pravdivých vět jako reprezentací faktů). Davidson formuloval jinou verzi „argumentu prakem“ naopak s cílem zdiskreditovat /a/.⁴⁸

Pro naši diskusi o tom, zda máme zásadní důvod upírat deskripčním referenční funkci ve Fregeho smyslu, by byl bezpochyby zajímavější argument, který by nepřipouštěl jiný závěr, než že je to právě toto pojetí deskripce, které vede ke kolapsu. Takový argument formuloval Pavel Tichý v rámci

svých úvah o epistemických důsledcích referenčního chápání deskripcí à la Frege. V Tichého podání jsou tyto důsledky zničující. Upsat se „Fregeho tezi“ znamená převrátit epistemické vztahy vzhůru nohama: do vymezení propozičního obsahu našich tvrzení vstupuje vnější realita, a reprodukce jejich obsahu tedy vyžaduje empirická zjištění. Naopak určení pravdivosti našich empirických tvrzení se stává čistě věcí logické analýzy, a tedy apriorní záležitostí. Tichého popis katastrofy stojí za ocitování: „Fregeho teze nás takřkajíc nechává projít epistemologickým zrcadlem. Je přirozené předpokládat, že máme apriorní přístup k obsahu svých vlastních tvrzení, ale potřebujeme evidenci o faktech, abychom určili, zda jsou tato tvrzení pravdivá. Podle Fregeho teze je to přesně obráceně. Nás problém spočívá v tom porozumět našim vlastním tvrzením. Jakmile jim porozumíme, jejich pravdivostní hodnota může být určena *a priori*. Na jedné straně vede tato teze k extrémnímu externalismu vzhledem k něčemu velmi internímu: k našim vlastním myšlenkám a postojům. Na druhé straně nastoluje extrémní internalismus vzhledem k něčemu velmi externímu: k mimojazykovým faktům. Pozorování, experimenty a další zkušenostní aktivity se zde jeví jako výkony na poli psychologické sebeanalýzy, která nám takřkajíc pomáhá pochopit, co my sami míníme. Ale jakmile zjistíme, co míníme, pouhá racionální procedura určí, zda je to, co míníme, správné.“⁴⁹

Známe tedy rozsah katastrofy a můžeme se zaměřit na její příčiny: možná se přitom ukáže, že není tak úplně nevyhnutelná. Podívejme se na na Tichého dvojité argument,⁵⁰ jehož druhá část připomíná svou elegancí (a obě dohromady svým účinkem) Gödelův „úder z praku“.

/a/ První důsledek přijetí Fregeho teze líčí Tichý takto: „Na jedné straně by mluvčí častěji nevěděli než věděli, o čem mluví. Detektiv, který říká ‚Smithův vrah je bílý‘, jmenuje podle této teze konkrétní osobu a přisuzuje jí příslušnost k bělochům. Přesto pokud ještě případ nevyřešil, nemá tušení kte-

rá konkrétní osoba to je. Detektiv tedy neví, jaké konkrétní tvrzení o faktech vykonal.⁴⁵¹

Odpověď:

Ve světle našich předchozích úvah o deskriptivní identifikaci by bylo zajímavé zjistit, co podle Tichého znamená vědět, „která konkrétní osoba to je“. Jsou-li deskripce legitimním prostředkem identifikace individuí, je přirozené říci, že detektiv, který užívá fráze „Smithův vrah“ a rozumí jí, ví velmi přesně, o kom mluví: o Smithovu vrahovi. To je samozřejmě zkratka, v níž pomíjím (resp. předpokládám jako splněné) empirické podmínky vyplývající z pojmu vědění, o nichž byla řeč v kap. B.II.1). První nutná podmínka je, že existuje přesně jeden Smithův vrah: užitím deskripce mluvčí uvádí do komunikace propozici existence a jedinečnosti a manifestuje přesvědčení o jejich pravdivosti. Druhá nutná podmínka je, že detektivovo přesvědčení o splnění předchozí podmínky je založeno na racionálních důvodech. Tyto důvody jsou samozřejmě rovněž empirické (indicie, že Smith je mrtev a že jeho smrt způsobila jediná cizí osoba, a to s vražedným úmyslem). Není-li splněna druhá podmínka, pak (ať už je první splněna nebo ne) můžeme detektivovi přiznat nanejvýš *presvědčení*, že o někom mluví. Není-li splněna první podmínka, pak (ať už je druhá splněna nebo ne) musíme říci, že detektiv své tvrzení správně identifikuje nanejvýš v modu *de dicto*, ale ne v modu *de re*. Stejná situace může ostatně nastat při užití vlastního jména (pokud se mluvčí mýlí v předpokladu, že užití jméno má nějakého nositele) nebo demonstrativa (pokud je dojem mluvčího, že ukazuje na nějaký objekt, pouhá halucinace). Obecně řečeno: přiznáme-li člověku schopnost vypovídat o empirických entitách, musíme připustit, že jeho znalost toho, o čem v takovém případě vypovídá, má empirickou bázi: tou je (empiricky odůvodněné) přesvědčení, že existuje přesně jeden objekt splňující (empirickou) podmínku, díky níž je referentem určité složky promluvy, a dále (empirický) fakt, že toto přesvědčení je pravdivé. Jinými slovy, empirické objekty

se stávají předmětem promluv prostřednictvím empirických faktů a *de re* identifikace významu promluvy má v diskursu o empirických objektech skrzskrz empirickou bází.⁵²

Intuici, že mluvčí *a priori* ví, co tvrdí, tedy můžeme udržet maximálně odkazem na identifikaci *de dicto*. O apriorní vědění zde ovšem může jít jen v relativním smyslu: ve smyslu vědění, které je přímo dáno tím, že známe význam užití věty. O významu věty můžeme říci, že ho známe *a priori*, opět jen v relativním smyslu: ve smyslu znalosti významu věty čistě na základě znalosti významů jejích částí a znalosti způsobu, jakým uspořádáním částí promítá jejich význam do významu celku. Ale významotvornou funkci větné struktury a významy složek věty neznáme *a priori*: jako rodilí mluvčí nabýváme tuto znalost výhradně zkušeností z komunikativní praxe a jako „lingvisté v terénu“ výhradně pozorováním a vyhodnocováním této praxe.

Vraťme se k Tichého příkladu a předpokládejme, že jsou splněny relevantní empirické podmínky: existuje přesně jedna osoba, která zavraždila Smithe, a detektiv věří na základě racionálních důvodů, že tomu tak je. I v takovém případě by někdo mohl chtít popřít, že deskripce „Smithův vrah“ skýtá detektivovi něco, co lze považovat za identifikační znalost konkrétní osoby. Tak chápu i formulaci v Tichého argumentu: dokud detektiv „případ nevyřešil, nemá tušení, která konkrétní osoba to je“ (takže neví, o kom vypovídá užitím deskripce). Na tomto místě bychom se mohli vrátit k naší diskusi o identifikační znalosti z kap. B.II.1. Lze předpokládat, že detektiv si v popsané situaci položí otázku, kdo je Smithův vrah. To neznamená, že nemá po ruce perfektní identifikaci osoby, ale že z praktických důvodů potřebuje ještě nějakou jinou. Jméno by se mohlo hodit,⁵³ ale jen ve spojení s dalším určením (nejspíš opět deskriptivním), které nám umožní vyloučit všechny nositele jména až na jednoho, a spolu s procedurou, která nás dovede od jména k prakticky užitečným údajům (jako je momentální místo pobytu). Demonstrativní identifikace může být velmi prospěšná, ale jen za jistých podmínek: zahlédne-

-li detektiv přechající postavu, je na místě otázka „Kdo je ten člověk?“ a deskriptivní odpověď typu „Smithův šéf“ by byla nadějným krokem k vyřešení případu. Deskriptivní určení není zkratka o nic méně solidní a prakticky užitečný prostředek identifikační znalosti než jiné způsoby identifikace. Je pravda, že identifikační síla deskripce (a tedy i identifikační znalost, kterou poskytuje) se váže na empirické předpoklady, ale to může stěžít zpochybnit její referenční funkci (ve fregeovském smyslu), protože totéž platí o identifikaci pomocí jména nebo demonstrativa.

/b/ Druhá část Tichého „dvojitého“ argumentu proti referenčnímu pojetí deskripce à la Frege je mnohem zajímavější, přinejmenším na první pohled:⁵⁴ „Je-li Fregeho teze pravdivá, jakákoli věta, ať už jakékoli formy, říká něco, co lze vědět *a priori*. Aby to bylo zřejmé, uvažujme o jakémkoli tvrzení o faktech [„factual statement“], například „Na Marsu je život“; označme ho pro stručnost jako *S*. Přizpůsobíme-li si známý trik, můžeme definovat vlastnost Φ takto:

/4/ x je $\Phi \equiv_{\text{df}}$ (x je 1 a *S* je pravdivé) nebo (x je 2 a *S* je nepravdivé).

Z této definice plyne, že:

/5/ má-li 1 vlastnost Φ , logicky z toho vyplývá, že *S* je pravdivé

a

/6/ má-li 2 vlastnost Φ , logicky z toho vyplývá, že *S* je nepravdivé.

Z definice rovněž plyne, že jedno jediné číslo má vlastnost Φ . Toto číslo odpovídá deskripce „to jediné Φ “ a nemůže nebýt Φ . Není tedy zapotřebí žádné zkoumání faktů, aby bylo zřejmé, že věta

/7/ To jediné Φ je Φ

je pravdivá: /7/ víme *a priori*. Nyní jsou zde jen dvě možnosti: na Marsu život buď je, nebo není. Uvažujme o nich v tomto pořadí.

Nejprve předpokládejme, že na Marsu *je* život. V tom případě je 1 jediným nositelem Φ a podle Fregeho teze výraz „to jediné Φ “ referuje k 1. Takže /7/ říká, že 1 je Φ . Podle /5/ z toho ale logicky vyplývá, že na Marsu je život. Nyní předpokládejme, že na Marsu *není* život. V tom případě je 2 jediným nositelem Φ a podle Fregeho teze výraz „the Φ “ referuje k 2. Takže /7/ říká, že 2 je Φ . Podle /6/ z toho ale logicky vyplývá, že na Marsu není život.

V obou případech tedy správná odpověď na otázku „Je na Marsu život?“ logicky vyplývá z něčeho, co víme *a priori*, totiž /7/. Cokoli, co logicky vyplývá z něčeho, co lze poznat *a priori*, je evidentně samo poznatelné *a priori*. Důsledkem, jak se zdá, je, že můžeme poznat *a priori*, zda je na Marsu život.“

Odpověď:

Shrňme si princip Tichého argumentu. Trik spočívá v definování vlastnosti Φ takovým způsobem, že musí být jedinečně splňována jedním z dvojice objektů A, B (libovolně vybraných a fixovaných v definici). Který z nich to je, závisí (díky konstrukci definice Φ) na tom, zda je pravdivé či nepravdivé jisté tvrzení S (libovolně zvolené a fixované v definici Φ). Řekněme, že S je pravdivé a že to implikuje, že A je to jediné Φ („the Φ “). Nyní přichází klíčový bod: *a priori* je pravda, že

(i) To jediné Φ je Φ (the Φ is a Φ).

Podle Tichého dále Fregeho teze implikuje, že jestliže A je jediný nositel vlastnosti Φ , „ A “ lze dosadit za „to jediné Φ “, čímž z /i/ dostaneme

(ii) A je Φ .

Z toho zase (vzhledem k definici vlastnosti Φ) logicky vyplývá, že S je pravdivé. Takže jestliže S je pravdivé, logicky vyplývá z tvrzení /i/, jehož pravdivost známe *a priori*: pravdivost S tedy také známe *a priori*. Stejným postupem dospějeme k závěru, že je-li S nepravdivé, jeho nepravdivost známe *a priori*.

Důležitým bodem Tichého argumentu je předpoklad, že pravdivost /i/ známe *a priori*. To vyžaduje jisté upřesnění. Co známe *a priori*, je obecný princip, že cokoli je jediným nositelem nějaké vlastnosti V , je nositelem V . To lze vyjádřit tak, že *de dicto* víme, že /i/ je pravda. Ale neplatí, že o jakékoli entitě, která je jediným nositelem V , víme *a priori*, že je nositelem V , protože o žádné entitě nevíme *a priori*, že je jediným nositelem (netriviální vlastnosti) V . Takže apriorní znalost /i/ (kteřá je znalostí *de dicto*) nám neposkytuje žádnou apriorní znalost *de re*. V našem příkladu *a priori* víme, že je-li A jediným nositelem Φ , je nositelem Φ , a samozřejmě totéž v případě B . Ale *a priori* nevíme, zda jediným nositelem Φ je A nebo zda je jím B (a zda je to tedy A nebo B , co je identifikováno frází „to jediné Φ “); takže i v případě, že A je jediným nositelem Φ , neznáme *a priori* /ii/ na základě apriorní znalosti /i/.

Za předpokladu, že A je jediným nositelem Φ , substituce „ A “ za „to jediné Φ “ zachovává *de re* identitu tvrzení /i/ a jeho pravdivostní hodnotu. Ale *de dicto* identita není zachována: takže apriorní *de dicto* znalost /i/ se nepřenáší na výsledek substituce, tj. na /ii/. Takže i když /ii/ implikuje v rámci Tichého konstrukce S , nenabývá tím S status něčeho, co známe *a priori*. Je-li tomu tak, Fregeho teze nemůže popsaným způsobem navodit katastrofu, s níž počítá Tichý.

Odpověď na Tichého argument by ale mohla být kratší: /i/ implikuje S jen za předpokladu, že je možná substituce *salva veritate* vedoucí od /i/ k /ii/. Ta je však možná, jen pokud A je to jediné Φ . Není-li tohle (totiž že A je to jediné Φ) zjištělné *a priori*, je přechod od /i/ k /ii/ zprostředkován (podmíněn) empirickým faktorem a apriorní povaha /i/ se touto cestou nemůže přenést na /ii/. V rámci Tichého konstrukce vyplývá to, že A je to jediné Φ , z pravdivosti S : substituce ve-

doucí od /i/ k /ii/ je tedy ospravedlněna pravdivostí *S*. V tom případě substitute uchová apriorní povahu /ii/, jen pokud pravdivost *S* je zjistitelná *a priori*. To je ale přesně to, co má být dokázáno.

Můžeme tedy shrnout: v rámci Tichého konstrukce jsme oprávněni tvrdit, že *S* je apriorní, na základě toho, že *S* vyplývá z /ii/, které je apriorní. Apriorní povaha /ii/ se zdůvodňuje tím, že /ii/ získáme substitucí z /i/, které je apriorní. Ale tato substitute může přenést apriorní povahu z /i/ na /ii/ jen pod podmínkou, že *S* je apriorní.

Domnívám se tedy, že navzdory Tichého obavám referenční chápání deskripcí à la Frege ponechává epistemickým vztahům jejich přirozený řád. Určování pravdivosti našich tvrzení a přesvědčení o stavech světa zůstává empirické. Pokud jde o určování obsahu našich vlastních empirických tvrzení či přesvědčení, je třeba nakládat velmi obezřetně s pojmem apriorní: nalezneme zde jen skromné případy relativního *a priori*, a to výhradně na úrovni *de dicto* identifikace tvrzení či přesvědčení.⁵⁵ To ale není důsledek referenčního pojetí deskripcí à la Frege: totéž platí pro tvrzení vykonaná (resp. pro přesvědčení vyjádřitelná) užitím vět s vlastními jmény nebo indexickými prostředky reference.

K Tichého obavě z „extrémního externalismu“ (v.v.) je možné říci toto: připustíme-li, že deskripce uvádí do pravdivostních podmínek promluvy entitu, která splňuje empirické kritérium vymezené v deskripci, je to velmi krotký zásah mimojazykového světa do obsahu promluvy – v porovnání s tím, o čem budeme mluvit v příští kapitole pod titulem „externalismus“.⁵⁶ Koneckonců i u Tichého hraje to, co splňuje deskripci, podstatnou roli ve významu promluvy: je to to, čemu se něco predikuje v predikaci *de re* (srov. pozn. 29). Externalistická teze o účasti vnějších faktorů v identifikaci myšlených či komunikovaných obsahů se neopírá o vztah mezi deskripcemi a entitami, které je splňují. Jak uvidíme v příští kapitole, tento vztah hraje naopak prominentní roli v internalistických

reakcích na argumenty externalistů. Deskripce zde fungují jako prostředek zajišťující subjektu přístup k vnějším determinantám obsahu jeho vlastních myšlenek či promluv, na něž poukazují externalisté.

Poznámky ke kapitole B

¹ Ani tato podmínka nemusí být uznána jako dostačující, ale obecně se přijímá jako nutná. Jeden ze známých příkladů, které nás mají přimět uvažovat o nějakém silnějším vymezení podmínek vědění, se odehrává v prostředí archeologických vykopávek. Badatel objeví ve vrstvě z devátého století kosti, které tam na něj nastražili jeho studenti. Vzhledem k místu „nálezu“ má dobré důvody věřit, že kosti pocházejí z devátého století. Podivuhodnou souhrou okolností se v tom nemýlí: kosti, o nichž se studenti domnívají, že pocházejí z místních jatek, ve skutečnosti patřily oblíbenému psu Karla Velikého. Badatel tedy zastává pravdivé a zdůvodněné přesvědčení: řekneme ale za daných okolností (my, kteří známe původ evidence, z níž vychází jeho dokonale racionální úvaha), že badatel *ví*, že kosti pocházejí z devátého století?

² Abstrahujeme-li od výpovědní síly, přechod od /3/ k /4/ můžeme pomocí výstižné Kaplanovy terminologie charakterizovat jako přechod od „charakterů“ vět („sentence characters“) k obsahům („contents“); srov. D. Kaplan, Demonstratives, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), Themes from Kaplan, Oxford University Press, Oxford 1989.

³ Srov. např. G. Evans, J. McDowell (eds.), Truth and Meaning, Oxford University Press, Oxford 1976, Introduction; J. McDowell, Wittgenstein on Following a Rule, in: A. W. Moore, Meaning and Reference, Oxford University Press, Oxford 1993. Srov. též Husserlův výklad „Kundnahme“ in: E. Husserl, Logische Untersuchungen, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1968, II/1, s. 34 n. Někteří autoři zdůrazňují spontánní povahu typických případů rozumění slovy, že jde o „způsob rozumění, který není interpretací“. „Interpretací“ se přitom obvykle míní akt reflexe, v němž se obecné pravidlo aplikuje na konkrétní případ. V této knize užívám výraz „interpretace“, stejně jako výraz „přřazení významu“ natolik široce, aby nevyklučoval spontánní rozumění.

⁴ Srov. D. Kaplan, Words, Proceedings of the Aristotelian Society, Supp. Vol. 64, 1990; G. McCulloch, Making Sense of Words, Analysis, Vol. 51, No 2, March 1991. B. Russell poukazuje na to, že v identifikaci vysloveného slova hrají podstatnou roli hypotézy o intenci mluvčího, v 1. kapitole svého Zkoumání o smyslu a pravdivosti

(Academia, Praha 1975, s. 47). Uvádí zde tento příklad: „Někteří lidé říkají ‚dóg‘, avšak poznáváme, že míní ‚dog‘. Němec obvykle říká ‚dok‘; slyšíme-li ho, jak říká ‚De dok vaks hiss tail ven pleasst‘, víme, že promluvil jednu z instancí slova ‚dog‘, ačkoli Angličan, který by vydal tentýž zvuk, by promluvil instanci slova ‚dock‘.“

⁵ Jde o upravenou verzi příkladu, který v jiném kontextu použil Christopher Peacocke (srov. jeho stať Truth Definitions and Actual Languages, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), Truth and Meaning, Oxford University Press, Oxford 1976).

⁶ Kdyby hrozilo akutní nebezpečí konfuze, mohli bychom přijmout například následující terminologické rozlišení: /a/ „znát význam promluvy“ znamená správně identifikovat její význam (jakýmkoli způsobem); /b/ „rozumět promluvě“ znamená správně identifikovat její význam na základě interpretace. Výraz „interpretace“ se zde přitom užívá natolik široce, aby zahrnoval jak spontánní akty, tak metodickou posloupnost kroků směřujících k určení významu, a aby byl neutrální vůči sporu intencionalistů a konvencionalistů (o němž bude řeč v kap. D). Na jedné straně sem tedy spadá „sestavení“ významu věty z významů jejích složek (na základě jejich uspořádání) a „poskládání“ významu promluvy z významu věty a příspěvku kontextu, je-li zapotřebí (např. k určení referentů indexických výrazů nebo k výběru aktuálního významu homonym). Takový postup předpokládá, že konvenční význam věty lze (v daném případě) promítnout do významu promluvy: přijetí tohoto předpokladu je rovněž součástí interpretace. Na druhé straně sem patří i vyhodnocení promluvy jako vykonané se záměrem komunikovat jistý propoziční obsah s jistou výpovědní silou.

⁷ Na tuto okolnost opakovaně poukazoval M. Dummett při kritice davidsonovské teorie významu; srov. např. M. Dummett, The Logical Basis of Metaphysics, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1991, s. 70 n.

⁸ Srov. zvl. H. Putnam, The Meaning of ‚Meaning‘, in: H. Putnam, Mind, Language and Reality, Cambridge University Press, Cambridge 1975 (o dělbě jazykové práce viz více v kap. C).

⁹ Stejně můžeme uvažovat o indexických výrazech: stačí nahradit jméno „Jan Novák“ v našem příkladu zájmenem „on“. Indexického prvku promluvy se ostatně týkal i první příklad: ve větě „Dala bych si koňak“ hraje indexickou roli první osoba a přezens užitého slovesa.

¹⁰ Předpokládejme, že pojem rozumění skutečně neuvaluje žádná univerzální omezení na způsob identifikace propozičního obsahu promluvy: zbývá otázka, zda neklade nějaké obecné nároky na způsob, jakým interpret dospívá k identifikaci propozičního obsahu promluvy (ať už je tato identifikace jakéhokoli typu). Nabízí se podmínka, o níž budeme mít příležitost uvažovat v kap. D, v diskusi o determinaci významu promluvy: rozumění nemůže být výslednicí faktorů, které se vážou k dané individuální situaci mluvčího a jsou dostupné jen z jeho osobní pozice. Faktory, na nichž je založeno rozumění, musí být principiálně dostupné každému účastníku komunikace a mohou kteréhokoli z nich, není-li něčím oslabena jeho interpretační schopnost, dovést k připsání téže propozice dané promluvě. Jedním z těchto činitelů může být okolnost, že mluvčí užil určité věty, která má určitý konvenční význam; jiným může být okolnost, že z promluvy a z jejího kontextu je možné odůvodněně usoudit, že mluvčí pronesl svou promluvu se záměrem vykonat ten a ten mluvnický akt. V tomto pojetí interpret rozumí promluvě jen tehdy, když jí přiřadí správný propoziční obsah a výpovědní sílu, a to na základě faktorů, které by každého kompetentního a optimálně disponovaného příslušníka daného komunikativního společenství přivedly k témuž výsledku. Otázka zní, zda způsob, jakým se zde prosazuje veřejný charakter významu, neuvaluje na interpretaci nezdůvodněně rigidní omezení: to bude předmětem diskuse v kap. D.

¹¹ Je zřejmé, že se to týká stejně singulárních výrazů jako predikátů a intencí mluvčího stejně jako jazykových konvencí – zkrátka jakýchkoli faktorů, které uznáme jako relevantní pro determinaci významu promluvy. Zde je ještě jeden příklad: identifikace významu promluvy, kterou vykonal mluvčí *M* užitím věty „Tady máš růži“ může mít podobu:

/1/ *M* tvrdí o osobě *X*, kterou zamýšlí jako adresáta své promluvy, že na místě, k němuž se snaží zaměřit pozornost *X*, má *X* růži.

Právě tak můžeme deskriptivně identifikovat i zamýšlený význam predikátu, což se nabízí v případě, že se nedokážeme rozhodnout mezi botanickou a dermatologickou interpretací slova „růže“: přibude tedy další deskripce vyznačující další místo, jímž do identifikace významu promluvy zasahuje aktuální intence mluvčího (jedinečně splňující tuto deskripci):

/2/ *M* tvrdí o osobě *X*, kterou zamýšlí jako adresáta své promluvy, a o entitě *Y*, kterou má *M* na mysli při aktuálním užití slova

„růže“, že *X* má *Y* na místě, k němuž se *M* snaží zaměřit pozornost *X*.

Zatímco v případě /1/ si lze představit diskusi o tom, zda poskytuje interpretaci promluvy nebo ne (příčemž deskriptivní identifikace intence mluvčího zaujímá místo, které by za příznivějších okolností bylo možné obsadit lépe), v případě /2/ se zřejmě shodneme, že je výrazem naší aktuální neschopnosti interpretovat promluvu. Pořád zde přitom máme alespoň schéma vyjádřené propozice a lokalizaci míst, která v něm nejsme schopni zaplnit. I toto minimum chybí v:

/3/ *M* tvrdí propozici, kterou má na mysli při této promluvě.

To je dokonalá identifikace mluvního aktu – explicitně udává ilokuční sílu a jednoznačně identifikuje propoziční obsah (je to obsah jedinečně splňující užitou deskripci), interpretačně je ale bezcenná. V tom ji předčí už jen identifikace:

/4/ *M* vykonává mluvní akt, který zamýšlí vykonat v této promluvě.

Přesně totéž platí u těch pojetí významu promluvy, která nepřipisují žádnou roli aktuálním intencím mluvčího, srov. např:

/4'/ *M* vykonává mluvní akt, který jeho promluvě přiřazují jazykové konvence.

A samozřejmě: nejobecnější identifikace významu promluvy, která nechává otevřenou dokonce i otázku faktorů relevantních pro determinaci významu promluvy, má podobu deskripce „mluvní akt vyjádřený touto promluvou“.

¹² Výraz „deskripce“ zde slouží jako zkratka za „identifikační deskripce“ (což odpovídá anglickému „definite descriptions“; zdůvodnění tohoto překladu – namísto běžného „určité deskripce“ viz *Příloha*, heslo *Deskripce*).

¹³ To platí jen za předpokladu, že mluvíme o klasické identifikační funkci deskripce, založené (přímočaře) na vztahu splňování: deskripce (při svém aktuálním užití) vyjímá ze světa to individuum, které ji splňuje. Nemám tedy na mysli referenční fungování deskripce v Donnellanově smyslu (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*.) Užijeme-li větu „Smithův vrah je šílenec“ v situaci, kdy je zřejmé, že zamýšlíme mluvit o individuu *X*, je v Donnellanově pojetí referentem deskripce individuum *X* (v Kripkeho terminologii jde o „speaker's referent“) a promluva je pravdivá právě tehdy, když *X* je šílenec, a to i v přípa-

dě, že *X* nespĺňuje deskripci „Smithův vrah“. Osoba *Y*, která je skutečným Smithovým vrahem, do pravdivostních podmínek takto interpretované promluvy vůbec nevstupuje. Donnellan poukázal na to, že deskripce *D* může tímto způsobem referovat k *X* dokonce i v situaci, kdy mluvčí ani adresát nevěří, že *X* splňuje *D* (srov. K. Donnellan, Reference and Definite Descriptions, *Philosophical Review* 77, 1966). Referenční fungování deskripcí (a jejich příspěvek do pravdivostních podmínek) v právě popsaném smyslu samozřejmě nemůže sloužit jako potvrzení identifikační síly deskripcí: identifikační funkci zde hrají kontextové faktory, které neutralizují roli vztahu splňování.

¹⁴ Následující poznámky byly z velké části inspirovány diskusí s Pavlem Cmorejem; srov. zvl. jeho stať Semivýrazy a výrazy, in: P. Sousedík (ed.), *Jazyk, logika, věda, Filosofía*, Praha 2005.

¹⁵ Ve stejném smyslu říkáme, že fregeovský smysl („Sinn“) je způsobem prezentace referentu, a připouštíme přitom situace, kdy aktuálně neplní svou funkci, protože zde není žádný objekt, který by jím byl prezentován.

¹⁶ Srov. zvl. Strawsonovy stať On Referring a Identifying Reference and Truth-Values, obojí in: P. Strawson, *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971.

¹⁷ To dobře koresponduje s Dummettovou poznámkou, že kdykoli chce Frege vymežit smysl singulárního výrazu, fakticky nám říká, co je jeho referent. Viz M. Dummett, Frege: *Philosophy of Language*, Duckworth, London 1973, s. 227; srov. k tomu též D. Wiggins, The Sense and Reference of Predicates: A Running Repair fo Frege's Doctrine and Plea for the Copula, in: *The Philosophical Quarterly*, Vol. 34, 1989, s. 313.

¹⁸ Argument, že na užití deskripce můžeme reagovat otázkou „a kdo je to?“, tedy nezpochybňuje identifikační funkci deskripcí. Totéž platí o konstatování, že k deskripci, dejme tomu „současná anglická královna“, můžeme smysluplně připojit frázi „ať je to kdokoli“. Těžko říci, co se tím má dokázat, když totéž platí o vlastních jménech jako „Alžběta II.“ nebo indexických výrazech jako „tamta paní“. Dodatek „ať je to kdokoli“ znamená jen to, že další způsoby identifikace ponecháváme otevřené, případně indikuje, že daná deskripce je jediný způsob identifikace, který aktuálně máme. Z toho neplyne, že je slabý nebo neúplný, tj. že sám o sobě nestačí k tomu, aby vyčlenil z univerza přesně jeden předmět; ani že je obecně (jako typ) neuspokojivý

v nějakém jiném kognitivním či komunikativním ohledu. Uspokojivost či neuspokojivost daného způsobu identifikace vždy závisí na povaze problému, který se aktuálně řeší. Hledání typu identifikace, který by se vyznačoval tím, že již neponechává prostor pro otázku „co (kdo) je to?“, věnoval velké úsilí E. Tugendhat ve svých *Vorlesungen zur Einführung in die sprachanalytische Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1976.

¹⁹ Pomíjím okolnost, že v prvním případě může jít za jistých podmínek o referenční užití deskripce v Donnellanově smyslu: dojde k tomu v kontextu, v němž je zřejmé (tj. posluchač může odůvodněně předpokládat), že míním ženu stojící přede mnou. V tom případě je (přijmeme-li donnellanovské hodnocení situace) referentem deskripce tato žena a můj omyl spočívá v tom, že se domnívám, že aktuální referent mého užití deskripce tuto deskripci splňuje. Kripke takové případy hodnotí jako diskrepanci mezi „speaker's referent“ a „semantic referent“ (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*).

²⁰ Ve druhém případě lze aplikovat předchozí poznámku. Uplatníme-li po Kripkeho vzoru Donnellanovu distinkci i na vlastní jména, můžeme situaci komentovat tak, že mluvím (ve smyslu „speaker's referent“) o ženě stojící přede mnou, i když ve skutečnosti nenese jméno, kterého jsem užil. Srov. S. Kripke, *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972, s. 25, pozn. 3; srov. též S. Kripke, *Speaker's Reference and Semantic Reference*, in: P. A. French, T. E. Uehling Jr., H. K. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1977, sect. 3b.

²¹ Podobný komentář týkající se fungování demonstrativ viz v knize G. Evanse *The Varieties of Reference*, Oxford University Press, Oxford 1982, s. 314.

²² Obráceně ale neplatí, že v tvrzení se identifikuje objekt *X* jen tehdy, lze-li tvrzení adekvátně reprodukovat větou formy „Mluví tvrdil o *X*, že...“. Připustíme-li že *de re* reprodukce jsou senzitivní k aktuálnímu členění, musíme konstatovat, že uvedená reprodukce je adekvátní jen v případě, že výraz identifikující *X* stojí v reprodukovaném tvrzení v pozici tématu.

²³ *De re* reprodukce, v nichž se k identifikaci objektu, o němž vypoovídá reprodukované tvrzení, užívá jiného výrazu než v reprodukovaném tvrzení, můžeme označit jako „radikální *de re* reprodukce“.

Radikálnost zde spočívá v tom, že reprodukce se vzdává spojovacího článku na úrovni způsobu identifikace, a tedy i pohodlné garance adekvátnosti ve sféře náležející do „dicta“: jediný spojovací článek pak zůstává v „předmětné“ sféře. Radikální *de re* reprodukce tak svou reidentifikací zvláště zřetelně poukazuje na identifikační výkon zahrnutý v původním tvrzení. Ne-radikální *de re* reprodukce by ale byla v našem případě také ilustrativní. Ve větě „Pavel tvrdí o Miss ČR 2005, že je externalistka“ se deskripce evidentně vyskytuje v pozici vyhrazené pro výraz identifikující individuum.

²⁴ Tato námitka samozřejmě odpadne, přikloníme-li se ke klasické deskriptivistické doktríně: významem jména je konvenčně přidružená deskripce a referent jména identifikován stejným mechanismem jako referent explicitní deskripce (deskripce „nepřestrojené“ za jméno). Z hlediska metajazykové (též „nominální“) verze deskriptivistické teorie jmen dává námitka smysl, chápeme-li ji takto: jméno má referent, který mu je přiřazen aktem křtu a uchovává se v řetězci užívání jména, a deskriptivní význam typu „nositel jména *J*“, odkazující (svým komponentem „nositel“) k faktorům zakládajícím referenční vztah. Obhajobu nominální teorie jmen viz např. v K. Bach, *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987, kap. 7, 8; M. Zouhar, *Podoby referencie*, Iris, Bratislava 2004, kap. 6 (srov. též níže, kap. C.II.5.c).

²⁵ V kap. A.I.2 jsme měli příležitost poukázat na to, že znalost významu (i když má podobu praktické dovednosti fixované návykem) je skrznskrz empirické povahy úplně stejně jako znalost aktuálního stavu počasí.

²⁶ Užitím deskripce „Miss ČR 2005“ se na reálné faktory (o nichž nemusím mít žádnou evidenci) odvolávám zcela otevřeně: můj akt spočívá v tom, že aplikuji deskriptivní určení na realitu, aby z ní (na základě empirického vztahu splňování) vyčlenilo přesně jednu entitu. V případě užití jména „Marcela M.“ se předpokládá, že faktory určující nositele jména už vykonaly svou práci: jako mluvčí je neuvádím do chodu, pouze se na ně spoléhám, právě tak jako na kontextové faktory vyčleňující aktuální referent mezi všemi nositeli jména. Jak je zřejmé z předchozích poznámek, tyto rozdíly považuji za nepodstatné pro výkon identifikační funkce.

²⁷ Srov. F. Recanati, *Direct Reference*, Blackwell, Oxford 1993, s. 9. Podobně argumentuje řada jiných autorů, např. Ch. Peacocke v Pro-

per Names, Reference and Rigid Designation, in: S. Blackburn (ed.), *Meaning, Reference and Necessity*, Cambridge University Press, Cambridge 1975; P. Tichý v *De Dicto and de Re*, *Philosophia*, Vol. 8, No. 1, 1978; S. Neale, *Descriptions*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1990, s. 22–23.

²⁸ Držíme-li se fregeovského pojetí propozice, budeme fixaci času považovat za součást její identifikace a fixaci světa nikoli. Pravdivostní hodnota propozice se pak neproměňuje v čase, ale propozice zůstává něčím, co má smysl pravdivostně ohodnocovat vzhledem k různým možným světům. Tím co v asertivním užití věty /1/ vztahuje vyjádřenou propozici k aktuálnímu světu, je asertivní výpovědní (ilokuční) síla: její součástí je prezentace vyjádřené propozice jako pravdivé v aktuálním světě. Fregeho poznámky o identifikaci propozice (v jeho terminologii „Gedanke“) vyjádřené užitím věty s indexickými prvky, k nimž patří i gramatický prézens (je-li užit atemporálně), viz v *Der Gedanke, Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966, s. 52; též s. 38.

²⁹ To musí reflektovat i ti, kdo nepřiznávají deskripcím referenční funkci ve fregeovském smyslu. Prohlásíte-li spolu s Pavlem Tichým za referent deskripce „americký prezident“ pojem („concept“, též „character“, nebo „office“) amerického prezidenta, a nikoli individuum, které jej splňuje, musíte individuum vrátit do hry na úrovni predikace. Je evidentní, že v tvrzení vykonaném užitím věty „Americký prezident je vegetarián“, nepřipisujeme vegetariánství pojmu amerického prezidenta, ale individuu, které ho splňuje. Pak je to toto individuum, jehož stravovací návyky rozhodují o pravdivosti tvrzení. Tichý označuje tento případ jako „predikaci *de re*“ (a korelativně mluví o „větě *de re*“), zatímco v případech typu „Americký prezident je volitelný“, kdy se predikát vztahuje přímo na pojem označovaný deskripcí, jde o predikaci *de dicto*. O verifikaci v prvním případě říká: „Thus in a verification procedure of a *de re* sentence the character plays a somewhat limited role: it is only used to pick out the individual which bears it. Once this is done, the character is set aside and one works solely with that individual“ (P. Tichý, *De Dicto and De Re*, *Philosophia*, Vol. 8, No 1, 1978, s. 7).

³⁰ Srov. zejména P. F. Strawson, *On Referring*, in: P. F. Strawson, *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971; P. F. Strawson, *Identifying Reference nad Truth-Values*, in: tamtéž.

³¹ Užití tohoto pojmu presupozice ve Strawsonově teorii vede k problémům, na které poukázal mj. P. Grice ve stati *Presuppositions and Conversational Implicatures*, in: P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, Academic Press, New York 1981.

³² To lze napadnout různými protipříklady. Např. mluvčí může bezpochyby užít smysluplně věty „Moje žena má nový klobouk“, aniž předpokládá, že adresát ví, že mluvčí má ženu, a aniž manifestuje takový předpoklad. Přesto neřekneme, že užitím dané věty mluvčí tvrdí, že má ženu. Abychom i za těchto okolností mohli uplatnit pojem presupozice, musíme ho zeslabit zhruba takto: užitím věty *V* mluvčí presuponuje propozici *p* právě tehdy, když užitím *V* mluvčí manifestuje přesvědčení, že adresát věří, že *p*, nebo je alespoň ochoten přijmout *p* jako nekontroverzní východisko komunikace. Srov. definice presupozice, které navrhli R. Stalnaker ve stati *Pragmatic Presuppositions*, in: S. Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, Oxford 1991 a S. Soames ve stati *How Presuppositions Are Inherited: A Solution to the Projection Problem*, in: tamtéž.

³³ G. Evans (*The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford 1982, Introduction) na rozdíl od jiných autorů (viz výše pozn. 27) nepopírá, že deskripce splňuje právě uvedenou podmínku, tj. že přispívá do pravdivostních podmínek identifikací nějaké entity. Komentuje to ovšem jako doklad toho, že tato podmínka je příliš slabá na vymezení pojmu referenčních výrazů a obecně jakékoli relevantní sémantické kategorie: deskripce se prostě v žádné sémanticky zásadní klasifikaci nemohou ocitnout pohromadě s vlastními jmény a demonstrativy. V předchozích úvahách jsem naopak konstatoval, že z hlediska plnění své identifikační funkce (kterou považuji pro referenční funkci za klíčovou) se deskripce se jmény a demonstrativy (resp. indexy) v podstatných ohledech shodují.

³⁴ Mělo by být zřejmé, že se zde neomezují na situace, které se běžně uvádějí při výkladu tzv. referenčního užívání deskripcí v Donnellanově smyslu (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*): situace, v nichž mám k dispozici nějaký nedeskriptivní způsob identifikace objektu a deskripci volím jako aktuálně nejvhodnější komunikativní nástroj. Mám na mysli i situace, v nichž já sám uvažuji o nějakém individu *jako* o jedinečném nositeli určitých vlastností, jsem odkázán na tento způsob identifikace a přirozeně ho užívám i v promluvě, v níž chci o tomto individu vyprávět (protože prostě nemám jinou vol-

bu). Stephen Neale (This, That and the Other, in: A. Bezuidenhout, M. Reimer (eds.), *Descriptions: Semantic and Pragmatic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 2004) navrhl analýzu, která má smířit russellovské pojetí deskripce s intuicí, že deskripce mohou být užity k referování. Neformálně řečeno, užitím věty „Současný americký prezident je vegetarián“, v němž deskripce funguje referenčně, tvrdím, že existuje přesně jedno individuum, které je současným americkým prezidentem, toto individuum je identické s *a* a kdokoli je současný americký prezident, je vegetarián. Uplatnitelnost této analýzy je silně omezená z důvodu, o kterém byla právě řeč: vyhovuje jen „donellanovským“ situacím referenčního užívání deskripce. Vyžaduje identifikaci individua, o němž se mluví, způsobem nezávislým na faktu, že toto individuum jedinečně splňuje užitou deskripce: tento dodatečný způsob identifikace zde reprezentuje singulární výraz „*a*“ (na jeho místě si můžeme představit např. jméno „George Bush“ nebo demonstrativum „tamten pán“). Nealův návrh tedy nepokrývá situace, v nichž nám takový luxus není dostupný a jediné, na co se můžeme spoléhat ve svém záměru vypovídat o konkrétním individuu, je samotná identifikační síla užití deskripce. Jiné argumenty proti Nealově „neorussellovské“ analýze formuluje S. Schiffer ve stati *Russell's Theory of Definite Descriptions* (vyjde v čísle *Mind* věnovaném 100. výročí Russellovy stati *On Denoting*). Dřívější Nealově analýze referenčního fungování deskripce (využívající Griceovy teorie implikatur) je věnována pozn. 35.

³⁵ O tom, že uvádím do komunikace i singulární propozici, zde tedy jednoduše rozhoduje výsledek aplikace deskripce na realitu. Jeden z nejnámějších zastánců russellovské teorie S. Neale (v knize *Descriptions*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1990) nepopírá, že deskripce může sloužit jako prostředek reference, ale pak jde podle něj o referenční užití v Donnellanově smyslu (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*), které vykládá pomocí mechanismu griceovských implikatur (srov. *Příloha*, heslo *Implikatury*). Promluva vykonaná užitím věty

/1/ Miss ČR 2005 je externalistka

tedy může být tvrzením o individuu *X* nanejvýš v tom smyslu, že implikuje (ve smyslu Griceova „implicate“) singulární propozici o *X*. K tomu dochází jen tehdy, jsou-li splněny následující podmínky:

/a/ Mluví *M* má k dispozici ještě nějaký jiný způsob identifikace *X* než deskripce „Miss ČR 2005“ a o takto identifikovaném individuu zamýšlí něco tvrdit adresátovi *A*.

/b/ *M* chce tohoto záměru dosáhnout pomocí griceovského mechanismu, jinými slovy zamýšlí vyvolat u *A* jistou inferenční proceduru vedoucí od rozpoznání doslovného významu promluvy k rozpoznání implikovaného významu, jímž je tvrzení o *X* (popis této procedury viz v Nealově knize na s. 89), spoléhá se (na základě hypotéz o *A*-ově „background knowledge“) na schopnost *A* vykonat tuto proceduru, na jeho schopnost rozpoznat záměr *M* vyvolat u *A* tuto proceduru atd.

Domnívám se, že Nealův návrh je problematický už v prvním bodě: nevidím důvod zužovat referenční fungování deskripce na referenční užití v Donnellanově smyslu (srov. výše pozn. 34). Konkrétně řečeno, nevidím důvod popírat, že *M* může užitím /1/ referovat k individuu *X* jednoduše díky tomu, že *X* jedinečně splňuje deskripci „Miss ČR 2005“. Jediným relevantním faktorem je zde schopnost deskripce vyčlenit ze světa přesně jedno individuum: žádný další prostředek identifikace nevstupuje do hry, a právě tak griceovský mechanismus zde nemá uplatnění. Abychom mohli reprodukovat tvrzení, které mluvčí vykoná užitím /1/, slovy

/3/ Pavel tvrdí o Marcela M., že je externalistka,

stačí, aby Marcela M. splňovala deskripci „Miss ČR 2005“ (intencionalisté budou navíc trvat na podmínce, že komunikativní záměr mluvčího je v souladu s konvenčním významem užití věty – viz diskuse v kap. D). Správnost reprodukce pomocí /3/ nezávisí na tom, zda mluvčí ví, že Miss ČR 2005 se jmenuje Marcela M., a už vůbec nevyžaduje, abychom mu mohli připsat nějakou strategii kalkulující s griceovským mechanismem: věci tohoto druhu nehrají žádnou roli v odůvodňování reprodukce typu /3/ v běžné komunikaci a nevidím důvod, proč je vtahovat do hry v teorii.

Tyto poznámky přejímám ze své stati *Descriptions: the Nicest Vehicles of Reference I Know* (in: J. Hill a P. Kofátko (eds.), *Karlovsky Vary Studies in Reference and Meaning*, Filosofia, Praha 1995). Stephen Neale v současné době netrvá na tom, že pomocí deskripce lze referovat jen *ad hoc* a nepřímou (na úrovni griceovských implikatur), a připouští, že referenční užití deskripce je součástí jejich primární komunikativní funkce. (Vycházím z vystoupení S. Neala na kolokviu *Descriptions*, Praha 2005 a z následující diskuse; komentář k nové Nealově analýze referenčního fungování deskripce, která má dostát tomuto konstatování, a přitom zůstat russellovská, viz výše v pozn. 34).

³⁶ Předpoklad, že užitím určité věty mohu uvést do komunikace více než jednu propozici (aniž by šlo o víceznačnou promluvu nebo o distinkci přímého a nepřímého významu), není nijak výstřední. Například podle Eroze Corazzy (viz jeho knihu *Reflecting the Mind*, Clarendon Press, Oxford 2004, Ch. 3: A Multiple Proposition Approach) k tomu dochází při užívání vět s komplexními demonstrativními frázemi typu „toto pero“, „tento stůl pokrytý knihami“ atd. Užitím takové věty vyjadřuji jednak „official proposition“, která je singulární (její součástí je referent demonstrativa, a nikoli způsob jeho prezentace) a zároveň „background proposition“ (jejíž součástí je deskriptivní charakteristika vyjádřená demonstrativní frází). To je ve shodě s intuicí, že význam užitých slov (v našich příkladech „pero“, „stůl pokrytý knihami“) by neměl v sémantické analýze spadnout pod stůl jen proto, že jsou součástí singulárního termínu. Corazza je přesvědčen, že analogicky lze pohlížet na referenční užití deskriptiv v Donnellanově smyslu (tamtéž, s. 102 n.) a na tzv. deskriptivní jména (typu „The Rolling Stones“ nebo „The Evening Star“). Jiný příklad „pluralitní“ analýzy představuje Perryho rozlišení různých typů pravdivostních podmínek uvedených do komunikace užitím věty s indexickým výrazem (viz kap. C.II.4).

Intuice, z níž zde vycházím, se dá vyjádřit takto: ve větách typu /1/ užívám deskriptce k identifikaci individua, o němž chci vypovídat – jinými slovy k témuž účelu, k němuž bych mohl užít jména (kdybych je znal) nebo demonstrativa (kdybych měl dané individuum na dohled). Tento záměr dává evidentně smysl, a pokud se naplní, nevidím důvod, proč tento úspěch neocenit konstatováním, že se mi podařilo říci něco o daném individuu, tj. vyjádřit singulární propozici. Protože ale k identifikaci individua užívám výraz vyjadřující pojmové určení, vyjadřuji zároveň (tj. v téže promluvě) také propozici o tomto určení a o jeho vztahu k určení, které vyjadřuje výraz v pozici gramatického predikátu: komplexní propozici, že první určení splňuje přesně jedno individuum a že cokoli splňuje toho určení, splňuje i druhé. Tuto propozici vyjadřuji v každém případě, nezávisle na tom, jestli jsem uspěl v prvním ohledu, jednoduše díky významu výrazů, kterých jsem užil. Proto neúspěch v prvním ohledu (fakt, že se mi nepodařilo vyjádřit singulární propozici) neznamená, že jsem nevykonal žádné tvrzení: přesto jde o vážné selhání, protože jsem nenaplnil komunikativní záměr, který jsem manifestoval daným užitím deskriptce. Koneckonců jsem chtěl mluvit o individuu – vypověď o pojmech je jen vedlejší produkt tohoto záměru a prostředků, kterých jsem užil.

³⁷ Přiznáme-li předmětnou zaměřenost („aboutness“) k individuu i tvrzení obsahujícímu v pozici gramatického subjektu deskripci, kterou nic nesplňuje, musíme dodat (spolu s A. N. Priorem), že jde o „vztah bez konverze“. Srov. A. N. Prior, *Objects of Thought*, Clarendon Press, Oxford 1971, s. 136.

³⁸ Není obtížné představit si opačný případ. Uvažujme o muži trávicímu čas ve společnosti ženy, kterou považuje za svobodnou. V jisté chvíli přesto řekne „Mám pocit, že za dveřmi je tvůj manžel“, aby řeč nestála (případně aby vysvětlil svou indispozici). Představme si dále, že žena je ve skutečnosti vdaná: pak se mluvčímu podařilo tvrdit něco o konkrétní osobě, i když je přesvědčen o opaku.

³⁹ John McDowell poznamenává, že „v obecné teorii poznání nebudeme nezávislé zdůvodnění, proč bychom neměli připustit, že mohou mít iluzi, že zmyslím [entertain] singulární propozici.“ Srov. J. McDowell, *Singular Thoughts and the Extent of Inner Space*, in: J. McDowell, P. Pettit (eds.), *Subject, Thought and Context*, Clarendon Press, Oxford 1986, s. 152.

⁴⁰ Nabízí se možnost oddělit úvahy o logické analýze vět s deskripcemi od úvah o jejich komunikativním fungování a referenční roli deskripcí chápat jako čistě pragmatický fenomén. Jak je zřejmé z mých předchozích úvah (srov. zvl. kritiku Nealova výkladu referenčního fungování deskripcí na bázi griceovské teorie implikatur), považují to za neodůvodněný ústupek odpůrcům referenčního pojetí deskripcí. Strawson sám ovšem udělal krok tímto směrem, když termín presupozice, který hraje klíčovou roli v jeho teorii deskripcí, spojil s čistě pragmatickou interpretací (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*); nakonec, jak se zdá, přistoupil na principiální oddělení předmětů své a Russellovy teorie: „After all these years it begins to look questionable whether there was any real point at issue between Russell and myself. He was concerned to find a place for definite descriptions in logic – a place which would avoid both the metaphysical excesses of Meinong and the arbitrary stipulations of Frege; and of course his solution continues to command admiration for its brilliance and ingenuity. I was concerned with the more pedestrian task of giving an account of the actual use of these expressions in language, in linguistic communication between human beings; and naturally their indexical character, their circumstance-dependent referential force come to the fore. So in a sense Russell and I were addressing different questions – talking past each other“ (z dopisu z ledna 2005).

⁴¹ Totéž se týká pravdivostní hodnoty. Tato rozlišení najdeme v nej-explicitnější podobě ve Strawsonově stati *On Referring*, in: P. F. Strawson, *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971.

⁴² Taková možnost je pro Fregeho dokladem toho, že užitím /2/ a /4/ vyjádříme dvě různé myšlenky; srov. k tomu G. Evans, *The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford 1982, s. 18 nn. Je třeba si ale uvědomit, že fregeovská myšlenka („Gedanke“) nemá v naší distinkci žádný protějšek. Není totožná s tím, co zachycuje reprodukce tvrzení *de re* (myšlenka nezahrnuje entitu, která je referentem výrazu) ani s tím, co zachycuje reprodukce *de dicto* (například význam věty /2/ nestačí k fixaci kompletní myšlenky; k tomu je nutné fixovat čas, k němuž odkazuje gramatický přezens slovesa, což se děje až na úrovni užití věty: je to čas promluvy). Srov. výše odkaz k Fregemu v pozn. 28.

⁴³ Musíme tedy připustit, že deskripce mohou hrát různou referenční roli v závislosti na kontextu: to je způsob, jak učinit zadost evidentní dvojnácnosti vět typu /6/. Prohlásíme-li spolu s Pavlem Tichým, že referentem deskripce je *ve všech případech* nikoli to, co ji splňuje, ale pojmové určení, které vyjadřuje, vyhneme se při posuzování případů typu /6/ promiskuitě na úrovni referenční funkce deskripce, ale jen za tu cenu, že ji přeneseme na úroveň predikace. Srov. zmínku o Tichého rozlišení predikace *de re* a predikace *de dicto* v pozn. 29.

⁴⁴ Obojí svým způsobem koresponduje s naším předchozím konstatováním, že deskriptivní identifikace může být dovedena až k bodu úplného epistemického vyprázdnění, k naprosté indiferentnosti vůči jakýmkoli kognitivním cílům. Formálně vzato, fregeovské pojetí deskripce jako referujících k tomu, co je splňuje, se zde uplatňuje tak, že činí jisté výrazy koreferenčními, a tím umožňuje inference, které vedou ke katastrofě. To platí o Gödelově i o Tichého argumentu, stejně jako o obou verzích Davidsonova „výstřelu z praku“ (ze stati *True to the Facts* a ze stati *Truth and Meaning*; obojí in: D. Davidson, *Inquiries into Meaning and Truth*, Clarendon Press, Oxford 1984). Deskripce prokazují těmto argumentům dobré služby svou tvárností: snadností, s níž umožňují konstruovat prostředky identifikace, které kromě zamýšlené identifikační funkce spolehlivě splní další úkoly, v našem případě uvedou do řetězu inferencí to, co je třeba, aby vyústil ve zničujícím závěru.

⁴⁵ K. Gödel, Russell's Mathematical Logic, in: P. Schilpp (ed.), The Philosophy of Bertrand Russell, Northwestern University Press, Evanston – Chicago 1944, s. 128–129.

⁴⁶ Gödel se ve své poznámce *de facto* zmiňuje o možnosti formulovat takový argument a o předpokladech, na nichž by stál. Kompletní rekonstrukci argumentu navrhl S. Neale ve stati The Philosophical Significance of Gödel's Slingshot, Mind, Vol. 104, October 1995 (odkaz na další verze viz tamtéž, pozn. 21).

⁴⁷ Viz P. Kolář, Pravda a fakt, Filosofía, Praha 2002, s. 279 nn.

⁴⁸ Srov. D. Davidson, True to the Facts, in: D. Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation, Clarendon Press, Oxford 1984. Také tento argument analyzoval (a v tomto případě odmítl) Petr Kolář, tentokrát v knize Argumenty filosofické logiky, Filosofía, Praha 1999, kap. 10. Analogickou kritiku Davidsonova argumentu viz též v Searlově knize The Construction of Social Reality, The Penguin Press, London 1995, s. 223 n. Bylo by zajímavé vztáhnout kolaps faktů na jeden jediný „Big Fact“ v Davidsonově argumentu k tezi o neurčitosti reference, k níž se Davidson rovněž jednoznačně hlásí (srov. zvl. The Inscrutability of Reference, in: D. Davidson, Truth and Interpretation, Clarendon Press, Oxford 1984). Jsou-li (elementární) fakty tvořeny objekty a vlastnostmi a předpokládáme-li, že pravdivá tvrzení reprezentují fakty, můžeme tezi neurčitosti reformulovat tak, že ke každé interpretaci věty *V* jako sloužící ve společenství *S* k tvrzení určitého faktu (k tvrzení, že určitý objekt má určitou vlastnost) lze pomocí „zástupných funkcí“ („proxy functions“) zkonstruovat alternativy, které budou stejně sluchitelné s veškerou evidencí (o okolnostech, za nichž je *V* užívána v *S*) a nebudou mít vliv na inferenční roli *V* (srov. pozn. 17 v kap. A).

Pokud jde o Davidsonův postoj ke korespondenční teorii pravdy, mělo by být zřejmé, že není v rozporu s Davidsonovým realismem, o němž byla řeč v kap. A. Deklarovaným cílem stati True to the Facts je ukázat, že potíže jedné verze korespondenční teorie nemohou sloužit jako důvod k odmítnutí této teorie vůbec. Proti Strawsonovu verdiktu (z jeho známé polemiky s Austinem z 50. a 60. let), že „korespondenční teorie nevyžaduje pročištění, ale eliminaci“ staví Davidson tezi, že korespondenční teorie „nezasluhuje eliminaci, ale rozpracování“ (True to the Facts, s. 53–54): konkrétně přitom má na mysli rozpracování verze korespondenční teorie založené na pojmu splňování („satisfaction“) po vzoru Tarského sémantické teorie prav-

dy. Později vyslovuje lítost nad tím, že pro svou pozici zvolil termín „korespondenční teorie“, protože bývá automaticky spojován se snahou analyzovat pravdu jako korespondenci mezi větami a fakty (srov. D. Davidson, Koherenční teorie pravdy a poznání, in: D. Davidson, Subjektivita, Intersubjektivita, Objektivita, Filosofía, Praha 2004, s. 181). Právě tak ovšem lituje, že se přihlásil ke „koherenční teorii“, protože bývá běžně spojována s představou, že „realita a pravda jsou prostě myšlenkové konstrukty“ (k obojímu viz mj. stať Epistemologie a pravda, in: D. Davidson, Subjektivní, intersubjektivní, objektivní). Srov. též Davidsonovu shrnující formulaci (ve stati Koherenční teorie pravdy a poznání, s. 162–163): „V první řadě vychází najevo, že pravda je korespondence s tím, jak se věci mají. (To se však nedá přímočaře vyjádřit tak, aby to zároveň nebylo zavádějící; abychom dospěli k přijatelné formulaci, je třeba postupovat oklikou a charakterizovat pravdu pomocí pojmu splňování.) Koherenční teorii pravdy proto budeme moci přijmout pouze v případě, že bude v souladu s korespondenční teorií. Druhý závěr s tím prvním souvisí: každá teorie poznání, podle které dokážeme dospět k poznání pravdy, musí představovat nerelativizovaný, neinterní typ realismu. Koherenční teorii poznání proto budeme moci přijmout pouze v případě, že bude v souladu s takovýmto typem realismu... Interní realismus relativizuje pravdu vzhledem k pojmovému schématu, což je představa, která podle mého názoru nedává smysl. Koneckonců jedním z hlavních důvodů pro přijetí koherenční teorie je nesmyslnost dualismu, který na jednu stranu staví pojmové schéma a na druhou klade „svět“ čekající na to, až se s ním toto schéma vypořádá.“

⁴⁹ Pavel Tichý, Sinn and Bedeutung Reconsidered, in: V. Svoboda, B. Jespersen, C. Cheyne (eds.), Pavel Tichý's Collected Papers, Filosofía – University of Otago Press, Praha – Dunedin 2004, s. 770–771.

⁵⁰ Na tyto a další Tichého argumenty proti referenčnímu pojetí deskripce ve fregeovském smyslu jsem polemicky reagoval v článku Frege, Tichý and the U.S. President, From the Logical Point of View, 2/1993, s nadějí na zajímavou diskusi. (První z Tichého statí, které zde cituji, vyšla poprvé v časopise From the Logical Point of View, 2/1992, druhou jsem četl v rukopise.) Tuto naději posílil slib brzké odpovědi, který jsem dostal na setkání s Pavlem Tichým v Praze a jeho dopis z 15. srpna 1994, v němž k mým výpadům s velkorysostí sobě vlastní říká: „Je to velmi seriózní pokus obhájit konvenční ná-

zor na deskriptivní termíny a formuluje podle mého názoru něco, co tane na mysli většině těch, kdo se nechtějí smířit s Russellovým objevem, totiž že každá věta vyjadřuje dvě různé proposice (podle Vaší terminologie proposici *de dicto* a *proposici de re*). Já jsem se s tím často setkal v implicitní formě a jsem rád, že jste tomu dal explicitní výraz. To může jenom přispět k vyjasnění stanovisek.“ K dalšímu kroku směrem k „vyjasnění stanovisek“, jímž (jak jsem doufal) měla být Tichého polemická replika, už bohužel nebyla příležitost.

⁵¹ Pavel Tichý, *The Analysis of Natural Language*, in: V. Svoboda, B. Jespersen, C. Cheyne (eds.), *Pavel Tichý's Collected Papers*, Filozofia – University of Otago Press, Praha – Dunedin 2004, s. 828.

⁵² Jeden z teoretických manévrů, jimiž tomu lze zabránit (tj. zablokovat *tuto* cestu, již empirické faktory vstupují do identifikace obsahu promluvy), spočívá v tom, že odsuneme empirický objekt z pozice referentu a umístíme tam způsob identifikace objektu. Z historicko-filosofického hlediska to není nijak extravagantní. Tak podle Hobbesa (T. Hobbes, *Elements of Philosophy*, I.ii.3) slova bezprostředně označují ideje (v roli „marks“ pro potřeby mentálního diskursu, v roli „signs“ pro potřeby komunikace), a teprve prostřednictvím reprezentanční funkce idejí se slova vztahují k vnějším objektům. Analogické pojetí nacházíme u Locka (J. Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, *The Works of John Locke*, London 1824, III.ii). Fregeovský „způsob prezentace“, který na rozdíl od „idejí“ britských empiriků není mentální povahy, hraje v jistém ohledu stejnou roli: zprostředkuje vztah jazykových výrazů k mimojazykovým entitám, a v tomto smyslu je stejně jako „idea“ základem předmětnosti našich výpovědí (a analogicky našich soudů; srov. G. Frege, *Der Gedanke*. Eine logische Untersuchung, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966). Zásadní rozdíl je v tom, že Fregeho způsob prezentace není (s výjimkou tzv. nepřímých kontextů) *referentem* jazykového výrazu: tím je entita prezentovaná (identifikovaná) daným způsobem: znalost referentu (znalost toho, o čem vypovídám) má pak neeliminovatelné empirické složky, o nichž byla řeč před chvílí a které vytvářejí prostor pro neznalost či omyl. Je důležité nepouštět ze zřetele, čeho se takový deficit znalosti může týkat: nespočívá v tom, že kromě deskriptivního určení nemám k dispozici nějaké další, ale jen v tom, že mé přesvědčení o existenci přesně jednoho individua splňujícího deskripci je buď nepravdivé (omyl) nebo nezdůvodněné (pouhé přesvědčení, bez statutu znalosti). V kap. B.II.1 jsme zaznamenali

ještě jednu příležitost pro omyl: mé přesvědčení (o existenci přesně jednoho individua splňujícího deskriptivní určení) je pravdivé a zdůvodněné, ale mám ještě další nepravdivé přesvědčení, že individuum identifikované daným způsobem je identické s individuem identifikovaným nějakým jiným způsobem.

Bertrand Russell se pokusil zabezpečit náš kognitivní vztah k referentu proti možnosti omylu pojetím tohoto vztahu jako přímé obeznámenosti („acquaintance“). Objekt tedy není tím, o čem myslím či mluvím, na základě toho, že splňuje jistá pojmová určení (ale ani proto, že mě s ním spojuje nějaký kauzální vztah či sociálně-historický faktor typu kripkeovského řetězu užití jména), nýbrž proto, že jsem s ním v bezprostředním kognitivním vztahu, který neoponechává prostor pro omyl. (Srov. „I say I am acquainted with an object when I have direct cognitive relation to that object, i.e. when I am directly aware of the object itself... In fact, I think the relation of subject and object which I call acquaintance is simply the converse of the relation of object and subject which constitutes presentation. That is to say that S has acquaintance with O is essentially the same thing as to say that O is presented to S.“ B. Russell, *Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description*, in: B. Russell, *Mysticism and Logic*, London 1932, s. 209 n.). Protože jediným kandidátem na význam výrazu je pro Russella jeho referent a protože reference je založena na vztahu obeznámenosti, jediná logická analýza, z níž věta vychází jako smysluplná, je ta, která ji představí jako složenou výlučně z komponentů, které mají referent garantovaný na základě přímé obeznámenosti. (Srov. „Every proposition which we can understand must be composed wholly of constituents with which we are acquainted“; tamtéž, s. 219; srov. též s. 231). To je důvod, proč správná logická analýza musí deskripce eliminovat („analyze away“; srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*).

Tichého kritika fregeovské sémantiky (viz např. P. Tichý, *Jednotliviny a ich roly* (III), *Organon F*, č. 3, 1994, část 6) vyústila v něco, co bychom mohli označit jako „neo-lockovský“ obrat v chápání předmětnosti jazykových výpovědí, tj. v novou verzi doktríny, že singulární výrazy bezprostředně neoznačují jednotliviny, ale principy, které je identifikují (namísto idejí britských empiriků, pojímaných jako mentální útvary, jsou jimi u Tichého jisté abstraktní entity: „role“ chápané jako funkce z možných světů a časových okamžiků do individuí).

⁵³ Představme si poněkud pozměněnou situaci: na místě vraždy se najdou stopy zápasu a vytroušená tabatěrka s vyrytým jménem „Jan

Novák“. Nejakutnější otázka nyní zní „Kdo je Jan Novák?“ a deskriptivní odpovědi typu „Smithův šéf“, ale také „Smithův vrah“, mohou být pro vývoj případu osudové. Protože Tichý polemizuje s „Fregeho tezí“, je na místě připomenout, že pro Fregeho je vlastní jméno přestrojená deskripce, takže nakonec zůstáváme ve stejné kategorii.

⁵⁴ Viz P. Tichý, *Sinn and Bedeutung Reconsidered*, in: V. Svoboda, B. Jespersen, C. Cheyne (eds.), *Pavel Tichý's Collected Papers*, Filosofia – University of Otago Press, Praha – Dunedin 2004, s. 770; pro snadnější srovnání s původním textem zde ponechávám Tichého číslování jednotlivých kroků.

⁵⁵ Výjimkou jsou případy, kdy je v rámci reprodukce *de re* identifikován nutně existující objekt pomocí určení, která mu náleží *a priori*: např. číslo 3 pomocí deskripce „třetí odmocnina z 27“.

⁵⁶ Zároveň musíme mít na paměti, že samo splňování a reference jsou vztahy ve světě – srov. citát z Putnama v kap. A, pozn. 34.

**C. ZDROJE A HRANICE OBSAHU:
EXTERNALISMUS
VERSUS INTERNALISMUS**

I. Historický exkurs

V předchozí kapitole se nám deskripce představily jako prostředek umožňující myslícímu subjektu dosáhnout (díky vztahu splňování, který se neváže na aktuálně dostupnou evidenci) i do oblastí, které jsou mu jinak (v dané situaci) kognitivně nedostupné. Subjekt má v podobě deskripce kdykoli k dispozici pojmovou konstrukci, která mu umožní zaplnit případné kognitivní mezery, nebo chcete-li, ušetří mu skutečnou poznávací práci. V takovém případě pojmy neslouží k poznání, ale k překlenutí rozdílu mezi tím, co subjekt zná, a tím co chce zahrnout do artikulace svého aktu.¹ Připustili jsme, že přesvědčení, k nimž subjekt dospěje touto cestou, mu mohou být kognitivně či prakticky velmi málo platná. Zároveň jsme poukázali na to, že deskriptivní identifikace může být základem identifikační *znalosti*: k tomu dochází tehdy, když máme pravdivé a *odůvodněné* přesvědčení, že existuje přesně jeden objekt splňující deskripci. V tomto případě nás deskripce evidentně nevyvádí za hranice toho, co je aktuálně dostupné našemu poznání: k objektu (jako jedinečně splňujícímu danou deskripci) dosahují naše odůvodnění. Stále však platí, že tato znalost může být vzhledem k našim kognitivním či praktickým potřebám bezcenná.

Představa poznání založeného na čisté pojmové konstrukci byla, jak známo, častým předmětem filosofické kritiky. Významná část Kantovy argumentace v *Kritice čistého rozumu* směřuje proti iluzi, že pouhé operace s pojmy mohou mít poznávací hodnotu, tj. poskytnout nám kognitivní přístup k nějakým předmětům (srov. např. B 305).² Kant trval na tom, že náš kategoriální aparát (soubor apriorních pojmů rozvažování – „Verstandesbegriffe“) je sice základem logické

artikulace veškerého poznání i jeho předmětnosti (díky objektivující povaze kategoriální syntézy; B 139 n.), ale jeho výkony mají poznávací funkci právě jen ve sféře zkušenosti nebo přinejmenším ve vztahu k možné zkušenosti. Poznávací funkce Kantových kategorií je zprostředkována jejich vazbou na schémata nazírání, která jsou jim *a priori* přiřazena („Anschauungsschemen“, B 134 n.): k těm ale musí přistoupit minimálně předpoklad možné existence věcí nazíratelných v dané formě, tj. předpoklad odpovídající možné zkušenosti (B 147). Apriorní poznání nemá předmětný charakter (nezpřístupňuje nám nějaké vlastní, mimozkušenostní předměty),³ ale jen status „anticipace formy možné zkušenosti“ (B 303). Mimo vztah k alespoň možné zkušenosti jsou veškeré pojmové operace „pouhou hrou rozvažování s jeho představami („Vorstellungen“; B 298, B 517)“.⁴ Samotný vztah pojmů k možné zkušenosti přitom není nic víc než *předpoklad* jejich možného fungování jako nástrojů předmětného poznání: tato schopnost pojmů rozvažování, a tedy jejich „objektivní realita“, se prokazuje až v jejich reálném zkušenostním uplatnění na rozmanitost danou vnějším nazíráním (B 291), jehož materie vzniká afekcí smyslů zvenčí.⁵

To nejsou dodatečné teze připojené ke Kantovu systému jako varování proti svévoli myšlení, ale součást Kantova nej-původnějšího východiska, totiž jeho pojetí (lidského) poznání jako jednoty spontaneity a receptivity. Toto neodlučné spojení předepisuje apriorním pojmům rozvažování (stejně jako apriorním formám názoru) způsob jejich fungování: samotná transcendentální dedukce kategorií zdůvodňující jejich logickou funkci je odvozuje z nutnosti syntetického sjednocování nazírané rozmanitosti ve vědomí (B 145).⁶ Apriorní formy samozřejmě nejsou co do své konkrétní určenosti odvoditelné ze smyslové zkušenosti, ale obecná povaha a samotná potřeba jejich fungování vyplývá z receptivní stránky poznání.⁷

Pojetí pojmové konstrukce jako kognitivně nezavršeného výkonu pouze předjímacího vlastní poznávací akt je zřejmé i v Husserlově pojetí souzení na úrovni čistě pojmových ope-

rací jako „prázdného mínění soudů“ („leere Urteilsmeinung“). Skutečnou jednotkou poznávajícího myšlení je pro Husserla teprve „naplněný soud“ („erfülltes Urteil“), soud dosahující evidence, v níž vystupuje samotný předmět soudu v modu „samodanosti“ („Selbstgegebenheit“).⁸ V subjektivním ohledu je naplněný soud pojmově artikulovaný zážitek, v objektivním ohledu je to kategoriálně zformovaná předmětnost („kategoriiell geformte Gegenständlichkeit“).⁹

S protikladem pojmové konstrukce a skutečně předmětného myšlení, chápaného (jak jsme to právě viděli u Husserla) jako myšlení, které zaujímá přímý vztah „k předmětu samému“, se znovu setkáme u Russella a jeho následovníků na poli teorie reference. Jejich pozice se vymezuje v protikladu k fregeovskému konceptuálnímu pojetí předmětnosti myšlení a s ním spojenému deskriptivistickému pojetí reference.¹⁰ Tato konfrontace bude prvním ze dvou motivů, které budeme sledovat v diskusi o konstrukci myšleného a komunikovaného obsahu, jak se rozvinula mezi externalisty a internalisty v teorii významu a ve filosofii mysli („philosophy of mind“).¹¹ Stručně řečeno, v následujících kapitolách budeme o sporu externalismu a internalismu uvažovat pod zorným úhlem dvou tradičních opozic:

/a/ konceptuální (též: deskriptivní) verzus kontextové determinanty reference;

/b/ individualistická verzus sociální konstituce konceptuálních složek obsahu.

Antikonceptualismus v pojetí předmětnosti myšlení a „socialismus“ v pojetí konstituce pojmů motivovaly dvě odlišné verze externalismu a staly se východiskem známých protiinternalistických argumentů. To neznamená, že spor externalismu a internalismu nutně probíhá v polaritách typu /a/ nebo typu /b/: externalismus je možný i na konceptualistické bázi (viz níže kap. III.1), a právě tak individualistický externalismus je reálnou pozicí s vysokými aspiracemi (viz kap III.3).

II. Kontextové prvky obsahu

1. Dva pojmy předmětnosti myšlení

Porovnejme dvojí výklad předmětné povahy myšlení, tj. dvojí vysvětlení faktu, že v myšlenkových aktech přisuzujeme nějaká určení entitám existujícím mimo rámec těchto aktů, máme záměry a přání týkající se těchto entit atd.

/a/ Základem předmětnosti myšlenkového aktu je vztah *splňování* („satisfaction“) mezi konceptuálními složkami tohoto aktu a prvky reality: jestliže například soudíme něco o předmětu *X*, je to možné díky tomu, že náš myšlenkový akt obsahuje konceptuální vymezení podmínky či souboru podmínek, které splňuje právě a jedině *X*. Právě tak je soud, který se realizuje v našem aktu, pravdivý či nepravdivý podle toho, zda jsou či nejsou splněny pravdivostní podmínky pojmově vymezené v našem aktu. Gottlob Frege, tradičně považovaný za klíčového představitele výkladu reference ze vztahu splňování, trvá na tom, že předmětnost myšlení nemůže být odvozena ze smyslového vnímání: samo smyslové vnímání navozuje jen prožitek, který je součástí „vnitřního světa individua“ a v němž není nic, co by individuum „vyvádělo za hranice“ tohoto světa (co by mu „otevřelo vnější svět“).¹² Nositelem předmětnosti myšlení i jazykové komunikace jsou ideální útvary identifikující mimojazykové a mimomyšlenkové entity tím, že je *prezentují* určitým (ne jediným možným, ale jednoznačně identifikujícím) způsobem, to jest vymezují podmínky, které tyto entity jedinečně splňují.¹³ Jazykové výrazy tyto „způsoby prezentace“ *vyjadřují* („ausdrücken“) jako svůj smysl, myšlenkové akty je *uchopují* („fassen“),¹⁴ a právě tím nabývají

předmětného obsahu. O podivuhodné schopnosti „uchopování“ nám Frege neříká mnoho, pro naše úvahy je však podstatné, že zprostředkuje účast ideálních entit (způsobů prezentace) v interních (a podle Fregeho privátních) myšlenkových aktech. Ideální objektivita těchto útvarů jim zajišťuje existenci nezávislou na jakýchkoli psychických aktech a není nijak oslabena internalizací, ale také není zdrojem intervencí do obsahů individuálního myšlení, které by nebyly interně kryty – právě proto, že tyto útvary se myšlenkových aktů účastní výhradně prostřednictvím „uchopování“.

Jak je ve filosofii obvyklé, na tomto obrazu je diskutabilní snad všechno: pojetí myšlenkových aktů jako čistě privátních (ve smyslu nedostupnosti jiným subjektům; srov. kap. A.II.1), pojetí myšlenkových obsahů jako ideálních objektů (plus předpoklad, že se tím garantuje jejich intersubjektivita), konceptualismus ve výkladu předmětnosti myšlení¹⁵ a sama obecná idea založení předmětnosti myšlení na vztahu splňování (ve výše uvedeném smyslu). John Searle odmítl všechno až na poslední bod, který je ovšem natolik zásadní, že stačí k tomu, aby jeho pozice v diskusích o předmětnosti myšlení mohla být označována jako fregeovská.¹⁶ Zobecněná fregeovská teze zní, že předmětnost myšlení je dána vztahem splňování, jehož podmínky jsou fixovány v individuálním myšlenkovém aktu či stavu (ať už uchopením ideálního konceptuálního útvaru nebo původním úkonem bez výpůjčky ze třetí říše).

/b/ Zastávat antifregeovský postoj pak znamená trvat na tom, že zdrojem předmětnosti myšlení a komunikace je externí vztah mezi subjektem a předmětem, který není dán tím, že předmět splňuje konceptuální podmínky vymezené či „uchopené“ v promluvě nebo v myšlenkovém aktu.¹⁷ Vzhledem k rozmanitým podobám tohoto vztahu u různých autorů je toto negativní vymezení zřejmě to jediné, co o něm lze obecně říci: patří sem například Russellova přímá obeznamenost subjektu s předmětem („acquaintance“), Burgeův konceptuálně nezprostředkovaný („en rapport“) kontextový vztah

mezi myslí a předmětem, založený na neeliminovatelných indexických elementech myšlení a komunikace, či sociálně historické struktury jako je Kripkeův řetěz užití vlastních jmen (spojující dané užití s původním přiřazením jména předmětu v aktu „křtu“).¹⁸ Druhá a třetí doktrína v tomto výčtu se staly prominentními příklady externalismu, první je v tomto směru dvojznačná. Russell na jedné straně předpokládá přímé zastoupení předmětů, o nichž něco soudíme nebo vypovídáme, v obsahu našich přesvědčení a tvrzení: to je, jak uvidíme, charakteristický rys externalistické konstrukce propozice. Tyto předměty ale zároveň striktně omezuje na úzký okruh entit, s nimiž může být individuální mysl „přímo obeznámena“. Předmětnost myšlení se zde váže na internalistický princip běžně nazývaný „Russellův“: souzení předpokládá obeznámenost mysli s předměty, o nichž mysl něco soudí.¹⁹

2. Burge o neredukovatelných indexických elementech

Burgeovy rané úvahy o zdrojích předmětnosti myšlení jsou založeny na rozlišení plně konceptuálních (pojmově artikulovaných) přesvědčení, a oproti tomu přesvědčení, která obsahují neeliminovatelné (tj. nekonceptualizovatelné) kontextové prvky: určitost druhých podstatně závisí na jistých rysech kontextu, přičemž neexistuje způsob, jak tyto kontextové faktory zahrnout do pojmového obsahu, aniž bychom tím nahradili dané přesvědčení jiným.²⁰ Burge sahá po tradiční terminologii a označuje první typ jako *přesvědčení de dicto*, druhý jako *přesvědčení de re*. Kontextové faktory jsou v přesvědčení typicky přítomny prostřednictvím jeho indexických prvků (které vyjadřujeme výrazy jako „teď“, „včera“, „tady“, „toto“ atd.). Pro Burge jsou právě kontextové elementy původním zdrojem předmětnosti myšlení: v tomto smyslu jsou přesvědčení *de re* elementárnější než přesvědčení *de dicto*.²¹

Externalistická teze založená na této distinkci pak zní: existuje druh přesvědčení (přesvědčení *de re*), jehož předmětný obsah je zčásti určen kontextovými, a tedy externími faktory: to znamená, že shodují-li se dvě přesvědčení ve všech interně fixovaných faktorech, nezaručuje to ještě totožnost obsahu. V jednom z Burgeových příkladů²² nejasně rozeznáváme v mlze muže přicházejícího z dálky. Přestože ho „nevídám dost dobře, abych ho mohl popsat nebo si ho představit způsobem, který by ho plně identifikoval“, mohu *o něm* mít zcela určité přesvědčení, například věřit o něm, že má červenou čepici nebo že mě přichází zabít, díky kontextovému vztahu, který k němu zaujímám. Protože nemám k dispozici žádné identifikační určení, může být příslušný parametr obsahu mého přesvědčení (ten, který identifikuje objekt, o němž věřím, že...) výlučně externí. Dejme tomu, že jedna taková situace (v čase t_1) mě uvádí do kontextového vztahu k muži *A*, druhá (v čase t_2) k muži *B*: pak v obou situacích zastávám rozdílná přesvědčení, a to i v případě, že mé interní stavy jsou typově identické (takže se mohu mylně domnívat, že v čase t_1 a t_2 zastávám totéž přesvědčení).²³

Právě tak řeknu-li dvakrát za sebou „Dnes jsem přišel o poslední iluze“, a mezi oběma promluvami odbila půlnoc, vyjádřil jsem z čistě externích důvodů dvě různé propozice a (míním-li svá slova upřímně) dal jsem najevo dvě různá přesvědčení, přestože se mohu domnívat, že vyjadřuji (a zastávám) stále totéž; podobně když slovo „dnes“ nahradíme slovem „tady“ (a uvažujeme o promluvách na dvou různých místech).²⁴ Nebo si představme, že pozoruji kousek (jablčného) závinu Z_1 a pomyslím si „To mi upekla Marie“. Zamění-li někdo kousek Z_1 nepozorovaně za kousek Z_2 , k nerozeznání podobný, v mém vizuálním vjemu se kvalitativně nic nezmění a můžeme si snadno představit, že všechny ostatní interní parametry zůstanou rovněž stejné. Pokud si ale nyní znovu pomyslím „To mi upekla Marie“, má moje přesvědčení díky změně referentu demonstrativa jiné pravdivostní podmínky (je pravdivé, pokud Z_2 upekla Marie), a tedy i jiný propoziční obsah: faktor, který to způsobil, je čistě externí.

Jak je snad zřejmé, nejde tu o triviální tezi, že určení referentu indexických prvků vyžaduje kromě jejich konceptuálního obsahu ještě příspěvek vnější reality – podobně jako v případě deskripce „první český prezident“ jsou to politické realie, které rozhodují o tom, kdo ji splňuje. Jde o to, že konceptuální obsah indexických prvků – na rozdíl od konceptuálního obsahu uvedené deskripce – nezahrnuje kompletní určení nutných a dostačujících podmínek, které by z reality vyjímaly nějakou entitu jako referent. Odtud se vyvozuje, že o referentu rozhoduje kontextový vztah, který není vztahem splňování mezi interně identifikovatelnými složkami obsahu a realitou. Tato inference se opírá o premisu, že interně identifikovatelné složky obsahu jsou svou povahou konceptuální: internalistický protiargument je, jak uvidíme, založen mimo jiné na odmítnutí této premisy.

3. Rozdvojení obsahu

Úvahy tohoto druhu vedou k rozštěpení pojmu obsahu přesvědčení. Intuitivně jsme nakloněni spojovat s ním (mimo jiné) dvojí:

/a/ Obsah přesvědčení subjektu *S* je součástí artikulace jeho osobního postoje, jedno z určení jeho interního stavu, které vstupuje do interakcí s dalšími při utváření motivace k jednání: díky tomu může připsování přesvědčení subjektu *S* sloužit k výkladu a predikcím jeho postojů a jednání.²⁵ Externí faktory (relevantní rysy vnějšího prostředí) vstupují do takto chápaného obsahu pouze prostřednictvím internalizace, která je začleňuje do osobní perspektivy *S*: obsah konstruovaný (v interpretaci) tak, že by je zahrnoval „přímo“, by nijak nepřispíval k porozumění jednání *S*.

/b/ Obsah přesvědčení vymezuje jeho pravdivostní podmínky: můžeme ho chápat jako kompletní propozici, která je vlastním nositelem pravdivostní hodnoty.

Předchozí úvahy nám sugerují závěr, že se musíme rozhodnout mezi /a/ a /b/: vypadá to, že minimálně v případě přesvědčení s indexickými prvky nelze zkonstruovat útvar, který by mohl plnit současně obojí funkci. Začněme analogií na úrovni jazyka. Uvažujeme-li o větách s indexickými prvky, nemůžeme přehlédnout distanci mezi významem věty jako typu a významem promluvy. K významu věty musí přistoupit kontext promluvy, v níž je věta užitá, abychom dostali kompletní propozici, tedy něco, co je pravdivé či nepravdivé, nebo nabývá jiného typu naplnění či nenaplnění („satisfaction“: splnění či nesplnění slibu, vykonání či nevykonání rozkazu atd.).²⁶ Na úrovni přesvědčení a dalších propozičních postojů můžeme analogicky rozlišit tzv. *úzký obsah* zahrnující způsob prezentace (úzký obsah odpovídá významu věty jako typu, která by byla adekvátní pro vyjádření daného přesvědčení) a *široký obsah* zahrnující to, co je relevantní pro vymezení pravdivostních podmínek přesvědčení (odpovídá tedy propozici, která by byla vyjádřena užitím vhodné věty v daném kontextu).²⁷

Budeme-li brát v úvahu pouze externí faktory dosud uvedeného druhu (to přestane platit v příští kapitole), můžeme úzký obsah považovat za interní, vymezený vnitřní artikulací myšlenkového aktu, a tedy relevantní pro výklad chování: za tuto přednost platí tím, že nestačí k úplnému vymezení pravdivostních podmínek, a tedy není vlastním nositelem pravdivostní hodnoty. S širokým obsahem je to přesně naopak. Milovníci klasické grotesky ocení příklad Davida Kaplana: muži *X* hoří kalhoty a tato událost se odráží v zrcadle, do něhož se *X* dívá. Pozná-li se, nabude přesvědčení, které může vyjádřit slovy „Moje kalhoty hoří“. Nepozná-li se (protože dejme tomu věří, že pozoruje přes sklo jiného muže ve vedlejší místnosti), nabude přesvědčení, které by vyjádřil slovy „Jeho kalhoty hoří“. První i druhé přesvědčení mají týž široký obsah díky tomu, že komponenty „moje“ a „jeho“ referují k téže osobě *X* (obě přesvědčení jsou proto pravdivá právě tehdy, když kalhoty muže *X* hoří); zároveň se liší v úzkém obsahu,

protože komponenty „moje“ a „jeho“ prezentují svůj referent rozdílným způsobem (v důsledku toho se obě přesvědčení mohou projevit zcela odlišně v chování *X*: první přesvědčení může vyvolat pobavený úsměv, druhé bleskurychlou akci).²⁸ Nebo obráceně: osoby *X* a *Y* zastávají přesvědčení, které by obě vyjádřily slovy „Moje kalhoty hoří“: nyní máme pro změnu rozdílné široké obsahy (takže pravdivostní hodnoty se mohou lišit), ale shodné úzké obsahy: lze tedy očekávat, že u *X* a *Y* vyvolá jejich přesvědčení stejné chování (pokud se interně shodují i v jiných relevantních ohledech).

4. Externalistický postoj ke schizmatu

Na první pohled se zdá, že tato situace staví externalisty před dvojí volbu: buď se spokojí s pojmem obsahu jako útvaru plně vymežujícího pravdivostní podmínky, a pak zůstanou u toho, co jsme nazvali širokým obsahem. Tomu odpovídá tzv. *neorussellovská konstrukce propozice*: vychází z toho, že singulární termín přispívá do propozice (vyjádřené užitím věty, v níž je obsažen) výhradně tím, co je relevantní pro určení pravdivostních podmínek, tj. svým referentem.²⁹ Na základě toho identifikuje propozici vyjádřenou větou obsahující singulární termín a predikát pomocí uspořádané dvojice: <objekt; vlastnost>.

Externalistům, kteří s pojmem propozičního obsahu spojují i nárok na vysvětlení a předvídání chování nositele propozičního postoje, se nabízí přímočaré řešení v podobě spojení prvků širokého a úzkého obsahu v tzv. *neofregeovské konstrukci propozice*: podle této doktríny singulární termín přispívá do obsahu propozice jak svým referentem, tak specifickým způsobem jeho prezentace a propozice se identifikuje pomocí uspořádané dvojice:

<<objekt; způsob prezentace objektu>; vlastnost>.

Viděli jsme, že neorussellovská propozice obsahuje přesně to, co je zapotřebí k vymezení pravdivostních podmínek

tvrzení či přesvědčení, neofregeovská propozice něco navíc (způsob prezentace, který je důležitý pro výklad a predikci chování). Každou neorussellovskou propozici pak lze chápat jako třídu ekvivalentních neofregeovských propozic (lišících se jen na místě způsobu prezentace). V našem prvním příkladu z předchozí kapitoly vyjadřují věty „Jeho kalhoty hoří“ a „Moje kalhoty hoří“ tutéž neorussellovskou propozici a dvě různé (i když ekvivalentní) neofregeovské propozice.

Rozhodování mezi těmito alternativami má samozřejmě smysl jen v rámci širě založených úvah o roli propozičního obsahu v komunikaci (zejména v reálné interpretaci promluv) a v myšlenkových procesech (případně ve vzájemném připisování propozičních postojů). John Perry je přesvědčen, že tím, co se komunikuje v promluvě, je neorussellovská propozice, což neznamena, že zpochybňuje význam způsobu prezentace pro úspěch komunikace.³⁰ Řeknu-li „Ty máš úpal“, je pro interpretaci podstatné vědět, že osobní zájmeno „ty“ referuje k adresátovi promluvy a že promluva spočívající v užití věty „Ty máš úpal“ je pravdivá právě tehdy, když existuje přesně jedno individuum, které je adresátem této promluvy, a toto individuum má úpal. (Takovou pravdivostní podmínku, odvozenou výlučně z konvenčního významu užití věty, označuje Perry jednoduše jako „condition of truth“). Vztáhneme-li to ke konkrétní promluvě P , dostaneme: P je pravdivá právě tehdy, když existuje individuum, které je adresátem P , a toto individuum má úpal (v Perryho terminologii „pure truth-condition“). Za předpokladu, že jako adresáta konkrétní promluvy P identifikujeme osobu O , můžeme pravdivostní podmínku zaostrit na ni: promluva je pravdivá právě tehdy, když O jakožto individuum, které je adresátem P , má úpal (v Perryho terminologii „refocused truth-condition“). Ale způsob prezentace (být adresátem P) plní svou roli právě jen tím, že vede k identifikaci konkrétní osoby: v promluvě se mluví o této osobě, a nikoli o způsobu prezentace, pod nímž jsme ji identifikovali. Tím, o co jde, je říci něco o osobě O a způsob prezentace je jen nezbytným prostředkem k tomuto cíli. Výsledná pravdivostní

podmínka promluvy *P* („incremental truth-condition“) tedy obsahuje osobu *O* a vlastnost mít úpal. Tím se určuje propozice, kterou promluva *P* vyjadřuje (která se v *P* komunikuje): o propozicích vymezených výše uvedenými pravdivostními podmínkami můžeme říci jen to, že jsou s promluvou spojeny („associated“) specifickou rolí, kterou hrají v kognitivním mechanismu komunikace.³¹ To je tedy sféra, kam Perry vykazuje úzký obsah: status významu promluvy (jako toho, o co jde v komunikaci a co je vyjádřeno promluvou) vyhrazuje pro široký obsah.

Toto rozštěpení naopak zaniká z neofregeovského stanoviska, jak je reprezentují Gareth Evans a John McDowell. Východiskem je netradiční pojetí způsobu prezentace jako podstatně závislého na tom, co je jím prezentováno. Adresuji-li tvrzení „Ty máš úpal“ postupně dvěma osobám, užívám podle toho dvou různých způsobů prezentace (které mají samozřejmě něco společného: jsou instancemi téhož obecného typu). A řeknu-li upřímně „Ty máš úpal“ v situaci, kdy mám jen iluzi, že přede mnou stojí nějaká osoba, mám také pouze iluzi, že uplatňuji určitý způsob prezentace (instanci obecného typu „adresát této promluvy“). A přejdeme-li na úroveň propozičních postojů, mám za těchto okolností pouze iluzi, že zastávám singulární přesvědčení.³² Není zde tedy prostor pro nějaké úzké obsahy nezávislé na externích faktorech.

5. Internalistická adaptace vnějších determinant obsahu

Externalistický odkaz na indexické složky komunikovaných a myšlených obsahů narušil představu, že v promluvě nebo v propozičním postoji vymezuje subjekt kompletní pravdivostní podmínky (nebo podmínky naplnění jiného typu), a veškerá role vnější reality se omezuje na to, že se v ní rozhoduje o naplnění či nenaplnění těchto podmínek. Vypadá to, že

už neudržíme tradiční rozdělení rolí, podle kterého je obsah zcela ve sféře kompetence subjektu (jeho schopnosti formovat myšlenkové, resp. významové útvary), zatímco pravdivost či nepravdivost je věcí vnějšího světa. Indexické prvky obsahu se jeví jako nevyplněná místa, jimiž do utváření obsahu zasahuje vnější svět způsobem, který je mimo kontrolu subjektu stejně jako pravdivostní hodnota.

Jak brzy uvidíme, netýká se to jen klasických indexických prvků (jak je představují výrazy typu „toto“, „ted“, „tady“, „dnes“, či gramatické parametry jako je slovesný čas): externalické argumenty lze rozšířit na výrazy pro přírodní druhy (kde je intervence reality, alespoň v jedné verzi, spojena se skrytým „indexickým prvkem“ významu), na vlastní jména (jejichž prostřednictvím se na vymezení významu promluvy a obsahu přesvědčení podílí společenský mechanismus pojmenování a indexická reference k individu u při zavádění jména), a nakonec jakékoli obecné termíny a pojmy, které vyjadřují (jejichž prostřednictvím vstupuje do vymezení myšleného a komunikovaného obsahu společenský pojmový repertoár a sdílený jazyk, a to i ty jejich složky, které si subjekt neosvojil). O externalistických úvahách inspirovaných indexickými prvky promluvy či přesvědčení už byla řeč výše, o ostatních se zmíníme až nyní, ve spojení s internalistickou odpovědí.

a. Indexy

Chce-li někdo tváří v tvář indexickým větám udržet pojem obsahu, který je ryze internalistický a zároveň je vlastním nositelem pravdivostní hodnoty (je tím, co je pravdivé či nepravdivé „v poslední instanci“), měl by navrhnout takovou analýzu těchto vět, v níž je referent indexického elementu identifikován v obsahu přesvědčení souborem podmínek, které jsou dostačující i bez účasti jakýchkoli externích faktorů. Jinými slovy, měl by i pro indexické věty obhájit pojetí předmětného obsahu přesvědčení, které jsme výše označili jako fregeovské.

Tento cíl sleduje analýza, kterou navrhl John Searle: jejím základem je teze o seberefereční povaze promluv a mentálních aktů s indexickými prvky.

Tak například užiji-li výraz „teď“, identifikuji tím určitý okamžik podmínkou, kterou lze vyjádřit slovy „okamžik, v němž dochází k této promluvě“, zatímco odpovídající prvek mentálního aktu (či stavu) vymezuje podmínku: „okamžik, v němž se uskutečňuje tento akt“ („okamžik, v němž zakouším tento stav“); podobně „tady“ odkazuje k místu, v němž se aktuálně nachází mluvčí dané promluvy či subjekt daného aktu, „toto“ užitě demonstrativně ve spojení se smyslovým vjemem odkazuje k objektu, který vyvolal tento vjem atd.³³ V těchto komplexních deskriptcích se stále vyskytuje indexický prvek („tato promluva“, „tento akt“, „tento vjem“), takže nejde o čistě deskriptivní, resp. čistě konceptuální identifikaci okamžiku, místa či věci; tento indexický prvek ale nevtahuje do vymezení podmínek, které mají identifikovat referent, žádný interně nereflektovaný externí faktor – přiznáme-li subjektu interní sepětí s vlastní promluvou, mentálním aktem či vjemem. (Není-li si tím někdo jistý v případě promluvy, může ji v internalistické analýze zastoupit její subjektivní prožívání mluvčím.) Indexický prvek zde prostě fixuje interní referenční bod, na nějž se upíná deskriptivní konstrukce.

Searlovská analýza má ukázat, že i ve vztahu k indexickým přesvědčením můžeme udržet „fregeovský“ pojem předmětnosti myšlení založený na vztahu splňování (viz výše kap. 1) a zároveň uchovat internalistický předpoklad, že podmínky, jejichž splněním se entity stávají referenty složek přesvědčení, a pravdivostní podmínky přesvědčení jako celku jsou fixovány čistě interně (jejich úplnost nevyžaduje účast vnějších faktorů).

Dovedu si představit tři zásadní námitky proti searlovské metodě:

/a/ První se týká komunikativní funkce vět s indexy a můžeme ji převzít z Perryho argumentace ve prospěch neorus-

sellovského chápání propozice vyjádřené promluvou.³⁴ V promluvách, které vykonám užitím vět jako „Tady je zima“ nebo „Ty jsi génius“ se nemluví o těchto promluvách samých: jde v nich o určité místo a určitou osobu a zvolená prezentace těchto entit (zahrnující referenci k dané promluvě) je jen prostředek k tomuto cíli. Na to lze odpovědět, že tento prostředek dává v komunikativním aktu mluvčí k dispozici adresátovi, a to nejen pro identifikaci referentu, ale zároveň pro (*de dicto*) identifikaci postojů, které mluvčí svou promluvou manifestuje (například závazně prezentuje přesvědčení, že adresát jeho promluvy je génius – a nikoli přesvědčení, že Jan Novák je génius, i když budeme předpokládat, že právě Jan Novák je adresátem dané promluvy). Interpretace zaměřená na normativní důsledky promluvy a na vysvětlení a predikci chování mluvčího se o způsob prezentace nemůže nezajímat.³⁵ To nás snad opravňuje říci, že k tomu, co se komunikuje (a co tedy musíme uchopit, abychom promluvě rozuměli), patří i způsob prezentace, a to na té úrovni komunikovaného obsahu, kterou zachycuje reprodukce přesvědčení v modu *de dicto* (srov. *Příloha*, heslo *De re – de dicto*).³⁶

/b/ Další námitka vychází z pojmu rigidní designace.³⁷ Vezměme větu „Toto je červené“. F. Recanati konstatuje, že podmínkou toho, aby nějaká entita mohla být referentem aktuálního užití demonstrativa „toto“ v rámci této věty, je, že je aktuálně vnímána mluvčím. Ale tato referenční podmínka nevstupuje do pravdivostních podmínek promluvy: užití demonstrativa „toto“ vyjímá z reality nějaké individuum *X* a promluva je ve vztahu ke každému možnému světu pravdivá právě tehdy, když je v něm *X* červené, zcela nezávisle na tom, zda je v něm vnímáno mluvčím dané promluvy (a zda v něm tento mluvčí vůbec existuje). Stoupenec internalistické analýzy à la Searle na to může bez obav přistoupit – s jistým upřesněním. Může souhlasit s tím, že pravdivostní podmínku naší promluvy nelze vymezit tak, že promluva (resp. odpovídající přesvědčení) je vzhledem ke každému možnému světu pravdivá právě teh-

dy, když objekt, který v něm mluví (či nositel přesvědčení) aktuálně vnímá, je v něm červený. Deskriptivní identifikaci referentu demonstrativa musíme interpretovat rigidně: tak, že vzhledem ke každému možnému světu identifikuje to individuum (pokud vůbec nějaké), které splňuje deskriptivní podmínku v aktuálním světě.³⁸ Naše promluva je tedy vzhledem ke každému možnému světu w pravdivá právě tehdy, když to individuum, které mluví vnímá v aktuálním světě (v Searlově verzi: to individuum, které vyvolává *tento smyslový vjem*) je ve w červené. A zcela analogicky pro přesvědčení. Deskriptivní identifikace referentu demonstrativa tedy při správném (rigidním) čtení má své místo v pravdivostních podmínkách promluv či přesvědčení a tyto podmínky mohou být konstruovány searlovským způsobem.

/c/ Jiná možná námitka se týká veřejné povahy myšlených a komunikovaných obsahů: čím je garantována v teorii, která do obsahů obojího typu zahrnuje – v jistých případech – referenci k vlastním vjemům? Zůstaňme u věty „Toto je červené“ a předpokládejme, že ji užije mluví M v promluvě X : dávat nám jako interpretům Searlova analýza referenční role demonstrativa „toto“ klíč k určení pravdivostních podmínek X ? Řekl bych, že ano, doplníme-li ji vhodným způsobem (který ovšem neruší její internalistickou povahu). Předpokládejme, že „toto“ (ve větě „Toto je červené“) je užito typickým demonstrativním způsobem, tj. jako prostředek reference k objektu v aktuálním vjemovém poli mluvčího. Interpretace takové promluvy předpokládá schopnost adresáta identifikovat to, co ze svého zorného úhlu aktuálně vnímá mluví. ³⁹ Je-li zde více vhodných kandidátů (tj. více objektů, o nichž jsme oprávněni předpokládat, že jsou ve vjemovém poli mluvčího a aktuálně na sebe soustředí jeho pozornost), uplatníme další selektivní principy, které v Searlově jednoduché analýze nejsou zahrnuty. Můžeme začít tím, že vyloučíme objekty, o nichž mluví nemá (podle našeho názoru) důvod se domnívat, že ho aktuálně vnímá i adresát (případně že ho bude schopen vnímat po

změně zorného úhlu, která je v jeho aktuálních možnostech). Zůstane-li i pak ve hře více kandidátů, vybereme z nich objekt, který je ze všech kandidátů nejpravděpodobnějším předmětem konverzace (v dané fázi, s ohledem na tematickou souvislost s předchozími). Nestačí-li ani tohle k vyloučení všech kandidátů až na jednoho, nezbyvá než konstatovat, že nejsme schopni promluvu jednoznačně interpretovat. Z tohoto výsledku (v reálné komunikaci nijak neobvyklého) ale bezpochyby neplyne obecný závěr, že význam konstruovaný searlovským způsobem je ve své podstatě privátní: je nejen možné, ale vysoce pravděpodobné, že uplatnění právě uvedené veřejně dostupné procedury povede v naprosté většině běžných komunikativních situací k dostatečně jasnému výsledku.

Obecně můžeme říci, že veřejná povaha významů promluv s indexickými prvky podstatně předpokládá schopnost účastníků komunikace identifikovat vzájemně své individuální pozice či zorné úhly; komunikativní úspěšnost indexických promluv pak dokazuje, že tato schopnost nám nechybí. Externalistický výklad indexických promluv musí ostatně dospět ke stejnému závěru. Je-li součástí propozice vyjádřené promluvou „Toto je červené“ objekt (referent demonstrativa) spíše než způsob jeho prezentace, vyžaduje veřejnost významu existenci intersubjektivních kritérií pro identifikaci tohoto objektu: netvrdím, že musí být přesně taková, jak jsem je charakterizoval výše, ale nedovedu si představit, že by nevyžadovala rekonstrukci individuální perspektivy mluvčího.⁴⁰

To, co jsme zatím zaznamenali na straně externalistů, se omezovalo na přímočarou tezi, že prostřednictvím indexických prvků přesvědčení vstupují do identifikace jeho obsahu externí (kontextové) faktory. Díky kontextovému vztahu k určité entitě může mít subjekt přesvědčení o této entitě, přestože v interních parametrech jeho mentálního stavu není nic, co by ji identifikovalo. To se dokumentuje na příkladech, v nichž se kontext změnil způsobem, který uvede subjekt do vztahu k nové entitě jako předmětu jeho přesvědčení, aniž

se to projeví v jakékoli změně v interní sféře. Viděli jsme, že searlovská deskriptivní parafráze nám umožňuje prezentovat interní sféru jako senzitivní vůči těmto změnám a obecně vůči vnějším okolnostem, v nichž subjekt zastává svá přesvědčení (chová záměry, pocítuje obavy) atd. V searlovské verzi subjekt zaujímá aktivní *postoj* k okolnostem promluvy a angažuje je v artikulaci obsahu svého přesvědčení (záměru, přání atd.) tím, že jim deskriptivně zadává zcela určitou roli ve vymezení tohoto obsahu. Z toho se nevymykají ani indexické prvky myšlenkových aktů: v searlovské verzi to nejsou mezery v interních determinantách obsahů přesvědčení, jimiž by do těchto obsahů nereflektovaně zasahovaly vnější vztahy, v nichž se ocitá subjekt.

To se dá chápat jako rehabilitace *subjektivity* propozičního postoje: searlovská deskriptivní parafráze nám umožňuje trvat na tom, že zdrojem artikulace přesvědčení, záměru, přání atd. je původní myšlenkový výkon spíše než pouhý fakt, že individuum se ocitá v jistých vnějších vztazích. Subjektivní princip je zde reprezentován aktivní povahou *zaujímání postoje* proti pasivitě *nacházení se* ve vztahu. Úloha vnějších okolností promluvy se tím neruší: přesvědčení je stále postojem zaujímaným v rámci určitých vnějších vztahů. Ale do konstituce myšleného obsahu vstupují tyto vztahy výlučně způsobem, který jim vymezuje rozvrh myšlenkového aktu. V interní sféře se samozřejmě neurčuje, jaký je vnější svět, nebo konkrétněji: jaké jsou okolnosti (kontext) myšlenkového či komunikativního aktu. Ale určuje se v ní, jakou roli mají tyto okolnosti sehrát ve vymezení jeho obsahu. Subjekt není trpným prostředím, do něž se promítají vnější okolnosti,⁴¹ ale tím, kdo je zahrnuje do artikulace svých postojů: k tomu dochází v rámci interního vymezení obsahu přesvědčení (záměrů, přání atd.), které je kompletní v tom smyslu, že zadává úplné pravdivostní podmínky.

Pokusme se to nyní ilustrovat na dalším materiálu, který přichází z externalistické strany: na Putnamově a Kripkeho teorii výrazů pro přírodní druhy.

b. Výrazy pro přírodní druhy

Hilary Putnam dospěl k závěru, že v případě výrazů sloužících k označování přírodních druhů neudržíme tradiční pojetí významu (intenze) jako souboru určení vymezujících nutné a (ve svém souhrnu) dostačující podmínky příslušnosti do extenze. Chceme-li učinit zadosť reálné komunikativní praxi, musíme připustit, že výrazy jako „voda“, „dub“ nebo „kočka“ nevstupují do našeho jazyka tím, že jim přiřadíme takové podmínky: jejich význam i extenze se vymezuje v přímém kontaktu lidí s jistými prvky jejich prostředí.⁴² Do způsobu tohoto vymezení se promítá jistý obecně sdílený předpoklad a jistá tendence či odhodlání, které (podle Putnama) vypovídají něco podstatného o našem vztahu ke světu. Za prvé vycházíme z přesvědčení, že rostliny, zvířata či přírodní látky nevykazují jen vnější podobnosti, ale tvoří druhy, jejichž příslušníci sdílejí vnitřní uspořádání („esenci“), která je (spolu s vnějšími okolnostmi) odpovědná za přímo pozorovatelné vlastnosti. Za druhé jsme odhodláni klasifikovat zvířata, rostliny či látky ve shodě s jejich vnitřním uspořádáním, jinými slovy respektovat sounáležitosti věcí na základě jejich vlastní povahy: jsme předem srozuměni s tím, že o tom, co patří či nepatří k sobě, a tedy i o správnosti našich klasifikací, rozhoduje toto uspořádání, nikoli naše aktuální znalosti (a tím méně nějaké „užitečné dohody“). Žádné lepší vodítko než své aktuální znalosti samozřejmě nemáme: ale uvědomujeme si jejich omezenost a jsme připraveni je revidovat.⁴³

To platí nejen vzhledem k vývoji poznání v čase: právě tak respektujeme rozdíly v distribuci znalostí v rámci společnosti. Rozhodování o tom, jaké faktory jsou podstatné pro vnitřní uspořádání jednotlivých typů entit a jaká je struktura konkrétních exemplářů, chápeme jako vědeckého zkoumání a jako laici se předem podrobujeme jeho autoritě (ztělesňované experty, učebnicemi, encyklopediemi atd.), přestože jsme si vědomi revidovatelnosti jeho výsledků v dalším vývoji vědy.⁴⁴

Jádrem Putnamovy teorie je teze, že výrazy jako „voda“, „dub“ nebo „kočka“ fungují jako prostředky pro označování takto (esencialisticky) chápaných přírodních druhů. Tak výraz „voda“ vstupuje do jazyka jako prostředek pro označení jistých prvků našeho prostředí, s nimiž jsme konfrontováni v každodenním životě (pro označení toho, co na nás kape z mraků, co teče v řekách atd.) plus pro cokoli s toutéž vnitřní strukturou. Platí-li Putnamovy předpoklady o „našem vztahu ke světu“ (v.v.) a o autoritě vědy v našem společenství, opravňuje nás současná chemie říci, že výraz „voda“ označuje látku se složením H_2O a že ji označoval i v praxi uživatelů češtiny před vznikem chemické analýzy: to není anachronismus, ale nejlepší *nám* aktuálně dostupný způsob, jak respektovat *jejich* obecnou intenci spojenou s užíváním látkových výrazů.⁴⁵

To samozřejmě neznamena, že významem výrazu „voda“ je deskriptivní určení „látko se strukturou H_2O “: jak bylo řečeno, význam a extenze látkových výrazů se nemohou fixně vázat na náš aktuální způsob určování struktury látek (který chápeme jako něco, co podléhá možné revizi), a zůstaly by stejné, i kdyby chemie vůbec nevznikla.⁴⁶ Kromě toho, ani po vzniku chemie není znalost chemického složení látek součástí obecně sdílené jazykové kompetence a podmínkou úspěšného užívání látkových výrazů. Expertní kritérium příslušnosti do extenze látkových výrazů zůstává doménou expertů („čpavek“ je v tomto ohledu typičtější příklad než „voda“) a laickým uživatelům prokazuje své služby prostřednictvím „dělbý jazykové práce“. Díky tomu mohu užitím věty „Jan se nadýchal čpavku“ (a analogicky „Jan spadl z jilmu“ nebo „Jana pokousal tapír“) vykonat zcela určitá tvrzení s ostře vymezenými pravdivostními podmínkami, přestože neznám kritéria aplikovatelnosti predikátu „čpavek“ („jilm“, „tapír“). Je-li tomu tak, význam látkových výrazů, a obecně význam výrazů pro přírodní druhy, nelze ztotožnit ani s psychologicky chápaným pojmem, ani s abstraktním útvarom, s nímž by (prostřednictvím fregeovského „uchopení“) operoval individuální subjekt v aktech smysluplného užívání výrazu a interpretace jeho užití.⁴⁷

K přiřazení výrazu určité látce dochází v bezpočtu promluv, v nichž se způsob jeho užívání sldňuje a fixuje v rámci jazykového společenství. Pro jednoduchost je ale můžeme, jak je zvykem, shrnout do (fiktivní) ostenzivní definice formy „Voda je toto a cokoli se stejnou esencí“ (nesmíme jen pouštět ze zřetele, že tato formulka nám zastupuje neurčený počet promluv nejrůznější formy, obsahujících slovo „voda“ a vyslovených v konfrontaci s jednotlivými výskyty vody⁴⁸). „Toto“ v této definici můžeme chápat jako explicitní signál externalismu Putnamovy teorie: pro význam výrazu „voda“ jsou určující konkrétní prvky prostředí, s nimiž jsme konfrontováni (které ostenzivně identifikujeme) při zavádění výrazu. Tyto entity intervenují do významu výrazu svou vnitřní strukturou nezávisle na tom, co o ní aktuálně víme:⁴⁹ význam čili intenze je „reality involving“ („extension involving“).

Povaha a důvody Putnamova externalismu jsou tedy zřejmé i bez myšlenkových konstrukcí, které známe z externalistických argumentů. Nicméně jeho nejznámějším příspěvkem k obecnému rozšíření externalistické pozice je právě konstrukce tohoto druhu: myšlenkový experiment známý pod názvem „Twin Water“ nebo „Twin Earth“. Připomenu ho zde způsobem, který explicitně naváže na předchozí výklad Putnamovy teorie výrazů pro přírodní druhy. Představme si, že k ostenzivnímu zavedení výrazu „voda“ (v definici formy „Voda je toto a cokoli se stejnou esencí“) dochází paralelně na naší planetě a na jiné planetě „někde v galaxii“, která je Zemi k nerozeznání podobná. Rozdíl je „jen“ v tom, že tam, kde se u nás vyskytuje kapalina se složením H_2O , vyskytuje se na duplikátu Země smyslově nerozlišitelná kapalina s komplikovanou strukturou, kterou zde bude zastupovat zkratka XYZ. Pak náš termín „voda“ označuje ve vztahu ke všem možným světům⁵⁰ látku s molekulárním složením H_2O , to jest vodu, zatímco jejich termín „voda“ látku se složením XYZ. Předpokládejme, že podobnost obou planet jde tak daleko, že každý z obyvatel Země má na druhé planetě svého dvojníka, který se s ním shoduje ve všech interních parametrech. Tento předpoklad plus

premise, že extenze výrazu je určena jeho významem (intenzí), takže rozdílnost extenzí (při totožnosti možného světa) implikuje rozdílnost významů, vede k závěru, že význam slova „voda“ a význam jakýchkoli promluv, v nichž je užito, nemůže být fixován interně. Totéž platí pro obsahy přesvědčení, která bychom adekvátně vyjádřili pomocí těchto vět.⁵¹

Searlova metoda ale nabízí způsob, jak identifikovat interní rozdíly odpovídající rozdílům ve významech, a tak zachránit možnost interní determinace významů. Přitom zůstane zachován předpoklad, že interní stavy obyvatel obou planet, včetně jejich smyslových vjemů při konfrontaci s výskyty látky, pro niž užívají výraz „voda“, jsou typově identické. Stačí nahradit indexickou referenci k látce indexickou referencí k vjemům, v nichž ji zakoušíme, a uplatnit searlovskou analýzu percepčně vázaných přesvědčení (jak ji známe z předchozí kapitoly). V searlovské verzi se tedy při zavádění výrazu „voda“ ve spojení s aktuálním vjemem určitého výskytu látky přiřazuje tento výraz *tomu, co vyvolává tento vjem plus čemukoli se stejnou strukturou*: to je kompletní vymezení extenze, které je plně konceptuální až na indexický prvek odkazující ovšem do interní sféry (k vjemu).⁵² Vjemy obyvatel obou planet jsou podle zadání typově identické (nelze je tedy kvalitativně odlišit), ale výraz „tento vjem“ v naší formulaci označuje jedinečný psychický stav, jednou ten, který zažívá osoba *A* na Zemi, podruhé ten, který zažívá její dvojník *B* na duplikátu Země. To způsobuje, že tatáž struktura zahrnující typově identické vjemy nastoluje v obou případech rozdílný význam.⁵³

Pro polemiku s externalismem je podstatné, že tento rozdíl ve významu byl vyložen z interních zdrojů (je konstituován neidentitou vjemů dvou osob). Deskriptivní vymezení toho, co spadá do extenze slova „voda“ („to, co vyvolává tento vjem a cokoli se stejnou strukturou“), je navíc v obou případech splňováno látkou s rozdílným chemickým složením – držíme-li se stále zadání Putnamova příkladu. *A*-ovu deskripci splňuje (ve všech možných světech) látka se složením H_2O ,

zatímco *B*-ovu deskripci látka se složením XYZ: význam výrazu „voda“ na *Zemi* a na jejím duplikátu, jak se fixuje v aktech osob *A* a *B* (a jejich krajanů), tedy v obou případech determinuje rozdílnou extenzi.

Charakteristické rysy Putnamovy doktríny jsou zachovány. Na vymezení kritéria příslušnosti do extenze se podílí vnější faktor: vnitřní struktura jistého prvku našeho prostředí, s nímž jsme aktuálně v kontaktu. Ale tento faktor je kompletně identifikován subjektem (pomocí deskriptivního určení aplikovaného na aktuální stav světa) a je to subjekt, kdo jej angažuje do svého vymezení kritéria příslušnosti do extenze. Můžeme se odvolat na Putnamovu vlastní charakteristiku „našeho vztahu ke světu“ (viz úvod této kap.) a trvat na tom, že látkové výrazy označují entity sdílející vnitřní strukturu díky naší intenci klasifikovat přírodní druhy podle tohoto principu, a ne díky nějaké vnější síle, která imputuje do významů zřetel k vnitřní struktuře látek.⁵⁴ Nejde o diktát přírody, o uzurpátorství vědy ani o tyranii jazyka: struktura látek hraje přesně tu roli, kterou jí přidělujeme ve svých nárocích na výrazy pro přírodní druhy; chemie hraje přesně tu roli, kterou jí svěřujeme v dělbě jazykové práce; jazyk se přizpůsobuje povaze našeho „vztahu ke světu“ (jak o ní mluví Putnam) a plní zadání, která z něj vyplývají. Internalistická reinterpretace tedy není svévolný manévr, jehož jediným cílem je postavit externalistickou doktrínu na hlavu. Spočívá v tom, že vezmeme vážně všechno, co říká externalista o úloze, která v myšlení a komunikaci připadá různým vnějším faktorům, a explicitně to zahrneme do způsobu, jakým subjekt sám artikuluje obsah svých myšlenkových a komunikativních aktů.

c. Vlastní jména

Stejným způsobem může internalista adaptovat pro své účely další prominentní externalistickou doktrínu: Kripkeho kauzální teorii vlastních jmen. Podle této teorie referuje uživatel

jména k nějaké entitě ne díky tomu, že má k dispozici soubor určení, který je splňován přesně jedním individuem, ale tak jako v jiných variantách externalismu díky vnějším vztahům, v nichž je situován. Tentokrát mají podobu společenských poměrů navozených sociálně historickým faktem, že jméno bylo přiřazeno (v aktu „křtu“) nějakému individu, které je v něm fyzicky přítomno, takže je identifikovatelné běžnými prostředky indexické reference. V této přímé konfrontaci s individuem nabývá jméno referenční funkce, která se uchovává při předávání jména od jednoho uživatele ke druhému.⁵⁵ Referenční síla jména je tak odvozena od původní indexické identifikace individua, od konvenční funkce a autority jistého obřadu a od zřetězení jistých sociálních interakcí, v nichž se další a další členové společenství zapojují do praxe referenčního užívání jména.

Tento řetěz předávání jména i s jeho referencí není v Kripkeho podání neosobní sociální mechanismus, v němž úloha jednotlivých aktérů spočívá jen v tom, že vyluzují zvuky, které (v rámci chodu mechanismu) nabývají referenční funkce. I v této historicko-sociální teorii vlastních jmen vystupují uživatelé jazyka jako subjekty s komunikativními intencemi, a jsou to právě jejich záměry, co napojuje jeden článek řetězu na druhý. V Kripkeho verzi hraje tuto roli záměr každého nového uživatele užívat jméno s toutéž referenční funkcí jako ti, od nichž je převzal, jinými slovy intence navázat svým užíváním jména na předchozí články řetězu.⁵⁶ Reference chápána jako společensky podmíněný fenomén tak zůstává stále osobní záležitostí, vyžadující intencionální účast jednotlivých mluvčích.⁵⁷

Pokusíme-li se explicitně vymezit obsah kripkeovské intence, s níž individuální mluvčí vstupuje do řetězce užívání jména, dospějeme k formulacím typu: „Jméno ‚*J*‘ v mém užití nechť označuje tu entitu, k níž jeho pomocí referuje mluvčí, od něž jsem ‚*J*‘ převzal“, případně „Jméno ‚*J*‘ v mém užití nechť označuje tu entitu, které bylo přiřazeno v aktu křtu na počátku řetězce, do něž se převzetím a užíváním ‚*J*‘ zapojuji“

nebo jednodušeji „Jméno ‚J‘ v mém užití nechť označuje tu entitu, která je nositelem ‚J‘ v tomto společenství.“⁵⁸ Taková intence ale spojuje se jménem kompletní deskriptivní identifikaci referentu: referent je zde identifikován jako to, co je jménu přiřazeno společenským referenčním mechanismem (resp. v prvním případě určitým článkem tohoto mechanismu) à la Kripke. Internalista tak dostává přesně to, co potřebuje: kompletní zadání nutných a dostačujících podmínek, které musí splňovat referent. O tom, které individuuum splňuje tyto podmínky, stále rozhoduje reálné fungování společenského mechanismu, na něž se tyto podmínky odvolávají; ale vymezení těchto podmínek je v možnostech individuálního subjektu nezávisle na tom, co ví či neví o fungování tohoto externího faktoru, a to je vše, co je třeba k udržení internalistické pozice.

Říci, že individuální mluvčí spojují s jakýmkoli jménem „J“ deskripci „nositel ‚J‘ v tomto společenství“ samozřejmě neznamená podat teorii reference: speciálně to neznamená vyložit podmínky, za nichž se nějaká entita stává referentem jména (jako typu). Znamená to jen vyložit způsob, jakým se individuální subjekt účastní referenčního fungování jména, přesněji řečeno: vyložit, jaké identifikační určení referentu má k dispozici kterýkoli kompetentní uživatel jména „J“ (a to je kdokoli, kdo ví, k čemu jsou v jazyce jména, a dále ví, že „J“ je jméno).⁵⁹

Toto identifikační určení zahrnuje odkaz na společenský mechanismus fixace referentu jména. Vyložit referenci znamená vyložit tento mechanismus: zároveň ale platí, že individuální užití jména jsou podstatnou součástí tohoto mechanismu. Výklad toho, jak jména užívají s referenční funkcí jednotliví členové společenství, je součástí výkladu referenčního fungování jména, protože jeho referenční funkce se neudržuje nikde jinde než v komunikativní praxi individuálních členů společenství. Není-li tedy, jak jsme konstatovali, metajazyková teorie významu jmen zároveň kompletní teorií reference, měli bychom jí přiznat, že je podstatným příspěvkem k teorii reference (vzpomeňme si, že Kripkeho zmínka o intenci no-

vých uživatelů převzít jméno i s jeho referencí, je podstatnou součástí jeho výkladu referenčního řetězce – v.v.). To, co zde chybí, je konstatování: reference jména se ustavuje v aktu křtu a reprodukuje se v konformních užitích, tj. v individuálních aktech užití jména, spojených s intencí zachovat jeho konvenční funkci.⁶⁰

Stejně jako při všech podobných příležitostech (kdy internalista zakládá interní identifikaci referentu či vymezení pojmu na deskriptivní identifikaci těch vnějších faktorů, na něž se odvolává externalista) je třeba zdůraznit, že internalistický manévr je víc než jen svévolný trik. V našem případě jsme deskriptivní identifikaci referentu jména, která je k dispozici individuálnímu mluvčímu, získali prostě tím, že jsme explicitně vymezili obsah intence, kterou Kripke chápe jako podmínku zapojení individuálního mluvčího do řetězce užívání jména. To ale, jak jsme konstatovali, znamená, že individuum principiálně nemůže být pouhým materiálem, na nějž se aplikuje společenský mechanismus fungování jména a vtaňuje ho do sebe jako svou součást (činí z něj další článek řetězu). Naopak: mechanismus sám je v Kripkeho pojetí nastaven tak, že individuum do něj může vstoupit (stát se jeho funkční součástí) jen jako subjekt vědomě využívající jeho služby. Internalista tomu jen dává explicitní výraz. Prohlásíme-li nyní za význam jména „J“ deskripci „individuum, které je nositelem ‚J‘ v tomto společenství“, činíme tím zadost intuici, že tím, co dělá individuum nositelem jména, není to, že nese nějaká určení – kromě jednoho: totiž že bylo v daném společenství pojmenováno tímto jménem (a takto ustavený vztah se reprodukuje v dalším užívání jména).⁶¹

Stejný výsledek dostaneme, navážeme-li na jiné místo Kripkeho úvah o referenci. Mám na mysli jeho proslulé rozlišení „semantic referent“ a „speaker’s referent“ reagující na Donnellanovu distinkci atributivního a referenčního užívání deskripcí.⁶² Vymezení obou pojmů je odvozeno z rozdílu mezi dvěma druhy intencí individuálního mluvčího: „obecnou“ a „specifickou“. Sémantický referent výrazu v idiolekt-

tu daného mluvčího je určen jeho obecnou intencí referovat při každém užití výrazu k určitému objektu (např. v případě deskripce k objektu splňujícímu jisté pojmově vymezené podmínky). Referent mluvčího je pak určen specifickou intencí mluvčího referovat daným užitím výrazu v dané situaci k určitému objektu (určenému nezávisle na případném identifikačním kritériu spojeném s výrazem obecnou intencí).⁶³ Charakteristické je, že Kripkeho vymezení referentu mluvčího, ale i vymezení sémantického referentu, je čistě psychologické a vztahuje se k idiolektu individuálního mluvčího. Sémantická reference je určena intencionálně fixovanými pravidly idiolektu. A uznáním referentu mluvčího jako relevantního pro interpretaci promluvy zašel Kripke ještě dál: reference může být určena i intencemi *ad hoc*, tedy něčím, co není ani součástí pravidel idiolektu, jsou-li tyto momentální intence rozpoznány adresátem.

Tento individualismus nám nemusí jít dohromady s Kripkeho sociologickým výkladem referenční role vlastních jmen v *Naming and Necessity*. Kripke k tomu také říká, že jeho úvahy o vlastních jménech v této knize ukazují, že „konvence týkající se jmen v idiolektu obvykle zahrnují fakt, že idiolekt není pouhým idiolektem, ale součástí společného jazyka, v němž reference může být předávána od jednoho článku k druhému“.⁶⁴ Tyto „konvence týkající se jmen v idiolektu“ můžeme v kontextu Kripkeho článku stěží chápat jinak než jako pravidla přiřazující jménům sémantické referenty ve výše definovaném smyslu. Chceme-li do takové „konvence“⁶⁵ zahrnout napojení na sdílený jazyk, o němž mluví Kripke, dostaneme některou z těch formulací, v nichž jsme se výše pokusili vymezit obsah intence, s níž individuální mluvčí vstupuje do společenského řetězce užívání jména. Připomeňme zde alespoň poslední verzi: „Jméno ‚J‘ v mém užití nechť označuje tu entitu, která je nositelem ‚J‘ v tomto společenství.“

Jak se zdá, stačí vzít vážně dva motivy z Kripkeho úvah o referenci, abychom (dvěma různými cestami) dostali deskriptivní smysl jména, který je individuálnímu mluvčímu

k dispozici jako konceptuální prostředek identifikace referentu.⁶⁶ Je třeba dodat, že Kripke sám se o takové možnosti obecně zmiňuje (minimálně) na dvou místech *Naming and Necessity*. V poznámce 38 na s. 88 (s odkazem na Roberta Nozicka), a dále na s. 162 konstatuje, že jakmile vymezíme podmínky, za nichž jméno referuje k nějakému objektu, a to způsobem, který sám nepředpokládá pojem reference, musíme automaticky uznat za pravdivou příslušnou deskriptivistickou teorii (rozuměj: teorii, která přiřadí jménu deskripci specifikující tyto podmínky jako princip identifikace referentu).

Kripke k tomu poznamenává dvě věci. Za prvé, jeho výklad v *Naming and Necessity* nevymezuje podmínky referenčního fungování jmen bez užití pojmu reference (tj. způsobem, který by umožnil eliminovat pojem reference): tento pojem je obsažen ve zmíněné podmínce, že mluvčí se zapojuje do řetězce užívání jména, jen když je přejímá s intencí zachovat referenční funkci, s níž ho užívají jeho předchůdci (ti, od nichž jméno převzal). Z toho je zřejmé, že deskriptivistickou adaptací Kripkeho výkladu nezískáme žádnou nekruhovou teorii reference. Tento fakt nám v kontextu našich úvah může být lhostejný: nehledáme reduktivní deskriptivistickou teorii reference jmen (která by vymezila podmínky referenčního vztahu, aniž by sama předpokládala pojem reference), ale deskriptivní identifikaci referentu, kterou by se jménem mohl spojovat individuální mluvčí. Zahrnuje-li toto identifikační určení odkaz na referenční užívání výrazu jiným mluvčím, případně rovnou na referenční vztah ustavený a reprodukuující se společenskou komunikativní praxí, neztrácí tím jedinou relevantní funkci, kterou od něj požadujeme: při aplikaci na určitý svět a čas jednoznačně identifikovat individuum (to, které ji jedinečně splňuje v tomto světě a čase). Faktory, jimž přitom svěřuje identifikační roli, prostě představují referenční akty jiných mluvčích nebo společensky fixovaný mechanismus reference, tak jako faktor, jemuž svěřuje identifikační roli deskripce „současný americký prezident“, představuje jistý aspekt politické situace v USA.⁶⁷

Za druhé Kripke poukazuje na to, že deskripce získaná z jeho výkladu reference jmen bude podstatně odlišná od těch, s nimiž pracovali zastánci deskriptivních teorií jmen, ať už tradičních (jako Frege a Russell) nebo inovovaných (jako Searle a Strawson).⁶⁸ To v našem kontextu nehraje roli, a navíc to historicky vzato není úplně přesné. Už Peter Strawson připustil, že uživatel jména nemusí mít k dispozici jiné identifikační určení referentu než odkaz na referenční funkci, s níž jméno užívá jiná osoba (ta, od níž jméno převzal). A protože je totéž myslitelné i v případě této osoby, musíme připustit celý řetěz výpůjček, v níž jeden uživatel jména odkazuje na jiného (parazituje na jeho referenčním užívání jména). Tento řetěz, má-li garantovat skutečnou referenční funkci jména v jednotlivých článcích, samozřejmě nemůže ubíhat donekonečna: na jeho konci musí být deskriptivní určení, které vyjímá z reality nějaké individuum přímo, tj. bez odkazu na identifikační znalost, kterou má k dispozici další mluvčí. To je jasná analogie Kripkeho řetězu předávání jména i s jeho referenční funkcí. Zásadní rozdíl je v zakotvení řetězu: u Kripkeho nemá konečný článek typicky podobu deskriptivní fixace referentu jména, ale podobu křtu, v němž se jméno přiřazuje fyzicky přítomnému individuu (výjimkou jsou případy typu „Jack Rozparovač“ – viz pozn. 58).

Kripke oceňuje Strawsonův náběh ke kripkeovskému obrazu fungování jmen, ale vidí v něm zásadní omezení: výpůjčky à la Strawson prý předpokládají, že uživatel přejímající jméno s jeho referenční funkcí musí vědět, od koho jméno převzal. Parazitní identifikační znalost, kterou má k dispozici uživatel jména „Gödel“, musí mít podle Kripkeho čtení Strawsona podobu deskripce „muž, kterého Jones nazývá ‚Gödel‘“. To je nerealistický požadavek (zpravidla si nepamatujeme zdroje, z nichž přejímáme jména), který má navíc problematické důsledky.⁶⁹ Myslím, že tato námitka je lichá. Strawsonovská parazitní identifikační znalost nemusí zahrnovat znalost jména osoby, na jejíž referenční užívání jména odkazuje, právě tak jako kripkeovská intence převzít jméno

i s jeho referencí (v.v.) se neváže na znalost jména osoby, od níž se jméno přejímá. Strawsonovská parazitní znalost může zahrnovat čistě deskriptivní identifikaci mluvčího, na nějž odkazuje: u deskriptivisty, jakým je Strawson, je to ostatně ta první možnost, s níž bychom měli počítat. Identifikace tedy může mít podobu „osoba, od níž jsem převzal jméno ‚Gödel‘“,⁷⁰ takže celá parazitní identifikační znalost bude mít formu „entita, k níž pomocí jména ‚J‘ referuje osoba, od níž jsem ‚J‘ převzal“ – což je přesně výsledek, k němuž jsme dospěli při explikaci kripkeovské intence doprovázející zapojení mluvčího do řetězu.

Kripkeho poznámka, že deskripce, která by byla schopna absorbovat jeho výklad fungování jmen (pro účely deskriptivistické teorie), by musela být „zcela jiného druhu, než předpokládali Frege, Russell, Searle, Strawson a další obhájci deskriptivní teorie“,⁷¹ navíc neladí s faktem, že metajazykovou verzi deskriptivní teorie zmiňuje jako jednu z možností už Russell. Když charakterizuje jméno jako zkratku za deskripci, uvádí jako příklad, že jméno Romulus je „chcete-li, zkratkou deskripce ‚člověk, který se jmenoval Romulus‘“. ⁷² Kripke sám reaguje na analogický návrh Williama Kneala, aby ukázal, že jako teorie reference je beznadějně kruhový. Význam jména „Sókratés“ vyjadřuje Kneale frází „individuum nazývané Sókratés“.⁷³ Kripke to komentuje tak, že na otázku „ke komu referuje uživatel jména ‚Sókratés‘“? nám teorie odpovídá: k individuu, které splňuje uvedenou deskripci. Tuto odpověď pak Kripke parafrázuje tak, že „mluvčí referuje k člověku, ke kterému referuje“.⁷⁴ Vycházíme-li jen z uvedených formulací, je tato parafráze už na první pohled svévolná: řeknu-li, že „Mluvčí *M* referuje jménem ‚Sókratés‘ k tomu, kdo je nazýván tímto jménem“, je přirozené interpretovat ono „je nazýván“ nikoli jako odkaz na aktuální referenční akt mluvčího, ale na referenční funkci daného jména v daném společenství. Pak se nám v uvedené odpovědi říká, že mluvčí svým referenčním užitím jména participuje na jeho referenčním fungování v daném společenství. To není příliš překvapivé, protože takovou

konformitu zpravidla očekáváme, ale metajazyková teorie nám říká právě jen to, že /a/ nic jiného ke kompetentnímu užívání jmen není nutné; /b/ individuální mluvčí má (v deskripci uvedeného druhu) prostředek, jak identifikovat referent jména. To činí mluvčího skutečným subjektem referenčního aktu (místo aby byl pouhým orgánem referenčního fungování jména), přestože se ve svém identifikačním určení spoléhá na společenskou fixaci reference jmen. Chápeme-li ji po vzoru Kripkeho kauzální teorie, můžeme říci spolu s Brianem Loarem, že metajazyková teorie „je kauzální teorie, která nabyla sebevědomí“.⁷⁵

V jasném kruhu bychom se ocitli tehdy, kdybychom přiřazení deskripce typu „individuum nazývané ‚J‘“ jménu ‚J‘“ chápali jako kompletní teorii reference – protože pojem reference je evidentně přítomen v přívlastku „nazývané“. Kripke na adresu deskripce typu „muž nazývaný ‚Sókratés‘“ poznamenává, že nikoli tyto deskripce, ale „tento vztah *být nazýván*, ať už spočívá v čemkoli, je tím, co skutečně určuje referenci“.⁷⁶ Z hlediska metajazykové teorie jmen to platí s dodatkem, který už zazněl v předchozích poznámkách. Je jasné, že individuum nemůže nabýt jména tím, že splňuje deskripci uvedeného druhu: jméno mu musí být přiřazeno v aktu, v němž je identifikováno jiným (neparazitním) způsobem. Ale „individuem nazývaným tak a tak“ je jen v komunikativní praxi členů společenství navazující na tento akt (křtu). A tato praxe má sebereprodukcující podobu ve smyslu lewisovského pojetí konvence (srov. *Příloha*, heslo *Konvence*). Obecné povědomí o této praxi a její komunikativní úspěšnosti (plus přesvědčení, že konformita vůči zavedené praxi je nejlepší cestou k dosahování našich cílů – alespoň pokud závisejí na koordinaci našeho jednání s ostatními) je pro členy společenství dobrým důvodem užívat jméno nadále s touto referenční funkcí: tím se dál zmnožují precedenty užití jména s touto referenční funkcí a posiluje se motivace k pokračování v této praxi. Konformitu, která má klíčový význam pro fungování jména v rámci společenství, zachycuje teze, že jméno „J“ je užíváno k referování

k individuu splňujícímu deskripci „individuum nazývané ‚J‘“ (a že tato užití jsou interpretována jako referující k individuu splňujícímu tuto deskripci). Přestože tedy metajazyková teorie nemůže převzít aspirace teorie reference, má k ní co říci: podstatně přispívá k vymezení podmínek, které musí být splněny, aby jméno ‚J‘ referovalo k individuu *I*.⁷⁷

III. Sociální zdroje obsahu

1. Burgeův sociální externalismus

Východiskem té podoby externalismu, jíž jsme se až dosud zabývali, byly úvahy o referenčním fungování jistých prvků věty (indexické elementy, výrazy pro přírodní druhy, vlastní jména) a odpovídajících prvků propozičních postojů. Jejich vyústěním byla teze, že tato reference není interně fixována pomocí způsobů prezentace referentů, tj. pomocí deskriptivně vymezených podmínek identifikujících referent na základě vztahu splňování: základem reference jsou vnější vztahy, v nichž se nachází mluvčí nebo subjekt propozičního postoje. V propozičním obsahu promluv vyjádřených větami s takovými prvky a v obsahu odpovídajících postojů pak namísto specifikací (způsobů prezentace) entit figurují samotné entity, s nimiž je subjekt v jistých externích vztazích. Internalistická odpověď zněla, že i když přijmeme všechno, co říká externalista o vnějších determinantách referenčního vztahu, interně fixované podmínky identifikující referent lze vymezit velmi snadno: deskriptivní specifikací právě těch vnějších faktorů, které podle externalisty určují referenci.

Následující úvahy nevycházejí na rozdíl od předchozích ze sféry teorie reference: půjde v nich o pojmovou artikulaci přesvědčení (a dalších postojů) a o roli, kterou v ní hraje pojmový repertoár fixovaný v jazyce společnosti, k němuž náleží myslící subjekt. Jejich polemickou osou bude spor mezi individualistickým a sociálním pojetím identifikace myšlených a komunikovaných obsahů. Máme-li správně lokalizovat předmět tohoto sporu, je třeba zdůraznit, že zastánci obou pozic se shodnou na řadě věcí. Ani individualista nemůže ignorovat

fakt, že pojmový aparát individua a jeho idiolekt se reálně utváří v interakci s ostatními členy jeho společenství, v níž hraje podstatnou roli jazyková komunikace a další druhy koordinované činnosti. Nepopře ani to, že důležitá část těchto interakcí má z hlediska individua povahu přejímání „společenských standardů“: jazykových pravidel, vzorců nejazykového chování, pojmových schémat. „Socialista“ zase nemá důvod popírat, že tyto standardy vznikají a udržují se právě jen v činnosti konkrétních individuí a že idiolekty a pojmová výbava příslušníků téhož společenství se mohou výrazně lišit (ať už to komentujeme jako rozdíly v osvojení standardů nebo jednoduše jako fakt, že shoda, která se ustavuje ve vzájemných interakcích, není úplná). Ani jedna strana nemusí vyslovovat kategorické soudy o genetické nebo konceptuální primárnosti idiolektu či sociolektu a analogicky o primárnosti pojmové výbavy individuí či pojmového aparátu společenství. Ve sporu jde výhradně o to, jakou váhu máme při identifikaci myšlených a komunikovaných obsahů udělit společenským standardům a jakou osobním charakteristikám individua, a to speciálně v situacích, kdy se evidentně rozcházejí a implikují rozdílné interpretace.

Taková situace nastává v případě, kdy máme důvod se domnívat, že individuum si plně neosvojilo nějaký pojem ze společenského repertoáru, resp. význam jazykového výrazu, který užívá. Otázka pak zní, jakou váhu máme této hypotéze přikládat v interpretaci: máme individuu připsat přesvědčení obsahující „nestandardní“ pojem a máme interpretovat jeho promluvu nestandardním způsobem – nebo jsme stále oprávněni zahrnout jeho myšlenkový akt či promluvu pod standardní schéma? Přímočarým způsobem uplatnění „standardního schématu“ je takzvaná *diskvotace* („disquotation“): spočívá v tom, že k reprodukci obsahu přesvědčení osoby *X* nebo významu její promluvy užijeme v pozici vedlejší věty obsahové tutéž větu, kterou k vyjádření svého přesvědčení užil sám *X* (s nutnými modifikacemi odrážejícími přechod z jeho pozice na naši). Tím přímočaře promítneme konvenční vý-

znam složek věty, kterou užil *X*, do obsahu jeho přesvědčení (užíváme-li tuto větu konvenčním způsobem). Řekne-li *X*: „Mám artritidu v pravém koleně“, umožňuje nám diskvotace reprodukovat význam jeho promluvy slovy: „*X* tvrdí, že má artritidu v pravém koleně“ a obsah jeho přesvědčení slovy „*X* věří, že má artritidu v pravém koleně“. V následující diskusi tedy půjde o to, zda je diskvotace principiálně použitelná i v případě, kdy máme důvod se domnívat, že *X* nespojuje s výrazem „artritida“ standardní pojem artritidy. Východiskem bude proslulý myšlenkový experiment Tylera Burge z roku 1979.⁷⁸

Problematickým hrdinou Burgeova příkladu je jistý Bert, o němž víme, že má artritidu a že sám popisuje svou situaci ve větách typu:⁷⁹ „Moje artritida se nelepší“, „Artritida tety Marie je pořád ještě horší než moje“, ale také „Zdá se, že moje artritida zasáhla už i pravé stehno“. Poslední věta ukazuje, že Bert neužívá výrazu „artritida“ zcela kompetentně, tj. v souladu s významem, který má v medicíně (zhruba: revmatické záněty kloubů), a že si tedy buď plně neosvojl pojem artritidy nebo tento pojem spojuje s jiným výrazem. Podle Burge přesto postupujeme správně, když Bertovi na základě uvedených promluv (předpokládáme-li, že jsou upřímné) připisujeme přesvědčení, že jeho artritida se nelepší, že artritida tety Marie je pořád ještě horší než jeho a že jeho artritida zasáhla už i pravé stehno.

Následuje druhá část Burgeova příkladu, v níž si Bert zachovává všechny interní charakteristiky (včetně své artritidy), ale je přesazen do jiného společenství, které se od aktuálního liší tím, že se v něm výraz „artritida“ užívá k označení zánětů zasahujících nejen klouby, ale i svaly a šlachy (zatímco to, co výrazem „artritida“ označujeme my, tamější medicína neregistruje jako zvláštní nemoc). Pokud Bert říká „Zdá se, že moje artritida zasáhla už i pravé stehno“, je to v souladu s užíváním výrazu „artritida“ v tamější medicíně. Burge však trvá na tom, že v této situaci nemůžeme Bertovi připsat přesvědčení, že jeho artritida zasáhla už i pravé stehno, prostě

proto, že mu nemůžeme připsat pojem artritidy: tento pojem si podle zadání jeho společenství nevytvořilo. Bertovi nijak nepomůže, že má i v této fiktivní situaci artritidu: podstatné je, že o ní není schopen uvažovat jako o artritidě.⁸⁰

To znamená, že změnou externích podmínek (společenských jazykových konvencí), při zachování fixních interních parametrů, jsme změnilí obsah přesvědčení. To je struktura, kterou známe z Putnamova meziplanetárního myšlenkového experimentu (viz výše kap.II.5.b) a která se opakuje u značné části externalistických argumentů. Rozdíl je v tom, že externě vyvolaná změna v Burgeově příkladu není vyložitelná žádnou intervencí vnějších faktorů přes indexické komponenty přesvědčení: zasahuje čistě konceptuální jádro obsahu přesvědčení (tj. úzký obsah ve smyslu kap. II.3).⁸¹ Viděli jsme, že externalistické argumenty založené na roli indexických elementů ponechávaly prostor pro distinkci mezi úzkým a širokým obsahem: Burge to komentuje tak, že externí faktory projevující se prostřednictvím indexů neovlivňují „povahu mentálního obsahu [rozuměj: úzkého obsahu], ale vztah mysli a světa“. Zato Bertův případ ukazuje, že externí (totiž sociální) faktory zasahují samotný (úzký) obsah a zbavuje nás iluze, že je možné udržet „relativně ostrou distinkci mezi mimomentálními a mentálními aspekty připisování mentálních obsahů“.⁸² Jinými slovy, ukazuje se, že neexistuje sféra mentálního, která by byla imunní vůči externím faktorům a jejíž obsahy by se tedy vymezovaly výlučně interně.

Pro status naší charakteristiky Bertova přesvědčení je podstatné, že ve větě typu „Bert věří, že jeho artritida se rozšiřuje do pravého stehna“ se výraz „artritida“ vyskytuje v netransparentní pozici, což znamená, že nahradíme-li ho výrazem, který by identifikoval tutéž nemoc, ale pod jiným způsobem prezentace, může to změnit pravdivostní hodnotu celé věty. V tomto bodě tedy charakterizujeme obsah Bertova přesvědčení ne tím, že ho vztahujeme k určité nemoci, ale tím, že reprodukovujeme způsob prezentace, který je v něm uplatněn. Tento modus charakteristiky přesvědčení se běžně

označuje jako *de dicto*.⁸³ V zadání jsme konstatovali, že Bert si plně neosvojil pojem konvenčně přiřazený výrazu „artritida“ – nyní mu však konvenčním užitím tohoto výrazu v ne-transparentní pozici připisujeme právě tento pojem jako součást obsahu jeho přesvědčení (které vyjádřil větou obsahující výraz „artritida“), a to obsahu, který jsme výše označili jako „úzký“. To znamená, že pojmový inventář společnosti fixovaný konvencemi sociolektu necháváme zasahovat do zdánlivě nejnaternější (se specifickou kognitivní pozicí daného subjektu nejtěsněji spjaté) vrstvy myšlenkových obsahů bez toho, že by byl individuálně osvojen (a tedy internalizován).⁸⁴ Jinými slovy, i ty složky pojmů, které si subjekt neosvojil, se mohou podílet na artikulaci jeho postojů – na základě toho, že jsou součástí těchto pojmů na úrovni pojmového inventáře společnosti, k němuž subjekt náleží (s obecným statutem kompetentního člena).

Na jednom místě to Burge vyjadřuje takto: „ve všech případech, kdy subjekt získal jistou kompetenci v rozsáhlých relevantních částech jazyka a (implicitně) přijal jistý obecný závazek nebo odpovědnost vůči společenským konvencím regulujícím jazykové symboly, nabývají výrazy, jichž užívá, jistou *inerci* při určování toho, jaké mentální obsahy mu lze připsat“ (zvýraznil P.K.).⁸⁵ Výraz „inerce“ dobře vystihuje kontroverzní jádro věci. Přiznat někomu obecný status kompetentního a loajálního uživatele nějakého jazyka samozřejmě neznamená tvrdit, že plně ovládá významy všech výrazů tohoto jazyka: pro Burge to ale znamená, že významy výrazů sociolektu jsou v jeho užití odolné vůči hypotézám o zvlátnostech jeho psychologie a jako takové jsou bez problémů přenosné (cestou diskvotace) do charakteristiky jeho přesvědčení.

Přijmout tento princip a připsat Bertovi (v situaci popsané v první části příkladu) nějaké přesvědčení obsahující pojem artritidy už samo o sobě znamená přistoupit na pozici sociálního externalismu. Druhá část Burgeova příkladu (přechod do fiktivní situace) už jen potvrzuje toto zásadní rozhodnutí. Ti, kdo tuto pozici nesdílejí, se s Burgem musí rozejít už na

samém začátku jeho úvahy: Bertovi nelze připsat přesvědčení obsahující pojem artritidy (alespoň ne v případech, kdy Bert sám vyjadřuje své přesvědčení větou obsahující slovo „artritida“).⁸⁶ Zdá se, že se schyluje k novému rozštěpení obsahu: na jedné straně takzvaný *společenský obsah*, v jehož identifikaci se přímočaře uplatňují významy, které mají promluvy subjektu v jazyce daného společenství, na druhé straně *psychologický obsah* (v individualistickém smyslu), identifikovaný na základě osobních psychologických charakteristik daného subjektu.⁸⁷ Zcela analogicky můžeme rozlišit konvenční význam promluvy identifikovaný konvenčním významem užitých výrazů plus relevantními rysy kontextu a „osobní“ význam promluvy identifikovaný na základě hypotéz o komunikativní intenci mluvčího. Společenský obsah a konvenční význam lze zásadně zachytit diskvotací, psychologický obsah a osobní význam jen tehdy, když se shoduje se společenským.

To je však pouhá terminologické inovace, nikoli odstranění dilematu. Na jazykové úrovni nyní otázka zní, zda je na místě interpretovat danou promluvu konvenčním či idiosynkratickým (osobním) způsobem. Bez toho nebude zřejmé, jakou situaci vlastně promluva nastolila: zavázal se *X* vykonat *p*?; zavázal adresáta vykonat *q*?; zaručil se za pravdivost *r*? To jsou typické příklady otázek, které vyžadují jednoznačné rozhodnutí spíše než úvahy typu „přijde na to“ – nemá-li komunikace vyznít naprázdno. Na úrovni propozičních postojů jim odpovídají otázky typu zamýšlí *X* vykonat *p*?, přeje si, abych udělal *q*?, věří, že *r*?. Náš zájem na jednoznačné odpovědi zpravidla pramení z toho, že chceme ve vlastním zájmu pochopit či předjímat jazykové a mimojazykové jednání *X*.

Burgeova důvěra v diskvotace (založená na tezi o „inerci“ výrazů sdíleného jazyka) není bezmezná: nutnou podmínkou legitimního uplatnění diskvotace je, že subjektu můžeme přiznat „minimální vnitřní jazykovou a racionální koherenci a rozsáhlou shodu s tím, jak jazyk užívají jiní“.⁸⁸ Okolnosti nej-různějšího druhu mohou použitelnost diskvotace zablokovat: případy, kdy mluvčí ovládá jazyk, který aktuálně užívá, jen

velmi omezeně nebo kdy se vyjadřuje ve specifickém dialektu (takže jeho slova nelze bez rizika interpretovat podle obecného standardu);⁸⁹ případy, kdy je zřejmé, že přesvědčení, které bychom mluvčímu připsali diskvotací, se zcela vymyká jeho intelektuální kapacitě; případy, kdy se mluvčí evidentně překl; případy, kdy mluvčího podezříváme z neupřímnosti atd. Za těchto okolností by charakteristika přesvědčení založená na diskvotaci nerespektovala „hluboké a významné souvislosti mezi propozičními postoji a rozuměním“, a byla by proto bezcenná pro výklad a predikci chování.⁹⁰ Burge zdůrazňuje, že lze-li vůbec vymezit obecné podmínky pro uplatnění diskvotace (podmínky garantující uchování těchto „hlubokých a významných souvislostí“), pak jen velmi vágně: trvá jen na tom, že neúplné zvládnutí pojmu subjektem obecně nevylučuje, abychom mu připsali přesvědčení obsahující tento pojem.⁹¹ Z Burgeových argumentů a úvah na podporu tohoto stanoviska se mi jako nejzávažnější jeví tyto:

/a/ Odkaz na reálnou praxi připisování přesvědčení: běžně v ní (na základě diskvotace) užíváme i výrazů, o nichž víme, že je subjekt užívá v nějakém ohledu v rozporu s jejich konvenčním významem, tj. hodnotíme tyto případy stejně jako Burge případ „artritida“. Burge nevylučuje, že vážný teoretický důvod by nás mohl přimět revidovat (na úrovni teorie) naše zvyklosti: ale žádný takový důvod nevidí.⁹²

Váha takového odkazu na praxi je sporná. Rozšířenost diskvotace lze snadno vysvětlit její pohodlností (nevyžaduje zvláštní interpretační výkon), spoléháním na obecný předpoklad, že členové našeho jazykového společenství jsou většinou racionálně koherentní, upřímní, jazykově kompetentní a vyjadřují se standardně, a konečně faktem, že připisování přesvědčení se pro běžné potřeby může (a často prakticky vzato musí) spokojit se značnou mírou přibližnosti.⁹³ Ale i kdyby reálná praxe beze zbytku naplňovala Burgeův model, stále zde bude prostor pro teoretickou otázku, za jakých podmínek *jsme oprávněni* připsat osobě *X* obsah *p* (jako propoziční ob-

sah jejího přesvědčení nebo jako propoziční obsah vyjádřený její promluvou).⁹⁴

/b/ Individuum je permanentně připraveno podrobit svá tvrzení a soudy autoritě expertů a počítá přitom s tím, že budou interpretována konvenčním způsobem: v této věci, tak jako v mnoha jiných, se cítí předem vázáno společenským standardem. Poučí-li lékař Berta, že artritida zasahuje jen klouby, Bert uzná své tvrzení a přesvědčení (že se mu artritida rozšířila do stehna) za nepravdivé: nebude tvrdit, že mu lékař neporozuměl.⁹⁵

Otázka zní, zda respekt individuálního subjektu vůči konvenčnímu významu výrazů, jichž užívá, a jeho submisivní postoj k autoritám v rámci „dělby jazykové práce“, stačí jako argument ve prospěch sociálního externalismu.⁹⁶ Možná se ukáže, že chceme-li z nich vyvodit opravdu zásadní důsledky, měli bychom zvolit spíše sociálně senzitivní verzi internalismu: to bude téma příští kapitoly.

Existuje minimálně dvojitá opozice proti sociálnímu externalismu: první internalisticky adaptuje obraz, který jsme právě načrtli, pomocí nám známé deskriptivní parafráze; druhá ho odmítne z pozice radikálního individualismu. Budeme o nich diskutovat v tomto pořadí.

2. Sociálně senzitivní internalismus

Internalistovi se v Bertově případě nabízí jednoduchá varianta deskriptivní parafráze, kterou uplatnil už proti předchozím externalistickým argumentům: spoléhá-li se podle Burge Bert při formování svých přesvědčení na pojem, který je konvenčně spojen s výrazem „artritida“, resp. cítí-li se jím vázán, nabízí se otázka, proč tuto vázanost a toto spoléhání nezahrnout do obsahu jeho postoje.⁹⁷ Proč by měla mít účast sociálně konstituovaného pojmu v Bertově přesvědčení podobu vnitř-

ně nezprostředkované intervence, která zvenčí zasahuje do myšlení individua tím, že do něj vkládá určité obsahy, místo aby byla něčím, co do sebe individuální myšlení vtahuje samo společensky vstřícným nastavením svých parametrů?

V sociálně senzitivní verzi internalistické teorie propozičních postojů můžeme Bertovi připsat přesvědčení, že *nemoc, která se v medicíně označuje jako „artritida“*, zasáhla už i jeho stehno.⁹⁸ V aktuální situaci (jíž se týká první část Burgeova příkladu) se Bert mylí, ve fiktivní situaci (popsané ve druhé části příkladu) má pravdu. Co zůstává stejné, je obsah přesvědčení, a tedy i jeho pravdivostní podmínky: externí změna (změna konvenčního významu slova „artritida“) zde rozhoduje jen o splnění či nesplnění pravdivostních podmínek, nezasahuje do jejich vymezení, které je fixováno interně. Při tomto čtení tedy Burgeův argument selhává.⁹⁹ Metajazyková parafráze nám umožnila internalistickou konstrukci obsahu Bertova přesvědčení, která zároveň reflektuje dělbu jazykové a intelektuální práce, a to velmi přímočarým způsobem: spoléhání individua na expertní vymezení pojmu, resp. na jazykové konvence, je zahrnuto přímo do obsahu propozičního postoje. To je bezpochyby velmi radikální krok: jako takový musí čelit řadě bezprostředně se nabízejících námitek a vyžaduje řadu objasnění:

/1/ Uplatníme-li v našem kontextu russellovskou teorii deskripcí, vychází nám, že užitím věty V „Moje artritida zasáhla mé pravé stehno“ mluvčí (který se spoléhá na lékařský pojem, který neovládá) vykonává tvrzení s tímto obsahem: „Existuje přesně jedna nemoc, kterou lékaři označují slovem ‚artritida‘, a tato nemoc zasáhla mé pravé stehno.“ To sice vystihuje podmínky, za nichž je dané tvrzení pravdivé, těžko se ale shodneme na tom, že nepravdivost první podmínky prostě učiní tvrzení nepravdivým. Pokud neexistuje žádný (určitý) pojem, který lékaři spojují se slovem „artritida“, pravděpodobně neřekneme (dokonce ani za popsanych okolností), že mluvčí užívající věty V pronesl nepravdivé tvrzení. Spíše řekneme, že nevykonal

žádné určité tvrzení – vzhledem k tomu, že zdroj určitosti významu slova „artritida“, na nějž se spoléhá, bohužel selhává. Pro bezvýhradné stoupence russellovské teorie deskripce to je důvod přistupovat k metajazykovým parafrázím à la Searle s nedůvěrou, ostatní to mohou chápat jako doklad toho, že aplikabilita russellovské teorie má své meze. Mohou pak zvolit strawsonovskou analýzu, tj. chápat propozici, že existuje přesně jedna nemoc, kterou experti označují slovem ‚artritida‘, jako něco, co se v Bertově promluvě a postoji presuponuje.¹⁰⁰

/2/ Užije-li Bert a jeho lékař upřímně větu „Artritida je důsledek nevázaného života“, máme sklon připsat jim totéž přesvědčení. Na první pohled to vypadá, že metajazyková analýza Bertova přesvědčení takovou možnost nepřipouští: pokusím se ukázat, že tomu tak není. Konstatovali jsme, že komplexní deskriptivní útvar „nemoc, která se v medicíně označuje jako ‚artritida‘“, Bertovi umožňuje zahrnout do artikulace svého přesvědčení lékařský pojem artritidy, který si neosvojil. Zároveň se dá předpokládat, že Bertův lékař uplatňuje ve svých přesvědčeních odborný pojem artritidy přímo: jeho profesionalita spočívá mimo jiné v tom, že v této věci není odkázán na parazitní deskripci, kterou si vypomáhá laik. Mají-li oba přesvědčení, které by vyjádřili větou „Artritida je důsledek nevázaného života“, jde o totéž přesvědčení ve smyslu *de re* (oba věří o téže nemoci, že je důsledkem nevázaného života). Na úrovni způsobů prezentace, tj. ve sféře identifikace obsahů jejich přesvědčení *de dicto*, musíme konstatovat rozdíl, o němž byla řeč před chvílí. Zároveň jsme ale poukázali na to, že Bertova parazitní deskripce angažuje do artikulace jeho přesvědčení lékařský pojem artritidy jako způsob prezentace, který vykoná vlastní identifikační práci (určí nemoc, již se týká Bertovo přesvědčení). To můžeme komentovat slovy, že ve druhé instanci, tj. na stupni, na němž se ocitneme, když budeme předpokládat, že Bertova parazitní deskripce splnila svou identifikační funkci, je Bertovo přesvědčení obsahově totožné s doktorovým. Zdá se, že pro podobné případy bude

účelné zavést pojem *identity druhého stupně* (resp. *identity ve druhé instanci*), vztahující se na obsahy přesvědčení (a všech dalších typů propozičních postojů):

Mějme dvě přesvědčení, *A* a *B*, a předpokládejme, že *A* obsahuje způsob prezentace *Z* (tj. identifikuje nějakou entitu způsobem *Z*), zatímco *B* obsahuje na odpovídajícím místě deskriptivní určení *D* identifikující způsob prezentace *Z*. Nahradíme-li deskriptivní určení *D* v *B* způsobem prezentace, který je splňuje, tj. *Z*, a výsledkem je přesvědčení, které je obsahově zcela totožné s *A*, můžeme říci, že přesvědčení *A* a *B* jsou *obsahově identická ve druhé instanci* (připíšeme jim *obsahovou identitu druhého stupně*).

Podmínkou je, že způsob prezentace deskriptivně identifikovaný v *B* zde není pouze zmíněn, ale je „aktivován“ proto, aby fungoval svým standardním způsobem, tj. jako prostředek identifikace nějaké entity. Tím se vylučují přesvědčení, která bychom vyjádřili větami typu „Deskriptivní určení ‚nemoc, kterou experti označují slovem ‚artritida‘, je dostatečný způsob identifikace nemoci.“

/3/ Podobně můžeme přistoupit k problému sdílení přesvědčení mezi uživateli různých jazyků, který vyvstává vzhledem k metajazykovému prvku (odkazu na výraz „artritida“) v laickém pojmu artritidy.¹⁰¹ Uplatníme-li searlovskou analýzu, nemůžeme přesvědčení, které vyjádří anglický laik větou „Arthritis is infectious“ a přesvědčení, které vyjádří český laik větou „Artritida je nakažlivá“, považovat za identická *de dicto* v první instanci, přestože jedna věta je věrným překladem druhé. Angličan zapojuje odborný pojem artritidy do artikulace svého přesvědčení prostřednictvím odkazu na výraz „arthritis“, metajazyková složka Čechova přesvědčení plní stejnou funkci tím, že odkazuje na výraz „artritida“. Je ale snadné rozšířit pojem *identity v druhé instanci* tak, aby byl aplikovatelný i na případy právě uvedeného druhu:

Mějme přesvědčení *A*, které obsahuje deskriptivní určení D_1 identifikující způsob prezentace *Z*, a přesvědčení *B*,

kteří obsahuje deskriptivní určení D_2 identifikující způsob prezentace Z . Dále předpokládejme, že D_1 a D_2 se liší. Nahradíme-li D_1 v A a D_2 v B způsobem prezentace Z , který je splňuje, a získáme-li tak obsahově identická přesvědčení, můžeme říci, že přesvědčení A a B jsou *obsahově identická ve druhé instanci* (připíšeme jim *obsahovou identitu druhého stupně*). Předpokládáme přitom, že platí podmínka uvedená v dodatku k předchozí definici.

/4/ Případnou námitku, že searlovská metajazyková analýza převádí přesvědčení o nemoci na přesvědčení o jazykovém výrazu, můžeme odmítnout jako triviální omyl: na první pohled by mělo být jasné, že v rámci deskriptivního určení „nemoc, kterou odborníci označují jako „artritidu“, je metajazykový prvek součástí identifikace nemoci, nikoli slova.¹⁰²

Sociální externalista může ovšem stále poukazovat na to, že metajazyková analýza už ze své povahy vnáší do obsahu přesvědčení referenci k jazykovému výrazu, zatímco v obsahu přesvědčení, které dáváme najevo upřímným užitím věty „Mám artritidu v pravém stehně“, žádný prvek referující k jazyku přítomen není.¹⁰³ Je třeba připustit, že propozice vyjádřená užitím uvedené věty neobsahuje žádný metajazykový prvek, a tomu odpovídá fakt, že promluvy /i/ „Mám artritidu v pravém stehně“ a /ii/ „Mám v pravém stehně nemoc, kterou lékaři (v mém společenství) označují jako „artritidu““ nemají též význam. Nanejvýš je můžeme chápat jako ekvivalentní, případně říci, že druhá explicitně signalizuje pravdivostní podmínky, které první nesignalizuje, ale přesto jí je musíme připsat, máme-li reflektovat specifickou pozici mluvčího (v případě, že mluvčí deleguje určitost významu své promluvy na expertní význam slova „artritida“). Nás zde ale zajímá problém připisování přesvědčení – a bezpochyby jsou myslitelné okolnosti, za nichž užití věty /i/ mluvčím X bude dobrým důvodem k tomu, abychom X připsali totéž přesvědčení, které bychom mu mohli odůvodněně připsat na základě jeho užití věty /ii/. Pokusil jsem se ukázat, že je to právě Bertův případ,

budeme-li ovšem (spolu s Burgem) předpokládat, že Bert se ve svém užívání slova „artritida“ spoléhá na dělbu jazykové práce.

Na některých místech vyvstává otázka, nakolik vážně bere tento předpoklad sám Burge. Ve svých námitkách proti metajazykové analýze zdůrazňuje, že připisování přesvědčení má vycházet z toho, že osoba, kterou interpretujeme, uvažuje na předmětné úrovni (tj. o věcech, nikoli o jejich označení) – není-li zde zvláštní evidence svědčící pro opak. Odůvodňuje to tím, že „metajazykové uvažování vyžaduje jisté vědomí o vlastních slovech a sociálních institucích“ a dodává, že „tato rafinovanost se objevila až v pozdější fázi historie lidstva“.¹⁰⁴ Poukázal jsem na to, že zastávce metajazykové analýzy nemá problém s první částí tohoto tvrzení (o předmětném zaměření myšlení). Druhá část by ale měla působit problémy právě externalistům Burgeova typu: je-li „vědomí o vlastních slovech a sociálních institucích“ taková rafinovanost a produkt pozdních fází fylogeneze, jak tvrdí Burge, jak máme chápat ono spoléhání individua na jazykové konvence a společensky fixovaný pojmový aparát, které je jádrem argumentace pro sociální externalismus? Odkdy (od jakého stupně intelektuálního vývoje) je tato argumentace uplatnitelná a dává nám právo používat diskvotaci při připisování přesvědčení a interpretaci promluv? Ať tento bod umístíte kamkoli, přesně od toho okamžiku jsme oprávněni uplatnit metajazykovou analýzu. Obecně řečeno, metajazyková konstrukce pojmu nevyžaduje od nositele přesvědčení žádnou „teoretickou“ reflexi – žádnou dodatečnou intelektuální operaci či schopnost, kterou bychom nemohli připsat všem kompetentním uživatelům sdíleného jazyka, tj. těm, na něž sociální externalisté omezují aplikaci své teze.¹⁰⁵

/5/ Burge označuje metajazykovou verzi připisování postojů v podobných případech za libovůli, za neodůvodněný manévr *ad hoc*.¹⁰⁶ Právě jsem uvedl důvod, proč tato kritika neobstojí. Metajazyková konstrukce pojmů je systematický a velmi dů-

sledný způsob, jak zahrnout do obsahu přesvědčení to, na co tak naléhavě poukazují sociální externalisté: naše spoléhání na konvenční významy a konvenčně fixovaný pojmový aparát. Tento způsob konstrukce pojmů můžeme nasadit ve všech případech, v nichž se Burge cítí oprávněn připisovat subjektu pojmy, které plně neovládá. Obecně řečeno, shodneme-li se na tom, že sdílený jazyk intervenuje do obsahů přesvědčení tak radikálně, jak to podává Burge (tj. že do nich vnáší pojmy konvenčně přiřazené jednotlivým výrazům, včetně těch jejich složek, které subjekt neovládá), měli bychom být připraveni smířit se i s myšlenkou, že v obsazích přesvědčení jsou přítomny odkazy na jazyk fungující jako prostředek, který překlene odstup mezi konvenčními významy a tím, co si subjekt osvojil (jinými slovy jako nástroj sloužící individuálnímu myšlení k zapojování neovládaných pojmů ze společenského repertoáru do svých služeb). Přijmout první, ale odmítnout druhé znamená trvat na tom, že individua jsou spíš předmětem než subjektem jazykové a intelektuální dělby práce; že propojení individuí, které se v ní nastoluje, je vnější unifikace spíše než aktivní participace; že v ní dochází k jakési sebeprojekci pojmů ze společenského inventáře do obsahů individuálního myšlení spíše než k výpůjčkám individuálního myšlení z tohoto inventáře. To je zásadní rozdíl v pojetí společenských parametrů myšlení, ne rozdíl mezi systematickou analýzou a triky *ad hoc*.¹⁰⁷

Gabriel Segal je ovšem přesvědčen, že metajazyková analýza si může uchovat zdání přijatelnosti, jen když zůstane prostředkem *ad hoc*: její důsledné uplatnění by mělo zničující konsekvence.¹⁰⁸ Důsledné uplatnění by podle něj muselo být univerzální, protože jakékoli užívání pojmů je „deferenční“: vždy se spoléháme na expertní vymezení a jsme připraveni podrobit se jeho autoritě. Pak ale velmi rychle dospějeme k absurditám. Namísto deskripce „nemoc nazývaná v mém domácím prostředí ‚artritida‘“ („disease called ‚arthritis‘ in my home environment“), což je Segalova verze obvyklé metajazykové parafráze, dostaneme: „věc zvaná ‚nemoc‘ zvaná ‚artritida‘ v tom, co se nazývá ‚mé domácí prostředí‘“). Řekl bych,

že to je samo o sobě dostatečně obłudné: Segal ovšem trvá na tom, že dokonce pojem „být nazýván tak a tak“ musíme chápat jako deferenční.¹⁰⁹ Tak dostaneme parafrázi: „věc stojící ve vztahu *R* k ‚nemoc‘ stojící ve vztahu *R* k ‚artritida‘ v tom, co je ve vztahu *R* k ‚mé domácí prostředí“ („thing standing in relation *R* to ‚disease‘ standing in relation *R* to ‚arthritis‘ in my thing standing in relation *R* to ‚my home environment“). Následuje Segalova sugestivní otázka, zda bychom neměli považovat za deferenční i pojem vztahu („relation“).¹¹⁰

Mohu-li začít touto otázkou, moje odpověď zní jednoznačně „ne“. Pojem vztahu, s nímž operujeme v tomto kontextu, je bezpochyby jedním z elementárních pojmů (kategorií v kantovském smyslu) náležejících k výbavě jakéhokoli individua, jemuž můžeme připsat myšlení: jeho fungování nezahrnuje spoléhání na teoretické (metafyzické, logické ani jakékoli jiné) vymezení, tak jako běžné užívání subjekt-predikátových vět nezávisí na žádné gramatické teorii. Jinými slovy, máme před sebou jasný příklad ne-deferenčního pojmu. Právě tak nevidím důvod předpokládat, že se (v našem a jakémkoli jiném běžném kontextu) spoléháme na experty v případě pojmu pojmenování a pojmu nemoci.

Obecně řečeno, zdá se mi, že v Segalově argumentu splývají dvě zcela rozdílné otázky. Jedna věc je, zda nějaký výraz nebo pojem prohlásíme za expertní v tom smyslu, že jeho vymezení je ve výlučné kompetenci odborníků, jejichž autorita je uznávána členy daného společenství. Nevidím jediný důvod k domněnce, že se to týká všech pojmů z našeho běžného repertoáru, jak evidentně předpokládá Segal. Jiná věc je, zda konkrétní užití nějakého slova či aplikace nějakého pojmu je či není deferenční, tj. zda se při něm subjekt spoléhá spíše na autoritu expertů než na vlastní kompetenci. Zdaleka ne každé užití expertního výrazu je deferenční, tj. parazitní v právě uvedeném smyslu (viz výše příklad Bertova lékaře). Na druhé straně i výrazy, které nemáme důvod považovat za expertní, mohou být užity deferenčně. Příkladem je parazitní užití (a parazitní interpretace užití) vlastního jména, v němž

mluvčí spoléhá na schopnost jiného mluvčího identifikovat referent. Toto spoléhání můžeme reflektovat v metajazykových parafrázích typu „člověk, k němuž referují tito dva mluvčí, když ve své konverzaci užívají jména ‚Aristotelés‘“. ¹¹¹ Právě tak můžeme být odkázáni na deferenční identifikaci toho, o čem mluví náš partner v konverzaci, když užije nějakého slova evidentně nestandardním způsobem, který nedokážeme dešifrovat: pak pracujeme s parazitními deskripcemi typu „to, co mínila paní Malapropová, když řekla ‚slušná dívka si musí za všech okolností zachovat ekvipáž‘“ nebo „to, co mínil Bert, když řekl ‚moje artritida se rozšiřuje do pravého stehna‘“.

Pokoušíme-li se porozumět konverzaci, pro niž nejsme terminologicky vybaveni, a čerpat z ní materiál pro rozšíření svých znalostí, nebo pokoušíme-li se interpretovat promluvy velmi nestandardního mluvčího a připisovat mu na tomto základě nějaká přesvědčení, může se výsledek blížít tomu, čím se nás Segal pokouší odradit od metajazykové analýzy. Můžeme dospět k extrémně deferenčním konstrukcím typu „něco, co tito lidé nazývají ‚externalismus‘ má vlastnost, které říkají ‚inkonzistence‘,“ nebo „tento muž věří, že jakási nemoc, kterou označuje jako ‚artritidu‘, ho sužuje na místě, kterému říká ‚appendix‘“. Reálná interpretační, explanační a predikční hodnota takových konstrukcí je velmi omezená. Přestože dokonale identifikují to, co mají, činí tak způsobem, který je pro naše běžné účely prakticky bezcenný. Představa, že všechny myšlenkové obsahy jsou konstruovány tímto způsobem, je samozřejmě absurdní: v přesně stejné míře (a z přesně týchž důvodů) je ale absurdní i představa, že všechny případy aplikace pojmů jsou parazitní či deferenční, ve smyslu spoléhání na společenské standardy nebo autority. Čtu-li však Segala správně, jeho argument předpokládá právě tohle.

Hilary Putnam konstatuje, že s rozvojem specializace lidských činností se rychle zvyšuje podíl slov, která jsou předmětem dělby jazykové práce. ¹¹² To je něco zcela jiného než Segalova (podle mě chybná) metodologická premisa: je to empirické tvrzení se závažnými důsledky. Shodneme-li se na tom, že

dochází k takovému vývoji, internalista ho bude komentovat tak, že narůstá počet slov, jejichž významy jsou nám dostupné jen nepřímo, prostřednictvím parazitních deskripcí: úměrně tomu se také množí případy, kdy zastáváme postoje (přesvědčení, záměry, přání), které sice mají kompletní interně fixované podmínky naplnění, ale jsou „vyprázdněné“ v tom smyslu, že v těchto podmínkách delegujeme určitost svých postojů na pojmová určení, která nepatří do naší aktuální výbavy. Že přitom nemusí jít pouze o pojmy z repertoáru přírodních či společenských věd nebo technických disciplín, by mělo být nadsadě: stejným způsobem můžeme vymezovat i své etické, estetické či politické postoje. Přesvědčení, které vyjádřím slovy „Nenapravitelní extremisté by měli být eliminováni z veřejného života“, může být se zřetelem k jazykové a intelektuální dělbě práce „sociálně internalisticky“ konstruováno takto: „S těmi, které kompetentní orgány označují jako nenapravitelné extremisty, by mělo být naloženo způsobem, který kompetentní orgány označují jako ‚eliminaci z veřejného života‘“.

/6/ V příkladech tohoto druhu se myslící subjekt „stahuje“ z obsahu svého postoje (či komunikativního aktu) a ponechává jeho artikulaci ve větší či menší míře na pojmech, jimiž disponují jiní. To je evidentně něco jiného než spoléhat se v odůvodnění své vlastní výpovědi na důvody, které znají jiní. Vzájemná závislost individuí ve sféře zdůvodnění patří k charakteristickým společenským parametrům poznání a bezpochyby omezuje svrchovanost subjektu méně drasticky, než když se subjekt vzdává kontroly nad určitostí obsahu svého vlastního postoje nebo své vlastní výpovědi. V té míře, v jaké nechává obsah svého postoje nebo své výpovědi přesahovat svou osobní kapacitu (směrem k té části společenského pojmového repertoáru, kterou neovládá), rozpouští svou subjektivitu v externí kolektivní myslí.

Požadavek, aby individuum garantovalo plnou artikulaci obsahu svých postojů a komunikativních aktů z vlastních (tj. plně osvojených) pojmových zdrojů, by byl jistě extrémní:

naše myšlení a komunikace by se musely hodně změnit, kdyby mu měly alespoň přibližně dostat. Na druhé straně ale právě tak platí, že přesahy myšlených a komunikovaných obsahů do sféry, které jsou subjektu vzhledem jeho pojmové výbavě nepřístupné, mohou nabýt extrémních rozměrů: v krajním případě může pojmová práce individua spočívat výhradně v identifikaci externích společenských zdrojů artikulace obsahu – v pouhém angažování pojmů, které subjekt sám neovládá (tomu se blíží poslední příklad v bodě /5/). Taková míra spoléhání na vnější zdroje určitosti obsahu vlastního postoje či výpovědi (na zdroje, které subjekt sám aktuálně nesdílí), znamená kritické oslabení účasti subjektu na jeho vlastním postoji (či výpovědi), jeho subjektivního „krytí“. O mluvčím bychom v takovém případě zřejmě prohlásili, že neví, co říká, přestože s každým výrazem spojuje zcela určité (metajazykové) pojmové vymezení: o subjektu myšlenkového aktu bychom měli analogicky říci, že jeho myšlenky „jdou mimo něj“.

Shodneme-li se na tom, že interpretace by neměla bezdůvodně snižovat míru suverenity subjektu vzhledem k obsahům jeho vlastních postojů a komunikativních aktů a že idea subjektu maximálně osobně zúčastněného ve svých postojích a promluvách by měla hrát v interpretaci stejnou regulativní roli jako idea koherentně a racionálně myslícího a jednajícího subjektu,¹¹³ měli bychom přijmout následující paralelu principu vstřícnosti:

Maximalizace subjektivity

Nepřipisuj interpretované osobě *X* myšlené či komunikované obsahy, které (ve své artikulaci) odkazují na konceptuální zdroje nedostupné *X*, pokud evidence (komunikativní i mimokomunikativní chování *X*) připouští jinou interpretaci.

Jinými slovy:

Mezi různými způsoby identifikace obsahu přesvědčení či promluvy osoby *X*, které mají stejnou oporu v evidenci, vyber ten, který maximalizuje subjektivní účast *X* na jeho postoji či aktu.¹¹⁴

Nebo ještě jinak:

Interpretovaná osoba nám nesmí (v interpretaci) vycházet jako závislejší na dělbě jazykové a intelektuální práce, než je nutné pro porozumění jejímu chování.

/7/ Zvláštní problémy vyvstanou, budeme-li uvažovat o přechodech subjektu z jednoho společenského prostředí do jiného, které se od předchozího liší v pojmové výbavě a – korelativně – v tom, že jsou v něm týmž výrazům konvenčně přiřazeny odlišné významy.¹¹⁵ Představme si, že Burgeův Bert přejde do společenství, v němž výraz „artritida“ konvenčně označuje záněty kloubů i svalů. Tato verze je poněkud složitější než ta, v níž uvažujeme o Bertově dvojníkově, který trvale žije v právě popsaném společenství. Ve druhé verzi se externalista automaticky cítí oprávněn projektovat do obsahů přesvědčení Bertova dvojníka pojem standardně spojený v jeho společenství s výrazem „artritida“, zatímco internalista mu připíše tentýž pojem prostě proto, že Bertův dvojník užívá (stejně jako Bert) vážně a upřímně věty typu „Moje artritida se rozšiřuje z kolena do stehna“. Moment přesunu v první uvedené verzi ale pro externalistu navozuje problém, o němž jsme dosud neuvažovali: je pro sociální konstituci obsahu přesvědčení relevantní prostředí, v němž se aktuálně nachází (a v němž budou interpretovány jeho promluvy), nebo prostředí, v němž si osvojoval myšlení a jazyk (a v němž tedy nabyl oné kompetence, která podle Burge ospravedlňuje užívání diskvotace při identifikaci obsahů jeho přesvědčení – v.v.)? Internalista by měl analogicky upřesnit referenci k expertům, která je součástí searlovské parazitní deskripce, umožňující subjektu těžit z dělby jazykové a intelektuální práce: k čemu v takovém případě odkazuje „mé společenství“ v deskripci „nemoc, kterou experti v mém společenství označují jako „artritidu““? V zadání našeho případu žádné vodítko nenajdeme: můžeme jen říci, jaké důsledky pro pravdivostní podmínky Bertova přesvědčení budou mít jednotlivé varianty. Internalisté ani externalisté to nemusí považovat za selhání: od „teorie obsahu“ nemůžeme

požadovat, aby nám dala jasné instrukce pro případy s velmi obecným zadáním, nebo pro velmi nestandardní případy, pro něž reálná praxe připisování přesvědčení nemá ustálená řešení. Situace se změní, přejdeme-li ke každodenním situacím, v nichž běžně střídáme prostředí s rozdílnou pojmovou a terminologickou výbavou.

V Ludlowově příkladu univerzitní filosof jménem Biff přechází mezi různými katedrami, stejně jako mezi univerzitou a svým privátním prostředím, a všude se mu naskytne příležitost užít v konverzaci výraz „pragmatismus“. Ponechme stranou specifické cíle Ludlowovy argumentace:¹¹⁶ z našeho hlediska je podstatné, že použití „deferenční“ (metajazykové) deskripce při identifikaci Bertova přesvědčení bude na místě jen tam, kde máme důvod považovat za splněné následující podmínky: /i/ Biff si uvědomuje, že vstupuje do jazykových prostředí, v nichž má výraz „pragmatismus“ jiný standardní význam než ve filosofii; /ii/ Biff se nepovažuje za kompetentního, pokud jde o tento význam; /iii/ Biff se nicméně při artikulaci svých přesvědčení spoléhá na tento význam, stejně jako se spoléhá na to, že promluvy, v nichž užívá slovo „pragmatismus“, budou interpretovány ve shodě s tímto významem; /iv/ Biffovy promluvy (v nichž užívá slovo „pragmatismus“) jsou vážné a upřímné. Nevíme-li, zda nastala situace vymezená těmito podmínkami, nebo nějaká jiná (daná například tím, že Biff považuje filosofický význam výrazu „pragmatismus“ za univerzálně sdílený), měli bychom uznat, že nejsme schopni připsat Biffovi na základě jeho promluv (obsahujících slovo „pragmatismus“) žádné určité přesvědčení. Interpretace v tomto (individualistickém) pojetí je tedy závislá na znalosti dosti subtilních detailů Biffovy osobní pozice. Pro individualistu to není politováníhodná komplikace, ale součást podstaty interpretace jako vážně míněné snahy o porozumění: to, co dělá z interpretace tak náročný podnik, je zároveň zdrojem její hodnoty a základem její výjimečné role v mezilidských vztazích.

/8/ Zajímavou námitku proti metajazykové analýze přesvědčení vyslovil švédský filosof Peter Pagin.¹¹⁷ Představme si, že Bert z Burgeova příkladu má přesvědčení, které mu můžeme adekvátně připsat větou V_1 : „Bert věří, že artritida je to, co je nazýváno ‚artritida‘ experty jeho společenství, a že by tomu tak nemuselo být.“ Pagin za prvé konstatuje, že toto přesvědčení bychom intuitivně uznali jako pravdivé – a v tom s ním nelze nesouhlasit. Za druhé se domnívá, že přijmemeli metajazykovou analýzu searlovského typu, musíme v rozporu s naší intuicí označit Bertovo přesvědčení za triviálně nepravdivé – a tento závěr nesdílím. Bertův pojem artritidy identifikuje nemoc prostřednictvím odkazu na expertní užívání výrazu „artritida“ v aktuálním světě: žádný jiný výklad metajazyková analýza nepřipouští (naše spoléhání na dělbu jazykové a intelektuální práce nemůže směřovat jinam než do aktuální jazykové praxe společenství, které nás obklopuje). Zároveň platí, že deskripce „to, co je nazýváno ‚artritida‘ experty mého společenství“ funguje při vymezení obsahu Bertova pojmu „artritida“ jako rigidní designátor: to znamená, že fixuje nemoc, která deskripci splňuje v aktuálním světě, i pro účely myšlení a vypovídání o jiných možných světech (v nichž existuje). O takto identifikované nemoci pak může Bert zcela konzistentně věřit, že v jiných možných světech je experty jeho společenství označována jiným slovem než „artritida“. Pokud jde o první část jeho přesvědčení, kterou bychom mu připsali větou V_2 : „Bert věří, že artritida je to, co je nazýváno ‚artritida‘ experty jeho společenství“, jde o typický příklad kontingentního *a priori*. Reflektuje-li Bert adekvátně konstrukci svého pojmu ‚artritida‘, ví *a priori*, že artritida je to, co je nazýváno ‚artritida‘ experty jeho společenství, a přece nejde o nutnou pravdu.¹¹⁸

Všechny námitky proti metajazykové konstrukci obsahu přesvědčení, kterých jsem si vědom, se mi (v této fázi diskuse) jeví jako neúčinné. Především by ale mělo být zřejmé, že metajazyková analýza obsahu přesvědčení a dalších pro-

pozičních postojů není pouhá schválnost nebo úhybný manévr, který mají šťastnou shodou okolností (a bez velkého úsilí) k dispozici internalisté a který neváhají kdykoli použít k znehodnocení externalistických argumentů. Právě tak nejde o pouhou reakci na technickou výzvu navrhnout takovou konstrukci obsahu přesvědčení, která vystačí s interně fixovanými faktory, vymezí kompletní pravdivostní podmínky přesvědčení, a bude odolná vůči námitkám externalistů. Je to důsledný a přímočarý způsob, jak reflektovat společenské parametry myšlení v samotné konstrukci myšlenkových obsahů, a to jako součást toho, co je v myšlenkovém aktu *myšleno*, tj. jako součást myšlenkového postoje individuálního subjektu, a ne jako něco, co se do něj projektuje zvenčí. Tento subjektivní postoj má podobu spoléhání na pojmový repertoár společnosti. Můžeme-li ho předpokládat, není důvod, abychom ho nepovažovali za součást myšleného a komunikovaného obsahu. A naopak tam, kde ho nemůžeme předpokládat, nejsme oprávněni promítat do obsahů přesvědčení a promluv daného subjektu pojmy ze společenského repertoáru, které si neosvojil. Kdyby měl k takové projekci stačit fakt, že individuum má status plnoprávního člena svého společenství,¹¹⁹ zasahoval by společenský pojmový repertoár do identifikace obsahů jeho přesvědčení asi tak, jako se trestní právo aplikuje na jeho činy: jejich právní kvalifikace je nezávislá nejen na jeho znalosti zákonů, ale i na tom, zda uznává jejich autoritu. Respektovat subjektivitu myšlení znamená mimo jiné odmítnout představu, že individuální myšlenkové akty jsou vzhledem ke konvenčně fixovanému pojmovému repertoáru společnosti ve vztahu téhož druhu: ve vztahu subsumpce, namísto vztahu aktivní účasti.

Sociálně senzitivní internalismus samozřejmě není jedinou alternativou k sociálnímu externalismu. Internalista reagující metajazykovou analýzou na externalistické příklady à la Bert navrhuje vlastní způsob, jak reflektovat účast individua na společenském pojmovém repertoáru. Nabízí se námitka, že oba tábory jsou příliš fascinovány (údajnými)

společenskými parametry myšlení. Pro individualistu je základním hlediskem, které musíme sledovat při připisování přesvědčení a interpretaci promluv, začleňování všech myšlených a komunikovaných obsahů a jejich složek do individuální perspektivy subjektu, utvářené jedinečným průběhem jeho zkušenosti, osobitými rysy jeho intelektuální i praktické biografie. To v žádném případě neznamená uzavřít konstituci myšlených a komunikovaných obsahů do interní sféry: individualismus je dobře slučitelný s externalistickou premisou, že utváření obojího se odehrává ve vztazích mezi individuem a jeho prostředím. Jak uvidíme v příští kapitole, individualistický externalista pouze trvá na tom, že pro identifikaci pojmů a myšlenkových obsahů X jsou relevantní externí vztahy, v nichž se ocitá X , a ne standardy jeho společenství.

3. Individualistický externalismus

Sociální externalista přistupuje k individuu primárně jako k uživateli pojmů z rezervoáru jeho společenství. Z této pozice má smysl uvažovat o tom, do jaké míry si osoba X osvojila pojem P – přestože jsme viděli, že sociální externalista se tím necítí příliš vázán, když zvažuje, zda má X připsat přesvědčení zahrnující P ve svém propozičním obsahu. Naproti tomu individualistův ideál je rekonstruovat pojmy individua z postojů, které dává najevo ve svém chování, zejména komunikativního: pak nám vycházejí jako pojmy, o nichž lze předpokládat, že jimi individuum disponuje – a na této bázi můžeme interpretovat jeho chování, jazykové i nejazykové. Zde nemá smysl rozlišovat úplné a neúplné ovládnutí pojmů, protože nepředpokládáme žádný předem stanovený standard, s nimiž bychom je mohli porovnávat. Každé nové užití nějakého predikátu je z hlediska interpreta dalším příspěvkem k identifikaci pojmu, který vyjadřuje. Tím odpadá prostor pro normativitu a aplikace pojmů stejně jako užívání jazykových

výrazů, které je vyjadřují, není v žádném podstatném smyslu jednáním podle pravidla.¹²⁰ Nanejvýš můžeme dospět k závěru, že některé pojmy v repertoáru individua jsou poněkud bizarní nebo mimořádně komplikované.

Davidsonův žák Akeel Bilgrami ukázal, že takto chápaný individualismus je sice neslučitelný se sociálním externalismem, ale ne s obecným externalistickým principem konstrukce propozičního obsahu. S „tradičními“ externalisty sdílí předpoklad, že obsahy myšlenkových i komunikativních aktů (propoziční obsahy přesvědčení, záměrů, přání atd. a propoziční obsahy promluv) nejsou nezávislé na vnějším světě – v tom smyslu, že by mohly být stejné, i kdyby byl vnější svět jiný, případně kdyby vůbec neexistoval. Zároveň ale odmítá takovou externalistickou konstrukci obsahu, která je indiferní k individuální pozici či perspektivě daného subjektu, protože takový obsah by nemohl hrát relevantní roli v porozumění a predikci chování.

Východiskem Bilgramiho individualistického externalismu je následující princip identifikace pojmů (a korelativně významů jazykových výrazů):

/C/ „Když fixujeme externě určený pojem subjektu, musíme se zaměřit na jeho indexicky formulované promluvy, které vyjadřují indexické obsahy zahrnující tento pojem, a pak vylíčit externí determinant daného pojmu způsobem, který je v souladu s jinými obsahy, které jsme danému subjektu připsali už dříve.“¹²¹

Přijetí tohoto principu má řadu zajímavých důsledků pro pojetí myšleného a komunikovaného obsahu: v našem kontextu jsou zvláště důležité tyto:

/1/ Především je zřejmé, že Bilgramiho *externalismus* není (na rozdíl od Putnamovy, Kripkeho či rané Burgeovy verze) založen na specifické teorii reference.¹²² Právě tak se neopírá o „důkazy“, že (v jistých případech nebo obecně) nelze zkon-

struovat obsah, který by byl plně interně fixován a zároveň by vymezoval kompletní pravdivostní podmínky (či jiné podmínky naplnění). Zásadním důvodem, který by nás měl podle Bilgramiho přivést na externalistickou pozici, je veřejná dostupnost myšlených a komunikovaných obsahů: Bilgrami je přesvědčen, že by byla nevysvětlitelná, kdybychom nepředpokládali podstatnou vazbu obsahů k vnějším (veřejným) objektům.¹²³

/2/ Určování pojmů individua podle principu /C/ je radikálně *holistické*: musí být v souladu s totalitou obsahů, které jsme už individuu připsali. Tato jednota se v průběhu připisování dalších obsahů musí neustále obnovovat, takže identifikace pojmů z repertoáru daného individua (a tím i propozičních obsahů zahrnujících tyto pojmy) je otevřená neustálé revizi. Je to právě tento holismus, který uvaluje individualistickou restrikcí na Bilgramiho externalismus (vše, co individuu připisujeme, musí být integrováno do jeho specifické kognitivní pozice). Bilgrami zdůrazňuje, že tato restrikce nefunguje jako nějaký „internalistický filtr“: obsahy (propoziční obsahy přesvědčení, záměrů atd.), které jsme připsali subjektu a pod jejichž zorným úhlem určujeme externí determinanty nějakého pojmu, se samy skládají z externě determinovaných pojmů. V této univerzální vzájemné závislosti interpretačních kroků není místo pro žádné (interní ani externí) „archimédovské body“.¹²⁴

/3/ Díky individualistické restrikcí, kterou princip /C/ uvaluje na určování externích determinant pojmů, jsou obsahy (složené z těchto pojmů) přes svou externí determinaci dobře použitelné ve výkladu a predikci chování individua: sjednocují tak roli „širokého“ a „úzkého“ obsahu (srov. výše kap. II.3).

/4/ Má-li (podle Bilgramiho holistického principu) identifikace jednotlivých pojmů reflektovat totalitu obsahů, které jsme individuu připsali, nelze předpokládat, že by kterákoli dvě

individua sdílela své pojmy – a tedy i významy výrazů (jako typů) náležejících do jejich idiolektů. Jinými slovy, pojmy, které zachycujeme na úrovni konceptuální výbavy individua či korelativně na úrovni teorie významu (pro jednotlivé idiolektly), jsou identifikovány s tak detailním ohledem na specifickou pozici individua (jsou natolik „fine-grained“), že jsou v nejvyšší představitelné míře idiosynkratické.

Předpoklad, že individua mohou běžně sdílet obsahy svých postojů, pak zachraňuje Bilgramiho teze o „lokální povaze obsahu“. Jde o to, že v konkrétních přesvědčeních (záměrech atd.) individuí se angažují jen ty složky pojmů z jejich repertoáru, které jsou aktuální v daném kontextu (z hlediska interpretace pak jde o ty složky, které jsou v dané situaci relevantní pro výklad chování). Pojmy, které s výrazem „voda“ spojuje chemik a chemií zcela nedotčený laik, se podstatně liší: užijí-li však oba v běžné situaci věty „Sklenice vody by mi udělala dobře“, můžeme jim s velkou pravděpodobností připsat přesvědčení s identickým obsahem. Naopak v kontextu, kde chemické znalosti hrají relevantní roli, se obsahy jejich přesvědčení budou podstatně lišit, i když je oba vyjádří stejnou větou. Běžné přepisování obsahů (a na něm založený výklad chování) „se odehrává na mnohem lokálnější úrovni než je úroveň teorie významu“.¹²⁵

/5/ Bilgrami je přesvědčen, že idiosynkratická povaha pojmů (a tedy i významů jazykových výrazů) identifikovaných podle principu /C/ není v rozporu s jejich veřejností, tj. s jejich dostupností na bázi interpretace. Pouze činí veřejné sdílení náročnější: vyžaduje aktivní interpretaci s širokou evidenční bází. Unifikace (sdílení pojmového aparátu a jazykových konvencí) není nutnou podmínkou komunikace: jen ji činí pohodlnější, asi jako unifikace technických parametrů zboží usnadňuje obchod.¹²⁶

Bilgramiho postoj k Burgeovu příkladu (z předchozí kap.) by měl být jasný: identifikace Bertova pojmového aparátu

se nemůže opírat o nic jiného než o vyhodnocování jeho jazykového i mimojazykového chování. Pokud konstatujeme, že aplikuje výraz „artritida“ (případně mast proti artritidě) i na jiné části těla než klouby, například na stehno, musíme to zahrnout do své rekonstrukce jeho pojmu artritidy a nemáme důvod retušovat výsledek ve prospěch standardu, jinými slovy stavět obsahy přesvědčení či významy promluv do zákruty podle jednotného vzoru (podle standardního, případně expertního významu užitých výrazů).¹²⁷ Nejde přitom o abstraktní požadavek autenticity: jde o to, aby se připisování přesvědčení mohlo uplatnit ve výkladu chování. To znamená, že ve své reprodukci Bertovy promluvy ani v identifikaci jeho přesvědčení bychom neměli užívat v netransparentní pozici výraz „artritida“ – v situaci, kdy předpokládáme, že budeme sami interpretováni standardním (expertním) způsobem. Na rozdíl od Burge si tedy nemůžeme dovolit říci: „Bert tvrdí (věří) že jeho artritida zasáhla už i pravé stehno.“

Na tomto místě by mohlo být užitečné jisté elementární objasnění. Přijmout individualistická kritéria adekvátnosti připisování postojů jiným osobám samozřejmě neznamená, že při identifikaci Bertova přesvědčení musíme přejít na jeho způsob užívání výrazů. Specifické pojmy, které Bert spojuje s výrazy, jichž užívá, identifikujeme ve svém jazyce, tj. pomocí výrazů užívaných způsobem, na nějž jsme zvyklí: právě proto musíme rezignovat na příjemně jednoduchou metodu diskvotace. Interpret může učinit zadost Bertovu užívání výrazu „artritida“ například tím, že mu přiřídí pojem, který vyjádří deskripcí „bolestivá nemoc postihující klouby a svaly“ (zapadá-li to do celkové hypotetické rekonstrukce Bertova pojmového aparátu a jeho přesvědčení¹²⁸). Interpret, který nemá evidenční bázi pro tak obsažnou rekonstrukci Bertova pojmu, a zároveň se necítí oprávněn spoléhat se na to, že Bert spojuje s výrazem „artritida“ standardní lékařský pojem, může identifikovat Bertův pojem deskripcí „pojem, který Bert vyjadřuje výrazem ‚artritida‘“. Všech těchto výrazů přitom interpret užívá *svým* navyklým způsobem – tj. bez ambice přizpůsobit

se způsobu, jakým by jich užil Bert.¹²⁹ Volba výrazů, jichž užíváme při interpretaci, ale nikoli významy těchto výrazů, se přizpůsobuje specifické pozici interpretované osoby: jejímu idiolektu a idiosynkratickým rysům jejího pojmového aparátu.¹³⁰ Tak můžeme, jak se zdá, vyložit nárok, který na nás kladou individualistická kritéria adekvátnosti interpretace.

Problém je v tom, že jazyk (resp. pojmový aparát) interpretace nelze tak dokonale izolovat od jazyka (pojmového aparátu), který identifikujeme v interpretaci. Můj idiolekt se neutváří nikde jinde než v mé interpretaci promluv jiných lidí a v mé praxi užívání jazykových výrazů (k níž patří i evidence o komunikativní úspěšnosti či neúspěšnosti mých promluv). Zaznamenám-li diskrepanci mezi způsobem, jakým výrazu „V“ užívá interpretované individuuum, a mými vlastními komunikativními návyky, nemusí to vyústit v distanci od jeho způsobu užití (která mi, mimo jiné, zabráni v uplatnění diskvotace). Stejně přirozeně to může vést k modifikaci mého vlastního způsobu užití: právě ve vzájemném sladování způsobů užití a interpretace výrazů se utváří, reprodukuje a proměňuje sdílený jazyk i idiolekty jednotlivých mluvčích. Nemám-li zvláštní důvod považovat způsob, jakým výrazu „V“ užívá osoba X, za nekompetentní či excentrický, a musím-li dokonce konstatovat, že na stejnou diskrepanci s mým navyklým způsobem užívání „V“ jsem opakovaně narazil u jiných mluvčích (o jejichž kompetenci nemám důvod pochybovat), je přirozenou a prakticky vzato velmi rozumnou reakcí převzít od X jeho způsob užívání „V“. Dává mi to dobrou naději, že se zvýší komunikativní úspěšnost mých budoucích komunikativních a interpretačních aktů. V tom případě mohu v identifikaci postoje osoby X užít diskvotaci obsahující „V“, a to s významem, který přejímám od X.¹³¹

Bilgramiho „teorie obsahu“ je nejvyhrocenějším protipólem Burgeovy teorie právě proto, že se obě střetávají na externalistické bázi: do popředí tak vystupuje elementární konflikt mezi individualismem a socialismem, nezastřený dalšími teoretickými ohledy. Porovnejme nyní obě pozice

z hlediska jejich obecných aspirací a priorit. Burge je přesvědčen, že je „výhodné nazírat jazyk připisování mentálních obsahů jako něco, co zakládá komplexní standard, k němuž se odvoláváme, když posuzujeme mentální stavy a události náležející subjektu, nebo jako síť, do níž je zakreslujeme“.¹³² Tento standard ustavují jazykové konvence a nejjednodušším způsobem, jakým se k němu můžeme odvolávat při identifikaci myšlenkových obsahů, je metoda diskvotace, v níž se konvenční význam věty užitě mluvčím přímo převádí do charakteristiky jeho postoje. Výhoda by měla spočívat v tom, že „slova interpretovaná konvenčně ustaveným způsobem jsou něčím důvěrně známým, přístupným a veřejným“; představují „obecně přijímanou minci, relativně stabilní měnu“. Tyto kvality mají podle Burge klíčový význam pro takové cíle, jako je „výklad a predikce, realizace kooperativních projektů, vzájemné spoléhání, pokud jde o informace z druhé ruky“; navíc „zvyšují možnosti interpersonálního srovnávání“, navozují tendenci „brát ostatní za slovo a vyhýbat se reinterpretacím *ad hoc*, jakmile lze předpokládat obecnou shodu v jazykovém úzu a závazanost vůči společenským standardům“.¹³³

Mělo by být jasné, že na individualistu tyto přednosti příliš nezapůsobí: individualista především nemá nic proti *ad hoc* reinterpretacím – nejsou-li výrazem nahodilosti či libovůle, ale projevem systematické snahy o zachycení autentické pozice subjektu a naší neustálé připravenosti reflektovat nové relevantní informace (viz výše bod /2/). „Relativně stabilní měna“, „obecně přijímaná mince“, „brání za slovo“ (zvláště v podobě diskvotace), pro něj nejsou žádné nesporné hodnoty: je to komfort, jehož se musíme zříci, zakrývá-li nám individuální rysy interpretovaného subjektu. Pokud jde o vysvětlení chování, predikce, kooperaci a vzájemné sdílení informací, individualista může tvrdit, že maximálně individuální (idiosynkratický) přístup je v těchto ohledech funkčnější a spolehlivější, i když náročnější: unifikující interpretace nečiní naše interakce bohatší nebo intenzivnější, nerozšiřuje jejich okruh, pouze nabízí pohodlí jednoduchosti. Burge vychází z předpo-

kladu, že „připisování intencionálních fenoménů individuím slouží nejen k vysvětlení jejich chování nazíraného v izolaci, ale také ke zmapování jejich činnosti (intencionální, verbální, behaviorální, fyzické) komplexním srovnáním s jinými – a na pozadí společensky ustavených standardů“. ¹³⁴ Individualista stěží přistoupí na myšlenku, že unifikace v připisování postojů je ta pravá cesta ke „komplexnímu srovnávání“ jejich nositelů, a zřejmě se i zeptá, jaký smysl může mít konfrontace jednání individuů se společenskými standardy, když těmto standardům automaticky přizpůsobujeme obsahy individuálních postojů už v samotném způsobu jejich identifikace.

Bilgramiho příklad ukázal, že externalismus nemusí být založen na specifickém pojetí referenční funkce některých komponentů myšlenek či promluv nebo na konvencionalistickém chápání pojmového aparátu: může se opírat o filosoficky fundamentálnější tezi o intersubjektivní povaze myšlených a komunikovaných obsahů. ¹³⁵ Tato teze hraje klíčovou roli v díle Bilgramiho učitele: v Davidsonově teorii radikální interpretace a v ideji „triangulace“, na níž je založen davidsonovský externalismus. Davidson trvá na tom, že posledním základem veškeré schopnosti myslet a komunikovat o realitě jsou troj-(či více-)členné vztahy, ve kterých (minimálně) dva subjekty slaďují své reakce na vnější předměty či události: z této elementární situace pochází v poslední instanci předmětná vztáženost a určitost myšlených a komunikovaných obsahů. ¹³⁶ Tento aspekt Davidsonova externalismu můžeme shrnout v podobě teze, že trojčlenná konfigurace je neredukovatelná: „triangulaci“ nemohou nahradit ani myšlenkové výkony izolovaného subjektu (ať už v psychologickém nebo transcendentálním smyslu) ¹³⁷ ani vztahy v rámci jazykového systému. Jinými slovy, pro generování obsahů myšlenek i promluv je nutný kompletní trojúhelník subjekt₁ – objekt – subjekt₂; z žádné „homogennější“ báze myšlení ani jazyk nevyložíme. Zůstaneme-li u této obecné myšlenky, můžeme konstatovat, že sice vylučuje výklad obsahů z čistě interních zdrojů, ale zároveň je dokonale slučitelná s principem, že ja-

kýkoli obsah, který jsme oprávněni připsat subjektu, musí být integrován do jeho individuální perspektivy a v tomto smyslu internalizován.¹³⁸

4. Internalismus a individualismus

Základní motivací internalismu, v podobě, kterou jsem obhajoval v této kapitole, je respekt k subjektivitě myšlení. Klíčová otázka vyvolaná externalistickými argumenty zněla: je vymezení propozičního obsahu přesvědčení (záměrů, přání, obav atd.) záležitostí myšlenkového výkonu subjektu, jinými slovy má povahu sebeartikulace myšlenkového aktu? Nebo se alespoň zčásti odehrává ve vnějších vztazích, v nichž je situován subjekt, takže do vymezení propozičního obsahu postojů zasahují vnější faktory, a to přímo, ve formě intervence, která není zprostředkována zvláštním výkonem myslícího subjektu?

Zvláštní výzvu pro internalisty zde představují propoziční obsahy, které vyjadřujeme větami s indexickými prvky, s vlastními jmény, s výrazy pro přírodní druhy, a dále s jakýmkoli obecnými termíny, které plně neovládáme. Pod tlakem externalistických argumentů se zdá nevyhnutelné připustit, že takové propoziční obsahy se vymezují v rámci externích vztahů, v nichž se nachází myslící subjekt, a že tyto vztahy se promítají do struktury propozičních obsahů. Internalista to může vzít na vědomí a nabídnout svůj popis způsobu, jakým se vnější vztahy angažují ve vymezení obsahu: vstupují do něj díky tomu, že jsou zahrnuty do individuální perspektivy subjektu a do (sebe)artikulace jeho propozičního postoje. Tím se nereviduje ani neoslabuje externí realita těchto vztahů: popírá se jen, že zasahují do vymezení obsahu interně nezprostředkovaným způsobem.

Vraťme se na chvíli k přesvědčením s indexickými prvky, o nichž jsme uvažovali pod vlivem Burgeova (raného)

externalismu a na něj zaměřil naši pozornost i Bilgramiho individualistický externalismus. Přesvědčení, které můžeme připsat mluvčímu *X*, který (upřímně) užil věty „Toto je nebezpečné zvíře“, má z hlediska searlovského internalisty strukturu, kterou můžeme popsat slovy: „Existuje přesně jedno individuum, které vyvolává tento vjem, a cokoli vyvolává tento vjem, je nebezpečné zvíře“ (viz výše kap. II.5.c). Předpokládejme, že daný vjem vyvolává individuum *I*: pak tento externí vztah rozhoduje o tom, že přesvědčení s danou strukturou je přesvědčením o *I*. V modu *de re* můžeme *X* připsat přesvědčení, že *I* je nebezpečné zvíře. V takové situaci platí, že *X* má přesvědčení *de dicto* specifikované výše (s existenční kvantifikací) díky tomu, že je v daném kauzálním vztahu k *I*. Je pravda, že *X* by mohl mít přesvědčení s toutéž strukturou, i kdyby jeho vjem nebyl vyvolán *I*, ale jiným individuem nebo byl pouhou halucinací. Identita přesvědčení na úrovni *de dicto* by byla zachována, na úrovni *de re* nikoli.

To neznamená popření či neutralizaci role reálných externích vztahů ve vymezení obsahu přesvědčení. Za prvé, internalista nemá důvod snižovat roli specifikace obsahu *de re* proti specifikaci *de dicto*. Může dokonce trvat na tom, že základní bázi připisování přesvědčení jiným osobám je naše schopnost identifikovat externí vztahy, v nichž se nacházejí (vztahy k prvkům prostředí, které s nimi sdílíme), a že základní formou připisování přesvědčení je ta, která přímo reflektuje tyto vztahy – což je připisování *de re*. Právě tak internalistovi nic nebrání shodnout se s Bilgramim na tom, že tyto vztahy jsou určující i pro identifikaci pojmů, s nimiž subjekt pracuje (a chápat to ve smyslu jeho principu /C/ – viz předchozí kap.). Internalista může přistoupit i na to, že tyto externí vztahy nejsou jen bázi připisování obsahů a rekonstrukce pojmového aparátu individua, ale i sférou, v níž se tento aparát utváří a subjekt nabývá schopnosti zaujímat postoje s pojmově artikulovaným obsahem. Internalista nemá důvod snižovat význam faktu, že základní způsob, jakým si osvojujeme slova (resp. pojmy, které vyjadřují), spočívá v podmiňování verbál-

ního chování výskytem veřejných objektů, a může to spolu s Davidsonem¹³⁹ chápat jako podstatnou součást výkladu jejich reference a významu. Může se s ním shodnout i na tom, že „nejjednodušší věty“ nabývají svůj význam právě z těch situací, které způsobují, že tyto věty považujeme za pravdivé či nepravdivé. Obecně řečeno, internalista může (a měl by) vzít na vědomí, že jazyk a pojmový aparát podstatně závisejí na našich kauzálních vztazích se světem a že identifikace myšlených i komunikovaných obsahů podstatně předpokládá referenci k vnějším faktorům.

Tyto externalistické teze dobře ladí s přímočarým realismem, k němuž jsem se přihlásil v kap. A.I, a zároveň jsou slučitelné s internalistickou konstrukcí obsahu přesvědčení (a dalších postojů), o níž diskutujeme v této kapitole. A obecněji: přímočarý realismus, pokud jde o vztah jazyka, myšlení a světa, je dobře slučitelný s internalistickým trváním na neredukovatelnosti role subjektivity ve sféře myšlení a komunikace. Vymezování obsahu postojů, které zaujímám, je subjektivní výkon plně krytý prostředky „z vlastních zdrojů“, případně výpůjčkami ze společenského rezervoáru (srov. kap. III.2): úplnost obsahu (kompletní vymezení pravdivostních podmínek či jiných podmínek naplnění) nevyžaduje žádnou subjektivně nezprostředkovanou intervenci zvenčí. Ale tyto „vlastní zdroje“ (pojmový aparát a komunikativní prostředky, jimiž jsem schopen operovat) a můj přístup ke společenskému rezervoáru (na základě dělby jazykové a intelektuální práce), stejně jako samotná potence, které zde říkáme „subjektivita“, jsou vyložitelné jen z místa, které mi náleží ve světě, z reálných vztahů, které zaujímám ke svému prostředí a k jiným subjektům, s nimiž své prostředí sdílím. Důraz na subjektivitu jako podstatný parametr našeho místa ve světě – to je, jak věřím, koherentní pozice, která vytváří dobrou bázi pro výklad konstrukce obsahů našich postojů a promluv.

Postavit subjektivitu myšlení a komunikativních aktů do centra pozornosti „teorie obsahu“ tedy neznamená rezignovat na robustní realismus; právě tak to ale nutně neznamená

přijmout radikální individualismus. Naopak jsme viděli, že internalista může (v porovnání se sociálním externalistou) radikalizovat roli společenských faktorů tím, že spoléhání individuálního subjektu na společenské standardy a autority zahrne přímo do konstrukce myšlených a komunikovaných obsahů. To je způsob, jak reflektovat současně společenské parametry myšlenkových aktů a jejich subjektivitu: důraz na subjektivitu (v podobě, kterou zde spojujeme s internalistickou pozicí) tedy nenavozuje obraz individuálního subjektu jako soběstačného zdroje artikulace svých postojů (přesvědčení, záměrů, přání) a neospravedlňuje metodologický solipsismus.

Pozice, které zde konfrontujeme, nabízejí rozdílné odpovědi na otázku, co to znamená říci, že individuum *má* určitý pojem nebo myšlenku s určitým propozičním obsahem. Z hlediska sociálního externalismu *mít pojem* neznámá nutně znát kritéria, podle kterých se rozhoduje o tom, co spadá a co nespadá do jeho extenze (a na jazykové úrovni: znát pravidla aplikace predikátu, jemuž je tento pojem přiřazen jako jeho význam). A mít myšlenku se zcela určitým obsahem nevyžaduje ovládat právě uvedeným způsobem všechny pojmy, které jsou v ní zahrnuty. To znamená, že individuum může mít zcela určité přesvědčení, aniž by bylo schopno vymezit jeho pravdivostní podmínky: stačí, když se pravdivostní podmínky jeho přesvědčení kompletně vymezují na úrovni společenského pojmového repertoáru. Hegel se, jak známo, distancoval od jakéhokoli pojetí myšlení, z něhož vyplývá, že „mám pojem a pojmy asi tak, jako mám kabát, barvu a jiné vnější vlastnosti“.¹⁴⁰ Sociální externalisté mohou tvrdit, že přímočaré chápání vztahu subjektu a jeho myšlenkových obsahů, které je předmětem Hegelovy ironie, je v jejich pojetí překonáno: myšlenkový obsah je (alespoň zčásti) sociálně konstituován a v tomto smyslu je to sociální parametr myslícího subjektu, tak jako individuální myšlenková aktivita sama je způsobem účasti individuálních subjektů na pojmovém systému daného společenství (právě tak jako na jeho standardech zdůvodně-

nosti, relevance, na jeho systému preferencí atd.). Internalista, stejně jako externalistický individualista, na to může odpovědět parafrází hegelovského citátu: může říci, že podle sociálního externalisty člověk *má myšlenku* (zastává přesvědčení, chová záměr atd.) s určitým propozičním obsahem zhruba v tom smyslu, v jakém mu přísluší postavení daňového poplatníka: jeho myšlenkový výkon se subsumuje pod konvenční pojmové schéma stejně jako se jeho životní situace subsumuje pod konvenční společenský status nezávisle na jeho záměrech a bez jeho vlastního přičinění.

Z pozice sociálně senzitivního internalisty se to jeví poněkud jinak: mít pojem znamená znát kritéria jeho aplikace (ve smyslu kompletního souboru nutných a dostačujících podmínek), ale tato kritéria mohou být „parazitní“ nebo řekněme „zástupná“. Má-li laický pojem artritidy podobu vymezení „nemoc, která se v medicíně označuje slovem ‚artritida‘“, má jasné podmínky aplikability, za předpokladu, že v lékařské vědě daného společenství má termín „artritida“ jasné podmínky aplikability, vymezující přesně jednu nemoc.¹⁴¹ Toto odborné vymezení nemoci (lékařský pojem artritidy) pracuje pro laika, který je neovládá, díky tomu, že jako podmínku aplikability vymezující jeho pojem artritidy přijímá právě to, že je splněna podmínka aplikability lékařského pojmu artritidy. Přesvědčení, jehož složkou je takto chápaný laický pojem a které bychom vyjádřili slovy „Artritida je nakažlivá“, má díky tomu jasné vymezené pravdivostní podmínky: přesvědčení je pravdivé, existuje-li přesně jedna nemoc označovaná v lékařské terminologii slovem „artritida“, a tato nemoc je nakažlivá. Mít pojem a mít přesvědčení se zde jeví jako o něco suverénnější role než z hlediska sociálního externalismu. Přesvědčení subjektu se nesubsumuje pod schéma obsahující lékařský pojem artritidy: subjekt sám angažuje tento pojem do vymezení obsahu svého přesvědčení. Účast odborného pojmu, který subjekt neovládá, v artikulaci jeho přesvědčení je tedy legitimována a jednoznačně vymezena subjektivním aktem: internalistický princip je tak zachován. Tento akt je

nicméně jasným přiznáním závislosti subjektu (pokud jde o určitost jeho vlastního přesvědčení) na pojmovém repertoáru společenství: to je sociálně internalistická výzva individualistům.

Být individualistou znamená trvat na tom, že spoléhání na společenské standardy a autority, které sociálně senzitivní internalisté zahrnují do konstrukce obsahu, není charakteristickou složkou našich postojů a komunikativních aktů. Připisování postojů individuu a interpretace jeho promluv musí sledovat zcela jiný princip, evokující kantovský motiv „syntetického sjednocování“ myšlenkových obsahů: princip začleňování všech obsahů a jejich komponentů do individuální perspektivy subjektu, kterou postupně rekonstruujeme a jejíž jednotě podřizujeme všechny interpretační kroky.¹⁴²

Do popředí tak vystoupil nový spor: individualismus versus konvencionalismus. Že se nekryje se sporem externalismu a internalismu je zřejmé už z toho, že individualismus se může vymezovat na externalistické bázi, aniž se tím (jak jsme viděli v Bilgramiho případě) otupí jeho „antisocialistické“ ostří. Předmět sporu můžeme postavit takto: určují komunikovaný a myšlený obsah společenské standardy (ať už se pod ně komunikativní či myšlenkový akt subsumuje nebo se jich dovolává, a tak je vtahuje do své artikulace)? Nebo se vymezují v individuální sféře (ať už ji chápeme internalisticky nebo ji identifikujeme prostřednictvím interně nezprostředkovaných vnějších vztahů, v nichž se individuum ocitá ve svém fyzickém nebo sociálním prostředí)? V další diskusi půjde o tento konflikt ve sféře interpretace promluv. Základní otázka zde zní: spočívá interpretace promluvy (identifikace jejího významu) v rozpoznání komunikativní intence mluvčího nebo v tom, že se na ni aplikují jazykové konvence, případně jiné společenské standardy? Jak je zřejmé, první z těchto pozic můžeme stejně přirozeně označit jako „intencionalismus“: interpretace se zaměřuje na intence mluvčího, ať už se rozhodneme pro internalistickou nebo externalistickou konstrukci jejich obsahu.

Poznámky ke kapitole C

¹ Užití deskriptivního určení v myšlenkovém aktu není nic víc než vymezení abstraktního identifikačního kritéria: vlastní identifikace (vyčlenění objektu ze světa) probíhá „mimo myšlenku“ („outside the thought“; srov. A. N. Prior, *Objects of Thought*, Clarendon Press, Oxford 1971, s. 113). Jako by mysl zůstávala na místě, neudělala ani krok směrem k předmětu, o němž uvažuje, a fixovala ho pomocí mechanismu splňování, který vykonává svou identifikační práci mimo poznávající myšlení. To ale není zvláštní deficit deskripce: totéž platí v případě indexických prvků (to, co identifikuje indexické určení jako „tady“ nebo „dnes“, případně gramatický přezens, je dáno vnějšími okolnostmi promluvy) a v případě vlastních jmen, resp. identifikačních prvků myšlenkových aktů, které jim odpovídají (to, koho identifikuje ten prvek myšlenkového aktu, v němž o někom myslíme jako o Marii, je dáno aktem křtu, nespojujeme-li se jménem nějaké další, zpravidla deskriptivní určení, které se neváže na tento akt, např. „šéfova neter“).

Připustit možnost identifikace, která není aktuálně kognitivně krytá, samozřejmě není krok téhož řádu jako přijmout neepistemický pojem pravdy, který napadají antirealisté (jak jsme toho byli svědky v kap. A.I.4): to, co odmítají, je možnost *principiálně* vymánit pojem pravdy či pravdivostních podmínek z epistemických vazeb, nikoli možnost vyslovovat tvrzení s jednoznačnými a kompletními pravdivostními podmínkami, o jejichž splnění či nesplnění aktuálně nejsme schopni rozhodnout.

² Kant nepřipouští, že pouhým spojením čistých pojmů rozvažování by bylo možné získat syntetický soud, a tedy soud s poznávací hodnotou (B 289). Syntetické soudy získáváme až fungováním pojmů ve zkušenostním poznání nebo alespoň jejich vztažením k možné zkušenosti, tj. „nepřímo“ (B 764 n.). Všechny odkazy směřují ke druhému vydání *Kantovy Kritik der reinen Vernunft* (Gesammelte Schriften, Berlin 1900; česky *Kritika čistého rozumu*, přeložil J. Loužil, Praha 2001).

³ Nemožnost transcendentálního, tj. mimozkušenostního, čistě pojmového vymezení předmětů, daná samotnou povahou pojmového aparátu, kontrastuje s faktem, že na půdě Kantova systému musíme dělat právě tohle. Za prvé, musíme myslet věc o sobě jako zdroj afekce našich smyslů: bez toho by se pojmy rozvažování neměly na

co aplikovat. Kant proto musí připustit i možnost uplatnění pojmů mimo sféru možné zkušenosti (srov. B 310) a předměty, které se v takových pojmových operacích myslí, označuje termínem „noumenon“. Tomuto užití říká „negativní“ (předmět se vymezuje právě tím, že je za hranicí možné zkušenosti) a charakterizuje ho jako „problematické“ v následujícím smyslu: není inkonzistentní, ale nemá poznávací hodnotu (tamtéž). Vyložit, jak by takové myšlenkové výkony mohly mít vůbec předmětnou povahu, není v systému *První kritiky* snadné. Kant vidí možné řešení v postulování mimosmyslového druhu nazírání („intellektuelle Anschauung“, o němž připouští, že si ho nedokážeme představit; tamtéž). Pak lze *noumena* myslet jako předměty onoho jiného nazírání. Tento manévr je velmi problematický: není zřejmé, jak bychom mohli našim pojmům v tomto jejich uplatnění (při myšlení něčeho mimo hranice naší zkušenosti) dodat předmětnost tím, že je hypoteticky vztáhneme k nějakému jinému nazírání, které je nám principiálně nedostupné. Kant zakládá předmětné fungování pojmů rozvažování právě na jejich vazbě k tomu druhu nazírání, který máme k dispozici (a který se neodlučitelně váže na smyslovost). Kant sám z tohoto důvodu říká, že *noumenon* nelze myslet v kategoriálních určeních (B 305, 312): otázka zní, jak jinak bychom mohli uvažovat o věci o sobě jako o vnějším zdroji afekce smyslů.

Za druhé, v transcendentální dialektice se ukazuje, že musíme myslet předměty idejí rozumu („Vernunft“), protože v zájmu nutné jednoty vědomí musíme myslet nepodmíněně (jde o předměty tzv. dynamických kosmologických idejí: „Kausalität aus Freiheit“ a „notwendiges Wesen“). To neznámá nic jiného než myslet v kategoriálních určeních mimozkušenostní předměty: počátek kauzální řady a nutnou bytost. Problematicnost tohoto požadavku (viz výše) řeší Kant tím, že tyto předměty máme myslet v modu „jako by“ („als ob“, B 700). Jak mě upozornil Lorenz Krüger (v korespondenci), někteří autoři se snaží „vyprostit se z čistě metodologické interpretace těchto Kantových obrátů“, aby ukázali, že Kant „nakonec přece jen dospěl k transcendentálním principům konstituce jednotné přírody“. V tomto ohledu zůstávám velmi skeptický a domnívám se, že obraty typu „als ob“, stejně jako Kantův způsob užívání termínu „noumenon“ (v.v.) odrážejí hlubokou inkoherenci Kantovy pozice. Svě stanovisko jsem se kdysi pokusil shrnout ve stati *Zur Kant's Auffassung der Einheit der Natur und Notwendigkeit der Naturgesetze*, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena*, 34. Jg., 3/1985, v hesle *Noumenon* v *Europäische Enzyklopädie* zu

Philosophie und Wissenschaften, F. Mainer Verlag, Hamburg 1990, Bd. 3. a na jiných místech.

⁴ Srov. „Alles, was der Verstand aus sich selbst schöpft, ohne es von der Erfahrung zu borgen, das habe er dennoch zu keinen anderem Behuf, als lediglich zum Erfahrungsgebrauch“ (B 295). Všechny pojmy rozvažování se vztahují na data možné zkušenosti: jsou to pojmy možných předmětů zkušenosti (B 298, B 517).

⁵ Dokonce i matematické pojmy musí být podle Kanta zkušenostně exemplifikovány, aby byly něčím více než prázdnými konstrukcemi bez předmětu. Právě tak sebevědomění „já“ jako něčeho identického se sebou ve všech proměnách obsahu vědomí je zprostředkováno syntézou rozmanitosti dané ve smyslovém názoru (B 135). Ve známém Kantově „vyvrácení idealismu“ (B 192 n.) se navíc ukazuje, že sebevědomí založené na nazírání sebe sama (prostřednictvím vnitřního smyslu) jako něčeho existujícího v čase předpokládá existenci vnějších předmětů (předmětů vnější zkušenosti) jako podkladu časových určení vlastní existence (srov. B 275 n., 278 n.). Čistě transcendentální poznání, uchopující „já“ jako mimozkušenostní předmět (jako „noumenon“) Kant vylučuje. V kritice tzv. racionální psychologie dokazuje, že „logická“ určení, k nimž dospějeme analýzou transcendentální jednoty vědomí, resp. subjektu onoho „já myslím“, provázejícího alespoň potenciálně „všechny mé představy“ (B 131 n., B 404 n.; jde o subjekt, jemuž obsahy vědomí náležejí jako predikáty, je singulární, průběžně identický, odlišný od věcí mimo něj), nelze převést na syntetická tvrzení o já jako objektu (tvrzení, že je substancí, je jednoduché, numericky identické v různých časech, existuje jako něco odlišného od věcí v prostoru; srov. B 407 n.). Logická určení transcendentálního subjektu nejsou vlastnosti nějakého předmětu, ale parametry aperceptivní syntézy, resp. jednoty myšlení, která se v ní realizuje (B 409; „logický výklad myšlení“ nelze zaměňovat s „metafyzickým určováním objektu“ (B 264)). Formálně chybné úsudky tohoto druhu Kant označuje jako „paralogismy čistého rozumu“ a jejich kritikou dospívá k závěru, že nejsou možné žádné čistě transcendentálně založené pozitivní poznatky o povaze naší duše, které by mohly tvořit doktrinální obsah „racionální psychologie“ (B 420 n.).

Dokonce i soudy, které Kant podrobně probírá jako tzv. zásady čistého rozvažování („Grundsätze des reinen Verstandes“), obsahují pojmy, které jsou možné jen *a posteriori*. Například zásada časové

následnosti podle zákona kauzality obsahuje i pojem změny, který má zkušenostní původ: nejde tedy o „čistý apriorní soud“ (srov. B 3). Platnost a poznávací funkce zásad tedy není založena jen na apriorních formách myšlení a nazírání, ale i na reálném průběhu zkušenosti: v našem případě na tom, že nám dává zakoušet změnu. Z jedné strany platí, že změna není nazíratelná bez apriorní časové formy názoru a myslitelná bez kategorií relace (jak má vyplynout z důkazů tzv. analogií zkušenosti) a že všechny myslitelné změny podléhají apriorním zásadám. Z druhé strany však nazírání a myšlení změny není produktem spontánního fungování časové formy názoru a kategorií relace, ale výsledkem zkušenosti, tj. uplatnění těchto forem na smyslový materiál, který musí být právě toho druhu, aby umožnil zkušenost změny. Kdyby nebyl tohoto druhu, byly by čas i kategorie relace jen prázdnými formami bez jakékoli funkce, protože ta musí spočívat v jejich působení ve zkušenosti změny (a korelativně trvání). Obecně řečeno, status Kantových apriorních forem názoru a rozvažování, stejně jako tzv. zásad čistého rozvažování spočívá v tom, že představují nutné, ale ne dostačující podmínky možné zkušenosti. Obrátíme-li se znovu k tzv. první analogii zkušenosti, platí, že máme-li myslet změnu jako objektivní posloupnost jevů v čase, musíme tuto posloupnost myslet jako následnost příčiny a účinku, a tedy jako nutnou (B 234). Nutnost jako modus vztahu příčiny a účinku je samozřejmě něco jiného než nutnost výkonu rozvažování spočívajícího v kauzálním spojování jevů. První nutnost je prostě analyticky zahrnuta v pojmu kauzality a vkládá se spolu s ním do nazírané rozmanitosti. Druhá nutnost spočívá v tom, že tento výkon je vyžadován povahou rozvažování, jeho funkcí při zajišťování elementární jednoty vědomí (resp. tím aspektem této funkce, který zachycuje tzv. druhá analogie zkušenosti). Ve svém konkrétním uplatnění a výsledku (tj. na úrovni konkrétního obsazení pozic příčiny a účinku) je ale tento výkon jen empiricky zdůvodnitelný – a tedy z Kantova hlediska jen nahodilý. Z kategorie kauzality ani z odpovídajícího časového schématu totiž nelze odvodit žádný konkrétní návod k postupu v jednotlivých případech (B 165, 252).

⁶ Kategorie fungují jako „Regeln für einen Verstand, dessen ganzes Vermögen im Denken besteht, d.i. in der Handlung, die Synthesis des Mannigfaltigen, welches ihm anderweitig in der Anschauung gegeben worden, zur Einheit der Apperzeption zu bringen“ (B 145). Analogicky pro apriorní formy názoru je podstatné, že jsou formami *smyslového* nazírání, jehož základním určením je, že „sie nicht

ursprünglich, d.h. eine solche ist, durch die selbst das Dasein des Objekts der Anschauung gegeben wird (und die, soviel wir einsehen, nur dem Urwesen zukommen kann), sondern von dem Dasein des Objekts abhängig, mithin nur dadurch, dass die Vorstellungsfähigkeit des Subjekts durch dasselbe affiziert wird, möglich ist (B 72; srov. též B 42n., 51, 68n.).

⁷ Z pozice intelektu, který by nazíral sám, takže by nebyl odkázán na žádnou smyslovou látku, a jemuž by veškerá rozmanitost byla dána prostřednictvím sebeuvědomění, by kategorie neměly žádné uplatnění (B 135, 138 n., 145 aj.). Velmi instruktivní je srovnání s Hegelovým pojetím kategorií. U Hegela se myšlení nevymezuje schopností syntézy rozmanitosti pocházející v poslední instanci z vnějších zdrojů, ale chápe se jako vševytvářející a všezahrnující „substance-subjekt“. Kategorie v systému *Encyklopedie* reprezentují stupně vývoje logické ideje a vznik konkrétního myšlenkového obsahu není výsledkem jejich uplatnění na látku dodanou zvenčí, ale produktem procesu sebeurčování, sebekonkretizace myšlení, v němž se překonává abstraktnost logické ideje. Srov. Hegelova slova na adresu Kanta: „Hierbei ist es dann noch zu bemerken, dass es die Behauptung, die Kategorien seien für sich leer, allerdings insofern einen richtigen Sinn hat, dass bei denselben und ihrer Totalität (der logischen Idee) nicht stehen zu bleiben, sondern zu den realen Gebieten der Natur und des Geistes fortzuschreiten ist, welches fortzuschreiten jedoch nicht so aufgefasst werden darf, als käme dadurch zur logischen Idee von aussen ein derselben fremder Inhalt, sondern so, dass es die reine Tätigkeit der logischen Idee ist, sich zur Natur und zum Geist weiter zu bestimmen und zu entfalten“ (G. W. F. Hegel, *Sämtliche Werke*, Hrsg. v. Glockner, Bd. 8, s. 132).

⁸ Vzhledem k širokému uplatnění, jemuž se těší termín „samodanost“ (srov. k tomu Z. Mathauser, *Text a samodanost*, in: Z. Mathauser, *Mezi filosofií a poesíí*, Filosofia, Praha 1995), je snad na místě upozornit na jeho mnohoznačnost. Je třeba rozlišit minimálně trojí užití, z nichž pouze první se uplatňuje v Husserlově výkladu pojmu evidence:

/1/ „Samodanost“ jako danost předmětu samého, nikoli pouhé reprezentace předmětu: samodanost předmětu *X* je situace, v níž vstupujeme do přímého vztahu k *X* samému, a ne k nějakému kognitivnímu prostředníku, např. k fregeovskému „způsobu prezentace“ *X* (ke konceptuálnímu útvaru, který identifikuje *X* tím, že vymezuje

podmínky, které splňuje právě jen *X*; srov. následující kapitola) nebo k tzv. „intencionálnímu objektu“ (chápanému jako útvar, který se vsouvá mezi subjekt a *X*).

/2/ „Samodanost“ jako spontánní způsob danosti, nezprostředkovaný nějakým metodickým postupem, např. inferencemi z dostupné evidence a obecných premis (např. běžná interpretace jazykového i mimojazykového chování je spontánní v tom smyslu, že „přímo slyším“ někoho tvrdit, že prší, „přímo vidím“, jak se snaží rozevřít deštník, jak zuří atd.; srov. kap. A, pozn. 67).

/3/ „Samodanost“ jako způsob danosti, který je soběstačný v tom smyslu, že nevyžaduje danost něčeho jiného.

Zatímco nevidím důvod pochybovat o tom, že fyzické objekty, naše vlastní mentální stavy i mentální stavy jiných osob, významy promluv, umělecká díla atd. nám mohou být přístupné v modu „samodanosti“ ve smyslu /1/ a /2/, nenacházím žádné pozitivní uplatnění pro termín „samodanost“ ve smyslu /3/.

⁹ Srov. *Formale und Transzendente Logik*, M. Nijhoff, Haag 1974, s. 176: „Evidenz, ganz allgemein, ist eben nichts anderes als die Bewusstseinsweise, die evtl. als ausserordentlich komplexe Stufenfolge sich aufbauend, ihre intentionale Gegenständlichkeit im Modus des originalen ‚es selbst‘ darbietet.“ Husserlova transcendentální logika předpokládá hierarchii typů soudů kopírující hierarchii evidencí, přičemž elementární status „posledního soudu“ v ní má singulární soud, v jehož evidenci vystupují individua. Všechny ostatní soudy musí být (syntakticky) převoditelné na soudy s tímto typem evidence. Ale singulární predikativní evidence (jediná predikativní evidence „v přísném smyslu“) podle Husserla sama odkazuje k něčemu ještě elementárnějšímu: k předpredikativní evidenci jako absolutně výchozímu druhu zkušenosti (srov. tamtéž, par. 82; *Erfahrung und Urteil*, Hamburg 1948, par. 5c aj.). Transcendentální teorie soudu tak předpokládá transcendentální estetiku jako disciplínu objasňující principy předpredikativní evidence. Husserl zdůrazňuje, že k tomu, aby evidence plnila svoji funkci (přenést nás od „prázdňeho mínění soudu“ k „naplněnému soudu“, a tedy ke skutečnému kognitivnímu postoji), nemusí být završená a nezpochybnitelná: „Und an der Tradition hängen bleiben, die aus längst vergessenen Motiven, und jedenfalls aus nie geklärten, die Evidenz auf apodiktische, absolut zweifellose und sozusagen in sich absolut fertige Einsicht reduziert, das heisst sich das Verständnis aller wissenschaftlichen Leistung versperren“ (*Formale und transzendente Logik*, s. 169).

Různým kategoriím předmětnosti odpovídají různé typy evidencí a různé způsoby „der evtl. Steigerung der Vollkommenheit der Selbsthabe“ (tamtéž).

¹⁰ Russell se shoduje s Husserlem v tom, že předmět není tím, o čem myslím či mluvím, na základě toho, že splňuje jistá pojmová určení, nýbrž proto, že jsem s ním v bezprostředním kognitivním vztahu: v Russellově terminologii ve vztahu přímé obeznámenosti („acquaintance“), v němž se mi prezentuje předmět sám. Pro tuto sebezprezentaci předmětu (která je prostou konverzí vztahu obeznámenosti subjektu s předmětem) můžeme stejně dobře užít Husserlův výraz „samodanost“. Srov. např.: „I say I am acquainted with an object when I have direct cognitive relation to that object, i.e. when I am directly aware of the object itself...In fact, I think the relation of subject and object which I call acquaintance is simply the converse of the relation of object and subject which constitutes presentation. That is to say that *S* has acquaintance with *O* is essentially the same thing as to say that *O* is presented to *S*“ (B. Russell, *Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description*, in: B. Russell, *Mysticism and Logic*, London 1932, s. 209 n.).

¹¹ Externalistická teze zní, že k určení obsahu nestačí identifikovat interní parametry nositele propozičního postoje či mluvčího, to jest stavy, akty či dispozice vymežitelné bez odkazů na vnější – ať už fyzické či sociální – prostředí individua. (Pod tento popis spadají například psychické či neurofyziologické mechanismy, s nimiž počítají funkcionalistické teorie mysli, tj. sekvence neintencionálně popsaných stavů subjektu vedoucí od podráždění receptorů způsobených vnějšími podněty k vnějšímu chování jako reakci na tyto podněty.) Základní externalistické argumenty mají ukázat, že dva subjekty se mohou dokonale typově shodovat ve všech interních ohledech a zároveň podstatně lišit v obsahu svých postojů či promluv. Být internalistou pak znamená trvat i pod tlakem těchto argumentů na tom, že fixovat interní parametry znamená fixovat obsah.

¹² G. Frege, *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966, s. 51.

¹³ John Perry (ve stati *Individuals in Informational and Intentional Content*, in: J. Perry, *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1993) charakterizuje Frege-

ho pojetí deskriptivní reference a jeho přesvědčení o fundamentální roli této reference v našem vztahu ke světu jako „fregeovskou intuíci“, podle níž naše myšlení a vypovídání je jen „v nepřímém kontaktu s objekty, o nichž myslíme či mluvíme“. Náš vztah k nim se váže na jistá určení těchto objektů, vymezená ve způsobech prezentace spojených s jazykovými výrazy nebo s kognitivní rolí jednotlivých prvků myšlenek. To Perry komentuje slovy, že „naše myšlenky a slova by mohly být přesně takové, jaké jsou, a přitom referovat k jiným věcem, kdyby fakta o světě byla jiná“ (s. 280). To je jen druhá stránka toho, co vyjadřujeme obratem, že deskripce referuje k nějakému objektu *na základě daného stavu světa*. Ve fregeovské verzi přispívá realita do předmětného obsahu našich promluv či propozičních postojů fakty typu „deskriptivní určení *D* je jedinečně splňováno objektem *O*“; pro teoretiky „přímé reference“ má příspěvek reality podobu objektů samých (viz níže, kap. II.4; srov. též *Příloha*, heslo *Přímá reference*).

¹⁴ Myšlení spočívá podle Fregeho v uchopení ideálně objektivní myšlenky („das fassen des Gedankens“) a souzení v zaujetí postoje k uchopené myšlence jako k pravdivé („die Anerkennung der Wahrheit des Gedankens“; srov. *Der Gedanke*, s. 35). V předchozí kapitole jsme viděli, že Kant a Husserl nepřipouštějí emancipaci pojmů a soudů od zkušenosti (u Kanta jsou pojmy rozvažování přímo spojeny se schématy možné zkušenosti, která určují jejich aplikaci v soudech; u Husserla je soud buď předjímáním evidence nebo s ní splývá jako se svým naplněním). Naproti tomu pro Fregeho není předmětnost pojmů a soudů spjata s aktuální nebo možnou zkušeností: je založena na předmětnosti ideálně objektivní myšlenky („Gedanke“), která se neváže na lidské poznávací schopnosti. V tomto kontextu vůbec nevystává problém, jak může v myšlenkovém aktu vzniknout epistemicky indiferentní konceptuální reprezentace reality (srov. kap. A.I.4): myšlení nic takového nevytváří, ale „uchopuje“.

¹⁵ Do jaké míry ho lze Fregemu skutečně připsat je ovšem předmětem sporů; srov. např. J. McDowell, *De Re Senses*, in: C. Wright (ed.), *Frege: Tradition and Influence*, Blackwell, Oxford 1984.

¹⁶ Srov. J. Searle, *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 197 n.

¹⁷ To lze vyjádřit tak, že pojem „být o něčem“ („aboutness“) je silnější než pojem denotace (tj. identifikace na základě jedinečného

splňování deskriptivního určení). Srov. T. Burge, *The Journal of Philosophy*, No. 6, 1974, s. 346.

¹⁸ V těchto a podobných případech se běžně mluví o *přímé referenci*. Jak je ale zřejmé, nejde tu o přímost ve smyslu nezprostředkovanosti: nutným zprostředkujícím činitelem je obeznámenost, kontextový vztah či historický řetěz užívání jména. Přímostí reference se zde myslí to, že referenční termín činí předmět samotný součástí propozice (vyjádřené aktuálním užitím věty obsahující tento termín). Srov. k tomu D. Kaplan, *Afterthoughts*, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein, *Themes from Kaplan*, Oxford University Press 1989 (viz též *Příloha*, heslo *Přímá reference*).

¹⁹ Srov. B. Russell, *Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description*, in: B. Russell, *Mysticism and Logic*, London 1932, s. 220–221: „Whenever a relation of supposing or judging occurs, the terms to which the supposing or judging mind is related by the relation of supposing or judging must be terms with which the mind in question is acquainted. This is merely to say that we cannot make a judgement or a supposition without knowing what it is that we are making our judgement or supposition about.“ Protože jediným kandidátem na význam výrazu je pro Russella jeho referent a protože reference je založena na vztahu obeznámenosti, jediná logická analýza, z níž věta vychází jako smysluplná, je ta, která ji představí jako složenou výlučně z výrazů, jejichž reference je garantována vztahem přímé obeznámenosti. (Srov. „Every proposition which we can understand must be composed wholly of constituents with which we are acquainted“; tamtéž, s. 219; srov. též s. 231). Tyto výrazy fungují tak, že uvádějí do obsahu promluvy, v níž je věta užitá, svůj referent, tj. „předmět sám“: Russellovo pojetí propozičního obsahu přesvědčení (a tvrzení) v tomto ohledu odpovídá Husserlovu pojmu „naplněného soudu“ (viz výše). Zajímavou diskusi o „Russellovu principu“ najde čtenář např. v knize G. Evanse *The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford 1982, Ch. 2. (srov. též *Příloha*, hesla *Deskripce* a *Přímá reference*).

²⁰ Viz T. Burge, *Belief De Re*, *The Journal of Philosophy*, No 6, 1974, s. 345 n. Fakt, že zde – po vzoru Burge – mluvíme pouze o přesvědčeních, neznamená, že jim přiznáváme privilegované postavení mezi propozičními postoji: následující úvahy se (*mutatis mutandis*) stejnou měrou vztahují na přání, záměry atd.

²¹ To platí obecně pro *typy* postojů: neznamená to, že každý postoj *de dicto* je založen na nějakém určitém postoji *de re*. Srov. T. Burge, Individualism and the Mental, in: P. French, T. Uehling, H. Wettstein (eds.), Midwest Studies in Philosophy, IV: Studies in Metaphysics, University of Minnesota Press, Minneapolis 1979, s. 86.

²² T. Burge, Belief De Re, The Journal of Philosophy, No 6, 1974, s. 345.

²³ Velmi ilustrativní je analogie s fotografickým zobrazením (srov. G. Evans, The Varieties of Reference, Clarendon Press, Oxford 1982, Ch. 3.4). F_1 je fotografií muže A , pokud je A (díky své přítomnosti na místě, k němuž směřoval objektiv v době expozice) v příslušném kauzálním vztahu k F_1 . To platí nezávisle na tom, lze-li A rozpoznat na F_1 . Dvě k nerozeznání podobné fotografie F_1 a F_2 jsou fotografiemi dvou mužů, A a B , pokud A stál v příslušném kauzálním vztahu k F_1 a B k F_2 . Na tom se nic nezmění ani tehdy, bude-li útvar viditelný na F_1 podobný B a zcela nepodobný A , a bude-li naopak F_2 každému připomínat A , a nikoli B .

²⁴ Známý (myšlenkový) experiment tohoto druhu, zahrnující úspěšný pokusné osoby a její přenesení z jedné pizzerie do jiné (k nerozeznání podobné) popsal Daniel Dennett pod titulem „The Ballad of Shakey’s Pizza Parlor“ v knize The Intentional Stance, MIT Press, Cambridge (Mass.) 1987, s. 167 nn. Dennett zde ovšem ukazuje, že interpretace výroků pokusné osoby není jednoznačná.

²⁵ S tím koresponduje jedno z Fregeho kritérií identity propozice (ve Fregeho terminologii „Gedanke“): dvě věty nemohou vyjadřovat tutéž propozici, pokud je možné, aby racionální subjekt jednu větu považoval za pravdivou a současně (v tomtéž kontextu) druhou za nepravdivou. Srov. G. Frege, Der Gedanke, in: G. Frege, Logische Untersuchungen, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966, s. 38 n.

²⁶ U Kaplana tomu odpovídá dvojice „sentence character – content“, u Perryho „sense – proposition“, u Fodora distinkce mezi větami „jazyka myšlení“ („mentalese“) jako typy, které můžeme sdílet, a jejich instancemi zapsanými v mozku (v příslušných „belief boxes“). Kaplan chápe „character“ jako funkci z kontextu do obsahu („content“) a analogicky je tomu u Perryho a u Fodora. Srov. D. Kaplan, Demonstratives, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), Themes from Kaplan, Oxford University Press, Oxford 1989; J. Perry, Frege on Demonstratives, Philosophical Review, 86, 1977; J. Perry, The

Problem of Essential Indexical, *Nous*, 13, 1979; J. Fodor, *The Language of Thought*, Harvard UP, Cambridge, Massachusetts 1975.

²⁷ Analogie neznamená identitu: F. Recanati se vyjadřuje proti přímočaré identifikaci úzkého obsahu a významu odpovídající věty: pokazuje přitom na rozdíl mezi jazykovými a psychologickými způsoby prezentace (viz F. Recanati, *Direct Reference*, Blackwell, Oxford 1993, s. 68 n.).

²⁸ V Kaplanově terminologii: v obou případech je tíž „content presented under various characters“ (D. Kaplan, *Demonstratives*, in: J. Almog, H. Wettstein, J. Perry (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 532). Kaplan je prominentním představitelem neorussellovského pojetí propozice (v jeho terminologii: „content“), o kterém bude řeč v příští kapitole.

²⁹ V této formulaci pomímám problém tzv. nepřímých kontextů.

³⁰ Srov. zvláště jeho stať *Individuals in Informational and Intentional Content*, in: J. Perry, *The Problem of the Essential Indexicals and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1993. Perry prezentuje svou analýzu jako překonání konfliktu mezi fregeovskou a russellovskou pozicí.

³¹ J. Perry, *Individuals in Informational and Intentional Content*, s. 294. Nepopírá se tedy, že užití výrazů referujících k těžce entitě pod různým způsobem prezentace má různou kognitivní funkci, ale tato funkce se nezahrnuje do významu promluvy (do vyjádřeného propozice). Srov. k tomu též Perryho stať *Cognitive Significance and New Theories of Reference* (in: tamtéž). Názor, že význam máme chápat jako indiferentní vůči kognitivním zřetelům, formuloval (proti Frege) nejdůsledněji Nathan Salmon v knize *Frege's Puzzle*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1986.

³² To je v rozporu s tradičním čtením Fregeho, podle něž propoziční obsahy promluv či přesvědčení (ve Fregeho terminologii „Gedanken“) tvoří čisté způsoby prezentace („Sinne“) a tuto roli hrají nezávisle na tom, zda reálně identifikují nějaké referenty. Evans se ovšem snaží ukázat, že jeho chápání role způsobů prezentace odpovídá skutečnému Fregeho stanovisku (viz např. G. Evans, *The Varieties of Reference*, Oxford University Press, Oxford 1982, kap. I., též s. 200 nn.; srov. též J. McDowell, *De Re Senses*, in: C. Wright (ed.), *Frege: Tradition and Influence*, Blackwell, Oxford 1984; dal-

ší příklad neofregeovského pojetí propozice viz v Ch. Peacocke, *Demonstrative Thought and Psychological Explanation*, Synthèse 49, 1981).

³³ K povaze smyslového vnímání podle Searla patří, že obsahuje sebereferenční prvek, který vstupuje i do obsahu percepčně vázaného přesvědčení. Na tom je mimo jiné založena jeho internalistická interpretace výše uvedeného Burgeova příkladu, který se týká přesvědčení bezprostředně založeného na vizuálním vjemu (nezřetelného vjemu muže blížícího se v mlze). Moje schopnost zastávat přesvědčení o tomto muži je podle Burge založena čistě na percepčním vztahu (žádné pojmové identifikační určení k dispozici nemám). Searlův způsob internalizace tohoto faktoru vychází z předpokladu „kauzální sebereferenčnosti“ intencionálního obsahu smyslového vnímání a na něm založených percepčních přesvědčení. V našem případě lze obsah přesvědčení parafrázovat slovy „Existuje muž způsobující tento zrakový vjem a tento muž má červenou čepici“ (J. Searle, *Intentionality*, s. 212).

³⁴ Srov. J. Perry, *Individuals in Informational and Intentional Content*, in: J. Perry, *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays*, Oxford University Press 1993. Více o Perryho neorussellovském pojetí obsahu viz v předchozí kap. Analogickou námitku vznáší G. Segal v knize *A Slim Book about Narrow Content*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2000, s. 105 n.

³⁵ Ti, kdo se jako autor této knihy přikloní k pojetí významu promluvy jako souhrnu závazků specifického druhu, si musí položit otázku, jaká konstrukce propozice se nejlépe uplatní při identifikaci obsahu těchto závazků (a tedy i obsahu, který se komunikuje v tomto normativním pojetí). Na jiném místě jsem se z tohoto hlediska vyslovil pro neofregeovský pojem propozice (srov. P. Kořátko, *Význam a komunikace*, Filosofía, Praha 1998, kap. A/II/3).

³⁶ Searle sám je velmi obezřetný při charakteristice statutu své analýzy (srov. *Intentionality*, s. 213). Netvrdí například, že promluva vykonaná větou /a/ „Tento okamžik je ve 20. století“ znamená totéž jako promluva vykonaná větou /b/ „Okamžik této promluvy je ve 20. století“. Rozdíl a zároveň podstatná souvislost spočívá v tom, že v /b/ explicitně vymezujeme pravdivostní podmínky (zahrnující referenci k promluvě samé), které jsou v /a/ pouze indikovány (včetně sebereferenčnosti promluvy). Explicitně říci a indikovat jistě

není totéž, ale stejně podstatné je, že jde o dva mody *komunikace*. Distinkce tohoto druhu jsou důležitým příspěvkem k úvahám o tom, jakými způsoby či na jakých úrovních může konvenční význam jazykových výrazů (zde: pravidla určující referenční fungování indexů) vstupovat do významu promluv.

³⁷ Odvozují ji z úvahy, kterou nacházíme v knize F. Recanatiho *Direct Reference*, Blackwell, Oxford 1993, s. 105 n.

³⁸ Ve formální sémantice lze k fixaci rigidního čtení deskripcí v právě uvedeném smyslu použít Kaplanův operátor „dthat“, chápeme-li ho tak, že jeho aplikace na deskripci ji (slovy S. Kripkeho) „transformuje na termín, který rigidně designuje objekt splňující deskripci v aktuálním světě“ (S. Kripke, *Naming and Necessity*, Oxford, Blackwell 1972, s. 60.; D. Kaplan, *Dthat*, in: P. French, T. Uehling, H. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1979). Jak konstatuje sám Kaplan, tento výklad odpovídá jen jedné z interpretací jeho „dthat“: původně zamýšlel „dthat“ ne jako operátor, ale jako „surrogate for a true demonstrative“ (D. Kaplan, *Afterthoughts*, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press, Oxford 1989, s. 581). Srov. *Příloha*, heslo *Rigidní designátor*.

³⁹ Ze strany mluvčího analogicky platí, že kdyby s touto schopností adresáta nepočítal, nemohl by doufat v komunikativní úspěch: mluvčí tedy musí mít představu o aktuálním vjemovém poli adresáta. Obecně vzato, fungování demonstrativ podstatně závisí na schopnosti komunikantů vzájemně odhadovat (s velkou mírou spolehlivosti) svá vjemová pole a to, co je v nich pro druhého aktuálním předmětem pozornosti. (Na stejném předpokladu stojí všechny druhy předvádění a typické případy vzájemné koordinace pohybů.) Je pravda, že searlovská deskriptivní parafráze zahrnuje indexickou referenci k aktuálnímu vjemu mluvčího („to, co vyvolává *tento vjem*“), která je v dané podobě nepřenosná: ale můžeme ji snadno převést do ekvivalentní podoby, která odpovídá pozici interpreta: „to, co vyvolává aktuální vjem mluvčího“. Pojem sdílení obsahu by měl umožňovat tyto transformace reflektující rozdíl mezi pozicí mluvčího a interpreta: to je minimální volnost, bez níž se (jak uvidíme) neobejde ani interpretační technika tak protežovaná sociálními externalisty, jako je diskvotace.

⁴⁰ Schopnost zaujmout (cestou „empatie“) zorný úhel jiného subjektu hraje podstatnou roli v Quinově výkladu vzájemného rozumění v běžné komunikaci, osvojování mateřského jazyka, metodického postupu radikálního překladu, a samozřejmě připsování propozičních postojů (srov. např. W. V. O. Quine, Hledání pravdy (přeložil J. Peregrin), Herrmann a synové, Praha 1994, kap. 16, dále s. 55, 71, 75 n.; W. V. O. Quine, From Stimulus to Science, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1995, s. 89 n.).

⁴¹ To samozřejmě neimplikuje (absurdní) závěr, že subjekt zastává své postoje na základě *rozhodnutí* o tom, čemu bude věřit, co si bude přát, čeho se bude obávat atd. Internalistické pojetí obsahu není v rozporu s faktem, že přesvědčení, záměry, přání, obavy atd. mohou být zcela spontánními reakcemi na vývoj vnější situace, nebo chcete-li, mohou být důsledky vnějších událostí. Jde jen o to, jakou podobu má struktura těchto postojů, ať už jsou vyvolány čímkoli.

⁴² Samozřejmě musíme připustit výjimky: můžeme zavádět výrazy pro látky, rostliny, či živočichy, s nimiž jsme dosud nebyli v přímém empirickém kontaktu, ale jejichž existenci předpokládáme vzhledem k jistým indiciím nebo ze systematických důvodů, například jako hypotetické mezičlánky ve vývoji rostlinných či živočišných druhů (v případě vlastních jmen je přímou analogií deskriptivní fixace jejich reference – srov. příklady typu „Jack Rozparovač“ v následující kapitole).

⁴³ H. Putnam, The Meaning of ‚Meaning‘, in: H. Putnam, Mind, Language and Reality, Cambridge University Press, Cambridge 1975, s. 244 (srov. též Putnamův hypotetický příklad o Archimédovi, s. 237–238).

⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 225: „The key point is that the relation the same_L [vztah *být toutéž kapalinou* – pozn. P.K.] is a *theoretical relation*: whether something is or is not the same liquid as this may take an indefinite amount of scientific investigation to determine. Moreover, even if a ‚definite‘ answer has been obtained...the answer is defeasible.“

⁴⁵ Samotné tvrzení o tom, jakou váhu přiřkládáme vnitřní struktuře látek, je empirické, a tedy v principu vyvratitelné. I když je ale uznáme za pravdivé, musíme připustit, že i „náš vztah ke světu“ se v tomto ohledu může změnit. Podstatné je, že v těchto Putnamových úvahách se pohybujeme permanentně na empirické bázi. Jejich vý-

chodiskem není apriorní esencialismus ani apriorní přijetí diktátu vědy: jde o empirická tvrzení o tom, jakou váhu přikládáme vnitřní struktuře látek v našem způsobu užívání výrazů pro přírodní druhy a jakou roli svěřujeme vědě v reálné „dělbě jazykové práce“ (srov. např. H. Putnam, *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1981, s. 46 n.). To je v souladu s Putnamovou charakteristikou sémantiky jako „typicky společenské disciplíny“ (viz závěr jeho stati *Is Semantics Possible?*, *Metaphilosophy*, 3, 1970).

⁴⁶ Srov. *The Meaning of „Meaning“*, s. 240.

⁴⁷ Srov. *The Meaning of „Meaning“*, s. 218–222, 234, 245.

⁴⁸ Každá aplikace látkového výrazu *V* na konkrétní „kus“ látky (v promluvhách typu „Tady je voda, klidně se napij“ nebo „Dej sem kousek toho zlata“) přispívá k (potenciální) fixaci významu *V* jakožto výrazu sloužícího k označení všeho, co je stejnou látkou jako daný „kus“, přičemž lze předpokládat, že komunikativní praxe směřuje v této věci k unifikaci. Explicitní *definice* typu „Toto je voda“ podáváme nejspíš v situacích, kdy chceme někomu vyložit význam už fungujících slov. Když Putnam mluví o takové ostenzivní definici, zdůrazňuje, že je spojena s „empirickým předpokladem“, že vzorek vody, k němuž definici vztahuji, je toutéž látkou jako většina toho, „co jsem já a další mluvčí z mého jazykového společenství při jiných příležitostech označili jako ‚vodu““. Ukáže-li se, že tento předpoklad není pravdivý (dejme tomu, že jsem nedopatřením ukázal na sklenici ginu), definice selhává: pro takové případy jsem připraven ji odvolat. Srov. *The Meaning of „Meaning“*, s. 225: „Thus the ostensive definition conveys what might be called a defeasible necessary and sufficient condition: the necessary and sufficient condition for being water is bearing the relation same_L [vztah *byť toutéž kapalinou* – pozn. P.K.] to the stuff in the glass; but it is the necessary and sufficient condition only if the empirical condition is satisfied. If it is not satisfied, then one of a series of, so to speak, ‚fallback‘ conditions becomes activated.“

⁴⁹ Pokud jsou identifikovány demonstrativně, můžeme jejich relevanci vyjádřit slovy, že význam slova „voda“ obsahuje skrytý indexický element. Putnam ovšem bere v úvahu i možnost deskriptivní identifikace: v případě slova „voda“ to může být deskripce typu „to, co tady – v našem okolí – teče v řekách, padá z mraků atd.“. Deskripce v této funkci (fixace „vzorku“) fungují rigidně – stejně jako

deskriptivní parafráze v searlovské internalistické teorii indexů (viz předchozí kapitola). To znamená, že extenzí slova „voda“ v libovolném možném světě W není látka, která ve W splňuje příslušnou deskripci D , ale látka, která je ve vztahu „the same_L“ (tj. ve vztahu „mít stejnou vnitřní strukturu“) k látce splňující D v aktuálním světě. Z toho je zřejmé, že slovo „voda“ není synonymní s deskripcí D . Totéž ale platí pro deskripci „látka s molekulární strukturou H_2O “: poznaťte, že látka splňující D v aktuálním světě má složení H_2O , je přes svou autoritativní roli v našem aktuálním rozhodování o aplikabilitě slova „voda“ revidovatelný v dalším vývoji vědy (srov. *The Meaning of „Meaning“*, s. 225, 240 aj.). Má-li látka, která splňuje D v aktuálním světě (a kterou jsme na základě toho pojmenovali slovem „voda“), opravdu složení H_2O , má toto složení ve všech možných světech (a tedy nutně): to je to nejsilnější tvrzení, jaké v této věci můžeme vyslovit. (Srov. tamtéž, s. 233; srov. též S. Kripke, *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972, Lecture III, např. s. 125 n.) Současná chemie tedy není tou poslední instancí rozhodující o správnosti aplikací slova „voda“ na jednotlivé exempláře: je jen tou poslední instancí, k níž se aktuálně můžeme odvolat.

⁵⁰ „Ve vztahu ke všem možným světům“ proto, že výraz „voda“ je díky indexickému prvku v jeho definici rigidní designátor. Totéž platí v případě deskriptivního zavedení výrazu „voda“, protože deskripce v této roli funguje rigidně (srov. pozn. 49). Obecně řečeno, rigidity slova „voda“ je dána tím, že při jeho zavedení fixujeme v aktuálním světě (ať už indexicky nebo deskriptivně) látku, jejíž složení je pro všechny možné světy kritériem náležení do extenze. Srov. H. Putnam, *The Meaning of „Meaning“*, s. 231, 238, 265; srov. též H. Putnam, *Meaning and Reference*, in: A. W. Moore (ed.), *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford 1993, s. 157 n.

⁵¹ Řekne-li například pozemšťan A a jeho dvojník B na duplikátu Země „Voda má strukturu H_2O “, vykoná první pravdivé tvrzení o vodě a druhý nepravdivé tvrzení o kapalině se složením XYZ. Máme zde tedy dva různé propoziční obsahy a dva typově identické interní stavy: vyjádřený propoziční obsah tedy nemůže být determinován čistě interně. Putnam (*The Meaning of „Meaning“*) formuluje svůj příklad jako argument proti internalistickému pojetí jazykového významu (proti tezi, že „meanings are in the head“), ale výše uvedeným způsobem ho snadno rozšíříme na propoziční postoje. Říká-li se v Putnamově zadání, že A a B jsou psychologicky typově identičtí,

nahradíme to postulátem, že jsou interně typově identičtí: z faktu, že zastávají dvě různá přesvědčení (lišící se v propozičním obsahu), pak vyvodíme, že propoziční postoje nejsou determinovány interními stavy.

⁵² Srov. J. Searle, *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 207.

⁵³ Kdybychom předpokládali, že každý člen našeho společenství zavádí do svého idiolektu výraz „voda“ individuálně uvedeným způsobem, museli bychom se smířit s tím, že pro každého uživatele češtiny má výraz „voda“ jiný význam (ne ovšem nutně jinou extenzi): to by byla cena za nahrazení indexické reference k vzorku látky indexickou referencí k vjemu. Searle (*Intentionality*, s. 208) poukazuje na to, že uvedený předpoklad neplatí: význam, který přikládáme jazykovým výrazům, je běžně fixován naší intencí užívat je stejně jako naše společenství, resp. autoritativní skupina expertů (to je reflexe putnamovského fenoménu dělby jazykové práce). Problém zcela odpadne, zvolíme-li alternativní deskriptivní zavedení látkových výrazů (pomocí observačních termínů), například: „voda“ označuje vzhledem ke všem možným světům látku, která má stejnou chemickou strukturu jako (normální) výskyty látky, která v aktuálním světě prší z mraků, teče v řekách atd.“

⁵⁴ Srov. pozn. 45. V jednom ze svých kritických komentářů na adresu Putnamovy verze externalismu Davidson poznamenal, že mu není jasné, „proč by právě totožnost mikrostruktury měla být nutně tou podobností, která určuje referenci mého slova ‚voda‘“ (D. Davidson, *Epistemology Externalized*, in: D. Davidson, *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 198; česky in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, Filosofie, Praha 2004, s. 224 n.). Z Putnamovy pozice je odpověď prostá: chemické složení nerozhoduje o extenzi *nutně*, ale na základě naší *intence* užívat látkových výrazů právě tímto způsobem. Toto tvrzení o obecně sdílené intenci uživatelů jazyka patří k *empirickým* předpokladům Putnamovy teorie – a samozřejmě k možným předmětům polemiky (srov. např. *The Meaning of „Meaning“*, s. 238: „Someone might disagree with us about the empirical facts concerning the intentions of speakers“). Na empirickou povahu Putnamovy teorie a na její důraz na intence mluvčích poukazuje W. Child ve stati *Wittgenstein’s Externalism and Modern Externalism*, *Filosofický časopis*, 3/2002, kap. 3.

⁵⁵ Popis takového řetězu viz v Kripkeho knize *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972, s. 91 n.

⁵⁶ Srov. *Naming and Necessity*, s. 96–97, 162. Mluví se do řetězu nezapojuje a jméno v jeho užití nabývá jiné referenční funkce, pokud namísto této „konformní“ intence zamýšlí využití již existujícího jména k označení jiného individua, např. jména „Napoleon“ k pojmenování svého psa (tamtéž, s. 96).

⁵⁷ Intencionální prvek Kripkeho pojetí jmen má zároveň i jistý *metateoretický* význam. Kripke zdůrazňuje, že na rozdíl od deskriptivistů (jako je Frege, Strawson nebo Searle) se nepokouší analyzovat referenci (v případě vlastních jmen) pomocí nutných a dostačujících podmínek, jejichž splňováním se objekt stává referentem jména a jejichž vymezení už samo nezahrnuje pojem reference. Neaspiruje tedy na teorii, která by redukovala pojem reference na jiné pojmy. (Srov. *Naming and Necessity*, s. 88, pozn. 38; s. 93; Kripke poznamenává, že taková aspirace by byla zřejmě nereálná: srov. tamtéž, s. 94, 97.) V našem kontextu stojí za povšimnutí, že oním prvkem Kripkeho výkladu fungování vlastních jmen, v němž je neredukovatelně přítomen pojem reference, je právě *intence mluvit k referenci* k témuž objektu jako jeho předchůdci, tj. převzít jméno i s jeho referenční funkcí (tamtéž, s. 162).

⁵⁸ Tato formulace je indiferentní ke způsobu, jakým entita nabyla jména: uživatel jména chce prostě využít vztah mezi jménem a jeho nositelem, aniž by musel zastávat nějakou hypotézu o tom, jak byl nastolen. Kripke (analogicky jako Putnam v případě výrazů pro přírodní druhy – viz předchozí kap.) uvažuje o dvou možnostech. Kromě aktu křtu (při němž je pojmenovávaná entita identifikována ostenzivně) připouští i přiřazení jména deskriptivně identifikované entitě. K tomu dochází v případech, kdy nám entita, kterou chceme pojmenovat, není dostupná, a my pouze usuzujeme na její existenci z určitých indicií. Například Leverrier zaznamenal odchylky v drahách některých planet, pro něž nenašel jiné vysvětlení než existenci další (dosud neznámé) planety: této předpokládané planetě dal jméno „Neptun“. To znamená, že referent jména „Neptun“ byl fixován pomocí deskripce typu „planeta způsobující ty a ty odchylky v drahách těch a těch planet“ (srov. *Naming and Necessity*, s. 79). Podobně londýnská policie označila jménem „Jack the Ripper“ (dále jen J. R.) nikdy neodhaleného pachatele brutálních vražd v Soho: referent jména byl tedy fixován deskripcí „pachatel těch a těch vražd

v Soho“. Deskripce zde (stejně jako v Putnamově a Kripkeho teorii výrazů pro přírodní druhy) funguje rigidně: vzhledem k libovolnému možnému světu *W* jméno neoznačuje to individuum, které deskripci splňuje ve *W*, ale stále to individuum, které ji splňuje v aktuálním světě (pokud tam existuje). Jinými slovy, vztah splňování, který zprostředkuje referenci, se nestěhuje do jednotlivých možných světů, ale zůstává pevně ukotven v aktuálním světě. Díky způsobu zavedení jména „J. R.“ pak sice *a priori* víme, že tvrzení typu „J. R. spáchal ty a ty vraždy“ je pravdivé v aktuálním světě, ale jistě se shodneme, že není nutně pravdivé (existují možné světy, v nichž totéž individuum, které v aktuálním světě spáchalo ty a ty vraždy, žilo bezúhonným životem nebo zemřelo v raném dětství na spalničky). Máme zde tedy příklad kontingentního *a priori* a pádný argument pro tvrzení, že jméno a příslušná deskripce (v případech typu J. R.) nejsou synonyma: deskripce pouze fixuje referent jména.

⁵⁹ Podobně argumentuje Marián Zouhar pro teorii významu vlastních jmen, kterou označuje jako „deskriptivně reflexivní“ (význam jména „*J*“ v ní vyjadřuje deskripce „jediný nositel „*J*““) a odděluje ji od teorie reference jmen (srov. M. Zouhar, *Podoby reference*, Iris, Bratislava 2004, kap. 6.4, zvl. s. 200).

⁶⁰ Role konformity jako podstatného činitele jakéhokoli konvenčně fixovaného vztahu hraje prominentní roli v Lewisově definici konvence; srov. *Příloha*, heslo *Konvence*.

⁶¹ Srov. S. Kripke, *A Puzzle About Belief*, in: A. Margalit (ed.), *Meaning and Use*, Reidel, Dordrecht 1979, s. 240: „jazyková funkce vlastního jména se zcela vyčerpává faktem, že pojmenovává svého nositele.“ Srov. též Millovo konstatování, že když ukážeme na nějaké osoby a uvedeme jejich jména, neposkytujeme tím „žádnou jinou informaci kromě té, že toto jsou jejich jména“ (J. S. Mill, *A System of Logic*, 8th edition, London 1872, s. 22). Na první pohled se z toho vymykají jména typu „Jack Rozparovač“ (dále jen „J. R.“), jejichž referent byl fixován deskriptivně (srov. výše pozn. 58). V těchto případech se nabízí možnost využít terminologickou distinkci, kterou navrhl M. Zouhar v knize *Podoby reference* (s. 150; autor zde ovšem nemluví o speciálním problému jmen typu „J. R.“). V tom případě řekneme, že jméno „J. R.“ je *zkrácená deskripce* „individuum, které je v tomto společenství nositelem jména „J. R.““, a že totéž jméno je *zkratkou za deskripci* „pachatel těch a těch vražd“. Můžeme pak dodat, že individuum *X* splňuje první deskripci právě tehdy, když

splňuje druhou deskripci. Problém s oběma termíny je, že vyvolávají dojem, že jméno může být ve větě nahrazeno deskripcí, aniž se změní vyjádřená propozice: to neplatí v prvním ani ve druhém případě. Jediné, co můžeme říci, je, že užitím věty „J. R. byl vegetarián“ vypovídáme ve vztahu ke každému možnému světu o tom individuu, které *v aktuálním světě* splňuje deskripci „nositel jména ‚J. R.‘ v našem společenství“, *to jest* o individuu, které *v aktuálním světě* splňuje deskripci „pachatel těch a těch vražd“. Užitím uvedené věty tedy vyjadřujeme jednu neurussellovskou propozici (srov. výše, kap. II.4) a dvě různé neofregeovské propozice, jejichž ekvivalence je dána způsobem zavedení jména „J. R.“.

⁶² S. Kripke, *Speaker's Reference and Semantic Reference*, in: P. French, T. Uehling, H. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press 1977. Vztažení Donnellanovy distinkce i na vlastní jména a rozlišení referentu mluvčího a sémantického referentu ovšem najdeme už ve stručném komentáři k Donnellanovi v *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972, s. 25, pozn. 3 (srov. též *Příloha*, heslo *Deskripce*).

⁶³ „In a given idiolect, the semantic referent of a designator (without indexicals) is given by a general intention of the speaker to refer to certain object whenever the designator is used. The speaker's referent is given by a specific intention, on a given occasion, to refer to a certain object“ (S. Kripke, *Speaker's Reference and Semantic Reference*, s. 256). Na tomto základě Kripke rozlišuje dva případy. Tzv. „simple case“, kdy záměrem uživatele singulárního výrazu je jednoduše referovat k sémantickému referentu (k čemukoli, co je tímto referentem) – to odpovídá Donnellanovu „atributivnímu užití“ identifikační deskripce. Naproti tomu v tzv. „complex case“ má mluvčí specifickou intenci referovat k určitému objektu, identifikovanému nezávisle na podmínce vymežující sémantický referent (typicky jde o ostenzivní identifikaci). Mluvčí přitom věří, že tento objekt splňuje tuto podmínku (svou specifickou intencí nevybočuje vědomě ze své obecné intence). Ale i v případě, že se v tom mylí, takže specifická referenční intence mluvčího se nekryje s jeho obecnou referenční intencí, je podle Kripkeho přirozené interpretovat jeho akt jako referenci k tomu, k čemu směřuje jeho specifická intence (*Speaker's Reference and Semantic Reference*, s. 250.) V pozadí je zřejmě tento předpoklad: jde-li nám o vzájemné porozumění, což je vlastní funkce

komunikace, bylo by protismyslné rozpoznat intenci mluvčího referovat k *X*, a přesto neinterpretovat jeho akt jako referenci k *X*: takový interpretační postoj by byl sebedestruktivní vzhledem k účelu komunikace a k roli, která v ní připadá interpretaci.

⁶⁴ „Conventions regarding names in an idiolect usually involve the fact that the idiolect is no mere idiolect, but part of a common language, in which reference may be passed from link to link“ (Speaker’s Reference and Semantic Reference, pozn. 20).

⁶⁵ Dal bych zde přednost výrazu „pravidlo“: myslím, že termín „konvence“ bychom měli rezervovat pro společenské mechanismy sloužící ke koordinaci chování příslušníků společenství, ve smyslu známé Lewisovy definice (srov. *Příloha*, heslo *Konvence*).

⁶⁶ Varianta deskriptivistické teorie jmen přiřazující jménu „*J*“ jako význam deskripce typu „individuum nazývané „*J*“ nebo „(jediný) nositel „*J*““ se stala poměrně populární a bývá označována jako „nominální“ (srov. K. Bach, *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987, kap. 7, 8) nebo reflexivní (J. Perry: *Reference and Reflexivity*, CSLI, Stanford 2001; M. Zouhar, *Podoby referencie*, Iris, Bratislava 2004, kap. 6); já volím označení „metajazyková“, stejně jako v předchozích i následujících případech deskriptivních určení zahrnujících referenci k jazykovému výrazu, jemuž jsou přiřazena.

⁶⁷ Otázka zní, máme-li to interpretovat tak, že užít takto konstruované identifikační určení znamená vyklidit místo pro intervenci vnějších faktorů do myšlenkových či komunikovaných obsahů; nebo naopak tak, že takové deskriptivní určení vymezuje externím faktorům úlohu ve vlastní identifikační práci. Budeme-li předpokládat, že individuum plně neovládá pojem reference, který uplatňuje v identifikačním určení jednoho z uvedených druhů, a že tento pojem intervenuje do aktu mluvčího (do toho, co mluvčí míní užitím věty s vlastním jménem) zvenčí, tj. ze společenského pojmového repertoáru, vzniká prostor pro tu verzi sociálního externalismu, o níž budeme diskutovat v příští kapitole. Tam se pokusíme ukázat, jak internalista může adaptovat do své teorie i tento faktor.

⁶⁸ Srov. S. Kripke, *Naming and Necessity*, pozn. 38 na s. 88.

⁶⁹ Srov. *Naming and Necessity*, s. 92.

⁷⁰ To je perfektní identifikace osoby nezávisle na tom, zda jsme schopni odpovědět netriviálně na otázku „od koho jsi převzal jméno

„Gödel?“, tj. zda jsme schopni uvést ještě nějaké jiné identifikační určení (srov. kap. B.II.1).

⁷¹ Naming and Necessity, pozn. 38, s. 88.

⁷² Srov. B. Russell, Descriptions, in: Introduction to Mathematical Philosophy, Ch. 16, George Allen and Unwin, London 1919. Kripke se zmiňuje o jiných Russellových poznámkách tohoto druhu v Naming and Necessity, s. 70.

⁷³ Celá pasáž, kterou uvádí Kripke, zní takto: „Ordinary proper names of people are not, as John Stuart Mill supposed, signs without sense. While it may be informative to tell a man that the most famous Greek philosopher was called Socrates, it is obviously trifling to tell him that Socrates was called Socrates; and the reason is simply that he cannot understand your use of the word ‚Socrates‘ at the beginning of your statement unless he already knows that ‚Socrates‘ means ‚The individual called ›Socrates‹.“ (W. Kneale, Modality, De Dicto and De Re, in: E. Nagel, P. Suppes, A. Tarski (eds.), Logic, Methodology and the Philosophy of Science: Proceedings of the 1960 Philosophical Congress, Stanford University Press 1962, s. 629–630 n.; citováno podle Naming and Necessity, s. 68).

⁷⁴ Naming and Necessity, s. 70.

⁷⁵ B. Loar, Names and Descriptions: a Reply to M. Devitt, Philosophical Studies 68, 1980, s. 86 n.

⁷⁶ Naming and Necessity, s. 70.

⁷⁷ Jen s touto výhradou se mohu připojit k tvrzení, jímž na Kripkeho výtku kruhovosti odpovídá Kent Bach, totiž že metajazyková teorie (v jeho verzi: „nominální deskriptivní teorie“) „je teorie významu jmen, nikoli teorie jejich referenčního užití“ (K. Bach, Thought and Reference, Clarendon Press, Oxford 1987, s. 160; srov. též rozlišení mezi významem vlastního jména a tím, co fixuje jeho referenci v knize M. Zouhara Podoby referencie, Iris, Bratislava 2004, s. 199). Deskripce vyjadřující smysl jména v Bachově verzi má ovšem podobu „nositel „ J ““ („the bearer of „ N ““). Tato formulace má podle Bacha tu výhodu, že se neváže na aktuální referenční užívání jména: X může být nositelem jména „ J “, aniž k němu vůbec někdo někdy referuje pomocí jména „ J “ (Thought and Reference, s. 161). Pak ale musíme vyložit, co v daném společenství fixuje vztah X je nositelem jména „ J “. Bach poznamenává, že „lidé by mohli být nositeli jmen, i kdyby

se k nim referovalo pomocí čísel jejich sociálního pojištění“ (tamtéž). Na jiném místě poukazuje na možnost, že jméno, jehož je individu-um nositelem, je v daném společenství tabuizováno. Ani pak ale neplatí, že být nositelem jména neznamená nic víc než mít toto jméno přidělené při křtu nebo zapsané v matrice. O vztahu „být nositelem jména“ můžeme v takových případech předpokládat, že trvá, pokud v daném společenství trvá autorita aktů jako je křest nebo závazná platnost zápisů v matrice. Tuto autoritu či platnost stěží vyložíme z něčeho jiného než z reálných poměrů v daném společenství, které se utvářejí a udržují v jednání a postojích jeho členů (srov. *Příloha*, heslo *Konvence*). Nicméně nelze popřít, že referenční funkce jmen se může reprodukovat bez jejich reálného užívání, čistě na základě trvání autority jistých institucí. Stejně dobře si naopak můžeme představit, že sama praxe užívání jmen přenese jejich referenční funkci i přes ty nejradikálnější společenské převraty, při nichž obřady ztrácejí platnost a matriky končí ve stoupě. Podstatné je, že pro naše úvahy nemají tyto varianty zásadní význam. Naše otázka zní, co to znamená pro individuálního mluvčího participovat na referenční roli jména: internalistické řešení spočívá v tom, že externí faktory (ať už zahrnují reálnou praxi užívání jména nebo ne) mohou být něčím, nač se individuum spoléhá (čemu svěřuje identifikační funkci) ve svém určení referentu jména. Toto spoléhání se přitom nemusí opírat o znalost těchto faktorů: deskripce „nositel ‚J‘“ nebo „individuum nazývané ‚J‘“ plní svou identifikační funkci i bez jakéhokoli sémantického či sociologického výkladu vztahu „být nositelem ‚J‘“ nebo „být nazýván ‚J‘“.

⁷⁸ Srov. T. Burge, Individualism and the Mental, in: P. French, P. Uehling, T. Wettstein (eds.), *Midwest Studies in Philosophy, IV: Studies in Metaphysics*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1979.

⁷⁹ Domnívám se, že v expozici příkladu bychom měli mluvit o upřímně užívaných větách spíše než připisovat Bertovi přesvědčení, že jeho artritida se nelepší atd., jak to činí sám Burge, viz např. *Two Thought Experiments Reviewed*, *Notre Dame Journal of Formal Logic*, Vol. 23, No. 3, July 1982: v této verzi totiž už předjímáme sociálně externalistický závěr (individualisté a někteří internalisté odmítají připsat Bertovi taková přesvědčení).

⁸⁰ Srov. T. Burge, *Two Thoughts Experiments Reviewed*, c.d., s. 286. Není třeba zdůrazňovat, že i při popisu fiktivní situace užíváme vý-

razu „artritida“ ve významu, který aktuálně má v naší lékařské terminologii. Obecně: mluvíme-li o reálném či fiktivním společenství, v němž výrazy našeho jazyka mají jiný význam, nestavíme se tím mimo náš vlastní jazyk, což znamená, že i při popisu těchto odlišností užíváme inkriminovaných výrazů v tom významu, který mají u nás.

⁸¹ Burge odmítá indexicky založenou konstrukci významu slova „artritida“: stejně se ostatně staví i ke slovu „voda“. Srov. T. Burge, *Other Bodies*, in: A. Woodfield (ed.), *Thought and Object*, Oxford University Press, Oxford 1981, s. 103 nn.

⁸² „...a relatively clearcut distinction between extramental and mental aspects of mentalistic attribution“ (T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 86).

⁸³ Tato charakteristika se nesmí zaměňovat s Burgeovým rozlišením přesvědčení *de re* a *de dicto* (viz výše kap. II.2). V našem současném kontextu Burge distinkce *de re* – *de dicto* neužívá (srov. též *Příloha*, heslo *De re – de dicto*).

⁸⁴ Burge o tom mimo jiné říká: „Clearly oblique occurrences in mentalistic discourse have something to do with characterizing a person’s epistemic perspective – how things seem to him or how they are represented to him“ (*Individualism and the Mental*, s. 76).

⁸⁵ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 114: „Crudely put, wherever the subject has attained a certain competence in large relevant parts of his language and has (implicitly) assumed a certain general commitment or responsibility to the communal conventions governing the language’s symbols, the expressions the subject uses take on a certain inertia in determining attributions of mental content to him.“

⁸⁶ Tento postoj zaujali např. J. Fodor (*Cognitive Science and the Twin Earth Problem*, *Notre Dame Journal of Formal Logic*, 23/1982); K. Bach (*Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987); T. Crane (*All the Difference in the World*, *The Philosophical Quarterly*, 41/1991); A. Bilgrami (*Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992; *Norms and Meaning*, in: R. Stoecker (ed.), *Reflecting Davidson*, de Gruyter, Berlin/New York 1993).

⁸⁷ To navrhl B. Loar ve stati *Social Content and Psychological Content* (in: D. Merrill, R. H. Grimm (eds.), *Contents of Thought*, Uni-

versity of Arizona Press, Tucson 1988; srov. též S. Patterson, *The Explanatory Role of Belief Ascriptions*, *Philosophical Studies* 59, 1990). Kritiku této distinkce ze sociálně externalistické pozice a návrh, jak zachytit to, co je v ní relevantní, rozlišením *pojmu* a *pojetí* („concept-conception“) viz ve stati A. Woodfielda *Social Externalism and Social Diversity*; jinou obhajobu společenského obsahu viz ve stati J. Bira *Individualism and Interpretation* (*Acta Analytica* No. 6/1990). Loarovu distinkci předjímá podstatně dřívější a detailně rozpracované Leontjevovo rozlišení společensky konstituovaných „významů“ („značeníja“) a „osobních smyslů“ („ličnostnyje smysly“) s idiosynkratickými rysy (viz A. N. Leontjev, *Dějatel'nosť i soznani-je*, *Voprosy filosofii*, No. 12, 1972).

⁸⁸ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 114. Metoda diskvotací přibližuje interpretaci modelu „hry“ (v té míře, v jaké se emancipuje od úvah o idiosynkratických charakteristikách mluvčího): promluvy se při určování významu a propozičních postojů „počítají“ určitým způsobem podle předem daných pravidel, podobně jako tahy v šachu. Pořád ale musíme určit podmínky, za nichž lze někoho aktuálně považovat za hráče (na jehož jednání v aktuální situaci má smysl uplatňovat pravidla dané hry). Část těchto podmínek se týká jeho způsobilosti „pro hru“; za předpokladu, že jsou splněny, pak nastupují podmínky „vstupu do hry“. Zajímavým způsobem se jimi zabývá John Pollock v knize *Language and Thought* (Princeton University Press, Princeton 1982, kap. X/2,3): v jeho terminologii jde o „participatory preconditions“ („předběžné podmínky účasti“) a pravidla vymezující tyto podmínky se označují jako „ceremonial rules“. Pollock přesvědčivě ukazuje, že tato pravidla nemohou být součástí pravidel konstituujících danou hru.

⁸⁹ Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 90, též 114, 116. Problém je o to složitější, že v řadě promluv se mísí dialekt s obecnou češtinou a u některých slov nemusí být zřejmé, ke kterému okruhu pravidel je aktuálně vztáhnout.

⁹⁰ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 89.

⁹¹ Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, např. s. 89, 100 nn.

⁹² Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, zvl. s. 101–102. Každopádně je zřejmé, že Burge není žádný sociální fundamentalista ani v pojetí propozičních postojů, ani v pojetí jazyka. Fakt, že

členům našeho společenství připisujeme pojmy na bázi diskvotace (a tedy jazykových konvencí), je pro něj čistě empirický, stejně jako samotná sociální povaha jazyka: nenachází v něm žádnou konceptuálně založenou nutnost (srov. T. Burge, *Wherein Is Language Social?*, in: A. Anderson and J. Owens (eds.), *Propositional Attitudes: The Role of Content in Logic, Language and Mind*, CSLI, Stanford 1990, s. 113).

⁹³ Gabriel Segal poukazuje na to, že pokud mluvčí evidentně neovládá pojem standardně spojený s výrazem, který užil (jako tomu je u Berta), saháme k diskvotaci jen tehdy, když je to jediný prostředek, který zbývá, nemáme-li vůbec rezignovat na připisování přesvědčení. Tak je tomu v případech, kdy nemáme dost podkladů k adekvátnější identifikaci pojmu, který s daným výrazem spojuje mluvčí, nebo nemáme po ruce adekvátní (a úsporný) jazykový prostředek k jeho vyjádření. Tam, kde tato omezení odpadají, je zcela přirozené zřici se diskvotace – jak autor dokumentuje na řadě příkladů (srov. G. Segal, *A Slim Book about Narrow Content*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2005).

⁹⁴ Podle A. Bilgramiho je to především tato otázka, která by měla zajímat „teorii obsahu“ (srov. A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992, s. 78, 82 n.). Bilgrami odmítá Burgeovu metodologickou zásadu, že „a primary way of achieving theoretical understanding is to concentrate on our discourse about mentalistic notions“ (T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 87).

⁹⁵ Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 101, 114.

⁹⁶ Zápornou odpověď viz např. v J. Searle, *Intentionality*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 201 n.; A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992, s. 67 nn.; D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 5.

⁹⁷ Na tuto možnost poukázal i Donald Davidson a vyvodil z toho, že jazyková dělba práce není argumentem proti internalismu (nedokazuje, že „významy nejsou v hlavě“; srov. D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 5).

⁹⁸ Názna k tohoto řešení najdeme u Searla v *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind* (Cambridge University Press, Cambridge, s. 201 n.), i když princip jeho argumentu proti externalistické interpretaci jazykové dělby práce je jiný.

⁹⁹ To je v rozporu s tím, jak se o věci vyjadřuje sám Burge na s. 99 své stati *Individualism and the Mental*.

¹⁰⁰ Presupozici přitom bude chápat v logickém (to jest nikoli pouze v pragmatickém) smyslu: jako propozici, jejíž pravdivost je podmínkou toho, aby celá promluva byla pravdivá či nepravdivá (srov. *Příloha*, heslo *Deskripce*).

¹⁰¹ Burge tento problém považuje za zásadní, viz *Individualism and the Mental*, s. 96; Putnam ho uvedl jako hlavní námitku proti „metajazykové“ internalistické adaptaci pojmu jazykové dělby práce v diskusi na symposiu *Swimming in XYZ* (Karlovy Vary, září 1998); Segal ho uvádí jako jeden ze dvou argumentů proti metajazykové parafrázi v knize *A Slim Book about Narrow Content*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2000, s. 115.

¹⁰² Metajazyková konstrukce tedy neimplikuje, že subjektu přisuzujeme „zájem o nálepky spíše než o věci“, jak naznačuje Burge ve stati *Individualism and the Mental* (s. 97).

¹⁰³ Analogicky kritizuje Gabriel Segal Searlovu analýzu přesvědčení s indexickými prvky za to, že vnáší do obsahu těchto přesvědčení pojem kauzality (srov. G. Segal, *A Slim Book about Narrow Content*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2000). Upřímně řečeno nevím, v čem by měl být problém: pojem kauzality patří k elementárním principům našeho myšlení a nemělo by nás znepokojovat, když ho analýza objevuje i ve struktuře přesvědčení, jejichž jazykové vyjádření nezahrnuje slova jako „příčina“, „způsobovat“ atd. Jinak bychom museli analogicky namítat proti Russellově teorii deskriptiv, že vnáší do propozice vyjádřené užitím věty „Současný francouzský král je holohlavý“ (a do obsahu odpovídajícího přesvědčení) existenci a obecnou kvantifikaci, implikaci, konjunkci a pojem identity.

¹⁰⁴ Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 97.

¹⁰⁵ Srov. k tomu A. Woodfield, *Social Externalism and Conceptual Diversity*, in: J. Preston (ed.), *Thought and Language*, Cambridge University Press 1997, s. 77 n. Srov. též složitě strukturované postoje, které u členů jazykového společenství předpokládá samotná

konvenční fixace jazyka podle Lewisovy definice konvence (*Příloha*, heslo *Konvence*).

¹⁰⁶ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 97.

¹⁰⁷ Jako interpreti máme v případech typu „Bert“ trojí možnost. Buď se cítíme oprávněni předpokládat, že subjekt se v artikulaci svých přesvědčení (o nemocech) spoléhá na lékařské pojmy, které neovládá: pak bychom měli toto spoléhání zahrnout do konstrukce obsahu jeho přesvědčení zcela přímočarým (nejspíše searlovským) způsobem. Nebo nepředpokládáme nic takového a snažíme se, jak je to jen možné, identifikovat pojmy, které subjekt uplatňuje v artikulaci svého přesvědčení, včetně jejich idiosynkratických rysů. Nebo se vžijeme do role reprezentantů společenského pojmového repertoáru (resp. pojmového aparátu lékařské vědy) a z této pozice uvalíme kuratelů na myšlenkové a komunikativní akty jiných osob.

¹⁰⁸ G. Segal, *A Slim Book about Narrow Content*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2000, s. 115.

¹⁰⁹ Protože „neophyte philosophers sometimes accept correction from expert philosophers in respect of their views on what is called what and what it is for something to be called something“ (tamtéž).

¹¹⁰ Tamtéž, s. 161, pozn. 16.

¹¹¹ V podobných případech se jako interpreti můžeme uchýlovat k deferenci přinejmenším ze dvou důvodů: /a/ nejsme schopni spojit se jménem ‚Aristotelés‘ žádné ne-parazitní identifikační určení (srov. k tomu např. P. F. Strawson, *Subject and Predicate in Logic and Grammar*, Methuen, London 1971, s. 47–48); /b/ jsme si vědomi toho, že dané jméno má dva či více nositelů a nedokážeme určit z kontextu, ke komu z nich se referuje v dané fázi konverzace.

¹¹² Srov. H. Putnam, *Meaning and Reference*, in: A. W. Moore (ed.), *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford 1993, s. 155.

¹¹³ Srov. dodatek ke kap. A.II.; kap. E.II.4.a; *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*.

¹¹⁴ Mělo by být zřejmé, že subjektivní účastí se zde nemyslí nic takového jako emocionální zaujetí či volní angažovanost subjektu, ale výhradně míra, v níž je *X* sám zdrojem určitosti propozičního obsahu svého přesvědčení nebo své promluvy, jinými slovy míra, v níž je artikulace tohoto obsahu založena na jeho vlastní pojmové výbavě.

¹¹⁵ Tyto přesuny („switching“), jejich důsledky pro obsahy přesvědčení a pro naši kognitivní autoritu vzhledem k obsahu našich vlastních přesvědčení, jsou častým předmětem diskusí, které využívají příklady typu „artritida“ nebo „twin-water“: srov. např. Paul Boghossian, Content and Self-Knowledge, *Philosophical Topics* 17; A. T. Warfield, Privileged Self-Knowledge and Externalism are Compatible, *Analysis* 52; A. T. Warfield, Externalism, Privileged Self-Knowledge and the Irrelevance of Slow Switching, *Analysis* 57; P. Ludlow, Externalism, Self-Knowledge and the Prevalence of Slow Switching, *Analysis* 55; P. Ludlow, On the Relevance of Slow Switching, *Analysis* 57; T. Burge, Memory and Self-Knowledge, in: P. Ludlow and N. Martin (eds.), *Externalism and Self-Knowledge*, CSLI, Stanford 1998.

¹¹⁶ P. Ludlow, Externalism, Self-Knowledge and the Prevalence of Slow Switching, *Analysis* 55; stejně jako u ostatních statí uvedených v předchozí poznámce jde především o slučitelnost externalismu a autority první osoby.

¹¹⁷ V diskusi na kolokviu Externalism-Internalism Dispute and the Theory of Interpretation, Filozofický ústav AV ČR, Praha, duben 2002.

¹¹⁸ Znamé příklady podobného druhu diskutuje Saul Kripke v *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972 (srov. výše komentář k větě „Jack Rozparovač spáchal ty a ty vraždy“, pozn. 58).

¹¹⁹ Srov. T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 114.

¹²⁰ Srov. A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992, Ch. 3, např. s. 83. Srov. též A. Bilgrami, *Norms and Meaning*, in: R. Stoecker (ed.), *Reflecting Davidson*, de Gruyter, Berlin – New York 1993, s. 122, a souhlasnou Davidsonovu reakci připojenou k této statí (Reply to Akeel Bilgrami). Mohli bychom zde uplatnit wittgensteinovsko-kripkeovské skeptické úvahy o jednání podle pravidla, zejména způsob, jakým se v nich demonstruje, že každé nové užití jazykového výrazu lze sjednotit s předchozími (podstatné přitom je, že důsledky těchto úvah se stejnou měrou vztahují na soukromý i veřejný jazyk; srov. níže kap. D.II.2.c).

¹²¹ A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992, s. 5.

¹²² Srov. A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, s. 25 n., 32 n. Jestliže Bilgrami (stejně jako raný Burge) přisuzuje zvláštní roli indexickým promluvám, je to proto, že podle jeho názoru nejsnáze dovedou interpreta k externím determinantám pojmů interpretovaného subjektu:

jsou „the first clear clues to the external (and public) sources of another’s meanings“ (tamtéž, s. 6).

¹²³ A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, s. 65 n.

¹²⁴ Bilgramiho holismus je také neslučitelný s pokusy o naturalistickou redukci sémantiky či intencionálních obsahů – právě proto, že všechny externí vazby jsou neeliminovatelně zprostředkovány zřetelům k obsahům promluv, přesvědčení, záměrů atd. daného subjektu (s. 9).

¹²⁵ Pojmový aparát, resp. sémantické charakteristiky výrazů identifikované na úrovni „teorie významu“ pro daný subjekt jsou podle Bilgramiho syntetické konstrukty, které v této podobě přímo nevstupují do interpretace konkrétních aktů či promluv: interpretace jich využívá jako rezervoáru, z něhož vybírá jen ta určení (jen ty složky pojmů), která se jeví jako aktuální v daném kontextu („meaning theories only provide a pool of resources“; tamtéž, s. 11). Srov. též: „Theory of meaning for terms like ‚water‘ can be regarded as idealized constructions, ideally complete specifications of concepts, based on ideally complete evidence about all beliefs which agent associates with the term in question – but this meaning theoretical notion of concept has no psychological reality, since it never goes into the attribution of content in the explanation of action“ (tamtéž, s. 12.). Tím padá idea obsahu jako složeného z kontextově nezávislých pojmů (tamtéž). Obsahy jsou vždy lokální a interpretace konkrétních promluv tomu odpovídá: musí brát v úvahu kontext jako selektivní princip (princip umožňující vybrat relevantní vrstvy pojmů, které nám poskytují „teorie významu“ pro danou osobu).

¹²⁶ Bilgrami konstatuje, že idea radikální interpretace v Davidsonově pojetí nevyžaduje sdílení jazykových praktik, ale vyžaduje rozsáhlé sdílení pojmů a přesvědčení (tamtéž, s. 81). Viděli jsme ale, že holismus obsažený v principu /C/ činí sdílení pojmů krajně nepravděpodobným – aniž tím vylučuje sdílení přesvědčení. Ve své (jinak jednoznačně souhlasné) odpovědi na Bilgramiho stať *Norms of Meaning* (v.v.) Davidson důrazně trvá na sdílení pojmů jako podmínce interpretace (s. 145). Bilgrami ukazuje, že se bez toho obejdeme, přijmeme-li jeho tezi o lokálnosti obsahu a budeme-li spolu s ním předpokládat, že pojmy jiných individuů jsou nám dostupné na bázi interpretace (dostupnost je něco jiného než sdílení).

¹²⁷ A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, s. 67 nn. Bilgrami se zmiňuje

i o možnosti zahrnout do rekonstrukce Bertova pojmu jeho spoléhání na dělbu jazykové práce způsobem, o němž jsme diskutovali v předchozí kapitole: konstatuje, že to je slučitelné s jeho individualismem (společenský standard zde vstupuje do hry jen přes individuální zprostředkování), a naopak nepřijatelné pro sociální externalisty (tamtéž, s. 42 n.). To vyžaduje stručný komentář. Kdybychom všechny případy, v nichž registrujeme nesoulad individuálního užívání výrazu s konvenčně fixovaným standardem (ať už jde o konvenci ustavující se v obecné komunikativní praxi jazykového společenství nebo v expertním úzu), řešili tímto způsobem, nezůstal by žádný prostor pro aplikaci Bilgramiho principu /C/. Místo interpretační práce, v níž identifikujeme pojmy, které individuum spojuje s jazykovými výrazy na základě evidence o jeho specifickém užívání těchto výrazů a v (permanентně obnovené) shodě s totalitou obsahů postojů, které individuu připisujeme, bychom prostě individuu (tam, kde registrujeme uvedenou diskrepanci) připisovali pojmy jednotné formy: „to, co mé společenství (resp. expertní úzus) označuje výrazem ‚V‘“. Má-li mít Bilgramiho individualismus vůbec nějaký prostor pro uplatnění, musíme předpokládat, že spoléhání na společenské standardy není něčím, co můžeme u interpretovaných subjektů obecně předpokládat jako způsob, kterým jsou připraveni překlenout distanci mezi pojmy ze společenského (případně expertního) repertoáru a svým zvládnutím těchto pojmů.

¹²⁸ Například to předpokládá, že Bertův repertoár obsahuje pojem kloubů a pojem svalů, což znamená: pojmy, které *interpret* spojuje se slovy „klouby“ a „svaly“.

¹²⁹ Není třeba připomínat, že výraz „artritida“ se v této deskripci neužívá, ale zmiňuje (není „used“, ale „mentioned“), takže aktuálně neslouží k vyjádření žádného pojmu – Bertova ani našeho.

¹³⁰ To zdůrazňuje ve své úvaze o reprodukci individuální perspektivy interpretované osoby J. Biro a dodává, že „banalita tohoto faktu nesmí zastřít jeho význam“ (Narrow Content and Individual Perspective; rukopis).

¹³¹ Takové revize významů, které spojujeme s výrazy, jichž užíváme, nemusí být výsledkem rozhodnutí na základě cílevědomé racionální úvahy. Není důvodu, proč by přizpůsobování našeho způsobu užívání výrazů dosavadnímu průběhu komunikace nemohlo být stejně spontánní a nereflektované jako přizpůsobování našeho chování na ulici

zkušenostem z předchozích srážek. Spontánní není jen naše běžné užívání výrazů fixované návykem: spontánní je i upevňování a proměny komunikativních návyků v reakci na zkušenosti z průběhu komunikace. Schopnost takové permanentní sebekorekce je důležitou součástí naší komunikativní výbavy.

¹³² T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 114.

¹³³ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 116.

¹³⁴ T. Burge, *Individualism and the Mental*, s. 117.

¹³⁵ Tato intersubjektivita přitom nepředpokládá „standardizaci“ obsahů, tj. eliminaci všeho, co je spojeno s individuální perspektivou jednotlivých subjektů: vzájemná interpretovatelnost se neomezuje na sféru toho, co sdílíme.

¹³⁶ Zřejmě poslední Davidsonův výklad triangulace najde čtenář v jeho stati *Externalisms*, in: P. Kořátko, P. Pagin, G. Segal (eds.), *Interpreting Davidson*, CSLI Stanford, 2001. Srov. též Quinovu stať *I, You and It: an Epistemological Triangle*, in: A. Orenstein, P. Kořátko (eds.), *Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 2000.

¹³⁷ Přímoú paralelou v kontinentální filosofii je kritika Husserlova programu zkoumání intencionálních obsahů na bázi „transcendentální epoché“. Představa, že z pozice transcendentálního solipsismu můžeme v čisté fenomenologické reflexi zkoumat, jak se ve výkonech transcendentálního subjektu konstituují intencionální status vnějšího světa, jednotlivých jsoucen v něm i jiných já, je podle Husserlových kritiků nereálná. Patočka to demonstruje na „neúspěchu“ Husserlova pokusu o konstrukci alter-ego na transcendentálně solipsistické bázi v Karteziánských meditacích (srov. J. Patočka, *Doslov k českému vydání Karteziánských meditací*, Svoboda, Praha 1968).

¹³⁸ Ve stati *Druhá osoba* (in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přeložili J. Kolář a T. Marvan, *Filosofia*, Praha 2004, s. 138) se Davidson zmiňuje o filosofech, kteří „svázali význam promluv mluvčího s tím, co týmiž slovy míní druhí (ať už slovo ‚druzí‘ odkazuje k jazykové komunitě, expertům nebo elitě toho či onoho druhu)“, a dodává: „V mém pojetí toto spojení není nezbytné ani přímé; dostává se ke slovu jen tehdy, když mluvčí zamýšlí být interpretován jako (jistí) druhí. Chybí-li tento záměr, správné porozumění mluvčímu není ovlivněno jazykovým územ za hranicemi okruhu,

který mluvčí hodlá oslovit. (Neúspěšný záměr mluvit ‚správně‘ nemá vliv na to, co mluvčí míní, pokud zároveň nezmaří záměr být určitým způsobem interpretován.)“ Dodatek v závorce chápu tak, že máme-li dobré důvody připsat mluvčímu obecné přání vyjadřovat se správně, neopravňuje nás to ještě připsat slovům v jeho užití jejich standardní (resp. odborný) význam. K tomu jsme oprávněni jen tehdy, máme-li důvod předpokládat, že mluvčí spojuje s výrazem standardní význam (resp. nemáme-li důvod předpokládat opak). Dospějeme-li k závěru, že mluvčí se spoléhá na standardní význam, který neovládá, je na místě interpretace užívající metajazykové parafráze à la Searle.

¹³⁹ D. Davidson, *The Myth of the Subjective*. In: D. Davidson, *Subjective, Intersubjective, Objective*, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 43 n.

¹⁴⁰ G. W. F. Hegel, *Wissenschaft der Logik II*, Lasson, s. 221. Jinak řečeno, odmítl pojetí subjektu, jako trpného a neurčitého substrátu, jemuž náleží rozum a myšlenkové obsahy stejným způsobem, jakým fyzickému objektu náležejí jeho vlastnosti: proti tomu stavěl pojetí subjektu jako „skutečného určujícího zdroje svých určení“ (rozumu, myšlenkových obsahů; viz tamtéž). V této souvislosti Hegel ocenil Kantovu ideu syntetické jednoty všech myšlenkových obsahů, která je garantována tím, že jsou – alespoň potenciálně – zarámovány shrnujícím aktem sebevědomí (myšlenkou „já myslím“). „Internalistická“ podstata tohoto klíčového kantovského motivu je zřejmá: ke způsobu, jakým individuální mysli náležejí její myšlenkové obsahy, podstatně patří, že si je může uvědomit jako svoje (vztáhnout je všechny k jednomu průběžně identickému já), a tak je podrobit syntetizující funkci sebevědomí (srov. *Kritik der reinen Vernunft*, B 108 nn.). V úvodu k citované stati (*Individualism and the Mental*, s. 73) Burge konstatuje, že idea společenských základů myšlení se v kontinentální filosofii rozšířila především zásluhou Hegelovy *Fenomenologie ducha*. Ale představa, že společenská realita vstupuje do myšlenkových obsahů bez subjektivního zprostředkování, je v rozporu s Hegelovou charakteristikou subjektivity jako „pohybu sebekladení, čili zprostředkování mezi přechodem sebe v jiné bytí a sebou samým“, nebo také pohybu „reflexe v sebe“. Internalismus snad můžeme charakterizovat jako tezi, že pojmy a propoziční postoje náležejí subjektu na základě „reflexe v sebe“, myslíme-li tím jejich začlenění do individuální perspektivy subjektu (i kdyby mělo

mít „vyprázdněnou“ podobu spoléhání na jazykovou či intelektuální dělbu práce).

¹⁴¹ Zde se skrývá problém, který se stejnou měrou vztahuje na internalistickou i externalistickou verzi sociálního pojetí myšlenkových obsahů. Burge ho reflektuje v poznámkách typu: „...even where social practices are deeply involved in individuating mental states, they are often not the final arbiter. This is because the sort of agreement that fixes a communal meaning and norms for understanding is itself, in principle, open to challenge“ (T. Burge, *Intellectual Norms and Foundations of Mind*, *Journal of Philosophy* 83, 1986, s. 707). Za nejzávažnější teoretickou výzvu zde považují fakt, že jistý způsob výkladu (či spíše rozvinutí) wittgensteinovských úvah o „jednání podle pravidla“ („rule-following“) vede k zásadní problematizaci určitosti jazykových významů, a tedy i pojmového aparátu společenství (viz k tomu zvl. C. Wright, *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980; C. Wright, *Rule-Following, Meaning and Constructivism*, in: Ch. Travis (ed.), *Meaning and Interpretation*, Blackwell, Oxford 1986; srov. níže, kap. D.II.2.c).

¹⁴² Bilgramiho princip /C/ (viz předchozí kap.) nám ukládá právě toto, a připojuje k tomu externalistické pojetí báze, na níž se odehrává připisování pojmů a propozičních obsahů jiným osobám. Nároky, které na toto připisování klade princip /C/, jsou zcela neslučitelné se sociálním externalismem, a jak jsme konstatovali, velmi dobře slučitelné s internalistickým respektováním subjektivitu myšlení a komunikace. Viděli jsme, že součástí internalistické pozice není programové ignorování vnějších vztahů, jejichž význam pro vymezení myšlených a komunikovaných obsahů zdůrazňují různé verze externalismu. Internalista je může reflektovat ve svém pojetí konstrukce propozičních obsahů a přiznat jim zásadní roli v konstituci myšlení a jazyka, stejně jako v připisování postojů a interpretaci promluv. Přistoupíme-li na to, potvrdíme tím z internalistické pozice inspirativnost externalistické argumentace: přiměla nás ocenit rozmanitost forem, jakých může nabýt subjektivita myšlení a komunikace. Zároveň nás ale nepřesvědčila, že nemáme jinou možnost než přistoupit na radikální omezení subjektivitu a připustit subjektivně nezprostředkovanou účast vnějších faktorů v konstituci myšlených a komunikovaných obsahů.

**D. INTERPRETACE PROMLUVY:
INTENCIONALISMUS VERSUS
KONVENCIONALISMUS**

I. Vymezení sporu

Jeden z prominentních kritiků „intencionalistického omylu“ („intentional fallacy“), M. C. Beardsley, vyjádřil své krédo mimo jiné slovy: „Co věta znamená, nezávisí na rozmaru individua a na náhlých hnutích jeho mysli, ale na veřejných konvencích užití spojených se schématy návyků celého společenství mluvčích.“¹ Má-li jít o význam věty v sociolektu, nelze s autorem nesouhlasit: jeho tvrzení je triviálně pravdivé a zbývá už jen vyložit pojem „veřejných konvencí“ (termín „intentional fallacy“ mi mimochodem připomíná, že nevím o žádné definici konvence, která by masivně nevyužívala intencionálních pojmů). Kdyby měl autor na mysli význam věty v idiolektu nějakého individua, bylo by jeho tvrzení triviálně nepravdivé – vzhledem k roli, kterou připisuje „návykům celého společenství mluvčích“. Na obojím se musí shodnout všichni, kdo rozumí termínům „sociolekt“ a „idiolekt“, zcela nezávisle na tom, jsou-li intencionalisté nebo antiintencionalisté.

Je zřejmé, že skutečný spor se týká významu promluvy. Vztáhneme-li Beardsleyovu tezi k významu promluvy namísto významu věty, je její první část obecně přijímaná banalita: ani kdybychom identifikovali význam promluvy s tím, co jí míní mluvčí,² neplynulo by z toho, že význam je dán momentálním rozmarem mluvčího. Intencionalisté netvrdí, že mluvčí může říci cokoli a mínit tím cokoli. Mluvčí nemůže konzistentně mínit promluvou, že *p*, aniž zároveň předpokládá, že je přinejmenším možné, že právě tak bude jeho promluva interpretována adresátem: to plyne z podstaty komunikativního postoje, zaměřeného na odezvu promluvy u adresáta.³ Mluvčí se tedy musí spoléhat na určitý rys promluvy, který

v daném kontextu umožní danému adresátovi interpretovat ji jako tvrzení, že *p*. Intencionalista ale nevidí důvod tvrdit na tom, že tímto rysem musí být konvenční význam užitě věty. Pro úspěch komunikace není podstatné, je-li shoda interpretace s komunikativní intencí mluvčího nastolena konvenční nebo nekonvenční cestou: v obou případech se podařilo komunikovat jistý propoziční obsah s jistou výpovědní silou (dejme tomu tvrdit, že prší). Přesně to odmítne konvencionalista: předmět sporu se tedy týká role intencí a konvencí v determinaci významu promluvy. Pro tuto fázi diskuse ho snad můžeme představit jako konfrontaci dvou tezí:

Teze I

Význam promluvy je zvláštní druh platnosti, přiřazený promluvě předem danými pravidly (jazykovými konvencemi daného společenství). Tak jako se pravidla šachu aplikují na to, k čemu dochází v průběhu šachové partie, a určují, „jak se to počítá“ (např. jako mat, malá rocháda nebo jednoduše jako tah jezce z b1 na a3), jazyková pravidla se aplikují na promluvy a dávají jako out-put jejich význam (propoziční obsah a ilokuční sílu). Úlohou interpreta je tedy určit platnost, kterou relevantní pravidla přiřazují dané promluvě za daných okolností.

Teze II

Jazyková komunikace je jedním z případů řešení koordinačního problému: koordinace zde spočívá v dosažení shody komunikativní intence (záměru mluvčího komunikovat jistý propoziční obsah s jistou výpovědní silou) a interpretace. Tato shoda naplňuje vlastní účel promluvy a propůjčuje jí význam – jako výsledek úspěšné interakce mluvčího a adresáta.⁴ Shoda komunikativní intence a interpretace konstituuje význam promluvy nezávisle na tom, zda je nebo není dosažena konvenčně, tj. konvenčním užitím věty a její konvenční interpretací. Jazykové konvence mohou jen usnadnit její dosažení (jsou prostředkem komunikativního komfortu,

ne zdrojem významu). Interpretace je svou podstatou původní výkon, který není redukovatelný na aplikaci jazykových konvencí na promluvu a její kontext. Analogie s hrou toho víc zakrývá než ukazuje.

Spor intencionalismu a konvencionalismu není pouhou konfrontací dvou doktrín, v níž se přikláníme na jednu nebo na druhou stranu podle toho, jakou čteme literaturu nebo na jaký teoretický aparát jsme zvyklí: odráží se v něm konflikt dvou typů interpretačních postojů přítomných v reálné komunikaci.⁵ Oba mají dobrou praktickou motivaci, jíž je, obecně vzato, náš zájem o koordinaci postojů a jednání: v jednom případě na úrovni privátních interpersonálních vztahů (to motivuje zájem o rozpoznání komunikativních intencí partnera), ve druhém případě na úrovni fungování institucí (to motivuje zájem o to, co se vykonáním promluvy stalo v institucionálním smyslu, tj. jak se daná promluva „počítá“ podle pravidel řídících chod dané instituce). Teorii významu a interpretace by se nemělo stát, aby jí jeden z těchto parametrů reálné komunikace zakrýval druhý: případné univerzální aspirace *Teze I* nebo *Teze II* v teorii významu bychom tedy měli brát s rezervou.

Podstatná část následující diskuse bude věnována předpokladům a mezím aplikability *Teze I*.⁶ Pokud to mohu posoudit, její intuitivní přitažlivosti pramení z velké části z obrazu jazykové komunikace jako hry: na prvním místě by nás tedy měla zajímat explanační síla této metafory.

II. Jazyk jako hra

Analogie jazyka s hrou vděčí za svou mimořádnou oblibu především dvěma autorům: Ferdinandu de Saussurovi a Ludwigu Wittgensteinovi. Sugestivním příměrům podloženým autoritou velkých jmen zpravidla hrozí smutný osud: snadno poklesnou na slogan, který předem řeší (případně eliminuje) teoretické spory a supluje argumentační práci. V našem případě by k tomu došlo tehdy, kdybychom obraz komunikace shrnutý v *Tezi I* vnímali jako odůvodněný samotným odkazem na roli pravidel ve hře, a případné námitky odbývali tím, že nás vracejí před Wittgensteina či před Saussura. V příštích dvou kapitolách se pokusím ukázat, že by to neodpovídalo úloze, kterou analogie s hrou hraje v Saussurových a Wittgensteinových úvahách o jazyku.

1. Metafora hry: Ferdinand de Saussure

Saussurova srovnání jazyka s hrou v šachy v *Kursu obecné lingvistiky*⁷ (dále jen *KOL*) jsou velmi frekventovaná a často citovaná. Všimněme si ale podrobněji toho, co se tu přesně srovnává a jaké shody se tu odhalují: z následujícího přehledu by mělo být zřejmé, že zdaleka ne každá analogie jazyka s hrou ospravedlňuje pojetí významu promluvy ztělesněné v *Tezi I*.

/1/ Ve známé pasáži v *KOL* se na srovnání jazyka s šachovou hrou demonstruje rozdíl synchronního a diachronního řádu. Saussure staví vedle sebe stav hry (v určitém okamžiku)

a stav jazyka ve smyslu *langue* (v určitém okamžiku). Konstatuje, že „příslušná hodnota figurek závisí na jejich postavení na šachovnici stejným způsobem, jako má v jazyce každý termín svou hodnotu v důsledku svého protikladu ke všem ostatním termínům“ (KOL, s. 116). Postavením na šachovnici se zde evidentně míní nejen umístění na určitém políčku, ale i „síla“, kterou má toto umístění vzhledem k druhu figury a pozicím ostatních figur (srov. též KOL, s. 133). Jak je zřejmé, nejde tu o srovnání tahu ve hře s komunikativním aktem. Tato analogie neimplikuje *Tezi I*, ani žádné tvrzení o tom, jak termíny (v rámci systému) nabývají své hodnoty.⁸

/2/ Na jiném místě Saussure poznamenává, že závislost hodnoty termínů na jejich postavení v jazykovém systému má svůj protějšek v dopadu dílčích změn v hodnotách jednotlivých termínů na celý systém – tak jako přemístění jedné figurky mění celkovou situaci na šachovnici (KOL, s. 116).

Tato analogie spolu s předchozí navozuje holistický obraz jazyka, který je stejně aplikovatelný na sociolekt jako na idiolekt, a dokonce i na vývoj komunikativních strategií *ad hoc* (tj. pro danou komunikativní situaci vzhledem k danému adresátovi). Když Donald Davidson popisuje obecné schéma komunikace, v němž se nepočítá s předem danými jazykovými konvencemi, a dokonce ani s předem fixovanými idiolekty mluvčího a adresáta, označuje každou fázi utváření komunikativní strategie (strategie mluvčího vůči konkrétnímu adresátovi v konkrétní komunikativní situaci, a obráceně) jako „průběžnou teorii“ (srov. *Příloha*, heslo *Výchozí a průběžná teorie*). Výraz „teorie“ zde má signalizovat strukturovanost a v rámci ní systematickou provázanost prvků, na niž poukazuje Saussurova analogie s šachovou hrou. Například průběžná teorie mluvčího je systém generující přiřazení významů větám, o němž mluvčí předpokládá, že ho adresát bude uplatňovat (a zamýšlí, aby ho adresát uplatňoval) při interpretaci promluv v dané fázi komunikace. Každá dílčí změna v těchto očekáváních, k níž mluvčího přimějí poznatky z průběhu ko-

munikace, se musí promítnout do systému jako celku. Adekvátní formální rekonstrukcí tohoto strukturovaného celku je podle Davidsona rekurzivní teorie významu podle modelu Tarského teorie pravdy.⁹

Saussure má evidentně na mysli sociolekt, jak je zřejmé nejen z jeho obecných charakteristik jazyka,¹⁰ ale i ze závěru citovaného srovnání jazyka a šachové hry, v němž se poukazuje pro změnu na rozdíl mezi obojím: vývoj situace na šachovnici je důsledkem záměrných aktů hráče (tahů), zatímco „jazyk předem nic nezamýšlí“; „jeho ‚figurky‘ se posunují spontánně a nahodile“ (*KOL*, s. 117). Jak jsme ale viděli, dosavadní Saussurovy analogie mezi jazykem a šachem jsou aplikovatelné nejen na sociolekt, ale i na idiolekt (a dokonce i na komplexní komunikativní strategii *ad hoc*).

/3/ Mohlo by se zdát, že těsnější vztah k *Tezi I* má Saussurův poukaz na to, že „hodnoty [figurek v dané fázi partie – P.K.] závisí také, ba zvláště na neměnné konvenci, pravidlech hry, která existují před začátkem partie a platí i po každém tahu. Taková pravidla přijatá jednou provždy existují však i v materii jazyka; jsou jimi konstantní principy sémiologie.“ Zopakujme si, co se tu srovnává. Na jedné straně je zde momentální stav šachové partie a říká se, že hodnoty figurek závisí nejen na jejich postavení na šachovnici, ale „také, ba zvláště“ na předem daných pravidlech šachu. V jazyce mají těmto pravidlům odpovídat „konstantní principy sémiologie“: nezávisí na vývoji jazyka (ve smyslu posloupnosti jednotlivých podob jazykového systému – *langue*), stejně jako pravidla šachu nejsou nijak ovlivněna průběhem hry (chápaným zde prostě jako posloupnost jednotlivých situací na šachovnici, srov. *KOL*, s. 116–117, bod /c/). Za konstantní principy sémiologie lze v kontextu *KOL* považovat „princip arbitrarnosti znaku“ a „princip lineární povahy označovaného“, případně další (o něco specifitější) Saussurovy teze o obecných vlastnostech znaků (srov. *KOL*, První část, První kap.). Mělo by tedy být zřejmé, že z tohoto srovnání nevytěžíme žádnou ana-

logii mezi fungováním pravidel šachu a fungováním sémantických pravidel češtiny či angličtiny v determinaci významů promluv.

/4/ Jinde má analogie jazyka s šachovou hrou ilustrovat nepodstatnost materiální substance jednotlivých prvků jazykového systému. Saussure poukazuje na to, že konkrétní kus dřeva reprezentující figurku jezdce lze nahradit jakýmkoli jiným, dokonce i vizuálně zcela nepodobným, pokud se mu udělí táž hodnota (rozuměj: status jezdce a příslušné postavení na šachovnici): stále půjde o tutéž figurku v téže pozici. Na to navazuje konstatování: „Vidíme tedy, že v sémiologických systémech jako je jazyk, kde se prvky podle určitých pravidel udržují navzájem v rovnováze, pojem identity splývá s pojmem hodnoty a naopak“ (KOL, s. 137). Co přesně v jazyce odpovídá Saussurovu konstatování o šachových figurkách, je třeba stanovit s velkou obezřetností. Bezpochyby například neplatí, že jakýkoli fonologický útvar lze v jazyce nahradit jiným (s jinou fonologickou strukturou), aniž by se tím změnilo slovo (za předpokladu, že bude mít stejný význam) a aniž by se změnil jazykový systém. Fonologický systém je podstatnou součástí jazyka a je neodmyslitelně provázán se sémantickým: kritériem toho, zda nějaká zvuková kvalita či distinkce je v daném jazyce fonologická, je její sémanticky distinktivní funkce (schopnost indikovat sémantické rozdíly). Nejvýmluvnějším poukazem na tuto vazbu je ostatně Saussurova formulace o „jazyku jako myšlence organizované ve fónické materii“ nebo jeho teze, že „jazyk, jazykový fakt, si můžeme v jeho celistvosti znázornit jako řadu souvislých pododdělení načrtnutých zároveň na neurčitém plánu neuspořádaných idejí a na o nic určitějším plánu zvuků“ (KOL, s. 139).¹¹ Jde ale o to, že žádná konkrétní korelace zvukových a myšlenkových útvarů (významů) není nutná: „volba, jež daný akustický úsek vytýká pro danou ideu, je zcela arbitrární“ (KOL, s. 140). O arbitrárnosti přiřazení mezi výrazy a významy (stejně jako o vhodnosti výrazu „volba“) je možné diskutovat: v našem kontextu

je ale důležité, že teze o arbitrárnosti nijak nepodporuje *Tezi I*. Není jasné, proč by arbitrární přiřazení mezi promluvou a jejím významem, tj. mluvním aktem, který je v ní vykonán, muselo být determinováno arbitrárním přiřazením mezi větou (užitou v promluvě) a jejím konvenčním významem.¹²

/5/ Když Saussure rozlišuje vnitřní a vnější určení jazyka (která zkoumá „vnější“ a „vnitřní“ lingvistika; *KOL*, s. 58), sahá opět k analogii s šachovou hrou: „skutečnost, že přešla z Persie do Evropy, je vnější povahy; vnitřní povahy je naproti tomu vše, co se týká jejího systému a pravidel.“ K *Tezi I* by se to mohlo vztahovat, pokud opozici vnějšího a vnitřního spojíme se Saussurovým výrokem, že „jazyk je systém, který zná jen svůj vlastní řád“ (tamtéž) a pokud tento výrok nebudeme vztahovat jen k jazyku jako *langue* (jak by zřejmě odpovídalo Saussurovým intencím), ale aplikujeme ho také na určování významů promluv. Tato aplikace by mohla mít podobu tvrzení, že významy promluv nemohou mít jiný zdroj než pravidla jazyka, v němž se odehrávají (tj. do něhož patří užití věty).

To je jediný případ, kde jsem schopen vztáhnout Saussurovu analogii jazyka a šachů k *Tezi I*. Nejde o přímou implikaci, ale o dosti volnou interpretační konstrukci: v ostatních případech, jimiž jsem se zde zabýval, pak nenacházím ani tuto možnost. Souhrnně řečeno, Saussurova známá srovnání jazyka s hrou v šachy nemají s *Tezí I* vesměs vůbec co dělat.

Tvrzení, že jazyk je systém, který „zná jen svůj vlastní řád“, bychom neměli přejít bez komentáře. Měli bychom je jednoznačně odmítnout, pokud má implikovat, že jazyk je autonomní, v sobě završený systém pravidel, jejichž určitost nezávisí na mimojazykových faktech. O důvodech bude řeč hned v příští kapitole, v diskusi o pojmu jazyka jako hry u pozdního Wittgensteina.¹³

2. Jazyková hra: Ludwig Wittgenstein

a. Role pravidel a její limity

O Wittgensteinovi můžeme stěží tvrdit, že ve hře nachází obecný model uplatnitelný i v popisu jazykové komunikace, a to přinejmenším ze dvou důvodů, týkajících se jak jeho pojetí komunikace, tak jeho pojetí hry:

/1/ Wittgensteinovi není nic vzdálenějšího než hledání univerzálního modelu pro popis jazyka: naopak nás od takového projektu výslovně odrazuje.

/2/ Wittgenstein nepředpokládá žádnou esenci hry či univerzální společný rys her, na němž bychom takový model mohli založit.

Připomeňme si, že Wittgenstein volí ve *Filosofických zkoumáních* (dále jen *FZ*) právě příklad slova „hra“, když vysvětluje svůj pojem „rodiny významů“. Zdůrazňuje, že slovo „hra“ má řadu významů tvořících jednotu ne v tom smyslu, že bychom mohli vyčlenit určení společná všem, ale v tom smyslu, že jednotlivé významy jsou navzájem provázány různými druhy souvislostí či podobností. Jde o celek podobného druhu, jaký tvoří provaz spletený z vláken: soudržnost provazu nezajišťuje jedno vlákno, které by jím procházelo po celé jeho délce, ale vzájemné přesahování jednotlivých krátkých vláken (*FZ*, par. 65–67; srov. dále par. 68–71, 75 aj.).

Věřím, že Wittgensteinovu pohledu na jazyk učiníme nejlépe zadost, budeme-li spojení „jazyková hra“ chápat tak, že slovo „hra“ si v něm zachová tuto pluralitu významů. Svědčí pro to Wittgensteinovo zdůrazňování neredukovatelné rozmanitosti jazykových her, která je tak zásadní, že ji nelze překlenout žádnou jednotnou teorií (*FZ*, par. 23, dále 27, 180, 288, 654 aj.). Wittgenstein staví tuto rozmanitost a jí odpovídající různorodost jazykových prostředků, s nimiž hrajeme jazykové hry, do kontrastu s tím, „co řekli logikové o struktuře jazyka“ a co o ní řekl v *Traktátu* on sám.¹⁴ Na tomtéž místě zároveň

poukazuje na proměnlivost jazyka: odumírání jedněch jazykových her a vznik jiných.

To je jen obecná připomínka Wittgensteinova odporu k jakékoli snaze popisovat jazyk podle jednoho klíče či modelu: vezmeme-li jej na vědomí, bylo by stěží konzistentní hledat takový model za metaforou „jazykové hry“. Ve *Filosofických zkoumáních* ale najdeme mnohem konkrétnější důvody proti interpretaci Wittgensteinova pojmu „jazykové hry“ ve smyslu *Teze I*. Začneme místem, v němž se Wittgenstein distancuje od myšlenky, k níž „byl kdysi sveden“, totiž že „ten, kdo vyslovuje nebo mluví nebo chápe nějakou větu, provádí tím jakýsi kalkul podle určitých pravidel“ (*FZ*, par. 81). Zajímali nás, odkud pramení „svůdnost“ této myšlenky, nabízí se nám odpověď v tomtéž paragrafu: Wittgenstein zde poukazuje na fakt, že „ve filosofii užití slov často srovnáváme s hrami, s kalkulou podle pevných pravidel“. Zdrojem přitažlivosti „kalkulového“ pojetí komunikace by podle toho mohla být právě samozřejmost, s níž přijímáme srovnání komunikace s hrou. Ať je to jak chce, Wittgenstein se zde od kalkulového chápání komunikace výslovně distancuje: podle jeho slov neplatí, že „ten, kdo užívá jazyka, musí hrát takovou hru“ (tj. „provádět kalkul podle určitých pravidel“).

Přenést se přes tento rozpor (mezi kalkulovalým modelem, jak ho ztělesňuje analogie s hrou, a reálnou komunikací) prohlášením, že srovnání s hrou nemáme brát příliš doslova, ale spíše jako užitečnou idealizaci, a že komunikace se „takovým kalkulům pouze přibližuje“ (*FZ*, par. 81), je podle Wittgensteina matoucí. Vyvolává dojem, jako by posláním „logiky“ (dnes bychom na tomto místě řekli spíše „filosofie jazyka“ nebo specifickěji „teorie významu“) bylo pracovat s ideálními modely, za nimiž reálná jazyková komunikace zaostává, díky svému politováníhodnému sepětí s reálným životem a z toho plynoucí nedokonalosti. Proti tomu stojí Wittgensteinovo přesvědčení, že v jazyce a v jazykové komunikaci je všechno na svém místě, a filosofie jazyka („logika“ v širokém smyslu) se má budovat pro tento reálný jazyk a ne „pro vzduchoprázdný

prostor“ (tamtéž). Rozumím-li této pasáži správně, vztahuje se přímo k naší *Tezi I*: chápu ji jako konstatování, že by bylo chybou vykládat komunikativní užití věty jako akt, jehož hodnota (tj. význam promluvy) je určena předem danými jazykovými konvencemi asi tak, jako je hodnota tahu v šachové partii (to, jak se počítá) určena předem danými pravidly šachu.

Zastánce *Teze I* může mít sklon číst toto místo jen jako varování proti racionalistickému výkladu rozumění jako metodické aplikace pravidel na promluvu, a proti stejně přepjaté racionalistickému pojetí komunikativního postoje mluvčího (pojetí, podle něj mluvčí volí určitou větu na základě úvahy o tom, jak se bude její užití „počítat“ podle jazykových konvencí). V tom případě by zde stále zůstával prostor pro „kalkulové“ pojetí fungování samotných pravidel, tj. pro jejich chápání jako mechanismu, který generuje přiřazení významů promluvám. Proti tomuto zeslabenému čtení, zachraňujícímu metaforu hry ve smyslu *Teze I*, ale mluví hned navazující paragrafy *FZ*: zdá se mi užitečné projít je zde jeden po druhém.

V par. 82 se poukazuje na to, že pozorování komunikativního chování nám nemusí umožnit identifikovat pravidlo, kterým se reální mluvčí řídí ve svém užívání slov – a ani oni sami nemusí být schopni žádné takové pravidlo vymezit. Zůstáváme-li přesto odhodláni vytrvale předpokládat pravidlo, které i v takovém případě řídí komunikaci, nabízí se otázka, kde by mělo být fixováno (když ne v komunikativním chování uživatelů jazyka).

V par. 83 pak Wittgenstein sám nastoluje analogii s hrou, ale s přesně opačnou funkcí, než jakou má v *Tezi I*. Poukazuje na to, že není nic nemyslitelného (inkohorentního) na představě hraní, v němž si průběžně vytváříme a měníme pravidla, a dokonce čas od času jednáme zcela volně či *ad hoc* – bez pravidel.

V par. 84 Wittgenstein konstatuje, že užití slov není všude ohraničeno pravidly a znovu ožívuje analogii s hrou, když klade otázku, co by to znamenalo předpokládat, že hra či hraní je důsledně vymezeno pravidly. Jak víme z úvah o jednání

podle pravidla („rule-following“), jakékoli jednání J lze uvést do souladu s pravidlem P_1 pomocí vhodné interpretace pravidla P_1 . Pokusíme-li se vyloučit jednání J (jako neslučitelné s pravidlem P_1) tím, že fixujeme „správnou“ interpretaci pravidla P_1 , tj. zavedeme-li nějaké pravidlo P_2 pro interpretaci pravidla P_1 (jinými slovy, regulujeme-li aplikaci pravidla P_1 novým pravidlem P_2), problém se opakuje, protože je možná interpretace pravidla P_2 , která umožní aplikovat pravidlo P_1 způsobem, který ospravedlní jednání J . Totéž se ale bude opakovat, pokusíme-li se vyloučit tuto možnost zavedením pravidla vyššího řádu, P_3 , které bude regulovat aplikaci pravidla P_2 , atd. *in infinitum*.¹⁵

To neznamená, že pravidla nejsou schopna regulovat jednání zcela určitým způsobem: jde jen o to, že tato jejich schopnost není vysvětlitelná z pravidel samých, ale jen z širšího rámce, v němž působí, tj. z formy života („form of life“), jejíž součástí je i specifický smysl pro kontinuitu jednání. V par. 85 *FZ* se tato neurčitost pravidel (chápaných „o sobě“) demonstruje na různých možných způsobech čtení ukazatele cesty, v par. 86 na různých možných způsobech čtení tabulky, která jednotlivým příkazům přiřazuje určité činnosti.

Ocitáme se tak v samotném centru problému jednání podle pravidla („rule-following“), který je v koncentrované podobě nastolen v jiných partiích *Filosofických zkoumání*.¹⁶ V tomto kontextu se nebudu pouštět do podrobností,¹⁷ chci jen zdůraznit, že na citovaných místech (začínajících par. 81 *FZ*), Wittgenstein odmítá představu jednání (ať už v rámci jazykové komunikace, nebo v rámci hry), které je kompletně určeno pravidly v tom smyslu, že to, jak se počítají jednotlivé akty, můžeme beze zbytku odvodit ze samotných pravidel. Jinými slovy, pravidla nemohou být soběstačným zdrojem určitosti všeho relevantního, co se v komunikaci nebo ve hře děje.

Nejde tedy o triviální konstatování, že ne všechno, co se odehrává při tom, když hrajeme hru nebo užíváme jazyka, je regulováno pravidly.¹⁸ Jde o fundamentální otázku po povaze faktorů, které určují platnost či hodnotu jednotlivých tahů ve hře, a faktorů, které determinují významy promluv (jejich

propoziční obsah a ilokuční sílu). Pravidla sama o sobě principiálně nejsou schopna zastat tuto roli: proto Wittgenstein odmítá představu pravidel jako kolejí, které předem určují směr pohybu (v tom smyslu, že pro každou budoucí situaci určují, co je správné a co není; *FZ*, par. 218 n.) nebo představu pravidel jako stroje, v němž jsou předem obsaženy všechny úkony, které může vykonávat (*FZ*, par. 193 n.).

Jedním z důležitých poučení, která bychom si měli vzít z pozdního Wittgensteina, je zjištění, že nelze vyčlenit pravidla jazyka jako něco nezávislého na celku našeho jednání a znalost pravidel jako nezávislou na empirických přesvědčeních o světě. Ve známé pasáži, v níž Wittgenstein vypočítává příklady jazykových her, aby zdůraznil jejich neredukovatelnou rozmanitost, zároveň říká: „Výraz ‚jazyková hra‘ zde má zdůraznit fakt, že jazykové promluvy jsou součástí určité činnosti, nebo určité formy života“ (*FZ*, par. 23).¹⁹ Tomu odpovídá stejně explicitní vyjádření ve spisu *O jistotě*: „Naše promluvy nabývají svého významu ze zbytku našeho jednání.“²⁰ To mimo jiné implikuje „quinovskou“ tezi, že znalost významu nelze oddělit od znalosti mimojazykového světa²¹ a „davidsonovskou“ tezi, že podmínkou sdílení jazyka je shoda v přesvědčeních o světě.²²

Ve *FZ* najdeme i zcela konkrétní příklad principiální neoddělitelnosti vymezení významu a empirických přesvědčení, který předjímá jednu z pozdějších vlivných teorií vlastních jmen.²³ Na příkladu jména „Mojžíš“ Wittgenstein ukazuje, že neexistuje žádné kritérium, které by nám umožnilo vyčlenit podmínky vymezující referenční funkci jména a odlišit je od našich přesvědčení o jeho nositeli (*FZ* par. 79: jak máme určit, které z deskripcí spojovaných se jménem „Mojžíš“ ve *Starém zákoně* patří do významu jména a které představují dodatečné „věcné informace“?). Případy tohoto druhu Wittgenstein zobecňuje slovy: „co dnes platí za zkušenostní poznatek o *X*, bude zítra součástí definice *X*“ (tamtéž).

Ve shodě s předchozími poznámkami to lze vyjádřit i radikálněji: ani aktuálně zde není žádné identifikovatelné rozhraní mezi těmi určeními, která patří do významu slova,

a „dodatečnými“ určeními, která připisujeme jeho referentu (resp. entitám, které spadají do jeho extenze). Tak například ve způsobu užívání slova „žralok“ není nic, co by nám umožnilo odpovědět na otázku, zda význam tohoto slova obsahuje určení „paryba“.²⁴ Pak tedy také v reálné komunikaci, která je jedinou sférou, v níž se mohou fixovat jazykové konvence, není nic, co by určovalo, zda budeme oprávněni uplatnit predikát „žralok“ i na živočichy, kteří budou mít s dosud známými žraloky společné všechno až na to, že nepůjde o paryby. Nic v naší dosavadní jazykové praxi neurčuje, zda taková aplikace slova „žralok“ bude pokračováním v tomtéž způsobu užití (jednáním podle téhož pravidla) nebo deviací.

Ve filosofii druhé poloviny 20. století se konstatování tohoto druhu zpravidla spojují s Quinovou kritikou kontrapozice analytických a syntetických vět.²⁵ Quinovi následovníci připisují této kritice zásadní význam: vypovídá něco podstatného o povaze jazyka i o aspiracích, které si může dělat filosofie jazyka, zejména teorie významu. Davidson k tomu mimo jiné říká: „Myslím, že smazání hranice mezi analytickým a syntetickým zachránilo filosofii jazyka jako seriózní disciplínu, když ukázalo, že ji můžeme pěstovat bez toho, co nemůže existovat: bez určitých významů.“²⁶ S tím bezpochyby dobře ladí fakt, že právě Davidson se vyjadřuje skepticky o užitečnosti analogie mezi jazykem a hrou²⁷ a že nepřiznává jazykovým konvencím žádnou relevantní roli v determinaci významů promluv. Zmínili jsme se už o Davidsonově pojetí jazykové komunikace jako sladování komunikativních strategií mluvčího a adresáta, jehož výsledkem je v úspěšném případě shoda komunikativní intence a interpretace.²⁸ Tento obraz komunikace je pravým protikladem modelu hry. Existence předem sdíleného souboru pravidel (jazykových konvencí) zde nehraje žádnou podstatnou roli: promluva má propoziční obsah *p* a výpovědní sílu *f* tehdy a jen tehdy, když tak byla zamýšlena mluvčím a interpretována adresátem. Zdrojem významů tu není předem daný jazyk, ale úspěšná koordinace volby výrazů na straně mluvčího a jejich interpretace na straně adresáta,

ať už jí bylo dosaženo konvenčně či nekonvenčně. Tento obraz jazykové komunikace zde zkratkovitě zastupuje *Teze II*. Důvody, proč ho považuji za stejně jednostranný a neuspokojivý jako obraz reprezentovaný *Tezí I*, jsem se pokusil vyložit na jiném místě²⁹ a k některým se dostaneme níže (v kap. IV).

b. Hra a problém rozumění

Některé případy, v nichž Wittgenstein využívá odkazů na šachovou hru k objasnění určitých rysů fungování jazyka, jsou dobrou příležitostí k vyhocenému nastolení sporu individualismu a konvencionalismu ve sféře teorie významu. Wittgenstein konfrontuje své pojetí významu výrazu jako způsobu jeho užívání s otázkou, co to (ve světle tohoto pojetí) znamená porozumět slovu, případně užít slovo s porozuměním. Znamená to, že máme na mysli všechna jeho možná užití, případně pravidlo předem vymezující možná užití? Podle Wittgensteinova příkladu v par. 198 *FZ* to je stejné, jako bychom se ptali: je v mém záměru hrát šachy obsaženo kompletní vymezení pravidel šachu (pravidel konstituujících šachy jako hru)? A pokud ne, znamená to, že můj úmysl je principiálně neurčitý – jinými slovy, že nevím, co chci dělat? Wittgensteinovu odpověď můžeme charakterizovat jako externalistickou: pravidla, která činí můj úmysl hrát šachy (případně smysl mé výzvy „Zahrajme si šachy“) zcela určitým, jsou přítomna „v soupisu pravidel hry, v učení šachu, v běžné praxi hraní“, a tedy v mém společenském prostředí (*FZ*, par. 198). Analogicky bychom mohli říci: je zde určitá praxe užívání jazykového výrazu, fixovaná v komunikativních návycích členů jazykového společenství, a užívám-li výrazu s porozuměním, znamená to, že se zapojuji do této praxe.

Nabízí se otázka, proč by stejnou roli nemohla hrát i praxe a návyky individuálního mluvčího, individuální ovládnutí „určité techniky“ (srov. *FZ*, par. 199: „Rozumět nějaké řeči znamená ovládat určitou techniku“). I tato praxe a tyto návyky

přece utvářejí prostředí (kontext), v němž se význam výrazů může fixovat způsobem, který překračuje momentální stav mysli mluvčího (ve chvíli, kdy chce užít výraz s konkrétním významem). Nebo proč by oním faktorem propůjčujícím význam užitému výrazu nemohly být vzájemně koordinované komunikativní strategie dvou komunikantů – bez jakéhokoli odkazu na pravidla fixovaná konvencemi jazykového společenství nebo návyky individuálních mluvčích?

U Wittgensteina nenacházím nic, co by mohlo aspirovat na roli důkazu, že společensky fixovaná pravidla jsou podmínkou komunikace: mohu jen soudit, že Wittgenstein něco takového předpokládá. Když konstatuje, že „není možné, aby se nějakým pravidlem řídil jedinkrát jen jeden člověk“ (*FZ*, par. 199: i zde se užívá paralely s šachovou hrou),³⁰ není to samozřejmě ještě odmítnutí individualismu, protože možnost, která se zde nepřipouští, je vymezena konjunkcí dvou podmínek (jeden člověk a jen jednou). Ale pointa tohoto paragrafu vyznívá „socialisticky“, a to díky slovu „instituce“: „Řídit se pravidlem, učinit sdělení, dát rozkaz, hrát šachy jsou *návyky* (zvyklosti, instituce).“ Srovnejme to s Wittgensteinovým tvrzením o nemožnosti soukromého jednání podle pravidla (*FZ*, par. 202): „A proto se nikdo nemůže pravidlem řídit jen ‚soukromě‘ (‚privatim‘), protože jinak by přesvědčení, že se člověk řídí pravidlem, bylo totéž jako řídit se pravidlem.“³¹ Otázka zní, jestli se Wittgensteinovi podařilo ukázat, že v tomto ohledu je individuální mluvčí v zásadě jiné pozici než uživatel veřejného jazyka: to bude předmětem následující diskuse.

**c. Kripkeho řešení „skeptického paradoxu“:
neredukovatelnost subjektivity**

Připomeňme si, v čem spočívá problém jednání podle pravidla: sebedešší řada exemplárních případů užití výrazu ani sebeexplicitnější definice nemůže fixovat pravidlo užívání výrazu. Pro jakékoli nové užití výrazu můžeme zkonstruovat ta-

kové pravidlo, které je sjednotí s exemplárními případy jako jednání podle téhož pravidla; a analogicky jakékoli nové užití výrazu můžeme ospravedlnit vhodnou interpretací definice. Stručně řečeno: „žádné pravidlo nemůže určit žádný způsob jednání, protože jakýkoli způsob jednání můžeme uvést do shody s pravidlem.“ A samozřejmě: „Pokud se jakýkoli způsob jednání dá uvést do shody s pravidlem, dá se uvést i do rozporu s ním“ (FZ, par. 201).

Jestliže jakékoli chování a jakákoli formulace pravidla připouští nekonečný počet interpretací, je jasné, že chování ani definice nemohou v poslední instanci fixovat pravidla *prostřednictvím interpretace*. Měli bychom tedy hledat nějaký elementární způsob rozumění pravidlu a jednání podle pravidla, který *nepředpokládá interpretaci*. Touto nejhlubšíází fungování pravidel nejsou podle Wittgensteina intelektuální akty, ale *osvojené způsoby jednání* zakotvené v *životní formě*, kterou sdílíme s ostatními členy společenství.³² Základní způsob dodržování pravidla nespočívá v racionálním rozhodování o tom, jaké pravidlo se vztahuje na danou situaci a jaké jednání nám pro tuto situaci ukládá, ale ve spontánním uplatňování navykklých způsobů jednání. „Když jedním podle pravidla, nevolím. Podle pravidla jedním slepě.“ (FZ, par. 219; srov. též par. 198, 201) Fakt, že členové společenství sdílejí jisté způsoby jednání a jistý smysl pro kontinuitu jednání, se nedá vysvětlit z toho, že dodržují stejná pravidla, ale právě naopak: sama idea pravidla a závaznosti je možná jen na základě elementární shody v jednání. Pravidla (a jejich případné interpretace) nevisí ve vzduchu a mohou regulovat jednání jen díky tomu, že jsou zakotvena v osvojených technikách jednání a spolu s nimi v určité životní formě. Teprve na této půdě může být uplatňování pravidla něčím jiným než nahodilým výběrem jedné z nekonečného počtu možností (slučitelných s danou fixací pravidla): sdílená životní forma způsobuje, že jsme nakloněni přijímat některé způsoby uplatňování pravidla jako přirozené, zatímco jiné pro nás vůbec nevstupují do hry.

Někteří Wittgensteinovi interpreti poukázali na to, že v tomto ohledu není rozdíl mezi pozicí izolovaného mluvčího (budujícího svůj vlastní jazyk) a jazykového společenství.³³ Zdá se evidentní, že schopnost jazykového jednání fixovat pravidlo nemůže záviset na tom, kolik se na něm podílí lidí.³⁴ Má-li „řešení“ skeptického problému spočívat v konstatování, že jednání podle pravidla není v poslední instanci založeno na interpretaci pravidla, ale je spontánní (přičemž tato spontaneita pramení z návyku), stačí poukázat na to, že jednání izolovaného individua může být stejně spontánní a ve stejné míře vedeno návykem jako jednání členů společenství.³⁵ Stejně beznadějně je poukazovat na to, že člen jazykového společenství si může na rozdíl od izolovaného mluvčího ověřovat správnost svého užívání výrazů reakcemi svých „spoluobčanů“. Tento test lze zpochybnit přesně stejným způsobem, který navodil problém jednání podle pravidla: každá reakce je sluchitelná s nekonečným množstvím interpretací (a totéž se týká reakcí na naše žádosti o potvrzení či zamítnutí našich interpretací).

Na tyto problémy reaguje Saul Kripke ve svém „víceúrovňovém“ řešení problému jednání podle pravidla.³⁶ V tomto řešení připadá odkazu na jazykové společenství podstatná role při obhajobě pojmu jednání podle pravidla: zároveň se v něm ale dostává do popředí role subjektivity ve společenském mechanismu fungování pravidel. Kripkeho aspirací není identifikovat ve společenských poměrech (ve vztazích v rámci komunikativního společenství) nutné a dostačující podmínky, za nichž platí, že mluvčí *X* míní *M* výrazem „*V*“ nebo že výrazu „*V*“ v jazyce společenství *S* náleží význam *M*. Naopak, Kripke popírá, že tvrzením typu „Mluvčí *X* míní *M* výrazem „*V*“ nebo „Výraz „*V*“ znamená *M* v *S*“ nebo „Toto užití „*V*“ je v souladu s jeho významem v *S* (a tedy je dodržením příslušného sémantického pravidla)“ lze připsat pravdivostní podmínky.³⁷ V tomto smyslu je antirealistou v diskursu o významech. Místo pravdivostních podmínek přiznává takovým tvrzením podmínky oprávněného asertivního užití („assertibility conditions“).³⁸ Vymezuje je na třech úrovních:

/1/ Individuální člen společnosti nemůže udělat nic lepšího než užívat výrazy sociolektu navyklým způsobem. Například užívat „+“ tak, že pro dvojice malých čísel (která se ve škole naučil sčítat zpaměti) bude udávat výsledky, které se mu nabídnou jako správné (asi tak, jako se mu po slovech „znám křišťálovou studánku“ vybaví slova „kde nejhlubší je les“); pro dvojice větších čísel pak uplatní rutinním způsobem naučenou proceduru.³⁹ To, že se určité užití výrazu nabízí zcela spontánně a s pocitem náležitosti, je tlak, kterým bychom se v normálních situacích měli nechat vést, už pro jeho úctyhodný původ: sklon k určitému užívání výrazů jsme si osvojili v učení a komunikativní praxi v rámci společnosti. Jinými slovy, spojení určitých způsobů užívání výrazů s pocitem náležitosti je součástí naší komunikativní kompetence, kterou jsme získali v rámci života ve společnosti. Je to vyústění týchž procesů, v nichž se rodí společenské standardy (jako jsou jazykové konvence, kritéria objektiviny a racionality, různé vzorce vnějšího chování), a součást našeho způsobu participace na těchto standardech. Budeme-li tedy následovat své sklony k jistému užívání výrazů, neznamená to, že se podvolujeme nahodilým projevům své osobní libovůle: protože tyto sklony mají tak solidní intersubjektívni bázi, jakou si jen lze přát, a na jejich schopnosti regulovat naše jednání závisí náš život ve společnosti.⁴⁰

Toto kritérium oprávněnosti užití výrazu (to, že se mluvčímu spontánně nabízí jako náležité; že při něm „dělá to, co má sklon udělat“)⁴¹ může být převáženo reakcemi ostatních členů společnosti. Ale každé potvrzení či zpochybnění správnosti mého užívání výrazu reakcemi ostatních členů společnosti funguje v poslední instanci na stejné bázi: pro interpretaci reakce druhých jako souhlasu či nesouhlasu (případně pro interpretaci jejich reakce na moji interpretaci jejich předchozí reakce) nemám jiné oprávnění, než že tato interpretace se mi nabízí jako náležitá. Tuto roli subjektivních pocitů jako sféry posledního oprávnění nelze eliminovat, nelze ji přenést na žádný vnější test: v tomto smyslu nemohu ani při sebein-

tenzivnější integraci do společenství vystoupit ze své subjektivity.⁴²

Mluvčí tedy v poslední instanci nemá k dispozici jiný test správnosti a nejsou mu dostupné jiné podmínky oprávněnosti („justification conditions“) jeho užívání výrazů než jeho pocit náležitosti.⁴³ To neznamena, že na úrovni jednotlivých mluvčích platí, že co se zdá správné, je správné, resp. že dodržovat pravidla znamená věřit (resp. cítit), že dodržují pravidla. Nezapomeňme, že zde nevymezujeme pravdivostní podmínky tvrzení typu „Toto užití výrazu ‚V‘ je v souladu s jeho významem“: specifikujeme podmínky oprávněného užití výrazů, a tedy i podmínky oprávněnosti tvrzení uvedeného typu. Ne tvrdíme tedy, že nutnou a dostačující podmínkou správnosti daného způsobu užití výrazu „V“ je, že se danému subjektu zdá správné: tvrdíme jen, že pocit správnosti konkrétního užití (případně pocit správnosti při hodnocení reakcí ostatních na dané užití jako souhlasných) je dobrým odůvodněním tohoto užití.

Na rozdíl od Kripkeho zde považují za důležité dodat, že to platí nezávisle na tom, zda uvažujeme o členu společenství nebo o mluvčím stojícím mimo jazykové společenství. I jazykové návyky zafixované v jeho osamělé praxi se projevují v tom, že jistá užití se mu nabízejí jako náležitá. A stejně jako v případě člena společenství, i toto spojení jistých způsobů jednání s pocitem náležitosti má úctyhodný původ: zkušenost z praktické činnosti, v níž je subjekt permanentně konfrontován se svým reálným prostředím (s jeho předměty a událostmi) a zakouší přitom úspěchy a selhání. I tady platí, že tento pocit náležitosti může být v každém konkrétním případě přehodnocen: může se ukázat zavádějící a jednání, které doprovázel, může být opuštěno ve prospěch jiného, a to na základě uplatnění nových kritérií. Verdikt vycházející z těchto nových kritérií může být sám v poslední instanci legitimován jen pocitem správnosti, přesně tak, jak jsme to zaznamenali v případě člena jazykového společenství. A stejně jako v jeho případě ani u osamoceneného mluvčího nelze fakt, že je v poslední

instanci vždy odkázán na pocit správnosti, interpretovat jako redukcí správnosti na pocit správnosti. Jak jsme konstatovali před chvílí, žádné konkrétní zakoušení pocitu správnosti není pro osamělého mluvčího poslední nepřekročitelnou instancí: každé představuje revidovatelné vodítko pro posouzení správnosti jednání, jako indikátor správnosti, který neposkytuje stoprocentní garanci.

Ani na úrovni osamělého mluvčího tedy neplatí ekvivalence: jednání *J* je správné tehdy a jen tehdy, když se *J* zdá správné. Platí jen, stejně jako u členů společenství, že každé ohodnocení nějakého jednání *J* jako správného, se v poslední instanci opírá o pocit správnosti: ať už správnosti *J*, nebo správnosti určitého uplatnění nějakého dodatečného kritéria správnosti *J*. Správnost zde zkrátka nekolabuje na pocit správnosti a následující Wittgensteinova úvaha (*FZ*, par. 202) je nesprávná: „Myslet, že dodržuji pravidla, není totéž, co dodržovat pravidla. Proto není možné dodržovat pravidla ,privátně‘; protože jinak by myslet, že dodržuji pravidla, bylo totéž jako dodržovat pravidla.“⁴⁴

/2/ Perspektivu individuálního mluvčího překročíme (ve výkladu jednání podle pravidla), když zahrneme do úvahy další osobu posuzující výkon mluvčího: to je druhý stupeň Kripkeho řešení problému jednání podle pravidla. Kritériem tohoto posouzení samozřejmě není to, zda je splněna dostačující podmínka oprávněného užití výrazu fungující na úrovni mluvčího (tj. podmínka, že mluvčí užívá výraz ve shodě se svým návykem). Z pozice posuzovatele je podmínkou oprávněnosti tvrzení, že mluvčí užívá výrazu podle určitého pravidla, to, zda ho mluvčí užívá ve shodě s návykem posuzovatele: například zda ve svém užívání symbolu „+“ uvádí pro jednotlivé dvojice čísel výsledky, které by uvedl posuzovatel sám (tj. výsledky, které se *jemu* přirozeně nabízejí).⁴⁵

/3/ Klíčovou součástí wittgensteinovského řešení problému jednání podle pravidla je předpoklad, že v komunikativním

společensví panuje v užívání výrazů široká shoda (což znamená: shoda ve sklonech k užívání výrazů – viz /1/, a tedy i v hodnocení užití jako správných či nesprávných – viz /2/).⁴⁶ Kripke je spolu s Wittgensteinem přesvědčen, že tuto shodu musíme chápat jako primitivní fakt, má-li mít pojem pravidla vůbec nějakou aplikaci.⁴⁷ Správné užití je pak to, které zapadá do této obecné shody, nesprávné je to, které se z ní vymyká: to je zdroj určitosti i normativní síly pravidla. Konstatovali jsme, že individuum nemůže udělat nic lepšího (přesněji řečeno nemá jinou možnost) než užívat výrazy způsobem, který se mu nabízí jako přirozený, případně korigovat toto vodítko na základě reakcí druhých, interpretovaných způsobem, který se mu nabízí jako přirozený. V poslední instanci tedy v každém případě musí následovat svůj přirozený sklon jednat (či posuzovat věci) určitým způsobem. Ale uvažujeme-li (na úrovni teoretického výkladu jednání podle pravidla) z perspektivy společnosti, máme jiné kritérium, nastolené obecnou shodou v užívání výrazů: kritérium účasti na této shodě. Vzhledem k /1/ a /2/ je zřejmé, že jde o shodu ve sklonech k jednání: v tom, jaká užití výrazů se nám nabízejí s pocitem samozřejmosti.

Tato shoda je dána tím, že návyky k jistému užívání výrazů si osvojujeme v koordinované činnosti v rámci společnosti, jako součást sdílené formy života. Právě díky tomuto původu pro mě může být můj *individuální* sklon k určitému užití výrazu dobrým vodítkem správného jednání ve *společenském* smyslu: poskytuje mi slušnou naději (a dobrý důvod předpokládat), že se nebudu vymykat z všeobecné shody. Selhává-li můj návyk v tomto ohledu, tj. uvádí-li mě do rozporu s obecně sdíleným způsobem užívání výrazu), mohu to zaznamenat (a zkorigovat svůj návyk) díky reakcím ostatních: ale to je možné zase jen za předpokladu, že na úrovni interpretace těchto reakcí (jako nesouhlasných, a tedy jako signálu, že se odchyluji od obecné shody) mě návyk, kterým se řídím, nezavádí, tj. nevyčleňuje z obecné shody. Tento předpoklad je stejně jako předchozí podepřen samotnou presumpcí obecné shody: přijmeme-li ji, je racionální předpokládat o každém členu

společenství (nemáme-li zvláštní důvody očekávat opak), že je součástí této shody, spíše než že se z ní vymyká.

Vidíme, že v kripkeovsko-wittgensteinovském obrazu fungování jazykových pravidel hraje pocit správnosti neeliminovatelnou, a dokonce klíčovou roli, aniž by správnost zkolabovala na to, co se zdá správné. Neredukuje se ani na to, co se zdá správné všem či většině členů společenství: protože, jak jsme zdůraznili v úvodu, v rámci tohoto řešení se nevymezují pravdivostní podmínky tvrzení typu „jednání *J* je správné“, ale výhradně podmínky jejich oprávněného asertivního užití („assertibility conditions“).⁴⁸ Fakt, že v jednání *J* (např. v určitém způsobu užití výrazu) se členové společenství shodují, činí tvrzení „Jednání *J* je správné“ dobře odůvodněným, nikoli pravdivým. To nezakládá žádnou ekvivalenci typu „*J* je správné tehdy a jen tehdy, když všichni praktikují *J*“.⁴⁹

d. Mínit něco slovem: Wittgensteinův experiment

Paragraf 510 *FZ* obsahuje poněkud záludnou výzvu: „Udělej tento pokus: zkus říci ‚Je tady chladno‘ a mínit přitom ‚Je tady teplo‘. Dokážeš to? A co přitom děláš? A existuje pouze jediný způsob, jak to udělat?“ Příklady tohoto druhu najdeme na řadě dalších míst.⁵⁰ Jejich společným cílem je ukázat, že mínit něco nějakými slovy není totéž jako spojovat s nimi určité představy či prožitky, případně totéž jako myslet na něco.⁵¹ Mínění něčeho slovy je podmíněno kontextem (situací) a jazykem, k němuž slova náležejí.⁵² Z Wittgensteinových komentářů není zřejmé, že by tuto roli nemohl hrát idiolekt, tj. že by nestačil návyk daného individua užívat jistá slova s jistým významem. Konstrukce Wittgensteinových příkladů se ovšem pochopitelně opírá o kontrast mezi konvenčním významem slova v sociolektu a tím, co máme slovem (podle Wittgensteinovy instrukce) mínit.⁵³

Fakt, že nás taková instrukce uvádí do rozpaků (nevíme, jak ji splnit, každý pokus se jeví jako nepřirozený), by mohl

konvencionalista vyložit tak, že se tím dokazuje moc, kterou má nad naši myslí sdílený jazyk: jeho konvence určují nejen významy promluv, ale i to, co jimi mluvčí může mínit. Nemyslím, že by Wittgensteinovy příklady mohly demonstrovat něco takového, a nejen to: neukazují ani to, že schopnost mínit něco něčím se nutně váže na *jakýkoli* předem fixovaný soubor komunikativních pravidel či návyků (ať už idiosynkratických nebo sdílených). Skutečně relevantní je pouze obecný fakt, že mínit něco něčím není autonomní výkon, jehož proveditelnost a určitost nezávisí na kontextu. Wittgenstein charakterizuje mínění něčeho něčím jako „otázku úmyslu“.⁵⁴ Úmysl (záměr) je postoj, který je zakotven v souboru dalších úmyslů, přesvědčení a preferencí: není něčím, co v sobě prostě můžeme vyvolat z vlastního rozhodnutí, nebo na něčí žádost (například abychom vyhověli instrukcím, které jsme výše citovali z *FZ*).⁵⁵ To je obecná vlastnost intencionality, která nemá co dělat s konvenčně fixovanými jazykovými pravidly ani s komunikativními návyky individua.

Uvažujme o následující variantě paragrafu 510 *FZ*: „Udělej tento pokus: lehni si na pohovku a přej si, abys spadl na zem a zlomil si ruku. Dokážeš to? A co přitom děláš?“⁵⁶ Komický účinek této instrukce pramení mimo jiné z toho, že pro čtenáře v běžné situaci je zjevně neproveditelná: soubor jeho momentálních postojů neponechává žádné místo pro přání zlomit si ruku. Ale zkusme trochu upravit kontext: ležíte na pohovce, víte, že máte zítra narukovat a že jediná šance, jak uniknout válečnému dobrodružství, je opatřit si nějaké zranění. Přesně stejně bychom měli přistupovat k původní Wittgensteinově verzi. Představme si komunikativní situaci s příhodnými parametry, například tuto: chci konstatovat, že v pokoji je teplo, a vím, že adresát interpretuje výraz „teplo“ tak, jak já interpretuji výraz „chladno“, a obráceně. Pak je smysluplné, a dokonce účelné říci „Je tady chladno“, a moje schopnost mínit tím, že je tady teplo, je podložena komunikativní intencí vycházející z určité hypotézy o adresátových interpretačních dispozicích.⁵⁷

To ukazuje, že sociolekt ani idiolekt na mě nevaluje žádná fixní omezení, pokud jde o to, co mohu mínit promluvou: jediným nepřekročitelným limitem komunikativního postoje je to, že musí být slučitelný s mými předpoklady o tom, jak budu (či mohu být) interpretován (srov. pozn. 3). Konvenční významy i své vlastní návyky v užívání slov mohu obětovat relativně snadno, pod tlakem komunikativní situace.

Obecně řečeno, představa, že jazykové konvence nebo pravidla idiolektu vymezují rámec toho, co můžeme mínit a komunikovat, je nereálná ze dvou důvodů. Za první ignoruje pružnost komunikativních strategií (naši schopnost přizpůsobit volbu výrazů i interpretaci hypotézám o partnerovi) a neodůvodněně redukuje okruh faktorů, které mohou vstoupit do determinace významů promluv. Za druhé ignoruje problémy, na něž poukázaly wittgensteinovské úvahy o „jednání podle pravidla“, především fakt, že co je a co není dodržování pravidla (a v tomto smyslu kontinuální jednání) není nikdy určeno předem pravidlem samým pro všechny budoucí instance komunikativního jednání, ať už je pravidlo fixováno jakýmkoli způsobem: vymezování jazykových pravidel a jednání podle nich nelze principiálně oddělit.⁵⁸

III. Jazykové konvence a standardy racionálního připisování intencí

1. Hypotetický intencionalismus

Jak je zřejmé z diskuse v kap. II.2.a, Wittgensteinovu distanci od „kalkulového“ pojetí fungování jazyka nechápu jako pouhé varování před příliš pedantským uplatňováním modelu, který je v podstatě správný. Chápu ji jako odmítnutí jistého obrazu jazyka, který je ve světle *Filosofických zkoumání* a v konfrontaci s těmi nejběžnějšími komunikativními fenomény neudržitelný. V kap. I jsme tento obraz jazyka shrnuli do *Teze I*. Jeho těžištěm je pojetí jazykových pravidel jako posledního zdroje významu, jako konvenčně fixované báze veškeré jazykové komunikace. Jazyková pravidla se aplikují na promluvy a přiřazují jim význam, tak jako se pravidla šachu aplikují na dění na šachovnici a určují, „jak se co počítá“.

Přirozeným rámcem pro takové pojetí jazykové komunikace by byl obraz lidského společenství jako konvenčně fixovaného mechanismu, seřízeného tak, že jisté akty za jistých okolností navozují jisté institucionální účinky: užití jisté formule osobou v jistém postavení v jisté situaci činí z obžalovaného odsouzeného, protože tento akt hraje přesně tuto roli v soudním řízení; užití jiné formule jinou osobou v jiné situaci činí ze dvou (víceméně) svobodných lidí manželský pár, z podplukovníka plukovníka, ze shromáždění nepovolené srocování.

A zdá se, že nám nic nebrání pokračovat: užití jisté věty osobou se statutem kompetentního mluvčího platí, v rámci téhož mechanismu, jako tvrzení, že prší, nebo jako prosba, aby adresát zavřel okno, nebo jako slib, že mluvčí splatí dluhy.⁵⁹ V této mašinerii nehrají aktuální mentální stavy zúčastněných žádnou roli. Pronesení sezdávací formule má svůj fatální institucionální účinek i v případě, že ji starosta vysloví zcela mechanicky, s myšlenkami soustředěnými na svůj korupční skandál, bez jakýchkoli intencí zaměřených do obřadní síně. V případě mluvních aktů s jasně vymezenou funkcí v rámci zavedených rituálů nebo institucionalizovaných procedur se to zdá zřejmé: důsledný konvencionalismus nás ale zavazuje nazírat stejně i tvrzení, prosby, otázky či sliby vyslovované v každodenní privátní konverzaci.

Vyhovět tomuto nároku není tak snadné. I když budeme předpokládat, že konvenčně fixovaný význam věty se beze zbytku a za všech okolností přenáší do významu promluvy, v níž je věta užitá s komunikativní funkcí, stále zbývají prázdná místa, která se musí zaplnit z jiných zdrojů, nemá-li význam promluvy zůstat neúplný. Připomeňme si některé parametry jazykové komunikace, které se podílejí na determinaci významů promluv, ale nespádají do dosahu jazykových konvencí.

Především musíme vyvodit důsledky z toho, co bylo řečeno o pluralitě „her“, v nichž může vystupovat jazykový výraz. Má-li výraz „rodinu významů“ (viz výše kap. II.2.a), nejsou to jazyková pravidla, co rozhoduje o tom, který z těchto významů se aktualizuje v daném užití výrazu. Totéž se týká prosté *homonymie*, tj. případů, kdy tentýž výraz nese dva či více významů, mezi nimiž nemá smysl hledat dokonce ani rodinnou příbuznost („půda“, „kohoutek“ atd.). Do stejné kategorie patří případy *vlastních jmen, která mají více nositelů* (což navozuje otázky typu: ke kterému nositeli jména „Jan Novák“ se referuje užitím tohoto jména v dané fázi komunikace?). Totéž platí o určení *výpovědní (ilokuční) síly*, tam kde není jednoznačně signalizována konvenčními indikátory (má užití slovesa „Přijdu“ za daných okolností sílu slibu nebo varování

nebo prosté předpovědi?). To všechno má zásadní význam pro určení propozičního obsahu promluv a o tom všem musíme rozhodnout bez účasti jazykových konvencí.

Zdaleka nejvýznamnějším fenoménem tohoto druhu jsou ale *indexické prvky*, už vzhledem k jejich všudypřítomnosti v každodenní komunikaci. Bez určení toho, k čemu referují při svém aktuálním užití v promluvě, nelze identifikovat její propoziční obsah: ale k určení referentů nestačí aplikace sémantických pravidel vymezujících funkci slov jako „toto“, „on“, „tehdy“ či funkci gramatických parametrů, jako je slovesný tvar druhé osoby nebo slovesný přezens. Stejně jako v případě homonym a jmen s více nositeli nezbývá než permanentně vyhodnocovat komunikativní situaci a (v rámci toho) identifikovat komunikativní záměry mluvčího (tj. odpovídat na otázky typu: který z předmětů ve svém dosahu měl mluvčí na mysli, když řekl „toto“?; kterou z přítomných osob mínil jako adresáta své promluvy, když řekl „ty“?).

Jediná alternativa, které jsem si vědom, je představa, že všechno, co nedourčují jazykové konvence, určí neosobní „logika diskursu“, zejména princip kontinuity konverzace: jako by komunikace byla jakýmsi v sobě uzavřeným vyprávěním, jehož soudržnost si sama vynucuje zcela určitý způsob, jak vyplnit prázdná místa. To může znít přijatelně nebo dokonce zajímavě, pokud to ponecháme ve vágní všeobecnosti. Uvažujme ale o něčem tak triviálním, jako jsou změny ve vnějších okolnostech, k nimž dochází v průběhu rozhovoru a které na sebe strhávají pozornost jeho účastníků (nečekané příchody nových osob, záchvaty všeho druhu, náhle se vynořivší vnější ohrožení atd.). Tyto události slouží interpretovi jako vodítko pro určování referentů indexických prvků promluv (například demonstrativ jako je „toto“ či „tam“ nebo osobních zájmen jako je „ona“), ale jen ve spojení s předpokladem, že mluvčí tyto změny zaznamenal a přizpůsobil jim své komunikativní záměry.⁶⁰

Obecně platí, že jako interpreti nebudeme očekávat žádný přesun ve směřování indexických elementů promluv, nebu-

deme-li předpokládat přesměrování pozornosti a aktuálních priorit na straně mluvčího. Z neosobně pojaté logiky diskursu zkrátka nedostaneme indicie či direktivy, které potřebujeme k interpretaci promluv. Připomínám, že mluvíme o jednom z podstatných parametrů významu promluvy, totiž o referentech indexických prvků. Indexická reference je důležitou sférou určování významu, do níž jako interpreti promluvy musíme vstoupit, máme-li identifikovat propoziční obsah. Ale jazykové konvence nás tam doprovázejí jen na půl cesty: v podobě pravidel typu „osobní zájmeno ‚ty‘ referuje k adresátovi promluvy“ (z čehož nevyčteme, jak vybrat adresáta aktuální promluvy z okruhu potenciálních kandidátů).

Zatím jsme se pohybovali ve sféře doslovného významu: jakmile začneme uvažovat o *nepřímých významech* (typu gričovských implikatur), vstupují do hry rozmanité faktory, které zprostředkují přechod od doslovného významu promluvy k implikovanému významu (faktory podílející se na generování implikatur: srov. *Příloha*, heslo *Implikatury*). A konečně, jazykové konvence nerozhodují o tom, zda dané vyslovení věty je vůbec *komunikativní akt* nebo spíš předvádění komunikativního aktu (dochází-li k tomuto předvádění v rámci divadelního představení, je výpovědní síla, s níž je vyjádřen propoziční obsah, „uzávorkována“ v tom smyslu, že platí pouze v prostoru hry), nebo zda jde dokonce o pouhé artikulační cvičení, při němž se vůbec nevyjadřuje žádný propoziční obsah ani výpovědní síla.

Zmínili jsme se o několika parametrech významu promluvy, které jazykové konvence nechávají nedourčené dokonce i tehdy, když předpokládáme, že konvenční význam užitě věty se beze zbytku přenáší do významu promluvy (tento předpoklad padne, jakmile opustíme doktrínu striktního konvencionalismu). Kdybychom chtěli udržet *Tezi I* a s ní obraz jazyka, v němž jazykové konvence kompletně určují významy promluv, museli bychom předpokládat jazyk, který neobsahuje homonymní predikáty a jména s více nositeli, připouští jen věty s explicitními indikátory výpovědní síly, obejde se bez

indexů, a funguje ve společenství, které nezná fenomény jako divadlo, fiktivní vyprávění, nepřímé mluvní akty a mimokomunikativní užívání jazykových výrazů.

Ve všech takových případech mohou hrát (a typicky hrají) klíčovou roli hypotézy o záměrech mluvčích. To ale ještě neznamená, že konvencionalista nemá jinou volbu než vpustit aktuální mentální stavy mluvčích mezi faktory určující významy promluv.⁶¹ Může trvat na tom, že o konvenčně „nedo-určeném“ parametru významu promluvy nerozhoduje záměr mluvčího, ale naše odůvodněná hypotéza o tomto záměru. Jinými slovy, tím, co zde rozhoduje, nejsou sice jazykové konvence (které nedosahují až ke konkrétním referentům indexů a nemohou za nás vybrat jeden z významů homonym nebo jeden z typů výpovědní síly), ale jiné společensky fixované principy: standardy racionálního připisování mentálních stavů. Například vyslovení věty „Ty jsi génius“ má význam tvrzení o osobě *A*, že je génius, právě tehdy, jsme-li (na základě vší dostupné evidence) oprávněni soudit, že mluvčí mínil *A* jako adresáta své promluvy: a takto určený význam promluvy platí (a vymezuje její pravdivostní podmínky) i v případě, že mluvčí ve skutečnosti mínil osobu *B*. V tomto ohledu je tedy mechanismus komunikace vyladěn tak, aby přiblížil význam promluvy záměrům mluvčího tak těsně, jak je to jen možné (ani sebevstřícnější interpret nemůže udělat nic lepšího než to, co při řešení jakéhokoli jiného empirického problému: racionálně vyhodnotit dostupnou evidenci). Nicméně samotné záměry mluvčího nejsou vpuštěny mezi determinanty významů promluv.

Tento druh citlivosti vůči intencím mluvčího může být rozšířen do té míry, že omezí dokonce i aplikaci jazykových konvencí ve sféře jejich běžné působnosti (zatím jen vyplňoval mezeru, kterou způsobil jejich omezený dosah). Zkusme si představit podzimní odpoledne na venkovském hřbitůvku. Mluvčí s pohledem na náhrobní kámen říká: „Zasloužil by si lepší epigram.“ Předpokládejme, že máme všechny důvody věřit, že mluvčí mínil to, co by člověk poněkud zběhlejší

v literární terminologii vyjádřil slovy: „Zasloužil by si lepší epitaf.“ Pak máme dobré důvody interpretovat jeho promluvu jako tvrzení, že (kontextově identifikovaný) nebožtík *X* by si zasloužil lepší epitaf, bez ohledu na to, že bylo vykonáno poněkud nestandardně. A tutéž vstřícnost můžeme (a občas prakticky vzato musíme) uplatnit dokonce i při určování věty vyslovené mluvčím. Osobitá výslovnost mluvčího nebo snížená slyšitelnost může snadno způsobit, že samotné zařazení zvuků, které k nám dolehly, pod určitou větu jako typ (pod určitý fonologický útvar) může vyžadovat hypotézu o tom, co chtěl mluvčí vyslovit, která může vyžadovat hypotézu o tom, co chtěl tvrdit (slíbit, nařídít a tak dále), která může vyžadovat hypotézu o jeho mimokomunikativních záměrech a přesvědčeních, která může vyžadovat hypotézy o jeho momentální situaci, o informacích, které má k dispozici, o jeho zkušenostech, preferencích a tak dále.

Podstatné je, že i když připustíme neomezenou vstřícnost vůči záměrům mluvčího a i když zahrneme všechno, co nás k nim může přiblížit, mezi potenciálními zdroje interpretace, stále můžeme trvat na tom, že význam promluvy (stejně jako užitý výraz jako typ) není určen intencí mluvčího, ale společenskými standardy racionálního připsování intencí, uplatněnými na dostupnou evidenci.⁶² Opustili jsme rigidní jazykový konvencionalismus, který se ukázal bezmocný tváří v tvář tak běžným fenoménům, jako jsou indexické výrazy, homonyma nebo kontextové určování výpovědní síly, a přinejmenším nepraktický vzhledem k takovým úkazům, jako je špatná výslovnost, přerěknutí, sklon k nestandardnímu vyjadřování nebo mezery v jazykové kompetenci. Ale zůstali jsme věrní obrazu jazykového společenství jako mechanismu, jehož nastavení (fixace jazykových konvencí a standardů racionálního vyhodnocování evidence) způsobuje, že vyluzování určitých zvuků za určitých okolností *platí jako* vyslovování určitých vět a jako vykonávání mluvních aktů s určitým propozičním obsahem a určitou výpovědní silou. Mechanismus je seřizen tak, aby byl maximálně senzitivní ke skutečným intencím

mluvčího: ale tyto intence samy v něm nehrají žádnou roli. „Otáčením tohoto kola“ se neuvádí do pohybu nic jiného: není tedy součástí stroje.⁶³

Toto pojetí významu promluvy by mělo být sympatické těm, kdo připouštějí, že role jazykových konvencí v determinaci významů promluv má své striktní meze, ale zároveň se domnívají, že vyloučení jakýchkoli odkazů k aktuálním záměrům mluvčího je bezpodmínečně nutné, chceme-li udržet veřejnou povahu významu promluvy. Takovou motivaci je třeba brát vážně, pokud se neodvolává na tvrzení o privátní povaze mentálních stavů (ve smyslu jejich principiální nedostupnosti jiným osobám než těm, které je zakoušejí: viz k tomu kap. A.I). O možných interpretacích teze o veřejnosti významu, o její závažnosti a o tom, zda je či není sluchitelná se zahrnutím aktuálních intencí mluvčího mezi determinanty významů promluv, bude řeč níže. V této chvíli nás zajímá, zda jako liberální konvencionalisté, jimiž jsme se stali uvolněním příliš rigidní *Teze I*, máme větší naději, že se nám podaří systematicky vyložit principy určující významy promluv.⁶⁴

2. Principy determinace významů promluv

K liberálnímu konvencionalismu jsme přešli zahrnutím standardů odůvodněného připisování propozičních postojů mezi principy determinující významy promluv. Důvodem byla snaha učinit zadost jazykovým a komunikativním fenoménům, vůči nimž je rigidní jazykový konvencionalismus bezmocný. Otázka zní, zda nám tato liberalizace umožní udržet pojetí promluvy jako determinované společenskými pravidly. Prakticky řečeno jde o to, zda standardům připisování propozičních postojů můžeme dát podobu explicitních pravidel, která by ve spojení s jazykovými pravidly⁶⁵ představovala kompletní principy determinace významů promluv. Omezíme se přitom na promluvy, v nichž se užívá vět sdíleného jazyka: zajímá

nás, jakou podobu by mohly mít principy regulující všechno, co je potenciálně relevantní pro určení propozičního obsahu a výpovědní síly promluv vykonaných užitím těchto vět.

Uvažujme o větě V_1 : „Tento strom je olše.“

Bezprostředně se nabízí jednoduchý princip:

$/P_1/$ Užitím V_1 v promluvě X mluvčí tvrdí o stromu, který je nejvhodnějším kandidátem na referent demonstrativa „tento“ při jeho užití v X , že je olše.

Objekt O je nejvhodnějším kandidátem na referent aktuálního užití demonstrativa „tento“ právě tehdy, když jako jediný splňuje podmínku $/a/$ nebo když ze všech objektů splňujících podmínku $/a/$ splňuje jako jediný také podmínku $/b/$:

$/a/$ můžeme oprávněně* předpokládat, že ho mluvčí aktuálně vnímá a že se domnívá, že ho vnímá i adresát;

$/b/$ je nejvhodnějším* adeptem na téma promluvy v dané fázi konverzace.

Hvězdička zde i níže vyznačuje místa, kde formulace pravidla odkazuje na další společenské standardy, které je třeba rovněž explicitně formulovat, máme-li skutečně získat kompletní, plně operativní pravidla určování významů promluv vykonaných užitím věty. (Například výraz „oprávněně*“ čteme: „oprávněně podle standardů daného společenství“; podobně níže výraz „synonymní*“ znamená totéž co „synonymní podle jazykových konvencí daného společenství“.) Vypadá to, že projekt se značně (ne-li beznadějně) komplikuje na samém začátku, v konfrontaci s tak běžným jazykovým prostředkem, jako je indexický výraz. Nejde o to, že bychom nemohli vyslovovat oprávněné soudy o tom, co aktuálně vnímají jiní a jaké vjemy sami připisují druhým: oprávněnost našich soudů o těchto věcech je v řadě běžných situací tak zřejmá, že jakékoli pochybnosti by byly iracionální a samozřejmá jistota těchto soudů je podmínkou úspěšné koordinace jednání (srov.

k tomu kap. A.II.1). Jde o to, že si nedokážu představit explicitní a nekruhové vymezení podmínek oprávněnosti těchto soudů.

Nenecháme-li se tím odradit a postoupíme-li ke složitějším komunikativním fenoménům (aniž bychom opouštěli sféru doslovného významu promluvy), musíme se vyrovnat především s tzv. *malapropismy*: s případy, kdy je interpret konfrontován s nestandardním užitím jazykového výrazu, které si vynucuje nekonvenční interpretaci promluvy, a to na úrovni *doslovného* významu.⁶⁶ Chceme-li je zahrnout do úvahy, musíme princip P_1 doplnit principem P_2 :

/P₂/ /I/ propoziční obsah vyjádřený užitím věty V_1 v promluvě X je určen podle P_1 za předpokladu, že není splněna žádná z následujících podmínek:

/a/ Existuje věta V_2 , pro niž platí:

/i/ V_2 není synonymní* s V_1 .

/ii/ Jsme oprávněni* předpokládat, že mluvčí zamýšlel v promluvě X užít větu V_1 , ale přerékl se.

/b/ Existuje věta V_3 , pro niž platí:

/i/ V_3 není synonymní* s V_1 .

/ii/ Jsme oprávněni* předpokládat, že mluvčí by v promluvě X užil V_3 , kdyby byl plně jazykově kompetentní.

/c/ Existuje věta V_4 , pro niž platí:

/i/ V_4 není synonymní* s V_1 .

/ii/ Jsme oprávněni* předpokládat, že mluvčí by v promluvě X užil V_4 , kdyby věřil, že adresát je plně jazykově kompetentní.

/II/ Platí-li /a/, resp. /b/, resp. /c/, pak užitím věty V_1 v promluvě X mluvčí vyjádřil propoziční obsah určený podle pravidla typu P_1 pro větu V_2 , resp. V_3 , resp. V_4 .

Na tomto místě považuji za užitečné zavést jednoduché rozlišení. Je-li splněna podmínka /a/, /b/ nebo /c/ v P_2 , řekneme, že *věta uvedená do komunikace v promluvě X není identická s větou užitou v X* (v našem případě s větou V_1): platí-li

podmínka /a/, je větou uvedenou do komunikace věta V_2 , platí-li /b/, je touto větou V_3 atd. Není-li splněna žádná z těchto podmínek, věta uvedená do komunikace v X je identická s větou užitou v X (tj. s V_1).

Účelem principů P_1 a P_2 je určit *doslovný význam* (přesněji: doslovně vyjádřený propoziční obsah) promluvy X , v níž je *užita* věta V_1 ; tento význam se přitom odvozuje ze sémantických pravidel pro větu *uvedenou do komunikace* v X (ať už je identická s V_1 nebo ne). Jde-li nám ale o kompletní vymezení principů určujících propoziční obsahy promluv, v nichž je užitá V_1 , nemůžeme se zastavit na úrovni doslovného významu. Musíme se pokusit formulovat i principy určující nepřímé významy, pokud se komunikují užitím V_1 . Nejvlivnějším pokusem o analýzu mechanismů generujících nepřímé významy je Griceova teorie konverzačních implikatur.⁶⁷ Budeme-li ji chtít zahrnout do svého projektu, naše formulace pravidel se podstatně zkomplikuje (a přibudou v ní další hvězdičky): součástí identifikace implikatur je vyhodnocování kontextu, včetně hypotéz o intencích, přesvědčeních a preferencích mluvčího, které si vyžádají další odkazy na společenské standardy zdůvodněnosti; k tomu přistoupí odkazy na zvláštní typ komunikativních standardů: griceovské „konverzační maximy“ (srov. *Příloha*, heslo *Konverzační implikatury*).

Zkusme si přesto představit, že jsme dospěli k principu P_n , v němž je explicitně vymezeno všechno, co je nutné pro určení propozičního obsahu vyjádřeného jakýmkoli užitím V_1 , které je komunikativní a „vážné“ (takže nejde ani o artikulační cvičení, ani o repliku v divadelní hře, součást fiktivního vyprávění atd.).⁶⁸ Pak ještě zbývá vymežit podmínky, za nichž promluva „platí“ jako komunikativní a vážná.⁶⁹

Máme tedy jistou představu o potížích, v nichž bychom podle všeho uvízli, kdybychom se pokusili explicitně formulovat princip (nebo spíš celou síť principů), který by pro každou možnou situaci určil propoziční obsah promluvy vykonané užitím věty V_1 (především není jasné, jak bychom zaplnili mezery vyznačené hvězdičkami v P_1 , P_2 a v navazujících pravidlech).

Tento výsledek nepředstavuje komunikaci jako beznadějně složitý podnik a komunikované obsahy jako zasažené fatální neurčitostí: poskytuje jen ne zrovna povzbudivou odpověď na otázku, jaké naděje na úspěch by asi měl pokus vyložit komunikaci jako činnost, která je ve všech relevantních parametrech (zde: v těch parametrech, které určují propoziční obsah promluvy) regulována pravidly.

To neznamená, že neexistuje solidní základ pro dosahování spolehlivé shody v interpretacích. Vraťme se k větě V_1 z úvodního příkladu: „Tento strom je olše.“ Představme si ženu, která vysloví tuto větu v situaci, kdy se ve společnosti nějakého muže blíží k osaměle stojícímu stromu X . Předpokládejme, že ze situace ani z předchozího průběhu konverzace neplyne žádný důvod k domněnce, že se mluví přeřekla nebo že promluva je výsledkem její nedostatečné jazykové kompetence, případně jejího přesvědčení o nekompetenci adresáta; předpokládejme navíc, že z kontextu neplyne důvod klasifikovat promluvu jako deklamaci (nebo jiný druh „předvádění“, které blokuje asertivní ilokuční sílu), ani jako artikulační cvičení (nebo jiný druh mimokomunikativního užití jazyka). To stačí, aby vyslovená věta V_1 byla *vedena do komunikace* (viz výše) a aby mluvící jejím užitím doslovně vyjádřila propozici, která je pravdivá tehdy a jen tehdy, když X je olše. Předpokládejme, že promluvě předcházelo prohlášení jejího společníka: „Jestli se ukáže, že jste vdaná, oběsím se na nejbližší olši.“ Pravdivost či nepravdivost propozice doslovně vyjádřené užitím V_1 je v tomto kontextu evidentně nepodstatná: to je, jak známo, ideální východisko pro generování griceovských implikatur. Muž zajímavě se tak naléhavě o stav své společnice by musel být mimořádně nedůvtipný, kdyby z její reakce (vyslovení věty V_1) neodvodil implikaturu „Jsem vdaná“. Doslovný i nepřímý význam jsou zde zcela evidentní, a dokonce i náš strohý popis komunikativní situace poskytuje dost látky k vysvětlení, proč tomu tak je.⁷⁰ Cílem této kapitoly bylo poukázat na to, že toto vysvětlení nemůže mít podobu subsumpce promluvy a jejího kontextu pod obecná pravidla komunikace.

Na jedné straně jsme tedy nedokázali naplnit ideu jazykové komunikace jako jednání podle pravidla: dovést ji do podoby, z níž by bylo alespoň přibližně zřejmé, jak by bylo možné explicitně formulovat pravidla kompletně určující významy promluv. Zároveň nám nic nebrání předpokládat širokou shodu v hodnocení komunikativních aktů, kterou sice nemůžeme vykázat v podobě sdílených *pravidel*, ale je natolik určitá, že v běžných situacích vymezuje standardní významy promluv. Schopnost podílet se na této shodě můžeme, chceme-li, chápat jako ovládání společenských standardů určování významů promluv. Naše další otázka zní, je-li něco takového nutnou podmínkou úspěšné komunikace.

IV. Význam promluvy jako shoda intence a interpretace

1. Intencionalismus a veřejnost významu

Měli jsme už příležitost (v pozn. 4 a jinde; srov. též *Příloha*, heslo *Výchozí a průběžná teorie*) poukázat na to, že davidsonské pojetí významu promluvy vychází z pojmu komunikativního úspěchu jako shody komunikativní intence a interpretace. Oba aktéři směřují právě k této shodě, máme-li jim vůbec přiznat komunikativní postoj: mluvčí nemůže zamýšlet vykonat tvrzení, že *p*, aniž by zamýšlel dosáhnout (svou promluvou) rozpoznání tohoto záměru na straně adresáta. A adresát nemůže interpretovat promluvu jako tvrzení, že *p*, aniž se domnívá, že byla právě tak zamýšlena mluvčím.⁷¹ Tím se neříká nic jiného, než že určujícím prvkem komunikativního postoje je snaha o dorozumění. A z druhé strany vzato: je-li dorozumění tím, o co jde oběma aktérům, pak shoda komunikativní intence a interpretace naplňuje vlastní smysl jejich společného podniku, a to, co tvoří její obsah (to, co je vysláno do komunikace mluvčím a přijato adresátem), má nárok na prestižní titul „význam promluvy“. Podle toho má promluva význam tvrzení, že prší, tehdy a jen tehdy, je-li tak míněna mluvčím a interpretována adresátem. Otázka, je-li to v souladu s konvenčním významem užití věty, je na této úrovni nepodstatná: netýká se konstituce významu promluvy.

To může znít přesvědčivě, ale zvažme následující případ: mluvčí užije větu „V Brně prší“ se záměrem tvrdit, že v Brně (v čase promluvy) sněží. Nespoléhá se přitom na žádné prv-

ky kontextu, které by mu umožnily užitím této věty nepřímo sdělit adresátovi (ve smyslu griceovské implikatury), že v Brně sněží: svou promluvu *doslova míní*, že v Brně sněží.⁷² Řekněme, že větu „V Brně prší“ vyslovil z roztržitosti. Předpokládejme dále, že neexistuje žádná dostupná evidence, která by nám umožnila dojít racionální cestou k závěru, že komunikativní intence mluvčího se tak dramaticky liší od konvenčního významu věty, kterou užil: jinými slovy, nejde o případ, v němž by mluvčí *užitím* věty „V Brně prší“ *vedl do komunikace* větu „V Brně sněží“ (ve smyslu definice v kap. III.2). Nicméně adresát interpretuje promluvu jako tvrzení, že v Brně sněží, protože je stejně roztržitý jako mluvčí a stejně jako on sní v čase promluvy o bílých Vánocích v Brně. Mluvčí byl interpretován tak, jak zamýšlel, ale kdybychom oběma aktérům blahopřáli ke komunikativnímu úspěchu, právem bychom byli obviněni z cynismu.⁷³ Shoda komunikativní intence a interpretace je dokonalá, až na to, že jí bylo dosaženo nedopatřením a mimo sféru odůvodněného připisování intencí: od významu promluvy bychom ale měli požadovat, aby se zdržoval v dosahu racionálních standardů interpretace.

Tak jsem argumentoval ještě před nedávnem: dnes už si nejsem zdaleka tak jistý. Je pravda, že interpretace zamýšlená mluvčím v našem případě není v okamžiku promluvy identifikovatelná uplatněním racionálních procedur na dostupnou evidenci. Jinými slovy, i kdybychom nějakým způsobem dospěli k přesvědčení, že mluvčí má daný komunikativní záměr, nemohlo by jít o *vědění*, chápeme-li vědění jako pravdivé a odůvodněné přesvědčení. Nicméně, budeme-li i v konfrontaci s takovými případy trvat na tom, že shoda komunikativní intence a interpretace stačí ke konstituci významu promluvy, nemusí to ještě znamenat, že se vzdáváme principu veřejnosti významu. Následující konverzace a mimojazykové chování obou aktérů nám může poskytnout dostatečnou evidenci, že mluvčí mínil a adresát interpretoval promluvu jako tvrzení, že v Brně sněží. V případě, že intence mluvčího není veřejně dostupná ve chvíli promluvy, můžeme trvat na tom,

že podmínkou smysluplnosti promluvy je veřejná dostupnost (intence mluvčího a adresátovy interpretace) *ex post*.⁷⁴

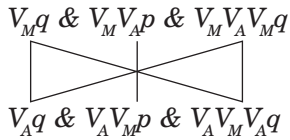
Postoj k takovým případům může sloužit jako (poněkud extrémní) test, který ukáže, jaká váha připadá individualitě a jaká společenským standardům v našem pojetí významu promluvy. S tímto vědomím zvažme ještě jeden (poslední!) příklad, ve kterém volba slov a jejich interpretace nebudou výsledkem nedopatření, ale racionální úvahy operující s pojmem konvenčního významu. Nebude přitom podstatné, jak by oba aktéři, mluvčí a adresát, vymezili tento pojem, kdybychom se jich na něj zeptali. Mohou se, jako většina mluvčích, opírat o velmi vágní pojem konvence, který by nedokázali explikovat; mohou vycházet z Lewisovy důmyslné definice konvence; případně z pojmu konvence založeného na mýtu společenské smlouvy nebo na ještě fantastičtější konstrukci. Mluvčí a adresát mohou sdílet tutéž teorii konvenčního významu nebo přijímat radikálně odlišné teorie a mohou zastávat pravdivá nebo nepravdivá přesvědčení o teorii partnera. V příkladu, který následuje, nehraje nic z toho sebemenší roli: podstatná jsou jen přesvědčení, na nichž aktéři staví svou komunikativní strategii: mluvčí svůj výběr slov, adresát svou interpretaci jejich užití.⁷⁵ V úvahu padají různé možnosti: mluvčí staví výběr slov na svém přesvědčení o tom, co slova konvenčně znamenají; nebo na svém přesvědčení o partnerově přesvědčení o tom, co slova konvenčně znamenají; nebo na svém přesvědčení o tom, jaké přesvědčení o konvenčním významu slov mu připisuje partner; atd. A stejně na straně adresáta.

Uvažujme nyní o dvou propozicích, *p* a *q*:

p: „It’s raining“ konvenčně znamená, že prší.

q: „It’s raining“ konvenčně znamená, že sněží.

Dále předpokládejme, že oba aktéři mají následující série přesvědčení:

(„ $V_M q$ “ čteme: mluvčí věří, že q ; „ $V_M V_A p$ “ čteme: mluvčí věří, že adresát věří, že p ; atd.).

Všechna tato přesvědčení jsou evidentně nepravdivá; předpokládejme navíc, že pro žádné z nich nemá mluvčí ani adresát racionální důvody. Navíc si představme, že vnější pozorovatelům není dostupná žádná evidence, která by mohla odůvodnit připsání těchto přesvědčení oběma aktérům. Z hlediska standardů racionality je tedy všechno špatně. Nicméně je zde ne méně než pět možností shody mezi komunikativním záměrem mluvčího a adresátovou interpretací promluvy: v našem schématu je označují spojovací čáry (například dvojici $V_M q$ a $V_A V_M V_A q$ je třeba chápat takto: mluvčí užívá větu „It’s raining“ na základě přesvědčení, že věta konvenčně znamená, že sněží: užívá ji tedy k tvrzení, že sněží; adresát interpretuje užití této věty na základě přesvědčení, že mluvčí mu připisuje přesvědčení, že věta znamená, že sněží: interpretuje tedy promluvu jako tvrzení, že sněží). Máme zde tedy pět možností komunikativního úspěchu v davidsonovském smyslu: budeme ochotni říci, že v každém z těchto pěti případů bylo užitím věty „It’s raining“ vykonáno tvrzení, že sněží? Pokud jde o veřejnost významu, platí totéž co v předchozím případě. V okamžiku promluvy nemáme (podle zadání) žádnou evidenci o komunikativním záměru mluvčího ani o adresátové interpretaci. Ale další průběh komunikace i mimokomunikativní chování obou aktérů nám může poskytnout dostatečnou evidenci o tom, že komunikativní záměr i interpretace se shodly na proposici „Sněží“ a že oba aktéři jsou si vědomi této shody.

Intencionalistické založení významu promluvy na shodě komunikativní intence a interpretace tedy není v rozporu s principem veřejnosti významu: pouze situuje konstituci

významu promluvy do interakce mezi mluvčím a adresátem a trvá na tom, že žádná patronace, intervence, či ratifikace ze strany společenství není nutná. A z druhé strany: není těžké představit si společenství, které respektuje takto vymezené hranice svých pravomocí, a tedy suverenitu účastníků komunikace, a řídí se (v posuzování toho, k čemu dochází v konkrétních komunikativních aktech) intencionalistickým pojmem významu promluvy. Společenská kritéria racionálního připisování významů promluvám pak budou nastavena tak, aby byla maximálně senzitivní k individuálním rysům komunikativní situace. Pokud jsme oprávněni předpokládat, na základě vývoje konverzace a mimokomunikativního chování mluvčího a adresáta navazujícího na promluvu X , že oba aktéři shodně přisuzují X význam tvrzení, že p , promluva má tento obsah a tuto sílu podle společenských standardů – a to i v případě, kdy interpretace X jako tvrzení, že p , není dosažitelná v okamžiku X na základě odůvodněných hypotéz o komunikativním záměru mluvčího.⁷⁶

2. Intencionalismus a normativní důsledky promluv

Paul Grice předpokládá, že promluva nemůže znamenat, že p , aniž mluvčí míní, že p ; a mluvčí nemůže mínit, že p , aniž zamýšlí vyvolat (nebo aktivovat) u adresáta přesvědčení, že p , a to na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru (srov. *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*). Najít protipříklad je snadné: stačí uvažovat o konverzaci s negativně naladěným adresátem („countersuggestible audience“ – partner, který nám nevěří ani slovo). Traduje se, že Napoleon řekl před bitvou u Slavkova ruskému vyjednaváči: „Jsem dobře připraven na rozhodující bitvu“ (nebo něco v tom duchu). Počítal přitom s negativně naladěným adresátem, který bude uvažovat takto: jestliže Bonaparte chce, abych si myslel p , mohu si být

jistý, že pravdou je *non-p*. Trik vyšel a ruský vyjednaváč přesvědčil cara, aby urychlil zahájení bitvy. Přesto se jistě shodneme na tom, že Napoleon ve své promluvě tvrdil, a (sledovali právě popsany záměr) také mínil, že je dobře připraven na rozhodující bitvu.

Záměr mluvčího vyvolat (nebo aktivovat) u adresáta přesvědčení, že *p*, tedy evidentně není nutný pro vykonání tvrzení, že *p*. Tento záměr však přesto k tvrzení patří: ne na úrovni aktuálních postojů mluvčího, ale jako postoj, který se v tvrzení manifestuje nezávisle na tom, zda ho mluvčí zastává nebo ne. Jedním dokladem přítomnosti takové manifestace v aktu tvrzení je právě popsany trik (mluvčí zde spoléhá na manifestaci záměru vyvolat přesvědčení, že *p*, jako na spolehlivý prostředek k vyvolání přesvědčení, že *non-p*); jiným dokladem je poněkud drastický efekt analogický takzvanému Moorovu paradoxu. Řeknete-li „Prší, ale nechci, abys tomu věřil“, je to komunikativně defektní výpověď, a to i v případě, že je dokonale pravdivá. Pojem manifestace nám umožňuje snadno vysvětlit, v čem je problém: vyslovením uvedené věty manifestujete záměr vyvolat (či aktivovat) v adresátovi přesvědčení, že prší, a zároveň popíráte, že tento záměr máte. Podobně absurdnost věty „Slibuji ti, že přijdu, ale nejspíš zůstanu doma“ pramení z toho, že slib udělat *p* zahrnuje (mimo jiné) manifestaci záměru udělat *p*. Slíbit něco, co nehodláte udělat, je intencionálně konzistentní a bohužel celkem běžné: ale dát své neupřímnosti explicitní výraz je komunikativně inkonzistentní a mírně řečeno výstřední.

Svého času jsem v polemice s intencionalisty typu Grice a Searla⁷⁷ dospěl k závěru, že mluvní akty lze nejlépe vymezit jako soubory manifestací právě uvedeného druhu: manifestací zde přitom obecně míním prezentaci nějakého postoje (přesvědčení, záměru či přání), která je závazná v tom smyslu, že mluvčí je kritizovatelný, pokud vyjde najevo, že daný postoj nezastává. Například tvrdit, že prší, znamená zavázat se (v uvedeném smyslu) k přesvědčení, že prší, k záměru vyvolat (či aktivovat) u adresáta přesvědčení, že prší, a přijmout další

závazky, které se specifikují v definici tvrzení (srov. *Příloha*, heslo *Mluvní akty*). Ukáže-li se, že mluvčí nemá přesvědčení či záměry, které manifestuje, vystavuje ho to možné kritice nebo jiným sankcím, ale nezpochybňuje to status jeho aktu jako tvrzení, že prší, ani konzistentnost jeho záměru tvrdit, že prší. Nahradíme-li větu „prší“ propoziční proměnnou „*p*“, můžeme říci, že výskyty „*p*“ ve specifikacích těchto závazků (v jednotlivých bodech definice tvrzení) dohromady vymezují způsob, jakým se propozice uvádí asertivně do komunikace.

V takto postavených definicích mluvních aktů se sice užívá intencionálních pojmů, ale ne k vymezení psychologických podmínek, které musí být aktuálně splněny na straně mluvčího, abychom jeho promluvu uznali jako tvrzení, že *p*. To ještě neznamená, že intence mluvčího nehrají žádnou roli v determinaci významu promluvy (chápaného jako mluvní akt, který je v ní vykonán). I když se shodneme na tom, že mluvčí může tvrdit, že *p*, aniž zamýšlí vyvolat v adresátovi přesvědčení, že *p*, stále můžeme trvat na tom, že mluvčí nemůže tvrdit, že *p*, aniž zamýšlí (závazně) manifestovat záměr vyvolat v adresátovi přesvědčení, že *p* (a totéž, pokud jde o další manifestace, resp. závazky specifikované v definici tvrzení). Nicméně pro někoho, kdo přijme naše normativní pojetí mluvních aktů, které vzešlo z polemiky s intencionalisty, je celkem přirozené odmítnout reference k aktuálním intencím mluvčího i na této úrovni (na úrovni determinace významu promluvy) a chápat význam promluvy jako institucionální hodnotu určenou nadosobními principy s normativní silou, ať už jde o jazykové konvence nebo o standardy racionálního připisování intencí (viz výše kap. III.1). To plyne z pojetí významu promluvy jako souboru jejích normativních důsledků (závazků uvalených promluvou na mluvčího), spojíme-li ho s premisou, že normativní důsledky mohou být promluvě přiřazeny opět jen normativně, tj. nějakými principy s normativní silou.

Tuto premisu jsem dlouho přijímal jako danou. Dnes musím přiznat, že nemám žádný argument, kterým bych mohl čtenáře přesvědčit, že jeho akt *A* ho nemůže zavázat k *X* jinak

než na základě nějakého principu, který určuje s normativní silou, že *A platí* jako nastolení závazku k *X*.⁷⁸ Konkrétně: neznám jediný důvod, proč by normativní důsledky promluvy (např. soubor závazků konstituující tvrzení, že *p*) nemohly být nastoleny prostou shodou mezi mluvčím a adresátem – shodným hodnocením toho, k čemu v promluvě došlo (tj. jaký mluvní akt byl vykonán). Nezbývá mi než připustit, že v této věci byla má předchozí intuice ve vleku mé kritiky intencionalistických definic mluvních aktů. Není pochyb, že mluvní akty vykonávané v silně institucionalizovaných typech diskursu nastolují závazky a mění postavení aktérů v rámci instituce na základě jejích pravidel, jejichž aplikace se neváže na aktuální shodu aktérů: poměrně jasným příkladem je podpis (právně korektní) smlouvy.⁷⁹ Ale bylo by metodologicky svévolné stavět teorii mluvních aktů a pojem významu promluvy na těchto speciálních případech.⁸⁰

Vypadá to tedy, že můžeme podržet pojetí významu promluvy jako souboru jejích normativních důsledků (specifických typů vymezených v definicích mluvních aktů), aniž by nás to zavazovalo k institucionalistickému předpokladu, že význam promluvy musí být determinován principy přesahujícími aktuální interakci mezi mluvčím a adresátem. Máme volné ruce připustit obojí případ: /1/ závazky, jejichž souhrn tvoří význam promluvy, jsou uvaleny na mluvčího na základě společensky fixovaných principů; /2/ závazky jsou nastoleny shodou komunikativní intence a interpretace a vědomím obou aktérů, že k ní došlo. První případ nastává v institucionalizovaných sférách diskursu (v těch, v nichž se vyhlášují zákony, vynášejí verdikty, vydávají vojenské rozkazy, podepisují smlouvy atd.), druhý v privátní konverzaci. Ve druhém případě můžeme nastolení závazků vázat na další podmínku, totiž že shoda komunikativní intence a interpretace a obsah této shody (propoziční obsah a výpovědní síla promluvy) jsou principiálně dostupné všem členům společenství schopným racionálně vyhodnotit dostupnou evidenci.

3. Intencionalismus a jazyk

Z intencionalistického hlediska splývá komunikativní schopnost se schopností vykonávat akty, které iniciují interpretaci, jejímž výsledkem je rozpoznání zamýšleného sdělení (zamýšleného propozičního obsahu a výpovědní síly), a se schopností interpretovat takové akty jiných osob. Pojem jazyka, který by odpovídal tomuto pojetí komunikativní schopnosti, by byl velmi netradiční. Věťami takového jazyka by byly všechny typy aktů, které mohou být vykonávány s komunikativní intencí a zároveň úspěšně indikovat tuto intenci. Takovou funkci ale může za vhodných okolností plnit principiálně jakýkoli smyslově zachytitelný akt, ať už jde o gesta, vyluzování zvuků, manipulaci s předměty nebo cokoli jiného. Roli sémantických pravidel (regulujících přiřazování významů promluvám) by zde hrály standardy odůvodněného připisování komunikativních intencí vykonavatelům těchto aktů. Chceme-li se přiblížit aktuální intenci mluvčího, nemůžeme udělat nic lepšího než postupovat podle těchto standardů: na úrovni obecných principů regulujících interpretaci tedy radikální a „standardizovaný“ intencionalismus nutně splývají. Říci, že sdílíme jazyk v tomto extrémně širokém smyslu, neznamená nic jiného, než že sdílíme svět, schopnost vykonávat v něm pozorovatelné akty a racionální principy připisování propozičních postojů. Jazykové akty v běžném smyslu (promluvy v češtině, angličtině atd.) jsou pak jen zvláštní podtřídou aktů, které mohou být nositelem jazykové komunikace: jejich předností je vysoká operativnost (díky kompoziční povaze jazyků typu češtiny nebo angličtiny) a relativní pohodlnost interpretace (díky konvenční fixaci těchto jazyků). Z pozice individualistického pojetí významu a interpretace se ale rozdíl mezi jazykem v tomto běžném a v našem širokém smyslu nejeví jako příliš zásadní. Také interpretace promluv v běžně chápaném jazyce je pro individualistu věcí připisování komunikativních intencí: spoléhání na jazykové konvence nám může velmi zjed-

nodužit interpretační práci, ale jen za předpokladu, že máme důvod považovat způsob, jakým mluvčí užívá slova, za konvenční.⁸¹ Tato výhrada není prakticky vzato příliš omezující, shodneme-li se na tom, že předpoklad, že mluvčí užívá svých slov konvenčně, nevyžaduje v rámci jazykového společenství zvláštní zdůvodnění: je oprávněný všude tam, kde nemáme důvod předpokládat opak.

Individualista ale nepřestane kritizovat samozřejmost, s jakou zde pracujeme s pojmem jazykových konvencí a s jakou předpokládáme sociolekt jako sdílený jazyk konstituovaný těmito konvencemi. Jedním z možných východisek takové kritiky je tvrzení, že kdybychom se pokusili vyčlenit ta přiřazení mezi významy a výrazy, v nichž se shodují všichni nebo téměř všichni členové společenství, tj. průnik všech či převážně většiny idiolektů členů našeho komunikativního společenství, vyšlo by nám – pokud vůbec něco – žalostné torzo, kterému bychom stěží přiznali titul „jazyk“, protože by bylo v drastickém nepoměru k bohatství obsahů, které každodenně komunikujeme.⁸² Je evidentní, že komunikace probíhající v rámci našeho společenství zdaleka přesahuje sféru významových přiřazení, v nichž se předem shodujeme. Nezpochybnitelnou realitou, jíž musí podle individualisty začít filosofické úvahy o jazyku, je střetávání individuí, která se snaží komunikovat určité obsahy s určitou propoziční silou tím, že učiní zjevným právě tento záměr, a individuí, která tomu z druhé strany vycházejí vstříc (snaží se porozumět tomu, co jim druzí chtějí sdělit). Ke společnému úspěchu vede velmi často konformita ve volbě slov a v interpretaci promluv – a občas pravý opak; užívání prostředků, které se nám nabízejí jako „obvyklé“, nebo naopak volba „neobvyklých“ prostředků tam, kde očekáváme nestandardní interpretaci,⁸³ přejímání způsobů užívání a interpretace slov od jiných, podřizování se autoritám (rodiče, učitelé, slovníky atd.), stejně jako ignorování vzorů, pokud se ukáže, že to v dané chvíli usnadní porozumění. Prostor pro sdílený jazyk je vymezen mírou, v níž se nám konformita osvědčuje jako nejbezpečnější cesta k porozumění – případně

k dosažení mimokomunikativních cílů našich komunikativních aktů.⁸⁴ (To odpovídá úloze, kterou David Lewis přisuzuje preferování konformity ve své definici konvence: viz *Příloha*, heslo *Konvence*.).

4. Komunikativní intence a komunikativní úspěch

Pojem významu promluvy jako konstituovaného shodou komunikativní intence a interpretace je, jak se zdá, slučitelný s principem veřejnosti promluvy i s jejím normativním pojetím (viz výše kap. IV.1 a IV.2). V konfrontaci s konvencionalistickým pojetím (které se může jevit jako typická teoretická idealizace) navíc na první pohled působí velmi realisticky. Může se zdát, že lépe vystihuje to, „o co jde v komunikaci“ jejím aktérům, jinými slovy jejich chápání komunikativního úspěchu.⁸⁵

V této kapitole chci naopak poukázat na značnou míru idealizace, která je přítomna v davidsonovském pojetí komunikativního úspěchu: v předpokladu, že mluvčí a adresát uspějí přesně v tomtéž případě – když totiž dosáhnou shody intence a interpretace. Přijmout to znamená vzít jako hotovou věc, že následující parametry komunikativního úspěchu nutně koincidují (v tom smyslu, že kdykoli je splněn jeden, jsou splněny všechny zbývající):

- /1/ splnění záměru mluvčího (I_1) vykonat mluvní akt α (identifikovaný propozičním obsahem a výpovědní silou);
- /2/ splnění záměru mluvčího (I_2) aby jeho promluva byla interpretována jako akt α ;
- /3/ splnění adresátova záměru (I_3) správně identifikovat mluvní akt vykonaný mluvčím;
- /4/ splnění adresátova záměru (I_4) správně identifikovat záměr mluvčího I_1 ;
- /5/ splnění adresátova záměru (I_5) správně identifikovat záměr mluvčího I_2 .

Z Davidsonovy perspektivy⁸⁶ záměry mluvčího I_1 a I_2 nutně splývají (mluvčí nemůže zamýšlet vykonat α , aniž zamýšlí, aby tak byl interpretován, a obráceně): podle mě naopak patří k charakteristickým rysům lidské komunikace, že jeden neimplikuje druhý. Za prvé mohou bezpochyby zamýšlet vykonat mluvní akt α a nedbat o to, zda tak budu interpretován adresátem. Představme si velitele (majora ČSLA), který zvolá „Pal!“ v situaci, v níž tato promluva jednoznačně platí (podle vojenských řádů) jako rozkaz ke střelbě. Je velmi dobře možné, že jeho jediným záměrem je splnit svůj úkol v jistém řetězu úkonů (příčemž svou roli chápe takto: vyslovit slova, která platí jako rozkaz k palbě). Nebo si představme, že major počítá s diskrepancí mezi významem svého aktu a tím, jak bude interpretován adresátem. Dejme tomu, že si přeje, aby voják (který je aktuálně v pozici osoby, na niž se vztahuje jeho rozkaz) pochopil zvolání jako rozkaz k odchodu: důvodem je, že major uvítá každou příležitost potrestat podřízené za nesplnění rozkazu. Příklady tohoto druhu ukazují, že konzistentnost záměru typu I_1 není ohrožena, nemá-li mluvčí záměr typu I_2 , nebo má-li takový záměr, ale propoziční obsah specifikovaný v I_1 a I_2 se liší (totéž se týká výpovědní síly). Je tomu tak proto, že mluvčí, který má záměr I_1 se může spoléhat na principy determinující význam promluvy, které nepřisuzují žádnou roli tomu, jak promluvu interpretuje adresát. Jinými slovy, to, že má mluvčí záměr I_1 , ještě neimplikuje, že si přeje, aby byl naplněn adresátův záměr I_3 ; a totéž se týká adresátova záměru I_4 a I_5 . Podobně na straně adresáta, který počítá s možností diskrepance mezi I_1 a I_2 , záměr I_4 nesplývá se záměrem I_5 . Právě tak musíme připustit, že adresát může zcela konzistentně zamýšlet správně identifikovat mluvní akt vykonaný mluvčím (tj. může mít záměr I_3), aniž se zajímá o záměry mluvčího typu I_1 a I_2 . Voják z našeho příkladu zcela vystačí s tím, když se zaměří na institucionální význam majorovy promluvy: může přitom předpokládat, že major je příliš indisponován, než aby mohl mít nějaký záměr typu I_1 (nemluvě o I_2); nebo že majorův záměr typu I_1 se drasticky rozchází

s konvenčním významem jeho promluvy; nebo že majorův záměr typu I_1 se nekryje s jeho záměrem typu I_2 (dejme tomu, že voják prohlédne potměšilý plán, který jsme výše připsali majorovi). Je zřejmé, že adresát může interpretovat promluvu v rozporu se svou hypotézou o intenci mluvčího typu I_2 (poslední případ), resp. I_1 (předposlední případ), aniž se tím jeho interpretační postoj stane inkonzistentní.

Příklady tohoto druhu se nemusí omezovat na tak extrémně institucionalizované typy diskursu, jako je vydávání vojenských rozkazů: stačí nahradit majora myslivcem, který chce zesměšnit svátečního střelce. Nebo si představme zřízence, který varuje návštěvníky safari, že „je riskantní excitovat hárající tlustokožce“, protože to je jeho povinnost, a zároveň doufá, že bude nepřesně interpretován, protože ho velmi zajímá, co se stane, když někdo excituje hárající tlustokožce.⁸⁷ Ukazuje se, že zřejmě nevystačíme s jednoduchým pojetím komunikativního úspěchu jako shody komunikativní intence a interpretace. Implikace tohoto pojetí, totiž koincidence záměrů I_1 až I_5 (v tom smyslu, že mohou být naplněny jen současně), má jasné protipříklady i ve sféře „každodenní komunikace“: může být zablokována rolí, kterou v záměrech mluvčího i v interpretačním postoji adresáta hraje zřetel ke konvenčnímu významu. Davidsonovský pojem komunikativního úspěchu a na něm založené pojetí determinace významů promluv nepřijatelně zjednodušuje obraz komunikace.

To neznamená, že je máme vyloučit z okruhu kandidátů, které zvažujeme. Naše dosavadní diskuse spíše podporuje závěr, že nevystačíme s jedním principem: musíme připustit rozmanitost způsobů determinace významů promluv, odpovídající rozmanitosti typů diskursu, resp. komunikativních situací. A hledáme-li obecný pojem významu promluvy, měl by být slučitelný s touto rozmanitostí, místo aby ji *a priori* redukoval. Davidsonovský pojem významu promluvy jako konstituovaného shodou komunikativní intence a interpretace evidentně nespňuje tuto podmínku, protože připouští jediný princip determinace významů promluv: promluva má

propoziční obsah p a výpovědní sílu f tehdy a jen tehdy, když je tak zamýšlena mluvčím a interpretována adresátem. Naproti tomu pojetí významu promluvy jako souboru jejích normativních důsledků (specifických typů, které jsou vymezeny v definicích mluvních aktů; srov. *Příloha*, heslo *Mluvní akty*) je v tomto směru otevřené: připouští, jak jsme viděli, že na determinaci významů promluv se mohou podílet rozmanité faktory, od jazykových konvencí přes standardy připisování propozičních postojů, až po aktuální intence mluvčího.

V. Význam promluvy: přehled alternativ

Zde je úplný soupis alternativních pojetí konstituce významu promluvy, na něž jsme narazili v dosavadní diskusi:

/1/ Z pohledu radikálního individualisty se význam promluvy vymezuje v průniku komunikativní intence a interpretace, jako výsledek koordinovaného výkonu mluvčího a adresáta. Jakákoli revize tohoto výsledku z pozice nějaké vyšší instance by znamenala zcizení obsahu komunikace jejím aktérům. Otázka zní, proč by společenství mělo intervenovat se svými standardy či konvencemi do úspěšné komunikativní interakce dvou svéprávných osob: proč by měla shoda, které případně dosáhnou, vyžadovat společenskou ratifikaci (stvrzení společenskými standardy), aby mohla konstituovat význam?⁸⁸ Pokud jde o veřejnost významu, vezměme v úvahu, že i shoda dosažená tak bizarní cestou jako v příkladu z kap. IV.1 může být základem úspěšné koordinace postojů a jednání, a samozřejmě i kontinuálního pokračování konverzace, úplně stejně jako shoda dosažená uplatněním racionálních standardů interpretace. V těchto svých důsledcích je dosažená shoda zřejmá oběma aktérům a rozpoznatelná i pro vnější pozorovatele, takže význam, který zakládá, je principiálně veřejně dostupný.⁸⁹ Chceme-li veřejnou dostupnost zahrnout mezi základní restriktive uvalené na význam promluvy, můžeme přijmout tuto definici: promluva je tvrzením, že p (obecněji: promluva má výpovědní sílu f a propoziční obsah p) tehdy a jen tehdy, byla-li tak míněna mluvčím a interpretována adresátem, nezávisle na tom, jak bylo dosaženo této shody: nutné je jen to,

že sám fakt a obsah této shody je zřejmý na základě veřejně dostupné evidence.

/2/ Ti, kdo přikládají klíčový význam veřejnosti významu, se stěží spokojí s touto dodatečnou veřejnou dostupností, podmíněnou vývojem událostí po promluvě: budou trvat na tom, že už konstituce významu promluvy musí vycházet z veřejně dostupných zdrojů. Přijmeme-li to, pak shoda komunikativní intence a interpretace ani její veřejná povaha nemohou samy o sobě udělit promluvě význam. Další podstatná podmínka se týká toho, jak bylo shody dosaženo, nebo přinejmenším toho, jak by k ní principiálně bylo možné dospět. Konkrétně řečeno: promluva je tvrzením, že *p*, tehdy a jen tehdy, když je tak míněna mluvčím a interpretována adresátem a když této interpretace bylo dosaženo (nebo alespoň principiálně může být dosaženo) uplatněním společenských standardů racionálního připisování intencí na veřejně dostupnou evidenci.

/3/ Na to lze navázat otázkou, zda tyto standardy nestačí k determinaci významu promluvy samy o sobě, jinými slovy, zda je opravdu nutné odvolávat se na aktuální záměr mluvčího a na způsob, jakým promluvě rozumí adresát. Významy promluv se vymezují ve sféře racionálního připisování komunikativních intencí: kde jinde máme větší naději, že se přiblížíme interpretaci zamýšlené mluvčím? Promluva je tvrzením, že *p*, právě tehdy, máme-li důvody předpokládat, že je tak zamýšlena mluvčím (a všechny ostatní hypotézy o jeho komunikativních záměrech jsou méně odůvodněné).⁹⁰ Tím se význam promluvy neodcizuje reálným účastníkům komunikace: nemění se na pouhý *out-put* konvenčně fixovaného mechanismu, v němž role mluvčího spočívá v občasné vyluzování zvuků. Mluvčí si ponechává prestižní roli subjektu, k jehož komunikativním intencím se snažíme přiblížit tak těsně, jak jsme schopni,⁹¹ a náročnou roli nositele závazků navozených jeho promluvou (srov. kap. IV.2).

/4/ Teď už jen zbývá položit otázku, zda stejně jako odkaz na aktuální mentální stavy nemůžeme vypustit ze hry (nebo alespoň odkázat do patričních mezí) samotný psychologický slovník. Konvenčně fixovaný význam výrazů slouží přece právě k tomu, aby vymanil (v nejvyšší možné míře) komunikativní funkci promluv, a tedy i jejich interpretaci, ze závislosti na psychologických hypotézách *ad hoc*. A ten, kdo užije v komunikaci věty nějakého jazyka, přijímá tento jazyk jako nástroj artikulace svého sdělení a jako konvenční prostředek jeho zpřístupnění adresátovi. Význam promluvy je tedy určen konvenčním významem užití věty a příspěvkem kontextu vyžadovaným tímto významem (viz výše o indexických prvcích věty, zvl. kap. III.1), mnohovýznamovostí výrazů, neurčitou signalizací výpovědní síly, případně dalšími faktory tohoto druhu: to jsou přesně ohraničená místa, kde mohou vstoupit do hry hypotézy o intencích mluvčího.⁹² Čím víc je jejich role omezena ve prospěch úlohy jazykových konvencí, tím méně musíme subsumovat celkové (jazykové i mimojazykové) jednání mluvčího a jeho postoje pod naše standardy racionality a koherence, abychom identifikovali význam jeho promluvy. Rigidní konvencionalismus v interpretaci promluvy je tedy účinná obrana proti masivní standardizaci celkového obrazu interpretovaného individua, kterou (paradoxně) vyžaduje individualismus.⁹³

Ke sporu principů determinace významu promluvy, jak jsou charakterizovány v jednotlivých položkách tohoto katalogu (dále jen: principy /1/-/4/), už nemám co podstatného dodat. Přesněji řečeno, nic, čím bych mohl nastavit předchozí debatu, by už nezvrátilo konstatování ze závěru předchozí kapitoly. Žádnému z principů /1/-/4/ nemůžeme přiznat univerzální a výlučnou platnost, nechceme-li ztrivializovat obraz reálné komunikace: ale každý se může uplatnit v popisu konkrétních komunikativních situací.⁹⁴ Všechno, co jsem řekl ve prospěch principu /1/ (resp. ve prospěch *Teze II* z kap. I), neukazuje nic víc, než že je koherentní, solidně prakticky mo-

tivovaný a že odpovídá našim komunikativním intuicím i reálným interpretačním postojům: to ale nelze upřít ani principu /4/ (resp. *Tezi I*). A všechno, co jsem řekl kritického na adresu principu /4/, neukazuje nic víc, než že si nemůže dělat univerzální aspirace: to ale nemůže ani princip /1/.

Princip /4/ spolehlivě funguje v institucionalizovaných typech komunikace. To, co přenáší konvenční význam vět do významů promluv, v nichž jsou užity, a činí odkazy na reálné intence mluvčího bezpředmětnými, přitom není nějaká síla skrytá v *Jazyku*: je to součást chodu institucionální mašinerie (soudnictví, armáda, veřejná správa atd.), v jejímž rámci se promluva odehrává.⁹⁵ Pokud jde o běžnou konverzaci, konflikt principů /1/–/4/ se za příznivých okolností (když jde všechno hladce a obvyklou cestou) neutralizuje: z hlediska nároků kladených na interpreta prakticky splynou. Adresát, kterému jde v první řadě o to, co mu chtěl sdělit mluvčí, nemůže udělat nic lepšího než uplatnit standardy racionálního připisování propozičních postojů, jak jsou zafixované v jeho návycích získaných a upevněných v interakci s dalšími členy společnosti. Nemá-li důvod předpokládat, že mluvčí se vyjadřuje nestandardně, je zcela racionální odvodit komunikativní záměr mluvčího z konvenčního významu věty, kterou užil (s dodatkem týkajícím se indexů, homonym atd.): identifikace komunikativního záměru mluvčího pak bude založena jednoduše na tom, že adresát uplatní svou jazykovou kompetenci.⁹⁶ Jakmile ale zaznamená rozpor mezi tím, co se dá předpokládat o záměrech mluvčího, a konvenčním významem užitých slov, musí se (teoreticky vzato) rozhodnout, zda v komunikaci vystupuje jako pověřenec *Jazyka* nebo jako účastník společného pokusu o dorozumění.

Podstatné je, že povahu komunikace určují v této věci každé znovu reálné interpretační akty: žádný apriorní obsah pojmů jako je rozumění, interpretace či význam, žádný nadčasový mechanismus fungování jazyka, „transcendentální podmínky“ komunikace, a dokonce ani její předchozí reálný průběh, nemluvě o abstraktním požadavku koherence, nás v té-

to věci nezabavují rozhodování. V privátní konverzaci nás nic nenutí odevzdat interpretaci nadosobnímu mechanismu (převést ji na aplikaci konvenčně fixovaných pravidel), ani vsadit všechno na svou empatii nebo racionální procedury vedoucí k rozpoznání záměru mluvčího. Žádný fatalismus zde není na místě: tvrzení, že komunikace „funguje“ tak a tak (ať už se toto „tak a tak“ vymezuje v psychologických nebo institucionálních pojmech), by zde jen zakrývalo fakt, že výsledek každého komunikativního pokusu, včetně rozhodnutí o tom, jaký princip determinace významu promluvy se v něm prosadí, je v rukou jeho pozemských aktérů.

Východiskem naší diskuse bylo odmítnutí představy, že vše, o čem jsme schopni vypovídat, je *ipso facto* jazykový konstrukt. Tato kapitola končí odmítnutím „lokálnějšiho“ (a tedy filosoficky méně spektakulárního) způsobu, jak se uzavřít v jazyku, založeného na pojetí jazykových pravidel jako posledního zdroje významu a konvenčně fixované báze veškeré jazykové komunikace. Mělo by být zřejmé, že toto dvojí odmítnutí není téhož druhu. Zatímco na jazykovém konstruktivismu nelze, jak se obávám, založit žádnou koherentní pozici, konvencionalistický interpretační postoj je jedna z možností, které jsou nám neustále otevřeny. V institucionalizovaných typech komunikace dokonce nemáme na vybranou: jako účastníci soudního řízení nebo svatebního obřadu bychom byli ztraceni, kdybychom nepočítali s faktem, že jisté promluvy nesou fatální významy určené pravidly stejně rigidními jako pravidla šachu. Nesporná působivost těchto ukázek síly slova by nás ale neměla vyvést z rovnováhy. Jedna z největších nepředložeností, již se může dopustit filosof jazyka, je dovolit teoretické mašinerii, případně intuicím podníceným metaforou „jazyka jako hry“, redukovat veškerou komunikaci na tento případ (nebo na více či méně zdařilé aproximace k tomuto „ideálu“). Není-li obětí svého povolání, v reálné komunikaci by si nic takového nepřál.

Poznámky ke kapitole D

¹ M. C. Beardsley, *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, Hackett, Indianapolis and Cambridge 1981, s. 25. Totéž se týká „významu“ uměleckého díla – tedy toho, co je předmětem kritické interpretace v Beardsleyově pojetí. Kritickou interpretaci chápe jako „statement that purports to declare the ‚meaning‘ of a work of art“ (tamtéž, s. 9). „Význam“ u Beardsleye pokrývá i takové věci, jako je ironický smysl, symbolický smysl či téma (tamtéž, s. 25 n., 405 n.).

² Což neplatí o nejznámějším intencionalistovi v teorii významu, Paulu Griceovi, a jeho následovnicích (srov. *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*; srov. též heslo *Davidsonovská teorie významu* a heslo *Výchozí a průběžná teorie*).

³ Srov. k tomu např. S. Schiffer, *Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1972, s. 64 n.; D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory after Davidson*, University Park, PA 1993, s. 305–306; D. Davidson, *A Coherence Theory of Truth and Knowledge*, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation*, s. 315; D. Davidson, *Druhá osoba*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita* (přeložili J. Kolář a T. Marvan), *Filosofia*, Praha 2004, s. 138; D. Davidson, *Externalisms*, in: P. Kořátko, P. Pagin, G. Segal (eds.), *Interpreting Davidson*, CSLI, Stanford 2001, s. 11.

⁴ Pro Davidsona je shoda komunikativní intence a interpretace paradigmatickým případem situace, kdy něco nese nějaký význam a všechny sémantické pojmy mají být vyloženy na této bázi (srov. D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 11 n.).

⁵ Dokonce není tak snadné najít příklady teorií jednoznačně splňující jednu z těchto charakteristik. Např. Paul Grice není čistý intencionalista v duchu naší distinkce: pojem významu promluvy z hlediska mluvčího („speaker’s meaning“, „utterer’s meaning“) je sice základem jeho hierarchie sémantických pojmů, ale význam promluvy je konstituován jak tím, co jí míní mluvčí, tak konvenčním významem věty: užití věty *V* v daném kontextu je tvrzením, že prší, právě tehdy, když mluvčí míní (ve smyslu „speaker’s meaning“) promluvou, že prší, a když se *V* v daném společenství konvenčně užívá k tvrzení, že prší

(resp. když tento způsob užívání *V* patří ke komunikativnímu repertoáru daného společenství; srov. např. P. Grice, *Utterer's Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning*, in: P. Grice, *Studies in the Ways of Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1989). V tomto ohledu je radikálnější intencionalistou Donald Davidson, který jazykovým konvencím upírá konstitutivní roli v determinaci významu promluvy a tento význam je pro něj dán shodou komunikativní intence a interpretace. V jiném ohledu (totiž pokud jde o výstavbu teorie významu) je ale Davidsonův intencionalismus méně radikální: podle Davidsona je sice významotvorná intence mluvčího reflexivní v griceovském duchu (jde o intenci být interpretován určitým způsobem na základě adresátova rozpoznání této intence), ale na rozdíl od Grice Davidson nepředpokládá, že je analyzovatelná v „primitivních“ psychologických pojmech (tj. převoditelná na intence, jejichž specifikace nevyžaduje žádné sémantické pojmy typu „mínit“, „interpretovat“, „význam“ apod.; srov. D. Davidson, *Belief and the Basis of Meaning*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, s. 143; D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness, G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 12, pozn. 13; D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1993, s. 299).

⁶ Naopak podstatnou část knihy *Význam a komunikace* (Filosofia, Praha 1998) vyplňuje polemika s intencionalismem: následující kritika *Teze I* tedy dodatečně nastoluje jistou symetrii. Předesílám, že *Tezi I* jsem nevslovil proto, abych ji připsal konkrétnímu autorovi nebo ji (méně riskantně) prohlásil za dogma „implicitně přítomné“ v obecně rozšířeném pojetí jazykové komunikace: neprovedl jsem sociologický výzkum, který by mohl ověřit tuto hypotézu, ani se k tomu nechystám. V každém případě to je možná pozice a myslím, že bude užitečné konfrontovat ji s reálným fungováním jazyka.

⁷ F. de Saussure, *Kurs obecné lingvistiky*, překlad A. Čermák, Odeon, Praha 1989.

⁸ Saussure naopak zdůrazňuje, že v popisu momentálního stavu jazykového systému nemá žádné místo informace o tom, z jakého předchozího stavu se vyvinul, analogicky jako popis daného stavu na šachovnici nevyžaduje žádné odkazy k předchozím tahům (*KOL*, s. 117). Na to, že v případě šachů toto tvrzení nesedí, poukazuje poznámka č. 187 Tullia de Maura (*KOL*, s. 401).

⁹ Srov. D. Davidson, *A Nice Derrangement of Epitaphs*, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986, s. 443.

¹⁰ Srov. např. *KOL*, s. 43, kde se o jazyku říká, že „je zároveň společenským produktem schopnosti řeči a souborem nutných konvencí, přijatých společenským útvarem proto, aby se užití této schopnosti jednotlivci umožnilo.“ Nebo s. 140: „Ke stanovení hodnot je nutné společenství a jejich existence je dána jedině územ a všeobecným konsensem. Jednotlivec sám není schopen ustálit žádnou hodnotu.“

¹¹ Srov. rovněž *KOL*, s. 140: „Jazyk lze také srovnat s kusem papíru: myšlenka je líc a zvuk je jeho rub, a nelze stříhat líc, aniž bychom stříhali i rub. Stejně je to v jazyku, nemůžeme tu oddělit ani zvuk od myšlenky, ani myšlenku od zvuku. K tomu lze dospět jen abstrakcí, jejíž výsledek by náležel buď do čisté psychologie nebo do čisté fonologie. Lingvistika tudíž pracuje v té pomezí oblasti, v níž se prvky obou řádů kombinují, a tato kombinace vytváří formu, nikoli substanci.“

¹² Saussure ovšem, jak se zdá, vidí spojení mezi arbitrárností a společenskou povahou jazyka. Nejsou-li hodnoty výrazů fixovány nějakou nutností, je nutné je „stanovit“, resp. „ustálit“, a toho je schopné pouze společenství: společenský „úzus a všeobecný konsensus“. „Jednotlivec sám není schopen ustálit žádnou hodnotu“ (*KOL*, s. 141). I když to přijmeme, neimplikuje to, že ve vztahu dvou komunikantů nemůže promluva (resp. výraz, který je v ní užit) nabýt „neustálené“ hodnoty *ad hoc*, na základě aktuální shody komunikativní intence a interpretace. Srov. odkaz na davidsonovské pojetí jazykové komunikace v bodě /2/.

¹³ Nejobecnější motivací pro odmítnutí takové teze je pojetí jazyka vložené v kap. A.I. V tomto pojetí je jazyk zakotven svými funkcemi i svou strukturou v lidském životě v reálném světě: odtud čerpají slova své významy a významy svou určitost.

¹⁴ Srov. *FZ*, par. 23. Wittgenstein také zpochybňuje různé triky, jak redukovat rozmanité jazykové hry na jednu; jak například převádět neindikativní věty na indikativní (a s nimi neassertivní akty na assertivní; srov. *FZ*, par. 22 a 24); nebo jak redukovat jazykové funkce na označování (a na vypovídání o označených objektech, viz par. 27; příklady, které zde Wittgenstein uvádí, mluví zároveň proti zobecňování toho typu jazykové hry, v němž hraje klíčovou roli pojem pravdy či pravdivostních podmínek).

¹⁵ Srov. L. Wittgenstein, *Remarks on the Foundations of Mathematics*, Blackwell, Oxford 1956 (rev. ed. 1978), I, par. 113: „Dávej mi pravidel kolik chceš – já ti dám pravidlo, které odůvodní mé užívání tvých pravidel.“

¹⁶ Srov. *FZ*, par. 137–242; viz též L. Wittgenstein, *Remarks on the Foundations of Mathematics*, Blackwell, Oxford 1956, rev. ed. 1978, sect. VI.

¹⁷ Problémem jednání podle pravidla jsem se podrobně zabýval mimo jiné v knize *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998, kap. VI.

¹⁸ Ve známé pasáži (*FZ*, par. 68) například Wittgenstein konstatuje, že pravidla tenisu neurčují, jak vysoko může létat míček: v jazykové komunikaci tomu odpovídá dejme tomu fakt, že není určeno, co máme mít na sobě, když pronášíme tvrzení, nebo zda u toho máme stát či sedět.

¹⁹ Výraz „řečové hry“ v překladu J. Pechara zde nahrazuji (čistě kvůli svým terminologickým návykům) výrazem „jazykové hry“.

²⁰ „Our talk gets its meaning from the rest of our proceedings“ (L. Wittgenstein, *On Certainty*, Blackwell, Oxford 1969, par. 229).

²¹ „If you are not certain of any fact, you cannot be certain of the meanings of your words either.“ *Tamtéž*, par. 114.

²² Srov. *FZ*, par. 242: „K dorozumění v jazyce patří nejenom shoda v definicích, nýbrž také (ať to zní jakkoli podivně) shoda v úsudcích. To se zdá logiku rušit; neruší ji to však.“ Naopak v *Traktátu* považoval Wittgenstein za zcela samozřejmý princip, že smysluplnost vět nemůže záviset na pravdivosti jiných vět (z čehož plyne, že význam, který připisujeme větám, nemůže záviset na našich přesvědčeních o mimojazykovém světě). Wittgenstein se na tento princip odvolává, když zdůvodňuje, proč musíme předpokládat jednoduché předměty, které jsou stavebními kameny ontologie *Traktátu* (srov. L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, přel. J. Fiala, par. 2.0211).

²³ Tzv. subtilní deskriptivistickou teorii, též „cluster theory“ (srov. J. Searle, *Proper Names*, *Mind* 67 (1958), s. 166–173; P. F. Strawson, *Individuals*, Methuen, London 1959, Ch. 6).

²⁴ Jinými slovy, principiálně nelze rozhodnout, zda z tvrzení formy „*X* je žralok“ plyne tvrzení formy „*X* je paryba“, nebo zda k této infe-

renci potřebujeme další premisu „Všichni žraloci jsou paryby“ (srov. poznámku o neurčitosti významu v závěru kap. A.I).

²⁵ Locus classicus je stať Two Dogmas of Empiricism, in: W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1951.

²⁶ D. Davidson, A Coherence Theory of Truth and Knowledge, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986, s. 313 (česky D. Davidson, Koherenční teorie pravdy a poznání, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přeložili J. Kolář a T. Marvan, Filosofia, Praha 2004). Výraz „určité významy“ („determinate meanings“) bychom zde měli chápat ve smyslu „ostře vymezené významy“.

²⁷ Důvody, které pro tuto skepsi explicitně uvádí, ovšem přímo nesusovějí s kritikou distinkce analytického a syntetického. Za prvé odmítá (Dummettovu) paralelu mezi pojmem pravdy a pojmem výhry; za druhé konstatuje, že v případě her typu šachů existují sdílená kritéria určující, co se počítá jako hraní („mutually agreed criteria of what it is to play“), zatímco neexistují žádná analogická kritéria určující, co to je vykonat akt tvrzení („what constitutes the making of an assertion is not governed by agreed rules or conventions“; D. Davidson, *Communication and Convention*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press 1984, s. 268).

²⁸ Srov. zvl. D. Davidson, A Nice Derrangement of Epitaphs, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986 (srov. též *Příloha*, hesla *Výchozí a průběžná teorie*, *Davidsonovská teorie významu*, *Radikální interpretace*).

²⁹ P. Kořátko, *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998, zvl. kap. B/IV, B/V, B/VI.

³⁰ Srov. s tím výše citovanou pasáží ze Saussura: „Ke stanovení hodnot je nutné společenství a jejich existence je dána jediné území a všeobecným konsensem. Jednotlivec sám není schopen ustálit žádnou hodnotu“ (*KOL*, s. 140).

³¹ To se shoduje s Davidsonovým přesvědčením, že pojem správnosti a nesprávnosti, aplikovaný na užívání jazykových výrazů (a na jakékoli reakce na vnější podněty) nabývá obsah jen v interakci

dvou (nebo více) osob. Davidson si výslovně klade otázku, kolik musí být mluvčích nějakého jazyka, aby zde mohl být vůbec nějaký mluvčí (operující mimo jiné pojmem správného užívání výrazů). Nenachází žádný důvod, proč by bylo zapotřebí širší společenství, přesahující dvě osoby nutné pro triangulaci, tj. pro koordinované reakce na sdílený vnější podnět (srov. zvl. D. Davidson, Druhá osoba, in: D. Davidson, Subjektivní, intersubjektivní, objektivní, přeložili J. Kolář a T. Marvan, Filosofía, Praha 2004).

³² Wittgensteinovu „form of life“ chápu jako soubor obecných charakteristik jistého způsobu života v reálném světě, zahrnující základní schémata jednání, způsoby orientace v prostředí, způsoby identifikace předmětů, způsoby vyhodnocování zkušenosti při získávání informací, specifický smysl pro kontinuitu atd.

³³ Srov. např. C. Wright, Rule-Following, Meaning and Constructivism, in: C. Travis (ed.), Meaning and Interpretation, Blackwell, Oxford 1986.

³⁴ Uvede-li tisíc lidí stejné výsledky pro všechny příklady formy kolik je $x + y$?, které jim předložíme, pořád je možné, že se symbolem „+“ spojují tisíc různých matematických funkcí (každá z nich bude stejně perfektně exemplifikována rovnicemi, které shodně uvedou účastníci testu). Donald Davidson (Druhá osoba, in: D. Davidson, Subjektivita, intersubjektivita, objektivita, Filosofía, Praha 2004, s. 131 n.) poukazuje na dvojí smysl, v němž souhrn promluv nedo určuje jazyk. Za prvé jazyk přiřazuje (díky rekurzivní povaze svých pravidel) významy nekonečnému počtu vět, zatímco množina reálných promluv je konečná. „Bude tudíž existovat nekonečně mnoho různých jazyků, které jsou slučitelné se všemi skutečnými promluvy mluvčího, ale liší se s ohledem na neužívané věty“ (s. 131). Za druhé, i kdybychom byli jako interpreti svědky nekonečného počtu promluv, v nichž budou užity všechny věty jazyka J , stále budou možné interpretace, které přisuzují mluvčímu jazyky odlišné od J , a přitom jsou ve stejné míře slučitelné s veškerým jednáním a mentálními stavy mluvčího (s. 132). Je evidentní, že platí-li to pro individuálního mluvčího, platí to ve stejné míře pro společenství (Davidson sám mluví příležitostně o „mluvčím nebo skupině mluvčích“, s. 132): při identifikaci jazyka, který se realizuje v konečné či nekonečné množině promluv, je lhostejné, mezi kolik lidí jsou tyto promluvy distribuovány.

³⁵ Obráťme se pro ilustraci k diskursu o pocitech: do stejné sféry, v níž je situován Wittgensteinův argument proti soukromému jazyku. Wittgenstein, jak známo, chápe jazyková vyjádření pocitů jako kultivované náhražky přirozených projevů pocitů (srov. *FZ*, par. 244 n., 256 n.). V tomto pojetí jazyk nesegmentuje nějaké nediferencované „pocitové kontinuum“, ale právě naopak: jazykový repertoár pro vyjadřování pocitů se formuje na bázi předjazykové diferenciacie pocitů a jejich přirozených projevů. V tomto ohledu není podstatný rozdíl mezi izolovaným individuem a příslušníkem společenství: formování artikulovaných projevů pocitů může probíhat stejnou (právě popsanou) cestou a není důvodu, proč by v jednom případě měl, a ve druhém neměl nastat problém určitosti pravidel pro užívání pocitových predikátů. V obou případech jich mluvčí užívá jako náhražku za spontánní projevy pocitu; v obou případech může cestou návyku dosáhnout ve svých jazykových promluvách suverenity a spontánnosti srovnatelné s jeho předjazykovými projevy. V jednom ani ve druhém případě přitom není zřejmé, jak by odkaz na návyk a spontaneitu mohl vyřešit problém určitosti pravidla. Na tom, že mluvčí a interpreti běžně neuvžívají slova a nerozumějí jejich užití na základě zvažování alternativ a volbě jedné z nich prostřednictvím metodické aplikace pravidla, se jistě shodneme jako na empirickém faktu. Tím ale neodpadá *naše* (teoretická) otázka, jak se fixují pravidla rozhodující o tom, jaké užití výrazu a jaký způsob interpretace jeho užití je *správné*: *my* jako filosofové jazyka hledáme zdroje určitosti a závaznosti jazykových pravidel. Konstatovali jsme, že samo jazykové jednání pravidla fixovat nemůže, a to se stěží změní, poukážeme-li na to, že jde typicky o jednání spontánní a že v jeho průběhu se žádné takové otázky neřeší. To platí bez ohledu na to, zda uvažujeme o individuálním mluvčím nebo o příslušníku společenství.

³⁶ Kripkeho podání Wittgensteinova problému jednání podle pravidla jsem věnoval hodně místa v knize Význam a komunikace, *Filosophia*, Praha 1998, část B/VI. Nechal jsem ale téměř bez povšimnutí specifickou povahu Kripkeho řešení „skeptického paradoxu“, která má přímý vztah k tématu naší současné diskuse (tj. ke sporu individualismu a konvencionalismu): to chci napravit ve zbytku této kapitoly.

³⁷ Srov. Saul Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Blackwell, Oxford 1982, s. 77, 86 aj.

³⁸ Specifikovat způsob užití takových vět v našem společenství znamená pro Kripkeho právě vymezit jejich „assertibility conditions“

a charakterizovat obecnou roli, kterou hrají v našem způsobu života (srov. tamtéž, s. 78, 87, 95).

³⁹ Srov. výše citovaný Wittgensteinův výrok o slepém následování pravidel; nebo jeho konstatování, že jednat bez zdůvodnění znamená jednat neoprávněně (*FZ* par. 289; srov. k tomu S. Kripke, Wittgenstein on Rules and Private Language, s. 87, 91).

⁴⁰ Srov. D. Davidson, Neredukovatelnost pojmu já, in: D. Davidson, Subjektivní, intersubjektivní, objektivní, přeložili J. Kolář a T. Marvan, Filosofie, Praha 2004, s. 113: „Nemyslím si, že jelikož je nejvyšší odvolací soud osobní, jsou mé úsudky nahodilé či subjektivní. Byly totiž vytvořeny v sociálním prostředí, které zaručuje objektivitu, ne-li správnost mých přesvědčení.“ (Davidson zde ovšem nemluví o našich sklonech k jistému užívání výrazů, ale obecně o našich standardech racionality a kritériích reálnosti. Následuje věta, která se přímo vztahuje k naší diskusi o realismu v kap. A.I: „Intersubjektivita je kořenem objektivitu ne kvůli tomu, na čem se lidé shodnou jako na nutně pravdivém, nýbrž protože intersubjektivita závisí na interakci se světem.“)

⁴¹ S. Kripke, Wittgenstein on Rules and Private Language, s. 88.

⁴² Srov. Davidsonův poukaz na „fakt, který je natolik zjevný, že by mohl uniknout pozornosti: standardy racionality a skutečnosti, o které se opírám, jsou mé vlastní a neexistuje nad nimi žádná odvolací instance“ (D. Davidson, Neredukovatelnost pojmu já, in: D. Davidson, Subjektivita, intersubjektivita, objektivita, Filosofie, Praha 2004, s. 112). „Pokud mi jde o to, zda jsou mé normy racionality, z nichž vycházím při pokusu porozumět ostatním, správné, mohu se samozřejmě zeptat Sebastiana... Ale to, jak porozumím Sebastianově odpovědi, bude opět záviset na mých standardech a metodách“ (tamtéž). Srov. též: „Kdyby jednotlivci nehráli nepostradatelnou a vposledku nevyhnutelně tvořivou roli posledního soudce, něco takového jako myšlení by nikdy nemohlo existovat“ (tamtéž, s. 113). Srov. též: „Nedává smysl požadovat společný standard interpretace, protože ten jediný standard, který máme k dispozici, poskytuje vzájemná interpretace“ (D. Davidson, Indeterminismus a antirealismus, in: tamtéž, s. 105).

⁴³ Řeknu-li „Dělej to, co je správné, a ne to, co považuješ za správné“, zní to jako výrok velitele z nějaké policajtské anekdoty (právě tento dojem může budit dialog v par. 460 *FZ*; srov. k tomu pozn. 67

v mé knize Význam a komunikace, Filosofie, Praha 1998, s. 251). Pocit absurdity se snad zmírní, budeme-li náš imperativ číst takto: pamatuj, že ne každé jednání, které se ti nabízí jako správné, je správné; snaž se posoudit situaci i na základě jiných zdrojů (jimiž jsou především názory druhých). V tomto posouzení bude hrát neeliminovatelnou roli můj pocit správnosti (správnosti jisté interpretace toho, co říkají druzí a správnosti volby mezi různými názory na to, co je správné), ale už jsem překročil ekvivalenci „jednání *J* je správné tehdy a jen tehdy, když se mi *J* zdá správné“, a prakticky vzato, spontánní sklon k *J* jako správnému jednání byl sesazen z pozice kritéria poslední instance.

⁴⁴ Srov. též *FZ*, par. 258. Obecně vzato, domnívám se, že Wittgensteinova diskuse o možnosti soukromého jazyka obsahuje komentáře, jejichž argumentační hodnota zaostává za jejich literárním účinkem. Uvažujme o soukromém jazyku v úzkém smyslu souboru prostředků pro označování mentálních stavů izolovaného individua. Výrazy tohoto jazyka se zavádějí takto: individuum *I* zakouší jistý pocit a přiřazuje mu predikát „*P*“ s intencí užívat tento predikát pro aktuálně zakoušený pocit a všechny pocity, které jsou mu podobné (problém vyčlenění paradigmatického pocitu a problém stanovení relevantního stupně podobnosti zde necháme stranou). Otázka zní, jakou má *I* záruku, že si při jednotlivých aplikacích „*P*“ správně vybavuje původní pocit (který zakoušel při zavádění „*P*“)? Zdá se, že nemá jiné kritérium než pocit správnosti (to jest: pocit, že si původní pocit vybavuje správně), takže je na místě Wittgensteinův komentář: „Cokoli se mi bude zdát správné, je správné. A to pouze znamená, že o správnosti nemůžeme mluvit“ (*FZ*, par. 258). Proti tomu lze namítnout, že izolovaný mluvčí má jisté další možnosti, díky nimž přece jen není odsouzen k tomu přijmout jako správnou reprodukci původního pocitu to, co se mu nabízí jako správná reprodukce:

/1/ Původní pocit (sloužící jako paradigma) si může zpřítomnit s relativní spolehlivostí tím, že si vybaví vnější okolnosti, v nichž byl zakotven, zejména událost, která ho vyvolala (např. trapná scéna), a fyzický stav, který následoval (např. žaludeční nevolnost). Vzpomínku na pocit zde má podpořit její spojení s dalšími vzpomínkami (na jisté předcházející a následující události). Wittgenstein to ironizuje srovnáním s člověkem, který si koupí několik výtisků téhož vydání týchž novin, aby je porovnal a tak si ověřil, že se v nich píše pravda (*FZ*, par. 265). Myslím, že tato analogie při vši své zábavnosti neseď. Spolehlivost jedné informace bezpochyby podpořím tím, že ji

porovnám s různými jinými informacemi téhož typu (např. s informacemi o různých aspektech jedné události): pokud do sebe všechny tyto informace zapadají, takže vytvářejí koherentní a pravděpodobně působící celek, posiluje se tím váha každé z nich. Samozřejmě nejde nikdy o definitivní potvrzení: pokaždé je možné, že celek, který tvoří, je konstrukce rozcházející se s realitou. Permanentní možnost omylu je ale znakem jakéhokoli empirického poznání a v empirické sféře obecně nemáme jinou možnost než hledat pro jedny empirické poznatky či přesvědčení oporu v jiných empirických poznatcích či přesvědčeních (srov. známé Davidsonovo konstatování, že jako zdůvodnění přesvědčení mohou vystupovat zase jen přesvědčení). Nevidím důvod, proč by tento holistický princip neměl fungovat v vzpomínkách: zapadají-li do sebe vzpomínky tak, že tvoří koherentní a (podle běžných kritérií) pravděpodobný celek, posiluje se tím váha (výpovědní hodnota) každé z nich. Tento způsob ověřování vzpomínek vychází z předpokladu, že paměť jako celek nás zpravidla neklame: tento předpoklad je nejen empiricky dobře podložený, ale metodologicky nezbytný, koneckonců stejně jako obecné spoléhání na paměť vůbec. Na tento předpoklad se váže účelnost i mravní kontinuita jednání, elementární orientace v prostředí, celistvost myšlenkových pochodů, obsahová soudržnost a návaznost komunikativních aktů atd. Filozof, kterého jeho skeptická cvičení dovedou až k principiálnímu zpochybnění spolehlivosti individuální paměti, a je odhodlán vyvodit z toho praktické závěry, nemá důsledně vzato jinou možnost než rezignovat na jakékoli myšlenkové operace a jakékoli výpovědi.

/2/ Spojení pocitu s vnějšími okolnostmi jeho výskytu může poskytovat privátnímu mluvčímu oporu ještě v jiném smyslu: pocit určitého druhu mohu relativně spolehlivě očekávat po určité události (např. po požití určitého nápoje nebo po vyslechnutí jisté skladby) a právě tak mohu nějaký druh pocitu relativně spolehlivě chápat jako způsob, jak se ohlašují určité tělesné pochody (např. zažívací potíže nebo stoupání tlaku). Obojí (to, co předchází, a to, co následuje) může tedy fungovat jako podpůrná evidence o správnosti aplikace našeho predikátu „P“ na zakoušený pocit. O druhém případě se Wittgenstein zmiňuje v par. 270 *FZ* a dodává, že pro takové fungování pocitů jako ohlašování tělesných pochodů je lhostejné, zda se v klasifikaci pocitu (jako podobného paradigmatickému pocitu, který figuroval v ostenzivní definici „P“) mýlím nebo ne: podstatné je, zda poté, co se dostaví pocit, který *mám sklon* označit jako „P“, pokaždé následuje zvýšení tlaku nebo ne. A takovou pravidelnost si

lze představit i v případě, že ve skutečnosti neuplatňuji „P“ správně: takže pravidelnost zde nezávisí na správnosti, a tedy ani nepotvrzuje správnost. Přesně stejná konstrukce je ale možná i v případě predikátů pro vnější, veřejné objekty. Mohu dospět k závěru, že výskyt určitého vzácného druhu stromu *S* je spolehlivou indicií, že v půdě jsou přítomné určité vzácné minerály: pak tedy výskyt těchto minerálů naopak podporuje moji klasifikaci konkrétních stromů jako *S*. Uvažujme teď à la Wittgenstein. Může platit, že kdykoli někde objevím strom, který *já* klasifikuji jako *S* a kopu v blízkém okolí, objevím v půdě dané minerály. A lze si představit, že tato pravidelnost platí, přestože ve skutečnosti se v klasifikaci stromů permanentně mýlím (a totéž může platit o lidech z mého týmu). Může taková bizarní konstrukce a myslitelnost takového případu sloužit jako důvod, proč bychom obecně neměli předpokládat souvislost mezi druhem stromů a složením půdy, a máme tedy považovat výskyt stromů a složení půdy za naprosto nezávislé faktory, takže jeden nemůže sloužit jako indicie pro druhý? Obecně vzato, v empirickém poznání je možnost omylu permanentně přítomná: ale to neukazuje, že zde není prostor pro zdůvodněná tvrzení a spolehlivé poznání.

Tyto poznámky měly ukázat, že obecně neplatí, že soukromý mluvčí pokoušející se klasifikovat své pocity pomocí predikátů typu „P“, je odkázán na pocit náležitosti aplikace tohoto predikátu jako na jediné kritérium správnosti této aplikace. Neplatí tedy, že pro soukromého mluvčího není možné rozlišení mezi aplikací „P“, která se mu zdá správná, a správnou aplikací. Soukromý mluvčí má různá podpůrná kritéria, přesahující pocit správnosti při aplikaci predikátu, včetně externích kritérií. A možnost selhání těchto kritérií není v principu o nic větší než ve veřejném jazyce. Zároveň samozřejmě platí, že uplatnění *těchto* kritérií se pro soukromého mluvčího opět v poslední instanci váže na jeho pocity. V případě /1/ rozhoduje v poslední instanci pocit, že jednotlivé vzpomínky, do nichž je zarámována identifikace původního pocitu figurujícího v definici „P“, do sebe zapadají; případně pocit náležitosti při aplikaci termínu „soulad“ nebo „koherence“ na daný soubor vzpomínek. V případě /2/ rozhoduje pocit náležitosti při aplikaci slov „zažívací potíže“ nebo „zvýšení tlaku“ na určité události. Všimněme si, že „koherence“, nebo „zvýšení tlaku“, nejsou výrazy označující soukromé fenomény a na rozdíl od „P“ (chápaného jako predikát zavedený výše uvedeným idiosynkratickým způsobem) jsou součástí veřejného jazyka: ale angažování výrazů veřejného jazyka s sebou nenese žádný zásadní obrat. Jak

jsme konstatovali (ve shodě s Kripkem a s Davidsonem), také uživatelé veřejného jazyka jsou ve své snaze užívat jeho výrazů podle konvenčně fixovaných pravidel v poslední instanci odkázáni na svůj pocit náležitosti (na pocit, že jistý způsob aplikace či interpretace výrazů je náležitý), a to i při vyhodnocování vnější evidence.

⁴⁵ To se týká jednoduchých příkladů, tj. dvojic malých čísel. Ve složitějších případech stačí, když se mluvčí shoduje s posuzovatelem v určitých případech a neudává bizarní výsledky, které se nedají vysvětlit jako běžná počtářská chyba (srov. S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 91). Pokud jde o výrazy sloužící k vyjadřování psychických stavů, např. „To bolí“, je zde jistá zvláštnost: posuzujeme-li jejich zvládnutí mluvčím, rozhoduje to, zda jsou užívány za přiměřených okolností (za těch, za nichž lze předpokládat, že někdo zakouší bolest, např. když se polije horkou kávou) a zda je jejich užití doprovázeno přiměřeným chováním (které chápeme jako přirozený výraz bolesti). Jakmile někoho uznáme za kompetentního uživatele těchto výrazů (na základě uvedené evidence, nebo prostě proto, že budí dojem normálního dospělého člena našeho společenství), přijímáme jeho užití vět typu „To bolí“ jako spolehlivou informaci o tom, co zakouší, i když chybějí typické vnější okolnosti a doprovodné chování (tamtéž, s. 101, 103; k praktickému významu připisování pocitů v našem způsobu života viz s. 105). To patří k tzv. autoritě první osoby ve sféře připisování psychických stavů. Tato autorita je (na úrovni promluvy) samozřejmě účinná jen pod podmínkou, že promluvu přijímáme jako vážnou a upřímnou.

⁴⁶ Srov. S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 91.

⁴⁷ O této shodě nemáme o nic bezpečnější evidenci než má tvůrce soukromého jazyka o tom, zda jeho užívání určitého výrazu je stále jedním podle téhož pravidla. Jak jsme konstatovali výše, přiřadili všichni členové společenství všem dvojicím čísel ve tvaru „x+y“ pokaždé totéž třetí číslo, pořád je možné, že každý z nich spojuje se symbolem „+“ jinou matematickou funkci. Wittgensteinovsko-kripkeovské řešení problému jednání podle pravidla po nás vyžaduje, abychom v případě společenské shody nevyžadovali zdůvodnění, jaká vyžadujeme v expozici problému jednání podle pravidla. Shodu v užívání výrazů musíme brát jako „brute fact“ (S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, s. 97; roli předpokladu komunikativní shody ve Wittgensteinových úvahách o jednání podle

pravidla se zabývám podrobněji v knize Význam a komunikace, Filosofie, Praha 1998, kap. B/VI/3).

⁴⁸ Srov. k tomu S. Kripke, Wittgenstein on Rules and Private Language, s. 111.

⁴⁹ Charakteristické rysy kripkeovsko-wittgensteinovského obrazu fungování jazyka se objeví v nejostřejším světle v konfrontaci s Davidsonovým pohledem na jazykovou komunikaci. Před Davidsonem vůbec nevystává otázka, jak obhájit (tváří v tvář wittgensteinovsko-kripkeovskému skeptickému argumentu) smysl pojmu jednání podle pravidla: jazyková komunikace v jeho pojetí není v žádném podstatném smyslu (v žádném ohledu, který se týká nutných podmínek komunikace) jednáním podle pravidla (srov. např. D. Davidson, Communication and Convention, in: D. Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 280: „Beliefs, desires and intentions are a condition of language, ...convention is not a condition of language“; srov. též D. Davidson, Druhá osoba, in: D. Davidson, Subjektivita, intersubjektivita, objektivita, Filosofie, Praha 2004, s. 135 nn.; D. Davidson, The Social Aspect of Language, in: B. McGuinness, B. Oliveri (eds.), The Philosophy of Michael Dummett, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994). Mínit něco promluvou znamená zamýšlet být interpretován jistým způsobem (zamýšlet, aby adresát připsal promluvě jistý propoziční obsah a jistou výpovědní sílu). Odtud, a nikoli z jazykových konvencí nebo z obecné komunikativní shody, pramení jediná normativita, která souvisí s podstatou komunikace: kritériem správnosti daného užití jazykových výrazů je to, zda vede k naplnění komunikativního záměru, tj. zda umožní adresátovi rozpoznat propoziční obsah a výpovědní sílu zamýšlenou mluvčím (srov. D. Davidson, Druhá osoba, s. 138: „Pokud řečové jednání druhých neposkytuje pro mluvčího normu, co ji pak může poskytnout? Odpověď zní, že ‚normu‘ poskytuje záměr mluvčího být interpretován jistým způsobem; mluvčí nedostojí svému záměru, pokud nedokáže mluvit takovým způsobem, aby mu bylo rozuměno tak, jak zamýšlel.“ Srov. též D. Davidson, The Social Aspect of Language, s. 11). Z povahy komunikace plyne, že její účastníci jsou zaměřeni na dosažení shody komunikativní intence a interpretace: Davidson přitom nenachází žádný důvod odvolávat se vedle této shody dvou lidí *ad hoc* jako cíle a kritéria úspěšnosti komunikace ještě na wittgensteinovsko-kripkeovský předpoklad shody na úrovni společenství ve způsobu užívání jazykových výrazů (srov.

D. Davidson, Druhá osoba, s. 136). Posuzování druhých podle toho, zda se vyjadřují standardně, přání vyjadřovat se jako druzí (případně jako autority v dané sféře diskursu), reálný fakt, že se nám to často daří a že to přispívá k hladkosti komunikace, k upevnění našeho společenského postavení atd., to všechno jsou charakteristické psychologické a sociologické jevy doprovázející běžný komunikační provoz. Ale netýkají se nutných podmínek komunikace.

⁵⁰ Srov. *FZ*, text pod čarou u par. 39; par. 330; par. 508, 509; par. 665; XI, s. 274 n., s. 275 n.

⁵¹ Srov. par. 39 (pod čarou): „To ukazuje, že gramatika slova ‚mínit‘ není podobná gramatice slova ‚něco si představovat‘“; srov. souvislý úsek na toto téma v oddíle IX, např. s. 273: „U soudu by např. mohla být projednávána otázka, jak někdo určité slovo mínil. A z jistých skutečností se to dá vyvodit. – Je to otázka *úmyslu*. Mohlo by však být stejně významné, jak určité slovo – např. slovo ‚banka‘ – prožíval?“; s. 276: „Prožitek při mluvení a úmysl nemají stejný praktický význam“; tamtéž: „Mínění je zrovna tak málo prožitkem jako zamýšlení“; s. 277: „Ani bůh, kdyby byl nahlédl do naší duše, by tam nemohl vidět, o kom jsme mluvili“ (jinými slovy: mínit někoho nějakými slovy není věcí prožitku doprovázejícího jejich užití); tamtéž: „Řečová hra ‚Mínil jsem toto‘ je zcela odlišná od ‚Myslel jsem na toto‘“; s. 278: „Mínění není žádný pochod, který provází toto slovo. Neboť žádný *pochod* by nemohl mít důsledek, jaké má mínění.“

⁵² Srov. opět par. 39 (poznámka pod čarou): „Mohu slovem ‚bububu‘ mínit ‚Když nebude pršet, půjdu se projít?‘ – Jedině v nějaké řeči mohu něčím něco mínit. To ukazuje, že gramatika slova ‚mínit‘ není podobná gramatice slova ‚něco si představovat‘ apod.“ V oddíle IX (na s. 277) se o slovech, jejichž užitím míníme určitou osobu, říká: „musejí přece patřit k určité řeči a k určité souvislosti, mají-li být skutečně výrazem mínění onoho člověka.“ V par. 508 se konstatuje, že se znaky „*a b c*“ nemůžeme „bez dalšího“ spojovat smysl, který má věta „je krásné počasí“: důvodem je, že „nejsem navyklý používat ‚*a*‘ namísto ‚*je*‘ – tedy ve významu slova ‚*je*‘“ atd., jinými slovy: „Neovládám tuto řeč.“

⁵³ Mají-li tyto příklady demonstrovat to, co jsem uvedl výše (totiž že mínit něco slovy není totéž jako spojovat s nimi určité představy či myslet při jejich vyslovení na něco) mohl se Wittgenstein spokojit s jednodušší instrukcí: „Zkus říci ‚Je tady chladno‘ a mínit přitom ‚Je tady chladno‘. Dokážeš to? A co přitom děláš?“

⁵⁴ *FZ*, část IX, s. 273 (srov. též s. 276, 277). Pojetí mínění něčeho promluvou (v komunikativní situaci) jako specifického záměru, a to záměru směřujícího k adresátovi promluvy, je ve filosofii jazyka běžné. V Griceově verzi mluvčí *M* míní něco promluvou *X* tehdy a jen tehdy, zamýšlí-li vyvolat u adresáta jistou reakci na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru: to je jádro Griceovy definice „utterer's meaning“ (jejíž rozvinuté verze jsou mnohem složitější; srov. *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*). Sémantický pojem „utterer's meaning“ se tu má definovat pomocí psychologických pojmů, které jsou primitivní v tom smyslu, že nezahrnují a nepředpokládají sémantické pojmy (typu mýnit, znamenat, vyjadřovat, označovat, interpretovat, rozumět atd.). Davidson, který nesdílí tuto aspiraci (a považuje ji za nereálnou), chápe mínění něčeho promluvou jako záměr být interpretován jistým způsobem na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru (o těsném sepětí mínění něčeho promluvou a záměru viz např. D. Davidson, *Druhá osoba*, in: D. Davidson, *Subjektivní, intersubjektivní, objektivní*, Filosofía, Praha 2004, s. 134; o situovanosti mínění něčeho promluvou v řetězu mimokomunikativních záměrů viz D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dassenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1993, s. 298 n.). V obou verzích obsahuje zaměřenost na adresáta důležitou reflexivní složku (označovanou běžně jako „griceovský element“): adresát není jen objektem intence mluvčího, protože její naplnění má být zprostředkováno tím, že ji adresát rozpozná. To dobře ladí s Wittgensteinovým aforismem z *FZ*, par. 457: „Ano, mýnit je, jako když se jde někomu vstříc.“

⁵⁵ Srov. C. Wright, *Realism, Meaning and Truth*, Blackwell, Oxford 1987, s. 25: „Intention is not a mental process or state through which a subject may pass – like a sensation or mood – independently of what else is true of him. Intentions are formed in the context of *projects*, determined by the details of and priorities among a subject's beliefs and desires.“ V podstatě totéž si (v poněkud živějším jazyce) přečteme ve Voltairově dialogu *O svobodě* z roku 1769 (viz *Filosofická čítanka*, Svoboda, Praha 1971, s. 178 n.).

⁵⁶ Voltairova verze z citovaného dialogu (s. 178) zní takto:
 „A: Chcete, aby vám to dělo urazilo hlavu? Vám, vaší ženě a dceři, s níž se procházíte?
 B: Jaké mi to tu děláte návrhy?“

⁵⁷ Čtenář si snadno doplní složitější varianty: mohu se domnívat, že adresát interpretuje „teplo“ a „chladno“ standardně, ale že záměnu připisuje mně, a na základě toho bude interpretovat moji promluvu; nebo se mohu domnívat, že se adresát domnívá, že tuto záměnu připisují já jemu a očekává, že na základě toho budu volit slova... atd. *in indefinitum*.

V par. 504 FZ čteme: „Jestliže se však prohlásí: ‚Jak mám vědět, co míní, vidím přece jen jeho znaky‘, tak řeknu: ‚Jak má *on* vědět, co míní, má přece také jenom svoje znaky.“ Naše současná úvaha vychází z předpokladu, že oba (mluvčí i interpret) mají zpravidla mnohem víc: znají komunikativní situaci, mluvčí má záměr (zakotvený v této situaci) být interpretován jistým způsobem a očekávání, že tak bude interpretován, když užije těch a těch výrazů; interpret má (na základě promluvy, situace a znalostí o mluvčím) zpravidla dostačující podklady pro rozpoznání komunikativní intence mluvčího (resp. pro identifikaci komplexu záměrů a přesvědčení mluvčího, do něž zapadá jistá komunikativní intence).

⁵⁸ Srov. k tomu C. Wright, *Rule-Following, Meaning and Constructivism*, in: C. Travis (ed.), *Meaning and Interpretation*, Blackwell, Oxford 1986. Wright zde využívá ilustrativní analogii významu výrazu s osobním charakterem: význam výrazu není v žádné fázi vymezen způsobem, jehož platnost a určitost je indiferentní vůči následujícím užitím výrazu, tak jako charakter není něco, co v určitém okamžiku náleží individuu bez ohledu na jeho další jednání. Není to tak, že charakter poskytuje fixní kritérium pro hodnocení dalšího jednání (jako jednání v souladu nebo v rozporu s charakterem), zatímco toto jednání nemá vliv na identifikaci charakteru (tamtéž, s. 293). Komplikovanost pojmu charakteru je dána jistou dvojakostí: charakter se vymezuje v reálném jednání (a nemá žádnou existenci mimo tuto sféru); zároveň je jedním z faktorů, které určují jednání. Pojem významu je zatížen stejným druhem složitosti (s. 274).

⁵⁹ Tento přechod – od popisu institucionalizovaných (ritualizovaných) typů aktů k tvrzením o mluvnických aktech obecně, je předmětem známé Strawsonovy polemiky s Austinem ve stati *Intention and Convention in Speech Acts*, in: J. Searle (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, Oxford 1971 (původně z r. 1964). Strawson se zde zaměřuje na Austinovu tezi, že výpovědní síla („illocutionary force“) je – na rozdíl od perlokučních důsledků promluvy – konvenční povahy. To znamená, že například fakt, že

daná promluva má sílu varování, je svou podstatou konvenční, na rozdíl od psychologického či praktického účinku promluvy spočívajícího dejme tomu v tom, že promluva adresáta odradí od nějakého jednání. Austin opírá svou tezi o nesporný fakt, že existují konvenční indikátory výpovědní síly, jako jsou explicitní performativní formule, tj. formule obsahující performativní slovesa (typicky) v první osobě singuláru přítomného aktiva (např. „tímto slibuji, že“), slovesný způsob, slovosled, větný důraz, případně i mimojazykové prostředky (např. vztyčení ruky se vzpřímeným ukazováčkem a prostředníkem může konvenčně signalizovat přísahu). Výpovědní síla promluv je pak konvenční v tom smyslu, že přinejmenším *může být* signalizována pomocí některého z těchto prostředků (Austin přitom přikládá zvláštní váhu explicitním performativním formulím; srov. např. J. L. Austin, *How to Do Things with Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), s. 103). Strawsona toto zdůvodnění neuspokojuje: zakrývá nám podle něj podstatný fakt, že vedle typů ilokučních aktů, jejichž realizace vyžaduje splnění určitých konvenčních podmínek (oddací formule, soudní verdikty apod.) jsou zde jiné, u nichž to evidentně neplatí. V těchto případech „nemusí působit žádné konvence s výjimkou těch, které se podílejí na fixaci významů promluv“ (Intention and Convention in Speech Acts, s. 27) – přičemž termín „významy“ („meanings“) zde Strawson užívá v úzkém smyslu zahrnujícím jen propozici obsah. Obecně řečeno: „některé ilokuční akty jsou konvenční a jiné ne (odhlédneme-li od toho, že jsou konvenční v té míře, v jaké jsou lokučními akty)“ (tamtéž). Příkladem nekonvenčního ilokučního aktu je pro Strawsona užití věty „Led v těchto místech je tenký“, které může mít jednou sílu tvrzení a jindy sílu varování, aniž by se mluvčí podroboval konvenci, která učiní jednu z těchto možností aktuální. Podobně v případě užití věty „Nechod“ zpravidla nelze identifikovat konvenci, která by rozhodovala o tom, zda jde o rozkaz nebo prosbu.

Toto téma bude hrát podstatnou roli v našich dalších diskusích: na tomto místě by proto mohlo být užitečné ujasnit si význam Strawsonových příkladů pro posouzení Austinovy teze. Konkrétně jde o to, jak se při posuzování těchto případů může uplatnit Austinův poukaz na fakt, že i když v nich není výpovědní síla signalizována konvenčně (například pomocí explicitních performativních formulí), mohlo by tomu tak být. Je zřejmé, že tato okolnost se nijak nepromítá do determinace výpovědní síly konkrétních promluv, tj. není relevantní ve sféře, kam polemiku situuje Strawson. Dále je zřejmé, že v této

sféře by Strawson mohl podstatně zesílit své námitky. Donald Davidson (*Communication and Convention*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984) se pokusil ukázat, že principiálně *nemůže* existovat konvenční prostředek, jehož užití by bylo samo o sobě dostačující k determinaci výpovědní síly promluvy. Přestože k Davidsonovu důkazu můžeme mít výhrady (své námitky jsem vyslovil v knize *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998, kap. B/IV/1), nelze popřít, že v naší reálné komunikativní praxi nenajdeme nic, co by plnilo tuto roli. Strawson by tedy mohl proti Austinovi namítnout, že konvenční indikátory výpovědní síly nejsou nejen nutné, ale ani dostačující pro determinaci výpovědní síly: takže zde nejen mohou, ale musí vstupovat do hry nějaké další faktory. Existence konvenčních prostředků signalizace výpovědní síly, na niž poukazuje Austin, evidentně nečiní determinaci výpovědní síly konkrétních promluv výlučnou záležitostí konvence.

Otázka je, zda Austinův poukaz na konvenční indikátory nemá smysl, který směřuje jinak než do sféry determinace výpovědní síly konkrétních promluv, a zda tedy Austinovu tezi o konvenční povaze ilokučních aktů nemáme chápat způsobem, který je imunní vůči Strawsonovým argumentům. Fakt, že nějakému typu aktu jsou v daném společenství přiřazeny konvenční indikátory jako možné (ne nutné a ne dostačující) prostředky jeho realizace, ukazuje, že jde o institucionální, a nikoli „přirozený“ typ aktu. Přirozené mentální či tělesné stavy a procesy mohou mít také konvenční prostředky signalizace (například lze jistě konvenčně signalizovat bolest nebo hlad), ale na rozdíl od mluvních aktů je nelze konvenčně realizovat. Chápeme-li konvenci jako instituci, která se ustavila a fixovala v určité sféře mezilidských vztahů jako prostředek jejich regulace, můžeme institucionální povahu mluvních aktů, a tedy i jednotlivých typů výpovědní síly reflektovat tím, že je spolu s Austinem označíme jako konvenční: tato charakteristika neimplikuje, že je lze vykonávat pouze konvenčními prostředky, ani že existují konvenční prostředky, jejichž užití samo o sobě garantuje jejich vykonání. Strawsonovou zásluhou ale i pak zůstává přinejmenším to, že poukázal na neudržitelnost úzce konvenčního chápání determinace výpovědní síly, založeného na neoprávněném zobecnování způsobu, jakým fungují explicitní performativní formule nebo institucionální rámec některých mluvních aktů.

⁶⁰ Představme si například rozhovor o baronce Thatcherové, v jehož průběhu se na ulici objeví atraktivní žena: uvažujme o tom, co to udělá s referenční funkcí zájmena „ona“.

⁶¹ Mluvíme zde o teoretickém vymezení faktorů, které se podílejí na determinaci významů promluv. Pokud jde o reálnou interpretační praxi, existují dva způsoby, jak brát zřetel na aktuální intence mluvčího, oba svým způsobem přímočaré. První spočívá jednoduše v tom, že částem promluvy (např. danému užití indexického výrazu) připišu význam, o němž se domnívám, že je zamýšlen mluvčím. Druhou možností je deskriptivní identifikace mentálního stavu mluvčího v rámci specifikace významu jeho promluvy. Tytéž možnosti máme i jako konvencionalisté: v interpretaci užitých slov můžeme zvolit význam, který považujeme za konvenční (případně jednoduše postupovat rutinním způsobem a předpokládat, že jsme přitom konformní vůči konvencím našeho společenství); nebo můžeme význam identifikovat deskripcí explicitně odkazující na jazykové konvence (srov. kap. B, pozn. 11).

⁶² Z toho by mělo by být zřejmé, že distinkce mezi konvencionalismem a intencionalismem (resp. individualismem) nesplyvá s rozdílem mezi pojetím umění interpretace /a/ jako schopnosti subsumovat promluvu (a její okolnosti) pod obecné principy a /b/ jako schopnosti uchopit komunikativní akt v jeho neredukovatelné jedinečnosti (dané jedinečností mluvčího a okolností promluvy). Jinými slovy, novokantovské rozlišení (bádenské provenience) mezi nomologickým a idiografickým postojem k předmětu poznání zde nemá přímé uplatnění. (Srov. H. Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, 1899.) V obou případech spočívá interpretace promluvy v aplikaci obecných principů: rozdíl je v jejich povaze a v evidenční bázi, kterou vyžadují (na kterou se aplikují). „Standardizovaný“ intencionalistický typ interpretace je idiografický ne v protikladu k nomologickému přístupu, ale svým soustředěním na konkrétní individuum v konkrétní situaci. Hledáme-li v Rickertově pojetí idiografických věd nějaký styčný bod s intencionalistickým pojetím interpretace, nabízí se spíše Rickertovo chápání role hodnot jako toho, k čemu vztahujeme data a co určuje zorný úhel, pod nímž konstruujeme společenské fenomény. V případě individualistického pojetí interpretace vymezuje takovou hodnotu (regulující vyhodnocování dostupné evidence při identifikaci významu) pojem konzistentního, racionálního a v tomto smyslu srozumitelného mluvčího. Známou interpretační maximou založenou na tomto pojmu je quinovsko-davidsonovský princip vstřícnosti (srov. *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*).

⁶³ Autorem metafory je samozřejmě Wittgenstein (Filosofická zkoumání, par. 271).

⁶⁴ Liberální, a dokonce ani rigidní konvencionalismus ještě neznamená radikální antiintencionalismus, vylučující z filosofie jazyka jakékoli odkazy k reálným postojům (záměrům, přesvědčením, preferencím atd.) uživatelů jazyka. Důsledný antiintencionalista by musel navrhnout teorii konvence, která by se obešla bez takových odkazů – čímž by se zásadně lišila od Lewisovy definice konvence jako pravidelnosti fixované souborem přesvědčení a preferencí sdílených v rámci společenství (viz *Příloha*, heslo *Konvence*). Můj názor na perspektivnost takové pozice by měl být zřejmý z kap. A.I. V naší současné debatě jsme se omezili na otázku, zda máme *aktuální intence mluvčího* zahrnout mezi faktory determinující význam jeho promluvy.

⁶⁵ O těch zde budeme předpokládat, že je lze rekonstruovat v podobě systému generujícího sémantické charakteristiky všech správně utvořených vět daného jazyka. Nejznámějším modelem takové rekonstrukce je davidsonovská teorie významu, budovaná po vzoru Tarského teorie pravdy (srov. *Příloha*, heslo *Davidsonovská teorie významu*).

⁶⁶ Nejde tedy o případy, kdy je evidentní nepravdivost či absurdita doslovně interpretované promluvy podnětem k hledání nepřímého (např. metaforického) významu. O relevanci malapropismů pro teorii významu viz zejména Davidsonův článek *A Nice Derrangement of Epitaphs*, in: E. Leopore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986; rozlišení interpretace malapropismů od identifikace nepřímých významů viz v D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994.

⁶⁷ Srov. P. Grice, *Logic and Conversation*, in: P. Grice, *Studies in the Ways of Words*, Harvard University Press 1989 (srov. též *Příloha*, heslo *Konverzační implikatury*).

⁶⁸ Formulace tohoto pravidla už nesmí zahrnovat žádné odkazy na pravidla či standardy, které by samy nebyly explicitně formulovány: graficky vzato, náš zápis P_n nesmí obsahovat žádné hvězdičky.

⁶⁹ Ty podmínky v P_2 a P_3 , které se dovolávají oprávněných* předpokladů o postojích mluvčího, *de facto* eliminují artikulační cvičení, divadelní představení a další jazykové akty tohoto druhu: pravidlo,

které hledáme, ale musí tyto akty eliminovat i pro případy, v nichž tyto podmínky nejsou splněny.

⁷⁰ To, že promluva za popsáných okolností nese tyto dva významy (doslovný a nepřímý), můžeme označit jako *veřejný fakt*: kdyby je někdo promluvě upřel, bylo by to obecně hodnoceno jako doklad toho, že je buď jazykově nekompetentní nebo nezná relevantní rysy kontextu promluvy nebo jich není schopen využít v interpretaci. K pojmu veřejného faktu viz P. Kořátko, *Význam a komunikace*, Filosofia, Praha 1998, s. 226 n.

⁷¹ Tyto premisy jsem napadl ve stati *Two Notions of Utterance Meaning*, in: *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. XCVIII, 1998; zde budeme mít příležitost o nich diskutovat v kap. IV.4.

⁷² Stoupenci griceovské sémantiky zde mohou aplikovat tu verzi pojmu „mínit něco promluvou“ („speaker’s meaning“), která jim vyhovuje (srov. *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*).

⁷³ Tento dojem by ještě zesílil, kdybychom připojili citát z Davidsona: „in such cases we say without hesitation: how he intended to be understood and was understood is what he, and his words, literally meant on that occasion“ (D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: *The Philosophy of Michael Dummett*, ed. B. M. Guinness a G. Oliveri, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 11–12).

⁷⁴ Nejsem si jistý, co by znamenalo zaujmout davidsonovský postoj k případům tohoto druhu. Tam, kde Davidson mluví s největší explicitností o významu jako konstituovaném shodou komunikativní intence a interpretace, nevaluje žádná omezení na způsob dosažení této shody (srov. *The Social Aspect of Language*, s. 11–12). Naopak zdůrazňuje, že v naší schopnosti komunikovat nelze odhalit žádné obecné prvky komunikativní kompetence (žádné obecné strategie vytváření „průběžných teorií“ pro naše komunikativní partnery), jejichž zvládnutí by bylo nutnou podmínkou úspěšné komunikace (srov. *A Nice Derrangement of Epitaphs*, s. 443, 445; *The Social Aspect of Language*, s. 6; srov. též *Příloha*, heslo *Výchozí a průběžná teorie*). V polemice s Dummettem (v *The Social Aspect of Language*) zároveň trvá na tom, že neexistuje žádný vyšší cíl, o nějž bychom měli usilovat v komunikaci, a žádná vyšší hodnota, již bychom se měli zodpovídat, než dorozumění (v tom smyslu, že mluví je interpretován, jak zamýšlel). Na druhé straně Davidson opakovaně

zdůrazňuje (v návaznosti na Quina), že jedním z podstatných rysů významu je jeho veřejnost ve smyslu principiální dostupnosti kompetentním interpretům. Srov. např.: „Quine teaches us that what a speaker means by what he says, and hence the thoughts that can be expressed in language, are not accidentally connected with what a competent interpreter can make of them, and this is a powerful externalist thesis“ (D. Davidson, Externalisms, in: P. Kofátko, P. Pagan, G. Segal, *Interpreting Davidson*, CSLI Publications, Stanford 2001, s. 11). Nebo: „The semantic features of language are public features. What no one can, in the nature of the case, figure out from the totality of the relevant evidence, cannot be part of meaning“ (The Inscrutability of Reference, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 235). Samotná možnost interpretace podle Davidsona závisí na rozsáhlém sdílení norem racionality – přestože nelze sestavit žádný fixní seznam konkrétních norem, které musí být sdíleny. Srov. např. „There is no fixed list of standards to which we must subscribe but some norms are so basic to intelligibility that we cannot avoid shaping thoughts to their patterns (D. Davidson, *Locating Literary Language*, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1993, s. 297). Pokud jde o mě, mé dřívější názory na roli standardů racionality v interpretaci nepřesahovaly tento Davidsonův obecný postulát a nenutily mě předpokládat, že relevantní standardy je možné formulovat v podobě souboru explicitních pravidel (srov. např. P. Kofátko, *Význam a komunikace*, Filosofie, Praha 1998, kap. B/IV/3,4). To mě neuchránilo před ironickým konstatováním, že „Kofátko nám kupodivu neříká, co je to tedy za konvence, které jsou nám všem údajně známé“ (D. Davidson, *Odpowiedz Petrowi Kotatce*, in: U. Zeglen (ed.), *Diskusje z Donaldem Dawidsonem o prawdzie, jezyku i umysle*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1996, s. 341).

⁷⁵ Následující příklad je (poněkud bombastickou) analogií známého Wittgensteinova aforismu o brouku v krabici (Filosofická zkoumání, par. 293). Zvětšeme krabici do té míry, že dostaneme dům, který, jak budeme předpokládat, hraje klíčovou roli v „teorii významu“ obecně rozšířené v jistém společenství: významy slov jsou podle ní stanoveny jednou provždy uvnitř tohoto domu. V jednom sále se podle obecných představ definují predikáty barev: štítky se slovy jsou nalepeny na barevné vzorky. Mineralogický sál připomíná dobře vybavený přírodovědný kabinet. Významy některých slov, a také pravi-

dla gramatiky, jsou stanoveny na zvláštních lístcích, v jazyce, který ovládají jen kněží. Kněží nevydávají žádné zprávy o poměrech v Domě: naopak tolerují šíření protichůdných fám. Užívání slov a jejich interpretace pak vycházejí z hypotéz o tom, jak se věci mají v Domě; případně z hypotéz mluvčích o hypotézách interpretů – a obráceně. Nebo z hypotéz mluvčích o tom, jaké hypotézy (o poměrech v Domě) jim připisují interpreti – a obráceně. A tak dále: stupeň složitosti hypotéz, které rozhodují o výběru slov a interpretaci jejich užití není předem fixován. Předpokládá-li mluvčí, že adresát bude jeho promluvu interpretovat na základě hypotézy řádu n , volí slova na základě hypotézy o této hypotéze, tj. na základě hypotézy řádu $n+1$; a obráceně. Nebo mluvčí prostě jen užívá slov způsobem, který považuje za správný (ve světle poměrů v Domě) a předpokládá, že to je nejjistější cesta k úspěchu; a podobně adresát.

V žádném z těchto případů nemají poměry v Domě příležitost promítnout se do významů promluv – chápeme-li význam promluvy ve smyslu této kapitoly. Záměr mluvčího komunikovat propoziční obsah p je naplněn, připíše-li adresát promluvě právě tento obsah. Tím se tento obsah etabluje jako význam promluvy a tento status nevyžaduje souhlas Domu. Význam promluvy se vymezuje ve vztahu účastníků komunikativního aktu: vše podstatné se děje mimo Dům. Ukáže-li se, že Dům je prázdný, neznamená to, že veškerá komunikace byla bez obsahu: obsahů promluv se to vůbec nedotkne. Závěr je stejný jako v případě Wittgensteinova brouka v krabici: „Tamta věc v krabici [tamty věci v Domě] k jazykové hře vůbec nepatří; dokonce ani ne jako jakési *něco*: neboť krabice by mohla být také prázdná...Věci v krabici [poměry v Domě] je možno všechno „vykrátit“; ať je čímkoli, odpadne“ (FZ, par. 293).

Příklady tohoto druhu budí dojem, že odkrývají pravdy daleko přesahující situace, které jsou v nich popsány: myslím, že v tomto ohledu bychom měli zachovat chladnou hlavu. Wittgensteinova bajka nedokazuje, že pocity zakoušené účastníky komunikace nehrají v diskursu o pocitech reálnou roli, prostě proto, že pocity se nepodobají Wittgensteinovým broukům v krabici: nejsou dostupné výlučně těm, kdo je aktuálně zakoušejí (viz výše kap. A.II.1, zvl. wittgensteinovskou pozn. 71). Právě tak náš příklad nedokazuje, že konvence nehrají žádnou roli v determinaci významů promluv, protože konvence jsou pravým opakem poměrů v Domě: jsou to pravidelnosti fixované (a reprodukující se) sdíleným věděním členů společenství. Je-li ve společenství S rozšířená praxe aplikovat predikát „tree“ na

stromy, sdílejí-li členové *S* vědomí o této praxi (ve smyslu Lewisovy „common knowledge“), je-li to pro ně důvod jednat i nadále ve shodě s touto praxí atd. (pokračování podle Lewisovy definice konvence – viz *Příloha*, heslo *Konvence*), znamená v *S* slovo „tree“ strom. Je-li v *S* obecně rozšířen mýtus, že význam slov, včetně predikátu „tree“, je od nepaměti stanoven v Domě, neznamená to, že zkoumání poměrů v Domě může vést k revizi našich hypotéz o tom, jaký byl od nepaměti konvenční význam slova „tree“ v *S*: protože konvenci určují výhradně reálné praktiky a postoje právě uvedeného druhu.

⁷⁶ Zahrneme-li principiální veřejnou dostupnost mezi konstitutivní rysy významu, musíme v případech právě uvedeného druhu říci, že význam se fixuje teprve v komunikativním a mimokomunikativním chování obou aktérů po promluvě. To není tak výstřední ve světle Wittgensteinových úvah o možnosti retrospektivní konstituce významů, stejně jako obsahů myšlenkových aktů: srov. např. „If the meaning connection can be set up *before* the order, it can also be set up *afterwards*“ (L. Wittgenstein, *Zettel*, par. 289; viz k tomu stať W. Childa, *Wittgenstein's Externalism and Modern Externalism*, in: *Filosofický časopis*, 3/2002, kap. 4).

⁷⁷ Searle definuje typy mluvních aktů pomocí podmínek jejich úspěšného vykonání („conditions of success“), z nichž většina je intencionální: specifikují přesvědčení, záměry či preference, které mluvčí musí mít, má-li úspěšně vykonat akt tvrzení, slibu atd. Například mluvčí, který tvrdí, že *p*, zamýšlí zavázat se k (přesvědčení o) pravdivosti *p*, zamýšlí vytvořit nebo aktivovat u adresáta přesvědčení, že *p*, věří, že adresát neví, že *p* (resp. nebere fakt, že *p*, plně v úvahu) atd. (Searlovu definici slibu viz *Příloha*, heslo *Mluvní akty*). Je snadné ukázat, že žádná z těchto intencionálních podmínek není nutná: stačí zvážit protipříklady, v nichž mluvčí nemá některé z uvedených přesvědčení či záměrů, a přesto není pochyb, že svou promluvou vykonává akt tvrzení, že *p*. Nutné je jen to, že mluvčí se svou promluvou *prezentuje* (závazným způsobem) jako nositel uvedených (a dalších) postojů. Návrh definice tvrzení (a dalších mluvních aktů) založené na tomto principu a její detailní srovnání se Searlovou definicí viz v P. Koťátko, *Význam a komunikace*, *Filosofia*, Praha 1998, kap. A/II.

⁷⁸ Kdyby měly být tímto principem jazykové konvence, museli bychom navíc vyložit, v jakém smyslu je můžeme považovat za normativní. V nejvlivnější (Lewisově) teorii je konvence prostě „a regularity accompanied and sustained by a special kind of a system of be-

liefs and desires“ (D. Lewis, Languages and Language, in: D. Lewis Philosophical Papers, Vol. 1, Oxford University Press 1983, s. 179; srov. též *Příloha*, heslo *Konvence*). Jinými slovy, to, že standardní užití věty „ V “ ve společenství S konvenčně znamená, že p , resp. že věta „ V “ jako typ zde konvenčně znamená, že p , není samo o sobě norma, ale faktická charakteristika poměrů v S (týkající se jednání a postojů členů S). Kdybychom na ní chtěli přímočaře založit nějaké imperativy regulující způsob, jakým členové S zacházejí s „ V “, dostali bychom absurdity typu:

/0/ Chceš-li, aby tvá promluva měla (správný) význam, neužívej větu „Es regnet“, aniž by to znamenalo, že prší.

Naproti tomu zcela jasný smysl mají imperativy typu:

/1/ Chceš-li být konformní vůči komunikativním zvyklostem S , neužívej v něm větu „Es regnet“, aniž chceš tvrdit, že prší.

Případně:

/1a/ ...aniž chceš, aby tvá promluva byla interpretována jako tvrzení, že prší.

Nebo:

/1b/ ...aniž jsi připraven nést odpovědnost za tvrzení, že prší.

Nebo:

/2/ Nechceš-li oklamat adresáta (resp. nechceš-li být kritizován jako lhář), neužívej větu „Es regnet“, aniž věříš, že prší.

Nebo:

/3/ Nechceš-li zpochybnit svou spolehlivost jako zdroj informací, neužívej větu „Es regnet“, aniž máš dobré důvody věřit, že prší.

Atd.

Síla těchto imperativů závisí na závažnosti toho, co je specifikováno v antecedentu (v úvodní podmínkové větě): z našeho hlediska je podstatné, že se zde mluví o praktických či morálních konsekvencích promluvy, nikoli o její smysluplnosti (tak tomu bylo jen v absurdním imperativu /0/). A v hlavní větě se nemluví o významu promluvy, ale o vztahu mezi jednáním adresáta imperativu a jeho postoji. Rekneme-li, že imperativ I (některého z uvedených typů) platí ve společenství S , neznamená to nic víc než to, že poměry v S jsou takové, že jednání (resp. zdržení se jednání), které popisuje I , skutečně vede v S k tomu, že se naplní záměr (resp. nenaplní se nechtěný stav) specifikovaný v antecedentu. Pokud jde o vztah mezi platností těchto imperativů a faktem, že věta „Es regnet“ konvenčně znamená v S , že prší, dá se chápat dvojím způsobem. Můžeme odvozovat první z druhého: v tomto pojetí naše imperativy nekonstituují, ale předpo-

kládají význam věty jako typu, fixovaný nezávislým způsobem (který musíme vyložit z jiných zdrojů). Ale můžeme to chápat i obráceně: to, že věta „Es regnet“ jako typ konvenčně znamená v *S*, že prší, je dáno tím, že v *S* platí imperativy uvedeného druhu. Vymezení jistého souboru obecných typů hypotetických imperativů (týkajících se užívání vět) a podmínek jejich platnosti v jazykovém společenství by pak mohlo plnit stejnou funkci jako Lewisova definice konvence.

⁷⁹ Řekneme-li, že závazky jsou zde *uvaleny* na aktéra institucionální platností jeho aktu (tím, jak se počítá) nezávisle na jeho intencích, vyžaduje to další vysvětlení. Platnost smlouvy v právním systému může být vázána na podmínku, že smlouva byla podepsána vědomě a dobrovolně. Dojde-li ke sporu o to, zda tato podmínka byla naplněna (a zda tedy byly nastoleny příslušné závazky), rozhodují procedury, jejichž vyústěním je autoritativní akt, který v rámci právního systému *platí* jako verdikt, že podmínka byla či nebyla naplněna. Systém je tedy seřízen tak, aby v maximální možné míře vyloučil, že závazky (určitého druhu) budou na někoho uvaleny v rozporu s jeho záměry: ale stále jde o institucionální mechanismus, v němž o významu aktu (a tedy o nastolení příslušných závazků) rozhodují institucionálně fixovaná pravidla.

Jiný příklad: volební systémy se (pokud jde o volební akt a způsob počítání hlasů) zpravidla neredukují na pravidla typu

/P/ Zaškrtnutí čísla na volebním lístku právoplatným voličem platí jako hlas pro kandidáta vedeného pod tímto číslem.

Systém počítá s možnými (předem nespécifikovatelnými) situacemi, v nichž budou splněny všechny formality, ale výsledek uplatnění pravidla typu *P* by odporoval skutečné vůli voliče. Problém může být například v nepřehlednosti volebního lístku, která může u průměrného voliče (při průměrné pozornosti) vyvolat omyl. Vznikne-li podezření, že k tomu došlo v rozsáhlejších měřítku, může nastoupit další procedura, v níž kompetentní instituce rozhodne o platnosti či neplatnosti voleb. Tento zřetel k potenciálnímu rozporu mezi produktem (out-putem) volebního mechanismu a reálnými záměry voličů vtahuje do hry více činitelů než pravidla typu *P*, ale nevyvádí nás mimo dosah institucionální mašinerie. Naopak je do ní zabudován jako „vnitřní pojistka“: jsou to stále její pravidla, která rozhodují o tom, jaký akt hraje jakou roli v určování výsledku voleb. (Tento příklad byl inspirován reálnou situací, která nastala ve státě Florida během amerických prezidentských voleb v roce 2000.)

⁸⁰ Srov. komentář ke Strawsonově kritice Austina v pozn. 59.

⁸¹ Pokračovat tak, jak jsem zvyklý, tj. konvenčním způsobem, i když vím, že mluvčí se vyjadřuje nestandardně nebo že já jako mluvčí budu interpretován nestandardně, znamená nepřizpůsobit své jednání novým informacím – což je typická ukázka iracionality. Připomíná to tvrdošíjné pokračování v rituálu, o němž vím, že nemůže vést k cíli (je to asi jako tančit kolem pařezu v období sucha, i když bezpečně vím, že tím dešť nepřivolám). Mohu se samozřejmě pokusit „srovnat druhého do řady“ tím, že ho upozorním na standard (to bude se vši pravděpodobností výhodné pro oba s ohledem na další komunikaci). Ale to je něco úplně jiného než srovnávat ho do řady v interpretaci jeho promluv (nebo v připisování propozičních postojů): snažit se někoho přimět zachovávat standard není totéž jako podřazovat jeho jednání pod standard v interpretaci. Výsledkem mé konfrontace s nezvyklým jazykovým jednáním přitom právě tak může být změna mých vlastních návyků, vědomá či nereflektovaná, nebo alespoň to, že s touto konkrétní možností (s možností daného nestandardního užití výrazu nebo dané nestandardní interpretace) počítám do budoucna.

⁸² Pojetí sociolektu jako průniku idiolektů je tedy zřejmě beznadějně. Už vůbec ale nedává smysl začít obráceně: sociolektem jako něčím nezávislým na komunikativním chování (a komunikativní výbavě) konkrétních lidí. Pro takový jazyk bychom museli postulovat nějaký nadpozemský původ a mystický způsob existence. Zdá se, že zbývá jen velmi střídmy popis reality jazykové komunikace: je zde jazykové společenství, které tvoří lidé užívající při vzájemné komunikaci výrazů a způsobů jejich spojování, které od sebe vzájemně přejímají (v tomto smyslu jsou „z jednoho rezervoáru“) a zpravidla se přitom dorozumí – což se projevuje v hladké koordinaci jejich jednání v jejich společném prostředí. Tento úspěch nepředpokládá, že členové komunity sdílejí předem (odkud?) daná přiřazení mezi významy a výrazy. Co sdílejí, je účast na právě popsané komunikativní praxi, a tato účast vyžaduje schopnost volit výrazy tak, aby vyvolaly u adresáta zamýšlenou interpretaci promluvy a schopnost interpretovat relativně spolehlivě a hladce promluvy jiných v souladu s jejich komunikativním záměrem. To je nezpochybnitelný společný rys jejich jazykové kompetence. Pokud jde o to, jaké významy přiřazují výrazům, je realistické předpokládat spíš „rodinnou podobnost“ než identitu, a to nejen mezi jednotlivými mluvčími, ale i mezi jednotli-

vými promluvkami téhož mluvčího (srov. Bilgramiho tezi o „lokálnosti“ obsahů v kap. C.III.3 a Davidsonův model komunikace v *Příloze*, heslo *Výchozí a průběžná teorie*). To je samozřejmě jen velmi hrubé schéma: realističtější obraz musí zahrnovat autoritu slovníků a státem zřízovaných ústavů, vliv charismatických mluvčích, mimokomunikativní tlaky na jazykovou unifikaci, mimokomunikativní kritéria korektnosti a mimokomunikativní motivy ke „standardnímu“ vyjadřování – a bezpochyby mnoho dalších věcí. Podstatné je, že jazyk se utváří, fixuje a proměňuje právě ve vztazích tohoto druhu.

⁸³ Nebo tam, kde chceme oživit komunikaci (učinit ji důvěrnější, emotivnější, případně zábavnější) a počítáme s dostatečně pružným interpretem. Představme si, že dítě zkomolí nějaké české slovo k nepoznání nebo ho užije v nestandardním významu, a že je z kontextu přesto zřejmé, co chce říci. Posluchači (bez explicitní dohody) převezmou výraz s významem, který s ním spojuje dítě a užívají ho v každé druhé větě: můžeme říci, že konverzace nadále probíhá v češtině? Z hlediska popisu toho, k čemu dochází v komunikaci, to je absolutně nepodstatná otázka. Nebo si představme zvuk, který dítě užívá pro nějaký předmět nebo druh předmětů, a který není výrazem žádného známého jazyka ani zkomoleninou takového výrazu (dejme tomu, že fyzický prožitek spojený s jeho artikulací nějakým přímočarým způsobem koresponduje s pocity, které v dítěti vyvolává daný předmět – a že tato korespondence pro dítě pevně svazuje zvuk s předmětem). Předpokládejme, že dospělí, kteří okouzleně pozorují dítě, začnou tento zvuk užívat mezi sebou se stejnou referenční funkcí a vzájemně těmto užitím okamžitě a bez vysvětlení rozumějí (jak se ukáže z hladkého průběhu konverzace i z úspěšné koordinace mimojazykového chování). Stává se tím součástí jejich sdíleného jazyka? Nebo jde stále jen o hravé (shovívavě parodické) odkazy na mluvu dítěte, které jsou zároveň komunikativně funkční (slouží ke skutečné referenci, nejen k imitování reference)? Má vůbec smysl stavět tyto dvě charakteristiky proti sobě?

Obecnější otázka zní, čím se vůbec vymezuje slovníkový a gramatický repertoár jazyka. Patří do dnešní češtiny výrazy jako „sorry“ nebo „leasing“ a gramatické konstrukce typu „Život není o penězích“ – nebo to jsou cizorodé prvky a gramatické deviace? A je možné zdůvodnit nějaký pojem správnosti (užívání jazykových výrazů), který by teorie významu mohla nadřadit pojmu komunikativního úspěchu? Není správnost, která se neváže na kritérium komunikativního úspěchu (jako shody komunikativní intence a interpretace), jen

společenská korektnost toho typu jako je dodržování etikety – a tedy něco mimo oblast zájmu teorie významu?

⁸⁴ Zvažme ještě jeden nestandardní případ: pestré společenství lidí, jejichž mateřské jazyky se liší a jejichž komunikace nesměruje k dominanci jednoho jazyka ani k vytváření jednotného jazyka nějakou syntézou. Každý zde komunikuje s každým pomocí výrazů, o nichž se domnívá, že budou v daném případě funkční (že danému adresátovi umožní rozpoznat zamýšlené sdělení), ať už si je vypůjčí z jednoho z jazyků nebo prostě jen *ad hoc* zvolí zvuk či vizuální akt, jehož komunikativní použitelnost (k vyjádření konkrétního propozičního obsahu) je vázána na momentální okolnosti. Je „Já (s gestem) – want – essen“ (plus plácnutí do stolu, které vzhledem k předchozímu společnému zážitku vyvolává asociaci s knedlíky) věta nějakého jazyka, a je to zkomolená čeština, němčina nebo angličtina? A vrátíme-li se k naší distinkci „užitá věta – věta uvedená do komunikace“ (a shodneme-li se na tom, že v daném případě není užitá věta žádného z uvedených jazyků), jaká věta byla uvedena do komunikace: česká, anglická nebo německá? Z hlediska komunikativní funkce toho, co se odehrálo, to je absolutně nezajímavá otázka: podstatné je jen to, zda byl úspěšně komunikován nějaký propoziční obsah s nějakou výpovědní silou.

⁸⁵ V koordinovaném jednání, jako je společné roztlačování auta nebo předávání peněz, platí jako úspěch to, že aktéři dosahují svého záměru, ať už je sdílený (auto se rozjede) nebo jen koordinovaný (X odevzdá peníze, Y inkasuje: výsledek, jímž je předání peněz, se distribuuje mezi oba aktéry v rozdílné podobě). Otázka zní, proč bychom měli *a priori* předpokládat, že v jazykovém jednání je to jinak a že úspěch zde spočívá v tom, že byl vykonán platný tah – akt, který se konvenčně počítá tak a tak? Jako by jazyk fungoval jako zdviž, která nás vynáší do vyššího patra: přesouvá naše jednání do sféry, v níž výsledek neurčuje interakce dvou lidí, ale neosobní principy (jazykové konvence). Přistoupit na to znamená umístit jazykovou komunikaci do sféry ritualizovaného jednání: to, jak se počítají jednotlivé kroky, určuje jejich platnost v rámci rituálu. Individualista bude trvat na tom, že z jazykové komunikace patří do této sféry jen relativně úzká, ostře ohraničená část: promluvy, které jsou součástí procedur vymezených v pravidlech různých institucí (vynášení rozsudků, podpisy smluv, pronášení oddávacích formulí atd.). Dojde-li k posunu ve prospěch rituálu v teorii, je za tím podle individualisty

chybné zobecnění (srov. výše Strawsonovu kritiku Austinova konvencionalismu, pozn. 59). Dojde-li k němu v komunikativní praxi (ve způsobu, jakým volíme slova a interpretujeme jejich užití), je to pohyb, kterému se tradičně říká odcizení.

⁸⁶ Totéž platí pro Grice a Searla: srov. konstrukci griceovské definice významu promluvy pro mluvčího (viz *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*) a griceovský prvek v Searlově definici slibu (v podmínce /8/: viz *Příloha*, heslo *Mluvní akty*).

⁸⁷ Jiný příklad tohoto druhu podrobně komentuji v knize *Význam a komunikace*, Filosofie, Praha 1998, kap. B/IV/3 a v článku *Two Notions of Utterance Meaning*, in: *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. XCVIII, Part 3, 1998, část III.

⁸⁸ Jinými slovy: intencionalista vychází z toho, že mluvčí a adresát vstupují do komunikativního vztahu se zájmem o porozumění a s jistými specifickými intencemi, přesvědčeními a strategiemi, které jsou schopni přizpůsobovat vývoji komunikace. Radikální konvencionalista trvá na tom, že o významu promluvy rozhoduje v poslední instanci něco mimo tento vztah, totiž jazyková konvence, ať už se jí mluvčí a adresát řídí nebo ne (a ať už si ji osvojili nebo ne). Intencionalista se přirozeně zeptá, proč by měl na něco takového přistoupit. Proč by mělo k podstatě komunikativní situace patřit to, že se jí automaticky účastní společenství se svými standardy? Jestliže mluvčí a adresát dosáhnou shody v propozičním obsahu a výpovědní síle, proč by si tento výsledek měli nechat schválit (případně anulovat) nějakou vyšší instancí? A proč by ho měl revidovat případný vnější pozorovatel, který shodu obou aktérů rozpoznal v jejich chování?

Výklad významu promluvy jako výsledku interakce mluvčího a interpreta se svou realistickou přizemností ostře odlišuje od dvou radikálních pojetí významu promluvy, která by mohla aspirovat na označení „magická“. První sází na sílu vůle: jde o přímočaře intencionalistickou představu, že svou promluvou mohu minit cokoli a že samotný můj záměr způsobí, že promluva znamená to a to (nejde o „oficiální“ intencionalistickou doktrínu: reference viz v pozn. 3). Druhé pojetí stojí na síle pravidel: samotná jazyková pravidla způsobují, že užití věty *V* je vykonáním mluvního aktu *A*. Připomíná to přímočarost, s jakou účinkují (resp. měly by účinkovat) magické formule. Předpokládejme, že máme dostatečnou evidenci, že mluvčí míní, že *p*, zatímco při uplatnění jazykových konvencí (s nezbytným příspěvkem kontextu) vychází, že promluva znamená, že *q*.

Zaujmout rigidně konvencionalistický postoj znamená zahodit evidenci o záměrech mluvčího jako irelevantní pro význam. Z hlediska individualistického pojetí interpretace se to jeví jako druh slovního fetišismu: konvenční význam přiřazený výrazu sociolektem určuje, co kdo řekl, ať už o jeho komunikativních záměrech víme cokoli. Jinými slovy, konvenční význam se promítá do reality (zde do průběhu komunikace) tak, že nastoluje význam promluvy, ať už jsou postoje jejích aktérů jakékoli, podobně jako v šamanově zaklínadle pouhý zvuk slova a jeho rituální význam navozuje uzdravení, ať už je stav těla jakýkoli.

⁸⁹ Pokud shodně hodnocení toho, k čemu došlo v promluvě (jaký propoziční obsah byl komunikován s jakou výpovědní silou), hraje efektivní roli v jednání obou aktérů, je bezpochyby veřejné ve smyslu známé Quinovy formulace: může být „gleaned from overt behaviour in observable circumstances“ (W. V. O. Quine, *The Pursuit of Truth*, revised edition, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1992, s. 38; česky *Hledání pravdy*, přeložil J. Peregrin, Herrmann a synové, Praha 1994). Za těchto podmínek význam promluvy založený na shodě komunikativní intence a interpretace osvědčuje svou účinnost nejen v koordinovaném jednání obou aktérů, ale i tím, že pomáhá každému kompetentnímu interpretovi porozumět jejich (komunikativnímu i mimokomunikativnímu) jednání a koordinovat své vlastní jednání s jejich.

⁹⁰ Významy promluv zde determinují standardy racionálního připsování postojů aplikované na dostupnou evidenci, k níž potenciálně patří vše, co může sloužit k rozpoznání komunikativní intence mluvčího. Při prvním rozhovoru s neznámým člověkem může být tato evidenční báze velmi chudá, nebo spíš neosobní: promluvě pak přiřazujeme komunikativní intence, s nimiž by ji (za daných okolností) pronášel standardní (což zahrnuje především: racionální, kooperativní, solidně jazykově vybavený) mluvčí – nemáme-li zvláštní důvod předpokládat v nějakém ohledu odchylku od standardu. V takové situaci tedy spadá vjedno:

/1/ určení zamýšleného významu na základě standardů racionálního připsování propozičních postojů;

/2/ určení významu, který by s danou promluvou za daných okolností spojoval standardní mluvčí.

Za popsáných okolností je /2/ relativně spolehlivou cestou k /1/. Jakmile ale v průběhu konverzace dospějeme k závěru, že mluvčí se od-

chyluje od standardu určitým směrem (ve svých komunikativních návycích, přesvědčeních, preferencích atd.), musí to interpretace reflektovat tak, že se na cestě k /1/ odchýlí od /2/ právě tímto směrem.

⁹¹ Tím se toto pojetí významu odlišuje od konstruktivistické verze hypotetického intencionalismu v teorii literární interpretace (viz níže, kap. E.II.4.c). V našem případě se nekonstruuje žádný hypotetický (modelový) mluvčí jako fiktivní postava, jíž se připisuje komunikativní intence: vztažným bodem interpretace zůstává empirický mluvčí.

⁹² V případě užití vět typu „V Brně prší“ (viz příklad v kap. IV.1) to dokonce vůbec není zapotřebí: význam promluvy je určen konvenčním významem užití věty (počítaje v to konvenční roli gramatického prezentu) a aktuálním časem. Mluvčí svou promluvou jednoduše tvrdí, že v Brně v čase promluvy prší, a pokud to neodpovídá jeho záměrům, je to jeden z politováníhodných, ale celkem běžných případů, kdy naše jednání plodí nezamýšlené důsledky.

⁹³ Mohlo by se zdát, že respekt k individualitě může mít (minimálně) dvě podoby:

/1/ Odmítneme bezvýhradně podřazovat jazykové akty osoby *X* pod standardní schéma, které představují jazykové konvence. Pevným vztažným bodem interpretace promluv i mimojazykového chování *X* pak nejsou jazykové konvence, ale pojem koherentního a racionálního subjektu: to znamená, že jednání a postoje individua podřazujeme („tak daleko, jak je to jen jde“) pod vzorce koherence a racionality jednání, které si přinášíme do interpretace, a imputujeme do nich naše přesvědčení o světě (srov. Davidsonovo řešení „problému vzájemné závislosti přesvědčení a významu“ v interpretaci: jde o to „držet přesvědčení konstantní tak daleko, jak to jen jde, zatímco hledáme vhodné významy“; D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: D. Davidson, *Inquiry into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 137; srov. též D. Davidson, *On the very Idea of Conceptual Scheme*, in: *tamtéž*, s. 196 aj.).

/2/ Odmítneme tuto standardizaci ve prospěch práva interpretovaného subjektu na individualitu celkového jednání, včetně osobního typu integrity (např. návaznosti jazykového a mimojazykového jednání) a racionality (např. způsobů vyhodnocování evidence při utváření přesvědčení). Má-li se ale interpretace zříci fixních schémat (standardů) v této věci, má-li od nich emancipovat význam, musí se obrátit k jiným zdrojům determinace významu promluvy – a zbývají zřejmě jen jazykové konvence.

Problém této úvahy je v tom, že nebudeme-li předpokládat sdílené standardy koherence a racionality a sdílení vzorců jednání, přesvědčení, záměrů a preferencí v rámci společenství, nevysvětlíme samotnou existenci jazykových konvencí (jako sdílených pravidelností v jednání fixovaných souborem sdílených postojů – viz *Příloha*, heslo *Konvence*), nemluvě o schopnosti individuů osvojit si konvenčně fixovaný jazyk. Přijetím rigidního jazykového konvencionalismu si tedy neuvolňujeme ruce pro liberalizaci (individualizaci) celkového obrazu interpretovaných osob.

⁹⁴ Můžeme si (obtěžně, ale pokud jsem schopen dohlédnout, zcela konzistentně) představit společenství, v němž veškerou komunikaci řídí jeden (kterýkoli) z nich: počínaje společenstvím, kde není prostor pro institucionalizované typy mluvních aktů (jako je vynesení rozsudku, vydání vojenského rozkazu nebo pronesení sezdávací formule) a konče společenstvím, v němž má veškerá komunikace výhradně tuto podobu. Jiná věc je, že žádné z těchto společenství by se nepodobalo tomu, ve kterém žijeme.

⁹⁵ Zároveň platí, že ani v tak silně ritualizovaném kontextu, jako je svatební obřad, se konvenční význam předepsaných formulí nemusí automaticky přenášet do významu promluv, bez jakéhokoli zřetel k reálným postojům mluvčích. Mechanismus se vypíná alespoň v některých případech evidentního rozporu mezi intencí mluvčího a standardním významem jeho aktu: například sňatek není právoplatně uzavřen, prokáže-li starosta, nevěsta či ženich, že svůj part sehrál pod nátlakem nebo v nepřičetném stavu. To neznamená, že o tom, jak se počítají jednotlivé akty v rámci obřadu, se v poslední instanci rozhoduje mimo rámec institucionální mašinerie (i rozhodnutí o neplatnosti obřadu je její součástí a samo nabývá platnosti podle jejích pravidel; srov. výše pozn. 79).

⁹⁶ Ani v případě praktické koincidence principů /1–/4/ nezaniká distinkce mezi intencionalistickým a konvencionalistickým pojetím významu promluvy. Stále zastupují dva ostře protikladné typy interpretačního postoje: v prvním jde o postižení komunikativního záměru mluvčího (přičemž tento cíl může být naplněn aplikací jazykových konvencí na promluvu); ve druhém jde o určení konvenční hodnoty promluvy (což může vyžadovat odůvodněné hypotézy o komunikativních záměrech mluvčího – viz indexy, homonyma atd.). V prvním případě se jazykovým konvencím přiznává nanejvýš podmíněná role (jejich uplatnění se váže na předpoklad, že mluvčí se vyjadřuje standardně); ve druhém případě se uplatňují nepodmíněně.

**E. INTERPRETOVAT TEXT
A INTERPRETOVAT AUTORA:
INTENCIONALISMUS
A KONVENCIONALISMUS
V LITERÁRNÍ INTERPRETACI**

I. Interpretace promluvy a interpretace literárního textu

Z pragmatického hlediska se zdá dilema z konce minulé kapitoly předem rozhodnuto: v běžných situacích, které nastávají v privátní konverzaci, můžeme zpravidla počítat s interpretem, který má prvořadý zájem o to, co mu chce sdělit mluvčí. Z normativního hlediska zde přetrvává přinejmenším teoretický konflikt dvojího pojetí humánní podstaty a étosu komunikace a nároků, které kladou na interpreta. Je hlavním úkolem interpretace dát průchod společenským pravidlům, a tím manifestovat loajalitu k jazyku,¹ potvrdit autoritu společenství a status mluvčího jako jeho plnoprávného člena? Nebo platí, že interpret nemůže mít vyšší cíl než rozpoznat (a naplnit) komunikativní záměr, s nímž se k němu obrací mluvčí, a tak ujít svůj díl cesty směrem k dorozumění? Jinými slovy, jde o to, do jakého kontextu má interpretace primárně zapadat. Má situovat promluvu do institucionálních souřadnic? Nebo má maximálně čerpat z dostupného obrazu mluvčího, přispět k doplnění tohoto obrazu o jeho aktuální komunikační záměry a spolupracovat na jejich naplnění?²

Předpokládám, že ať už se otázka postaví empiricky nebo normativně, většina současných filosofů jazyka se vysloví ve prospěch individualistického pojetí interpretace v „každodenní“ komunikaci (v neposlední řadě vlivem Donalda Davidsona). Diskuse v předchozích kapitolách neodhalila žádné zásadní důvody proti této volbě a naše současná otázka zní, neobjeví-li se takové důvody v okamžiku, kdy přejdeme ze sféry každodenní privátní konverzace do sféry interpretace literárních textů.³

Základem intencionalistického pojetí interpretace je respekt k individualitě mluvčího a přesvědčení, že interpretace v podobě subsumpcie promluvy pod jazykové konvence by znamenala lhostejnost k této hodnotě a pokus ušetřit si část interpretační práce, kterou jsme povinováni mluvčímu. Zdálo by se přirozené očekávat, že tento respekt k individualitě a nedůvěra k neosobním pravidlům se znásobí, přejdeme-li od běžné komunikace k interpretaci literárních textů.⁴ První námitka, která se nabízí, zní takto: v interpretaci literárních textů znamená respekt k individualitě něco jiného než v každodenní konverzaci. Tam šlo o individualitu mluvčího, tady o individualitu díla.⁵ Přesun od individuality autora k individualitě díla jako hodnotě, kterou má interpretace respektovat, se může opřít o obecnou tezi, že přistupujeme-li k jazykovému útvaru jako k literárnímu dílu (nebo jako k nositeli díla), posouvá se tím do centra zájmu sám jazykový útvar (text) a jeho kvality, jejichž platnost (nebo spíš: jejichž literární účinnost) nezávisí na tom, zda byly nebo nebyly zamýšleny tvůrcem.⁶

Nazíráno z individualistického stanoviska, v běžné komunikaci se funkce promluvy vyčerpává tím, že (spolu s kontextem) zprostředkuje rozpoznání propozičního obsahu, výpovědní síly a emocionálního zaujetí, které do komunikace vložil mluvčí. Věta užitá v promluvě je tedy plně nahraditelná jakoukoli jinou, která (v daném kontextu) splní stejnou funkci: čím méně pozornosti přitom soustředí na sebe, tím úspěšnější a hladší bude komunikace. Naproti tomu jazykové útvary, z nichž je vystavěno literární dílo, nejsou v této funkci arbitrérním prostředkem sloužícím k identifikaci něčeho jiného: poetická funkce posouvá promluvu samotnou do centra zájmu.⁷ Literární interpretace přistupuje k textu jako k (potenciálnímu) nositeli literárních kvalit, ne jako k prostředku identifikace autorových záměrů.⁸

Proti tomu stojí intencionalistické (individualistické) pojetí způsobu, jakým text *má* (nese) literární kvality: připsat textu určité literární kvality znamená připsat autorovi určité literární aspirace a uznat je jako naplněné. Text není auto-

nomní nositel nebo dokonce zdroj literárních obsahů (intencionalista nás bude varovat, abychom nebrali příliš doslova slogany typu „jazyk mluví“ nebo „dílo mluví“): úlohou jazyka literárního díla stále zůstává – úplně stejně jako v případě promluv v každodenní komunikaci – iniciovat původní interpretační úsilí směřující k dosažení toho druhu spojení mezi tvůrcem a interpretem, jemuž se říká „porozumění“. Pro Davidsona je, jak víme, interpretace promluv v běžné komunikaci možná jen jako součást širšího projektu, v němž se sémantické hypotézy svažují s psychologickými hypotézami o intencích a přesvědčeních mluvčího (srov. *Příloha*, heslo *Radikální interpretace*): individualista nevidí důvod, proč by tomu mělo být v literární interpretaci jinak, jinými slovy proč by to, co platí o připsování propozičního obsahu a výpovědní síly běžným promluvám, nemělo platit o připsování literárních kvalit textu. Autor svým slovesným výkonem nesvěřuje své básnické (prozaické, dramatické) aspirace do péče jazyka jako neosobního média, ale do péče interpreta, kterému dává podnět k původní interpretační práci: i literární komunikace je pak plnohodnotnou interakcí dvou lidí. Autor se v pravém smyslu vyjadřuje v jazyce, místo aby za sebe nechal jednat jazyk.

To je nejobecnější intuitivní motivace, jakou jsem schopen připsat oběma konkurenčním konceptům literární interpretace: teď se pokusím přesněji vymezit rámeček, ve kterém probíhá jejich spor. Obávám se, že se přitom neobejdu bez jistých pedantských terminologických rozlišení. Obecně řečeno, literární interpretaci chápu jako postup vedoucí od textu k dílu (nebo chcete-li, nalézání díla v textu nebo čtení textu jako literárního díla): to, si jak uvidíme, vyžádá jisté upřesnění, po němž už tato posloupnost nebude vypadat tak přímočaře.

II. Text a dílo

1. Literární text

Běžně čteme, že centrálním předmětem či zdrojem literární interpretace je literární text,⁹ ale také, že text je produktem literární interpretace,¹⁰ případně, že text vystupuje v obojí roli v rámci tzv. hermeneutického kruhu.¹¹ Ve stejném duchu se jindy mluví o literárním díle, až vzniká dojem, že výrazy „text“ a „dílo“ se mohou užívat *promiskue*. Myslím, že stojí za to pokusit se dát oběma termínům rigidní, a přitom funkční význam: to by nám mimo jiné mělo umožnit jasně odlišit předmět a výsledek (produkt) interpretace, případně ukázat, v jakém smyslu se literární text může ocitnout v obou rolích. Pokud jde o termín „text“, myslím, že funkční explikace musí oddělit přinejmenším tři významy, které (z nedostatku představitosti) rozliším pomocí indexů:

*Text*₁ (též *zápis*): syntakticky identifikovaná posloupnost symbolů (jako typů, které se realizují v jednotlivých instancích);¹²

*Text*₂: syntakticky identifikovaná posloupnost symbolů (typů) interpretovaná podle pravidel nějakého jazyka;¹³

*Text*₃: syntakticky identifikovaná posloupnost symbolů (typů) interpretovaných jako aktuálně užitých k (doslovnému) vyjadřování určitých propozičních obsahů s určitou ilokuční silou.¹⁴

V některých souvislostech bude užitečné mluvit jednoduše o textu, který lze analyzovat na úrovni textu₁, textu₂ či textu₃.

Od textu pak musíme odlišit *literární dílo*, které chápou jako strukturovaný soubor literárních (básnických, prozaických, dramatických) aspirací textu a kvalit, které jsou jejich naplněním (jsou-li naplněny). Toto pojetí díla se pokusím obhájit v příští kapitole; v následujících dvou kapitolách se pak soustředíme na vztah mezi aspiracemi textu a aspiracemi autora.

Je zřejmé, že dvě instance téhož textu₁ nemusejí být instancemi téhož textu₂; tatáž posloupnost syntakticky identifikovaných symbolů může být interpretována podle různých sémantických pravidel.¹⁵ Právě tak (typová) identita na úrovni textu₂ nezaručuje identitu na úrovni textu₃ – přesně z týchž důvodů, proč konvenční význam věty jako typu nedourčuje propoziční obsah promluvy, v níž je věta užitá (srov. výše kap. D.III.1.). Obecně řečeno, určení propozičního obsahu doslovně¹⁶ vyjádřeného užitím věty, která obsahuje indexické prvky, vyžaduje kontextové znalosti v nějširším smyslu: spadá do nich všechno, co může přispět k určení zamýšlené referenční funkce indexů. Totéž platí o volbě aktuálního významu homonym, o určování výpovědní síly promluvy (tam, kde není explicitně signalizována například performativním slovesem) atd. Narazíme-li na takové věty při četbě románu, je zdrojem, z něhož čerpáme materiál k určení těchto parametrů propozičních obsahů, nejužší románový kontext promluvy, příběh, jehož je součástí, a všechno další, na čem stojí naše předpoklady o komunikativních intencích románových mluvčích (vypravěče či postav): do této široké báze vstupuje to, co víme či můžeme předpokládat o jejich mimokomunikativních intencích, o jejich přesvědčeních, preferencích, vyjadřovacích návycích, o tom, co aktuálně vnímají ze svého bezprostředního okolí atd. Část tohoto materiálu může pocházet z jiných zdrojů než z textu₂ a z těch částí textu₃, které jsme už identifikovali. Označme text, který je na úrovni textu₃ jednoznačně determinován tím, co je obsaženo na úrovni textu₂, jako *nasyčený* (případně *uzavřený*) text. Netvrdím, že pojem nasyceného textu nemá žádné netriviální exemplifikace, nebo že je do-

konce inkonzistentní: tvrdím jen, že neexistuje žádný důvod přistupovat ke všem textům *a priori* jako k nasyceným. Nasycenost by byla garantována jen v případě, kdyby text₂ splňoval velmi přísná omezení: nesměl by obsahovat indexické výrazy bez toho, že by byly dodatečně explicitně určeny jejich referenty (čímž by se indexická reference stala nadbytečnou), homonyma by se v něm nesměla objevit bez dodatků, které by explicitně určovaly jejich aktuální význam, každá věta by musela obsahovat explicitní performativní formulí – zkratka lišil by se velmi nápadně od každodenní komunikace i od nám známých narativních útvarů.

Jak jsme před chvílí konstatovali, pokud identifikace textu₂ nestačí k identifikaci textu₃ (takže text₂ „nedourčuje“ text₃ a s ním i dílo), vyžaduje určování doslovně vyjádřených propozičních obsahů a výpovědní síly širší bázi, kterou poskytuje až literární dílo. Nabízí se otázka, odkud se berou ty složky výstavby díla, které nejsou určeny na úrovni textu₂ ani textu₃. Evidentně musí pocházet z nějakého souboru předpokladů, které jsou legitimním zdrojem literární interpretace, a tedy identifikace díla, aniž by musely být explicitně vyjádřeny v jeho textu₃. Nejpřirozenějším (a obecně preferovaným) kandidátem na tuto roli je soubor předpokladů sdílených autorem a (kompetentními) čtenáři jeho doby. Chceme-li teoreticky zachytit jejich úlohu, můžeme se opřít o známý Lewisův pojem „pravda v díle“. ¹⁷ Dejme tomu, že nás zajímá, zda v Cervantesově *Donu Quijotovi* (chcete-li: ve světě Cervantesova románu) je pravdivá propozice *p*, která není explicitně vyjádřena v Cervantesově textu₃. Podle Lewise (podle jedné z variant jeho definice „pravdy v díle“) o tom rozhoduje toto kritérium: mějme množinu možných světů, v nichž platí, že děj Cervantesova *Dona Quijota* je v nich vyprávěn nikoli jako fikce, ale jako soubor faktů známých vypravěči (jinými slovy, vše, co je v Cervantesově textu₃ explicitně řečeno vypravěčem, se v těchto světech skutečně stalo, a je to tam někým vyprávěno v modu tvrzení). ¹⁸ Vyčleňme mezi nimi svět *w*, který nejvíce odpovídá souboru přesvědčení sdílených v aktuálním světě

v Cervantesově době a prostředí. Je-li propozice p pravdivá ve světě w , je pravdivá v Cervantesově *Quijotovi*. Přesadíme-li text₂ *Dona Quijota* z počátku 17. století bez jakékoli změny dejme tomu do počátku 20. století (jak k tomu dochází v Borgesově povídce *Autor Quijota Pierre Menard*¹⁹), vztáhneme ho k jinému souboru dobově sdílených přesvědčení (k jinému „belief-world“, slovy Davida Lewise). Externí faktory intervenující do obsahu literárního díla se tedy liší:²⁰ vzniká tak prostor pro dvě odlišná díla sdílející tentýž text₂, a tedy i prostor pro dva rozdílné texty₃ – platí-li náš předchozí závěr, že identifikace textu₃ závisí na identifikaci díla.

Jakmile opustíme sféru doslovného významu²¹ a přejdeme k nepřímým významům a dalším složkám literární výstavby díla, role implicitně sdílených předpokladů se stane mnohem nápadnější. Poskytují nám obecné premisy nutné pro identifikaci nepřímých významů (ve smyslu griceovských konverzačních implikatur – srov. *Příloha*, heslo *Implikatury*): nejsou-li nám dostupné, konverzace románových postav pro nás může postrádat kontinuitu a srozumitelnost a jednání, které z ní vychází, racionální smysl. Nejjednodušším příkladem je rozhodování mezi doslovným a ironickým čtením promluv postav nebo vypravěče.²² Není-li jejich postoj k danému tématu explicitně vyjádřen na žádném místě textu, musíme ho odvozovat z různých indicií: tuto roli mohou hrát informace o jejich původu, postavení, minulých činech atd., ale jen na pozadí jistých (zpravidla dobově podmíněných) předpokladů.²³

Širší interpretační bázi než je samotný text₃ vyžaduje i určení specifické literární funkce jazykových prostředků (například klasifikace výrazu jako stylově bezpříznakového nebo jako archaismu evidentně závisí na dobovém zařazení textu), volby prostředí, reálií atd.²⁴ Totéž platí pro implicitní mezitextové odkazy: citace bez uvedení zdroje, konotace založené na přejímání jmen či typických obrátů z jiných textů, parodické parafráze, implicitní polemika atd.

Shodneme se snad na tom, že určení propozičních obsahů promluv, rozlišení doslovně míněných a ironických promluv,

stejně jako identifikace dalších typů nepřímých významů, rozlišení mezi archaickým a bezpříznakovým stylem, rozpoznání implicitních mezitextových odkazů atd. jsou interpretační úkony zásadního významu: týkají se podstatných prvků literární výstavby díla. Konstatovali jsme, že tyto prvky nelze určit výlučně z textových zdrojů: představují obsahové parametry díla, které nejsou *interní* v tom smyslu, že by byly plně determinovány textem (na žádné ze tří úrovní, které zde rozlišujeme). Můžeme trvat na tom, že literární funkce jednotlivých prvků díla je určena jejich místem ve struktuře celku: ale tento celek nemůže být vymezen hranicemi textu, tak jako celek, v němž nabývají významu jazykové promluvy, nemůže být vymezen hranicemi jazyka (srov. výše kap. D.III.1).

V této chvíli můžeme navrhnout relativně určitou odpověď na otázku, co je předmětem literární interpretace. Je jím text₁ v případě, že nemůžeme předpokládat žádné významy přiřazené jeho výrazům nezávisle na jeho literární funkci (tj. předem danými pravidly nějakého sociolektu či idiolektu): dobrým příkladem jsou některé dadaistické básně. Zpravidla ale máme před sebou text₂, a tedy předmět interpretace, na jehož (mimoliterární) konstituci se podílejí sémantická pravidla (typicky jazykové konvence nějakého společenství). Interpretace pak spočívá v identifikaci textu₃ a literárního díla, a to nikoli v přímočaré posloupnosti: identifikace díla předpokládá identifikaci textu₃, ale i obráceně.²⁵ Identifikace díla přitom, jak jsme viděli, v různých ohledech vyžaduje externí, mimotextovou bázi (co do ní patří, je předmětem sporu mezi intencionalisty a konvencionalisty, k němuž se ještě vrátíme v kap. 4.c; a jakým způsobem k ní můžeme dospět, je věcí sporu mezi kognitivisty a konstruktivisty – viz tamtéž).²⁶ Je-li tomu tak, neměli bychom být náchylní ke ztotožňování díla s textem (ať už v kterémkoli z uvedených smyslů): výzvy typu „oddat se textu samému“ nebo „nechat na sebe působit text“ nemohou stačit jako návod k interpretaci nebo vnímání díla.²⁷

Textualistům, tj. těm, kdo ztotožňují dílo s textem, vycházejí různé interpretace téhož textu jako různé interpretace

téhož díla.²⁸ Problém je v tom, že možné rozdíly mezi různými interpretacemi téhož textu, o nichž jsme uvažovali výše, se týkají literárních kvalit *par excellence*: interpretace udělující textu status parodie, nacházející v něm polemické citace, archaismy, různé implikatury, interpretace doplňující prostředí, v němž jednájí postavy, o jisté rysy, které v románu nejsou explicitně zmíněny, ale jsou relevantní pro motivaci a kontinuitu jednání postav atd. přiřazuje textu jiný soubor literárních kvalit než interpretace, ve které cokoli z toho chybí. Shodneme-li se na tom, že dvě interpretace spojující text s rozdílnými soubory literárních kvalit (a tedy s rozdílnými literárními obsahy) interpretují text jako dvě různá literární díla, nedává návrh textualistů smysl. Mluvíme-li o pluralitě možných literárních interpretací, nevztahuje se k dílu, ale k textu (v naší klasifikaci k textu₂, případně „pouze“ k textu₁, nemáme-li před sebou text₂ jako předem daný předmět interpretace – v.v.).

2. Pravdivostní podmínky promluvy a literární aspirace textu

Úloha pojmu pravdy a pravdivostních podmínek v současné teorii významu a interpretace je nepřehlédnutelná, třebaže není obecně přijímána jako samozřejmost, která nevyžaduje zdůvodnění.²⁹ Intuitivní zdůvodnění, které se ovšem vztahuje jen k jednomu typu promluv, by mohlo znít takto: říci, že promluva vyjadřuje nějaký propoziční obsah s asertivní výpovědní silou, znamená říci, že promluva vymezuje jisté pravdivostní podmínky a prezentuje je jako splněné.³⁰ Podobně obsah a síla imperativní promluvy spočívá v tom, že promluva vymezuje podmínky vykonání rozkazu (podmínky, za nichž bude rozkaz považován za splněný) a vyhlašuje nárok na jejich splnění: prezentuje je jako něco, co má být splněno adresátem.

Na tomto místě chci navrhnout k úvaze následující analogii: tak jako tvrzení aspiruje na pravdivost a rozkaz na splnění, literární text (text_2 , případně text_1 – viz závěr předchozí kapitoly) a každý jeho úsek aspiruje na určité literární kvality (být novelou, vykazovat jisté rytmické schéma, ohlašovat dějový zvrat, završit určitou dějovou linii tím, že hrdinka zemře atd.). Soubor těchto aspirací tvoří literární obsah textu (tj. literární dílo), tak jako pravdivostní aspirace asertivní promluvy (její pravdivostní podmínky) tvoří její propoziční obsah. Literární povaha aspirací textu je tím, co mu propůjčuje status literárního textu, tak jako aspirace na pravdivost udělují promluvě výpovědní sílu tvrzení. V tomto pojetí text nese (má) literární kvality jako naplnění svých literárních aspirací – tak jako promluva je pravdivým tvrzením, že prší, na základě toho, že vymezuje jisté pravdivostní podmínky (určující, že je pravdivá právě tehdy, když prší) a tyto podmínky jsou splněny.

Pojem literárních aspirací textu jsme tedy zavedli jako korelát pojmu pravdivostních podmínek tvrzení, resp. obecněji jako korelát pojmu podmínek naplnění mluvního aktu (viz výše pozn. 29).³¹ Nabízí se námitka, že literární aspirace a pravdivostní podmínky jsou parametry různého řádu: vhodnějším protějškem literárních aspirací by byly například teoretické aspirace odborného textu (týkající se explanační síly, zdůvodněnosti, exaktnosti atd.). Teoretické aspirace propůjčují, tak jako literární aspirace, textu jeho specifický status, zatímco pravdivostní podmínky vymezují propoziční obsah jednotlivých tvrzení, z nichž se teoretický text skládá. Problém je v tom, že v případě literárních (zejména básnických) textů může jakékoli analogické rozvrstvení chybět: jejich prvky nemusí mít obsah (význam), který by byl odlišitelný od jejich literárních aspirací.³² To je důvod, proč bychom měli literární aspirace textu chápat jako parametr plnící dvojí funkci, resp. působící na dvou úrovních: určují status textu (podobně jako teoretické aspirace) a vymezují obsah textu a jeho segmentů (podobně jako pravdivostní podmínky). Pravdivostní

podmínky a další podmínky naplnění mohou mít (a typicky mají) své místo ve specifikaci obsahu literárního díla rovněž, ale jen jako součást specifikace literárních aspirací textu: například aspirací nějakého úseku textu může být posunout děj (či konverzaci dvou románových postav) kupředu tím, že Marie oznámí, že umírá, tj. tím, že Marie vykoná tvrzení, které je pravdivé právě tehdy, když Marie umírá. Tato aspirace je literární povahy díky tomu, že má své místo v celkové výstavbě literárního díla; její realizace není zcela triviální, má-li zároveň naplňovat další literární aspirace, například zachovávat stylovou jednotu díla nebo Mariin charakteristický slovník.³³

Neznám definici literárních aspirací, která by neobsahovala kruh, mohu jen uvádět příklady (s čímž jsem už koneckonců začal): příslušet k jistému žánru, navodit zápletku a její překvapivé rozuzlení, nechat postavu *X* položit klíče na stůl v závěru rozhovoru s postavou *Y*, navodit atmosféru nedělního odpoledne na vesnickém hřbitůvku, implicitně citovat známý literární text, zachovat jisté rytmické schéma atd. (další příklady budou součástí následující diskuse). Literární interpretace přiřazuje textu literární dílo jako strukturovaný soubor literárních aspirací, v němž jedna aspirace implikuje jinou nebo je konkretizací jiné nebo je v konfliktu s jinou atd. Interpretovat konkrétní úsek textu nebo způsob užití určitého prostředku pak znamená určit, na jakou specifickou literární kvalitu aspiruje a jaké má tato aspirace místo ve výstavbě díla. Interpret přitom musí mít na zřeteli, že text může signalizovat nějakou aspiraci a zároveň ji negovat (či dávat do závorky) nebo prostě znemožňovat její naplnění a že tato diskrepance může být součástí literární konstrukce díla (jak ukazuje parodie a různé složitější hry se čtenářem).³⁴

Jedním způsobem, jak objasnit funkci pojmu literárních aspirací, je poukázat na fakt, že jsou parametry, které může dílu³⁵ připsat dvojím způsobem: buď jako funkční součást jeho výstavby nebo naopak jako deficit či nedopatření, které dílo oslabuje či diskvalifikuje. Například chaotický vývoj

děje můžeme hodnotit buď jako konstitutivní prvek výstavby románu, a tedy jako zvláštní literární kvalitu, nebo jako chybu spočívající v nedostatku uspořádanosti. První hodnocení implikuje, že dějová konstrukce románu aspiruje na chaotičnost jako specifickou kvalitu (a tato aspirace může být konkretizací aspirace na zobrazení lidského života jako sledu událostí, z nichž nelze poskládat příběh; nebo na zobrazení neutěšeného stavu myslí, v němž se nachází vypravěč; nebo může být prostě součástí nějaké kompoziční aspirace, v níž se kontinuita příběhu obětuje jinému stavebnímu principu). Naproti tomu hodnocení chaotičnosti děje jako nedostatku či nedopatření implikuje, že dílo aspiruje na přehlednou dějovou linii (a tato aspirace může být dejme tomu konkretizací aspirace na napínavé vyprávění).

Tato distinkce mluví, jak se domnívám, ve prospěch pojmu literárních aspirací; teď bude na místě zvážit několik námitek:

/1/ Literární text typicky nefunguje tak, že identifikujeme jeho aspirace a zvažujeme, zda jsou naplněny příslušnými literárními kvalitami, ale tak, že *přímo* zakoušíme literární kvality.³⁶

To se dá těžko popřít, ale stejnou námitku můžeme vznést proti pojmu pravdivostních podmínek tvrzení a proti obecnějšímu pojmu podmínek naplnění mluvního aktu. Promluvy v běžné komunikaci zpravidla působí stejně bezprostředně: tvrzení, které je nám adresováno, typicky nefunguje tak, že registrujeme jeho pravdivostní podmínky a zvažujeme, zda jsou splněny, ale spíš přímo bereme na vědomí určitý stav věci jako fakt.³⁷ Podobně rozkaz často nepůsobí tak, že registrujeme podmínky jeho vykonání a rozhodujeme se, zda je naplníme, ale jako přímý podnět k jednání;³⁸ a slib často působí jako bezprostřední zdroj určitých očekávání týkajících se jednání mluvčího. V typických reakcích na deklarativní akty (podle Searlovy taxonomie – viz *Příloha*, heslo *Mluvní akty*), jako je pronesení oddávací formule nebo vynesení rozsudku, přímo

registrujeme novou institucionální realitu, kterou nastolují. Když ale chceme vyložit, jak jistý stav věci patří k jistému tvrzení, jisté jednání k jistému rozkazu nebo jistá institucionální změna k jistému deklarativnímu aktu, neznám lepší možnost než říci, že dané tvrzení je pravdivé právě tehdy, když nastává daný stav věci, daný rozkaz je splněn právě tehdy, když adresát jedná daným způsobem atd., a že tomu tak je díky významu užití věty a jistým rysům kontextu. Tím oddělíme propoziční obsah tvrzení od nahodilých asociací, které s tvrzením můžeme spojovat (promluva například může vyvolat vzpomínku na situaci, v níž jsme slyšeli stejnou větu naposledy – aniž by se tím tato situace stávala součástí toho, o čem se v promluvě vypovídá). Právě tak pojem literárních aspirací vyděluje mezi všemi prožitky, které v nás může vyvolat literární text, ty, které k němu podstatně patří jako zakoušení *jeho* literárních kvalit. Jsou to ty prožitky, které jsou individuální realizací literárních aspirací textu, protože text *má* literární kvality právě jako naplnění svých literárních aspirací. Přejít od nerefektovaného zakoušení literárních kvalit k soudu, v němž je připisují dílu, znamená identifikovat je jako naplnění literárních aspirací díla. To je analogické přechodu od situace, v níž přímo beru na vědomí určitý stav věci (např. že svítá) na základě tvrzení nějaké osoby (že svítá), k soudu, že tento stav věci činí dané tvrzení pravdivým, jinými slovy, že naplňuje jeho pravdivostní podmínky.

Alternativou by bylo odmítnutí jakéhokoli pokusu vydělit z prožitků, které doprovázejí čtení textu, ty, v nichž se realizují jeho literární kvality, a ostatní ohodnotit jako vedlejší či z hlediska díla samého nahodilé. Jde o to, jestli nám stačí chápat literární dílo jednoduše jako součást komplexu podnětů vyvolávajících proud prožitků, které zakoušíme – úplně stejně jako tvrdom a sklon křesla, ve kterém sedíme při čtení, zvuky z koupelny, pochody v našem trávicím ústrojí atd. V tom případě nás nic nenutí připisovat dílu nějaké parametry přesahující aktuální účinek četby na daného čtenáře v dané situaci. Analogií pro sféru každodenní komunikace by

bylo spokojit se s chápáním smysluplné promluvy jako jednoho z podnětů, který – způsobem závislým na situaci a na dispozicích posluchače – zasahuje do proudu jeho prožitků, do utváření jeho postojů a motivací k jednání.³⁹ Pak se samozřejmě obejdeme bez toho, že bychom promluvě připisovali nějakou zvláštní hodnotu, která nesplývá s aktuálním účinkem promluvy na daného posluchače v dané situaci.

/2/ Někdo by mohl namítnout, že znakem silného literárního textu je právě to, že jeho literární kvality vnímáme bezprostředně, tj. bez toho, abychom si uvědomovali, že na ně aspiruje. To by znamenalo, že v ideálním textu jsou literární prostředky dokonale průhledné (asi jako ideální promluva v roli nositele zprávy v běžné komunikaci) a ideálním čtenářem je ten, kdo je schopen literární kvality vnímat, ale nikoli reflektovat (jako literární kvality). To je ale těžko slučitelné s tím, že jednou z legitimních literárních aspirací textu je manifestovat svou literárnost (k čemuž slouží zejména ostentativní užívání typických literárních prostředků); naplnění této aspirace navíc není nijak ohroženo, je-li rozpoznána čtenářem. Shodneme-li se na tom, že literární funkce přesouvá text samotný do ohniska zájmu interpreta, měli bychom dodat, že specifickým rysem tohoto zájmu je zaměření na text *jako na literární dílo*, a tedy jako na nositele literárních aspirací (na rozdíl od teoretických aspirací odborných textů, reglementačních aspirací vyhlášek atd.).

/3/ Další námitka mi připadá závažnější: přinejmenším pro některé literární kvality textu (jako je zvláštní dynamika nějakého dialogu, zvláštní ladění nějaké scény, zvláštní účinek nějaké metafory) nemůžeme identifikovat odpovídající literární aspirace způsobem, který by nereferoval k těmto kvalitám právě jako ke kvalitám daného textu, protože jakákoli čistě pojmová specifikace by byla příliš hrubá. Tím ale připouštíme, že identifikace literární aspirace v některých případech nutně předpokládá, že tato aspirace je naplněna (že text nese

příslušnou literární kvalitu) – zatímco k pojmu aspirace bezpochyby patří, že může, ale nemusí být naplněna.

Například atmosféru, v níž se odehrává rozhovor mezi K. a Frídou v 18. kapitole Kafkova *Zámku*, můžeme stěží *identifikovat* jinak než nějakou deskripcí toho druhu, jakou jsem právě užil, tj. deskripcí zahrnující odkaz k danému textu jako navozujícímu tuto atmosféru. Samozřejmě se ji můžeme pokusit *charakterizovat* pomocí obecných pojmů (typu „beznaděj vyvolaná faktem, že naše výlučné nároky na druhou bytost náhle ztratily platnost, úporná snaha nevzít to na vědomí, neustále přítomný pocit, že v naší nejtěsnější blízkosti nám právě uniká něco podstatného“ atd. atd.). Ale to není identifikace, nýbrž pouhá klasifikace (subsumpce pod obecné pojmové schéma) bez identifikační síly.⁴⁰ Předpokládejme dále, že fakt, že text navozuje právě tuto atmosféru, není nedopatření, ale podstatná součást literární výstavby díla: v terminologii, kterou zde užívám, to znamená připsat textu aspiraci navozovat tuto atmosféru (či vyvolávat tento komplexní prožitek). Připisování aspirace danému textu zde evidentně předpokládá její naplnění: vychází ze zakoušení literární kvality, která je jejím naplněním.

Nemyslím, že případy tohoto druhu diskvalifikují termín „literární aspirace“. Podstatné je, že i tehdy, když identifikujeme literární aspiraci právě popsáním způsobem, můžeme zcela koherentně uvažovat o kontrafaktuální situaci, v níž by tato aspirace náležela nějakému textu, ale nebyla by naplněna – tak jako můžeme uvažovat o stavech světa, v nichž objekt, který identifikujeme nějakou deskripcí, nesplňuje právě tuto deskripci (srov. tvrzení „Současný český prezident by nemusel být současným českým prezidentem“). Například můžeme uvažovat o textu, který by obsahoval dialog aspirující na totéž ladění a dynamiku jako rozhovor mezi K. a Frídou v 18. kapitole *Zámku* (můžeme si dokonce představit autora, který by svému textu výslovně připsal takovou aspiraci). A tato aspirace samozřejmě nemusí být naplněna. Naše neschopnost identifikovat jistou literární aspiraci daného textu způsobem,

který by nepředpokládal, že je naplněna *tímto* textem, tedy nepředstavuje žádný fatální problém, protože neimplikuje, že tato aspirace musí být naplněna *každým* textem, jemuž je připsána: pojem aspirace je tedy bez výhrad aplikovatelný i v našem speciálním případě.

Už vůbec by nás neměl znepokojoovat obecný fakt, že identifikace literárních aspirací textu je v některých případech neeliminovatelně metajazyková (neobejde se bez reference k textu samému). V předchozích kapitolách jsme zaznamenali řadu analogií v každodenní komunikaci: mluvili jsme o případech, v nichž nedokážeme identifikovat nějaké složky propozičního obsahu promluvy, aniž bychom přitom referovali k promluvě samé nebo k výrazům, které jsou v ní užity. Konstatovali jsme například, že jediný význam, který je řada uživatelů jazyka schopna spojit se slovem „jilm“, je „druh stromu označovaný odborníky jako „jilm““. Takový význam (intenze) je dokonale úplný, protože jednoznačně vymezuje extenzi slova „jilm“ – za předpokladu, že ji jednoznačně vymezuje dendrologický pojem jilmu. Tento dodatek zároveň ukazuje, že význam, který laický interpret spojuje se slovem „jilm“, je nejen metajazykový, ale také parazitní: interpret (využívající dělby jazykové práce) zapojuje do svých služeb expertní pojem, který sám neovládá. To může, ale nemusí platit o způsobu identifikace literárních aspirací a literárních kvalit, o němž zde diskutujeme. Deskripce typu „atmosféra, v níž se odehrává rozhovor mezi K. a Frídou v 18. kapitole *Zámku*“, může sloužit jako způsob identifikace literární kvality, kterou aktuálně zakoušíme – jediný způsob, který je nám dostupný, přičemž nemáme naději, že pozornější nebo kompetentnější četba nebo literárněvědní analýza nám poskytne (pro potřeby identifikace) něco kvalitativně odlišného.

3. Aspirace textu a aspirace autora

Není těžké představit si situace, v nichž budeme mít dobrý důvod tvrdit, že autor si není plně vědom aspirací svého textu. Dejme tomu, že text či mimotextové zdroje indikují aspiraci *A*, a tím i aspiraci *B* (vzhledem k tomu, že *A* implikuje *B*), ale my máme důvody se domnívat, že autor vůbec nepojal aspiraci *B* do svého plánu: například báseň je označena jako sonet, skutečně se skládá ze dvou kvartet a ze dvou tercet, ale terceta nejsou spojena žádným společným rýmem. To znamená, že aspirace textu na tento prvek formální jednoty (obsažená v deklarované i tvarově signalizované příslušnosti k jisté pevné básnické formě) není naplněna. Přitom nemusíme mít jediný důvod předpokládat, že autor zamýšlel spojit obě terceta společným rýmem a neuspěl v tom. Obecně: tam, kde není naplněn některý z parametrů signalizovaného žánru či tvaru a my nemáme důvod přičítat to autorově neobratnosti (nebo záměru jít proti čtenářskému očekávání, uvolnit zafixované formy atd.), nezbyvá nám než konstatovat, že jedna z dílčích aspirací textu není kryta odpovídající autorovou aspirací. Jindy můžeme mít důvod předpokládat, že autor neměl žádné záměry, pokud jde o žánrové zařazení díla a jeho implikace, a že spontánně psal způsobem, na nějž byl zvyklý z vlastní četby; nicméně jeho dílo svými formálními znaky aspiruje na určité žánrové zařazení, tyto aspirace implikují specifičtější aspirace, které mohou být všechny naplněny – aniž bychom přitom kteroukoli z nich mohli připsat autorovi.⁴¹

Vztah mezi aspiracemi textu a aspiracemi autora (podobně jako vztah mezi významem promluvy a tím, co jí míní mluvčí) je vlastní předmět sporu intencionalistů a konvencionalistů. Ať už v něm zaujmeme jakékoli stanovisko, následující pojmy by nám neměly splynout:

/1/ *literární aspirace textu*

analogie: v případě tvrzení pravdivostní podmínky plus aser-

tivní výpovědní síla; v případě teorie její explanační aspirace; v případě argumentu jeho aspirace na zdůvodnění či vyvrácení určitého tvrzení nebo teorie;

/2/ naplnění literárních aspirací textu

analogie: splnění pravdivostních podmínek tvrzení (a podobně u dalších příkladů uvedených v /1/);

/3/ záměr autora, aby text nesl určité literární aspirace

(tento záměr neimplikuje záměr, aby tyto aspirace byly naplněny: viz parodie a jiné hry se čtenářem)⁴²

analogie: záměr mluvčího vykonat tvrzení s určitým propozičním obsahem, a tedy s určitými pravdivostními podmínkami;

/4/ záměr autora, aby text nesl určité literární kvality

(= literární aspirace autora)

analogie: záměr mluvčího vykonat pravdivé tvrzení (s určitým propozičním obsahem);

/5/ indikátory literárních aspirací textu

analogie: indikátory propozičního obsahu tvrzení a jeho asertivní síly;

/6/ záměr autora, aby určité prostředky indikovaly určité literární aspirace textu

analogie: záměr mluvčího, aby prostředky užitě v promluvě signalizovaly adresátovi propoziční obsah tvrzení;

/7/ indikátory autorova záměru, aby text nesl určité literární aspirace, případně aby byly splněny

(tyto indikátory nemusí být obsaženy v textu samém, ale v okolnostech jeho vzniku, v autorově deníku, korespondenci atd.)

analogie: indikátory záměru mluvčího vykonat tvrzení s určitým propozičním obsahem (tyto indikátory nemusí být obsaženy v promluvě).

4. Interpretace jako sféra vstřícnosti

a. Maximalizace racionality

Z hlediska teorií významu, které svěřují centrální roli pojmu pravdy, je hlavní složkou interpretace indikativních promluv určení jejich pravdivostních podmínek; základní regulativní principy interpretace se pak týkají tohoto úkolu. V této části diskuse se chci zaměřit na jeden z nich: na proslulý princip vstřícnosti („principle of charity“). Ve své nejběžnější verzi říká toto: ze všech interpretačních teorií, které jsou slučitelné s dostupnou evidencí, vyber tu, která ti umožní přiznat interpretovaným mluvčím maximum pravdivých přesvědčení (rozuměj: přesvědčení, která hodnotíš jako pravdivá na pozadí svých vlastních informací o světě).⁴³ Vyjděme z triviální souvislosti: interpretujeme-li promluvu jako tvrzení s určitým propozičním obsahem a považujeme-li ji zároveň za upřímnou, přisuzujeme tím mluvčímu přesvědčení se stejným propozičním obsahem. Určitá interpretace promluv pak může mít (ve spojení s našimi hypotézami o upřímnosti a neupřímnosti mluvčího) za následek, že mluvčímu připisujeme ve velkém rozsahu nepravdivá přesvědčení, v krajním případě dokonce vzájemně neslučitelná přesvědčení nebo přesvědčení, jejichž nepravdivost je bezprostředně zřejmá (například díky tomu, co lze aktuálně pozorovat v nejbližším okolí). Princip vstřícnosti nám říká, že tuto možnost smíme připustit až po vyčerpání všech dostupných alternativ. To znamená teprve poté, co selhaly všechny pokusy o takovou revizi interpretace, která by byla slučitelná s evidencí a zároveň nás nenutila připisovat mluvčímu extrémní iracionalitu nebo neschopnost vnímat své bezprostřední okolí.⁴⁴ Ukáže-li se nutné obětovat kvůli tomu předpoklad, že se mluvčí vyjadřuje standardně (ve shodě s jazykovými konvencemi), neměli bychom váhat to udělat.⁴⁵ To není gesto respektu, velkorysosti či sympatie, ale jediná cesta k úspěšnému završení našeho interpretačního

pokusu: jeho cíl bude naplněn, pokud nám naše interpretační teorie (spolu s psychologickými hypotézami a našimi vlastními přesvědčeními o světě) umožní porozumět komunikativnímu a na ně navazujícímu mimokomunikativnímu chování mluvčího jako koherentnímu sledování určitých záměrů na pozadí určitého stavu světa. Pokud nám chování mluvčího nebude ve světle naší interpretace srozumitelné v tomto elementárním smyslu, musíme přiznat, že náš interpretační pokus selhal.⁴⁶ Princip vstřícnosti tedy působí jako bariéra proti zbytečnému či předčasnému kolapsu interpretace.

b. Maximalizace komunikativní spolupráce

V předchozích úvahách šlo o *doslovný* význam promluvy. Vycházíme v nich z předpokladu, že doslovný význam nemusí být determinován konvenčním významem užitých slov a že otázka, zda a jakým způsobem může být konvenční význam využit k určení doslovného významu promluvy, se řeší v konkrétním aktu interpretace.⁴⁷ Nejznámějším příspěvkem k analýze *nepřímého* významu promluv je bezpochyby Griceova teorie konverzačních implikatur: zde se o ní zmiňují proto, že se v ní odhaluje další parametr interpretace, který je stejného rodu jako quinovsko-davidsonovský princip vstřícnosti. V teorii implikatur jde o identifikaci faktorů, které nás jako interprety dovedou od doslovného významu promluv k významu, který je v nich komunikován nepřímým způsobem: pro tento modus komunikace užívá Grice termín „implikovat“ („implicate“ – na rozdíl od „imply“).⁴⁸ Quinovsko-davidsonovský princip vstřícnosti Grice v této souvislosti neuvádí, ale měli bychom ho předpokládat zcela samozřejmě: ani určování nepřímých významů promluv by nemělo mít důsledky, které by (bez zvláštního odůvodnění) zatěžovaly obraz mluvčího extrémní iracionalitou nebo neschopností vnímat své okolí. Identifikace nepřímého významu ale podle Grice vyžaduje přijetí dalších předpokladů, které jdou ve své vstřícnosti dál

než quinovsko-davidsonovský princip. Můžeme je shrnout do interpretační presumpce, že mluvčí se snaží být kooperativní, a tedy také dostát zásadám – *konverzačním maximám* – vyplývajícím z obecného principu komunikativní spolupráce: snaží se, aby jeho příspěvek do komunikace byl relevantní (z hlediska dané komunikativní situace), pravdivý (u asertivních výpovědí), zdůvodněný (podle standardů platných v daném typu diskursu), aby poskytoval adekvátní kvantum informace (přiměřené funkci promluvy) atd. Dojde-li interpret k závěru, že doslovný význam promluvy není slučitelný s některou z maxim, je to důvod k hledání nepřímého významu, který mu umožní udržet presumpci, že maxima nebyla porušena a mluvčí je kooperativní: to je typický spouštěcí impuls griceovského mechanismu implikatur (podrobnosti viz *Příloha*, heslo *Implikatury*).

Quinovsko-davidsonovský princip vstřícnosti i griceovská presumpce kooperativnosti mají důležitý společný rys: interpretace by byl beznadějný podnik, kdybychom do něj nevložíli velké kvantum vstřícnosti: maximální kvantum slučitelné s dostupnou evidencí. Tento vklad nás zároveň zavazuje k maximálnímu interpretačnímu úsilí: interpretace, z níž mluvčí vychází jako extrémně iracionální nebo nekooperativní (aniž máme pro takovou diskvalifikaci nezávislé důvody), je nepřijatelná, dokud jsme neudělali maximum pro nalezení alternativy, která by neměla takové důsledky a byla by přinejmenším stejně slučitelná s dostupnou evidencí.

c. Maximalizace literární hodnoty: intencionalismus versus konvencionalismus

Zatím jsme se setkali se dvěma typy vstřícnosti: první, uplatňující se v určování doslovného významu promluvy, byl založen na presumpci racionality mluvčího; druhý, uplatňující se v identifikaci nepřímých významů, byl založen na presumpci kooperativnosti mluvčího. Nabízí se otázka, zda zároveň

s tím, jak se promluvy či texty stávají nositeli zvláštních aspirací a s nimi zvláštního diskursivního statutu, nevznášejí nárok na zvláštní typ vstřícnosti. Zřejmě se shodneme, že status textu jako vědecké práce od interpreta vyžaduje, aby z dostupných alternativních (a stejně odůvodněných) interpretací volil tu, která maximalizuje explanační sílu textu, jeho soulad se standardy vědecké komunikace a se standardy racionality (systematičnosti, zdůvodněnosti atd.) platnými v dané disciplíně. Dojde-li tedy k tomu, že vědecký text se pod jistou interpretací jeví jako flagrantní porušení těchto standardů, je to dobrý důvod k důkladnému přezkoumání interpretace, to jest k hledání alternativy, která bude minimálně stejně podložená evidencí, ale nebude mít tyto důsledky. Student, který necítí tento imperativ nebo není ochoten vyvinout interpretační úsilí, které mu ukládá, nemá naději zvládnout svůj obor: odloží-li všechny texty, které mu při prvním čtení nedávají racionální smysl, ušetří si tím přesně tu intelektuální práci, která z něj mohla udělat odborníka. Vědec, který tento imperativ porušuje v polemice, se profesionálně diskvalifikuje: zásada, že s teorií polemizujeme v její nejsilnější možné verzi, patří k elementárním principům akademické diskuse. Nejde o nějakou gentlemanskou dohodu: dodržování tohoto principu je nutnou podmínkou toho, aby se diskuse nestala bezpředmětnou. Existuje-li interpretace teoretického textu, která je imunní vůči kritikovým argumentům, je (přinejmenším ve stejné míře) zdůvodnitelná a nevystavuje text jiným (přinejmenším stejně závažným) protiargumentům, nezbyvá než konstatovat, že kritika se mýjí s teoretickým potenciálem textu, a tedy i se svým předmětem.

Shodneme-li se na tom, že interpretace teoretického textu nám má zpřístupnit jeho teoretický potenciál a že smyslem odborné kritiky je testovat tento potenciál, bylo by zvláštní popírat, že literární interpretace nám má zpřístupnit (umožnit zakoušet) literární potenciál textu a že smyslem literární kritiky je testovat tento potenciál. A podobně jako v předchozím případě, není možné vážně sledovat první nebo druhý

z těchto cílů (druhý implikuje první) a nehledat přitom co nejsilnější čtení textu.⁴⁹ Čtenář, jehož interpretace zůstává hluboko pod možnostmi textu, nevyužil svou čtenářskou příležitost, a literární kritika postavená na takové interpretaci se mívá se svým předmětem: řekl bych, že to jsou stejné truismy jako jejich analogie v případě teoretických textů (v.v.). Pokusme se je nyní vztáhnout k pojmu literárních aspirací a literárních kvalit, jak jsme je zavedli v kap. II.2.

Poukázal jsem na jistou ambivalenci pojmu literárních aspirací: plní analogickou funkci jako pojem teoretických aspirací teoretického textu, a zároveň analogickou funkci jako pojem pravdivostních podmínek. Podle toho bychom měli být schopni formulovat zvláštní verzi principu vstřícnosti, která reguluje připisování literárních aspirací textu a koresponduje jak se speciálním principem vstřícnosti pro teoretické texty, tak s fundamentálním principem vstřícnosti regulujícím připisování pravdivostních podmínek promluvám. Mohlo by se zdát, že postulovaný princip by měl v přímočaré analogii s quinovsko-davidsonovským principem vyžadovat, abychom ze všech interpretací (slučitelných s evidencí) zvolili tu, která nám umožní považovat za naplněné maximum literárních aspirací připsaných textu v dané interpretaci – stručně řečeno tu, která maximalizuje naplněnost literárních aspirací textu. To vyžaduje přinejmenším dvojí upřesnění. Především musíme vzít v úvahu, že literární aspirace (a literární kvality, které je naplňují) nemusí být stejně literárně závažné: zvláštní verze principu vstřícnosti, kterou hledáme, by tedy měla interpretům ukládat sledovat současně dvojí zřetel:

/a/ ze všech alternativních souborů aspirací slučitelných s dostupnou evidencí připsat textu ty literárně nejzávažnější: ty, které (v porovnání s alternativami) činí text nejzávažnějším literárním projektem; jinými slovy ty, jejichž naplnění by (v porovnání s alternativami) propůjčilo textu nejvyšší literární hodnotu;

/b/ ze všech alternativních souborů aspirací připsat textu ty, které nám umožňují považovat maximum aspirací za naplněné.

Přitom nelze *a priori* preferovat interpretace, které oba zřetelové ideálně vyvažují v tom smyslu, že připisují textu takové aspirace, které v porovnání s alternativami dosahují maximální relevance i míry naplnění.⁵⁰ Rozhodující je maximalizace celkové hodnoty díla, které přiřazujeme textu: interpretace představující dílo jako pozoruhodný, ale převážně nenaplněný projekt, může přitom dílu propůjčovat větší literární hodnotu než interpretace, která vyváženě maximalizuje závažnost aspirací a míru jejich naplnění. Negativně vzato, nedá se obecně říci, co diskvalifikuje literární text víc: nenáročnost aspirací nebo neschopnost dostát vysokým aspiracím, které signalizuje.⁵¹ Musíme se tedy spokojit s konstatováním, že literární interpretace má sledovat obě uvedená hlediska a určovat jejich poměr pro každý případ zvlášť.

Princip maximalizace literární hodnoty textu (která je dána závažností jeho literárních aspirací a stupněm jejich naplnění) zde vystupuje jako protějšek quinovsko-davidsonovského principu vstřícnosti, na základě korelace mezi pojmem literárních aspirací a pojmem pravdivostních podmínek. To mimo jiné znamená, že samotná maximalizace literární hodnoty není jediným kritériem, které sledujeme. Právě tak jako quinovsko-davidsonovský princip poskytuje kritérium pro výběr mezi interpretacemi, které jsou ve stejné míře sluchitelné s dostupnou evidencí, princip maximalizace literární hodnoty poskytuje kritérium pro výběr mezi interpretacemi (tj. různými soubory literárních aspirací připisovaných textu), které splňují (zhruba ve stejné míře) nějaké elementárnější podmínky.⁵²

Spor intencionalistů a konvencionalistů ve sféře literární interpretace pak můžeme převést na spor o povahu těchto podmínek. Zahrneme-li jejich vymezení do formulace principu vstřícnosti samotného, dostaneme (přínejmenším) tyto varianty:

Konvencionalismus

/P₁/ Z alternativních interpretací, které ve stejné míře splňují konvenčně fixované standardy literární interpretace, je třeba volit ty, které maximalizují literární hodnotu textu (tj. závažnost jeho literárních aspirací a míru jejich naplnění).

Neosobní povaha *P₁* musí samozřejmě vyvolat odpor intencionalistů.⁵³ Přejít na intencionalistickou pozici znamená uvalit na aplikaci principu *P₁* omezení, které vyloučí ty potenciální aspirace textu, o nichž nelze předpokládat, že byly zamýšleny autorem. To znamená, že také musíme rozšířit zdroje interpretace tak, aby zahrnovaly všechny faktory, na nichž by bylo možné zakládat hypotézy o literárních záměrech autora. Umírněná intencionalistická varianta principu vstřícnosti bude znít takto:

Minimální intencionalistická verze

/P₂/ Z alternativních interpretací, které ve stejné míře splňují konvenčně fixované standardy literární interpretace a o nichž lze na základě dostupné evidence ve stejné míře předpokládat, že připisují textu literární aspirace zamýšlené autorem, je třeba volit ty, které maximalizují literární hodnotu textu.

To je kombinace vstřícnosti vůči textu se vstřícností vůči autorovi: v tomto spojení jedna vstřícnost limituje druhou. Nyní je na intencionalistovi, zda je či není ochoten jít ve své vstřícnosti k autorovým intencím ještě dál: dalším krokem může být přijetí zásady, že text má přesně ty aspirace, které má mít podle záměrů empirického autora. Jakmile dospějeme k závěru (třeba i na základě mimotextové evidence), že autor psal svůj text se záměrem, aby nesl jisté aspirace, nezbývá nám než považovat tento záměr za naplněný, tj. připisat textu příslušné aspirace – tak jako v běžné komunikaci už samo rozpoznání komunikativní intence mluvčího (intence vykonat akt s určitou výpovědní silou a určitým propozičním obsahem) zpravidla znamená naplnění této intence.⁵⁴ Tomu

odpovídá důsledně intencionalistická podoba principu vstřícnosti:

Radikální intencionalistická verze

/P₃/ Z alternativních interpretací, o nichž lze na základě dostupné evidence ve stejné míře předpokládat, že připisují textu literární aspirace zamýšlené autorem jako aspirace textu, je třeba volit ty, které maximalizují literární hodnotu textu.

V této verzi je zájem o maximalizaci literární hodnoty textu striktně (nepodmíněně) limitován loajalitou vůči autorovým intencím. Jak je zřejmé z formulace *P₃*, tato loajalita znamená snahu maximalizovat naplnění autorových záměrů, aby text nesl jisté literární aspirace (viz bod /3/ v kap. II.3), nikoli snahu maximalizovat naplnění literárních aspirací autora (tj. jeho záměrů, aby text nesl jisté literární kvality: viz bod /4/ v kap. II.3). Také zde platí to, co jsme obecně řekli o vztahu mezi závažností literárních aspirací a mírou jejich naplnění: naše formulace různých verzí principu vstřícnosti zahrnuje oba parametry pod pojem literární hodnoty a stanovení jejich poměru nechává otevřené.

Jedna z námitek antiintencionalistů proti *P₃* by mohla znít takto. Představme si situaci, kdy z určitých mimoliterárních zdrojů, např. z právě objeveného autorova deníku nebo z deníků jeho milenek zjistíme, že zamýšlel, aby text nesl a splňoval jisté literární aspirace: v textu samém ale nenacházíme nic, co by indikovalo tyto aspirace nebo tento záměr. V tom případě bude interpretace založená na *P₃* vnášet do díla něco nedostupného těm, kdo nemají jistou exkluzivní biografickou informaci. Proti tomu stojí silná intuice, že naše schopnost interpretovat literární text je sice (v různé míře podle povahy díla) podmíněna naší kulturní výbavou, intelektem a imaginační, ale nikoli speciálními biografickými znalostmi: a že právě v tom spočívá autonomie díla a jeho status relativně završeného, celistvého útvaru.

Intencionalista tomu může čelit trojím způsobem. Buď

bude trvat na tom, interpretace literárního textu (úplně stejně jako interpretace promluvy v každodenní komunikaci) nemůže mít vyšší cíl než porozumět tomu, co nám chtěl říci autor. Všechno, co může přispět k naplnění tohoto cíle, vstupuje do interpretační báze a není jediný důvod předem diskvalifikovat jakékoli zdroje jako nepoužitelné pro literární interpretaci. Zjistíme-li (na základě jakýchkoli důvěryhodných indicií), že jisté literární aspirace, které jsme dosud připisovali textu, nemohly být součástí autorova záměru, je to dobrý důvod hledat jinou interpretaci.⁵⁵

Druhou možností je přistoupit na metodické zúžení interpretačních zdrojů: patří k nim jen to, co je dostupné „přiměřeně vybavenému“ čtenáři („suitably equipped reader“) jako součást standardní interpretační kompetence. Interpretace je pak limitována tím, jaké hypotézy o autorových záměrech lze získat racionálním vyhodnocením této evidenční báze: tyto hypotetické intence vymezují okruh adekvátních (přípustných) interpretací i v případech, kdy se nekryjí s reálnými intencemi empirického autora. Přes tento posun zůstává vztahným bodem interpretace empirický autor: interpretace je založena na vytváření odůvodněných hypotéz o *jeho* intencích, nikoli na konstruování fiktivního (modelového) nositele autorských intencí. Proto je na místě mluvit o nekonstruktivistické variantě hypotetického intencionalismu.⁵⁶ Princip vstřícnosti založený na takto vymezeném okruhu přípustných interpretací by vypadal takto:

Hypotetický intencionalismus (nekonstruktivistická verze)

/P₄/ Z alternativních interpretací, které jsou ve stejné míře slučitelné s odůvodněnými hypotézami o intencích empirického autora, dostupnými kompetentnímu čtenáři, je třeba volit ty, které maximalizují literární hodnotu textu.

Třetím způsobem, jak čelit kritice přímočarého intencionalismu, je konstruktivistická verze hypotetického intencionalis-

mu (zkráceně: konstruktivistický intencionalismus). Někteří autoři se shodují s konvencionalisty v tom, že interpretace nemá být zaměřena na rozpoznání záměrů empirického autora a že do empirické báze interpretace nemají být vpuštěny zdroje typu deníkových záznamů, interview, svědectví přátel, seznamů titulů z autorovy knihovny atd. Zároveň trvají na tom, že interpretace nemůže rezignovat na intencionální pojmy. Máme-li přistupovat k textu jako k artefaktu, k útvaru, který byl záměrně vytvořen jako nositel smyslu, a máme-li v interpretaci plně konkretizovat tento smysl, například využít různé narativní signály k plné rekonstrukci příběhu⁵⁷ nebo dospět od doslovných významů k nepřímým (ve smyslu griceovských implikatur; srov. *Příloha*, heslo *Implikatury*), neobejdeme se bez pojmu autorských záměrů a autorských předpokladů. To ale neznamená, že máme shromažďovat všechny dostupný empirický materiál, na němž lze založit hypotézy o záměrech a přesvědčeních empirického autora, tj. přehrabovat se v jeho denících, zpovídat jeho milenky atd. – to by narušilo princip centralnosti textu, tj. zásadu, že vlastním předmětem interpretace je daný román, báseň atd.⁵⁸ Autor, kterého musíme předpokládat jako nositele příslušných záměrů a předpokladů (přesvědčení), je konstrukt, který vytváříme pro účely koherentního a literárně plodného čtení textu na základě textu samého a jeho zařazení do (neosobních) kulturně historických souřadnic. Odpovídající verze principu vstřícnosti pak bude znít takto:

Hypotetický intencionalismus (konstruktivistická verze)

/P₅/ Z alternativních interpretací, které se podstatně neliší v závažnosti literárních aspirací připisovaných modelovému (hypotetickému) autorovi a jsou ve stejné míře podpořeny standardy kompetentní interpretace, je třeba volit ty, které nám umožňují považovat maximum aspirací modelového autora za naplněné.

Ve všech dosavadních verzích byla vstřícnost vůči textu (v zájmu našeho čtenářského zážitku) limitována nějakým dalším zřetelem: kritérium maximalizace literární hodnoty nastoupilo pokaždé až poté, co se uplatnilo nějaké fundamentálnější kritérium výběru přípustných interpretací (a povaha této restrikce charakterizovala určitý typ interpretačního postoje). V P_5 nastal zlom: jediným kritériem adekvátnosti interpretace zůstává ničím nepodmíněný princip maximalizace literární hodnoty textu.⁵⁹ Konstrukce hypotetického autora je interpretační výkon limitovaný výhradně směřováním k tomuto cíli, tj. požadavkem maximalizace závažnosti jeho literárních aspirací a mírou jejich naplnění. Vynecháme-li tento technický parametr, dostaneme nejjednodušší výraz interpretačního principu, který si jistě zaslouží označení pragmatický,⁶⁰ protože maximalizace literární hodnoty textu je maximalizací literárního zážitku jako našeho zisku z čtení:

Nepodmíněný pragmatismus:

/P₆/ Ze všech dostupných interpretací je třeba volit tu, která maximalizuje literární hodnotu textu.

Odstraněním všech ohledů, které by mohly omezovat naše úsilí o maximalizaci literární hodnoty textu ale padá hranice mezi literárními vlastnostmi textu a naším interpretačním výkonem: literární potenciál textu je pak dán výhradně naší schopností propůjčit mu zajímavé literární aspirace a dovést interpretaci k jejich naplnění.⁶¹ Shrneme-li to, dostaneme poněkud bizarní „princip“:

/*P₇/ Interpret je odpovědný za závažnost i naplnění literárních aspirací, které připisuje textu.

A konečně, z konvencionalistické i intencionalistické pozice lze přejít k dalšímu, velmi radikálnímu typu vstřícnosti, který by myslím nikdo nevyhlašoval jako obecně závazný princip, přestože nelze vyloučit, že se běžně uplatňuje v re-

álné interpretaci: jde o to, považovat aspirace textu za naplněné už tím, že jsou rozpoznány – podobně jako stav věci vymezený v propozičním obsahu deklarácí (ve smyslu Searlovy taxonomie – viz *Příloha*, heslo *Mluvní akty*), se realizuje už samotným vykonáním těchto aktů (srov. vynesení rozsudku, vyhlášení války atd.). Kdybychom tomu přece jen chtěli dát podobu regulativního principu, mohl by znít takto:

*/*P_g/* Interpretace splňující podmínky odůvodněného připisování literárních aspirací textu (podle P_1 nebo P_2 nebo... P_4) je naplněním aspirací, které připisuje textu.

Přijetí tohoto „principu“ by redukovalo rozdíl mezi dobrým a slabým textem na rozdíl mezi texty schopnými indikovat závažné literární aspirace a těmi, které toho schopny nejsou. Z intencionalistické pozice by se to rovnalo redukcí autorovy literární způsobilosti na schopnost pojmut závažné literární aspirace a zařadit, aby se o nich vědělo (umět je dát na vědomí čtenáři). Nebyla by zapotřebí zvláštní schopnost uskutečnit tyto aspirace v práci na literárním textu. Báseň by se mohla omezit na sdělování toho, jakých účinků chce básník dosáhnout, nebo by mohla mít podobu instrukcí (jako v návodu na manipulaci se skládacím deštníkem), a role čtenáře by spočívala v plnění těchto instrukcí: v prožívání melancholie, úzkosti, opojení atd. V krajním případě by na místě celé básně mohla stát deskripce autorových aspirací typu: „jímavá báseň v některé z vašich oblíbených metrických forem evokující melancholii kalného rána na březích Dněstru“.⁶² Provokativnost principu **P₆*, stejně jako **P₅*, resp. bizarnost představ, pro které tyto principy vytvářejí prostor, pramení z toho, že běžný způsob, jakým text nese literární kvality, je založen na autorově vypracování relevantních parametrů textu. A funkce literárních kvalit (vyvolávání specifických prožitků) může být stěží oddělena od této báze. Literární kvality textu můžeme typově charakterizovat, hodnotit jejich intenzitu, porovnávat je, referovat k nim například pomocí „prázdných“, ale jedno-

značně identifikujících deskripcí typu „poetická funkce prvního epiteta ve druhém verši“ atd. To je ale něco jiného než způsobit, aby vykonaly svou práci, tj. splnily svou literární funkci.⁶³

Na druhé straně výstřednost imperativů typu $*P_5$ a $*P_6$ jako obecných interpretačních principů ještě nevyklučuje, že reálná interpretace může *de facto* splňovat oba, aniž by se tím diskvalifikovala. Pokud jde o $*P_6$, stačí zopakovat, že připisování literárních aspirací textu je často výsledkem reflexe prožitků, v nichž se bezprostředně realizují literární kvality díla.⁶⁴ Zde evidentně připisujeme textu literární aspirace způsobem, který už předpokládá, že jsou naplněny (srov. kap. II.2): v takových případech tedy jednáme v souladu s $*P_6$. Pokud jde o $*P_5$, stěží můžeme doufat, že se nám podaří narýsovat hranici mezi přínosem samotného textu k naplnění jeho aspirací a osobním vkladem čtenáře, resp. určit hranici, za níž čtenářův intelekt, představivost a emocionalita odvádějí nezávislý výkon, jehož výsledek už nemá smysl připisovat textu jako čtenářskou realizaci jeho literárních kvalit (přestože původním „spouštěcím impulsem“ byla četba tohoto textu). Číst text jako literární dílo znamená číst ho se záměrem otevřít si přístup k literárním hodnotám (to je základem všech předchozích variant principu vstřícnosti), a vážnost tohoto záměru se stejně jako v jiných případech měří úsilím, které jsme ochotni vyvinout. Toto úsilí se ovšem dá velmi snadno přehnat: příkladem mohou být groteskně přebujelé konstrukce, jaké je vstřícně naladěný kritik schopný vystavět nad těmi největšími literárními banalitami. Je pravda, že v těchto případech bude na místě mluvit nanejvýš o simulované interpretaci, v níž se manifestují kritikovy profesionální ambice, jeho erudice, formulační vynalézavost atd. Ale snadno si můžeme představit i soukromého (amatérského) čtenáře, jehož dobrá vůle, vznětlivá obrazotvornost a rozjitřená sensitivita způsobují, že i ty nejbanálnější texty v něm (za jistých okolností) spouštějí intenzivní a bohatě diferencované zážitky.⁶⁵ Existence literatury a umění obecně je založena na předpo-

kladu, že takové případy se vyskytují nanejvýš jako izolovaný extrém. Nemělo by smysl vytvářet složité jazykové, vizuální či akustické útvary, strukturované tak, aby vyvolávaly bohatě diferencované estetické zážitky, kdyby k tomu stačil jakýkoli bezděčný podnět. Ale stěží dokážeme (obecně i v každém jednotlivém případě) říci, kde vede hranice mezi recepcí či interpretační konkretizací díla a soběstačným fungováním pojmového, imaginativního a emocionálního mechanismu, je-li mu dílo slouží jen jako spouštěcí impuls bez ohledu na své specifické kvality.

Tolik k pseudoprincipům $*P_7$ a $*P_8$: úvahy, k nimž nás přiměly, byly jen dodatkem k diskusi o různých verzích interpretační vstřícnosti, které jsme konfrontovali pod označením P_1 až P_6 . Pointa této diskuse, je-li nějaká namíste, může jen kopírovat závěr kapitoly D. Máme před sebou různé typy interpretačních postojů, mezi nimiž, dívám-li se správně, stěží rozhodne nějaký teoretický argument.⁶⁵ Všechny směřují k co nejúplnějšimu využití literárního potenciálu textu; všechny až na poslední se v tom omezují různými restrikcemi, které zužují okruh přípustných interpretací. Žádný z nich, pokud to mohu posoudit, není předem diskvalifikován vnitřní inkoherencí ani rozporem s nějakou „transcendentální“ podmínkou vnímání literárních (či estetických) hodnot, ani s čímkoli z toho, co jsme konstatovali o specifických rysech literární interpretace; žádný nevychází z motivů, které je třeba *a priori* zavrhnout, ani z postulování pochybných entit a neexistujících souvislostí. Existence syntakticky a sémanticky identifikovatelného textu a jeho situovanost v určitých kulturně historických poměrech je realita, stejně jako jeho zakotvenost v individuální biografii tvůrce; konstrukce modelového autora je možná a legitimní výkon našeho intelektu, imaginace a emocionality; zájem podrobit zkoušce naše vnímání světa a naší hierarchii hodnot není o nic více ani méně legitimní a úctyhodný než chápání interpretace textu jako příležitosti ke komunikaci s dobou a prostředím jeho vzniku nebo s osobou jeho tvůrce. Můžeme se snažit sledovat současně všechny tyto

cíle (a přijmout restriktce, které nám ukládají) nebo se soustředit výlučně na jeden z nich. Je-li zde něco, čemu bychom se měli vyhnout, jsou to proklamace typu „Neexistuje žádná taková entita jako dílo s objektivně zjistitelnými vlastnostmi“ nebo „Význam textu je dán intencemi tvůrce“ nebo „Význam textu je fixován jeho standardním dobovým čtením“.

Tento závěr platí obecně: neredukovatelná komplikovanost významu – jeho mnohovrstevnatost – je dána rozmanitostí způsobů, jakými jsou promluvy a texty zakotveny v našem životě, a mnohotvárností rolí, které v něm mohou hrát. V teorii významu a interpretace máme plné právo (a zpravidla dobré důvody, dané povahou tématu i našimi osobními limity) zaměřit se jen na jednu z těchto vrstev. Jde jen o to, nedělat z vlastního rozhodnutí *ad hoc* obecný metodologický princip nebo dokonce doktrinální tvrzení „o věci samé“. Kdykoli cítíme nutkání pronášet soudy typu „Význam promluvy je konstituován shodou komunikativní intence a interpretace“ nebo „Význam promluvy je dán společenskými standardy racionálního připisování komunikativních intencí“ nebo „Význam promluvy je dán konvenčním významem užití věty“ nebo „Význam promluvy je souhrn jejích normativních konsekvencí“ nebo „Význam promluvy je totožný s její inferenční rolí“, měli bychom je potlačit a spokojit se se sdělením typu „V této stati se budu zabývat intencionálním (konvenčním, normativním, inferenčním...) aspektem významu.“ Dodržet tuto zásadu je těžší, než se na první pohled zdá – a mně nezbyvá než doufat ve čtenářovu shovívavost všude tam, kde jsem se jí zpronevěřil.

Poznámky ke kapitole E

¹ V této souvislosti se mi vybavuje především Dummettův apel na naše závazky vůči sdílenému jazyku jako dědictví po našich předcích a Davidsonovo vykázaní tohoto apelu (při vší úctě) mimo sféru teorie významu. Srov. M. Dummett, *A Nice Derrangement of Epitaphs: Somme Comments on Davidson and Hacking*, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986, s. 465; D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness a G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994, s. 12.

² Když dojdou teoretické argumenty, nastává čas pro historické analogie: zde jsou alespoň dvě z mého skromného rezervoáru. Individualista může trvat na tom, že interpretační práce je neredukovatelně osobní a původní výkon, a že odpovědnost za ni nelze přenést na jazykové konvence, tak jako podle známých Sartrových slov mravní volbu a odpovědnost za ni nelze přenést na nějaký kodex – na neosobní mechanismus, který nás zbaví povinnosti rozhodování tím, že za nás přiřadí jednotlivým situacím správné způsoby jednání (srov. J.-P. Sartre, *L'existencialisme est un humanisme*, Nagel, Paris 1946.). Konvencionalista může citovat slavnou Hegelovu větu o „trestu jako zločincově právu“ (G. W. F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, par. 100) a vyložit ji pro své účely takto: samotný fakt, že pachatelův skutek posuzujeme z hlediska práva, je potvrzením jeho svobody a lidské důstojnosti (ať o to stojí nebo ne) a obnovením jeho jednoty s lidským společenstvím, kterou narušil svým deviantním činem. Právě tak důstojnosti mluvčího učiníme nejlépe zadost, když na jeho výkon vztáhneme standardy jeho společenství, nezávisle na tom, jaký byl jeho aktuální záměr. Odchyluje-li se od konvenčního významu užitých slov, je úkolem interpretace, aby vybočení bylo napraveno, pravidla došla naplnění a mluvčí byl (skrze konvenční význam svého aktu) navrácen do lůna společenství.

³ Tato terminologická dvojice by zřejmě vyžadovala bližší objasnění. Každopádně nesmíme zaměňovat následující dvě opozice: /1/ „seriózní“ promluvy (zde ve smyslu: promluvy s plnou, „neuzávorkovanou“ výpovědní silou) versus *promluvy v modu „jakoby“* (který blokuje ilokuční sílu, dává ji „do závorek“: sem patří žerty, vyprávění fiktivních příběhů, předvádění promluv jiných lidí, užívání vět při-

rozeného jazyka jako gramatických příkladů atd.).

/2/ *neliterární* versus *literární* promluvy: interpretovat promluvu jako literární znamená přistupovat k ní jako k nositeli literárních aspirací (což není totéž jako připisovat tyto aspirace jejímu původci – viz níže kap II.3).

Všechna tvrzení (a další mluvné akty) v rámci literárního díla jsou v modu „jakoby“, ale ne všechna tvrzení v modu „jakoby“ mají literární aspirace (srov. žerty nebo fiktivní vyprávění v běžné konverzaci). Všechna seriózní tvrzení (tvrzení s plnou asertivní silou) jsou neliterární (spadají do každodenní konverzace, vědeckého diskursu, politického diskursu atd.), ale ne všechna neliterární tvrzení jsou seriózní.

⁴ Spojíme-li konvencionalistický typ interpretace s institucionalizovanými sférami komunikace, jako je vynášení rozsudků, jmenování do funkcí, vydávání vyhlášek atd. a intencionalistický typ interpretace s „běžnou“ komunikací, dostávají se literární konvencionalisté do zvláštní společnosti. Otázka zní, bude-li někdo ochoten tvrdit, že literární text má svou povahou blíže k úředním vyhláškám než k promluvám v každodenní komunikaci.

⁵ Srov. Ecùv poukaz na rozdíl v postavení mluvčího v běžné komunikaci a autora literárního díla: zatímco v prvním případě „je úsudek o záměrech hovoriaceho absolutne dôležitý“, v případě literárního díla „máme rešpektovať text a nie autora ako empirickú osobu“ (U. Eco, Nadinterpretovanie textov, in: S. Collini (ed.), Interpretácia a nadinterpretácia, Archa, Bratislava 1995, s. 67). V tomto pojetí literární interpretace „je pojem zámeru empirického autora celkom nanič“ (tamtéž); právě tak Eco zdůrazňuje „irelevanci“ empirického čtenáře, v konfrontaci s „právy textu“ (srov. U. Eco, Autor a jeho interpreti, in: U. Eco, Mysl a smysl, uspořádal J. Fiala, přeložili J. Fiala a Z. Frýbort, Nadace Dagmar a Václava Havlových, Praha 2000, s. 160–161).

⁶ Koho přesvědčuje tato úvaha, a zároveň odmítá pojímat literární dílo jako zcela neosobní fenomén, může přijmout princip redukcující intencionální parametry literární interpretace na absolutní minimum: nutnou podmínkou literárního statutu textu je záměr autora vytvořit literární dílo (v kap. II.4.c budeme diskutovat o interpretačním postoji, v němž odpadá i toto minimum). Tato výjimka může, budeme-li ji dále konkretizovat, implikovat jistá omezení okruhu možných interpretací. Můžeme se ptát, co to v případě daného autora mohlo znamenat zamýšlet vytvořit literární dílo, a chápat to jako

otázku po atributech literárního díla v dané době a v daném prostředí. Můžeme přitom dospět k jistému historicky a kulturně vázanému konceptu literárního díla a domnívat se, že přípustná interpretace smí dílu připisovat jen hodnoty zahrnuté v tomto konceptu (nebo ve slabší verzi: jen hodnoty, které jsou s ním slučitelné). To je něco jiného než zaměření na intence mluvčího ve smyslu individualistického pojetí interpretace. Nejde o identifikaci intencí tvůrce, založenou na vyhodnocování biografických informací: jde o vymezení okruhu intencí slučitelných (v dané době a prostředí) se záměrem vytvořit literární dílo, a toto vymezení se opírá o rekonstrukci dobového pojmu literárního díla. Jiná věc je, že tato rekonstrukce předpokládá interpretaci literárních děl dané doby, která zase předpokládá rozhodnutí o tom, které texty z dané doby lze považovat za literární, k němuž ovšem potřebujeme znát dobový pojem literárního díla. Jde o kruh, který nám mohou pomoci prolomit zachované dobové literární kánony a záznamy dobového hodnocení konkrétních textů (ale jen v omezené míře: například musíme vzít v úvahu, že samotná autorita kánonů nemohla fixně vymezit ani okruh možných intencí tvůrců, ani možnosti veřejného působení textů).

⁷ Srov. Mukařovského tezi, že tam, kde se uplatňuje estetická funkce jazyka, je předmětem pozornosti znak sám, resp. jeho zapojení do kontextu spíše než jeho vztah k realitě (viz J. Mukařovský, *Básnické pojmenování a estetická funkce jazyka*, in: *Studie z poetiky*, Odeon, Praha 1982, zvl. část II, s. 56 n.).

⁸ Staffan Carlshamre zvažuje několik důvodů proti přenášení individualistického pojetí interpretace z běžné komunikace (kde má podle něj plné oprávnění) do našeho postoje k literárním textům (S. Carlshamre, *Types of Types of Interpretation*, in: S. Carlshamre a A. Pettersson (eds.), *Types of Interpretation in the Aesthetic Disciplines*, McGill-Queen's University Press, Montreal – London – Ithaca 2003). Mimo jiné poukazuje na to, že v běžné komunikaci máme dvojí důvod zajímat se o postoje mluvčího:

/a/ Zajímají nás jeho přesvědčení a pocity, protože máme zájem na koordinaci našeho jednání a postojů.

/b/ Přistupujeme k mluvčímu jako ke zdroji informací o věcech, které jsou pro nás důležité.

Tato motivace ale podle Carlshamra chybí v případě literární interpretace (s. 132 n.). Já zde naopak vidím jasnou analogii. Jako čtenář mohu mít zájem koordinovat svou imaginaci a emocionalitu,

svůj způsob vidění, prožívání a hodnocení různých (možných) situací, vztahů či dějů s autorovým, protože mohou věřit, že mě to obohatí (mohou připisovat autorovi výjimečnou sensitivitu, intelekt a imaginační; nebo mohou věřit, že intenzivní intelektuální a emocionální spojení s jinou lidskou bytostí je cenné v každém případě a že výjimečná není osoba spisovatele, ale schopnost literárního díla zprostředkovat toto spojení). V žádném případě netvrdím, že toto osobní zaměření na autora je nutným prvkem interpretačního postoje (viz k tomu níže kap. II.3, II.4.c); ale zcela jistě dává dobrý smysl. (Pokud jde o motiv /b/, myslím, že ho můžeme chápat jako zájem o koordinaci přesvědčení, a tak zahrnout pod /a/.)

Kromě toho je zde obecná individualistická motivace, kterou mohou (a nemusím) následovat v literární interpretaci stejně jako v běžné komunikaci: jako posluchač (čtenář) mám zájem o to, co chce mluvčí (autor) sdělit, protože vztahuji jeho sdělení k sobě a cítím osobní odpovědnost za to, že jeho intence nezůstane nenaplněna – a tato odpovědnost a respekt neoddelitelně patří k lidské podstatě našeho vztahu. Skutečně humánní (což mimo jiné znamená: ne pouze instrumentální) postoj k jakémukoli artefaktu se vyznačuje zájmem o to, co do něj vložil jeho tvůrce, a tedy i o jeho intence, přinejmenším o ty, které se týkají statutu díla a kvalit relevantních z hlediska tohoto statutu. Nikdo zřejmě nepopře existenci a praktickou užitečnost odosobněných a vysoce institucionalizovaných typů komunikace: individualista ale bude trvat na tom, že interpretace uměleckých děl nepatří do této kategorie. Může se stát, že jediný dostupný způsob, jak se přiblížit autorovým intencím, vede přes konstrukci „modelového autora“ na základě textu a našich znalostí o kulturně historickém prostředí jeho vzniku. Podstatné ale je, že cílem této konstrukce je přiblížit se tak těsně, jak je to jen možné, k empirickému autorovi: není to manévr, který má empirického autora odsunout jako nepodstatný referenční bod nebo ho alespoň odosobnit či redukovat (vytvořit jeho „pruned version“ – srov. S. Carlshamre, s. 124) pro účely interpretace.

Další námitka proti intencionalismu z Carlshamreho výčtu zní, že ohled na intence empirického autora redukuje okruh možných čtení: může se tedy stát, že nám zabrání v přístupu k těm neplodnějším interpretacím (jen proto, že jsou neslučitelné s autorovými záměry). Zásada, že plodnost interpretačního postoje se měří okruhem interpretací, které připouští (tj. mírou, v jaké naplňuje „the principle of multiple allowable interpretations; tamtéž, s. 126), je

velmi diskutabilní: právě tak může někdo tvrdit, že funkčnost interpretační metody spočívá právě v tom, že nám poskytuje efektivní kritéria pro volbu mezi možnými interpretacemi. V každém případě ale platí, že přijetí *jakýchkoli* kognitivních limitů interpretace zužuje okruh dostupných čtení: konvencionalismus v tom není o nic velkorysejší než intencionalismus. Alternativou je jen pojetí interpretace jako volné konstrukce, v níž jsme limitováni pouze svými cíli a schopnostmi (k opozici kognitivismu a instrumentalismu viz níže pozn. 26).

Další námitka proti literárnímu intencionalismu poukazuje na uzavřenost (definitivnost, nedotknutelnost) literárního textu: jakmile je zveřejněn, autor ho nemůže opravit, aby lépe naplnoval jeho záměry – na rozdíl od běžné komunikace, kde mluvčí může nahradit jednu promluvu jinou (která vystihne lépe, co chtěl říci) a spoléhat se na to, že se bude počítat poslední verze (srov. B. Rosebury, *Irrecoverable Intentions and Literary Interpretation*, *British Journal of Aesthetics*, 37, No. 1, January 1997; srov. též Carlshamre, s. 128 n.). K tomu je třeba říci, že druhé tvrzení platí jen omezeně (komunikativní a mimokomunikativní účinky vulgárních či urážlivých vyjádření, různých „prořeknutí“ atd. se zpravidla neruší dodatečnou opravou), a první právě tak. Literární díla jsou na tom přesně stejně jako vědecké práce, politické dokumenty atd.: vždy je možné upravené vydání, které nemá sílu „zakrýt“ původní text, resp. učinit jeho interpretaci bezpředmětnou. Zveřejnění (jakéhokoli) textu je prostě neodvolatelný akt – to má stěží co dělat s otázkou, jakou roli má hrát zřetel k autorovým intencím v interpretaci publikovaného textu.

Zajímavým doplňkem k tomuto argumentu je Dworkinova úvaha o autorově interpretaci vlastního textu, tentokrát ve fázi práce na literárním díle (R. Dworkin, *A Matter of Principle*, Cambridge University Press, Cambridge 1985, Ch. 6 – *How Law Is Like Literature*, zvl. s. 156–158). Formování nových autorových intencí (týkajících se pokračování díla) závisí na jeho interpretaci toho, co už udělal, a ta se může v průběhu práce na díle radikálně měnit: podle Dworkina přitom nejde o změny v autorově identifikaci vlastních původních intencí, případně o odhalování skrytých, podvědomých intencí (tato verze je přijatelná jen v konkrétních případech, kdy pro ni máme zvláštní evidenci, jinak bychom ji měli odmítnout jako „flogistonový“ výklad – s. 156). Ukazuje se, že autor sám „is capable of detaching what he has written from his earlier intentions and beliefs, of treat-

ing it as an object in itself“ (s. 157). Sama autorská intence zahrnuje podle Dworkina jako svou složku záměr „to create something being capable of being treated that way, by himself and therefore by others and so...to create something independent of his intention“ (tamtéž). Otázka zní, máme-li autorovo přehodnocování rozdělané práce opravdu chápat jako interpretaci (resp. reinterpretaci) ve stejném smyslu, v jakém mluvíme o interpretaci završených textů, a ne spíše jako úvahu o tom, co všechno se dá dělat s dosud vytvořeným materiálem. Autorská intence se utváří, konkretizuje a proměňuje právě v úvahách tohoto druhu, v průběhu práce na díle: před završením díla zde tedy není ani žádná završená intence, kterou by intencionalisté mohli označit za relevantní a antiintencionalisté za irrelevantní pro interpretaci textu. Je-li tomu tak, můžeme jen stěží doufat, že ve způsobu, jakým autor nakládá s rozdělaným textem, najdeme vodítko pro rozhodování mezi intencionalistickým a antiintencionalistickým pojetím interpretace hotového textu.

Staffan Carlshamre (cit. dílo, s. 126 n.) dále uvažuje o tom, zda ohled na autorovy intence neporušuje tzv. „princip centrálnosti textu“ – k této otázce se dostaneme níže v pozn. 58).

⁹ Srov. Currieho formulaci „principu centrálnosti textu“ v G. Currie, *Interpretation and Objectivity*, *Mind* 102, July 1993, s. 418 (viz též níže pozn. 58).

¹⁰ Srov. např. S. Fish, *Is There a Text in this Class?*, Harvard UP, Cambridge 1980, s. 342; R. Rorty, *Půl pragmatistu*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995, s. 96.

¹¹ Srov. U. Eco, *Nadinterpretovanie textov*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995, s. 66.

¹² Například textem₁ (zápisem) Cervantesova *Dona Quijota* budu mít množinu instancí textu₁, která obsahuje původní Cervantesův rukopis *Dona Quijota* plus textové instance, které jsou s Cervantesovým rukopisem spojeny řetězem reprodukcí (opisování nebo kopírování pomocí libovolných technik). To je zjevná analogie Kripkeho kauzálních řetězů spojující dané užití jména s původním aktem křtu (viz jeho *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972 – srov. výše kap. C.II.5.c). Tak jako dvě identicky znějící (či graficky typově identické) instance jména mohou být součástí dvou různých řetězů, a tedy mít rozdílnou referenční funkci, mohou dvě smyslově neodlišitelné instance sekvencí vět náležet ke dvěma rozdílným repro-

dukčným řetězům, z nichž jeden zahrnuje instance Cervantesova zápisu a druhý například instance Menardova zápisu (budeme-li předpokládat, že skutečně existoval muž tohoto jména, který, tak jako hrdina Borgesovy povídky *Autor Quijota Pierre Menard*, napsal text₁, který se slovo od slova shoduje s Cervantesovým *Quijotem*). Srov. k tomu A. Danto, *The Transfiguration of the Commonplace*, Harvard University Press 1981, s. 34; J. L. Borges, *Autor Quijota Pierre Menard*, in: J. L. Borges, *Nesmrtelnost*, Hynek, Praha 1999.

¹³ Text v tomto smyslu se tedy vymezuje výrazy, které obsahuje, a jejich významy, chápanými jako to, co musíme znát, abychom byli jejich kompetentními interprety: pro takto chápaný význam zavedl David Kaplan výstižný výraz „charatery“ (např. „sentence-characters“; srov. výše kap. C.II.3). Pravidla přiřazující výrazům jejich „charaktery“ mohou být fixována konvencemi jazykového společenství nebo náležet k idiolektu autora textu: termín text₂, jak je zde zaveden, je vůči tomuto rozdílu indiferentní. Pokud jde o vztah textu₁ a textu₂, nesmíme pouštět ze zřetele, že syntaktickou identifikaci nelze izolovat od sémantické interpretace: o tom, které zvukové či grafické rozdíly jsou syntakticky relevantní, rozhoduje jejich schopnost signalizovat sémantické rozdíly.

¹⁴ V Kaplanově terminologii: přechod od textu₂ k textu₃ je přechodem od „characters“ ke „contents“. Není třeba zdůrazňovat, že významy jazykových výrazů (jako typů) nepředcházejí jejich fungování při vyjadřování propozičních obsahů a výpovědní síly: naopak se ustavují a fixují v této sféře. Tato a předchozí poznámka mají především poukázat na to, že posloupnost text₁ – text₂ – text₃ zde nelze interpretovat jako postup od elementárnějších či fundamentálnějších fenoménů ke komplexnějším, ale pouze jako rozšiřování okruhu faktorů, které explicitně tematizujeme.

¹⁵ Proto ani pokus napsat týž text₂ (tj. vytvořit instanci téhož textu₂) jako jiný autor nemusí být úspěšný, i když se nám podaří napsat týž text₁: na jiném místě se to pokouším demonstrovat na případu bizarního literárního projektu hrdiny Borgesovy povídky *Autor Quijota Pierre Menard* (P. Kořátko, *Text, dílo, interpretace: k implikacím Menardova případu*, in: K. Císař, P. Kořátko, *Text a dílo: případ Menard*, Filosofía, Praha 2004, s. 172 n.).

¹⁶ Měl bych zde zdůraznit rozdíl mezi funkcemi, které v následujícím textu připadají termínům „doslovný“ a „explicitní“. Říkáme-li, že

užitím věty *V* v daném kontextu je *doslovně* vyjádřena propozice *p*, znamená to, že vyjádření propozice *p* není zprostředkováno žádným mechanismem generujícím nepřímé významy (nejznámější popis takových mechanismů nabízí Griceova teorie konverzačních implikatur – srov. *Příloha*, heslo *Implikatury*). Řeknu-li například „Máš štěstí“ v kontextu, v němž je zřejmé, že adresátem mé promluvy je osoba *X*, doslovně jsem vyjádřil propozici, v níž se osobě *X* predikuje vlastnost mít štěstí. O identifikaci této složky propozice přitom rozhoduje kontextový faktor (fakt, že právě *X* je jediným, nebo alespoň nejvhodnějším kandidátem na roli adresáta mé promluvy), který v komunikaci není *explicitně* vyjádřen.

¹⁷ Lewisův termín je ovšem „truth in fiction“. Varianta Lewisovy definice tohoto pojmu, o níž se zde opírám, zní takto: „A sentence of the form ‚In the fiction *f*, Φ ‘ is non-vacuously true if and only if, whenever *w* is one of the collective belief worlds of the community of origin of *f*, then some world where *f* is told as known fact and Φ is true differs less from the world *w*, on balance, than does any world where *f* is told as known fact and Φ is not true. It is vacuously true if and only if there are no possible worlds where *f* is told as known fact.“ D. Lewis, *Truth in Fiction*, in: D. Lewis, *Philosophical Papers*, Vol. I, Oxford University Press 1983, s. 273.

¹⁸ Toto vymezení stojí na opozici fiktivního vyprávění a vyprávění faktů známých autorovi. Lewis zde užívá ne zrovna důsledným způsobem výraz „storytelling“. Nejprve jím označuje fiktivní vyprávění, které charakterizuje jako předstírání („storytelling is a pretence“; tamtéž, s. 266): autor předstírá, že říká pravdu o věcech, které jsou mu známy, že pomocí vlastních jmen referuje k osobám, o jejichž existenci ví atd., aniž cokoli z toho dělá doopravdy. Když ale Lewis uvažuje o možných světech, v nichž se totéž, co se v aktuálním světě vypráví v právě uvedeném modu, vypráví „as known fact rather than fiction“, užívá výraz „storytelling“ neutrálně: „the act of storytelling occurs just as it does here at our world: but there it is what here it falsely purports to be: truth-telling about matters whereof the teller has knowledge“ (tamtéž). Zde je na místě další, tentokrát obecnější terminologická poznámka: výrazy „pretend“ nebo „purport“, stejně jako český překlad „předstírat“, případně „budit dojem“, nejsou pro charakteristiku beletristického vyprávění nejvhodnější, protože naznačují záměr oklamat adresáta. Potřebovali bychom něco tak neutrálního, jako je výraz „předvádět“ pro dění na scéně: herec předvádí

strach, umírání, akty tvrzení atd. Nenapadá mě nic lepšího než toporné obraty typu „prezentovat něco jako...“ nebo „vyprávět v modu jakoby“.

Pokud jde o samotnou opozici vyprávění faktů známých autorovi a předstírání takového vyprávění, myslím, že se pro obecnou charakteristiku beletristického vyprávění nehodí. Není nic inkonzistentního na představě, že vše, co se popisuje v románu, jsou reálné události známé autorovi (a dokonce že autor má všechny vlastnosti, zastává všechny názory, prožívá všechny emoce atd., které vykazuje jeho románový vypravěč): čtenář si toho může být vědom, aniž by mu to bránilo číst text jako beletrii. Myslím, že je důležité důsledně oddělovat následující opozice:

- /1/ vyprávění skutečného příběhu – vyprávění smyšleného příběhu;
- /2/ vyprávění příběhu jako skutečného – vyprávění příběhu jako smyšleného;
- /3/ vyprávění bez literárních aspirací – vyprávění s literárními aspiracemi.

Opozice /1/ neimplikuje žádný rozdíl v závazcích uvalených na autora, na rozdíl od opozice /2/: vyprávění příběhu jako skutečného je kritizovatelné jako podvod, jde-li o smyšlený příběh; vyprávění příběhu jako smyšleného je kritizovatelné jako podvod, jde-li o skutečný příběh a autor o tom ví. Opozice /3/ explicitně vymezuje rozdíl v nárocích na autorův vypravěčský výkon, ale neimplikuje žádný rozdíl v závazcích toho typu, jaký jsme zaznamenali u /2/. Každá z možností uvedených v /3/ je slučitelná s každou z možností uvedených v /2/ (takže například: ukáže-li se, že jde o skutečný příběh a že o tom autor ví, neproblematizují se tím v žádném ohledu literární aspirace textu ani autora).

¹⁹ Borgesova povídka nám nabízí dva způsoby, jak uskutečnit toto zdvojení. Za prvé je zde postava Pierra Menarda: literáta, který si předsevzal napsat původní dílo (zakotvené v poměrech počátku 20. století), jehož text bude větu po větě identický s Cervantesovým románem *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha*. Druhou cestou je „nová technika čtení“ (popsaná v závěru povídky), která přenáší menardovský výkon na čtenáře: můžeme zkusit číst *Dona Quijota*, jako by byl napsán na počátku minulého století a přesvědčit se, kde všude se tato externí změna promítne do literární výstavby díla. Srov. J. L. Borges, Autor Quijota Pierre Menard, in: J. L. Borges, *Nesmrtelnost*, Hynek, Praha 1999, s. 119.

²⁰ To je důvod, proč se Lewis připojuje k dlouhé řadě autorů, kte-

ří považují Menardova a Cervantesova Quijota za dvě odlišná díla. Narativní literární útvar je pro Lewise „a story told by a storyteller on a particular occasion“ (tamtéž, s. 265): autor a okolnosti vzniku díla tak vstupují do jeho identifikace. (Zde i na jiných místech užívá Lewis výraz „storyteller“, resp. „teller“ evidentně pro autora, nikoli pro vypravěče jako literární konstrukt.)

²¹ Zatímco určování doslovně vyjádřených propozičních obsahů náleží v naší terminologii k identifikaci textu₃, určování nepřímých významů zahrnují až do identifikace díla: přechod od doslovné interpretace užití nějaké věty v textu₃ k určení jejího (případného) nepřímého významu tedy budeme automaticky chápat jako přechod od identifikace textu₃ k identifikaci díla. Toto rigidní pojetí textu není nijak ojedinělé; srov. např. G. Currie (Interpretation and Objectivity, Mind, Vol. 102, July 1993, s. 5): „there is nothing, literally, implicit in a text itself; the meaning that there is in the text itself is all explicit, literal meaning.“

²² Samozřejmě mohu dojít k závěru, že mezi obojím čtením nelze rozhodnout a že tato ambiguita není nedopatření, ale konstruktivní součást výstavby díla. Podobnou víceznačnost mohu ostatně zaznamenat (a ocenit) i na úrovni identifikace textu₃ (mohu například konstatovat, že nelze vybrat jeden ze dvou významů homonyma nebo jeden ze dvou potenciálních referentů indexického výrazu).

²³ Za jistých okolností (a v každém případě velmi obezřetně) můžeme využít i svých znalostí či hypotéz o postojích empirického autora: to je na místě jen tehdy, máme-li dobré důvody považovat vypravěče či postavu za tlumočnicka autorových názorů. Tak postupuje vypravěč citované Borgesovy povídky, když tvrdí, že chválu vojenství ve známém Quijotově monologu z 38. kapitoly je přirozené interpretovat doslovně v rámci Cervantesova díla, zatímco stejnou pasáž v díle Pierra Menarda („současnika spisu *Zrada vzdělanců* a Bertranda Russella!“) můžeme číst jedině ironicky. Srov. J. L. Borges, Autor Quijota Pierre Menard, in: J. L. Borges, Nesmrtelnost, Hynek, Praha 1999, s. 117.

²⁴ Na základě jistých znalostí či přesvědčení obecně sdílených v Cervantesově době mohou například tituly postav, detaily jejich oblečení, zvláštnosti ve způsobu vyjadřování atd. implikovat jisté postavení nebo původ, a to zase typické motivace, schémata jednání, temperament atd. Na tomto pozadí se pak jistě explicitně popsané jednání může jevit jako přirozené nebo naopak překvapivé, což může

být podstatné pro určení jeho role ve vývoji příběhu, pro pochopení reakcí jiných postav nebo vypravěčových komentářů. Dobové představy o souvislosti nebeských a pozemských dějů mohou způsobit, že zmínka o určitých úkazech na obloze signalizuje tragický zvrat ve vývoji příběhu. Na pozadí dobové rozšířených topografických znalostí či představ se jisté cestovní plány nebo vyprávění cestovatele mohou jevit jako absurdní: bez těchto znalostí mohou být reakce románových postav na tyto plány nebo vyprávění nepochopitelné; atd.

²⁵ Pomíjím zde fakt, že i identifikace textu₁ (zápisu) může v některých parametrech vyžadovat identifikaci textu₂, textu₃, resp. díla (srov. doplňování chybějících písmen či slov v poškozených rukopisech).

²⁶ Kognitivistickou (nebo chcete-li: realistickou) pozici ve sféře literární interpretace pak můžeme charakterizovat takto: Text₂ (případně text₁ – v.v.) + objektivně daná mimotextová báze, ať už do ní zahrneme kulturně historické okolnosti vzniku díla nebo záměry empirického tvůrce nebo nějakou kombinaci obojího, fixuje Dílo_R (prakticky vzato spíše množinu Děln, ve stejné míře slučitelných s daným textem₂ a danou mimotextovou bází – nadále budeme pro stručnost mluvit pouze o Díle). Identifikace této báze je kognitivní složkou literární interpretace. To, co fixuje konkrétní čtenářova interpretace daného textu₂, můžeme označit jako dílo_(X,Y) (tj. dílo přiřazené textu₂ čtenářem X při čtení Y). Adekvátnost dané interpretace je dána tím, jak se dílo_(X,Y) blíží Dílu. Podobně můžeme zavést termín dílo_(A,O) pro označení díla původně (tj. v době psaní textu) zamýšleného autorem. Míra naplnění autorova záměru pak bude dána blízkostí či vzdáleností díla_(A,O) a Díla. Základní tezi radikálního intencionalismu pak můžeme vyjádřit jako tvrzení, že Dílo = dílo_(A,O), tj. že Dílo je plně identifikováno textem₂ a autorovou literární intencí, nezávisle na tom, co z ní se stane veřejně dostupné a co zůstane skryté. Zůstane-li něco skryté, neohrožuje to určitost Díla: jediný důsledek spočívá v tom, že nemáme možnost rozhodnout, nakolik se nějaké konkrétní dílo_(X,Y) přibližuje (pokud jde o parametr, jehož se týká nezjistitelná složka záměru tvůrce) Dílu.

Konstruktivistická alternativa je pak založena na tezi, že neexistuje nic jako Dílo_R, ale jen díla_(X,Y), tj. produkty individuálních čtenářských výkonů, konstruujících pro své potřeby i kontexty, do nichž zasazují texty₂. Přijmeme-li zásadu, že tato konstrukce má namísto sledování kognitivních zřetelů usilovat o maximalizaci literární

hodnoty textu₂, můžeme namísto Díla_R postulovat Dílo_R jako ideální naplnění tohoto cíle, tj. jako produkt ideální interpretace, přiřazující textu₂ maximum literární hodnoty – relativně k určité hierarchii hodnot (srov. diskusi o principu vstřícnosti v kap. 4.c).

²⁷ Srov. k tomu A. Danto, *The Transfiguration of the Commonplace*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), s. 35, 41.

²⁸ To je pozice Catherine Elginové a Nelsona Goodmana, srov. *Interpretations and Identity: Can the Work Survive the World?*, in: C. Elgin, N. Goodman, *Reconceptions in Philosophy*, Routledge, London 1988; Menardův Quijote pak pro ně nutně představuje totéž dílo jako Cervantesův Quijote: „Menard may in some way have proposed or inspired a new interpretation of the text. But no more than any other admissible interpretation offered before or since or by others does the Menard reading count as *the work Don Q.*, or even *a work Don Q.* All are merely interpretations of the work“ (tamtéž, s. 63).

²⁹ Podle Michaela Dummetta obhájíme relevanci pojmu pravdy pro teorii významu pouze tehdy, když najdeme „spojovací článek“ („linking principle“) mezi tímto pojmem a praxí vykonávání tvrzení. Výklad tohoto spojení má u Dummetta podobu odvození pojmu pravdy z „primitivnějšího“ pojmu správnosti tvrzení: srov. např. „Any workable account of assertion must recognize that an assertion is judged by objective standards of correctness and that, in making an assertion, a speaker lays claim, rightly or wrongly, to have satisfied those standards. It is from this primitive conceptions of the correctness or incorrectness of assertion that the notions of truth and falsity take their origin“ (M. Dummett, *What is a Theory of Meaning?* (II), in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976, s. 83; srov. též M. Dummett, *Frege: Philosophy of Language*, Duckworth, London 1973, s. 298; M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, Harvard University Press 1991, s. 165 n.). Tato vazba na pojem správnosti tvrzení zbavuje pojem pravdy univerzálních aspirací v teorii významu, chápeme-li tvrzení jako jeden z mnoha typů mluvnických aktů a přiznáme-li každému typu mluvnického aktu specifický a stejně původní způsob, jakým uvádí do komunikace svůj propoziční obsah. Obecná charakteristika propozičního obsahu jako toho parametru obsahu mluvnického aktu, který vymezuje jeho *pravdivostní podmínky* se potom jeví jako svévolná redukce: potřebujeme obecnější pojem, pro nějž John Searle zavedl výstižný termín *podmínky naplnění* („satisfaction conditions“).

Z pravdivostních podmínek se tím stává zvláštní případ podmínek naplnění se stejným statutem jako podmínky, za nichž je vykonán rozkaz, podmínky, za nichž je splněn slib atd.

Peter Geach polemizoval s přesvědčením oxfordských filosofů jazyka, že propozice může nést pravdivostní hodnotu jen tehdy, když je vyjádřena způsobem, v němž se deklaruje *nárok na pravdivost*. (Srov. P. Geach, Assertion, in: P. Geach, Logic Matters, Oxford University Press 1972, s. 257; méně emphaticky můžeme mluvit o *prezentaci propozice jako pravdivé*: v obou případech různým způsobem zachycujeme určitý aspekt asertivní síly). Geach poukazuje například na to, že v disjunkci „Prší nebo sněží“ jistě má smysl zvažovat pravdivostní ohodnocení jednotlivých disjunktů, přestože nárok na pravdivost se vztahuje (pokud vůbec k něčemu) k celé disjunkci: to je bezpochyby dáno tím, že asertivní síla náleží propozičnímu obsahu jako celku, a nikoli separátně jeho komponentům. Tento případ by někdo mohl komentovat takto: můžeme-li pojem pravdivostní hodnoty a pravdivostních podmínek aplikovat na propozici i tehdy, když o ní uvažujeme *jako o takové*, bez spojitosti s výpovědní silou, ukazuje to, že pojem pravdy patří k elementární charakteristice propozičního obsahu, která je neutrální vůči rozdílům mezi mluvními akty. Ale za prvé je možné namítnout, že případ, který zde posuzujeme, není elementární, ale odvozený: elementární je vztah mezi tvrzením „Prší“ a jeho pravdivostními podmínkami. Funkce věty „Prší“ v rámci komplexního (disjunktivního) tvrzení je odvozená od jejího samostatného asertivního fungování; a o pravdivostním ohodnocení obou disjunktů uvažujeme v rámci úvahy o pravdivostní hodnotě či pravdivostních podmínkách celku, který má asertivní sílu. A za druhé: totéž, na co Geach poukazuje u disjunktivního tvrzení, můžeme zaznamenat u disjunktivního rozkazu, slibu atd. s tím, že pravdu vystřídá alternativní typ podmínek naplnění: srov. „Slibuji, že přijedu nebo napíšu.“

Jiný pokus obhájit privilegované postavení pojmu pravdy se může opírat o pojetí mluvního aktu jako zaujetí takového postoje k propozici, který nelze charakterizovat bez pojmu pravdy: tvrzení, že prší, se podle toho dá parafrázovat jako vyjádření přesvědčení, že propozice „prší“ je pravdivá; slib, že mluvčí přijde na večírek, jako závazné vyjádření záměru mluvčího *M* učinit pravdivou propozici „*M* přijde na večírek“; rozkaz, aby adresát *A* odešel, jako zavazující vyjádření přání mluvčího, aby adresát učinil pravdivou propozici „*A* odejde“ atd. Není samozřejmě problém zapojovat do analýzy další a další pojmy:

takový manévr ale ještě nedokazuje, že jsme odhalili nový parametr toho, co analyzujeme. Wittgenstein v podobné diskusi konstatuje, že „každé tvrzení bychom mohli docela dobře zapsat ve formě otázky s následným přitakáním, např. „Prší? Ano“ a ptá se: „Svědčilo by to o tom, že v každém tvrzení je obsažena otázka?“ (L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přel. J. Pechar, *Filosofia*, Praha 1993, par. 22). V našem případě by bylo třeba ukázat, že charakterizujeme-li slib, že M přijde na večírek, jako závazné vyjádření záměru M přijít na večírek, pomínuli jsme něco podstatného, pokud jde o způsob, jakým je zde komunikován propoziční obsah (jakým je propozice, že M přijde na večírek, vyslána do komunikace) – něco, co naopak zachycuje parafráze operující pojmem pravdy. Samozřejmě nestačí odpovědět, že tato parafráze odhaluje navíc (proti stručnější verzi) roli pojmu pravdy v komunikaci propozičního obsahu: to by znamenalo předpokládat, co má být teprve dokázáno. Dokud někdo nedovede tento argument ve prospěch tradičních výsad tvrzení do úspěšného konce, nemáme před sebou víc než nesporný fakt, že slib M , že přijde na večeři, je ekvivalentní slibu M , že učiní pravdivou propozici „ M přijde na večeři“. Stejně jasnou ekvivalenci ale dostaneme, budeme-li parafrázovat tvrzení, že prší, jako vyjádření přesvědčení, že počasí je takové, že pokud si někdo přeje, aby přšelo, jeho přání je splněno. Jak se snad shodneme, možnost takové parafráze ani její ekvivalence s původní formulací nedokazuje, že k asertivní komunikaci propozičního obsahu podstatně patří pojem splnění přání: parafrázi jsme nezískali nic než komicky přebujelou formulaci. Přesně tak vnímám výklad slibu jako závazku učinit pravdivou nějakou propozici.

Obecnost, kterou si běžně nárokuje pojem pravdy, tedy náleží spíše pojmu podmínek naplnění. Není pochyb o tom, že analýza podmínek naplnění jednoho typu nám může poskytnout užitečné vodítko pro analýzu podmínek naplnění jiného typu: ale nikde není řečeno, že právě pravdivostní podmínky mají vyhrazenou roli paradigmatu. Michael Dummett podal klasický případ opačného postupu: úvahu o tom, jak vymezit pravdivostní podmínky určitých typů tvrzení, založil na analýze podmínek splnění rozkazů s analogickou strukturou (srov. M. Dummett, *Truth*, in: M. Dummett, *Truth and Other Enigmas*, Duckworth, London 1978).

Nárok pojmu pravdy na centrální postavení v teorii významu by mohl být podpořen Davidsonovým projektem teorie významu jako (adaptované) teorie pravdy Tarského typu, kdyby platilo, že roli, která zde přísluší pojmu pravdy, nemůže zastat pojem „podmínek napl-

nění“: k tomu ale nevidím žádný důvod (touto cestou se vydávají např. E. Lepore a K. Ludwig ve stati *What Is Logical Form?*, in: P. Kořátko, P. Pagin, J. Segal (eds.), *Interpreting Davidson*, CSLI, Stanford 2001; davidsonovskou teorií významu se z tohoto hlediska zabýváme ve stati *Ke starým (i novějším) nárokům pojmu pravdy ve filosofii jazyka*, in: J. Nosek (ed.), *Úvahy o pravdivosti*, Filosofía, Praha 2001, s. 157 nn.). V následujícím textu mluvím pro jednoduchost většinou o pravdivostních podmínkách: čtenář by při tom měl mít na zřeteli, že zde slouží jen jako příklad jednoho druhu podmínek naplnění.

³⁰ Klasická formulace tohoto principu zní takto: „Der Satz zeigt, wie es sich verhält, wenn er wahr ist. Und er sagt, dass es sich so verhält.“ (L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, český překlad J. Fiala, Oikúmené, Praha 1993, par. 4.022; srov. tamtéž, par. 4.024: „Einen Satz verstehen heisst wissen was der Fall ist, wenn er Wahr ist.“)

³¹ To by mělo stačit, aby seablokovaly psychologizující asociace, které vyvolává slovo „aspirace“. Profesor Lubomír Doležel mi (v diskusi na stockholmské konferenci *Fiction and Perspective* v r. 2001) doporučil, abych se kvůli nim pokusil najít jiný termín, což se mi při vši snaze nepodařilo. Mohu tedy jen poprosit čtenáře, aby výraz „literární aspirace textu“, jak zde byl zaveden, chápal stejně nepsychologicky a stejně neosobně, jako když Eco a další mluví o „intentiono operis“ nebo jako když Frege mluví o „myšlence“ („Gedanke“) nebo „pojmu“ („Begriff“). Otázka, zda musíme předpokládat nějakou podstatnou korelaci mezi aspiracemi textu a aspiracemi autora, je předmětem sporu mezi intencionalisty a konvencionalisty (viz níže kap. 3 a kap. 4.c), k němuž by terminologie měla zůstat neutrální.

³² Nejde jen o to, že báseň se vůbec nemusí skládat ze slov, kterým konvence nějakého jazyka přiřazují nějaký význam (v tom případě zde není žádný text₂ a předmětem literární interpretace je text₁ – srov. kap. II.1). Jde o obecný (a triviální) fakt, že prvky či vlastnosti textu, které jsou nositelem literárních aspirací, nemusí být jednotkou, která hraje nějakou roli v jazykových konvencích: srov. rytmické uspořádání nebo onomatopoeický potenciál textu.

³³ Není třeba zdůrazňovat, že se nic nezmění, nebude-li mluvčím tvrzení, že Marie umírá, románová postava, ale vypravěč: také vypravěč je literární konstrukt, fiktivní osoba, charakterizovaná slovníkem, oblíbenými vypravěčskými figurami, souborem přesvědčení, preferencí, averzí atd.

³⁴ V případě parodie může například líčení nějaké scény signalizovat aspirace na majestátnost (dojemnost, děsivost atd.) tím, že hromadí literární klišé běžně užívaná k těmto účelům a zároveň může tuto aspiraci negovat tím, že tyto prostředky nasazuje s ostentativní nestoudností. Nebo může text signalizovat aspiraci na určitý žánr (např. detektivky) tím, že užívá standardní postupy tohoto žánru jen proto, aby vyvolal žánrová očekávání, která budou vzápětí frustrována.

³⁵ Čtenáře by zde neměla zneklidňovat jistá dvojakost: může se stát, že v některých formulacích budu připisovat literární aspirace textu, v jiných dílu. Obojí dává smysl a není zde žádný konflikt: literární aspirace náležejí textu jako svému nositeli (text nese a signalizuje jisté aspirace) a zároveň náležejí dílu jako celku, jehož jsou součástí (dílo je souborem literárních aspirací). Nejsem si vědom žádné konfuze, která by mohla povstat z toho, že připisování literárních aspirací se zakládá střídavě na těchto rozdílných vztazích.

³⁶ V teorii není nijak výjimečné, že interpretace (ať už literárního textu nebo promluv v běžné komunikaci), stejně jako komunikativní postoj mluvčího, vycházejí jako složitě strukturované racionální operace. Stačí připomenout griceovské definice pojmu „mítn něco promluvou“ (srov. *Příloha*, heslo *Intencionální sémantika*). Ve sféře literární interpretace je dobrým příkladem Ecův model založený na charakteristice textu jako „nástroje určeného k vytváření modelového čtenáře“ (U. Eco, *Autor a jeho interpreti*, in: U. Eco, *Mysl a smysl*, uspořádal J. Fiala, přeložil J. Fiala a Z. Frýbort, Nadace Dagmar a Václava Havlových, Praha 2001, s. 150; srov. též U. Eco, *Nadinterpretovanie textov*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995, s. 66). Role takto stvořeného modelového čtenáře pak spočívá v „nájdení modelového, teda nie empirického autora, ktorý v konečnom dôsledku splyva so zámerom textu“ (*Nadinterpretovanie textov*, s. 66). A protože záměrem textu, jak víme, je vytvoření modelového čtenáře, dostáváme kruh, v němž jeden ideální konstrukt odkazuje na druhý: modelový čtenář odhaluje modelového autora jako nositele záměru (identického se záměrem textu) vytvořit modelového čtenáře, který odhaluje... Přiznám se, že mi není jasné, jak by se v takovém regresu mohly odkrývat (nebo realizovat nebo generovat) literární kvality textu. Ať je to jak chce, interpretace se zde jeví jako záležitost, kterou si mezi sebou vyřizují dva ideální konstrukty textu. Toto ideální soukolí, které si vystačí bez lidského zásahu, spojuje se zemí empirický čtenář, o němž Eco

říká, že „je len aktérom vyslovujúcim domnienky o povahe modelového čitateľa, ktorého postuluje text“ (tamtéž, s. 66; o irelevanci empirického čtenáře i empirického autora srov. pozn. 5). Není tak snadné vysvětlit, jak Eco chápe vztah těchto dvou entit. Na jedné straně konstatuje, že „Modelový čtenář nějakého příběhu není čtenář empirický. Empirický čtenář jste vy, já, kdokoli, kdo čte text“ (U. Eco, *Autor a jeho interpreti*, s. 151). Vypadá to, že máme před sebou kontrpozici: empirické osoby versus ideální konstrukty produkované textem. Naše místo se zdá jasné: vy, já ani Eco nejsme konstrukty nějakého textu. Hned vzápětí ale Eco ohlašuje popis „zábavných situací, v nichž jeden z mých čtenářů jednal jako empirický, a nikoli jako modelový čtenář“ (tamtéž). Těžko říct, co by zde mohlo být zdrojem zábavy: zdálo by se, že člověk, o němž se Eco chystá mluvit, jednoduše neměl jinou možnost než „jednat jako empirický čtenář“. Podobně se Eco zmiňuje o případu, „v němž jsem se jako modelový čtenář snažil vyloučit možné odkazy na George Eliotovou“ (tamtéž, s. 158; v U. Eco, *Medzi autorom a textom*, in: *Interpretácia a nadinterpretácia*, s. 82, zase čteme: „práve to bol prípad, keď som sa ako modelový autor usiloval eliminovať odkazy na George Eliotovú“). Nebo: „Mohu jen vyznat (jako empirický čtenář, jak jsem řekl výše), že v první verzi znělo jméno mé postavy *Stefano* Belbo. Pak jsem je změnil na Jacopo, protože – jako modelový čtenář – jsem si nepřál, aby můj text činil toto spojení tak patrným“ (Autor a jeho interpreti, s. 160). Nejprirozenější řešení je zřejmě chápat modelového čtenáře textu *X* jako pozici (roli) vymezenou textem a uzpůsobenou k tomu, aby ji obsazovala reálná individua. Kterýkoli empirický čtenář textu *X* se v ní může ocitnout tím, že odhalí a přijme interpretaci postulovanou *X* (nebo soubor interpretací postulovaných *X*, případně jednu či několik interpretací z tohoto souboru). Pak má smysl říci, že osoba *A* je (díky splnění uvedené podmínky) modelovým čtenářem textu *X*, právě tak jako říkáme, že G. Bush je (díky splnění jiných podmínek) americkým prezidentem, aniž bychom tím ztotožňovali empirickou osobu a institucionálně vymezenou pozici (úřad). Přijmeme-li to, neměli bychom ovšem tvrdit (spolu s Ecem – v.v.), že modelový čtenář není čtenář empirický, tak jako zřejmě neřekneme, že americký prezident není reálná bytost. A měli bychom se zříci formulací typu „A jednal jako empirický, a nikoli jako modelový čtenář“ (v.v.), protože indikují neexistující kontrast – podobně jako neřekneme „A se chová jako empirická bytost, a ne jako americký prezident“.

³⁷ John McDowell to vyjadruje slovy, že tvrzení typicky působí jako epistemická náhražka („epistemic surrogate“) přímého zakoušení

nějakého stavu věci; právě v tom podle něj spočívá původní funkce tvrzení, která má své kořeny v předhumánních formách komunikace (srov. J. McDowell, *Meaning, Communication and Knowledge*, in: Z. van Straaten (ed.), *Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson*, Clarendon Press, Oxford 1980).

³⁸ Extrémním příkladem je rutinní plnění povelů při pořadových cvičeních nebo mechanické vykonávání pracovních úkonů v rámci hry popsané Wittgensteinem na začátku Filosofických zkoumání (L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přeložil J. Pechar, *Filosofia*, Praha 1993, par. 2 n.).

³⁹ Někdo (předpokládám, že jen profesionální filosof) by mohl připadnout na myšlenku, že je beznadějně snažit se vydělit v toku prožitků ty kvality, za něž je odpovědný konkrétní podnět, například izolovat účinky literárního díla. Mohl by tvrdit, že působení těchto podnětů je neredukovatelně holistické (v tom smyslu, že každá prožívaná kvalita se vymezuje výhradně místem ve struktuře celého prožitkového komplexu a ne referencí k nějakému vnějšímu zdroji). Nemám nic proti takovým intelektuálním cvičením, ale zároveň s úlevou konstatuji, že reálně *jsme* schopni s velkým stupněm spolehlivosti připisovat určité pocity například tvrdosti či sklonu křesla nebo tomu, že v místnosti je otevřené okno, případně rozhodnout, zda máme spíš upravit křeslo nebo zavřít knihu, chceme-li se zbavit nepříjemného napětí (a korelace mezi působením jednotlivých podnětů naštěstí nebývají tak subtilní, že by plnohodnotná četba určité knihy vyžadovala určité seřízení křesla, nastavení zcela určité teploty v pokoji a dalších parametrů). Je to analogické běžným případům, v nichž dovedeme s velkou určitostí říci, jakou roli v našem rozhodnutí k určitému jednání sehrálo něčí tvrzení.

⁴⁰ Literární kvality textu jsou – v pojetí, které zde zastávám – intersubjektivní povahy. Má-li tedy schopnost textu vyvolávat určitý prožitek náležet textu jako jedna z jeho literárních kvalit, musí jít o prožitek jako obecný typ, o prožitkovou kvalitu. To ale neznamená, že musí být identifikovatelná způsobem, který nezahrnuje referenci k danému textu (samozřejmě rovněž jako typu): naopak lze předpokládat, že prožitky jako literární kvality jsou typicky svázány s konkrétní jazykovou formou v tom smyslu, že je nelze identifikovat jinak než jako prožitky vyvolávané právě daným textem (případně jeho věrným překladem).

⁴¹ Připisovat textu literární aspirace jako něco, co není *a priori* identifikovatelné s aspiracemi autora, neznamená přistupovat k textu jako k osobě svého druhu: připomínám, že pojem aspirace, jak ho zde užíváme, je paralelou pojmu pravdivostních podmínek (a obecně „satisfaction conditions“): srov. výše pozn. 31.

⁴² Proto nemůžeme zkráceně označit literární aspirace, o nichž se mluví v bodě /3/, jako aspirace autora. Tento výraz je na místě spíše v bodě /4/: záměr autora, aby dílo neslo jisté literární kvality, můžeme označit za literární aspiraci autora v přímé paralele k literárním aspiracím textu.

⁴³ Dagfinn Føllesdal (v komentáři k původní verzi mé stati Truth Conditions and Literary Aspirations: Basic Correlations, in: G. Rossholm (ed.), *Essays on Fiction and Perspective*, Peter Lang Verlag, Bern 2004) kriticky poukázal na to, že se předem omezují na davidsonovskou verzi principu vstřícnosti. Je pravda, že v těchto úvahách nevstupují do diskusí o případných limitech této verze, které (podle kritiků, mezi něž patří i Dagfinn Føllesdal) problematizují její uplatnění v analýze „každodenní“ komunikace. Moje otázka zní, zda pojem pravdivostních podmínek má nějakou funkční analogii na úrovni literární interpretace, a jestliže ano, co v této sféře odpovídá principu maximalizace pravdivosti. Varianta principu vstřícnosti, k níž tak dospívám, si přitom nenárokují neomezenou (žádnými dalšími zřeteli nepodmíněnou) platnost: jak se pokusím ukázat níže (v kap. 4.c), v různých typech interpretačních postojů je podrobována různým omezením.

⁴⁴ Quine charakterizuje intuitivní bázi principu vstřícnosti takto: „hloupost našeho partnera, za určitou hranicí, je méně pravděpodobná než špatný překlad – nebo, v případě promluv v domácím prostředí, než jazyková rozdílnost“ (W. V. O. Quine, *Word and Object*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1960, s. 59; srov. tamtéž s. 69).

⁴⁵ Interpretace, která užitým výrazům přiřazuje nestandardní významy, má metodologickou přednost před interpretací, která vede k závěru, že promluva (případně komplexní jednání, jehož je součástí) nedává smysl nebo že přesvědčení mluvčího jsou v příliš zjevném rozporu s realitou (nejsou-li zde zvláštní okolnosti odůvodňující takový rozpor). Srov. citát z Quina v předchozí poznámce; srov. též následující Davidsonův příklad: „If you see a ketch sailing by and your companion says, ‚Look at the handsome yawl‘, you may be

faced with a problem of interpretation. One natural possibility is that your friend has mistaken a ketch from a yawl, and has formed a false belief. But if his vision is good and his line of sight favourable it is even more plausible that he does not use the word ‚yawl‘ quite as you do, and has made no mistake at all about the position of the jigger on the passing yacht. We do this sort of off the cuff interpretation all the time, deciding in favour of reinterpretation of words in order to preserve a reasonable theory of belief“ (D. Davidson, On the Very Idea of Conceptual Scheme, in: D. Davidson, Inquiries into Truth and Interpretation, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 196).

⁴⁶ Davidson se vyjadřuje velmi radikálně: „V té míře, v jaké se nám nedaří odhalit v postojích a jednání druhých koherentní a uspokojivý vzorec, jednoduše přicházíme o možnost pojímat je jako osoby“ (D. Davidson, Mental Events, in: D. Davidson, Essays on Actions and Events, Clarendon Press, Oxford 1980, s. 221 n.). Samozřejmě můžeme dospět k závěru, že v něčem chování nemá smysl hledat žádný koherentní vzorec: tím ale zároveň přiznáváme, že nemá smysl pokoušet se o interpretaci.

⁴⁷ K rozlišení doslovného významu a nepřímého významu v tomto kontextu viz D. Davidson, A Nice Derrangement of Epitaphs, in: E. Lepore (ed.), Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson, Blackwell, Oxford 1986.

⁴⁸ Srov. H. P. Grice, Logic and Conversation, in: H. P. Grice, Studies in the Ways of Words, Harvard University Press 1989.

⁴⁹ Ronald Dworkin formuloval tentýž princip pod označením „estetická hypotéza“ v tomto znění: „An interpretation of a piece of literature attempts to show which way of reading (or speaking or directing or acting) the text reveals it as the best work of art“ (R. Dworkin, A Matter of Principle, Cambridge 1985, s. 149). Podobně v Currieho instrumentalistickém modelu literární interpretace konstruuje čtenář hypotetického autora jako nositele takových literárních záměrů, že daný text může být pokládán za jejich ideální naplnění (G. Currie, Interpretation and Objectivity, Mind, Vol. 102, July 1993).

⁵⁰ Jinými slovy, interpretace, které nastolují *ekvilibrium* v tom smyslu, že i nepatrná změna jednoho parametru k lepšímu by byla zaplacená výraznější změnou druhého parametru k horšímu (tedy: i malá modifikace aspirací připisovaných textu ve prospěch závažnějších by významně zvýšila poměr nenaplněných aspirací a obráče-

ně: i malá modifikace připisovaných aspirací ve prospěch těch, které lze považovat za naplněné, by významně snížila celkovou závažnost aspirací).

⁵¹ Dvojímu hledisku, které musíme sledovat při hledání adekvátní interpretace, tj. té, která maximalizuje literární hodnotu textu, odpovídá na druhé straně dvojí způsob, jakým lze text *nadinterpretovat*, tj. jakým může vstřícnost interpretace překročit dostupnou evidenci:

/a/ připisovat textu náročnější aspirace, než jaké připouští dostupná evidence;

/b/ brát aspirace, které textu připisujeme, automaticky jako naplněné, resp. vzít na sebe jejich naplnění bez ohledu na to, co lze registrovat v textu samém (naplnění pak může být výkonem interpreta, spíše než autora).

Přestože /a/ neimplikuje /b/, bylo by zvláštní spekulativně (tj. bez vykazatelné opory v textu samém nebo v okolnostech jeho vzniku) konstruovat literární aspirace textu a zároveň je nepovažovat za naplněné. Když už interpret románu označí nějaký příběh nebo řekněme popis pokoje za společenskou alegorii nebo za existenciální metaforu, lze očekávat, že to bude jen úvod k detailnímu výkladu alegorické nebo metaforické funkce jednotlivých motivů.

⁵² Hodnota limitující možná čtení může být vymezena velmi skromně: například Umberto Eco se někdy vyjadřuje tak, jako by se kritéria přijatelnosti interpretace mohla redukovat na její koherenci (resp. na udržení textové „izotopie“; srov. *Nadinterpretovanie textov*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995, s. 64–65; srov. též U. Eco, *The Role of the Reader*, Indiana University Press, Bloomington 1979, s. 195). Tomu odpovídají formulace typu „vnitřní soudržnost textu kontroluje jinak nekontrolovatelné pohnutky čtenáře“ a je jediným ověřením hypotézy o *intentio operis* (*Nadinterpretovanie textov*, s. 67). Na jiných místech přistupuje k požadavku konzistence kritérium úspornosti (srov. U. Eco, *Medzi autorom a textom*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, s. 70): podmínkou přijatelnosti interpretace je pak i to, že pro udržení koherence nemusí sahat k neúnosně složitým konstrukcím. V některých formulacích konečně vstupuje do hry (jako ochrana proti nadinterpretaci) i kulturně historický kontext: to, co odůvodňuje konkrétní čtení, se charakterizuje jako „text spolu se standardním souborem poznatků“ (tamtéž s. 82). V následujícím

přehledu budeme postupovat od velmi rigidních limitů interpretace (tj. od velmi přísných restrikcí uvalených na naše směřování k maximalizaci literárních hodnot textu) k naprostému uvolnění. I v tomto vyústění zůstane v platnosti kritérium koherence, ale zredukuje se na triviální požadavek koherentnosti interpretova výkonu: nepůjde už o respektování vnitřní soudržnosti díla.

⁵³ Obhajobu intencionalismu v teorii literární interpretace viz např. v E. D. Hirsch, *Validity and Interpretation*, Yale University Press, New Haven 1967; E. D. Hirsch, *The Aims of Interpretation*, Chicago, Chicago University Press 1976; P. D. Juhl, *Interpretation: An Essay in the Philosophy of Literary Criticism*, Princeton University Press, Princeton 1980; G. Iseminger, *An Intentional Demonstration?*, in: G. Iseminger (ed.), *Intention and Interpretation* (v.v.); G. Iseminger, *Actual Intentionalism vs. Hypothetical Intentionalism*, *Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 54/1996; P. C. Hogan, *On Interpretation: Meaning and Inference in Law, Psychoanalysis and Literature*, University of Georgia Press, Athens and London 1996. Nejvýraznějšími odpůrci intencionalismu (a běžně uváděnými představiteli konvencionalismu) jsou autoři spojení s „novou kritikou“ („new criticism“): srov. M. C. Beardsley and W. Wimsatt, *The Intentional Fallacy*, 1946; M. C. Beardsley, *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, Harcourt, Brace and World, New York 1958; M. C. Beardsley, *The Possibility of Criticism*, Wayne State University Press, Detroit, 1967; současný konvencionalismus reprezentují např. G. Dickie and W. Kent Wilson, *The Intentional Fallacy: Defending Beardsley*, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 53 (1995); S. Davies, *Relativism in Interpretation*, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 53 (1995). Měl bych zdůraznit, že žádnému z citovaných autorů nepřipisuji to, co zde uvádím jako konvencionalistickou, resp. intencionalistickou verzi principu vstřícnosti: jde výhradně o to, že vymezení podmínek limitujících interpretovo úsilí o maximalizaci literární hodnoty textu je v jednom případě konvencionalistické a v jiném intencionalistické.

⁵⁴ Pod podmínkou, že přijmeme individualistické pojetí významu promluvy (viz kap. D.V). I v tom případě ale musíme připustit, že úspěšné vykonání mluvnického aktu se může vázat na další podmínky, přesahující pouhé rozpoznání intence mluvčího: například k vyslovení určitých typů rozkazů je zapotřebí určitého typu autority. Ve sféře propozičního obsahu se úspěšné vykonání aktu může vázat na

pravdivost určitých presupozic (např. užití věty „Vrať mi prosím ty peníze“ nebude platit jako úspěšné vykonání prosby, aby adresát vrátil mluvčímu peníze, pokud si mluvčí žádné peníze od adresáta nevezal).

⁵⁵ Ukáže-li se například, že implicitní odkazy k textu *T*, které obecně přijímaná interpretace nachází v daném románu, nemohly být součástí autorovy výstavby díla, protože autor nemohl znát *T*, musíme změnit interpretaci – i kdyby zdroje našich informací byly zcela nedostupné běžnému čtenáři a velmi vzdálené sférám, v nichž se běžně pohybuje literární interpretace.

⁵⁶ Jejím klíčovým představitelem (a původcem termínu „hypotetický intencionalismus“) je Jerrold Levinson: srov. J. Levinson, *Intention and Interpretation in Literature*, in: J. Levinson, *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays*, Cornell University Press, Ithaca and London 1996 (termín „hypotetický intencionalismus“, poněkud paradoxně v podobě „hypothetical (or constructive) intentionalism“ je zaveden na s. 175); srov. dále J. Levinson, *Intention and Interpretation: A Last Look*, in G. Iseminger (ed.), *Intention and Interpretation*, Temple University Press, Philadelphia 1992; J. Levinson: *Intention and Interpretation in Literature*, J. Levinson: *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays*, Cornell University Press, Ithaca and London 1996; raný (zřejmě první) návrh této verze intencionalismu viz W. Tolhurst, *On What a Text Is and How it Means*, *British Journal of Aesthetics*, 19 (1979).

⁵⁷ V tomto pojetí narativní interpretace potřebujeme pojem autora jako vztažný bod pro vyplňování prázdných míst, protože plnění tohoto úkolu se rovná hledání odpovědi na otázku: co autor zamýšlel, aby (v daném ohledu) platilo ve (fiktivním) světě příběhu? Tímto způsobem doplňujeme přerušené dějové linie, propojujeme různé motivy, dešifrujeme různé náznaky atd. (srov. zvl. G. Currie, *Interpretation and Objectivity*, *Mind*, Vol. 102, July 1993, s. 3). Připomeňme si, že David Lewis staví otázku, na niž odpovídáme při doplňování mezer ve vyprávění, jinak: jak by tomu bylo v daném ohledu (který není pokryt tím, co se explicitně říká v textu), kdyby to, co se explicitně říká v textu, bylo vyprávěním reálného příběhu? (Viz výše, pozn. 17.) Jde o dva způsoby kompletování díla (jeho narativního obsahu), podobující se dvěma odlišným typům restrikcí: v prvním případě jde o požadavek interpretovat dílo jako uskutečnění koherentního souboru autorských intencí (u Currieho přitom nejde o intence empiric-

kého autora, ale hypotetického autora, kterého konstruujeme nad daným textem – více o tom v následující poznámce); ve druhém případě jde o požadavek minimalizovat v rekonstrukci fiktivního světa odchylky od reálného světa (resp. od obrazu reálného světa sdíleného v době vzniku textu; srov. D. Lewis, *Truth in Fiction*, in: *David Lewis Philosophical Papers*, Vol. I, Oxford University Press, Oxford 1983, s. 268 n.). Všimněme si, jak rozdílnou roli hraje v takových případech požadavek koherence. V Lewisově případě máme vyplňovat prázdná místa způsobem, který maximalizuje shodu světa příběhu s dobovým obrazem reality, a tedy i koherenci tohoto světa – v té míře, v jaké můžeme předpokládat koherenci dobového obrazu světa („belief world“). V Currieho případě máme maximalizovat koherenci souboru narativních intencí, které připisujeme autorovi v rámci intencionální hypotézy (což u Currieho znamená, že konstruujeme hypotetického autora jako nositele maximálně koherentního souboru narativních intencí). To je něco jiného než maximalizace koherence příběhu a světa, v němž se odehrává, protože součástí autorových intencí může být umístit příběh do inkoharentního světa (do světa, v němž je permanentně porušován zákon sporu), případně zkonstruovat inkohorentně uvažujícího vypravěče. Totéž rozlišení platí i z hlediska našeho pojetí díla jako souboru literárních aspiračních textů (a literárních kvalit, které je naplňují): hledat koherentní soubor aspiračních, které lze přiřadit textu, je něco jiného než hledat v něm vyprávění koherentního příběhu odehrávajícího se v koherentním světě.

⁵⁸ Podle G. Currieho se v interpretaci narativního literárního textu neobejdeme bez připisování konkrétních narativních intencí autorovi (narativní interpretace je založena na *vysvětlení* textu jako realizace autorových narativních intencí; G. Currie, *Interpretation and Objectivity*, s. 3). Základní regulativní princip interpretace přitom zní: připisovat autorovi takové intence, že daný text je (v maximální míře) jejich adekvátním naplněním. To znamená, že jako interpreti konstruujeme vhodné intence (a tedy i vhodného autora jako jejich nositele) pro daný text. Metodickou chybou by bylo zjišťovat na základě mimotextové evidence (kterou nám skýtají deníky, interview, svědectví přátel atd.) záměry empirického autora a posuzovat text jako jejich adekvátní či neadekvátní naplnění. Podle Currieho by to vedlo ke konfliktu s principem centralnosti (empiricky daného) textu: zhodnotit aktuální text jako neadekvátní vzhledem k daným autorovým intencím by znamenalo nahradit ho v roli předmětu inter-

pretace jiným (hypotetickým) textem, který by byl jejich adekvátním naplněním (tj. textem, který by autor napsal, kdyby dokázal naplnit své záměry). Zásada tedy zní: interpretace má konstruovat hypotetického autora pro daný text spíše než hypotetický text pro daného autora (tamtéž, s. 4). Nejlepší intencionální hypotéza (hypotéza, na níž lze postavit nejlepší interpretaci) je ta, která nám umožní považovat daný text za naplnění autorských intencí: otázka, zda nejlepší hypotéza je zároveň pravdivá (tj. zda správně identifikuje intence empirického autora) je pro účely interpretace nepodstatná. Pro úplnost je třeba dodat, že Currie bere v úvahu i mimotextová kritéria pro posuzování interpretací (resp. intencionálních hypotéz, na nichž jsou založeny): zřetel ke kulturně-historickému pozadí vzniku díla („background“; tamtéž, s. 5 n.) a našim hodnotovým preferencím (s. 7 n.). Ale zatímco *daný* text obecně platí jako nezpochybnitelný (nesuspendovatelný) předmět interpretace, žádné rozhodnutí o tom, co patří mezi relevantní prvky kontextu („background“), a tím spíše žádný soubor hodnotových preferencí, si nemohou dělat nárok na objektivní platnost. Objektivně lze říci jen to, že vzhledem k určitému kontextu a určitému souboru hodnot je určitá interpretace lepší než jiná.

Přiznám se, že nerozumím základní premise Currieho úvah: potřeboval bych vysvětlit, proč by ten, kdo připisuje textu aspirace, které zároveň považuje za nenaplněné, *eo ipso* odsouval tento text z role vlastního předmětu interpretace ve prospěch nějakého postulovaného ideálního textu. Nabízí se analogie s pravdivostními podmínkami v běžné komunikaci: připsat tvrzení takový propoziční obsah, který spolu s aktuálním stavem věci činí tvrzení nepravdivým, zcela jistě neznamená činit vlastním předmětem interpretace *jiné* tvrzení, které nám vychází jako pravdivé.

⁵⁹ To není v rozporu s našim předchozím konstatováním, že text (v žádném ze smyslů, které jsme rozlišili v kap. II.1) není dostačující bází interpretace. Tvrzení, že identifikace mezitextových odkazů, kompletace děje, vypracování implikatur, atd. (viz kap. II.1) vyžadují i mimotextovové zdroje, ještě neznamená limitování interpretova výkonu nějakými předem danými vnějšími faktory: nikde není řečeno, že mimotextovou bází interpretace (kontext, do nějž zasazujeme interpretovaný text) nemůžeme volit nebo dokonce konstruovat sami v zájmu maximalizace literární hodnoty textu. První možnost nabízí „nové umění četby“ popsané v závěru Borgesovy povídky o Pierru Menardovi (srov. výše pozn. 19). Bezpochyby ale (inspirování opět

Borgesem a řadou autorů před ním i po něm) můžeme zajít ještě dál a zasadit interpretovaný text do *fiktivních* společenských poměrů nebo do biografie fiktivního autora.

Opačný postoj (který zde reprezentují principy P_1 – P_4 a pro nějž zasazení textu do kontextu není věcí volné konstrukce, ale součástí kognitivní báze interpretace) si jistě zaslouží označení „konzervativní“, ale není kvůli tomu méně náročný ani méně kreativní. Číst Odysseu jako text, který vznikl v Řecku v 8.–7. století před Kristem, je v principu stejně kreativní výkon jako číst Odysseu jako text, který vznikl po Aeneidě, v Římě za Augustových časů; stejně je tomu se čtením Quijota jako Cervantesova textu z přelomu 16. a 17. století nebo jako textu z počátku 20. století. V obou případech to znamená rekonstruovat dílo jako naplnění projektu, který dává smysl v určitém historickém kontextu a který lze připsat určitému autorskému typu.

Zbývá dodat, že instrumentální postoj lze aplikovat nejen na dílo, ale i na text₂, který jsme zatím chápali jako vlastní předmět interpretace. Můžeme-li volně konstruovat bázi, z níž doplňujeme chybějící části příběhu či charakteristiky postav nebo z níž odvozujeme nepřímé významy, není důvodu, proč bychom nemohli variovat i sémantická pravidla, která uplatňujeme na syntakticky identifikované složky textu, bude-li princip odchylek (vzhledem ke konvenčním pravidlům) natolik jednoduchý, abychom ho při čtení dokázali průběžně aplikovat. (Vhodnou inspirací mohou být permutace, jimiž Quine dokumentuje tezi o neurčitosti reference – srov. kap. A, pozn. 17.)

Dalším důsledkem tohoto oproštění interpretační vstřícnosti od všech restrikcí je volnost v rozhodování o tom, čemu přiznáme status literárního textu. Interpretovat text (nebo ústní projev) jako literární dílo znamená zaměřit se na jeho literární potenciál (a v rámci toho mu připsávat literární aspirace) a P_5 (stejně jako P_6 , na rozdíl od předchozích principů) nás v tom neomezuje ani zřetelem k intencím autora (mluvčího), ani zřetelem k jakýmkoli standardům interpretace. Předmětem našeho literárního zájmu se tak mohou stát návody, katalogy, politické projevy, policejní hlášení atd.

V dosavadní diskusi se tedy vyhrtyly dvě opozice:

/a/ konvencionalismus versus intencionalismus;

/b/ kognitivismus (též: realismus) versus konstruktivismus (též: instrumentalismus).

V prvním případě se spor týká povahy mimotextové báze interpretace (jde o to, co musí přistoupit k textu₂, resp. textu₁, abychom byli

schopni identifikovat text₃ a dílo. Ve druhém případě jde o to, zda mimotextovou bázi interpretace (ať už vymezenou intencionalisticky nebo konvencionalisticky), máme chápat jako souhrn objektivních daností, jejichž poznání je kognitivním východiskem interpretace, nebo jako pole pro kreativní výkon interpreta. (Jak jsme konstatovali před chvílí, principiálně vzato lze toto dilema rozšířit i na text₂.) Currieho pojetí literární interpretace (viz pozn. 58) je příkladem intencionalistického konstruktivismu (Currie sám užívá termínu „instrumentalismus“), čtení Odyssei jako díla vzniklého za Augustových časů (viz Borgesovo „nové umění četby“) a jeho interpretace z těchto kulturně historických poměrů by bylo ilustrací konvencionalistického konstruktivismu.

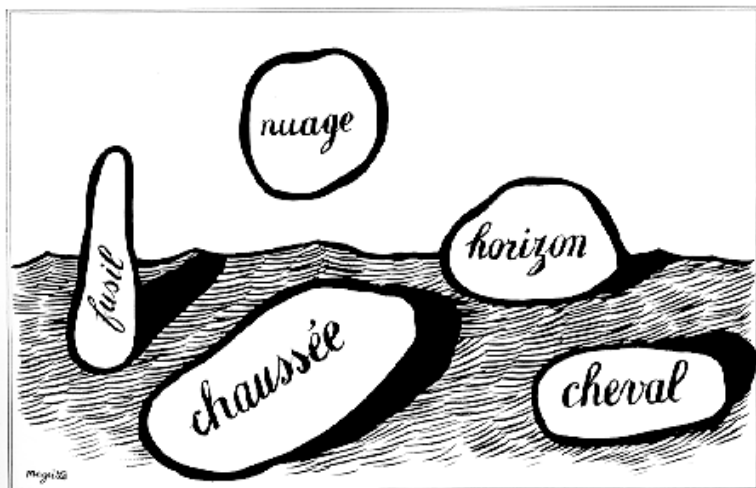
⁶⁰ V tomto pojetí je text čtenáři k dispozici k volnému použití: nepožívá nějaké zvláštní ochrany jako „osoba honoris causa“ (srov. R. Rorty, *Půl pragmatistu*, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995, s. 104) a není nositelem základních esenciálních vlastností, které mají být odhaleny v interpretaci (a tak předem vymezují okruh správných interpretací). Záleží jen na našich kritériích závažnosti literárních aspirací textu a na naší schopnosti nazírat daný text jako realizující tyto aspirace (tj. nesoucí literární kvality, které jsou jejich naplněním). Rorty nám nabízí jednu možnost, která si bezpochyby zaslouží respekt: pojímat četbu literárního textu jako zkoušku, jíž vystavujeme naše dosavadní vidění světa a naši hierarchii hodnot, jako příležitost k novému promyšlení našich priorit a cílů (srov. tamtéž, s. 105). Uznáme-li tento potenciál textu za součást jeho estetické hodnoty, což bychom jednoznačně měli, bude to dobrá ilustrace Mukařovského teze o rozplývání estetických hodnot v mimoestetických (srov. J. Mukařovský, *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty*, in: J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, Praha 1966). Mluvíme o tzv. „inspirovaném“ čtení textu, na rozdíl od „metodického“ čtení, které pomocí předem daných interpretačních postupů směřuje k naplnění předem stanovených cílů. Přirozenou součástí Rortyho antiesencialismu je odmítnutí jakýchkoli obecných zásad interpretace (např. jakýchkoli principů určujících, které typy informací o autorovi jsou interpretačně relevantní a které irelevantní; *Půl pragmatistu*, s. 94), zpochybnění smyslu pokusů o odhalení vnitřních mechanismů textu („způsobu, jakým text funguje“; s. 103), nebo o stanovení obecné funkce literárního jazyka (jako je např. „rušení tradičních metafyzických opozic“; srov. Rortyho kritiku de Mana na s. 102–103). Opodstatnění zde ztrácení

dokonce i poukazy na „vnitřní koherenci“ textu: koherenci propůjčuje textu naše čtení (s. 96–97).

⁶¹ Názor, že význam textu je výtvořem čtenářů – ať už neomezených ničím kromě svých preferencí nebo omezených interpretačními standardy či návyky daného společenství, zpolarizovali zvl. Richard Rorty a Stanley Fish: srov. např. S. Fish, *Is There a Text in this Class? The Authority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) and London 1980; R. Rorty, *The Consequences of Pragmatism*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1982; R. Rorty, *The Pragmatist's Progress*, in: U. Eco et al., *Interpretation and Overinterpretation*, ed. S. Collini, Cambridge UP 1992; srov. též J. Stout, *What Is the Meaning of a Text?*, *New Literary History* 14 (1982); M. Reddy, *The Conduit Metaphor – a Case of Frame Conflict in our Language about Language*, in: A. Orthony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge UP 1986. Odmítnutí tzv. objektivního významu díla (ať už fixovaného podle konvencionalistických nebo intencionalistických kritérií) a zdůraznění aktivní role čtenáře viz rovněž v: W. Iser, *Der Implizite Leser: Kommunikationsformen des Romans von Bunyan bis Beckett*, Wilhelm Fink, München 1972 (angl: *The Implied Reader: Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett*, 1974). *Konstatování* o konvenční podmíněnosti interpretace, které nacházíme u některých z těchto autorů, je něco jiného než konvencionalismus jako metodologický princip *ukládající* nám uplatňovat konvenčně fixované standardy interpretace, případně interpretovat dílo pod zorným úhlem konvencí, které spoluurčovaly jeho podobu a vnímání dobovými čtenáři: v prvním případě jde o konvenční rámec, který předem determinuje interpretův výkon a z něhož nelze vystoupit, nikoli o konvenční rámec, do něhož má interpret situovat dílo. (Srov: „...whatever seems to you to be obvious and inescapable is only so within some institutional or conventional structures, and that means that you can never operate outside some such structure.“ S. Fish, *Is There a Text in this Class?*, Harvard University Press, Cambridge 1980, s. 370.)

⁶² Podobně by v teoretickém textu na místě argumentu mohla stát deskripce typu „argument přesvědčivě dokazující neslučitelnost tezí T_1 a T_2 “. V reálných textech najdeme spíše obraty typu „dá se dokázat, že...“, „bylo by možné ukázat, že...“ (které bezpochyby patří do jiné kategorie!). Ve výtvarném umění by tomu odpovídaly například ohraničené plochy s nápisy instrujícími diváka, co si má na daném

místě představit: asi jako elipsovité výseče na známé Magrittově kresbě s nápisy „fusil“ (puška), „chaussée“ (silnice), „nuage“ (mrak), „horizon“ (horizont), „cheval“ (kůň).

René Magritte, Užití jazyka (1927)

U Magritta jde – podle běžné interpretace – o hru s kontrastem mezi symbolickou a ikonickou reprezentací: v našem kontextu to můžeme chápat jako hru s myšlenkou na oznamování zobrazovacích (ikonických) aspirací místo jejich vypracování. Kdyby nějaký jiný malíř vypracoval tato verbální zadání, nebylo by to dotvoření Magrittova obrazu (k tomu podstatně patří symbolická reprezentace tam, kde očekáváme ikonickou), ale něco jako ilustrace tohoto obrazu – v tom smyslu, v jakém se ilustrují literární texty. Jinou možností je zůstat ve verbálním živlu a nahradit Magrittova obecná označení více či méně detailními popisy, například „schýlená postava koně dojmající stářím a sešlostí“ nebo dokonce „černé pastózní tahy v kobaltové žluti dávající tušit schýlenou koňskou postavu“. Je na nás, zda bychom to pojímali spíše jako verbální ilustrace Magrittova obrazu nebo jako variace na Magrittovo téma.

⁶³ V kap. C.III.2 jsme mluvili o zapojování pojmů, které neovládáme, do artikulace našich přesvědčení (záměrů, přání atd.) pomocí jejich deskriptivní identifikace: je zřejmé, že neexistuje žádná analogická technika „exploatace“ literárních kvalit díla. Čtenářův inte-

lekt, představivost a emocionalita musí odvést svou práci: kdo chce zakoušet literární kvality textu, nemůže tento výkon delegovat na „experty“.

⁶⁴ A tyto prožitky zpravidla nelze identifikovat jinak než demonstrativně, nebo pomocí „prázdných“ deskripcí, v nichž se přiřazují danému úseku textu. Takže ani odpovídající aspiraci nelze identifikovat jinak než pomocí prázdných (i když jednoznačně identifikujících) deskripcí typu „aspirace tohoto textu na tento účinek“, případně „tautologicky“: „aspirace tohoto textu na účinek, který (aktuálně) vyvolává“.

⁶⁵ A nápisy na Magrittově obraze z pozn. 62 v něm vyvolávají živé, detailní, složitě komponované vizuální představy.

⁶⁶ V tomto smyslu souhlasím s autory, kteří odmítají ideu filosofické teorie interpretace jako disciplíny povolání udělovat licenci různým interpretačním postojům, případně diskvalifikovat všechny až na jeden. Tak jako neexistuje žádná vyšší instance, v níž by se mělo rozhodovat mezi různými způsoby identifikace významů promluv, než je každodenní komunikace, je jedinou sférou, v níž se vymezují vztahy mezi různými typy a metodami literární interpretace, střetávání čtenářských postojů, literárněkritických soudů a literárněteoretických analýz. V obou sférah (v „běžné“ i literární interpretaci) se zdá obecný výsledek jasný a při všech peripetiích konstantní: neredukovatelná pluralita typů interpretace. Tuto wittgensteinovskou diagnózu sdílí řada autorů, srov. např. R. Schusterman: *The Object of Literary Criticism*, Königshausen und Neumann, Würzburg 1984; G. Hermerén, *Interpretation: Types and Criteria*, in: J. Margolis (ed.), *The Worlds of Art and the World*, Grazer philosophische Studien, Vol. 19, Rodopi, Amsterdam 1984; P. Colm Hogan, *On Interpretation: Meaning and Inference in Law, Psychoanalysis and Literature*, University of Georgia Press, Athens and London 1996; R. Stecker, *Artworks: Definition Meaning Value*, Pennsylvania State University Press, University Park, Penn. 1997.

Příloha:
Slovník klíčových pojmů

Davidsonovská teorie významu

Východiskem Davidsonova programu je předpoklad, že nejpłodnější forma zkoumání významu je metateoretická: spočívá v úvahách o tom, na jakých principech by bylo možné vybudovat interpretativní teorii významu pro jakýkoli jazyk L , tj. teorii poskytující vše, co je nutné pro interpretaci všech vět L .

Terminologická poznámka: teorie významu v tomto smyslu se někdy označuje jako „meaning theory“: v Davidsonově metateoretické strategii je tedy výklad principů výstavby „meaning theories“ metodou filosofického výkladu významu, který se označuje jako „theory of meaning“ (srov. např. M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 22); Davidson sám se touto terminologií neřídí.

Od adekvátní teorie významu se tedy očekává, že bude plnit stejnou funkci jako jazyková kompetence uživatelů L (což neznamená, že jazyková kompetence v L se chápe jako internalizovaná teorie významu pro L). Teorie významu se vymezuje výhradně touto aspirací a (formálními i neformálními) podmínkami jejího úspěšného naplnění: nepředpokládá významy jako zvláštní druh objektů. Davidson je odhodlán obejít se bez postulování takových objektů, pokud se to neukáže nezbytné pro výstavbu teorie (jeho hodnocení je přitom skeptické: „významy nijak nepromazávají soukolí teorie významu“). Pojem významu pak můžeme chápat jako rezultat Davidsonových metateoretických úvah: význam je to, co zachycují davidsonovské teorie významu pro konkrétní jazyky (tato formulace není kruhová díky způsobu vymezení teorie významu – v.v.).

Základní formální požadavek na davidsonovskou teorii významu vychází z faktu, že počet vět utvořitelných v přirozených jazycích je nekonečný (protože syntaktická pravidla těchto jazyků jsou rekurzivní, tj. mohou se neomezeně aplikovat na výsledky své předchozí aplikace). Má-li teorie významu

mu generovat z konečné báze interpretativní charakteristiky všech vět takového jazyka, musí je odvozovat z charakteristik jejich částí a ze způsobu jejich spojení: jinými slovy, musí odrážet kompoziční povahu jazyka.

Davidson dospěl k závěru, že vhodným modelem pro výstavbu teorií významu je Tarského teorie pravdy. Davidsonovská teorie významu má po vzoru Tarského generovat pro každou větu jazyka L teorém (tzv. *T-větu*) formy: „ V je pravda tehdy a jen tehdy, když p “, kde na místě „ V “ stojí věta jazyka -objektu (jazyka, pro nějž budujeme teorii) a na místě „ p “ specifikace jejích pravdivostních podmínek v metajazyce (v jazyce, v němž budujeme teorii). Interpretativní charakteristika věty „ V “, spočívající v určení jejích pravdivostních podmínek [viz heslo *Pravdivostní podmínky*], je přitom odvozena z charakteristik prvků „ V “ a ze způsobu jejich spojení: teorie tak reflektuje kompoziční povahu jazyka. Díky tomu je schopna na konečné bázi (z konečného počtu axiomů pro elementární prvky jazyka L a pro způsoby jejich spojení) generovat interpretativní charakteristiky nekonečného počtu vět jazyka L . Charakteristiky elementárních výrazů v axiomech teorie se opírají o vztah označování (např. „Prague“ označuje Prahu) a splňování (např. x splňuje „is beautiful“ tehdy a jen tehdy, když x je krásné).

Davidson klade velký důraz na verifikovatelnost teorie významu: teorie pro jazyk L je empirická teorie, jejíž výstupy (tj. teorémy, které generuje) mohou být potvrzeny či vyvráceny konfrontací s chováním uživatelů L , v němž se ukazuje, za jakých podmínek považují věty L za pravdivé či nepravdivé. Výchozí požadavky na teorii významu pro L lze tedy shrnout tak, že musí pro všechny věty L generovat *T-věty* (teorémy výše uvedené formy), které jsou schopny obstát (tj. osvědčit svou pravdivost) v konfrontaci s chováním uživatelů L .

Takto vymezený projekt teorie významu navozuje řadu problémů, z nichž některé se ukázaly jako mimořádně plodné:

/1/ Je třeba ukázat, že davidsonovská teorie je schopna zachytit přirozené jazyky v celé rozmanitosti jejich prostředků,

včetně indexických prvků (teorémy pro věty s indexickými prvky musí vztáhnout jejich pravdivostní podmínky k mluvčím a k okamžikům jejich užití: původní Tarského schéma se tedy modifikuje např. do podoby: „Věta ‚I am tired‘ je pravdivá jako /potenciálně/ vyslovená mluvčím M v čase t tehdy a jen tehdy, když M je unaven v t “; srov. D. Davidson, *Truth and Meaning*, s. 34), neindikativních slovesných způsobů (Davidson navrhl obecný způsob, jak aplikovat pravdivostně podmínkovou charakteristiku i na neindikativní věty [srov. heslo *Pravdivostní podmínky*]), gramatického času, modálních výrazů, nepřímé řeči atd. Tento úkol vyvolal řadu subtilních analýz, jejichž význam pro zkoumání přirozeného jazyka se neomezuje na rámec Davidsonova projektu.

/2/ Filosoficky podstatnější je problém interpretativnosti davidsonovské teorie: otázka zní, za jakých podmínek můžeme říci, že pravdivostní podmínky uvedené na pravé straně teorémů poskytují adekvátní interpretaci vět citovaných vlevo (viz výše schéma *T-věty*). V Tarského teorii pravdy je podmínkou adekvátnosti teorému to, že věta užitá ve specifikaci pravdivostních podmínek je překladem věty citované vlevo (resp. jde o tutéž větu, pokud jsou metajazyk a jazyk-objekt identické). Toto kritérium ale využívá pojmu významu (jedna věta je překladem druhé, pokud má identický význam), což odpovídá tomu, že Tarského teorie předpokládá pojem významu jako daný, aby mohla vymezit pojem pravdy. V davidsonovské teorii významu je to obráceně (viz D. Davidson, *Radical Interpretation*, s. 134), a proto je Tarského kritérium neaplikovatelné. (V případě totožnosti jazyka a metajazyka nemůžeme obecně požadovat totožnost věty citované vlevo a věty vymezující vpravo pravdivostní podmínky už s ohledem na indexické věty: viz /1/.) Požadavek pravdivosti *T-věť* je nedostatečný. Teorémy /a/ „Prague is beautiful“ je pravda tehdy a jen tehdy, když Praha je krásná“ a /b/ „Prague is beautiful“ je pravda tehdy a jen tehdy, když Praha je krásná a Jirásek napsal Temno nebo Jirásek nenapsal Temno“ jsou oba pravdivé za týchž okolností: pravdivostní podmínky,

kteří připisují větě citované vlevo, jsou ekvivalentní. Nelze doufat, že pravdivé, ale evidentně neinterpretativní teorémy typu /b/ vyloučíme, když k požadavku pravdivosti připojíme holistickou podmínku, že teorém musí být odvoditelný v (davidsonovské) teorii generující pravdivé teorémy i pro všechny ostatní věty L . Holistický dodatek by splnil svou funkci jen za předpokladu, že bizarnost pravdivých teorémů typu /b/ se v rámci teorie musí projevit v nepravdivosti jiných teorémů: ukázalo se (srov. např. J. Foster a B. Loar), že tomu tak není. K vyloučení teorémů typu /b/ nestačí ani formální restriktce uplatněné na způsob odvozování teorémů. Je tedy zřejmé, že vymezení pravdivostních podmínek nestačí samo o sobě k interpretaci věty (jinými slovy, pravdivostní podmínky jsou příliš slabé na vymezení významu) a že tuto distanci nelze překlenout formálními podmínkami uvalenými na teorii významu. Vyústěním těchto diskusí byl závěr (různé verze viz ve statích obsažených ve sborníku G. Evanse a J. McDowella, nebo v M. Davies, *Meaning, Quantification and Necessity*), že interpretativní hodnotu teorémů formy T -vět může garantovat jen soubor podmínek typu: /a/ T je pravdivý; /b/ T je odvoditelný v rámci (davidsonovské) teorie generující pravdivé teorémy pro všechny věty L ; /c/ T přispívá spolu s ostatními teorémy odvoditelnými v rámci téže teorie a spolu s našimi znalostmi o psychologii uživatelů L a o okolnostech jejich promluv k porozumění komplexnímu (jazykovému i mimojazykovému) chování uživatelů L . Pro Davidsona to znamená, že teorie pravdy Tarského typu může aspirovat na roli teorie významu jen v rámci širšího projektu interpretace [srov. heslo *Radikální interpretace*].

Někteří autoři převedli problém interpretativnosti davidsonovské teorie do podoby diskusí o tom, co to znamená být „skutečným jazykem“ nějakého společenství (problém „actual language relation“; srov. např. D. Lewis): máme-li jazyk L fixovaný davidsonovskou teorií významu, otázka zní, jaká fakta o společenství S rozhodují o tom, zda L je jazykem skutečně užívaným S . Jedna z možných odpovědí kombinuje davidso-

novskou teorii pravdy s griceovskou intencionální sémantikou [srov. heslo *Intencionální sémantika*] a lewisovským pojmem konvence [srov. heslo *Konvence*]: Jazyk L reprezentovaný davidsonovskou teorií je skutečným jazykem společenství S tehdy a jen tehdy, když pro každou větu V jazyka L a specifikaci pravdivostních podmínek p platí, že teorie generuje teorém formy „ V je pravda tehdy a jen tehdy, když p “, tehdy a jen tehdy, když v S existuje konvence užívat V , když mluvčí míní, že p (ve smyslu „speaker’s meaning“ – [srov. heslo *Intencionální sémantika*]), případně konvence interpretovat užití V jako *prima facie* evidenci, že mluvčí míní, že p .

Toto pojetí adekvátnosti teorie významu není davidsonovské vzhledem k roli, jakou v něm hraje pojem konvence: Davidson je přesvědčen, že jazyková komunikace nepředpokládá v žádném podstatném smyslu sdílení konvenčně fixovaného jazyka. Jeho teorii významu pro L proto můžeme interpretovat jako teorii, kterou si pro sebe navzájem vytvářejí účastníci komunikace jako základ své komunikativní strategie [srov. heslo *Výchozí a průběžná teorie*].

LITERATURA

- D. Davidson, Truth and Meaning, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984 (srov. též další stati v prvním oddílu této knihy)
- D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: tamtéž
- M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, Harvard University Press 1991
- G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press 1976
- J. Foster, *Meaning and Truth Theory*, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), v.v.

- D. Lewis, Languages and Language, in: D. Lewis Philosophical Papers, Vol. 1, Oxford University Press 1983
- B. Loar, Two Theories of Meaning, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), v.v.

De re – de dicto

Původní užití této distinkce se týká modálních soudů, resp. tvrzení. V modálním tvrzení *de dicto* se modální operátor vztahuje na kompletní propozici, zatímco v tvrzení *de re* se vztahuje na objekt a neúplnou propozici. To dobře vystihuje scholastické terminologické rozlišení (pocházející od Petra Hispana) mezi „složeným“ (*compositum*) a „rozděleným“ (*divisum*) modálním soudem. Věty přirozeného jazyka jsou z tohoto hlediska zpravidla dvojnásobné: např. větu „Počet planet je nutně lichý“ (Quinův příklad) lze užít k tvrzení *de dicto* i *de re*. V prvním případě tvrdíme o propozici, že počet planet je lichý, že je nutně pravdivá (tj. pravdivá v každém možném světě). Ve druhém případě tvrdíme o aktuálním počtu planet, tj. o čísle 9, že je nutně liché (tj. liché v každém možném světě). Přirozený jazyk nám nabízí prostředky pro signalizaci tohoto rozdílu za předpokladu, že fixujeme jejich interpretaci dohodou: můžeme se například rozhodnout vyhradit větné konstrukce typu „Je nutné, že počet planet je lichý“ pro tvrzení *de dicto* a konstrukce typu „O počtu planet nutně platí, že je lichý“ pro tvrzení *de re*.

Stejně závažnou roli hraje distinkce *de re – de dicto* v připisování *propozičních postojů* (jako jsou přesvědčení, záměry či přání) a *mluvních aktů* (jako jsou tvrzení, rozkazy či sliby). Věta „Jana chce být ženou současného českého premiéra“ může sloužit k připsání dvou rozdílných přání. V prvním případě (*de dicto*) připisujeme Janě přání být ženou kohokoli, kdo (aktuálně) zastává úřad českého premiéra. Ve druhém případě (*de re*) připisujeme Janě přání být ženou konkrétního muže, kterého identifikujeme tím, že je aktuálně českým premiérem. Chceme-li tento rozdíl signalizovat prostředky přirozeného jazyka, můžeme výše užitou větu vyhradit pro připisování *de dicto*, zatímco pro připisování *de re* zvolíme konstrukci „O současném českém premiérovi platí, že Jana chce být

jeho ženou“. Rozlišení *de re* – *de dicto* se přitom nemusí týkat obsahu připisovaného postoje nebo mluvniho aktu: může jít výhradně o rozdíl ve způsobu připisování. Např. užitím věty „Jan věří o Miss ČR 2005, že je vdaná“ k připsání přesvědčení *de re* vztahuji Jana k jisté osobě jako k objektu, jehož se týká Janovo přesvědčení (to dobře vystihuje Quinův termín „vztahové připisování“ – „relational attribution“). Tuto osobu přitom mohu identifikovat jakýmkoli alternativním způsobem (pokud bude komunikativně funkční). Podmínkou pravdivosti mého tvrzení je, že vztahuje Jana ke správné osobě (k osobě, již se týká jeho přesvědčení): podmínkou pravdivosti naopak není věrná reprodukce způsobu, jakým tuto osobu identifikuje Jan (tj. Janova způsobu prezentace této osoby). Deskripci „Miss ČR 2005“ tedy mohu nahradit jakýmkoli výrazem, který bude identifikovat totéž individuum (např. „Marie Nováková“, „tamta paní“ atd.). Naopak připíši-li Janovi totéž přesvědčení v modu *de dicto*, typicky užitím věty „Jan věří, že Miss ČR 2005 je vdaná“, je podmínkou pravdivosti mého tvrzení, že správně reprodukuje pojmový obsah Janova přesvědčení (Quine mluví o „pojmovém připisování“ – „notional attribution“). To mimo jiné předpokládá, že v obsahu Janova přesvědčení se uplatňuje deskriptivní určení (vyjádřitelné výrazem) „Miss ČR 2005“: na rozdíl od případu *de re* přitom není podstatné, zda toto určení někdo reálně splňuje. Posledně uvedený rozdíl mezi oběma způsoby připisování se zřetelně projevuje ve způsobu uplatnění existenční generalizace. V případě *de re* bude mít podobu: existuje individuum, o němž Jan věří, že je vdané. V případě *de dicto*: Jan věří, že existuje individuum, které je vdané (srov. W. V. O. Quine, *Quantifiers and Propositional Attitudes*).

V diskusích o povaze reference a předmětnosti myšlení se přívlastek *de re* zpravidla používá pro kontextově založený, pojmově nezprostředkovaný vztah k objektu. Podle vymezení Tylera Burge přesvědčení (a další propoziční postoje) *de re* zahrnují neeliminovatelné indexické prvky (které vyjadřujeme slovy typu „toto“, „teď“, „tady“ atd.), vztahující subjekt k po-

jmově neidentifikovaným prvkům kontextu (srov. T. Burge, *Belief De Re*). Naproti tomu předmětná povaha přesvědčení *de dicto* není založena na aktuální situovanosti subjektu v jeho prostředí, ale na pojmové identifikaci objektů: na jazykové úrovni tomu odpovídá vztah mezi deskripcemi a objekty, které je splňují (někdy se proto mluví o kontrapozici *de re* přesvědčení – deskriptivní přesvědčení; srov. K. Bach, *Thought and Reference*, s. 11). Tento druhý typ vztahu k objektům podle Burge nestačí k tomu, aby přesvědčení učinil přesvědčením o objektu: vztah „být o něčem“ („aboutness“) je silnější než vztah splňování (srov. T. Burge, *Belief De Re*, s. 346). Teze, že předmětnost myšlení (schopnost myslet něco o něčem) je založena na situovanosti myslícího subjektu v jeho prostředí a na jeho pojmově nezprostředkovaných vztazích k prvkům tohoto prostředí, je základem jedné z verzí externalistické konstrukce propozičního obsahu. John Searle se v polemice s externalisty pokusil ukázat, že všechna přesvědčení, včetně těch, která zahrnují indexické prvky, jsou *de dicto* v tom smyslu, že identifikují své předměty pomocí souboru (ne nutně čistě pojmově vymezených) podmínek: jsou-li tyto podmínky splňovány přesně jedním objektem, je přesvědčení podle Searla zároveň *de re* (srov. J. Searle, *Intentionality*, s. 208 n.). Distinkce *de re* – *de dicto* tedy u Searla neslouží ke klasifikaci přesvědčení: zachovává si ovšem uplanění při rozlišování způsobů připisování přesvědčení (viz výše).

LITERATURA

- K. Bach, *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987
T. Burge, *Belief De Re*, *The Journal of Philosophy*, 74, 1977, 6
J. McDowell, *De Re Senses*, in: C. Wright (ed.), *Frege: Tradition and Influence*, Blackwell, Oxford 1984

- W. V. O. Quine, Quantifiers and Propositional Attitudes, in:
W. V. O. Quine, *The Ways of Paradox*, Random House,
New York 1966
- J. Searle, *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*,
Cambridge University Press, Cambridge 1983

Deskripce

Terminologická poznámka: druh deskripcí, jemuž je věnováno toto heslo, se v angličtině označuje jako „definite descriptions“ (a v mnoha kontextech zkráceně jako „descriptions“). Nejpřirozenější překlad tohoto výrazu, tj. „určité deskripce“, je problematický kvůli své dvojnáčnosti: např. ve větě „Určité deskripce nejsou podle Russella referenční výrazy“ by mohl být snadno interpretován ve smyslu „některé deskripce“. Termín „individuální deskripce“ se nehodí, protože deskripce mohou identifikovat i jiné entity než individua (srov. např. „nejtypičtější vlastnost filosofů“). Termín „identifikační deskripce“ je jednoznačný a věcně výstižný: jde o výrazy identifikující nějakou entitu jejím popisem. V následujícím textu budeme pro stručnost užívat výraz „deskripce“ jako zkratku za „identifikační deskripce“.

Identifikační deskripce je výraz, který vyjadřuje pojmové určení a indikuje, že toto určení je splněno přesně jednou entitou (např. „ten člověk u baru“, kde roli indikátoru jedinečnosti hraje ukazovací zájmeno; „the U.S. president“, kde tuto roli hraje určitý člen; „nejvyšší hora v Čechách“, kde tuto roli hraje superlativ). Výraz může v konkrétním užití fungovat jako identifikační deskripce i tehdy, když indikace jedinečnosti není součástí jeho sémantické charakteristiky jako typu: pak musí být přítomna ve způsobu nebo kontextu užití výrazu (např. výraz „papež“ užitý v kontextu, v němž je zřejmé, že jde o elipsu za výraz „současný papež“ a že se nepředpokládá papežské schizma).

Ve fregeovské sémantice jsou deskripce referenční výrazy *par excellence*, protože explicitně vyjadřují kritérium identifikace referentu (jeho „způsob prezentace“). Z Russellova hlediska (viz zvl. B. Russell, On Denoting) naopak deskripce nesplňují podstatné kritérium referenčního výrazu [srov. heslo *Přímá reference*]: nemusejí identifikovat žádné individuum, aniž by to činilo věty, v nichž se vyskytují, nesmyslné.

Např. věta V_1 : „Současný francouzský král je holohlavý“ („The present king of France is bald“) je evidentně smysluplná bez ohledu na politické uspořádání ve Francii. Protože význam výrazu je pro Russella identický s jeho referentem, není deskripce samostatným nositelem významu (jde o „neúplný symbol“) a její příspěvek do významu věty spočívá v tom, že do její struktury (resp. do struktury tvrzení vykonaného jejím užitím) uvádí jiné prvky, které mají referenční funkci, a tedy význam. Tuto strukturu odhaluje logická analýza, v níž je deskripce eliminována („analyzed away“) pomocí predikátů, kvantifikátorů, proměnných, výrokovělogických spojek a značku identity. Věta V_1 má logickou strukturu konjunkce tří propozic: Existuje současný francouzský král & Neexistuje více než jeden současný francouzský král & Kdokoli je současný francouzský král, je holohlavý. Ve formálním zápisu:

$$\exists x (Fx \ \& \ \forall y (Fy \rightarrow y=x)) \ \& \ \forall x (Fx \rightarrow Hx)$$

nebo v kratší verzi:

$$\exists x (Fx \ \& \ \forall y (Fy \rightarrow y=x) \ \& \ Hx)$$

případně:

$$\exists x (\forall y (Fy \leftrightarrow y=x) \ \& \ Hx)$$

Poznámka: V Principia Mathematica užívá Russell pro identifikační deskripce formulí typu $(tx)Fx$ (čti: to jediné x , které je F); větě V_1 pak v této verzi odpovídá formule $H(tx)Fx$. To je třeba chápat jako zkratku zastupující formuli $\exists x (\forall y (Fy \leftrightarrow y=x) \ \& \ Hx)$, která reprezentuje úplnou russelskou analýzu vět s deskripce (srov. Principia Mathematica, 14.01; srov. k tomu též S. Neale, Descriptions, s. 31 n.).

Výraz „současný francouzský král“ („ F “) zde není identifikační deskripce, ale predikát (v angličtině to je signalizováno nepřítomností určitého členu). V Russellově teorii jde o přímo referující výraz, označující obecninu (obecniny patří u Russella k předmětům přímé reference: srov. heslo *Přímá reference*). Zaměříme-li se na angličtinu, můžeme říci, že analýza uchovává pojmový obsah deskripce (v podobě predikátu „present

king of France“) a funkci určitého členu zachycuje pomocí aparátu kvantifikace a logických spojek: Russell proto o své teorii mluví také jako o teorii slova „the“.

Podstatné je, že v pravdivostních podmínkách tvrzení vykonaného užitím věty V_i , jak je vymezuje Russellova analýza, se neangažuje žádná osoba, a to ani v případě, že V_i je užitá za časů Ludvíka XIV.: v tvrzení se mluví o vlastnosti být francouzským králem a o vlastnosti být holohlavý, ale ne o Ludvíku XIV. To je v souladu s intuitivním předpokladem, že tvrzení vykonanému užitím věty V_i za jakýchkoli okolností dokonale rozumím, aniž musím vědět, kdo je aktuálně francouzským králem, či zda taková osoba vůbec existuje. To se někdy vyjadřuje slovy, že věty s deskripcemi slouží k vykonávání objektově nezávislých tvrzení (či k vyjadřování objektově nezávislých propozic).

Tvrdí-li se užitím věty V_i konjunkce tří propozic, je tvrzení pravdivé právě tehdy, jsou-li pravdivé všechny tři propozice, jinak je nepravdivé. Základní námitka Petera F. Strawsona (viz zvl. P. F. Strawson, *On Referring*) proti Russellově teorii zní, že první dvě z těchto propozic (o existenci a jedinečnosti) se užitím V_i netvrdí, nýbrž presuponují: jejich pravdivost se prezentuje jako předpoklad tvrzení. Jsou-li nepravdivé, má to radikálnější důsledek než pouhou nepravdivost tvrzení vykonaného užitím věty V_i : nebylo vykonáno žádné tvrzení, které by mohlo být pravdivé nebo nepravdivé. To odpovídá logickému pojmu presuponování jako vztahu mezi propozicemi: propozice p presuponuje propozici q právě tehdy, když pravdivost q je podmínkou toho, aby p měla nějakou pravdivostní hodnotu. Symbolicky: p presuponuje $q =_{df} (p \rightarrow q) \ \& \ (non-p \rightarrow q)$.

Z pragmatického hlediska jde o to, že užitím věty V_i neinformují posluchače, že existuje individuum splňující jedinečně jisté určení, ale dovolávám se předpokladu, že tomu tak je. Tím u adresáta aktivuji „identifikační znalost“ sloužící k určení individua, o němž chci vypovídat (jemuž chci připsat vlastnost holohlavosti). Odpovídající pragmatický pojem presuponování (jako aktu mluvčího) lze definovat takto (srov.

R. Stalnacker a S. Soames): Mluvčí svou promluvou x presuponuje propozici q tehdy a jen tehdy, když mluvčí vykonáním x dává najevo (signalizuje, manifestuje), že je přesvědčen, že q , a že předpokládá, že adresát buď sdílí přesvědčení, že q , nebo je alespoň připraven přijmout q jako nekontroverzní východisko komunikace.

Je-li presupozice existence a jedinečnosti nepravdivá, komunikativní akt se podle Strawsona stává bezpředmětný: neexistuje-li přesně jeden francouzský král, není zde žádné jednoznačně identifikované individuum, o němž bych mohl vypovídat užitím věty V_1 . (Tím se nezpochybňuje smysluplnost věty V_1 jako typu: jde jen o to, že za aktuálních okolností není použitelná k vykonání tvrzení.) Strawson sám toto tvrzení později relativizoval vzhledem k aktuálnímu členění (viz P. F. Strawson, *Identifying Reference and Truth Values*). Připustil, že užitím věty V_1 vykonávám plnohodnotné (i když nepravdivé) tvrzení, pokud jím neodpovídám na (explicitní či implicitní) otázku typu „Jak je na tom současný francouzský král s vlasy?“, ale na otázku typu „Kdo všechno mezi současnými celebrity je holohlavý?“. Obecně: pokud deskripce, kterou aktuálně nic nespĺňuje, stojí v tématu promluvy, vyjadřuje promluva nepravdivou propozici (ve shodě s Russellovou teorií); pokud ale stojí v tématu, není promluva pravdivá ani nepravdivá.

Keith Donnellan (viz zvl. K. Donnellan, *Reference and Definite Descriptions*) poukázal na způsob komunikativního fungování deskripcí, který se podle něj vzpírá Russellově i Strawsonově teorii. Rozlišil dvojí užití deskripcí:

/a/ Při atributivním užití slouží věta s deskripcí k tvrzení, že cokoli, co splňuje určení vymezené deskripcí, má nějaké další určení. Pronese-li např. komisař na počátku pátrání větu V_2 „Smithův vrah je šílenec“, můžeme jeho tvrzení parafrázovat slovy „Smithův vrah, ať je to kdokoli, je šílenec“.

/b/ Při referenčním užití slouží deskripce k referenci ke konkrétnímu, nezávisle identifikovanému individuu: pronese-li např. divák v soudní síni větu V_2 s gestem k obžalovanému O ,

který je obecně považován za Smithova vraha, referuje tím k *O* (to je v rozporu s Russellovým popřením referenční role deskripcí), a to i v případě, že *O* není Smithovým vrahem (to je v rozporu se Strawsonovým předpokladem, že deskripce referuje k objektu, který ji splňuje). Kontextový faktor zde má větší identifikační sílu než vztah splňování. Donnellan dokonce ukazuje, že nutnou podmínkou referenčního vztahu není ani přesvědčení mluvčího (případně adresáta), že *O* splňuje užitou deskripci: například deskripcí „the king“ (v kontextu, který ji jednoznačně vztahuje k určité zemi a času), můžeme úspěšně referovat i k osobě, kterou všichni považujeme za uzurpátora bez legitimního nároku na trůn.

Saul Kripke zobecnil Donnellanovu distinkci (tak, aby se týkala všech singulárních výrazů) pomocí svého rozlišení sémantického referentu a referentu zamýšleného mluvčím („speaker’s referent“; srov. S. Kripke, *Speaker’s Reference and Semantic Reference*). Vymezení obou pojmů je přímočaře odvozeno z rozdílu mezi dvěma druhy intencí: „obecnou“ a „specifickou“. Sémantický referent výrazu je v idiolektu daného mluvčího určen obecnou intencí mluvčího referovat při každém užití výrazu k určitému objektu (v případě deskripce k objektu splňujícímu deskriptivně vymezené podmínky). Referent zamýšlený mluvčím je určen specifickou intencí mluvčího referovat daným užitím výrazu při dané příležitosti k určitému objektu (určenému nezávisle na případném identifikačním kritériu spojeném s výrazem obecnou intencí). Na tomto základě Kripke rozlišuje dva případy: tzv. „jednoduchý případ“, kdy záměrem uživatele singulárního výrazu je jednoduše referovat k sémantickému referentu (k čemukoli, co je tímto referentem) – to odpovídá Donnellanovu „atributivnímu užití“ identifikační deskripce. Naproti tomu v tzv. „složitém případě“ má mluvčí specifickou intencí referovat k určitému objektu, identifikovanému nezávisle na podmínce vymezující sémantický referent (typicky jde o ostenzivní identifikaci); přitom zpravidla věří, že tento objekt splňuje tuto podmínku (svou specifickou intencí nevybočuje vědomě ze své obecné

intence). Ale i v případě, že se v tom mýlí, takže specifická intence mluvčího se nekryje s jeho obecnou intencí, je podle Kripkeho přirozené interpretovat jeho akt jako referenci k tomu, k čemu směřuje jeho specifická intence.

Pavel Tichý (srov. stati *Sinn & Bedeutung Reconsidered; The Myth of Non-Rigid Designators*) kritizuje fregeovské a strawsonovské pojetí deskripcí jako výrazů označujících entity, které je splňují, a domnívá se, že nutně vede k paradoxům: na rozdíl od Russella ale nevylučuje deskripce z třídy referenčních termínů. Jejich referentem je samo deskriptivní určení („descriptive determiner“), takže výraz „prezident USA“ („the U.S. president“) neoznačuje osobu, ale pojem prezidenta USA (u Russella není tento pojem označen uvedenou deskripcí, ale predikátem „U.S. president“, v.v.). Protože tento označovací vztah se nemění vzhledem k možným světům, je deskripce v Tichého pojetí rigidní designátor [srov. heslo *Rigidní designátor*]. Věty V_3 „Prezident USA je ženatý“ a V_4 „Prezident USA je úřad definovaný americkou ústavou“ podle Tichého slouží k vypovídání o tomtéž (o pojmu amerického prezidenta). Fakt, že by bylo absurdní vztahovat predikát „je ženatý“ k pojmu, se u Tichého řeší tím, že predikát se nemusí aplikovat na to, o čem se ve větě vypovídá (srov. P. Tichý, *De Dicto and De Re*). Tak tomu je jen ve větách *de dicto* (např. V_4), zatímco ve větách *de re* (např. V_3) se predikát aplikuje na objekt identifikovaný pojmem, o němž se ve větě vypovídá (srov. heslo *de re – de dicto*).

LITERATURA

- K. Donnellan, Reference and Definite Descriptions, *Philosophical Review*, 77, 1966

- S. Kripke, Speaker's Reference and Semantic Reference, in:
P. French, T. Uehling, H. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press 1977
- S. Neale, *Descriptions*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1990
- B. Russell, *On Denoting*, *Mind* 14, 1905
- B. Russell, A. N. Whitehead, *Principia Mathematica*, Vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge 1967
- P. F. Strawson, *On Referring*, in: P. F. Strawson, *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971
- P. F. Strawson, *Identifying Reference and Truth Values*, in: *tamtěž*
- P. Tichý, *Sinn & Bedeutung Reconsidered*, in: Pavel Tichý's *Collected Papers in Logic and Philosophy*, *Filosofia*, Praha 2004
- P. Tichý, *The Myth of Non-Rigid Designators*, in: *tamtěž*
- P. Tichý, *De Dicto and De Re*, in: *tamtěž*

Intencionální sémantika

Na rozdíl od nepřímé (metateoretické) metody Davidsonova zkoumání významu [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*], Griceova intencionální sémantika usiluje o přímou analýzu sémantických pojmů pomocí psychologických pojmů. Ve skromnějším pojetí (připisovaném samotnému Griceovi) jde o to, ukázat vztahy obou typů pojmů, v ambicióznějším pojetí (např. S. Schiffer), jde o redukci prvních na druhé, resp. o převedení sémantických fenoménů na jejich psychologický základ. Griceovým východiskem (srov. P. Grice, *Meaning*) je rozřídění různých užití slova „znamenat“, resp. „mínit“ (v angličtině v obou případech „to mean“) do dvou skupin. V první skupině (např. „Tato výrazka znamená spalničky“) označuje slovo „znamenat“ indikování jednoho jevu druhým na základě kauzálního vztahu: v Griceově terminologii jde o přirozený význam. Ve druhé skupině (např. „Mluví svou promluvou míní, že prší“; „Věta ‚It’s raining‘ znamená, že prší“; „Tato promluva znamená, že prší“) jde o sémantický vztah, který je vlastním předmětem teorie významu: Grice mluví o „nepřirozeném významu“ (v pozdější stati *Meaning Revisited* toto rozlišení relativizuje). Intencionální sémantika začíná analýzou pojmu mínit něco promluvou (též: význam zamýšlený mluvčím – „utterer’s meaning“, příp. „speaker’s meaning“) pomocí psychologických pojmů primitivních v tom smyslu, že neobsahují ani nepředpokládají žádné sémantické pojmy (typu „znamenat“, „vyjadřovat“, „označovat“ atd.). Jádro původní Griceovy definice vymezuje význam zamýšlený mluvčím jako reflexivní (k sobě samé vztaženou) intenci: mluvčí něco míní svou promluvou tehdy a jen tehdy, když zamýšlí vyvolat v adresátovi nějakou reakci na základě adresátova rozpoznání tohoto záměru (zamýšlenou reakcí může být buď nějaké přesvědčení nebo nějaké jednání). Reflexivní povaha této intence má zachytit transparentnost komunikace, která

ji odlišuje od jiných typů interakcí, v nichž rovněž zamýšlíme vyvolat u jiných nějaké účinky, ale nepřejeme si dát najevo tento záměr. Peter F. Strawson (*Intention and Convention in Speech Acts*) a Stephen Schiffer (*Meaning*) ukázali, že původní Griceova definice je příliš slabá a že snaha o důsledné zachycení komunikativní transparence griceovskou cestou vede k nekonečnému regresi. Platí-li, že vše, co je relevantní pro zaujetí komunikativního postoje (v němž mluvčí něco míní svou promluvou), musí být transparentní, musí ten, kdo chce něco komunikovat, zamýšlet, aby všechny jeho intence konstituující komunikativní postoj byly rozpoznány adresátem: to ale navozuje nekonečnou hierarchii intencí (z nichž každá následující je intencí, aby předchozí intence byla rozpoznána adresátem), a tedy psychologicky nerealistické nároky na mluvčího, který něco míní svou promluvou. Grice proto navrhl chápat význam zamýšlený mluvčím (zahrnující neeliminovatelný nekonečný regres) jako ideální limit, k němuž se reální mluvčí jen aproximativně přibližují tím, že splňují podmínky původní Griceovy definice (resp. její modifikované verze) plus negativní podmínku, že nezamýšlí, aby některá z intencí podstatných pro nastolení komunikativního vztahu zůstala skryta adresátovi. Schiffer se pokusil lokalizovat nekonečný regres do pojmu vzájemného vědění („mutual knowledge“ [srov. Lewisův pojem společného vědění v hesle *Konvence*]), který považoval za psychologicky realistický: A a B vzájemně vědí, že p , tehdy a jen tehdy, když A ví, že p & B ví, že p & A ví, že B ví, že p & B ví, že A ví, že p & A ví, že B ví, že A ví, že p ...*ad infinitum*. Do definice pojmu významu promluvy z hlediska mluvčího („speaker’s meaning“) pak pojem vzájemného vědění vstupuje takto: M míní svou promluvou, že p , tehdy a jen tehdy, když M zamýšlí navodit svou promluvou vzájemné vědění mezi sebou a A , že...(následuje Schifferova verze výše uvedené Griceovy definice). V této definici ale není zaručena transparentnost úvodní, rámcové intence („mluvčí zamýšlí navodit...“: mluvčí může splňovat definici, a zároveň zamýšlet, aby adresát nerozpoznal rámcovou intenci). Pokus

navodit transparentci intencí vyššího řádu (aby rámcová intence byla rozpoznána adresátem) vede k obnovení griceovského regresu. To je jeden z problémů, které později dovedly Schiffera k závěru o nereálnosti Griceova programu a bezperspektivnosti teoretického zkoumání významu vůbec („meaning is theory resistant“; S. Schiffer, *Remnants of Meaning*).

Význam věty (Grice a Schiffer užívají obecnější termín „typ promluvy“ – „utterance-type“) v idiolektu individuálního mluvčího nebo v jazyce společenství se od významu zamýšleného mluvčím liší tím, že se neváže na aktuální promluvu v daném čase (Grice a Schiffer proto mluví o „nadčasovém významu“) a je fixován komunikativní praxí daného individua či společenství. V Schifferově verzi, považované za standardní, věta *V* („nadčasově“) znamená, že *p*, ve společenství *S* tehdy a jen tehdy, když v *S* funguje taková konvence *K*, že členové *S* jednají v souladu s *K* jen tehdy, když užitím *V* míní, že *p*. Obrat „mínit, že *p*“ zde reprezentuje griceovský pojem významu zamýšleného mluvčím (v.v.), zatímco pojem konvence Schiffer vymezuje ve zvláštní definici, která je alternativou k Lewisovu pojetí konvence [obojí viz v hesle *Konvence*]. V Griceově vymezení pojmu významu věty (resp. typu promluvy) vystupuje místo pojmu „mínit, že *p*“ slabší pojem „přát si, aby adresát věřil, že *p*“ a místo pojmu „konvence“ slabší pojem „procedury v repertoáru členů společenství“ (členové společenství *S* mají ve svém repertoáru proceduru *P*, jsou-li trvale disponováni vykonávat *P* – například užívat jistou větu za jistých okolností). Podle Griceovy definice věta *V* znamená ve společenství *S*, že *p*, tehdy a jen tehdy, když alespoň někteří členové *S* mají ve svém repertoáru proceduru užívat instance *V* vzhledem k adresátovi *A*, když si přejí, aby *A* věřil, že *p*; dodržování této procedury je pro ně podmíněno předpokladem, že alespoň někteří další členové *S* ji mají ve svém repertoáru.

Kompoziční povahu významu věty (tj. jeho odvozenost od významu částí a jejich uspořádání) Grice reflektuje opět pomocí pojmu „procedury v repertoáru společenství“ (či individua):

pro tento účel postuluje zvláštní druh procedur, jimž říká „výsledné“ („resultant“; srov. P. Grice, *Utterer's Meaning, Sentence Meaning, Word Meaning*). Výsledná procedura pro větu (typ promluvy) *V* je odvoditelná z procedur pro jednotlivé prvky *V* a pro syntaktickou formu, kterou vykazuje posloupnost prvků *V*. Někteří představitelé intencionální sémantiky (jako S. Schiffer) využívají pro stejný účel pojmu gramatiky v Lewisově smyslu [viz heslo *Konvence*]. Další možností diskutovanou řadou autorů (P. Strawson, G. Evans, J. McDowell, B. Loar, M. Davies aj.) je kombinace Davidsonovy teorie významu podle Tarského vzoru s intencionální sémantikou. V tomto spojení slouží první z nich k zachycení kompoziční povahy jazyka a druhá vztahuje (pomocí psychologických pojmů) jazyk ke společenství mluvčích. [Jednu z verzí tohoto spojení viz v závěru hesla *Davidsonovská teorie významu*].

LITERATURA

- A. Avramides, *Meaning and Mind. An Examination of the Gricean Account of Language*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1989
- P. Grice, *Meaning*, in: P. Grice, *Studies in the Ways of Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1989
- P. Grice, *Utterer's Meaning, Sentence Meaning, Word Meaning*, in: *tamtéž*
- P. Grice, *Meaning Revisited*, in: *tamtéž*
- S. Schiffer, *Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1972
- S. Schiffer, *Remnants of Meaning*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1987
- P. F. Strawson, *Intention and Convention in Speech Acts*, in: J. Searle (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, Oxford 1971

Jednání podle pravidla

Úvahy o tom, co to znamená jednat podle pravidla či následovat pravidlo („to follow a rule“) hrají klíčovou roli ve Wittgensteinových Filosofických zkoumáních (zejména v části vymezené paragrafy 137–242) a do centra současných diskusí je uvedl na počátku 80. let Saul Kripke. Základní otázka se týká fixace pravidel, zdrojů jejich určitosti a schopnosti normativně regulovat jednání (tj. přiřazovat jednotlivým situacím správné jednání, resp. poskytovat kritérium pro rozlišení správného od nesprávného). Wittgensteinovy úvahy zde odkrývají fundamentální problémy. Například je zřejmé, že žádná konečná řada čísel nemůže sama o sobě jednoznačně určit pravidlo rozvoje řady: naopak každou takovou řadu lze interpretovat jako realizaci nekonečného počtu pravidel, a jakékoli pokračování řady lze interpretovat jako slučitelné s původní řadou (v tom smyslu, že původní řada i pokračování jsou realizací téhož pravidla). Řada 2, 4, 6, 8, 10 je slučitelná s pravidlem „přičítej dvě“ (a tedy s pokračováním 12, 14 atd.) stejně jako s pravidlem přičítej dvě až do desíti, pak přičítej tři (a tedy s pokračováním 13, 16 atd.), a evidentně s nekonečným počtem dalších variant. Podobně žádný konečný počet příkladů typu $1 + 1 = 2$, $1 + 2 = 3$ atd. není schopen zafixovat význam symbolu „+“, například přiřadit mu matematickou funkci sčítání. Předpokládejme (po vzoru Kripkeho příkladu), že v těchto rovnicích se nalevo od „=“ dosud nevyskytlo číslo větší nebo rovné 57. Pak nám nic nebrání interpretovat „+“ například jako výraz označující funkci, která všem dvojicím čísel, z nichž každé je menší než 57, přiřazuje stejné číslo jako sčítání, zatímco všem ostatním dvojicím přiřazuje 5 (označme tuto funkci jako „sčítání*“). Podobně fakt, že členové nějakého společenství aplikovali až dosud predikát „green“ výhradně na zelené věci, nestačí k fixaci pravidla pro jeho užívání. Dosavadní užití jsou slučitelná s pravidlem (mohou sloužit jako

exemplifikace pravidla) „užívej ‚green‘ pro zelené věci“, stejně jako například s pravidlem „užívej ‚green‘ pro zelené věci pozorované do t (nějaký okamžik v budoucnosti) a pro modré věci pozorované od t včetně“ (jde o adaptaci známého příkladu z Goodmanových úvah o indukci). Sebedelší řada dosavadních užití tedy neurčuje, co to znamená užívat výraz „green“, resp. výraz „+“ stále stejným způsobem (podle téhož pravidla), jinými slovy, co je kontinuita a co deviace. Konstatování, že reálné užívání výrazu nefixuje jedno pravidlo, je analogií Quinova závěru, že pozorovatelné jazykové chování nevymezuje referenci ani význam [srov. heslo *Neurčitost*].

Můžeme se pokusit fixovat významy pomocí definic, například fixovat sčítání jako význam výrazu „+“ (a eliminovat sčítání* a další funkce odlišné od sčítání) pomocí implicitní definice, jakou představují Peanovy axiomy pro sčítání. K tomu ale musíme použít dalších výrazů, jejichž význam musí být rovněž něčím určen. Při určité interpretaci těchto výrazů fixují axiomy jako význam symbolu „+“ nikoli sčítání, ale sčítání*. Pokusíme-li se tuto možnost vyloučit tím, že výslovně udělíme výrazům použitým v axiomech žádoucí interpretaci (která vyloučí sčítání*), budeme konfrontováni s faktem, že tato interpretace sama může být interpretována způsobem, který nás vrátí k funkci sčítání* atd. *in infinitum*. Wittgensteinovými slovy: „Dávej mi pravidel kolik chceš – já ti dám pravidlo, které odůvodní mé užívání tvých pravidel.“ (Remarks on the Foundations of Mathematics I, par. 113) Pak je ale namísto otázka: „Jak mohu jednat podle pravidla, když koneckonců cokoli udělám, může být interpretováno jako jednání podle pravidla?“ (Tamtéž, par. 38) Jinými slovy, vychází nám, že „žádné pravidlo nemůže určit žádný způsob jednání, protože jakýkoli způsob jednání můžeme uvést do shody s pravidlem“ (Filosofická zkoumání, par. 201).

V úvahách, které vedly k tomuto skeptickému závěru, hrálo klíčovou roli konstatování, že libovolně dlouhá řada paradigmatických případů jednání a jakákoli formulace pravidla jsou slučitelné s nekonečným počtem interpretací. Má-li

tedy jednání nebo definice fixovat pravidlo a má-li pravidlo vymezovat správné způsoby jednání s elementární určitostí, nemůže to být v poslední instanci zprostředkováno interpretací. Nejhlubší bázi fixace a určitosti pravidel, která nezávisí na interpretaci, nachází Wittgenstein v praktických návycích, v osvojených způsobech jednání, které jsou součástí naší „životní formy“ (wittgensteinovská „form of life“ zahrnuje sdílená schémata jednání, principy identifikace a reidentifikace předmětů, způsoby vyhodnocování zkušenosti při získávání informací, specifický smysl pro kontinuitu atd.) Základem fungování pravidel tedy nejsou intelektuální operace, v nichž se pravidla aplikují na jednotlivé situace (tj. identifikují se způsoby jednání přiřazené pravidly těmto situacím), a tím méně racionální odůvodněnost těchto aplikací, ale spontánní uplatňování navyklých způsobů (osvojených technik) jednání: „Když jednám podle pravidla, nevolím. Podle pravidla jednám slepě.“ (Filosofická zkoumání, par. 219; srov. dále tamtéž, par. 198, 201, 202; On Certainty, par. 96–99, 204, 475, 538, 559 aj.)

Shodu v navyklých způsobech jednání (např. ve způsobech užívání jazykových výrazů) v rámci společenství pak nelze vysvětlit tím, že jeho členové dodržují stejná pravidla, ale právě naopak: určitost a společenská platnost pravidel předpokládá obecnou shodu v jednání (Filosofická zkoumání, par. 224, 241; Remarks on the Foundations of Mathematics, par. 39, 342). Tato závislost na reálné shodě v jednání je neslučitelná s představou pravidel jako mechanismu, v němž jsou předem „obsaženy“ všechny úkony, které může vykonávat (Filosofická zkoumání, par. 193), případně jako kolejí, které předem určují směr našeho pohybu (tamtéž, par. 218). Slovy Crispina Wrighta, pravidla neurčují jednání nezávisle na průběžné „společenské ratifikaci“ (C. Wright, Wittgenstein on Following a Rule, s. 220) v podobě reálně se prosazující shody v jednání.

LITERATURA

- S. Holtzman, C. Leich (eds.), *Wittgenstein: To Follow a Rule*, Routledge & Kegan Paul, London 1981
- S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, Blackwell, Oxford 1982
- N. Malcolm, *Wittgenstein on Language and Rules*, *Philosophy*, Vol. 64, 1989
- J. McDowell, *Wittgenstein on Following a Rule*, in: A. W. Moore (ed.), *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford 1993
- C. McGinn, *Wittgenstein on Meaning*, Oxford 1984
- L. Wittgenstein, *Filosofická zkoumání*, přeložil J. Pechar, *Filosofia*, Praha 1993
- L. Wittgenstein, *Remarks on the Foundations of Mathematics*, Blackwell, Oxford 1956
- L. Wittgenstein, *On Certainty*, Blackwell, Oxford 1969
- C. Wright, *Wittgenstein on the Foundations of Mathematics*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980

Konvence

Autor nejvlivnější teorie konvence David Lewis vychází z obecného pojetí konvence jako pravidelnosti, která se ustálila při řešení koordinačních problémů v určité sféře jednání. Od jiných pravidelností v jednání ji odlišuje specifický způsob fixace, jehož charakteristika je obsahem Lewisovy definice (srov. D. Lewis, Konvence; D. Lewis, Languages and Language):

Pravidelnost („regularity“) R v jednání nebo v jednání a tvorbě přesvědčení („in action and belief“) je *konvencí* ve společenství S tehdy a jen tehdy, když v S jsou splněny následující podmínky:

/1/ Každý člen S dodržuje R („conforms to R “).

/2/ Každý věří, že ostatní dodržují R .

/3/ Toto přesvědčení je pro každého dobrý a rozhodující důvod k tomu, aby sám dodržoval R : je to praktický důvod (pokud dodržování R spočívá v určitém způsobu jednání) nebo kognitivní důvod (pokud dodržování R spočívá v určitém způsobu utváření přesvědčení).

/4/ Členové S obecně preferují stav, v němž všichni zachovávají R – spíše než stav, v němž téměř, ale ne úplně všichni zachovávají R („rather than slightly less than general conformity to R “).

/5/ R není jediná možná pravidelnost, která by mohla splňovat předchozí podmínky.

/6/ V S je splnění /1–/5/ společně známo („is a matter of common knowledge“), tj.:

/a/ Každý ví, že /1–/5/ platí.

/b/ Každý ví, že /a/ platí.

/c/ Každý ví, že /b/ platí.

Atd. *ad infinitum*.

Poslední podmínka klade vzhledem k nekonečnému regresi psychologicky nerealistické nároky na členy S . Lewis proto připouští i slabší verzi:

/a/ Nikdo v S není přesvědčen, že /1/–/5/ neplatí.

/b/ Nikdo v S není přesvědčen, že /a/ neplatí.

/c/ Nikdo v S není přesvědčen, že /b/ neplatí.

Atd. ad infinitum. Tento regres je sice nekonečný, ale neškodný, protože vzniká v rámci negativní podmínky (jde o regres ve specifikaci přesvědčení, která členové S nezastávají).

Lewisova definice tedy obecně stanoví, jakým způsobem musí být fixována pravidelnost v jednání (případně v utváření přesvědčení), aby mohla být považována za konvenci. *Jazyková* konvence fixuje tímto způsobem určité spojení mezi větami a mentálními stavy mluvčích, kteří jich užívají, případně adresátů jejich užití. Lewis vychází z pojmu jazyka jako funkce přiřazující větám (sekvencím zvuků nebo grafických útvarů) propozice jako jejich významy; propozice přitom chápe jako funkce z možných světů do pravdivostních hodnot (stručně: třídy možných světů). Věta V je pak *pravdivá v jazyce L vzhledem k možnému světu W_n* tehdy a jen tehdy, když W_n patří do třídy možných světů přiřazené V jazykem (funkcí) L ; a věta V je *prostě pravdivá v L* tehdy a jen tehdy, když aktuální svět patří do třídy přiřazené větě V jazykem L . Jazykové konvence společenství S fixují určitý jazyk L (funkci výše uvedeného druhu) jako jazyk tohoto společenství. Lewis je charakterizuje jako *konvence pravdomluvnosti a důvěry v L* a relevantní termíny definuje takto:

Být pravdomluvný v L znamená snažit se nikdy neužívat věty L , které nejsou pravdivé v L .

Mít důvěru v L znamená přisuzovat pravdomluvnost v L ostatním členům společenství, a tedy přijímat jejich jazykové promluvy s přesvědčením, že užili věty, které jsou pravdivé v L .

Na této bázi může Lewis vymezit, co to znamená říci o nějaké funkci z vět do propozic (tj. o jazyku v Lewisově abstraktním smyslu), že je jazykem nějakého společenství:

Jazyk L je užíván společenstvím S tehdy a jen tehdy, když v S platí konvence pravdomluvnosti a důvěry v L , udržovaná zájmem o komunikaci.

Věta *V* jazyka *L* znamená ve společenství *S*, že *p*, tehdy a jen tehdy, když *L* přiřazuje *V* propozici *p* a *L* je jazykem společenství *S* v právě definovaném smyslu.

Jak je zřejmé, Lewis analyzuje konvenci výhradně v pojmech individuálního jednání a individuálních postojů, oproštěných od jakékoli nadindividuální normativity. Společenský rozměr konvence je převeden na specifický způsob sdílení intencí, přesvědčení a preferencí: lewisovská konvence nemá normativní sílu, ale jen pozitivní existenci a psychologicky založenou stabilitu (Lewis se proto staví rezervovaně k možnosti označovat jazykové konvence jako „pravidla“; srov. D. Lewis, *Languages and Language*).

Lewis ukázal, jak se jeho teorie může vyrovnat s některými charakteristickými rysy a funkcemi přirozeného jazyka, od nichž uvedená definice konvence a pojem jazyka jako funkce z vět do propozic abstrahují: kompoziční povaha jazyka, věty s indexickými výrazy, neindikativní věty, víceznačné věty, metafory, ironie, žerty, aj. (srov. D. Lewis, *Languages and Language*). Kompoziční povahu jazyka Lewis reflektuje pomocí pojmu gramatiky: gramatika v jeho pojetí zahrnuje konečnou množinu elementárních výrazů s přiřazenými významy a konečnou množinu operací vytvářejících složitější výrazy z jednodušších a vymezujících význam složitějších výrazů na základě významů složek. (Význam jména je pak funkce z možných světů do individuí, význam obecného termínu je funkce z možných světů do tříd individuí, význam verbální fráze je funkce přiřazující významům jmen významy vět atd.; srov. *Languages and Language*). Lewis konstatuje, že gramatika fixuje jazyk (generuje přesně jeden jazyk), ale nikoli obráceně: týž jazyk je slučitelný s různými gramatikami (generujícími tutéž funkci z vět do tříd možných světů).

Přestože Lewisova teorie zůstává nejpropracovanějším a nejlivnějším pokusem o objasnění povahy konvence, existují i alternativy. Stephen Schiffer navrhl pro účely intencionální sémantiky [viz heslo *Intencionální sémantika*] vlastní definici konvence, inspirovanou polemikou s Lewisem:

Ve společenství *S* funguje konvence vykonávat určitý typ aktu nebo činnosti *x*, když (jen když) agens vykonává *y* (například konvence užívat větu *V*, když mluvčí míní, že *p*) tehdy a jen tehdy, když členové *S* vzájemně vědí, že

/1/ v *S* existuje precedens vykonávat *x* když (jen když) agens vykonává *y*;

/2/ na základě /1/ (nebo přinejmenším zčásti na tomto základě) téměř každý člen *S* očekává, že téměř každý člen *S* bude vykonávat *x*, když (jen když) bude vykonávat *y*;

/3/ na základě /2/ téměř každý v *S* vykonává *x*, když (jen když) vykonává *y*.

„Vzájemné vědění“ v úvodu definice je Schifferova analogie Lewisova „společného vědění“ [podrobněji viz v hesle *Intencionální sémantika*]. Formulace „když (jen když)“ znamená, že se ponechává otevřené, zda konvence fixuje praxi vykonávat *x* vždy tehdy, když agens vykonává *y*; nebo praxi vykonávat *x* jen tehdy, když agens vykonává *y*; nebo obojí.

Vedle adekvátnosti alternativních definic konvence je předmětem diskuse samotný význam pojmu konvence pro filosofii jazyka. V intencionální sémantice zaujímá pojem konvence jiné místo než v Lewisových úvahách o jazyku. Lewis vychází z pojmu jazyka jako funkce z vět do propozic a z pojmu významu věty jako propozice přiřazené větě takovou funkcí. Otázka zní, co to znamená říci o takové abstraktní entitě, že je „skutečným jazykem“ nějakého společenství (a tedy i o určité větě, že má v daném společenství ten a ten význam): to se má vyložit pomocí pojmu konvence. Pojem významu věty zde nemá intencionální obsah: ten vnáší do teorie až pojem konvence (v.v.). Na druhé straně v griceovské sémantice [viz heslo *Intencionální sémantika*] přistupuje pojem konvence k intencionálně vymezenému pojmu významu promluvy pro mluvčího, aby bylo možné definovat pojem významu věty. V Davidsonově teorii významu a interpretace nemá pojem konvence žádné relevantní uplatnění: jazyková komunikace, a tedy ani význam, není podle Davidsona v žádném podstatném smyslu konvenční [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*].

LITERATURA

- D. Davidson, *Communication and Convention*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984
- D. Lewis, *Convention. A Philosophical Study*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1969
- D. Lewis, *Languages and Language*, in: D. Lewis *Philosophical Papers*, Vol. 1, Oxford University Press 1983
- S. Schiffer, *Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1972
- P. F. Strawson, *Intention and Convention in Speech Acts*, in: J. Searle (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University Press, Oxford 1971

Konverzační implikatury

Paul Grice věnuje velkou pozornost rozlišení toho, co je v promluvě doslova řečeno, od toho, co je komunikováno nepřímým způsobem (indikováno, naznačováno – „implicated“). Rozlišuje dva typy nepřímých významů (viz P. Grice, *Logic and Conversation*):

/1/ V konvenčních implikaturách je nepřímý význam odvozen z konvenčního významu užitých výrazů. Například ve větě „Přestože je to filosof, je celkem zábavný“ indikuje spojka „přestože“ nejen konjunktivní spojení dvou propozic, ale i kontrast mezi nimi: užitím této věty tedy naznačují, že filozofové bývají nudní.

/2/ V konverzačních implikaturách, které jsou hlavním předmětem Griceova zájmu, se na generování nepřímého významu podstatně podílejí obecné rysy komunikace dané její kooperativní povahou. Griceův výklad konverzačních implikatur vychází z předpokladu, že jsme zainteresováni na tom, aby komunikace plnila svůj obecný účel (maximálně efektivní výměna informací) a totéž předpokládáme u druhých. Proto respektujeme obecný princip komunikativní spolupráce („princip kooperace“: *dbej, aby tvůj příspěvek do konverzace odpovídal tomu, co v dané fázi vyžaduje její účel a zaměření*) a počítáme s tím i u ostatních. Tento princip implikuje specifitější zásady, tzv. konverzační maximy, které Grice člení do čtyř skupin označených po vzoru Kantovy tabulky kategorií, například: *tvůj příspěvek má být tak informativní, jak vyžaduje účel konverzace, ani víc, ani méně (m. kvantity); netvrď nic, co nepovažuješ za pravdivé a pro co nemáš odůvodnění (m. kvality); tvůj příspěvek má být relevantní (m. relace), zřetelný, jednoznačný, stručný, logicky uspořádaný (m. způsobu).*

Konverzační maximy hrají klíčovou roli v generování konverzačních implikatur. Typickým případem je komunikativní vy-

užití zjevného kontrastu doslovného významu promluvy s některou z maxim: interpret vycházející z presumpce, že mluvčí je kooperativní, identifikuje (na základě doslovného významu a znalosti kontextu) nepřímý význam, který je v souladu s maximami. Postup, kterým přitom prochází („vypracování implikatury“ či „vypočítání implikatury“), schematizuje Grice takto:

/1/ *M* řekl, že *p*.

/2/ Nemám důvod předpokládat, že *M* nedodrží konverzační maximy.

/3/ Může je ovšem dodržovat jen tehdy, pokud je přesvědčen, že *q*.

/4/ *M* ví (a ví, že já vím, že on ví), že je mi zřejmé, že /3/.

/5/ *M* neudělal nic, aby mi zabránil věřit, že *q*.

/6/ *M* tedy zřejmě chce, abych věřil, že *q* (resp. chce mi alespoň umožnit dojít k tomuto přesvědčení).

/7/ Tedy: *M* mi naznačil, že *q*.

Tento mechanismus umožňuje například užitím věty „Václav je šikovný“ nepřímo sdělit, že Václav je nemešlo (kontrast doslovného významu s maximou kvality, zjevný z kontextu, generuje ironický nepřímý význam); nápadně obecnou či nejednoznačnou odpovědí na otázku o intelektuálních kvalitách nějaké osoby nebo uvedením údajů, které jsou v této souvislosti irelevantní, lze nepřímo sdělit, že tyto kvality jsou zanedbatelné (využití kontrastu s maximou kvality, způsobu nebo relevance) atd.

Griceova teorie našla široké uplatnění nejen ve výkladu nepřímých významů, ale i na obecnější úrovni (Sperber a Wilson svěřují ve své teorii komunikace klíčovou roli maximě relevance, na niž převádějí ostatní Griceovy maximy), stejně jako při řešení speciálních sémantických problémů (S. Neale situuje referenční roli identifikačních deskripcí na úroveň griceovských implikatur – srov. heslo *Deskripce*). J. Searle navrhl alternativní výklad nepřímých významů v rámci své teorie mluvnických aktů.

LITERATURA

- K. Bach, R. M. Harnish, *Linguistic Communication and Speech Acts*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1979
- P. Grice, *Logic and Conversation*, in: P. Grice, *Studies in the Ways of Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1989
- F. Recanati, *Meaning and Force. The Pragmatics of Performative Utterances*, Cambridge University Press, Cambridge 1987
- J. Searle, *Indirect Speech Acts*, in: J. Searle, *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, Cambridge 1979
- D. Sperber, D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Blackwell, Oxford 1986

Mluvní akty

Východiskem klasických teorií mluvních aktů je přesvědčení, že základní jednotkou, jíž se má zabývat filosofie jazyka, není věta, ale její užití s komunikativní funkcí, tj. mluvní akt („speech act“). Význam věty je třeba vyložit z její role při vykonávání mluvních aktů. Dalším charakteristickým rysem je zrušení výsad, jimž se tradičně těšilo tvrzení ve filosofii a logice: tvrzení je jen jeden z typů mluvních aktů, asertivní síla (srov. Fregeho termín „Behauptungskraft“) je jen jedním typem výpovědní síly („illocutionary force“), s níž se dá komunikovat nějaký propoziční obsah, a pravdivost je naplněním jednoho z typů aspirací, s nimiž lze vykonávat mluvní akty [srov. heslo *Pravdivostní podmínky*]. John Austin postavil proti sobě tzv. konstativní akty (zejména tvrzení), které lze posuzovat z hlediska pravdivosti, a performativní akty, u nichž to nemá smysl (J. L. Austin, *How to Do Things With Words*, Lecture I). Jejich role nespočívá v informování o stavu světa, ale v nastolování nového institucionálního stavu: fungují jako prostředek jednání (odsouzení obžalovaného, pokřtění dítěte, jmenování do funkce, uvítání hosta atd.). Místo pravdivostních podmínek je lze charakterizovat podmínkami úspěšného vykonání („felicity conditions“; tamtéž, Lecture II), týkajícími se konvenční báze aktu, jeho okolností a účastníků (tzv. přípravná podmínka), jeho průběhu (prováděcí podmínka), mentálních stavů mluvčího (podmínka upřímnosti) a jeho důsledků (podmínka naplnění). Místo nepravdivosti je mohou postihnout různé druhy neúspěšnosti („infelicities“; jejich klasifikaci viz tamtéž, Lecture II). Později Austin opozici konstativní-performativní relativizuje a poukazuje na to, že všechny uvedené podmínky (a odpovídající druhy neúspěšnosti) lze stejně dobře vymezit i u konstativních aktů (tamtéž, Lecture XI). Právě tak lze u všech typů mluvních aktů rozlišit tři vrstvy (tamtéž, Lecture VIII):

/a/ lokuční akt (užití věty s určitou syntaktickou strukturou a konvenčním významem);

/b/ ilokuční akt (komunikace určitého propozičního obsahu s určitou výpovědní silou: slib, rozkaz, tvrzení atd.);

/c/ perlokuční akt (dosažení mimokomunikativního účinku, např. vyvolání přesvědčení, obavy, motivace k jednání u adresáta).

John Searle rozpracoval ideu vymezení typů mluvních aktů pomocí podmínek jejich úspěšného vykonání (u Searla: „conditions of success“) do podoby souboru definic jednotlivých typů mluvních aktů. Jeho známá definice slibu má tuto podobu (J. Searle, *Speech Acts*):

„Jestliže mluví *M* užívá věty *V* v přítomnosti posluchače *A*, pak užitím *V* upřímně a nedefektně slibuje *A*, že *p*, tehdy a jen tehdy, když:

/1/ Podmínky vstupu a výstupu jsou normální.

Podmínky propozičního obsahu:

/2/ *M* užitím *V* vyjadřuje *p*.

/3/ Vyjádřením *p* specifikuje *M* svůj budoucí akt *a*.

Přípravné podmínky:

/4/ *A* by dal přednost tomu, aby *M* udělal *a* před tím, aby neudělal *a*, a *M* věří, že tomu tak je.

/5/ *M* a *A* není zřejmé, že *M* udělá *a* za normálních okolností.

Podmínka upřímnosti:

/6/ *M* zamýšlí udělat *a*.

Podstatná podmínka:

/7/ *M* zamýšlí, aby ho užití *V* zavázalo vykonat *a*.

Quasi-griceovská podmínka:

/8/ *M* zamýšlí, aby užití *V* vyvolalo u *A* přesvědčení, že podmínky /6/ a /7/ jsou splněny, na základě toho, že *A* rozpozná intenci *M* vyvolat toto přesvědčení, a zamýšlí, aby toto rozpoznání bylo zprostředkováno rozpoznáním věty *V* jako konvenčně užívané k vyvolání takových přesvědčení.

Konvenční podmínka:

/9/ Sémantická pravidla dialektu užívaného *M* a *A* jsou tako-

vá, že *V* je užita správně a upřímně tehdy a jen tehdy, když jsou splněny podmínky /1–/8/.

(Aby bylo možné zahrnout pod definovaný pojem i neupřímné sliby, modifikuje Searle podmínku upřímnosti takto:

/6/ *M* zamýšlí, aby ho užití *V* učinilo odpovědným za záměr vykonat *a*.)

Austin (How to Do Things with Words, Lecture XII) navrhl klasifikaci mluvních aktů založenou na roztřídění performativních sloves (sloves označujících typy ilokuční síly, např. „slibovat“, „prosit“, „nařizovat“) do pěti skupin. Alternativní Searlova klasifikace vychází ze souboru parametrů mluvních aktů, z nichž hlavní jsou tyto:

– komunikativní funkce („point“, „purpose“): \neg (učinit mluvčího odpovědným za pravdivost určité propozice); *I* (přimět adresáta k nějakému jednání); *C* (zavázat mluvčího k nějakému jednání); *D* (nastolit určitý institucionální stav); *E* (vyjádřit mentální stav);

– směr přízpůsobení („direction of fit“) mezi slovy a světem:
 \downarrow (slova se přízpůsobují světu), \uparrow (svět se přízpůsobuje slovům);

– vyjádřený psychický stav

– případná omezení týkající se propozičního obsahu.

Searlova klasifikace založená na těchto kritériích má tuto podobu:

/1/ reprezentující akty („representatives“; např. tvrzení):

\downarrow , \neg , přesvědčení, prop. obsah bez omezení;

/2/ direktivní akty („directives“; např. rozkazy nebo prosby):

\uparrow , \uparrow , přání, prop. obsah specifikuje budoucí akt adresáta;

/3/ zavazující akty („commissives“; např. sliby):

C, \uparrow , záměr, prop. obsah specifikuje budoucí akt mluvčího;

/4/ expresivní akty („expressives“; např. blahopřání nebo omluvy):

E, žádný směr přízpůsobení, jakýkoli mentální stav, prop. obsah: mluvčímu nebo adresátovi se připisuje nějaká vlastnost;

/5/ deklarativní akty („declaratives“; např. rozsudky nebo jmenování do funkce):

D, ↑, žádný vyjádřený mentální stav; prop. obsah specifikuje nějaký institucionální stav.

Později Searle odvodil těchto pět typů mluvních aktů z pěti způsobů, jakými se může mysl vztahovat ke světu a situoval teorii mluvních aktů (a filosofii jazyka jako celek) do rámce filosofie mysli („philosophy of mind“; viz J. Searle, *Intentionality*).

Někteří autoři navrhli odlišné klasifikace (Z. Vendler, K. Bach a R. M. Harnish, S. Schiffer aj.) i vlastní definice typů mluvních aktů (K. Bach a R. M. Harnish, W. Edmondson, S. C. Levinson, K. Allan, J. Pollock aj.). Stephen Schiffer definoval na bázi intencionální sémantiky akt slibu takto:

Užitím *x* mluvčí *M* slíbil adresátovi *A*, že vykoná *Y* tehdy a jen tehdy, když užitím *x* mínil (ve smyslu „speaker’s meaning“ [viz heslo *Intencionální sémantika*]), že vykoná *Y*, a zamýšlel navodit mezi sebou a *A* vzájemné vědění [“mutual knowledge“ – definici viz v hesle *Intencionální sémantika*], že *M* zamýšlel, aby částí důvodu *A*-ova přesvědčení, že *M* vykoná *Y*, bylo to, že *M* užil *x* se záměrem zavázat se k vykonání *Y*.

LITERATURA

- K. Allan, *Linguistic Meaning*, Vol. 2, Routledge and Kegan Paul, London 1986
- J. Austin, *How to Do Things with Words*, Clarendon Press, Oxford 1962; česky *Jak udělat něco slovy*, přeložil J. Pechar a kol., Filosofia, Praha 2000
- K. Bach, R. M. Harnish, *Linguistic Communication and Speech Acts*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1979
- S. C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge 1983

- J. Pollock, *Language and Thought*, Princeton University Press 1982
- F. Recanati, *Meaning and Force. The Pragmatics of Performative Utterances*, Cambridge University Press, Cambridge 1987
- S. Schiffer, *Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1972
- J. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1970
- J. Searle, *Intentionality*, Cambridge University Press, Cambridge 1983
- Z. Vendler, *Res Cogitans*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1972

DODATEK:

Vzhledem k odkazům v hlavním textu připojuji definici slibu, kterou jsem navrhl v knize *Význam a komunikace* (Filosofia, Praha 1998, kap. A.II). Jejím východiskem je pojetí mluvnického aktu jako souboru závazků, které promluva uvaluje na mluvčího. Vykonáním promluvy se silou slibu, tvrzení, rozkazu atd. mluvčí prezentuje určité postoje způsobem, který je závazný v tom smyslu, že promluva je kritizovatelná jako (v nějakém ohledu) nepatřičná, pokud vyjde najevo, že mluvčí nezastává některý z těchto postojů. Pro tento závazný způsob prezentace užívám termín „manifestace“.

/A/ Mluvčí *M* **slibuje** svou promluvou *X* adresátovi *A*, že vykoná akt *a*, tehdy a jen tehdy, když *X* zavazuje *M* vzhledem k *A* k následujícím intencím a přesvědčením (korelativně: když *X* platí jako manifestace těchto postojů):

Upřímnost:

I/1 *M* zamýšlí vykonat *a*.

Záměr:

I/2 *M* zamýšlí navodit vztah mezi sebou a *A*, v němž *M* bude povinován vůči *A* vykonat *a*.

Předpoklad účelnosti I (z hlediska záměru):

I/3 *M* věří, že *A* dává přednost tomu, aby *M* vykonal *a*.

Přesvědčení o splnění podmínek komunikace:

II/1 *M* věří, že okolnosti promluvy přinejmenším nevylučují, že *A* může vnímat promluvu *X* a porozumět jí.

/B/ Další závazky navozené (resp. manifestace vykonané) aktem slibu za standardních okolností:

Předpoklad účelnosti II (z hlediska záměru):

I/4 *M* není zřejmé, že by vykonal *a*, kdyby nevznikl vztah specifikovaný v I/2.

Kompetenční nárok (sebedůvěra):

I/5 *M* věří, že *A* ho považuje nebo by ho měl považovat za osobu, která je schopna vstoupit do vztahu specifikovaného v I/2.

Přesvědčení o relevanci:

II/2 *M* považuje svou promluvu za relevantní vzhledem ke kontextu.

Presupozice:

Mohou existovat propozice $q_1 \dots q_2$ takové, že promluva *X* zavazuje *M* k následujícím přesvědčením:

/a/ *M* věří, že $q_1 \dots q_2$ jsou pravdivé.

/b/ *M* věří, že *A* považuje $q_1 \dots q_2$ za pravdivé nebo alespoň že je nebude považovat za kontroverzní, tj. že bude schopen je přijmout jako sdílené východisko komunikace.

Pak $q_1 \dots q_2$ jsou presupozice promluvy *X* (a tedy i presupozice tvrzení vykonaného v *X*).

Poznámka: Závazky vymezené v podmínkách skupiny I jsou specifické pro akt slibu, závazky vymezené v podmínkách skupiny II jsou společné všem typům mluvních aktů. Podmínky ve skupině A jsou nutné a (ve svém souhrnu) dostačující pro výkon aktu se silou slibu, podmínky ve skupině B specifikují závazky typicky, ale ne nutně, nastolené v aktu slibu.

Detailní komentář k rozdílům mezi touto a Searlovou definicí viz v uvedené knize, kap. A.II.2.d.

Neurčitost (W. V. O. Quine)

V úvahách o fungování jazyka v komunikaci (především v spojení s myšlenkovým experimentem radikálního překladu [srov. heslo *Radikální interpretace*]) zaznamenal Willard Van Orman Quine fundamentální (neeliminovatelnou) neurčitost několika typů, které je třeba ostře rozlišovat. Rozdílly se týkají zdrojů neurčitosti, parametrů jazyka, které zasahuje, jejich filosofických důsledků, a způsobu, jakým ji lze vykázat.

I. Nevyčlenitelnost významu (inextricability of meaning)

Neexistuje způsob, jak principiálně oddělit určení, která jsou součástí významu jazykového výrazu, od dalších (mimosémantických) určení, která s ním spojujeme. Například způsob užívání predikátu „žralok“ v našem společenství (což je jediná sféra, kde se vymezuje jeho význam) neumožňuje rozhodnout, zda součástí jeho významu je určení, že všechny prvky jeho extenze jsou paryby, nebo zda příslušnost žraloků mezi paryby je věcí našich věcných, mimosémantických znalostí o žralocích. V prvním případě by tvrzení „Žraloci jsou paryby“ bylo analytické, ve druhém syntetické: teze o principiální neoddělitelnosti složek významu od mimosémantických určení jde tedy ruku v ruce s problematizací distinkce analytické-syntetické. Z hlediska inferenčních vztahů můžeme totéž vyjádřit tak, že principiálně nelze rozhodnout, zda z tvrzení „*X* je žralok“ můžeme přímo vyvodit „*X* je paryba“, nebo zda k tomu potřebujeme další premisu, totiž „Všichni žraloci jsou paryby“. V kognitivním ohledu teze o nevyčlenitelnosti významu znamená, že nelze vést principiální hranici mezi znalostí jazyka a „věcnými“ znalostmi o světě (srov. např. *Word and Object*, s. 38).

II. Nevymežitelnost reference (*inscrutability of reference*)

Referenční vztahy mezi jazykovými výrazy a prvky reálného světa lze vymezit různými způsoby, které jsou ve stejné míře slučitelné s pozorovatelným chováním uživatelů jazyka. Klíčový Quinův argument ve prospěch této teze je založen na možnosti posunů („permutations“) referenčních charakteristik jednotlivých složek věty pomocí tzv. zástupných funkcí („proxy functions“; srov. např. W. V. O. Quine, Hledání pravdy, kap. 12). Můžeme-li tyto posuny kombinovat tak, aby se navzájem kompenzovaly v tom smyslu, že vazba věty na pozorovatelné situace zůstane nedotčena (tj. nezmění se okolnosti, za nichž ji uživatelé jazyka přijímají jako pravdivou), je to pro Quina důkaz, že existují alternativní schémata referenčních vztahů, mezi nimiž principiálně nelze rozhodnout (protože jsou přesně stejně podporována veškerou dostupnou evidencí). Vyjděme ze „standardního“ vymezení reference jména „John“ a extenze predikátu „is tall“:

/1/ „John“ označuje Jana.

x splňuje predikát „is tall“ tehdy a jen tehdy, když x je vysoký.

Pravdivostní podmínky věty V vzniklé spojením uvedeného jména a predikátu pak vymežíme takto:

„John is tall“ je pravda tehdy a jen tehdy, když Jan je vysoký.

Uvažujme nyní o alternativě, k níž dospějeme od tohoto referenčního schématu uplatněním funkce, která přiřazuje individuím jejich vesmírné doplňky a analogicky posouvá extenzi predikátů:

/2/ „John“ označuje vesmírný doplněk Jana (tj. celý vesmír minus Jana).

x splňuje predikát „is tall“ tehdy a jen tehdy, když x je vesmírným doplňkem někoho vysokého.

Takže: „John is tall“ je pravda tehdy a jen tehdy, když doplněk Jana je doplňkem někoho vysokého.

Přes radikální posun v referenci jsou výsledné pravdivostní podmínky v případech /1/ a /2/ ekvivalentní: ti, kdo přijímají první referenční schéma, tedy budou považovat větu *V* za pravdivou přesně v týchž situacích jako ti, kdo přijímají druhé schéma. Vazba na reálné situace, resp. na pozorování (na nichž může být založeno přijetí nebo odmítnutí tvrzení vykonaného užitím *V*) se tedy zvolenou permutací nemění, stejně jako role věty *V* v inferenčních vztazích: volba mezi /1/ a /2/ se tak v těchto (klíčových) ohledech ukazuje jako nepodstatná. Davidson přirovnává rozdíl mezi alternativními schématy reference (který je neutralizován na úrovni pravdivostních podmínek vět) k rozdílu mezi udáváním váhy v kilogramech a v librách (srov. např. D. Davidson, *Indeterminismus a anti-realismus*).

Není-li empiricky fixováno žádné schéma referenčních vztahů, znamená to, že můžeme volit mezi různými ontologiemi (mezi různými soubory entit jako referenty našich výrazů), aniž se tím změní sepětí našich výpovědí se zkušeností. To je obsahem Quinovy teze *ontologické relativity* (Quine ji na různých místech explicitně podává jako totožnou s tezí nevymezitelnosti reference: srov. např. *The Philosophy of W. V. O. Quine, Replies*, s. 459; Davidson odmítá Quinovu ontologickou interpretaci neurčitosti reference např. ve stati *The Inscrutability of Reference*).

Doplňkem teze II je Quinova teze o *neurčitosti logické formy*: nejen rozdílná referenční schémata, ale i rozdílná rozhodnutí o tom, jaký logický status (singulární výraz, predikát, kvantifikátor) přidělíme jednotlivým složkám věty, mohou být v téže míře podporovány pozorovatelným chováním mluvčích. V Quinově charakteristice radikálního překladu jsou tato rozhodnutí věcí „analytických hypotéz“, které nejsou přímo kryty behaviorální evidencí (srov. *Word and Object*, par. 15; srov. tamtéž, s. 61: „Z toho, co považujeme za logiku, je část

týkající se pravdivostních funkcí tou jedinou částí, jejíž rozpoznání v cizím jazyce jsme zřejmě schopni vztáhnout k behaviorálními kritérii“).

Teze II ve spojení s tezí o neurčitosti logické formy jsou korelátém Lewisovy teze o nedourčenosti jazyka gramatikou (srov. D. Lewis, *Languages and Language*). Lewis pracuje s pojmem jazyka jako funkce přiřazující větám propozice, chápané jako funkce z možných světů do pravdivostních hodnot [srov. heslo *Konvence*]. Fixace takto chápaného souboru charakteristik vět jako celků (tj. jednoznačná identifikace jazyka v Lewisově smyslu) připouští různé charakteristiky složek vět a způsobů jejich uspořádání (tj. různé gramatiky): empiricky je přitom podložena jen identifikace jazyka společenství (tj. zjišťování konvencí, které rozhodují o tom, jakým jazykem mluví dané společenství), nikoli rozhodování mezi možnými gramatikami generujícími tento jazyk (srov. *Languages and Language*, s. 178).

III. Neurčitost překladu (indeterminacy of translation)

Představme si „lingvistu v terénu“, jehož úkolem je rekonstruovat od základů jazyk neznámého společenství, čistě na základě pozorování chování jeho členů: výsledkem má být „překladová příručka“ („translation manual“) umožňující přiřadit všem větám jazyka domorodců věty jazyka užívaného lingvistou [srov. heslo *Radikální interpretace*]. V povaze tohoto projektu ani v povaze reálné jazykové praxe není nic, co by vylučovalo, že touto cestou překladatel (nebo několik konkurenčních překladatelů) dospěje k několika vzájemně neslučitelným překladovým systémům, které budou ve stejné míře podporovány dostupnou evidencí (pozorovatelným chováním uživatelů jazyka za pozorovatelných okolností). Neslučitelnost zde znamená, že věty jazyka překladatele, které jsou přiřazeny téže větě jazyka domorodců jako její alternativní překlady v konkurenčních příručkách, jsou v jazyce pře-

kladatele vzájemně nezaměnitelné (není mezi nimi „ani ten nejvolnější vztah synonymie“; srov. *Word and Object*, s. 27). Uprášíme-li to tak, že mají rozdílné pravdivostní podmínky, vyvstává námitka, že v tom případě bychom mezi nimi měli být schopni rozhodnout na základě principu vstřícnosti ([srov. heslo *Radikální interpretace*]; viz k tomu J. Bennett, *Linguistic Behaviour*, par. 78). Tato námitka odpadá, chápeme-li nerozhodnutelnost mezi alternativními příručkami tak, že každá z nich *jako celek* vyhovuje dostupné evidenci a metodickým zásadám (jako je princip vstřícnosti) ve stejné míře jako ostatní.

Tezi III lze reformulovat jako zvláštní instanci jiné quinovské teze neurčitosti, tvrzení o *nedourčenosti teorie (observačními) daty* („underdetermination of a theory by data“). Převědeme-li jazykovou příručku pro jazyk L na teorii T_1 jazyka L (tj. na soubor tvrzení o tom, co je adekvátním překladem jednotlivých vět L), můžeme tezi III vyjádřit tak, že T_1 je nedourčena pozorovatelným chováním uživatelů L za pozorovatelných okolností: tato evidenční báze ve stejné míře podporuje alternativní teorii T_2 , která je neslučitelná s T_1 . Teze III je ale v podstatném ohledu radikálnější než teze o nedourčenosti fyzikálních teorií daty. Druhá teze je čistě epistemologická a sama o sobě nevyklučuje možnost, že dilemata, která na základě veškeré možné evidence principiálně nejsme schopni rozhodnout, jsou rozhodnuta ve fyzikální realitě samé. První teze má ontologickou platnost: možnost neslučitelných systémů překladu stejně podporovaných evidencí znamená principiální neurčitost významu, protože „v jazykovém významu není nic kromě toho, co se posbírání ze zjevného chování za pozorovatelných okolností“ (Hledání pravdy, par. 14; srov. tamtéž, par. 43; *Word and Object*, s. 73). Quine využívá tezi o nedourčenosti teorií daty na podporu teze III (ve stati *On the Reasons for Indeterminacy of Translation* Quine poukazuje na to, že ani tehdy, když budeme schopni registrovat všechna data principiálně dostupná domorodcům, nestačí to k identifikaci jejich „teorie světa“: pak ale nebudeme schopni

rozhodnout mezi systémy překladu adekvátními pro alternativní, empiricky rovnocenné teorie). Zároveň konstatuje, že teze III neimplikuje tezi o nedourčenosti teorie daty: neurčitost překladu nezmizí, ani když zafixujeme jednu z empiricky rovnocenných teorií světa (Hledání pravdy, par. 43).

V diskusi o různých typech neurčitosti je zvláště důležité jasně vymežit vztah tezí II a III:

/1/ Na úrovni jednotlivých slov plyne neurčitost překladu triviálně z nevymežitelnosti reference: „Jan“ a „Janův vesmírný doplněk“ (viz II) jsou evidentně rozdílné překlady jména „John“. Na úrovni celých vět ale III neplyne z II: zatímco v II jde o nerozhodnutelnost mezi alternativními určeními referentů složek vět, přičemž rozdílnost těchto alternativ se neutralizuje na úrovni věty jako celku, v III jde o nerozhodnutelnost mezi systémy překladu generujícími neslučitelné překlady vět. Jinými slovy: i když zafixujeme vazbu vět na situace v reálném světě, a na této bázi překlady vět jako celků, nezafixujeme tím referenci: stále zde bude prostor pro alternativní referenční schémata.

/2/ Zatímco tezi II považuje Quine za prokázanou (permutacemi pomocí zástupných funkcí), tezi III předkládá jako „vhodnou hypotézu“ („plausible conjecture“; srov. *Questions for Quine*, s. 420). To nesnižuje její závažnost: samotná možnost vzájemně neslučitelných systémů překladu, které jsou ve stejné míře slučitelné s chováním uživatelů jazyka, poukazuje na principiální neurčitost významu, a to nezávisle na tom, zda přijmeme tezi o nevyčlenitelnosti významu (I).

/3/ Nejpoblárnější Quinův příklad „gavagai“, uváděný někdy mylně jako argument ve prospěch neurčitosti překladu, demonstruje ve skutečnosti neurčitost reference. Předpokládejme, že domorodci vyslovují pravidelně v přítomnosti králíka slovo „gavagai“. Tento fakt podporuje hypotézu, že „gavagai“ referuje ke králíkům, přesně ve stejné míře jako hypotézu, že referuje k prostoru, který zaujímá králík, k tělesnému povrchu králíka, k dané prostoročasové instanci exi-

stence králíka atd. (to vše je přítomno současně s přítomností králíka a k tomu všemu ukazuje případné gesto domorodce směřující ke králíkovi). Kdybychom chtěli redukovat tyto alternativy na jednu pomocí otázek kladených domorodcům, museli bychom znát referenci výrazů užitých v těchto otázkách: nelze přitom doufat, že jejich reference by byla určena dostupnou evidencí jednoznačněji než v případě pozorovacího výrazu („observational term“) „gavagai“. Budeme-li „gavagai“ posuzovat jako jednoslovnou větu (jejímž užitím mluvčí podle jedné verze upozorňuje na přítomnost králíka, podle druhé na to, že se v blízkosti nachází prostor obsazený králíkem atd.), stále nepůjde o doklad neurčitosti překladu ve smyslu III, protože všechny zvažované verze jsou empiricky ekvivalentní pozorovací věty (pravdivé či nepravdivé přesně za týchž okolností), zatímco teze III mluví o nerozhodnutelnosti mezi neekvivalentními překlady (srov. Questions for Quine, s. 419). Kromě toho, jde-li v překladu o to, přiřadit pozorovací větě domorodého jazyka větu, kterou uživatelé češtiny vyslovují (resp. souhlasně přijímají) za týchž okolností, je správným překladem zvolací věta „Králík!“ a žádná z výše uvedených alternativ nepřichází do úvahy.

Teze II i teze III korespondují se „skeptickým“ vyústěním úvah o jednání podle pravidla („rule-following“): s tezí, že jazykové jednání nefixuje pravidla určující významy, resp. referenty jazykových výrazů [srov. heslo *Jednání podle pravidla*].

LITERATURA

J. Bennett, Linguistic Behaviour, Cambridge University Press, Cambridge 1976

- D. Davidson, *The Inscrutability of Reference*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press, Oxford 1984
- D. Davidson, *Indeterminismus a Antirealismus*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita* (přeložil J. Kolář a T. Marvan), *Filosofia*, Praha 2004
- M. Dummett, *The Significance of Quine's Indeterminacy Thesis*, *Synthese*, Vol. 27, 1974
- L. E. Hahn, P. A. Schilpp (eds.), *The Philosophy of W. V. O. Quine*, *The Library of Living Philosophers*, Vol. XVIII, Open Court Publishing Company, La Salle 1986
- D. Lewis, *Languages and Language*, in: D. Lewis *Philosophical Papers*, Vol. 1, Oxford University Press, Oxford 1983
- A. Orenstein, P. Kořátko (eds.), *Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 2000
- H. Putnam, *Realism Without Absolutes*, in: H. Putnam, *Words and Life*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1994
- W. V. O. Quine, *Word and Object*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1960
- W. V. O. Quine, *Ontological Relativity*, in: W. V. O. Quine, *Ontological Relativity and Other Essays*, Columbia University Press, New York 1969
- W. V. O. Quine, *On the Reasons for Indeterminacy of Translation*, *Journal of Philosophy*, Vol. 67, 1970
- W. V. O. Quine, *Hledání pravdy* (přeložil J. Peregrin), Herrmann a synové, Praha 1994

Pravdivostní podmínky

Ve Fregeho sémantice je smysl věty (přesněji řečeno ta jeho část, kterou představuje „myšlenka“ vyjádřená větou, v dnešní terminologii propozice) způsobem prezentace jejího referentu, jímž je pravdivostní hodnota. Jinými slovy, smysl věty vymezuje kritérium, podle něž určujeme, zda je pravdivá či nepravdivá: udává tedy její pravdivostní podmínky. Pregnantní vyjádření tohoto vztahu najdeme ve Wittgensteinově Traktátu: „Rozumět větě znamená vědět, jak tomu je, když je pravdivá“ (par. 4.024); srov. též „Věta *ukazuje* svůj smysl. Věta *ukazuje*, jak se věci mají, *když* je pravdivá. A *říká*, že se tak věci mají“ (par. 4.022). Tomu odpovídá Davidsonovo pojetí teorie významu pro (libovolný) jazyk *L* jako modifikované teorie pravdy Alfréda Tarského, generující specifikace pravdivostních podmínek pro všechny věty *L*. Diskuse o Davidsonově projektu ale zároveň ukázaly, že pravdivostní podmínky jsou samy o sobě příliš slabé na vymezení významu: specifikace pravdivostních podmínek vět jazyka *L*, které jsou extenzionálně správné, nemusejí poskytovat adekvátní interpretaci těchto vět, a tedy udávat jejich význam [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*]. Překlenutí této distance je u Davidsona umožněno zahrnutím teorie pravdy do teorie interpretace [srov. též heslo *Radikální interpretace*]: jen v tomto rámci může teorie pravdy aspirovat na roli teorie významu. Michael Dummett poukazoval v diskusi s Davidsonem na to, že relevance pojmu pravdy a pravdivostních podmínek pro teorii významu vyžaduje fundamentální zdůvodnění: to musí spočívat v odhalení „spojujícího principu“, který uvádí do vztahu pojem pravdy s praxí vykonávání tvrzení (srov. např. M. Dummett, *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 21 n., 68 n.). Dummett ho nachází v konvenci, která reguluje komunikativní funkci indikativních vět tím, že nám ukládá užívat je s intencí říci něco pravdivého (srov. M. Dummett,

Frege: *Philosophy of Language*, s. 298), resp. v odvození pojmu pravdy z podle něj fundamentálnějšího pojmu správnosti tvrzení (M. Dummett, *What is a Theory of Meaning?*, s. 48 n.; *The Logical Basis of Metaphysics*, s. 165 n.). Radikálnějším krokem tímto směrem je rezignovat na vymezení významu vět pomocí jejich pravdivostních podmínek a svěřit tuto roli podmínkám oprávněného asertivního užití vět („assertibility conditions“) nebo v obecnější verzi, aplikovatelné i na neindikativní věty, prostě podmínkám oprávněného užití („justification conditions“). Saul Kripke interpretuje tento posun jako přijetí pozice pozdního Wittgensteina (ve *Filosofických zkoumáních* se význam věty vykládá ze způsobu jejího užívání a z role, kterou její užívání hraje v našem způsobu života: v popisu této role nehraje pojem pravdy či pravdivostních podmínek žádnou privilegovanou roli). Nahrazení pravdivostních podmínek podmínkami oprávněného užití zároveň považuje za součást řešení wittgensteinovského problému jednání podle pravidla (srov. S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, 73 n., 86 n., 110 n. aj.).

Závažnou výzvou pro ty, kdo chtějí vyložit význam věty pomocí jejích pravdivostních podmínek, jsou neindikativní věty, resp. promluvy s jinou než asertivní silou. Donald Davidson (ve stati *Moods and Performances*) navrhl způsob, jak na neindikativní věty uplatnit pojem pravdivostních podmínek a na této bázi na ně vztáhnout teorii významu budovanou ve formě teorie pravdy (manévr spočívá v transformaci neindikativní, například imperativní věty na indikativní a v explicitní signalizaci imperativní výpovědní síly ve formě další indikativní věty; promluva vykonaná užitím věty „Vyzuj si boty“ pak má pravdivostní podmínky dané pravdivostními podmínkami dvojice promluv: „Následující promluva má imperativní sílu“; „Vyzuješ si boty“). Alternativou podobných konstrukcí je připustit, že pravdivostní podmínky jsou aplikovatelné jen na promluvy s asertivní silou a jsou na stejné úrovni jako podmínky vykonání rozkazů, podmínky splnění slibů atd [srov. heslo *Mluvní akty*]. John Searle zavedl pro všechny podmínky

tohoto druhu obecný termín „podmínky naplnění“ („satisfaction conditions“; srov. J. Searle, *Speech Acts*). Analýza podmínek naplnění jednoho typu může být vodítkem pro analýzu podmínek naplnění jiného typu: ale pravdivostní podmínky nemají *a priori* postavení paradigmatu (M. Dummett podal příklad opačného postupu: úvahu o tom, jak vymežit pravdivostní podmínky určitých typů tvrzení, založil na analýze podmínek vykonání rozkazů s analogickou strukturou; srov. M. Dummett, *Truth*).

Pojetí významu věty jako jejích pravdivostních podmínek se musí dále vyrovnat s indexickými prvky vět, jejichž funkce se váže na kontext promluvy, v nichž jsou věty užity (výrazy typu „já“, „teď“, „tady“, „toto“, „dnes“ nebo gramatické parametry věty, jako je gramatický čas). Větě s indexickými prvky lze přiřadit jen obecné schéma pravdivostních podmínek promluv vykonaných jejím užitím: např. o větě „Já mám hlad“ lze v pravdivostně podmínkovém ohledu říci jen to, že promluva vykonaná užitím této věty je pravdivá právě tehdy, když mluvčí má v čase promluvy hlad. Kompletní pravdivostní podmínky tedy získáme až na úrovni promluvy (určením konkrétního mluvčího a času). To odpovídá Fregeho tezi, že věta s indexickými prvky nevyjadřuje sama o sobě kompletní myšlenku (srov. G. Frege, *Der Gedanke*) a Kaplanově tezi, že k významu věty jako typu („sentence-character“) musí přistoupit kontext promluvy, abychom získali kompletní obsah („content“; srov. D. Kaplan, *Demonstratives*).

LITERATURA

- D. Davidson, *Truth and Meaning*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984
- D. Davidson, *Moods and Performances*, in: *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984

- M. Dummett, Truth, in: Truth and Other Enigmas, Duckworth, London 1978
- M. Dummett, What is a Theory of Meaning?, in: The Seas of Language, Clarendon Press, Oxford 1983
- M. Dummett, The Logical Basis of Metaphysics, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1991
- G. Frege, Der Gedanke, in: G. Frege, Logische Untersuchungen, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1996
- D. Kaplan, Demonstratives, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), Themes from Kaplan, Oxford University Press, Oxford 1989
- S. Kripke, Wittgenstein on Rules and Private Language, Blackwell, Oxford 1982
- J. Searle, Speech Acts, Cambridge University Press, Cambridge 1970
- L. Wittgenstein, Tractatus Logico-Philosophicus, London 1922; český překlad J. Fiala, Oikúmené, Svoboda-Libertas, Praha 1993

Přímá reference

Přímo referující výraz přispívá do propozice vyjádřené užitím věty, v níž se vyskytuje, výhradně identifikací svého referentu, nikoli způsobem této identifikace (tj. způsobem prezentace referentu). Toto vymezení je třeba odlišit od jiných charakteristik referenční funkce výrazů, s nimiž bývá příležitostně zaměňováno:

/1/ Způsob, jakým referující výraz přispívá do propozice, se nemusí krýt s jeho příspěvkem do pravdivostních podmínek. Například tvrzení „Nejmenší prvočíslo je sudé“ je pravdivé právě tehdy, když číslo 2 je sudé: deskripce „nejmenší prvočíslo“ zde do pravdivostních podmínek přispívá identifikací čísla. Ale do propozičního obsahu tvrzení přispívá pojmovým určením, které vyjadřuje, a nikoli číslem jedinečně splňujícím toto určení.

/2/ Předchozí příklad zároveň ukazuje, že přímou referenci nelze zaměňovat s rigiditou. Deskripce „nejmenší prvočíslo“ je silně rigidní designátor [srov. heslo *Rigidní designátor*], protože vzhledem ke všem možným světům identifikuje totéž číslo; ale kvůli způsobu, jakým přispívá do propozice, nejde o přímo referující termín.

/3/ Přímá referenčnost neimplikuje nezprostředkovanost reference deskriptivním určením. Indexické výrazy jako „já“, „tady“, „dnes“ mají deskriptivní smysl, který hraje podstatnou roli v jejich referenčním fungování (výraz „já“ referuje v aktuální promluvě k jejímu mluvčímu, výraz „tady“ k místu promluvy, výraz „dnes“ k času promluvy). Do obsahu propozice ale přispívají jen identifikací referentu (osoby, místa, dne), nikoli deskriptivním určením, které se na ní podílí. Jiným příkladem jsou vlastní jména, jejichž referent je fixován deskripcí [srov. případ „Jack Rozparovač“ v hesle *Rigidní designátor*]: do obsahu propozice vyjádřené užitím věty, v níž

se vyskytují, přispívají výhradně identifikací referentu, nikoli jeho deskriptivním určením.

Idea přímé reference pochází od Bertranda Russella, u něž má radikální podobu: to jediné, čím může výraz přispět do propozice (vyjádřené užitím věty, v níž se vyskytuje), je podle Russella jeho referent. Korelativně: kritériem toho, zda daný výraz nese ve větě význam, je to, zda upřít výrazu referent znamená upřít význam větě, v níž se vyskytuje (toto kritérium evidentně nesplňují identifikační deskripce: viz heslo *Deskripce*). Kdyby výraz přispíval do propozice způsobem prezentace referentu, tj. kritériem jeho identifikace, znamenalo by to, že je možné vyslovovat tvrzení a vyjadřovat soudy s určitým propozičním obsahem, aniž bychom věděli, o čem (a zda vůbec o něčem) něco tvrdíme či soudíme: je totiž evidentní, že se můžeme mýlit v tom, co (a zda vůbec něco) splňuje dané kritérium. To je v rozporu s intuicí, kterou Russell považuje za neotřesitelnou a vyjadřuje ji tezí, označovanou někdy jako Russellův princip: „abychom mohli o něčem něco soudit nebo předpokládat, musíme vědět, o čem je daný soud nebo předpoklad“ (viz B. Russell, *Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description*, s. 221). Totéž platí na úrovni tvrzení, protože tvrzení se pro Russella identifikuje tím, jaký soud či přesvědčení („judgement“, „belief“) vyjadřuje. „Vědět, o čem“ něco soudím či tvrdím přitom pro Russella znamená mít přímý kognitivní vztah k předmětu soudu či tvrzení (protože jakékoli zprostředkování navozuje možnost omylu). Russell tento vztah označuje slovem „obeznámenost“ („acquaintance“; tamtéž, s. 209–210). Je-li jediným příspěvkem výrazu do propozice (a tedy jediným kandidátem na význam výrazu) jeho referent, pak výrazu zaručuje smysluplnost jenom to, že označuje něco, s čím jsme obeznámeni. Pro Russella to jsou smyslová data, obecniny a (s výhradou) náš vlastní subjekt (tamtéž, s. 231). Jedním z důsledků je, že vlastní jména typu „Aristotelés“ či „Praha“ pro Russella nejsou singulární výrazy, protože nereferují ke smyslovým datům ani k vlastnímu subjektu, tj. k žádné z jednotlivin, s nimiž můžeme být obe-

známeni (Russell je chápe jako „přestrojené deskripce“). Skutečné singulární výrazy („genuine proper names“) jsou pro Russella „toto“ (referující ke smyslovému datu) a „já“.

Současné teorie přímé reference zachovávají Russellovu charakteristiku přímo referujícího výrazu jako výrazu přispívajícího do propozice svým referentem, ale neomezují okruh toho, k čemu lze přímo referovat, a tedy ani repertoár přímo referujících výrazů, Russellovým výčtem: vlastní jména či indexické výrazy referující k jiným subjektům či k fyzickým objektům jsou považovány za přímo referující výrazy *par excellence*. Tato návaznost a odlišnost jsou v pozadí termínu „neorussellovská konstrukce singulární propozice“. Propozice vyjádřené singulárními větami (např. „Jan Novák je génius“ nebo „Ty jsi génius“) jsou podle neorussellovců (jako je David Kaplan a John Perry) identifikovatelné pomocí uspořádané dvojice <objekt; vlastnost>. Teorie přímé reference sehrály podstatnou roli v argumentaci ve prospěch externalistického chápání propozičního obsahu promluv a mentálních stavů. Z internalistické pozice je kritizoval J. Searle a ze své neortodoxní externalistické pozice A. Bilgrami.

LITERATURA

- K. Bach, *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987
- A. Bilgrami, *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992
- D. Kaplan, *Demonstratives*, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press, Oxford 1989
- J. Perry, *Individuals in Informational and Intentional Content*, in: J. Perry, *The Problem of the Essential Indexicals and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1993

- F. Recanati, *Direct Reference*, Blackwell, Oxford 1993
- B. Russell, *Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description*, in: *Mysticism and Logic*, London 1932
- J. Searle, *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, Ch. 8
- M. Zouhar, *Podoby referencie*, Iris, Bratislava 2004

Radikální interpretace

Donald Davidson (inspirován Quinovým pojmem radikálního překladu – „radical translation“) situoval filosofické úvahy o významu do sféry teorie interpretace. Otázka zní, z jakých zdrojů, za jakých podmínek a pomocí jakých prostředků můžeme systematicky interpretovat jazykové promluvy, nemůžeme-li vycházet z předpokladu, že s mluvčím (či společenstvím mluvčích) sdílíme jazyk. Vyhroceným případem tohoto typu je interpretace promluv příslušníků cizího společenství a rekonstrukce jejich jazyka, která se nemůže opírat o žádné předběžné jazykové znalosti nebo sdílené komunikativní návyky. Davidson ale poukazuje na to, že ve stejné situaci je také interpret v domácím prostředí: ani zde se nemůže spoléhat na to, že mluvčí užívá slov v tomtéž významu jako on, a v tomto smyslu je každá interpretace radikální (srov. D. Davidson, *Radical Interpretation*, s. 125). Idea radikální interpretace tak koresponduje s Davidsonovým přesvědčením, že jazyková komunikace v žádném podstatném smyslu nepředpokládá předem sdílený, konvenčně fixovaný jazyk a že vlastním cílem interpretace je rozpoznat, co mluvčí zamýšlel sdělit svou promluvou. Určením komunikativního záměru mluvčího se identifikuje význam jeho slov (jakožto užitých při dané příležitosti) [srov. heslo *Výchozí a průběžná teorie*]. Připsání konkrétního komunikativního záměru mluvčímu ale musí dávat smysl v širším psychologickém kontextu, tj. na pozadí toho, co lze předpokládat o jeho mimokomunikativních záměrech, přesvědčeních a dalších postojích. Určení postojů mluvčího (s výjimkou zcela primitivních nebo přímočaře vázaných na aktuální situaci) ale není možné bez porozumění jeho promluvám. Radikální interpretace má proto podobu koordinovaného vytváření vzájemně se podporujících či korigujících psychologických hypotéz (o postojích mluvčího či členů daného společenství) a sémantických hypotéz (o významech výrazů,

jichž užívá či užívají). Vytváření sémantických hypotéz má u Davidsona systematickou podobu budování teorie významu [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*] pro daný jazyk, ať už se tím míní jazyk společnosti, idiolekt daného mluvčího nebo, jak je to charakteristické pro pozdního Davidsona, komplexní komunikativní strategie mluvčího v dané situaci vzhledem k danému adresátovi [srov. heslo *Výchozí a průběžná teorie*]: v následujících formulacích se omezíme na první případ. Důvodem, proč interpretace nemůže mít méně komplexní a systematickou podobu, je kompoziční povaha jazyka (význam vět je odvozen z významu jejich složek a způsobu jejich spojení) a holistická povaha významu (význam slova spočívá v jeho příspěvku do významu všech vět, v nichž se vyskytuje). Obojí dohromady implikuje, že význam slova se plně vymezuje jen v rámci určení významu všech slov, a totéž platí pro význam věty (srov. např. D. Davidson, *Truth and Meaning*, s. 22). Interpretativnost teorie významu (její schopnost sloužit k interpretaci promluv) je podmíněna jejím zakotvením v kontextu radikální interpretace (k tomuto závěru dospějeme i tehdy, začneme-li nikoli projektem radikální interpretace, ale principy výstavby teorie významu [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*]). Východiskem jejího budování v průběhu radikální interpretace je stanovování teorémů (tzv. T-vět, specifikujících pravdivostní podmínky) pro věty daného jazyka, a to na základě hypotéz o tom, za jakých okolností je mluvčí považují za pravdivé. Věťami (a nikoli jejich složkami) musíme začít proto, že věty jsou elementární komunikativní jednotky, s nimiž se při pozorování chování mluvčích setkáváme. Od teorémů pro věty jako neanalyzované celky pak postupujeme k hypotetické specifikaci jejich logické struktury (uplatňováním aparátu predikátové logiky) a významů jejich částí (pomocí pojmu reference a splňování). Z charakteristik komponentů vět a funkce struktur vět (tj. z charakteristiky způsobů, jakými větné struktury promítají význam složek do významu celku) pak můžeme odvodit nové teorémy, tj. specifikace pravdivostních podmínek pro

další věty daného jazyka. Konfrontace těchto teorémů s okolnostmi, za nichž jsou příslušné věty reálně užívány v daném společenství (případně s okolnostmi, za nichž mluvčí souhlasně reagují na jejich užití), je novým testem pro dosavadní kroky ve výstavbě teorie: teorémy pro věty jako celky tedy představují jak východiska, tak výstupy teorie a zároveň jediné body, v nichž se teorie přímo konfrontuje se svou evidenční bází, jíž je chování mluvčích. Specifikace logické struktury a významů složek vět zde má zprostředkující roli: má umožnit generování nových teorémů, které nám umožní (v případě úspěšného završení budování teorie) interpretaci kterékoli z nekonečného počtu vět daného jazyka. K tomuto výsledku lze dospět různými způsoby, které budou ve stejné míře slučitelné s pozorovanou komunikativní praxí členů daného společenství, a budou se tedy stejnou měrou osvědčovat v interpretaci jejich promluv. Jedním důvodem je neurčitost reference, na kterou poukázal W. V. O. Quine a která se v rámci davidsonovské teorie projevuje tím, že rozdílné specifikace významů složek vět pomocí pojmu reference a splňování mohou generovat ekvivalentní T-věty (jinými slovy: pravdivostní podmínky specifikované ve výsledných teorémech budou splněny za týchž okolností). Druhým důvodem je teoretická možnost, že různé teorie, generující neekvivalentní T-věty, budou ve stejné míře podporovány evidencí (pozorovaným jednáním mluvčích), takže mezi nimi nebude možné rozhodnout na empirické bázi (to odpovídá Quinově tezi o neurčitosti překladu). Množství přijatelných teorií lišících se v tomto druhém smyslu je silně redukováno tzv. principem vstřícnosti („principle of charity“), rovněž převzatým od Quina. Z alternativních teorií je třeba volit tu, která nám umožní maximalizovat pravdivost přesvědčení mluvčích. Jinými slovy, v souboru vzájemně koordinovaných sémantických a psychologických hypotéz, jehož součástí je daná teorie, nám musí přesvědčení, která připisujeme uživatelům daného jazyka, vycházet v maximální míře jako pravdivá (ve světle našich informací o světě). Obecněji: přednost má teorie, která nám v nejvyšší míře umožňuje po-

jímat (komunikativní i mimokomunikativní) chování mluvčích jako koherentní a racionální, tj. jako jednání založené na koherentním souboru postojů reflektujících reálný stav světa (interpretační vstřícnost tak sleduje současně dvojí zřetel: „princip koherence“ a „princip korespondence“; srov. D. Davidson, *Tři druhy poznání*). Vstřícnost tohoto druhu není výrazem velkorysosti či sympatie, ale podmínkou úspěšnosti interpretace, jejímž cílem je porozumění komplexnímu chování mluvčích. O porozumění můžeme mluvit jen tehdy, dávali nám chování mluvčích smysl jako koherentní a (ve svém souhrnu) racionální jednání lidských bytostí, sledujících určité záměry na pozadí určitého stavu světa: nenajdeme-li v jednání druhých „koherentní a uspokojivý vzorec, jednoduše ztratíme možnost pojímat je jako osoby“ (srov. D. Davidson, *Mental Events*, s. 221 n.) a náš interpretační pokus selhal. Princip vstřícnosti je tedy bariérou proti zbytečnému či předčasnému kolapsu interpretace. Jeho přijetím jako ústředního regulativního principu interpretace přiznáváme psychologickým hypotézám jistou metodologickou prioritu před sémantickými: jsme-li svědky promluvy, která není slučitelná s naší dosavadní interpretační strategií, a nutí nás volit mezi reinterpetací slov a novou identifikací přesvědčení, máme se podle Davidsona rozhodnout pro první možnost, „abychom uchovali rozumnou teorii přesvědčení“ (D. Davidson, *On the Very Idea of Conceptual Scheme*, s. 196). O radikální interpretaci Davidson v této souvislosti říká, že „účelem této metody je řešit problém vzájemné závislosti významu a přesvědčení tak, že budeme držet přesvědčení konstantní tak daleko, jak to jen půjde, zatímco budeme hledat vhodné významy“ (D. Davidson, *Radical Interpretation*, s. 137).

LITERATURA

- D. Davidson, *Radical Interpretation*, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984
- D. Davidson, *Truth and Meaning*, in: *tamtěž*
- D. Davidson, *On the Very Idea of Conceptual Scheme*, in: *tamtěž*
- D. Davidson, *Mental Events*, in: D. Davidson, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford 1980
- D. Davidson, *Tři druhy poznání*, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita* (přeložili J. Kolář a T. Marvan), *Filosofia*, Praha 2004
- D. Lewis, *Radical Interpretation*, *Synthèse* 27, 1974
- W. V. O. Quine, *Word and Object*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1960, Ch. II.

Rigidní designátor

Podle definice Saula Kripkeho výraz označuje (designuje) nějaký objekt rigidně tehdy a jen tehdy, když ho označuje vzhledem ke všem možným světům (alternativně: při vypořádání o všech stavech světa), v nichž tento objekt existuje. Pokud objekt označený rigidním designátorem existuje ve všech možných světech (tj. pokud existuje nutně), je designátor silně rigidní („strongly rigid“; viz S. Kripke, *Naming and Necessity*, s. 48). Výrazy náležející do kategorie, k jejíž obecné sémantické charakteristice patří rigidita, se někdy označují jako „rigidní *de iure*“: to je případ vlastních jmen, stejně jako indexických výrazů. Ostatní rigidní designátory jsou pak „rigidní *de facto*“. To je případ deskripce typu „druhá odmocnina z devíti“ nebo „nejmenší prvočíslo“ nebo „poměr obvodu kružnice k jejímu průměru“. Každá z nich designuje též objekt (číslo 3, číslo 2, číslo π) vzhledem ke všem možným světům díky tomu, že ho identifikuje pomocí určení, které nutně náleží jemu a pouze jemu, a ne proto, že by rigidita patřila k obecným sémantickým rysům deskripce. Deskripce identifikující objekt pomocí jeho empirických určení fungují nerigidně: vzhledem ke každému možnému světu w označují objekt, který je splňuje ve w , přičemž v různých možných světech jsou splňovány různými objekty (např. deskripce „současný americký prezident“ splňuje v aktuálním světě G. Bush, v jiném možné světě A. Gore atd.).

Rozlišení rigidní a nerigidní designace je třeba ostře oddělit od některých dalších distinkcí:

/1/ Jak ukazují právě uvedené příklady, rigidita označovacího vztahu nevyklučuje jeho deskriptivní zprostředkování: rigidní designátor může označovat objekt na základě splňování deskriptivního určení. To není pouze případ deskripce identifikující objekt pomocí jeho nutných a nutně jedinečných vlastností. Jakoukoli deskripce lze principiálně převést

na rigidní designátor, označující vzhledem ke každému možnému světu objekt splňující deskripci v aktuálním světě. Ve formální sémantice hraje tuto roli Kaplanův operátor „Dthat“ (v jedné ze svých interpretací; srov. k tomu D. Kaplan, *Dthat*, s. 558). A konečně, Kripke připouští i vlastní jména, jejichž referent je fixován deskriptivně: například jméno „Jack Rozparovač“ bylo zavedeno pro (nikdy neodhaleného) pachatele jistých vražd v Soho. Deskripce typu „pachatel těch a těch vražd v Soho“ zde přitom nefunguje tak, že pro každý možný svět přiřazuje jménu jako referent osobu, která ji splňuje v daném světě; pro každý možný svět přiřazuje jménu stále tutéž osobu, která ji splňuje v aktuálním světě. Výraz „Jack Rozparovač“ je přes deskriptivní zprostředkování označovacím vztahu rigidní *de iure*, vzhledem ke svému statutu vlastního jména. V sémantické teorii Pavla Tichého (srov. např. P. Tichý, *Sinn & Bedeutung Reconsidered*; P. Tichý, *The Myth of Non-Rigid Designators*) deskripce nereferují k entitám, které je splňují, ale k samotnému deskriptivnímu určení (pojmu): jsou tedy rigidní *de iure* [srov. závěr hesla *Deskripce*].

/2/ Rigidní designaci nelze zaměňovat s přímou referencí [k rozdílu mezi přímou referencí a deskriptivně nezprostředkovanou referencí viz heslo *Přímá reference*]. Přímou referující výraz se vymezuje tím, že přispívá do propozice (vyjádřené větou, jejíž je součástí) svým referentem, nikoli způsobem jeho prezentace. Deskripce „nejmenší prvočíslo“, která je silně rigidní (v.v.), přispívá do propozice vyjádřené větou „Nejmenší prvočíslo je snadno zapamatovatelné“ výhradně deskriptivním určením, které vyjadřuje: pro porozumění větě (resp. promluvě, v níž je užitá) musíme znát toto určení, nikoli číslo, které je splňuje.

/3/ Rigidní designátor nelze definovat jako výraz, který má v modálním kontextu vždy široký dosah (takže modální operátor vždy spadá do jeho dosahu, a ne naopak), protože rozlišení rigidních a nerigidních designátorů se neomezuje na modální kontexty (srov. k tomu S. Kripke, *Naming and Necessity*, s. 11 n.): stejně dobře ho demonstrují jednoduché věty

typu „Václav Havel se narodil v Praze“ a „První český prezident se narodil v Praze“. První věta je pravdivá vzhledem ke každému možnému světu, v němž se Václav Havel narodil v Praze. Díky rigiditě vlastního jména je vzhledem ke každému možnému světu w fixováno přesně jedno individuum jako to individuum, jehož místo narození rozhoduje o pravdivosti věty vzhledem k w . Deskripce ve druhé větě žádné takové individuum vzhledem ke všem možným světům nefixuje a věta je pravdivá vzhledem ke každému možnému světu, v němž se to individuum, které je v něm prvním českým prezidentem, narodilo v Praze.

Z teze, že vlastní jména jsou rigidní designátory, vyvozuje Kripke zásadní filosofický důsledek: využívá ji k důkazu, že nutnost neimplikuje apriornost a naopak. Tvrzení „Jack Rozparovač spáchal ty a ty vraždy v Soho“ je *a priori* pravdivé (vzhledem ke způsobu zavedení jména „Jack Rozparovač“, v.v.), ale nikoli nutně pravdivé: fixujeme-li pomocí jména „Jack Rozparovač“ jednu osobu vzhledem ke všem možným světům, můžeme konstatovat, že existují možné světy, v nichž tato osoba (tj. osoba, která v aktuálním světě spáchala ty a ty vraždy), nikoho nezabila. Opačným případem je tvrzení „Jitřenka je Večernice“. Není *a priori* pravdivé, protože určení jeho pravdivosti je věcí empirických zjištění. Pokud je ale pravdivé, je nutně pravdivé: obě jména označují totéž individuum vzhledem ke všem možným světům.

LITERATURA

- D. Kaplan, Dthat, in: P. Cole (ed.), *Syntax and Semantics*, Vol. 9, Academic Press, New York 1978
- D. Kaplan, Afterthoughts, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press, Oxford 1989

- S. Kripke, *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1982
- F. Recanati, *Direct Reference*, Blackwell, Oxford 1993
- P. Tichý, *Sinn & Bedeutung Reconsidered*, in: P. Tichý, *Collected Papers in Logic and Philosophy*, Filosofia, Praha 2004
- P. Tichý, *The Myth of Non-Rigid Designators*, in: *tamtéž*
- M. Zouhar, *Podoby referencie*, Iris, Bratislava 2004

Vlastní jména

Klíčové otázky, které musí řešit teorie vlastních jmen, se týkají jejich schopnosti označovat individua (referovat k individuům) a podmínek, na něž se váže využívání této schopnosti jednotlivými uživateli jazyka. Zásadně odlišné odpovědi na tyto otázky nabízejí deskriptivisté a zastánci tzv. kauzální teorie jmen.

Gottlob Frege (viz zvl. *Über Sinn und Bedeutung*) odvozuje referenční schopnost singulárních výrazů (pro něž užívá označení „Name“) z jejich spojení s pojmovým vymezením podmínek (kritérií), které splňuje přesně jeden předmět („Gegenstand“). Explicitním vymezením takových podmínek jsou identifikační deskripce [viz heslo *Deskripce*]. Vlastní jméno vyjadřuje deskriptivní identifikaci svého referentu jako svůj ideálně objektivní smysl („Sinn“). Znalost tohoto smyslu (deskriptivního „způsobu prezentace“ referentu) je podmínkou rozumnění větám obsahujícím jména (protože rozumět větě znamená uchopit její smysl, který je funkcí smyslů jejích složek). Vymezit explicitně způsob, jakým jméno identifikuje svůj referent, a zároveň charakterizovat příspěvek jména do smyslu věty, jejíž je součástí, tedy znamená uvést příslušnou deskripci: to lze vyjádřit tak, že jména fungují jako zkratky za deskripce (resp. jsou „přestrojenými deskripcemi“).

Deskriptivistické pojetí jmen zastává i Bertrand Russell, máme-li pod „jmény“ na mysli výrazy jako „Aristotelés“, „Praha“ atd. (srov. B. Russell, *The Philosophy of Logical Atomism*). Pro Russella nemají tyto výrazy referenční funkci, právě proto, že jsou zkratkami za deskripce (a jako takové je logická analýza věty musí eliminovat pomocí kvantifikátorů, proměnných, predikátů, výrokovělogických spojek a znaku identity [viz heslo *Deskripce*]). Označení „vlastní jméno“ (resp. „genuine proper name“) Russell vyhrazuje pro výrazy, které chápe jako prostředky přímé reference [viz heslo *Přímá reference*].

Přímočaré („klasické“) deskriptivistické pojetí jmen vyvolává vážné problémy, především:

/1/ Není zřejmé, jak máme odpovědět na otázky typu: které z deskriptivních určení jednoznačně identifikujících Sókrata máme připsat jménu „Sókratés“ jako jeho smysl? W. V. O. Quine (srov. např. jeho stať *On What There Is*) odstranil tento problém transformací jmen na slovesa, resp. verbální fráze, např. „Socrates“ – „socratizes“, resp. „is socratic“ („sókratizuje“, resp. „je sókratický“). Díky tomuto přímočarému manévru lze v Quinově „kanonické notaci“ eliminovat jména z vět russellovským způsobem [srov. heslo *Deskripce*], aniž bychom museli svévolně rozhodovat o tom, které z alternativních „standardních“ deskripcí přiřadíme jednotlivým jménům.

/2/ Pokud je jméno *J* zkratkou za deskripci *D*, pak tvrzení formy *J je D* je analytické, a tedy nutně a *a priori* pravdivé; platilo by to např. o tvrzení „Aristotelés je autorem Metafyziky“, pokud „Aristotelés“ je zkratka za deskripci „autor Metafyziky“ (nebo za nějakou konjunkci deskripcí obsahující tento prvek). Ale toto tvrzení je evidentně empirické, jeho pravdivost není nutná a neznáme ji *a priori*. Problém se vyostří, rozhodneme-li se za smysl jména považovat konjunkci všech identifikačních deskripcí, které jsme se jménem schopni spojit (analytická pak budou všechna tvrzení uvedené formy, která jsme připraveni vyslovit).

Odstranit protiintuitivní důsledky přímočarého deskriptivismu, a přitom zachovat předpoklad, že referenční funkce jmen je zprostředkována deskriptivní identifikací referentů, je cílem „subtilní“ deskriptivistické teorie jmen, reprezentované především Johnem Searlem a Peterem F. Strawsonem (Wittgenstein poukázal na problémy spojené s klasickým deskriptivismem v par. 79 *Filosofických zkoumání* a předznamenal searlovské řešení). V tomto pojetí je jménu přiřazen „svazek“ („cluster“) deskripcí spojovaných se jménem v daném jazykovém společenství (tím odpadá problém /1/). Deskripce obsažené v tomto souboru jsou spojeny disjunktivně (např. „autor Organonu nebo autor Metafyziky nebo...“; „nebo“ je

zde užito v nevyučovacím smyslu). Referentem jména je pak individuum splňující „relevantní počet“ těchto deskripcí. Žádná z deskripcí spojených se jménem J nemá ve svazku výsadní místo, což znamená, že o každé z nich se může ukázat, že není splňována individuem I , aniž by to vylučovalo, že I je referentem J : důsledkem je, že žádné tvrzení formy J je D (kde D je deskripce náležející do svazku spojeného se jménem J) není apriorní ani nutné. Jak ale ukázal Saul Kripke, problém /2/ zde jen nabývá nové podoby: nyní je to tvrzení formy J je D_1 nebo D_2 nebo ... D_n (kde D_1 až D_n jsou deskripce náležející do svazku spojeného se jménem J), které vychází jako analytické, a tedy apriorní a nutné. Podle Kripkeho je to protiintuitivní, protože můžeme zcela koherentně uvažovat o možnosti, že (dejme tomu) Sókratés nesplňuje žádnou z identifikačních deskripcí, které naše společenství spojuje se jménem „Sókratés“; kdyby se ukázalo, že tomu tak doopravdy je, nijak by to nezpochybnilo schopnost jména „Sókratés“ označovat Sókrata (v samotném popisu takové možné situace ostatně užíváme jméno „Sókratés“ k referování k Sókratovi).

To podle Kripkeho ukazuje, že spojení jména s jeho nositelem musí mít jiný základ než vztah splňování mezi jménem a deskripcí přiřazenou jménu (resp. nějakým počtem deskripcí z příslušného svazku). Pro Kripkeho je tímto základem historicko-sociální fakt, že jméno bylo přiděleno (zpravidla ostenzivně identifikovanému) individuu v „aktu křtu“ a tato událost se stala počátkem „kauzálního řetězu“, v němž členové jazykového společenství přejímají jméno jeden od druhého se záměrem zachovat jeho referenční funkci (odtud označení „kauzální teorie jmen“). Takto založené a udržované spojení jména J s individuem I se nepřerušuje ani tehdy, když jména užíváme k vypovídání o nereálných situacích (resp. o jiných možných světech), včetně těch, v nichž I nemá jméno J : vlastní jména označují své nositele rigidně, tj. ve vztahu ke všem možným světům, v nichž existují [srov. heslo *Rigidní designátor*]. Můžeme například popisovat možný svět, v němž Aristotelés dostal jiné jméno než „Aristotelés“, resp. říci

„Je možné, aby se Aristotelés nejmenoval ‚Aristotelés‘“, aniž by jméno „Aristotelés“ v těchto užitích ztratilo či změnilo svou referenční funkci. Ale tvrzení „Je možné, aby Aristotelés nebyl Aristotelés“ je triviálně nepravdivé, protože jméno „Aristotelés“ užitě v tomto tvrzení označuje totéž individuum vzhledem ke všem možným světům: takové tvrzení je tedy přímým popřením principu, že každé individuum je nutně identické se sebou samým. Fakt, že totéž jméno (ve smyslu téhož fonologického útvaru) může mít více nositelů, nepředstavuje pro Kripkeho teorii (právě tak jako pro deskriptivisty) vážný problém: musíme jen vzít na vědomí, že totéž jméno může vystupovat v různých řetězech (viz výše), na jejichž počátku je přiřazeno různým individuím. (Kripke a někteří další autoři navrhuji mluvit v takových situacích o různých jménech, třebaže fonologicky identických; srov. *Naming and Necessity*, s. 7 n.). O tom, k jakému řetězu patří dané užití jména, zpravidla s dostatečnou určitostí rozhoduje kontext: pokud kontext nestačí k eliminaci všech alternativních řetězů až na jeden, je dané užití jména víceznačné.

Kripke připouští i případy, kdy jméno není přiřazeno individuu ostenzivně (zpravidla proto, že individuum, které má být pojmenováno, nám v době zavádění jména není smyslově dostupné), ale prostřednictvím deskripce, která ho jednoznačně identifikuje (srov. např. *Naming and Necessity*, s. 79 n.). Například Leverrier dospěl k závěru, že pozorované odchytky v drahách jistých planet musí být způsobeny jinou, dosud neznámou planetou, a tuto planetu pojmenoval „Neptun“. I takto zavedené jméno je rigidní designátor: ve vztahu ke všem možným světům označuje těleso, které v aktuálním světě splňuje deskripci *D* typu: „planeta způsobující ty a ty odchytky v drahách těch a těch planet“ [analogický případ se jménem „Jack Rozparovač“ viz v hesle *Rigidní designátor*]. To znamená, že *D* sice slouží k fixaci reference, ale nepředstavuje deskriptivní smysl jména (v tom případě by pro každý možný svět *w* jméno označovalo těleso, které splňuje *D* ve *w*).

Teze, že vlastní jména mají referent, ale nikoli smysl (vy-

mezující určení, která jednoznačně identifikují referent), spojuje kauzální teorii s Millovým pojetím vlastních jmen jako „nekonotujících“ výrazů (jména označují individua, aniž by specifikovala jejich vlastnosti; J. S. Mill, *A System of Logic*, s. 20). Vedle Kripkeho formulovali různé verze kauzální teorie jmen například Keith Donnellan, Gareth Evans, Michael Devitt a Kim Sterelny.

Někteří autoři přiřazují jménům deskriptivní smysl odkazující na samotný vztah mezi jménem a jeho nositelem: smyslem jména *J* je deskripce typu „jediné individuum nazývané ‚*J*‘“ („the individual called ‚*J*‘“), resp. „jediný nositel ‚*J*‘“ („the bearer of ‚*J*‘“; srov. např. W. Kneale, K. Bach, M. Zouhar; o této možnosti se zmiňuje už B. Russell v *The Philosophy of Logical Atomism*). Fakt, že v deskripci chápáné jako smysl jména je zmíněno jméno samo („zmíněno“ znamená, že v tomto výskytu nereferuje k nositeli jména, ale k sobě samému), se odráží v označování takových teorií jako „reflexivních“ nebo „meta-jazykových“. Tato verze deskriptivismu nemůže aspirovat na roli teorie reference právě proto, že předpokládá (prostřednictvím výrazu „nositel“ či „nazývaný“) už zavedený referenční vztah: pokud taková deskripce identifikuje přesně jedno individuum *I*, je to díky tomu, že *J* slouží v daném jazyce (právě a jediné) k referování k *I*. K výkladu této funkce jména je třeba zvláštní teorie reference (operující například pojmem křtu a kauzálního řetězu v Kripkeho smyslu), která se tak odděluje od teorie smyslu (srov. k tomu K. Bach, *Thought and Reference*, s. 160; M. Zouhar, *Podoby reference*, s. 199).

LITERATURA

- K. Bach, *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987
K. Donnellan, *Proper Names and Identifying Descriptions*,
Synthèse 21, 1970

- M. Devitt, *Designation*, University of Chicago Press, Chicago 1981
- M. Devitt, K. Sterelny, *Language and Reality*, Basil Blackwell, Oxford 1981
- G. Evans, *The Causal Theory of Names*, Aristotelian Society Supplementary Volume, xlvii, 1973
- G. Frege, *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966
- G. Frege, *Über Sinn und Bedeutung*, in: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966
- S. Kripke, *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972
- J. S. Mill, *A System of Logic*, Longman, London 1970
- W. V. O. Quine, *On What There Is*, in: W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1961
- B. Russell, *The Philosophy of Logical Atomism*, in: B. Russell, *Logic and Knowledge*, George Allen and Unwin, London 1956
- J. Searle, *Proper Names*, *Mind* 67, 1958
- P. F. Strawson, *Subject and Predicate in Logic and Grammar*, Methuen, London 1974
- M. Zouhar, *Podoby referencie*, *Iris*, Bratislava 2004

Výchozí a průběžná teorie

Podle názoru Donalda Davidsona jazyková komunikace nepředpokládá v žádném podstatném smyslu předem daný jazyk sdílený mluvčím a interpretem: na tom je založena jak idea radikální interpretace [srov. heslo *Radikální interpretace*], která hraje klíčovou roli od rané fáze vývoje Davidsonova programu [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*], tak Davidsonův model komunikace z 80. let. Jeho východiskem je předpoklad, že komunikace je úspěšná, pokud interpret rozpozná komunikativní záměr mluvčího a interpretuje promluvu ve shodě s tímto záměrem. Davidson to považuje za elementární situaci, v níž něco nese nějaký význam, a je přesvědčen, že pojmy jako věta, jméno, reference nebo pravda předpokládají právě vyložený pojem úspěšné komunikace (srov. D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, s. 11–12). Zcela přímočaře to platí o pojmu významu promluvy: shoda komunikativní intence a interpretace konstituuje význam promluvy nezávisle na tom, zda jí bylo dosaženo konvenčně (spoléháním obou komunikantů na předem daná pravidla sdíleného jazyka) nebo ne. Davidsonův model komunikace jako koordinované činnosti směřující k této shodě a nepředpokládající předem fixovaný jazyk zahrnuje následující prvky (viz D. Davidson, *A Nice Derrangement of Epitaphs*). Adresát přistupuje k promluvě s interpretační strategií, kterou považuje za přiměřenou pro daného mluvčího: Davidson ji označuje jako *výchozí teorii adresáta* („primary theory“). V průběhu komunikace adresát vyhodnocuje nové informace (především uvádí do souladu hypotézy o významech, které mluvčí přikládá užitým výrazům, s hypotézami o jeho pravděpodobných intencích a přesvědčeních) a přizpůsobuje jim metodu interpretace, kterou uplatňuje v dané fázi: změny v hypotézách o významech jednotlivých výrazů se přitom musí systematicky promítnout do interpretačního systému jako celku (modelem

pro teoretické zachycení vztahů v rámci tohoto celku je pro Davidsona Tarského teorie pravdy [srov. heslo *Davidsonovská teorie významu*]. Tento interpretační systém *ad hoc* Davidson označuje jako *průběžnou teorii adresáta* („passing theory“). Interpret se musí rozhodnout, které modifikace promítající se do průběžné teorie natrvalo zakotví v obecné metodě interpretace pro daného mluvčího (tj. zahrne je do své výchozí teorie) a které bude považovat za přechodnou odchylku: může se například domnívat, že mluvčí užil určitého slova v nezvyklém významu jen z roztržitosti nebo jako ozvláštnění motivované danou situací. Analogické pojmy vztažené k mluvčímu vymezuje Davidson takto: *výchozí teorie mluvčího* je souhrn hypotéz o tom, jak je adresát připraven interpretovat promluvy mluvčího, tj. o tom, jaká je výchozí teorie adresáta. Naproti tomu *průběžná teorie mluvčího* je ten systém generující přiřazení významů větám, který má adresát podle záměru mluvčího uplatňovat při interpretaci promluv v dané fázi komunikace.

Nejzávažnější kritika tohoto modelu komunikace, spojená s obhajobou neeliminovatelné role sdíleného jazyka, pochází od Michaela Dummetta (viz M. Dummett, *A Nice Derangement of Epitaphs: Some Comments on Davidson and Hacking*; Davidson na ni odpověděl ve stati *The Social Aspect of Language*).

LITERATURA

- D. Davidson, *A Nice Derangement of Epitaphs*, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation, Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986
- D. Davidson, *The Social Aspect of Language*, in: B. McGuinness and G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994

- M. Dummett, A Nice Derangement of Epitaphs: Some Comments on Davidson and Hacking, in: E. Lepore (ed.), Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson, Blackwell, Oxford 1986

Literatura

- Arruda, A. I., A Survey of Paraconsistent Logic, in: A. I. Arruda, N. C. A. Da Costa, *Mathematical Logic in Latin Amerika*, North-Holland Publ., Amsterdam – New York – Oxford 1980
- Austin, J. L., *How to Do Things with Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1962; česky *Jak udělat něco slovy*, přeložil J. Pechar a kol., *Filosofia*, Praha 2000
- Bach, K., *Thought and Reference*, Clarendon Press, Oxford 1987
- Beardsley, M. C., *Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism*, Hackett, Indianapolis – Cambridge 1981
- Bennett, J., *Linguistic Behaviour*, Cambridge University Press, Cambridge 1976
- Bilgrami, A., *Belief and Meaning*, Blackwell, Oxford 1992
- Bilgrami, A., *Norms and Meaning*, in: R. Stoecker (ed.), *Reflecting Davidson*, de Gruyter, Berlin – New York 1993
- Biro, J., *Individualism and Interpretation*, *Acta Analytica*, 1990, No. 6
- Boghossian, P., *Content and Self-Knowledge*, *Philosophical Topics* 17
- Borges, J. L., *Autor Quijota Pierre Menard*, in: J. L. Borges, *Nesmrtelnost*, Hynek, Praha 1999
- Brandom, R., *Articulating Reasons*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2000
- Burge, T., *Belief De Re*, *Journal of Philosophy* 74, 1977
- Burge, T., *Individualism and the Mental*, in: P. French, T. Uehling, H. Wettstein (eds.), *Midwest Studies in Philosophy, IV: Studies in Metaphysics*, University of Minnesota Press, Minneapolis

1979

- Burge, T., Other Bodies, in: A. Woodfield (ed.), *Thought and Object*, Oxford University Press, Oxford 1981
- Burge, T., Two Thought Experiments Reviewed, *Notre Dame Journal of Formal Logic*, Vol. 23, 1982, No. 3
- Burge, T., Intellectual Norms and Foundations of Mind, *Journal of Philosophy* 83, 1986
- Burge, T., Wherein Is Language Social?, in: A. Anderson, J. Owens (eds.), *Propositional Attitudes: The Role of Content in Logic, Language and Mind*, CSLI, Stanford 1990
- Burge, T., Memory and Self-Knowledge, in: P. Ludlow, N. Martin (eds.), *Externalism and Self-Knowledge*, CSLI, Stanford 1998
- Carlshamre, S., Types of Types of Interpretation, in: S. Carlshamre, A. Pettersson (eds.), *Types of Interpretation in the Aesthetic Disciplines*, McGill-Queen's University Press, Montreal – London – Ithaca 2003
- Carnap, R., *Der logische Aufbau der Welt*, Weltkreis-Verlag, Berlin 1928
- Čmurej, P., Semivýrazy a výrazy, in: P. Sousedík (ed.), *Jazyk, logika, věda, Filosofie*, Praha 2005
- Corazza, E., *Reflecting the Mind*, Clarendon Press, Oxford 2004
- Crane, T., All the Difference in the World, *The Philosophical Quarterly*, Vol. 41, 1991
- Currie, G., Interpretation and Objectivity, *Mind*, Vol. 102, 1993
- Danto, A., *The Transfiguration of the Commonplace*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1981
- Davidson, D., Mental Events, in: D. Davidson, *Essays on Actions and Events*, Clarendon Press, Oxford 1980
- Davidson, D., Belief and the Basis of Meaning, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984
- Davidson, D., Communication and Convention, in: tamtéž
- Davidson, D., On the Very Idea of Conceptual Scheme, in: tamtéž

- Davidson, D., Radical Interpretation, in: tamtéž
- Davidson, D., Reality Without Reference, in: D. Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, Clarendon Press, Oxford 1984
- Davidson, D., Reply to Foster, in: tamtéž
- Davidson, D., The Inscrutability of Reference, in: tamtéž
- Davidson, D., True to the Facts, in: tamtéž
- Davidson, D., Truth and Meaning; in: tamtéž
- Davidson, D., A Nice Derrangement of Epitaphs, in: E. Lepore (ed.), *Truth and Interpretation. Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*, Blackwell, Oxford 1986
- Davidson, D., Locating Literary Language, in: R. W. Dasenbrock (ed.), *Literary Theory After Davidson*, The Pennsylvania State University Press, University Park 1993
- Davidson, D., Reply to Akeel Bilgrami, in: R. Stoecker (ed.), *Reflecting Davidson*, de Gruyter, Berlin – New York 1993
- Davidson, D., The Social Aspect of Language, in: B. McGuinness, G. Oliveri (eds.), *The Philosophy of Michael Dummett*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1994
- Davidson, D., On Quine's Philosophy, *Theoria* 60, 1994
- Davidson, D., Seeing Through Language, in: J. Preston (ed.), *Thought and Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1997
- Davidson, D., Is Truth a Goal of Inquiry?, in: U. Zeglen (ed.), *Donald Davidson: Truth, Meaning and Knowledge*, Routledge, London 1999
- Davidson, D., Externalism, in: P. Kořátko, P. Pagin, G. Segal (eds.), *Interpreting Davidson*, CSLI, Stanford 2001
- Davidson, D., Druhá osoba, in: D. Davidson, *Subjektivita, intersubjektivita, objektivita*, přeložili J. Kolář a T. Marvan, *Filosofia*, Praha 2004
- Davidson, D., Epistemologie a pravda, in: tamtéž
- Davidson, D., Externalizovaná epistemologie, in: tamtéž
- Davidson, D., Indeterminismus a antirealismus, in: tamtéž
- Davidson, D., Koherenční teorie pravdy a poznání, in: tamtéž
- Davidson, D., Mýtus subjektivního, in: tamtéž

- Davidson, D., Neredukovatelnost pojmu já, in: tamtéž
- Davidson, D., Živočichové rozumní, in: tamtéž
- Davies, M., Meaning, Quantification and Necessity, Routledge, London 1981
- Davies, S., Relativism in Interpretation, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 53, 1995
- Dennett, D., *The Intentional Stance*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1987
- Donnellan, K., Reference and Definite Descriptions, *Philosophical Review* 77, 1966
- Dummett, D., *Frege: Philosophy of Language*, Duckworth, London 1973
- Dummett, M., What Is a Theory of Meaning? (II), in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976
- Dummett, M., Truth, in: M. Dummett, *Truth and Other Enigmas*, Duckworth, London 1978
- Dummett, D., *The Logical Basis of Metaphysics*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1991
- Dworkin, R., *A Matter of Principle*, Cambridge University Press, Cambridge 1985
- Eco, U., *The Role of the Reader*, Indiana University Press, Bloomington 1979
- Eco, U., Medzi autorom a textom, in: S. Collini (ed.), *Interpretácia a nadinterpretácia*, Archa, Bratislava 1995
- Eco, U., Nadinterpretovanie textov, in: tamtéž
- Eco, U., Autor a jeho interpreti, in: U. Eco, *Mysl a smysl, uspořádal J. Fiala, přeložili J. Fiala a Z. Frýbort, Nadace Dagmar a Václava Havlových*, Praha 2000
- Elgin, C., Goodman, N., Interpretations and Identity: Can the Work Survive the World?, in: C. Elgin, N. Goodman, *Reconceptions in Philosophy*, Routledge, London 1988
- Evans, G., *The Varieties of Reference*, Clarendon Press, Oxford 1982

- Evans, G., McDowell, J. (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976
- Fish, S., *Is There a Text in this Class?, The Authority of Interpretive Communities*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980
- Fodor, J., *The Language of Thought*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1975
- Fodor, J., *Cognitive Science and the Twin Earth Problem*, *Notre Dame Journal of Formal Logic*, 23, 1982
- Frege, G., *Der Gedanke. Eine logische Untersuchung*, in: G. Frege, *Logische Untersuchungen*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966
- Frege, G., *Über Sinn und Bedeutung*, in: G. Frege, *Funktion, Begriff, Bedeutung*, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1966
- Geach, P., *Assertion*, in: P. Geach, *Logic Matters*, Oxford University Press, Oxford 1972
- Gödel, K., *Russell's Mathematical Logic*, in: P. A. Schilpp (ed.), *The Philosophy of Bertrand Russell*, Northwestern University Press, Evanston and Chicago 1944
- Goodman, N., *The New Riddle of Induction*, in: N. Goodman, *Fact, Fiction and Forecast*, University of London Press, London 1955
- Goodman, N., *The Structure of Appearance*, 2nd edition, Bobbs-Merill, New York 1966
- Goodman, N., *Reconceptions in Philosophy*, Routledge, London 1988
- Grice, P., *Presuppositions and Conversational Implicatures*, in: P. Cole (ed.), *Radical Pragmatics*, Academic Press, New York 1981
- Grice, P., *Logic and Conversation*, in: P. Grice, *Studies in the Ways of Words*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1989
- Grice, P., *Utterer's Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning*, in: *tamtěž*

- Hampshire, S., *Thought and Action*, Chatto and Windus, London 1959
- Hegel, G. W. F., *Fenomenologie ducha*, přeložil J. Patočka, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha 1960
- Hegel, G. W. F., *Wissenschaft der Logik*, in: *Werke* (in 20 Bänden), hrsg. von E. Moldenhauer und K. Michel, Bd. 5, 6, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1999–2000
- Hegel, G. W. F., *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, in: *Werke*, Bd. 7
- Hegel, G. W. F., *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, in: *Werke*, Bd. 8, 9, 10
- Hermerén, G., *Interpretation: Types and Criteria*, in: J. Margolis (ed.), *The Worlds of Art and the World*, Grazer philosophische Studien, Vol. 19, Rodopi, Amsterdam 1984
- Husserl, E., *Erfahrung und Urteil*, Hamburg 1948
- Husserl, E., *Karteziánské meditace*, přeložila M. Bayerová, Svoboda, Praha 1968
- Husserl, E., *Logische Untersuchungen*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1968
- Husserl, E., *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*, přeložil O. Kuba, Academia, Praha 1972
- Husserl, E., *Formale und Transzendente Logik*, M. Nijhoff, Haag 1974
- Child, W., *Wittgenstein's Externalism and Modern Externalism*, *Filosofický časopis*, 50, 2002, č. 3
- Iseminger, G., *An Intentional Demonstration?*, in: G. Iseminger (ed.), *Intention and Interpretation*, Temple University Press, Philadelphia 1992
- Iseminger, G., *Actual Intentionalism vs. Hypothetical Intentionalism*, *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 54, 1996
- Kant, I., *Kritik der reinen Vernunft*, *Gesammelte Schriften*, Georg Reimer, Berlin 1911; *Kritika čistého rozumu*, přeložil J. Loužil, Oikúmené, Praha 2001

- Kaplan, D., Dthat, in: P. A. French, T. E. Uehling, H. K. Wettstein (eds.), *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, University of Minnesota Press, Minneapolis 1979
- Kaplan, D., Demonstratives, in: J. Almog, J. Perry, H. Wettstein (eds.), *Themes from Kaplan*, Oxford University Press, Oxford 1989
- Kaplan, D., Afterthoughts, in: *tamtěž*
- Kaplan, D., Words, *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supp. Vol. 64, 1990
- Kneale, W., Modality, De Dicto and De Re, in: E. Nagel, P. Suppes, A. Tarski (eds.), *Logic, Methodology and the Philosophy of Science: Proceedings of the 1960 Philosophical Congress*, Stanford University Press 1962
- Kolář, P., *Argumenty filosofické logiky*, Filosofia, Praha 1999
- Kolář, P., *Pravda a fakt*, Filosofia, Praha 2002
- Koťátko, P., Zur Kant's Auffassung der Einheit der Natur und Notwendigkeit der Naturgesetze, *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Universität Jena*, 34. Jahrgang, Heft 3, 1985
- Koťátko, P., Frege, Tichý and the U.S. President, *From the Logical Point of View* 2, 1993
- Koťátko, P., Descriptions: the Nicest Vehicles of Reference I Know, in: J. Hill, P. Koťátko (eds.), *Karlovy Vary Studies in Reference and Meaning*, Filosofia, Praha 1995
- Koťátko, P., Two Notions of Utterance Meaning, in: *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. XCVIII, Part 3, 1998
- Koťátko, P., Význam a komunikace, *Filosofia*, Praha 1998
- Koťátko, P., K dějinám ideje praktických základů myšlení a významu, in: J. Nosek, *Milénium vědy a filosofie*, Filosofia, Praha 2002
- Koťátko, P., Text, dílo, interpretace: k implikacím Menardova případu, in: K. Císař, P. Koťátko, *Text a dílo: případ Menard*, Filosofia, Praha 2004
- Kripke, S., *Naming and Necessity*, Blackwell, Oxford 1972
- Kripke, S., Speaker's Reference and Semantic Reference, in: P. A. French, T. E. Uehling Jr., H. K. Wettstein (eds.),

- Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language,
University of Minnesota Press, Minneapolis 1977
- Kripke, S., A Puzzle About Belief, in: A. Margalit (ed.), *Meaning and Use*, Reidel, Dordrecht 1979
- Kripke, S., *Wittgenstein on Rules and Private Language*,
Blackwell, Oxford 1982
- Leontjev, A. N., *Dějatěl'nost' i soznanije, Voprosy filosofii* 1972,
No. 12
- Lepore, E., Ludwig, K., What Is Logical Form?, in: P. Kořátko,
P. Pagin, J. Segal (eds.), *Interpreting Davidson*, CSLI, Stanford
2001
- Levinson, J., *Intention and Interpretation: A Last Look*, in:
G. Iseminger (ed.), *Intention and Interpretation*, Temple,
Philadelphia 1992
- Levinson, J., *Intention and Interpretation in Literature*, in:
J. Levinson, *The Pleasures of Aesthetics: Philosophical Essays*,
Cornell University Press, Ithaca – London 1996
- Lewis, D., *Convention. A Philosophical Study*, Harvard University
Press, Cambridge (Mass.) 1969
- Lewis, D., *Languages and Language*, in: D. Lewis *Philosophical
Papers*, Vol. 1, Oxford University Press, Oxford 1983
- Lewis, D., *Truth in Fiction*, in: *tamtěž*
- Loar, B., *Two Theories of Meaning*, in: G. Evans, J. McDowell
(eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford
1976
- Loar, B., *Names and Descriptions: a Reply to M. Devitt*,
Philosophical Studies 68, 1980
- Loar, B., *Social Content and Psychological Content*, in:
D. D. Merrill, R. H. Grimm (eds.), *Contents of Thought*,
University of Arizona Press, Tucson 1988
- Locke, J., *Esej o lidském rozumu*, Svoboda, Praha 1984
- Ludlow, P., *Externalism, Self-Knowledge and the Prevalence of
Slow Switching*, *Analysis* 55, 1985
- Ludlow, P., *On the Relevance of Slow Switching*, *Analysis* 57,
1987

- Mathauser, Z., Text a samodanost, in: Z. Mathauser, *Mezi filosofií a poesíí*, Filosofia, Praha 1995
- McCulloch, G., *Making Sense of Words*, Analysis, Vol. 61, 1991, No. 2
- McDowell, J., Truth and Meaning, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976
- McDowell, J., Meaning, Communication and Knowledge, in: Z. van Straaten (ed.), *Philosophical Subjects: Essays Presented to P. F. Strawson*, Oxford University Press, Oxford 1980
- McDowell, J., De Re Senses, in: C. Wright (ed.), *Frege: Tradition and Influence*, Blackwell, Oxford 1984
- McDowell, J., Singular Thoughts and the Extent of Inner Space, in: J. McDowell, P. Pettit (eds.), *Subject, Thought and Context*, Clarendon Press, Oxford 1986
- McDowell, J., Wittgenstein on Following a Rule, in: A. W. Moore, *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford 1993
- Mill, J. S., *A System of Logic*, 8th edition, Longmans, Green and Co., London 1919
- Mukařovský, J., Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty, in: J. Mukařovský, *Studie z estetiky*, Odeon, Praha 1966
- Mukařovský, J., Básnické pojmenování a estetická funkce jazyka, in: J. Mukařovský, *Studie z poetiky*, Odeon, Praha 1982
- Neale, S., *Descriptions*, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1990
- Neale, S., The Philosophical Significance of Gödel's Slingshot, *Mind*, 104, 1995
- Neale, S., This, That and the Other, in: A. Bezuidenhout, M. Reimer (eds.), *Descriptions: Semantic and Pragmatic Perspectives*, Oxford University Press, Oxford 2004
- Patterson, S., The Explanatory Role of Belief Ascriptions, *Philosophical Studies* 59, 1990
- Peacocke, C., Proper Names, Reference and Rigid Designation, in: S. Blackburn (ed.), *Meaning, Reference and Necessity*, Cambridge University Press, Cambridge 1975

- Peacocke, C., Truth Definitions and Actual Languages, in: G. Evans, J. McDowell (eds.), *Truth and Meaning*, Oxford University Press, Oxford 1976
- Peacocke, C., *Demonstrative Thought and Psychological Explanation*, Synthèse 49, 1981
- Peregrin, J., *Význam a struktura, Oikúmené*, Praha 1999
- Perry, J., Frege on Demonstratives, *Philosophical Review* 86, 1977
- Perry, J., The Problem of Essential Indexical, *Noûs*, 13, 1979
- Perry, J., Cognitive Significance and New Theories of Reference, in: J. Perry, *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays*, Oxford University Press, Oxford 1993
- Perry, J., Individuals in Informational and Intentional Content, in: tamtéž
- Perry, J., *Reference and Reflexivity*, CSLI, Stanford 2001
- Pollock, J., *Language and Thought*, Princeton University Press, Princeton 1982
- Prior, A., N., *Objects of Thought*, Clarendon Press, Oxford 1971
- Putnam, H., Is Semantics Possible?, *Metaphilosophy* 3, 1970
- Putnam, H., The Meaning of „Meaning“, in: H. Putnam, *Mind, Language and Reality*, Cambridge University Press, Cambridge 1975
- Putnam, H., *Reason, Truth and History*, Cambridge University Press, Cambridge 1981
- Putnam, H., *The Many Faces of Realism*, Open Court, La Salle 1987
- Putnam, H., *Realism with a Human Face*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1990
- Putnam, H., Meaning and Reference, in: A. W. Moore (ed.), *Meaning and Reference*, Oxford University Press, Oxford 1993
- Putnam, H., Realism Without Absolutes, in: H. Putnam, *Words and Life*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1994
- Putnam, H., The Question of Realism, in: tamtéž

- Quine, W. V. O., On What There Is, in: W. V. O. Quine, From a Logical Point of View, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1953
- Quine, W. V. O., Two Dogmas of Empiricism, in: tamtéž
- Quine, W. V. O., Word and Object, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1960
- Quine, W. V. O., The Ways of Paradox and Other Essays, Random House, New York 1966
- Quine, W. V. O., Existence and Quantification, in: W. V. O. Quine, Ontological Relativity and Other Essays, Columbia University Press, New York 1969
- Quine, W. V. O., Designation and Existence, in: H. Feigl, W. Sellars (eds.), Readings in Philosophical Analysis, Appleton-Century-Crofts, New York 1972
- Quine, W. V. O., On Empirically Equivalent Systems of the World, Erkenntnis 9, 1975
- Quine, W. V. O., Hledání pravdy, přeložil J. Peregrin, Herrmann a synové, Praha 1994
- Quine, W. V. O., From Stimulus to Science, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1995; česky: Od stimulu k vědě, přeložil J. Peregrin, Filosofia, Praha 2002
- Quine, W. V. O., I, You and It: an Epistemological Triangle, in: A. Orenstein, P. Kořátko (eds.), Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 2000
- Recanati, F., Direct Reference, Blackwell, Oxford 1993
- Rescher, N., Brandom, R., The Logic of Inconsistency, Oxford University Press, Oxford 1980
- Rickert, H., Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft, 2. Auflage, J. C. B. Mohr, Tübingen 1910
- Rorty, R., The Consequences of Pragmatism, University of Minnesota Press, Minneapolis 1982
- Rorty, R., Putnam on Truth, Philosophy and Phenomenological Research 52, 1992, No. 2
- Rorty, R., Půf pragmatistu, in: S. Collini (ed.), Interpretácia a nadinterpretácia, Archa, Bratislava 1995

- Rosebury, B., Irrecoverable Intentions and Literary Interpretation, *British Journal of Aesthetics* 37, 1997, No. 1
- Russell, B., Introduction to Mathematical Philosophy, George Allen and Unwin, London 1919
- Russell, B., Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description, in: B. Russell, *Mysticism and Logic*, George Allen and Unwin, London 1932
- Russell, B., Zkoumání o smyslu a pravdivosti, přeložil J. Husák, Academia, Praha 1975
- Salmon, N., Frege's Puzzle, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 1986
- Sartre, J.-P., Existencialismus je humanismus, přeložil P. Horák, Vyšehrad, Praha 2004
- Saussure, F. de, Kurs obecné lingvistiky, přeložil A. Čermák, Odeon, Praha 1989
- Searle, J., Proper Names, *Mind* 67, 1958
- Searle, J., Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind, Cambridge University Press, Cambridge 1983
- Searle, J., The Construction of Social Reality, The Penguin Press, London 1995
- Segal, G., A Slim Book about Narrow Content, The MIT Press, Cambridge (Mass.) 2000
- Schiffer, S., Meaning, Oxford University Press, Oxford 1972
- Soames, S., How Presuppositions Are Inherited: A Solution to the Projection Problem, in: S. Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, Oxford 1991
- Stalnaker, R., Pragmatic Presuppositions, in: S. Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, Oxford 1991
- Stout, J., What Is the Meaning of a Text?, *New Literary History* 14, 1982
- Strawson, P. F., Individuals. An Essay in Descriptive Metaphysics, Methuen, London 1959
- Strawson, P. F., Identifying Reference and Truth-Values, in: P. F. Strawson, *Logico-Linguistic Papers*, Methuen, London 1971

- Strawson, P. F., On Referring, in: *tamtěz*
- Strawson, P. F., Intention and Convention in Speech Acts, in:
J. Searle (ed.), *The Philosophy of Language*, Oxford University
Press, Oxford 1971
- Strawson, P. F., Meaning and Truth, in: P. F. Strawson,
Logico-Linguistic Papers, Methuen, London 1971
- Strawson, P. F., Subject and Predicate in Logic and Grammar,
Methuen, London 1971
- Tichý, P., De Dicto and De Re, in: V. Svoboda, B. Jespersen,
C. Cheyne (eds.), *Pavel Tichý's Collected Papers*, *Filosofia –*
University of Otago Press, Praha – Dunedin 2004
- Tichý, P., The Analysis of Natural Language, in: *tamtěz*
- Tichý, P., Sinn and Bedeutung Reconsidered, in: *tamtěz*
- Tolhurst, W., On What a Text Is and How it Means, *British Journal*
of Aesthetics 19, 1979
- Tondl, L., *Problémy sémantiky*, Karolinum, Praha 2006
- Tugendhat, E., *Vorlesungen zur Einführung in die sprachana-*
lytische Philosophie, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1976
- Voltaire, F. M. A., O svobodě, *Filosofická čítanka*, Svoboda, Praha
1971
- Warfield, A. T., Privileged Self-Knowledge and Externalism Are
Compatible, *Analysis* 52, 1982
- Warfield, A. T., Externalism, Privileged Self-Knowledge and the
Irrelevance of Slow Switching, *Analysis* 57, 1987
- Whitehead, A. N., *An Anthology*, selected by F. S. C. Northrop
and M. W. Gross, Cambridge University Press, Cambridge
1953
- Wiggins, D., The Sense and Reference of Predicates: A Running
Repair fo Frege's Doctrine and Plea for the Copula,
The Philosophical Quarterly 34, 1989
- Wiggins, D., Putnam's Doctrine of Natural Kind Terms and Frege's
Doctrine of Sense, Reference and Extension: Can They Cohere?,
in: J. Biro, P. Kofátko (eds.), *Frege: Sense and Reference One*

- Hundred Years Later, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London 1995
- Williams, B., Deciding to Believe, in: B. Williams, Problems of the Self, Cambridge University Press, Cambridge 1973
- Wittgenstein, L., Remarks on the Foundations of Mathematics, Blackwell, Oxford 1956
- Wittgenstein, L., Zettel, Blackwell, Oxford 1967
- Wittgenstein, L., On Certainty, Blackwell, Oxford 1969
- Wittgenstein, L., Filosofická zkoumání, přeložil J. Pechar, Filosofia, Praha 1993
- Wittgenstein, L., Tractatus logico-philosophicus, přeložil J. Fiala, Oikúmené, Praha 1993
- Woodfield, A., Social Externalism and Social Diversity, in: J. Preston (ed.), Thought and Language, Cambridge University Press, Cambridge 1997
- Wright, C., Wittgenstein on the Foundations of Mathematics, Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1980
- Wright, C., Rule-Following, Meaning and Constructivism, in: Ch. Travis (ed.), Meaning and Interpretation, Blackwell, Oxford 1986
- Wright, C., Realism, Meaning and Truth, Blackwell, Oxford 1987
- Zouhar, M., Podoby referencie, Iris, Bratislava 2004

Věcný rejstřík

- akt křtu 83, 135, 156, 174,
176, 179, 181, 219, 241
- aktuální členění 134
- alternativní obrazy světa
29–31, 63–66, 74
- analytické–syntetické 14,
32, 66, 219, 222, 268, 315
- antiesencialismus (v literární
teorii) 406, 407
- antipsychologismus 46, 47,
49, 50
- apodiktická evidence 84, 85,
224
- a priori 73, 82, 121–127,
147, 152, 203, 222, 233
- kontingentní 203, 237
- autor empirický a modelový
(hypotetický) viz literární
intence
- autorita první osoby 322
- centrálnost textu 374, 385,
403, 404
- čtenář empirický a modelový
395, 396
- čtení
– inspirované versus metodické
406
- „nové umění četby“ 388,
404
- de re – de dicto
- predikace 127, 136, 142
- přesvědčení 156, 157, 228,
242
- identifikace postoje 165,
187, 192, 193, 214
- identifikace propozice 95,
96, 145
- reprodukce mluvního aktu
110, 111, 116–119, 122, 123,
134, 142, 147
- radikální de re reprodukce
119, 134, 135
- deference 196–198, 202, 246
- dělba jazykové práce 99,
169, 170, 173, 190, 191, 195,
197, 198, 201, 203, 233, 235,
244, 245, 249, 252
- demonstrativa 104–108, 111,
122, 123, 137, 138, 140,
164–167, 230, 233, 282, 287,
409
- deskriptivní fixace referentu
236, 237
- deskriptivní identifikace 17,
67, 68, 95, 97, 98, 100, 102,
103–113, 115, 122–124,

- 131–133, 137, 142, 145, 146,
151, 164, 166, 175, 192, 193,
219, 233, 236, 237, 241, 329,
361, 377, 407–409
- diskvotace 184, 185, 188,
189, 195, 201, 209–211, 231,
244
- doslovný význam 90, 283,
288–290, 293, 331, 353, 366,
367, 374, 386, 389, 399
- versus explicitní 386, 387
- dthat (operátor) 231
- dvouhodnotovost 43, 80
- esencialismus 68, 69,
169–173, 232, 233
- estetická hypotéza 399
- explicitní performativní formule
327, 328, 352
- extenze predikátů 33, 68,
169–173, 234, 268, 362
- intervence extenze do
významu 68, 171
- externalismus 68, 69, 127,
153, 156, 160, 183, 225, 269
- sociální 183–190, 194–196,
201, 205, 206, 216, 217, 231,
239, 241, 243, 249, 252
- individualistický 153,
205–214, 217, 218, 248, 249
- fonologické jednotky a distinkce
32, 52, 67, 93–96, 261, 285,
313
- forma života *viz* životní forma
- hermeneutický kruh 350
- holismus 207, 248, 259, 320,
397
- homonyma 53, 85, 281,
283–285, 308, 309, 343, 351,
352, 389
- hra
- jako model komunikace
243, 256–270, 280, 310, 315
- jazyková 263, 264, 267,
281, 313, 314, 333, 397
- hranice (poznání, resp. toho,
o čem lze vypovídat) 27,
28, 38, 75
- hydrosémantika 68
- hypotetický intencionalismus
- v teorii významu 284–286,
342
- v literární teorii 342, 373,
402–404
- charakter výrazu 118, 129,
228, 386
- identifikační znalost
104–109, 113, 122, 145, 151,
179
- identita druhého stupně
192–194
- idiolet 176, 177, 184, 210,
235, 238, 239, 255, 259, 260,
277, 279, 301, 337, 354, 386
- ilokuční síla *viz* výpovědní síla
- implikatura *viz* nepřímý
význam
- indexy 33, 53, 85, 108–111,
113, 130, 133, 136, 137, 141,
156–159, 161–168, 172, 174,
183, 186, 206, 213, 219, 230,

- 233–235, 247, 282–285, 287,
308, 309, 328, 329, 343, 351,
352, 389
- individualismus versus
socialismus 153, 183,
184, 210–213, 216, 218, 269
- individuální perspektiva 13,
14, 16, 166, 167, 205–208,
213, 218, 249, 251
- institucionální parametry
významu 61, 257, 270,
281, 299, 303, 304, 309, 336,
339, 343
- intencionalismus versus
konvencionalismus 18,
130, 255–257, 348, 349, 354,
363, 367–374, 384, 405, 406
- intencionální sémantika 54,
81, 88, 331, 395
- intentio operis 394, 395, 400
- intenze predikátů 68,
169–173, 362
- internalismus 162–182, 213,
214, 225, 232, 234, 252
- sociálně senzitivní 102,
173–182, 190–205, 217, 218,
244, 252
- a individualismus 216–218
- a realismus 215
- internalizace vnějších faktorů
16, 17, 158, 162–182, 187,
191, 196, 204, 213, 239
- intersubjektivita 51, 52, 87,
155, 167, 212, 250, 318, 397
- intervence do obsahu (postoje,
promluvy, díla) 17, 163,
167, 173, 186, 187, 191, 196,
204, 213, 239, 252, 296, 340,
353
- jakoby (modus) 220, 378,
379, 388
- jazyk v širokém smyslu 300
- jazykový konstrukt 25, 26,
31, 36–39, 61–63, 310
- jednání podle pravidla 87,
206, 247, 252, 265–267, 269,
270–277, 279, 290, 291, 314,
317, 318, 322, 323
- koherence (v literární
interpretaci) 400, 401,
403, 407
- koherenční teorie pravdy
144
- kompozicionalita 95, 120,
130
- komunikativní intence 33,
50, 51–53, 57, 58, 70, 82, 83,
130–132, 140, 218, 250, 251,
255–258, 281, 282, 284–286,
292–309, 312, 323, 325, 326,
338, 341–343, 347, 401
- komunikativní úspěch 256,
293, 295, 302–306, 338
- konceptuální versus kontextové
153–158, 167
- konstruktivismus 26, 36–39,
59, 61–63, 74–78, 310
- versus kognitivismus 354,
384, 390, 404, 405, 406
- konvence jazykové 16, 17,
31, 33–35, 49, 51–55, 72, 83,
84, 87, 88, 131, 132, 177, 181,
186, 187, 201, 237, 239, 242,
246, 249, 255–257, 265, 268,
270, 273, 278, 279, 281–283,
287, 294, 300–302, 308, 313,
323, 328–330, 334, 336, 339,

- 340, 342, 343, 348, 354, 365,
378, 386, 394
- konvencionalismus *viz*
intencionalismus versus
konvencionalismus
- korespondenční teorie pravdy
143, 144
- literární aspirace textu 351,
355–364, 369–377, 381, 394,
395, 398–400, 405, 406, 409
- literární dílo 18, 351, 356,
389–391
- literární hodnota textu
369–377, 391, 400, 401
- literární intence (aspirace)
autora
– empirického 348, 349, 363,
364, 371–374, 379, 381–385,
389, 394, 395, 398, 403–405
– modelového (hypotetického)
373, 374, 383, 395, 399,
402–404
- literární interpretace
– externí báze 352–354, 404,
406
– standardy 371, 405, 407
- literární kvality textu 348,
351, 355–362, 369–377, 383,
397, 398
- literární text
– úrovně textu 350–355,
385, 386, 390, 405, 406
– vztah textu a díla 18, 349,
351–355, 389, 390, 406
- logika diskursu 282, 283
- lokálnost obsahu 208, 248,
338
- malapropismy 288, 330
- manifestace 297, 298
- maximalizace subjektivity
200, 201
- metajazyková konstrukce
(pojmu, významu) 135,
176, 180–182, 191–205, 237,
239–241, 362
- mezitextové odkazy 353,
354, 402
- mínit něco výrazem (promluvou)
255, 277–279, 296, 297, 306,
323–326, 331, 340, 363, 395
- mluvní akt 13, 14, 69, 83,
101, 297–299, 334, 340, 356,
358, 376, 391, 392, 401
- modální kontext 118
- Moorův paradox 297
- nadinterpretace 400
- nasyčený text 351, 352
- neeliminovatelnost subjektivity
272–274, 318, 322
- neepistemický pojem pravdy
41–43, 79, 219
- nepřímý význam 53, 138,
139, 283, 289, 290, 330, 331,
353, 355, 366, 367, 374, 387,
399
- neurčitost reference 64, 65,
143, 405
- nevyčlenitelnost významu
32, 66, 267, 314, 315
- normativita 14, 165, 205,
276, 298, 299, 302, 305, 307,
323, 334, 335, 338, 347, 379
- noumenon 220

- nutnost 34, 35, 73, 203, 222, 235
 – aposteriorní 73
- objektivita
 – poznání 42, 51, 273, 318
 – významu 42
 – ideální 154, 155, 226
 – vztah objektivit a intersubjektivit 87, 318
- ontologická relativita 65
 ontologické závazky 78
 ostenzivní definice 171, 233
- parakonzistence 43
- parazitní konstrukce (pojmu či propozičního obsahu) 192, 197–199, 201, 217, 362
- podmínky naplnění *viz* pravdivostní podmínky
- podmínky oprávněného užití výrazu 272–277, 317
- „pohled odnikud“ 28, 62
- pojmové schéma 26, 60, 76, 77, 144, 152, 153
- posity 39–41, 76
- pragmatika 114, 141
- pragmatismus 29, 36, 39, 375
- pravda v díle 352, 387
- pravdivostní podmínky (a další podmínky naplnění) 17, 41, 54, 64, 79, 89, 96, 97, 101, 103, 112–115, 133, 137, 154, 158, 159, 161–165, 168, 191, 194, 199, 207, 216, 219, 230, 272, 274, 277, 313, 355–364, 369, 370, 391–394, 398, 404
- predikace 28, 136, 142, 197
- presupozice 114, 116, 137, 141, 245, 402
- princip vstřícnosti 18, 52, 57, 329, 365–378, 398
- propozice
 – neofregeovská 160, 161, 163, 230, 238
 – neorussellovská 160, 161, 164, 165, 229, 230, 238
- průběžná teorie *viz* výchozí – průběžná teorie
- předjazyková komunikace 60, 61, 71, 397
- předmětnost myšlení a komunikace 151–156, 163, 195, 212, 220, 226, 230
- přesuny (důsledky pro obsah) 201–202, 247
- přímá obeznámenost 146, 155, 156, 225, 227
- psychologický a společenský obsah 188
- psychologismus 45, 46
- radikální interpretace 70, 83, 212, 248
- radikální překlad 232
- redukcionismus 35, 44, 248
- reference 33, 67, 70, 115–127, 206
 – přímá 146, 226, 227
 – metajazyková 67, 68, 70, 130

- parazitní 179, 180
- deskriptivní v Donnellanově smyslu 132–134, 137–139, 238
- mluvčího a sémantická 132, 134, 176, 177, 238
- jako vztah ve světě 35, 73, 74, 147
- rigidní designátor 118, 165, 166, 203, 231, 233, 234, 237
- rodina významů 263, 281, 337
- rozumění promluvě 93, 96–101, 104, 130, 131, 265
- řetěz užití jména 83, 112, 135, 146, 156, 174–181, 227, 236, 239, 385
- samodanost 153, 223–225
- slingshot argument 119–128
- smysl (fregeovský) 133, 142, 154, 229
- sociolekt 72, 177, 183, 184, 186, 187, 243, 255, 259, 260, 273, 277, 279, 337, 338, 341, 354
- soukromý jazyk 317, 319–322
- společenský obsah *viz* psychologický a společenský obsah
- spontaneita a receptivita 152, 223
- spontánnost užívání výrazů a interpretace 73, 94, 249, 250, 271, 317, 318, 358
- standardy racionality 284–287, 289, 293, 295, 298, 300, 306–309, 318, 332, 341–343, 368, 379
- subjekt-predikátová distinkce 74
- široký dosah *viz* úzký a široký dosah
- široký obsah *viz* úzký a široký obsah
- teorie významu
 - a logika 43, 80
 - davidsonovská 54–58, 67, 83, 130, 330, 393, 394
- textualismus 354, 355
- transcendentální
 - redukce 45–47, 69, 72, 250
 - subjekt 37, 46, 81, 221, 250
 - jednota vědomí 152, 221
 - poznání 219, 221
 - logika 82, 224
- transparentní–netransparentní pozice 186, 209, 242
- triangulace 212, 250, 316
- typy diskursu 43, 44, 299, 304, 309, 310, 317, 324, 381
- uzavřený text *viz* nasycený text
- úzký a široký dosah 118
- úzký a široký obsah 159, 160, 162, 186, 187, 207, 229
- veřejnost významu
 - a mentálních stavů 14, 47–51, 54, 81–84, 131, 166,

- 167, 207, 208, 286, 293–295,
306, 307, 332–334, 341
- veřejný fakt 331
- věta užitá – uvedená do
komunikace 288–290,
339
- vlastní jména 53, 100, 102,
105–108, 110–112, 118, 122,
123, 127, 130, 137, 163,
173–183, 197, 198, 213, 219,
232, 238, 239, 267, 281, 283
- klasická deskriptivistická
teorie 135, 179
- svazková teorie 179, 314
- nominální (reflexivní,
metajazyková) teorie
135, 176, 180–182, 237,
239–241
- kauzální teorie 173–182,
236, 385
- výchozí – průběžná teorie
259
- výpovědní síla 13, 15, 33,
53, 83, 85, 94, 101, 132, 267,
268, 281, 283, 285, 287, 308,
326–328, 339, 341, 348,
350–352, 355, 356, 364, 378,
386, 392
- vypravěč 351, 394, 403
- výrazy pro přírodní druhy
68, 99, 163, 168–173, 183,
208, 213, 232–237, 268
- význam promluvy 13–15, 18,
33, 49, 50, 66, 64, 67, 70, 85,
89, 90, 93, 94, 130, 159, 188,
229, 230, 250, 255, 256, 261,
262, 268, 283–311, 327, 328,
333, 340, 342, 363, 366, 379,
401, 409
- význam výrazu jako typu 14,
18, 31–34, 49, 50, 66–68, 79,
85, 88, 89, 93, 95, 112, 118,
123, 130, 131, 159, 184–186,
189–191, 201, 209, 229, 230,
242, 255–267, 270, 277,
281, 283, 293, 308, 309, 311,
316, 335, 336, 342, 351, 359,
366, 378, 386, 394
- zástupné funkce 64, 143
- závislost myšlení na jazyku
70–72
- způsob prezentace 140, 145,
154, 155, 159–161, 165, 186,
192, 193, 223, 226, 229
- životní forma 266, 271, 276,
316

Jmenný rejstřík

Arruda, A. 80	Corraza, E. 140
Austin, J. L. 69, 143,
326–328, 337, 340	Currie, G. 385, 389, 399,
402–404, 406
Bach, K. 135, 239, 240, 242	Da Costa, N. C. 80
Beardsley, M. C. 255, 311,
401	Danto, A. 386, 391
Bennett, J. 71	Davidson, D. 14, 18, 21, 51,
52, 54–58, 60, 62, 63, 65,
68, 70, 73, 76, 79, 83, 87–90,
101, 120, 142, 206, 212, 215,
235, 244, 247, 248, 250, 251,
260, 267, 268, 295, 302–304,
311–313, 315, 316, 318, 320,
322, 323, 325, 328, 330, 331,
338, 342, 347, 349, 366, 367,
369, 370, 378, 393, 398, 399
Bergson, H. 63	Davies, M. 88
Bilgrami, A. 206–210, 212,
214, 242, 244, 247–249, 252	Davies, S. 401
Biro, J. 243, 249	Dennet, D. 228
Boghossian, P. 247	Dickie, G. 401
Borges, J. L. 353, 385, 388,
404, 405	Doležel, L. 394
Brandom, R. 69, 70, 80	Donnellan, K. 132–134, 137,
138, 238
Burge, T. 155–157, 183–191,
195, 196, 201, 203, 206, 208,
209, 211, 213, 226–228, 230,
241–245, 247, 250–252	Dummett, M. 43, 44, 79,
80, 130, 133, 331, 378,
391, 393
Carlshamre, S. 382–385	Dworkin, R. 384, 385, 399
Carnap, R. 74, 75	
Cervantes, M. 352, 353, 385,
388, 389, 391, 405	
Cmorej, P. 20, 133	
Crane, T. 242	

- Eco, U. 381, 385, 394–396
 Elgin, C. 391
 Evans, G. 88, 129, 134, 137, 142, 162, 227–229
 Fichte, J. G. 59
 Fish, S. 385, 407
 Fodor, J. 228, 242
 Føllesdal, D. 20, 398
 Frege, G. 47, 81, 113, 115–117, 119–121, 124–127, 133, 136, 141, 142, 145, 147, 154, 155, 163, 164, 179, 180, 225, 226, 228, 236, 394
 Geach, P. 392
 Gödel, K. 80, 120, 121, 142, 143
 Goodman, N. 63, 75, 391
 Grice, P. 54, 55, 81, 83, 88, 137–139, 283, 289, 290, 296, 297, 311, 312, 325, 330, 331, 340, 353, 366, 387, 395, 399
 Hampshire, S. 72
 Hegel, G. W. F. 25, 26, 37, 59, 74, 75, 216, 217, 223, 251, 378
 Hermerén, G. 409
 Hirsch, E. D. 401
 Hobbes, T. 145
 Hogan, P. C. 401, 409
 Hříbek, T. 20
 Husserl, E. 45–47, 72, 80, 81, 87, 129, 152, 153, 223–225, 227, 250
 Hvorecký, J. 21
 Child, W. 235, 334
 Iseminger, G. 401
 Iser, W. 407
 Juhl, P. D. 401
 Kafka, F. 361
 Kant, I. 63, 75, 151, 152, 197, 218–222, 251
 Kaplan, D. 87, 118, 129, 159, 227, 228, 230, 386
 Kneale, W. 180, 240
 Kolář, P. 120, 143
 Kripke, S. 73, 82, 83, 132, 134, 146, 156, 168, 173–181, 206, 230, 236–240, 247, 270–277, 317, 322, 323, 385
 Krüger, L. 220
 Leontjev, A. N. 243
 Lepore, E. 394
 Lesniewski, S. 29
 Levinson, G. 402
 Lewis, D. 31, 33, 52, 54, 55, 70, 72, 83, 88, 181, 237, 239, 246, 294, 302, 330, 334, 336, 352, 353, 387–389, 402, 403
 Loar, B. 72, 88, 240, 242, 243
 Locke, J. 145, 146
 Ludlow, P. 202, 247
 Ludwig, K. 394

- Magritte, R. 408, 409
 Marvan, T. 20, 21
 Marx, K. 59
 Materna, P. 20
 Mathauser, Z. 223
 McCulloch, G. 87, 129
 McDowell, J. 56, 67, 88, 129,
 141, 162, 226, 229, 396,
 Meinong, A. 141
 Menard, P. 353, 385, 388,
 389, 391, 404
 Mill, J. S. 237, 240
 Moore, G. E. 297
 Mukařovský, J. 382, 406,

 Neale, S. 136–139, 141, 143
 Novák, J. 100, 130, 147, 165,
 281
 Nozick, R. 178

 Pagin, P. 20, 203,
 Patočka, J. 250
 Peacocke, C. 88, 130, 135,
 229
 Peregrin, J. 20
 Perry, J. 161, 162, 164, 225,
 226, 228, 229, 230, 239
 Pokorný, M. 20
 Pollock, J. 243
 Priest, G. 80
 Prior, A. N. 141, 219
 Putnam, H. 62, 64, 65, 68,
 69, 73, 81, 99, 130, 147,
 168–173, 186, 198, 206,
 232–237, 245, 246

 Quesada, F. M. 80
 Quine, W. V. O. 14, 32,
 39–41, 52, 64–66, 75–78,
 232, 267, 268, 315, 332, 341,
 366, 367, 369, 370, 398, 405

 Recanati, F. 112, 135, 165,
 229, 230,
 Reddy, M. 407
 Rescher, N. 80
 Rickert, H. 329
 Rogowski, L. 80
 Rorty, R. 60, 65, 406, 407
 Russell, B. 68, 87, 104,
 114–116, 120, 129, 138, 139,
 141, 146, 153, 155, 179, 180,
 191, 192, 225, 227, 240, 245

 Salmon, N. 229
 Sartre, J.-P. 378
 Saussure, F. 257–262, 312,
 315
 Searle, J. R. 17, 61, 63, 66,
 83, 143, 155, 164–168, 172,
 179, 180, 192, 194, 201, 203,
 214, 226, 230, 234–236,
 244–246, 251, 297, 334, 340,
 376
 Segal, G., 196–198, 230,
 244–246
 Schiffer, S. 138, 311
 Schusterman, R. 409
 Soames, S. 137
 Stalnaker, R. 137
 Stecker, R. 409
 Stout, J. 407

- Strawson, P. F. 88, 104, 105,
114, 116, 117, 133, 136, 137,
141–143, 179, 180, 192, 236,
246, 326–328, 337, 340
- Tarski, A. 54, 56, 83, 101,
143, 330, 393
- Tichý, P. 119–128, 136, 142,
144–147
- Tolhurst, W. 402
- Tondl, L. 20
- Tugendhat, E. 134
- Voltaire, F. M. A. 325
- Warfield, A. T. 247
- Whitehead, A. N. 74
- Williams, B. 72
- Wilson, W. K. 401
- Wimsatt, W. 401
- Wiggins, D. 68, 69, 133
- Wittgenstein, L. 66, 75, 87,
247, 252, 257, 262, 263–280,
313, 314, 317–324, 329, 332,
334, 393
- Woodfield, A. 243, 245
- Wright, C. 41, 42, 44, 78,
80, 229, 252, 316, 325,
326
- Zouhar, M. 20, 135, 237,
239, 240

Interpretace a subjektivita

Petr Kořátko

Odpovědní redaktori Marta Landová a David Jeřábek

Návrh obálky Jan Šerých

Technická redaktorka Marie Vučková

Sazba Jana Andrlová, 5. května 111, Mělník

Vydalo nakladatelství

jako svou 205. publikaci

Vydání první

Praha 2006

Stran 512

Elektronické vydání první

Praha 2018

ISBN 80-7007-233-4

9 788070 072332